

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МОРСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
UNIVERSITATEA “DUNAREA DE JOS” GALATI (ROMANIA)
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ГРОМАДСЬКА РАДА ПРИ ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ОДЕСЬКОЇ
ОБЛАСТІ**

**ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ: ЕТНОІСТОРИЧНИЙ,
МОВНИЙ, КУЛЬТУРНИЙ ТА РЕЛІГІЙНИЙ
ВИМІРИ**

**МАТЕРІАЛИ
V МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

(м. Одеса, 24–25 квітня 2015 р.)

**Одеса
ОНУ
2015**

УДК 94:39:81.2:314.127.7 (477)

ББК 63.5:81.2:86.3 (2Укр)

*Друкується за рекомендацією Вченої Ради
Одеського національного морського університету.
Протокол №9 від 25 березня 2015 р.*

Рецензенти:

Ю. В. Котляр, доктор історичних наук, професор (Миколаїв)

Н. М. Діанова, доктор історичних наук, професор (Одеса)

Редакційна колегія:

О. Г. Бажан, кандидат історичних наук, доцент (Київ)

О. А. Бачинська, доктор історичних наук, професор (Одеса)

Дж. Єнаке, доктор історії, професор (Галац, Румунія)

О. Є. Лисенко, доктор історичних наук, професор (Київ)

О. П. Реєнт, доктор історичних наук, професор (Київ)

О. П. Тригуб, доктор історичних наук, професор (Миколаїв)

А. В. Тулуш, доктор історії, професор (Галац, Румунія)

В. М. Хмарський, доктор історичних наук, професор (Одеса)

Відповідальний редактор:

М. І. Михайлуца, доктор історичних наук, професор

Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: зб. наук. праць V Міжнар. наук. конф., 24-25 квіт. 2015 р., Одеса / відп. ред. М. І. Михайлуца. – Одеса : ОНУ, 2015. – 442 с.

ISBN 978-617-689-111-6

Збірка наукових праць присвячена історії Півдня України, проблемам української, іноземної термінології та термінографії, українській культурі та духовності сусідніх етнокультур, історії православ'я та долі інших конфесій, міжнародним і міжрегіональним зв'язкам регіону. До збірки увійшли матеріали круглого столу “Переможці чи переможені?: український вимір, факти, інтерпретації та уроки (1945-2015 рр.)”.

Видання розраховане на вчених-істориків, краєзнавців, мовознавців, учителів, студентів і всіх, хто цікавиться історією та духовністю.

Позиція редакції не завжди збігається з думкою авторів. Усі права застережені. Передруки та переклади можливі за згодою авторів.

ISBN 978-617-689-111-6

© Одеський національний
морський університет, 2015

Щира подяка
Сергію Рафаїловичу Гриневецькому,
Андрію Володимировичу Юсову,
Івану Івановичу Омельченку СЦ «Домофон Візит»
Геннадію Геннадійовичу Панекіну
Директору ООО «Южный сенат»
за розуміння проблем науковців і фінансову
підтримку наукової конференції та цього видання

ЗМІСТ

АРДЖИНТ А. ÎNFIINȚAREA GIMNAZIULUI DIN ISMAIL ÎN ANUL 1873.....	13
БАЖАН О. Г. РЕПРЕСИВНІ КАМПАНІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ СРСР В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ НАПЕРЕДОДНІ « ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ»: СТАТИСТИЧНИЙ РОЗРІЗ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	19
БАРАНОВА М. А., КОРНОДУДОВА Н. М. СТРУКТУРА БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ ТЕРМІНІВ У МОРСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	25
БАЧИНСЬКА О. А. КАТИРЛЕЗЬКА ЗАДУНАЙСЬКА СІЧ: ПОЯВА, СТАТУС, ОРГАНІЗАЦІЯ КОЗАЦЬКОЇ СЛУЖБИ	30
БОНЬ О. І. ЮРІЙ ЯНОВСЬКИЙ І ОДЕСЬКА КІНОФАБРИКА.....	34
ВІНЦКОВСЬКИЙ Т. С. НІМЕЦЬКІ КОЛОНІЇ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ЮЖНЫЕ ВЕДОМОСТИ»).....	39
WEISE CHRISTIAN (Вайзе Християн) WALTER SCHUBARTS WEST-ÖSTLICHE SEELENKUNDE ДУША ЗАПАДА І ВОСТОКА ВАЛЬТЕРА ШУБАРТА	45
ВОВЧУК Л. А. РОЛЬ ІНОЗЕМНИХ КОНСУЛІВ У РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.).....	54
ГАВРИЛІВ І. О. ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ У ВІЗІЯХ ОУН НАПРИКІНЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	58
ГЕРБЕСВА І. М. ДІЯЛЬНІСТЬ РАБИНА ШВАБАХЕРА В ОДЕСІ.....	64

ГОГУЛЕНКО О. П. ОНІМИ ЯК УНІВЕРСАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ МАЛОЇ ПРОЗИ ПАНАСА МИРНОГО.....	67
ГОНЧАРУК Т. Г. ОДЕСЬКЕ ПОРТО-ФРАНКО 1819 – 1859 рр. У ПРАЦЯХ О.П. ОГЛОБЛИНА.....	70
ГУСЄВА С. О. ГОЛОВНІ НАПРЯМКИ ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ.....	74
ДАНИЛЕНКО О. С. МІЖКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ.....	79
ДЕЛИ А. П. ВВЕДЕНИЕ НОВЫХ УЧЕБНЫХ ПРОГРАММ ПОПЕЧИТЕЛЕМ ОДЕССКОГО УЧЕБНОГО ОКРУГА Д. М. КНЯЖЕВИЧЕМ НА РУБЕЖЕ 30-40-х годов XIX в.	83
ДЗИНГЛЮК О. С. ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕНСИВНОГО МЕТОДУ ПРИ ВИВЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ-ІНОЗЕМЦЯМИ.....	88
ДІАНОВА Н. М. ДІЯЛЬНІСТЬ ДУХОВЕНСТВА ОДЕСЬКОГО СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКОГО СОБОРУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. (НА ОСНОВІ ДЖЕРЕЛ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	93
ДОЛГОПОЛИЙ С. С. ТВОРЧІ КОНТАКТИ ВІРИ ВОВК З ОДЕСОЮ (Із наукової роботи автора).....	98
ЄНАКЕ Дж. БЕССАРАБИЯ В РУМЫНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ: МЕЖДУ ПОЛИТИКОЙ И НАУЧНЫМ ИНТЕРЕСОМ.....	100
IVLAMPİE I. FIINȚĂ ȘI SPAȚIU БЫТИЕ И ПРОСТРАНСТВО.....	114

KALTENBRUNNER M. VON PRÄRIEN KANADAS IN DIE STEPPEN DER UKRAINE» – DIE GESCHICHTE DER KANADISCHEN KOMMUNE IM GEBIET ODESA «З ПРЕРІЇ КАНАДИ У СТЕПИ УКРАЇНИ» – ІСТОРІЯ КАНАДСЬКОЇ КОМУНИ НА ОДЕЩИНІ.....	119
КАЛІНІЧЕНКО О. О. СВІТОВЕ НАДБАННЯ 120-РІЧНОГО ВИНАХОДУ ОДЕСИТА.....	127
КВАША Т. Г. ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СЛУХАЧІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАВЧАННЯ.....	131
КОРОБКО Т. О. УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР ДОБИ БАРОКО: ПОХОДЖЕННЯ ВЕРТЕПНОЇ ДРАМИ.....	135
КОТЛЯР Ю. В. САКРАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ І ТЕОРІЯ «НООСФЕРЫ» В.ВЕРНАДСЬКОГО.....	139
КУРЧЕНКО Т. Є. СТАН ДОСТУПУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦИФРОВОЇ ІСТОРІКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА САЙТАХ ОБЛАСНИХ КРАЄЗНАВЧИХ МУЗЕЇВ ПІВДЕННОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ	144
КЯЗИМОВА Г. Х. «УМНОЖАЯ ТАЛАНТЫ МОЛОДЕЖИ...» (К 150- летию создания Одесского художественного училища).....	149
ЛЕВЧЕНКО В. В. РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ВІДНОСНО НАУКОВОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЄВРЕЇВ В ОДЕСІ (1920–1930-ті рр.)	155
ЛЕВЧЕНКО Г. С. ПУБЛІКАЦІЇ НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст. ЩОДО ІСТОРІЇ І МПЕРАТОРСЬКОГО НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ОДЕССКИЙ ВЕСТНИК»).....	160

ЛИСЕНКО О. Є. «9 ТРАВНЯ» ЯК ПОДІЯ, ОБ’ЄКТ НАУКОВИХ СТУДІЙ І ПОЛЕ КОМЕМОРАТИВНИХ АКЦІЙ	164
ЛАХАЧ Т. О. ЗАПРОВАДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОБРЯДОВОСТІ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 1920-х РОКІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РУЙНАЦІЇ СІМЕЙНИХ ТРАДИЦІЙ	169
МАКУШИНСЬКИЙ В. І., ЛЕВЧЕНКО В. В. ДОЛІ РОДИН РЕПРЕСОВАНИХ У ПОЛУМ’І ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ СІМ’Ї ГОРДІЄВСЬКИХ).....	174
МАКЕДОН В. В. НОВОРОСІЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ В ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ОБ’ЄДНАНЬ ОДЕСИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.	179
МИХАЙЛУЦА М. І. ПАТРІОТИЧНІ / ВОЛОНТЕРСЬКІ РУХИ НА ОДЕЩИНІ: ІСТОРИЧНІ ЗІСТАВЛЕННЯ (1941-2015 рр.).....	184
МИХАЙЛУЦА М. І. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ В УКРАЇНІ	192
МОРОЗОВА О. С. ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ СУЧАСНОЮ ПОЛЬСЬКОЮ ІСТОРИОГРАФІЄЮ	198
НАХАПЕТОВА О. В. ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ	204
НИКУЛЬЧА И. Я. КОМПОНЕНТЫ И ХАРАКТЕРИСТИКА СУДЕБНО- РЕПРЕССИВНОЙ СИСТЕМЫ В ТРАНСНИСТРИИ (1941-1944 гг.)	209
ОНІШКО Т. В. ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ КООПЕРАТИВНИЙ МУЗЕЙ ТА ЙОГО РОЛЬ У ПОШИРЕННІ КООПЕРАТИВНИХ ЗНАНЬ: 20-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ	216

ОНІШКО Т. А. ЗНАЧЕННЯ ТУРИСТИЧНИХ КЛАСТЕРІВ ДЛЯ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ	220
ОСИПЕНКО О. В. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ВИВЧЕННЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В ГУБЕРНАТОРСТВІ «ТРАНСНІСТРІЯ» 1941–1944 рр.	225
ПЕТРЕНКО І. М. ЖІНКИ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЯХ 1905 РОКУ НА СТОРІНКАХ ПРАЦЬ ІСТОРИКА НАТАЛІЇ МІРЗИ-АВАКЯНЦ (1888-1940?).....	229
ПЕТРЕНКО А. М. ЭТНИЧЕСКИЕ ЧИСТКИ В ГОДЫ МАССОВЫХ РЕПРЕССИЙ 1937-1938 гг. В СВЕТЕ НОВЫХ ДОКУМЕНТОВ (НА ПРИМЕРЕ МОЛДАВСКОЙ АССР)	234
ПЕТРОВСЬКИЙ Е. П. АСПРАНТУРА ОДЕСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В 1933 – 1941 РОКАХ: ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ У СИСТЕМІ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ	238
ПЕТРОВСЬКА Л. І. МУЗЕЙ ОДЕСЬКОГО КОЛЕДЖУ ТРАНСПОРТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ЗАЛІЗНИЧНИКІВ: СУТНІСНИЙ АСПЕКТ	244
ПОГРОМСЬКИЙ В. О. ЗНАЧЕННЯ ПОРТУ м. ОДЕСИ У ДІЯЛЬНОСТІ АМЕРИКАНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДОПОМОГИ ТА ДЖОЙНТ ЗА ЧАСІВ ГОЛОДУ 1921-1923рр.	249
ПОЛУПАНОВА Н. В. ГНОТ Г. ВІДКРИТІ ОБ'ЄДНАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ НОМІНАЦІЙ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ	254

ПАСТУШЕНКО Т. В. ПОДІЇ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ, РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: НОВІ ПИТАННЯ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ІСТОРИКІВ	258
RARITA MIHAIL IMPACTUL MIGRAȚIEI FOREI DE MUNCĂ ASUPRA ȚĂRILOR DE ORIGINE. CAZUL ROMÂNIEI The impact of workforce migration over the countries of origin. Romania's case.....	265
РУБАН М. Ю. КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ.....	272
САВА И. REPERE METODOLOGICE PRIVIND CERCETAREA FORMELOR DE STĂPÂNIRE FUNCİARĂ ÎN REGIUNEA DUNĂRII DE JOS ÎN EVUL MEDIU. STUDIU DE CAZ – JUDEȚELE TIGHECI, CHILIA I CETATEA ALBĂ ALE ȚĂRII MOLDOVEI Методологические основы исследования форм землевладения в Нижнем Дунае в Средние Века. (На примере уездов Тигечь, Килия и Четатя-Албе Молдавского Княжества)	276
SAVA L. POLITICA AUTORITĂȚILOR ȚARISTE ÎN BASARABIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA: DE LA INTEGRARE LA DEZNAȚIONALIZARE (<i>Политика царской власти в Бессарабии в первой половине XIX века: от интеграции к денационализации</i>)	285
САВЧЕНКО В. А. АНАРХІСТИ ТА РОБІТНИЧИЙ РУХ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ ст.: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ (на матеріалах півдня України).....	293
САЄНКО Л. І. КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ ТА ОСОБОВІ ФОНДИ ОДЕСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОРДЕНА ДРУЖБИ НАРОДІВ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ М. ГОРЬКОГО.....	298
СИНЯВСЬКА О. О. Й. Г. МИХНЕВИЧ (1809-1885) – ВИКЛАДАЧ, АДМІНІСТРАТОР ТА ІСТОРИК РІШЕЛЬЄВСЬКОГО ЛІЦЕЮ	302

СІНКЕВИЧ Є. Г. ДОЛЯ «ПОЛЯКІВ-ШПИГУНІВ» ТА «КОНТРРЕВОЛЮЦІОНЕРІВ», МЕШКАНЦІВ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ 1930-х РОКАХ (За матеріалами ДАХО).....	306
СІНЬКОВСЬКА Т. В. НАЦІОНАЛЬНА САМОЦІННІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД КРИЗОВОГО СТАНУ.....	311
СТЕЦКЕВИЧ В. В. ВІЙНА ЗА ПЕРЕМОГУ ПІСЛЯ ВІЙНИ	316
СТОВПЕЦЬ В. Г. РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЄС.....	321
СТОВПЕЦ А. В. САМОЙЛОВСКАЯ В. П. СОЦІОКУЛЬТУРНІЕ ФАКТОРИ ДЕЗИНТЕГРАЦІОННИХ ПРОЦЕСОВ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ МИРЕ	328
СОКОЛЮК С. М. ЗАРОДЖЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ПІДВОДНОГО КОРАБЛЕБУДУВАННЯ В ОДЕСІ.....	333
СУСОРОВ В. Д. СУСОРОВ С. В. ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС НА ХЕРСОНЩИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЯ.....	338
ТАРНАВСЬКИЙ І. С. СТРАТЕГІЯ ВИЖИВАННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ (1941 – 1943 рр.).....	341
ТАТАРЧЕНКО О. Б. СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА В ПЕРІОД ХРУЩОВСЬКОГО НАСТУПУ НА ПРАВОСЛАВНУ ЦЕРКВУ.....	349
ТОЛОЧКО Д. В. ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ЗНАНЬ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ, СУВЕРЕНІТЕТУ І ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ	354

ТРИГУБ О. П. ЄВРЕЙСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ НА ОДЕЩИНІ У 1920-х рр.	359
TULUŞ A. EVREUL – AGENT AL BOLŞEVISMULUI? PERCEPŢII, ATITUDINI ŞI REALITĂŢI ÎN BASARABIA PRIMILOR ANI DE ADMINISTRAŢIE ROMÂNEASCĂ (1918-1925) THE JEW - A BOLSHEVIK AGENT? PERCEPTIONS, ATTITUDES AND REALITIES IN BESSARABIA, DURING THE FIRST YEARS OF ROMANIAN ADMINISTRATION (1918-1925)	364
MARIA MAGDALENA TULUŞ ASPECTE ETNO-DEMOGRAFICE ÎN ORAŞELE DUNĂRII MARITIME ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA <i>Ethnical and Demographical Aspects of the Towns of the Maritime Danube, during the First Half of the XIX-th Century</i>	373
ТЮРМЕНКО І. І. ПОЛІТИКА ЦИФРОВОГО ЗБЕРІГАННЯ ДОКУМЕНТІВ В ДЕРЖАВНИХ ОБЛАСНИХ АРХІВНИХ УСТАНОВАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ	381
ФЕСАН М. В. ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ПЕРСПЕКТИВИ ПОРТО-ФРАНКО В ОДЕСІ	386
ФИЛИПЕНКО А. О. К ВОПРОСУ ОБ УЧАСТИИ ТАНКОВ В БИТВЕ ЗА ОДЕССУ (8 августа – 16 октября 1941 г.)	391
ФОРМАНОВА С. В. СТАН І РОЗВИТОК КАРТЯРНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНІ.....	387
ХРОМОВ А. В. СТЕПАН СТЕПАНОВИЧ ДОСТАНИЧ – ОДЕСЬКИЙ ПОЛІЦМЕЙСТЕР (1816-1821 рр.)	401
ЦИГАНЕНКО Л. Ф. ВІРМЕНИ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ КРАЮ В XIX ст.	406
ШАПОВАЛ Л. І. ПОЛТАВСЬКА ЖІНОЧА СОРОЧКА ЯК КОМПОНЕНТ НАТІЛЬНОГО ТРАДИЦІЙНОГО ВБРАННЯ	411

ШИШКО О. Г. ПОЛІТИКА ЧЕРВОНОГО ТЕРОРУ В ОДЕСІ У 1919 РОЦІ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ	416
ШУМИЛО С. В. МІСІОНЕРСЬКА ПОДОРОЖ АПОСТОЛА АНДРІЯ ПЕРВОЗВАННОГО ТЕРЕНАМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ.....	421
ЮРЧЕНКО О. А. КУРЧЕНКО Т. Є. КРИЛА ПІВДЕННОГО НЕБА (ДО ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ АВІАЦІЇ В ПІВДЕННИХ РАЙОНАХ УКРАЇНИ)	433
ЯШАН О. О. НАРОДНА ПАМ'ЯТЬ ПРО ОКУПАЦІЮ 1941–1944 рр.	437

ÎNFIINȚAREA GIMNAZIULUI DIN ISMAIL ÎN ANUL 1873. (ОБРАЗОВАНИЕ ГИМНАЗИИ В ИЗМАИЛЕ В 1873 ГОДУ)

АЛЕКСАНДР АРДЖИНТ

докторант,
*Институт истории,
Академия наук Молдовы*

In this article it is presented the establishment of the only Romanian classical secular secondary institutions in southern Bessarabia according to the legislation from 1864, namely - Gymnasiums of Ismail. Founded on the 30 September 1873 as a high school of 7 classes, soon it will change its status into the middle school of 4 classes with business profile. This educational institution was maintained by the municipal council and the mayor's office funds, which gave a special status in the appointment of the teachers in this institution. The Gymnasium from Ismail was the apogee of the lay secondary education development in this city, which was called "The Capital of Romanian Bessarabia".

Educația unei societăți influențează dezvoltarea sa, iar multitudinea nivelurilor de învățământ și gradul lor de dezvoltare încurajează sau stagnează acest progres. Învățământul din Basarabia în epoca modernă a avut o evoluție diferită în diverse perioade, iar perioada anilor 1857-1878 este una de referință pentru acest domeniu. Învățământul secundar basarabean în această perioadă a fost încadrat în două sisteme de învățământ – cel rus și cel românesc, ca urmare a aplicării stipulărilor din Conferința de pace de la Paris din 1856 – retrocedarea sudului Basarabiei Principatului Moldovei, care va fi împărțit administrativ în trei judee: Cahul, Bolgrad și Ismail. Astfel, până în anul 1878 Basarabia a cunoscut două sisteme de administrare – cel rusesc în partea rămasă sub ocupație aristă, în care procesul de rusificare era intens aplicat și administrația românească, în cele trei judee sud-basarabene, unde procesul de renaștere națională și a spiritului românesc era încurajat.

Învățământul secundar din Basarabia anilor 1857-1878 a cunoscut o evoluție rapidă și îmbucurătoare pentru acele timpuri. Până în anul 1877 în partea de Basarabie rusească existau 6 instituții de învățământ secundar laice [1] și Seminarul teologic din Chișinău, iar în cele trei județe sud-basarabene – Cahul, Bolgrad și Ismail: Școala centrală din Bolgrad, Seminarul din Ismail, coala comercială din Ismail. Gimnaziul din Ismail și Școala normală din Ismail – care a avut o activitate foarte scurtă. Atât administrația de ocupație rusească cât și oficialitățile române încurajau dezvoltarea învățământului secundar datorită necesităților de administrare și aplicarea politicilor de stat în aceste teritorii. Cum observăm în cele relatate mai sus, un centru de dezvoltare a învățământului secundar în sudul Basarabiei în perioada anilor 1857-1878 a fost orașul Ismail, considerat de unii demnitari ale acelor timpuri „capitala Basarabiei românești” [2].

Învățământul secundar românesc în sudul Basarabiei avea la baza Legea Instrucțiunii publice din 1864, cu excepția colii centrale din Bolgrad și Seminarul din Ismail. Școala centrală din Bolgrad avea un statut aparte prin Hrisovul caimacanului Vogoride din 1858, care prin programa sa școlară nu oferea studiile necesare pentru un nivel de liceu și nu erau recunoscute certificatele de studii ale acestei instituții la nivelul celor de liceu [3], iar reformarea programei colare conform unei de liceu a Legii instrucțiunii publice din 1864, va avea loc în anul 1876. Seminarul din Ismail a fost înființat în baza «Aezământul pentru reorganizarea învățăturilor publice în Principatul

Moldovei», care a fost aprobat în anul 1851, iar din 1865 va fi reorganizat conform prevederilor legii instrucțiunii publice. O analiză mai atentă a instituțiilor de învățământ secundare laice din sudul Basarabiei care au existat în această perioadă ne oferă oportunitatea să identificăm aplicarea legii în aceste tipuri de școli și modul de implementare a politicii statului în învățământ.

Gimnaziul din Ismail a fost singura instituție clasică de învățământ secundară în conformitate cu Legea Instrucțiunii Publice din 1864, care a fost înființată conform prevederilor acestei legi. În articolul 93 pe lângă înființarea de licee și gimnazii în țară se prevedea și instituirea unui liceu în Ismail. Liceul avea o durată de studii de 7 clase, iar un gimnaziu de 4 clase, iar studiile propuse într-un gimnaziu vor fi tot aceleai care erau propuse în primele 4 clase de liceu [4]. Legea prevedea înființarea unei școli secundare de fete în orașele unde exista un liceu, stipulare care în sudul Basarabiei, ca și în alte orașe ale României în mare parte nu au fost aplicate. În licee și gimnazii erau încadrați fără examene de admitere absolvenții colilor primare [5], aceasta fiind singura stipulare cu privire la admiterea în instituțiile de învățământ de aceste tipuri.

Programa de studii era prevăzută în articolul 116, dar nu era indicat și clasele în care erau predate, iar unele din disciplinele menționate nici o dată nu au fost aplicate în practică. Profesorul titular avea obligația de a elabora programa pentru disciplina sa și a o transmite prin director ministerului, care la rândul său o transmitea Consiliului permanent al Instrucțiunii Publice, care o examina, introducea eventual unele modificări și o aproba, ca urmare să fie publicată [6]. Astfel apare posibilitatea ca multe gimnazii să-și formeze programa, care era de multe ori aprobată de Consiliul permanent fără mari dezbateri, chiar și cu unele completări ale programei gimnaziale, ceea ce va conduce la apariția gimnaziilor cu cursuri de agricultură, sau cum va fi cazul nostru, cu materii de tiine comerciale [7]. Nu vom mai insista în continuare pe analiza prevederilor legislative, ci vom încerca, pe cât e posibil, să ilustrăm procesul de înființare și activitate a Gimnaziului din Ismail până în anul 1878.

Stipularea din art. 93 a Legii Instrucțiuni Publice pentru orașul Ismail rămânea încă neaplicată, iar trecerea timpului nu elimina dorința populației de a se înființa o instituție secundară laică aici. Deși s-au instituit Seminarul și coala comercială din această localitate urbană, totuși nu a fost abandonată ideea instituirea unui liceu în Ismail. În edina din 28 februarie a Consiliului Comunal din Ismail s-a decis «înființarea unui Liceu în acel oraș conform dispozițiilor Art. 93, Cap. III din Legea Instrucțiunii Publice» [8] și cere intervenția Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice pentru executarea acelei stipulări din lege. La 23 martie/4 aprilie 1871 primarul orașului Ismail transmite o cerere Ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, prin care aduce la cunoștință acest demers al Consiliului comunal, iar printr-o serie de argumentări și motive insistă de a se lua măsurile necesare pentru înființarea unui liceu în acest oraș [9]. La data de 3/16 aprilie 1871 intervine și cererea Ministrului de Interne la adresa colegului său de la Instrucțiunea Publică, prin care amintete despre raportul primarului din oraș Ismail și decizia Consiliului comunal de la 28 februarie și roagă de a se lua măsurile necesare pentru înființarea unui liceu în Ismail, iar despre rezultat să fie informat și ministerul dat [10]. În rezoluția de pe scrisoarea menționată, cât și în răspunsul dat primarului orașului Ismail de minister se indică că: acesta în continuu a depus toate măsurile de a aplica stipulările art. 93 a legii, însă din lipsa mijloacelor financiare în buget nu a avut posibilitatea de a

înfiina un liceu și în Ismail, dar după votarea bugetului pe anul 1871 și fondurile vor permite, se va lua în consideraie instituirea unui liceu și în acest oraș [11].

În data de 15/27 septembrie 1871 prefectul judeului Ismail intervine și el cu o solicitare pe adresa Ministrului Cultelor și Instruciiunilor Publice, prin care solicită respectuos, în urma unei argumentări, înfiinarea unui liceu în oraul Ismail, la solicitarea cetăenilor acestei comunităi, care insistă în necesitatea unei instituii secundare laice în acest ora. În răspunsul Consiliului permanent din data de 26 octombrie 1871 de pe această scrisoare se stipulează: «Consiliul nu recunoate necesitatea de a înfiina de o camdată Gimnasiu în urbea Ismail, mai cu seamă că în apropiere mai sunt Gimnasii, și chiar în această comună este înfiinată de curând o coală comercială» [12]. Aceste răspunsuri nu au anulat necesitatea și dorina autorităților locale de a înfiina o instituie de învăământ secundară laică în oraul Ismail.

După răspunsul descurajator al Consiliului permanent și al ministerului către Prefectul judeului Ismail din 22 octombrie 1871 [13], primarul oraului Ismail a revenit asupra problemei instituirii unei instituii secundare laice în acest ora prin cererea din 27 martie/8 aprilie 1872, când roagă să fie înfiinat deja un gimnaziu. Începând adresarea sa cu motivarea refuzului din anul 1871, el identifică mai multe motive obiective pentru justificarea cererii sale: coala comercială întreținută din fonduri particulare nu va putea satisface necesitatea de studii gimnaziale, deoarece are destinaie diferită și îngustă, iar numărul elevilor fără plată este mic și este determinat de numărul elevilor cu plată care sunt înregistrați la această instituie profesională de învăământ; cât privește gimnaziile i liceele din apropiere, ele nu înlesnesc cu nimic situaia tinerilor care vor să-i continue studiile datorită faptului că, foarte puini îi pot permite cheltuielile pentru studiile secundare în alte reedine urbane, iar greutățile de comunicare, mai ales în timpul inundaiilor separă oraul aproximativ jumătate de an de restul ării. Amintind în demersul său și decizia edinei Consiliului comunal din 13 martie, primarul roagă ca ministrul să dispună înfiinarea unui Gimnaziu în această comună, care ar îndeplini stipularea articolului 93 din legea sus menionată, «iar mai presus de toate al interesului pentru românisarea Bassarabiei Române» [14]. Răspunsul a fost negativ, legat de neexistența surselor în buget pentru înfiinarea gimnaziului în Ismail [15]. Și cererea unui grup de locuitori din noiembrie 1872, care în esenă au prezentat aceleai argumente ca și primarul oraului [16], au primit acelai răspuns de la ministerul de resort și Consiliul permanent al Instruciiunilor [17].

În evoluia demersurilor către Ministerul Cultelor și Instruciiunilor Publice din partea oficialităților și a cetăenilor din Ismail vom observa o schimbare a termenului instituii de învăământ secundar care urma să fie înfiinată în acest ora. Care era deosebirea între liceul cerut în 1871 și gimnaziu la care se insistă în 1872? Liceul, după cum am expus mai sus, era o instituie de învăământ secundară completă cu 7 clase, la încheierea căruia se oferea o diplomă [18], iar gimnaziul constituia doar primele 4 clase de liceu. Dacă cunoteau sau nu autoritățile locale despre deosebirea dată este greu de răspuns direct, dar ipotetic putem crede că erau la curent. Pentru întreținerea unui liceu era nevoie de resurse financiare mai vaste, iar motivarea refuzului prin lipsa resurselor în bugetul ministerului a dus la cereri mai modeste în anul 1872 – la înfiinarea unui gimnaziu. Însă refuzarea acestui demers pe motive financiare a condus la revenirea la ideea de liceu, dar deja instituit din resursele Consiliului comunal i a primăriei oraului.

În condițiile de refuz a cererilor de înființare a instituției de învățământ secundar din Ismail, primarul orașului la data de 10 august 1873, în urma deciziei edinei Consiliului comunal din 8 august al aceluiași an, informează ministerul că s-a luat decizia de a înființa un liceu întreținut de către autoritățile locale. În cerea înaintată ministerului, acesta argumentează demersul său prin necesitatea unei asemenea instituții de învățământ pentru tinerii absolvenți ai colilor primare urbane de aici, care în 1873 au fost în număr de 32 și s-a luat decizia de a se înființa liceul cu clasa I pentru anul curent și cu programa colară a liceului din Bârlad, iar pentru primul an să fie incluse în limbile străine doar limba franceză și latină [19]. În răspunsul dat de ministerul de resort se încurajează decizia de a înființa un liceu în acest oraș pentru dezvoltarea instrucției publice, însă se recomandă de a fi instituită o coală comercială, una tehnică sau agricolă, dar se acceptă și înființarea liceului din sursele proprii ale comunei, care îi atribuie completarea gradată cu profesori până la posibilitatea guvernului de a interveni cu vreo subvenție [20]. Altfel spus, întreaga întreținere a liceului, inclusiv și plata salariilor urma să fie suportate de primărie, ministerul de resort și în continuare nu va găsi resurse în buget pentru întreținerea cu salarii a cadrelor didactice din această instituție de învățământ secundară.

Odată cu acceptul ministerului, primăria a luat toate măsurile de a pune în aplicare decizia Consiliului local. Pentru aceasta a transmis programa liceului din Bârlad cu includerea tiinelor comerciale, care urma să ducă la contopirea școlii comerciale în viitorul liceu. S-a cerut un credit de 500 de lei pe contul primăriei pentru întreținerea clasei I-a a liceului [21]. Totodată, s-au ajuns la un acord cu profesorii Seminarului din Ismail – Iosif Theodorescu, Ion Dimitriu și George Verdeanu, cu Domnul Grigore Magnis și Iconomul Simeon Topalof, care erau profesori la coala primară, ca în timpul liber de activitatea lor didactică principală, să predea ore până la finele anului 1873 gratuit [22]. De la 1 ianuarie 1874, dacă era aprobată înființarea acestui liceu, urma să fie ocupate toate catedrele regulat, conform legislației în vigoare. Prin Ministrul de Interne se cere Ministerului Cultelor și Instrucției Publice publicarea anunțului despre înființarea liceului și admiterea elevilor în clasa întâi, cât și aprobarea programei și autorizarea profesorilor sus amintii până la data de 1 octombrie, când urma să înceapă cursurile acestui liceu [23].

La raportul prezentat de Ministrul de Interne despre activitatea de înființare a liceului, Comitetul permanent al Instrucției și ministerul de resort la 11 octombrie 1873 aprobă programa de studii și propunerea de a se încadra în procesul educativ profesorii sus menționați, iar în timp de trei luni și jumătate urmau să aibă loc concursurile de ocupare a tuturor catedrelor conform legii la liceul din Bârlad [24].

În data de 30 septembrie 1873 în incinta colii primare centrale de băieți a avut loc ceremonia religioasă de deschidere a liceului «Sf. Dimitrie» [25] din Ismail, la care au participat prefectul judeului cu primarul orașului, profesorii Seminarului Ion Dimitriu și George Verdeanu și cetățenii ai orașului Ismail [26]. Primii profesori ai acestui liceu erau: Iosif Theodorescu, Ion Dimitriu [27], George Verdeanu, Grigore Magnis și Iconomul Simion Topalof, care activau gratuit până la sfârșitul anului dat. Urma să aibă loc concursul de ocupare doar a trei catedre: 1) Religie și caligrafie; 2) Științe naturale și matematice; 3) Istorie și Geografie, Limba Latină-Română și L. Franceză, iar unul din ei va deține și funcția de director al liceului [28]. La 20 octombrie 1873, în scrisoarea primarului orașului

Ismail către minister, aflăm că liceul deja funcționa [29], ceea ce ne îndreptățește să credem că după ceremonia de deschidere, fără a aștepta răspunsul ministerului, care întârzia, au început orele în acest liceu.

Programa de studii, care era preluată de la liceul din Bârlad, pentru clasa I-a cuprindea: studiul religiei, limba română și latină, istoria și geografia, matematica, științele naturale, limba franceză și desenul [30]. Astfel că, în anul 1873, în Ismail a fost înființat și a activat un liceu întreținut de autoritățile locale, care au contractat și un credit de 500 de lei pentru întreținerea acestei instituții de învățământ secundar. Însă apare o întrebare firească, cum a ajuns liceul «S. Dimitrie» din Ismail gimnaziu și când s-a produs modificarea statutului. Fără îndoială răspunsul se află în documentele de arhivă, iar problema urmează să fie elucidată. Noi vom face doar unele constatări din documentele de arhivă pe care le avem în prezent la îndemână în cercetarea noastră științifică.

La cererea Ministrului de Interne către cel al Instrucțiunii publice din 10 noiembrie 1873, în avizul Consiliului permanent al Instrucțiunii din data de 5 decembrie 1873 se indică termenul de gimnaziu, chiar dacă ministrul folosește termenul de liceu [31]. Să fie o greșală nevinovată, sau acest consiliu a aprobat înființarea unui gimnaziu? E puțin probabil și una și a doua posibilitate. Într-un răspuns oferit de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice la scrisoarea primarului sus menționată din 20 octombrie 1873, tot la 5 decembrie se folosește termenul de liceu [32], ceea ce face posibilă ideea unei greșeli involuntare. Însă în perioada sfârșitului anului 1873 – începutul anului 1874 are loc „tranzitia” de la termenul de liceu la cel de gimnaziu, iar ordinul de reformare a instituției nu a fost încă identificat în documentele de arhivă.

Termenul de gimnaziu este deja folosit și de primăria oraului din ianuarie 1874 [33], iar în textul publicat în Monitorul Oficial, în care nu putea avea loc o eroare de termen astfel de evidentă, este folosit termenul de gimnaziu [34]. În continuare în toate documentele ministerului de resort și în avizele Consiliului permanent al Instrucțiunii va fi întâlnit doar termenul de gimnaziu, ceea ce ne îndreptățește să credem că deja această instituție de învățământ secundară fusese restructurată. De menționat este și implementarea din anul de studii 1874-1875 și a științelor comerciale în gimnaziul din Ismail, lucru care îi oferea o atracție mai mare pentru tânăra generație din această regiune, prin diversificarea posibilităților.

La 6 octombrie 1876 la gimnaziul din Ismail erau încadrați în activitatea didactică următorii profesori: Iosif Theodorescu pentru limba latină, Leon Porfirie la obiectele de studii – istoria, geografia și istoria naturală, Ioan Cotea – religia și caligrafia, Grigorie Magnis – limba franceză și tot cu salariu de 150 de lei lunar, iar Emanuil Dimitriu – matematică și științe comerciale cu un salariu de 200 de lei pe lună [35]. Putem evidenția un nivel înalt de pregătire a cadrelor didactice: Iosif Theodorescu a absolvit liceul din Iai, Leon Porfirie era deținătorul diplomei de bacalaureat a Universității din Iai absolvită în anul 1873, Ioan Cotea – absolvent al Seminarului Socola în 1871, Emanuil Dimitriu era absolventul colii comerciale din Galați în anul 1873, iar Grigorie Magnis finisase studiile la Universitatea din Atena în anul 1856 [36]. Deci, exista un potențial teoretic bun pentru răspândirea cunotinelor gimnaziale în orașul Ismail.

Gimnaziul din Ismail și-a încheiat activitatea în anul 1878 odată cu reanexarea sudului Basarabiei la Imperiul Rus și a reînceput activitatea în anul 1880 [37] deja sub administrația de ocupație rusească. Problema rolului gimnaziului din Ismail în

dezvoltarea societăii basarabene româneți urmează încă să fie cercetată în continuare, însă un lucru e evident – această instituție de învățământ secundară laică cu elemente de tiine comerciale a fost un centru de românizare în această regiune, care vă face posibilă păstrarea spiritului naional încă pentru secole de-a rândul.

Note

1. Tatiana Chicaroș, *Evoluția învățământului liceal din Basarabia sub dominația țaristă (1833-1917)*, Tyrațeția, Seria nouă, Vol. II (XVII), nr. 2, Chișinău, 2008, f. 277.
2. Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale, Fond: Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice Moldova, în continuare DJIAN, MCIPM, Ds.61II/1862, f. 22.
3. I.I. Solcanu, *Școala românească în județele Cahul, Bolgrad și Ismail pe durata reîntrupării la Principatele Române (1857-1878)*, Editura enciclopedică, București, 2013, f. 295-296.
4. C. Lascar, I.Bibiri, *Colecțiunea legilor, relulamentelor, programelor și diferitelor decisiuni și dispozițiuni generale ale acestui departament de la 1864-1901*, București, 1901, f. 14.
5. N. Isar, *Școala și biserica în societatea românească (1800-1914)*, Studii, București, 2012, f. 154.
6. Ibidem.
7. Petru Rășcanu, *Istoricul învățământului secundar*, Tipografia Națională, Iași, 1906, f. 77.
8. Arhivele Naionale Istorice Centrale, Fond: Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, în continuare ANIC, MCIP, Ds.216/1871, f. 4.
9. Ibidem, f. 2-2v.
10. Ibidem, f. 4.
11. Ibidem, f. 4v și f. 3.
12. Ibidem, f. 6-6v.
13. Ibidem, f. 7.
14. ANIC, MCIP, Ds. 201/1872, f. 2-2v.
15. Ibidem, f. 3.
16. Ibidem, f. 4-4v.
17. Ibidem, f. 5, f. 6v.
18. Absolvirea liceului oferea multe perspective: de la încadrarea în profesia de învățător, institutor și profesor – până la obinerea unor burse de studii la universitățile de peste hotarele arii.
19. ANIC, MCIP, Ds. 201/1873, f. 2-2v.
20. Ibidem, f. 3-3v.
21. Ibidem, f. 11v.
22. Ibidem, f. 5-5v.
23. Ibidem, f. 8.
24. Ibidem, f. 9-9v.
25. În discursurile persoanelor din timpul ceremoniei de deschidere a liceului în toate se indică denumirea liceului „Sf. Dimitrie”. f. 12, f. 14, f. 15, f. 16.
26. Ibidem, f. 11.
27. Ion Solcanu îl identifică în lucrarea sa numai pe Emanuel Dimitriu – la care vom face referință și noi, însă în toate documentele din dosarul 201 pentru anul 1873 al ANIC, MCIP, este amintit și Ion Dimitriu, profesor la Seminarul din Ismail. Acestea sunt persoane diferite.
28. ANIC, MCIP, Ds. 201/1873, f. 11v.
29. Ibidem, f. 17.
30. Ibidem, f. 7-7v.
31. ANIC, MCIP, Ds. 208/1874, f. 1-1v.
32. ANIC, MCIP, Ds. 201/1873, f.16.
33. ANIC, MCIP, Ds. 208/1874, f. 1-1v
34. Ibidem, f. 4-4v.
35. ANIC, MCIP, Ds. 204/1876, f. 1.
36. Ibidem, f. 3.
37. Tatiana Chicaroș, op. cit., f. 277.

**РЕПРЕСИВНІ КАМΠΑНІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ СРСР В
ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ НАПЕРЕДОДНІ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ»:
СТАТИСТИЧНИЙ РОЗРІЗ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА**

О. Г. БАЖАН,

к.і.н., доцент,

ст. наук. співробітник,

Інститут історії України НАН України

Тема політичних репресій на Одещині у період з 1935 р. – на початок 1937 р. залишається недостатньо вивченою у вітчизняній історіографії. Деякі аспекти цієї теми знайшли відображення у дисертаційному дослідженні О.І. Сироти [1], на сторінках першого тому науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією. Одеська область» [2]. Як справедливо зазначає автор монографії «Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження» В.М. Нікольський, період 1930-1936 років у репресивній практиці радянських служб важко дослідити через фрагментарність джерельної бази [3]. Корпус архівних документів, які зберігаються у «Справі з паперами, вилученими після арешту В. Балицького. 1937 р.» [4, ф. 13, спр. 314] проливають світло на каральні заходи Наркомату внутрішніх справ УРСР проти «соціально-ворожих елементів» напередодні «Великого терору», зокрема, і на Одещині.

Репресивна діяльність органів держбезпеки в Одеській області в 1935-1937 роках здійснювалася під керівництвом старшого майора держбезпеки Олександра Борисовича Розанова. 20 березня 1935 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову: «Прийняти пропозицію НКВС УРСР: 1. У зв'язку з відкликом НКВС СРСР начальника Одеського Облуправління НКВС т. Леонюка – затвердити начальником Одеського облуправління НКВС т. Розанова» [5, ф.1, оп 1, спр. 373, арк. 144-145]. Після приїзду до Південної Пальміри Розанов заходився виконувати директиву Державного політичного управління УСРР за №1654/ск від 10 березня 1934 року, спрямовану на протидію розвідницькій діяльності німецьких консульств в Україні. Центральний апарат ДПУ УСРР зобов'язував відповідні спецпідрозділи створити у трьох німецьких консульствах (київському, харківському, одеському) розгалужену внутрішню агентуру та встановити цілодобове зовнішнє спостереження за їхніми приміщеннями, відстежувати усі зв'язки працівників дипмісії [4, ф.16, оп. оп. 26, спр.11, арк. 2-8]. У березні 1935 року 3 відділення СПВ УДБ УНКВС по Одеській області надіслало на адресу наркома НКВС В. Балицького доповідну записку «Про викриття та ліквідацію контрреволюційної фашистської групи в Карл-Лібнехтівському районі» у складі 4 осіб на чолі з інспектором фінансового відділу райвиконкому Г. Гіршем [4, ф. 16, оп. 28, спр. 24, арк. 26-31]. У другій половині жовтня 1935 р. за звинуваченням у

проведенні «контрреволюційної діяльності» співробітниками органів держбезпеки були затримані як з'ясувалося потім в ході слідства учасники одеської філії «Національний союз німців на Україні» Ю. Дюрмайєр, М.Сеннер, Ф.Тальнер, К. Вайльгуні, К. Іванчич, М. Гольцгофер та А. Шрокк, які до арешту обіймали відповідальні посади у німецьких національних районах Одеської області. На основі агентурно-оперативної роботи, проведеної упродовж 1936 року в німецьких колоніях Дніпропетровської, Донецької, Одеської областей та Молдавської АРСР IV відділом Управління держбезпеки НКВС УРСР на початку січня 1937 року була підготовлена «Доповідна записка контрреволюційної діяльності фашистських елементів у німецьких колоніях України», адресована наркомуні внутрішніх справ УРСР В. Балицькому. Автори документа – начальник IV відділу УДБ НКВС УРСР майор держбезпеки Рахлін та помічник начальника 5 відділку IV відділу лейтенант держбезпеки Черкалов відзначали, що обласними управліннями НКВС продовжується провадитися агентурно-оперативна робота по німецьким колоніям під кутом забезпечення «своєчасного викриття організованої к.-р. фашистської роботи та вилучення найбільш активних елементів». Тільки на Одещині на основі проведеної вибіркової перевірки в 42 німецьких колгоспах спецслужбами виявлено 314 чол. «класово-чужого елемента» з числа куркулів, колишніх білих, церковників, учасників в минулому антирадянських виступів. Репресії в недалекому майбутньому, на думку чекістів, мали охопити викладацький персонал більшості національних німецьких шкіл. Під час негласного обстеження 52 німецьких шкіл Спартаківського, К.-Лібнехтівського, Мостовського, Цебриковського та Роздільнянського районів серед 322 учителів чекістами виявлено вихідців з куркульських родин – 44, колишніх кістерів – 12, учасників антирадянських повстань – 5, колишніх офіцерів – 2, іншого антирадянського елемента – 16 [6]. 14 червня 1937 р. досвідченого чекіста О.Б. Розанова було призначено начальником УНКВС по Воронежській області замість старшого майора державної безпеки С.С. Дукельського. Проте до нового місця роботи О. Розанов не потрапив, оскільки 11 липня 1937 р. в Одесі його було заарештовано й згодом розстріляно.

Архівні документи дозволяють розглянути діяльність О. Розанова та його підлеглих через призму статистики. Результати боротьби з ворогами радянської влади за 1935 рік можна простежити за даними таблиці [4, ф. 13, спр. 314, арк. 54].

НКВС по Одеськ. обл.	Всього			К.-р. орг., церк. сект. форм., розкрадання, спекуляція		Інші групи		Оди- наки
	Заведе но справ	притяг нуто	арешт	справи	притягн уто	справи	притяг нуто	
	1764	3487	2352	23	220	552	2078	

У 1936 році загальна кількість осіб заарештованих за контрреволюційні злочини порівняно з 1935 роком значно зменшилась (за ґратами опинилось на 1.835 осіб менше або на 24%), причому у значній мірі за рахунок таких злочинів як контрреволюційна агітація [4, ф. 13, спр. 314, арк. 81].

Всього			У тому числі				
Заведено справ	Притягнуто до відповідальності	З них заарештовано	К-р. організації		Інші групи		Оди-наки
			Справ	За ними притягнуто	Справ	За ними притягнуто	
1257	2028	1517	13	133	267	918	977

Найбільш значну групу серед звинувачених у контрреволюційній діяльності за 1936 рік представляли "троцькісти" (заведено 464 справи, в яких фігурувало 631 особа), що складало 31% до загальної кількості притягнутих органами НКВС по Одеській області за всіма кримінальним справам [4, ф. 13, спр. 314, арк. 77].

За відділами					За злочинами					
СП В	ОВ	ЕК О	ТВ	Інші відділи	К.р. злочини	Троць кізм	Шпиг., терор, шкідн.	Нац. фаш. діяльн	Церк. сект. к-р.	К.-р. агітація
960	217	195	576	80	1174	631	128	141	30	139

У рік прийняття сталінської конституції процент звинувачених у контрреволюційних злочинах значно виріс. Якщо в 1935 році показник групи контрреволюційних злочинів в Одеській області становив 37,9% то в 1936 р. він зріс до 57,9%. 1936 рік позначився значним посиленням репресій по лінії «німецько-фашистських контрреволюційних елементів». У зазначений період співробітниками УНКВС по Одеській області в ході оперативно-слідчої роботи було порушено 56 справ на 135 осіб. Всього за 1936 рік по лінії німецької контрреволюції на Одещині було репресовано 85 осіб (вища міра покарання – 1; виправно-трудова табори – 84, з них до 10 років ув'язнення – 53; до 5 р. – 25; до 3 р. – 6) [4, ф.13, спр 314. арк. 85, 87].

Зі статистичних даних про вироки та рішення судами та позасудовими органами за 1936 рік випливає, що основним масовим заходом покарання «ворогів народу» на Одещині було утримання в концтаборах терміном до 5 років. Число засуджених «контрреволюціонерів» на смерть становив лише 1%.(див. таблицю) [4, ф. 13, спр. 314, арк. 80].

Всього розглянуто		Рішення					
справ	За ними Притягнуто	Вища міра покарання	Табори, тюремне ув'язнення, заслання	На Термін до 10 р.	На термін до 5 р.	Приму- сові роботи	Заслання
827	1511	16	945	206	739	173	25

Опираючись на звіт про оперативно-слідчу роботу органів НКВС УРСР за перший квартал 1937 року, підготовленого начальником 8 відділу УДБ НКВС УРСР лейтенантом державної безпеки Умовим, можна стверджувати, що посилена увага радянських спецслужб приділялася нейтралізації «німецьких шпигунів та диверсантів». За «лінією німецької контрреволюції» упродовж січня-березня 1937 року органами НКВС УРСР було порушено 125 справ, при цьому найбільше в Одеській області – 40. За фальшивими звинуваченнями у шпигунстві, диверсійній, шкідницькій діяльності до кримінальної відповідальності у цей період було притягнуто 138 жителів Одеської області. Так співробітники секретно-політичного відділу УНКВС Одеської області прозвітували про успішне завершення агентурних справ: «Фашисти» (німецька фашистська організація у кількості 10 осіб, яка ставила за мету організувати повстання проти радянської влади на випадок війни Німеччини з СРСР); «Пособники» (німецька повстанська організація (всього 7 осіб) спрямована на підготовку диверсійних кадрів у тилу Червоної армії на час війни з нацистською Німеччиною); «Фотограф» (німецька контрреволюційна організація у складі з осіб готувала диверсії на заводах оборонного значення); «Гітлерівці» (німецька організація, яка налічувала 4 членів, переймалася проблемами підготовки фашистських кадрів для боротьби з радянською владою). Транспортний відділ (ТО), націлений на боротьбу зі шкідництвом та диверсіями на об'єктах, за перший квартал 1937 рік записав у свій актив розробку агентурних справ: «Березовці» (німецька фашистська контрреволюційна організація, яка у складі 2 осіб здійснювала шпигунську діяльність на користь Німеччини); «Зло» (німецько-троцькістська диверсійна шпигунська контрреволюційна організація (12 осіб), яка ставила за мету проведення диверсійних актів на Одеській залізниці). Значну кількість агентурних справ у зазначений період було реалізовано у конкретні кримінальні провадження співробітниками 3 відділу (КРО) УНКВС: «Ферейн» (диверсійна організація, яка складалася з німецьких політемігрантів, створена нібито німецьким консульством у м. Одесі); «Трійка» (націоналістична контрреволюційна організація, яка ставила своїм завданням створення «Національного союзу німців на Україні»); "Шахісти" (організація, яка проводила вербувальну діяльність серед німецького населення).

У період з січня до квітня 1937 року однією з найбільших у масштабах України, і, зокрема, Одещини, залишалася частка арештів за «лінією троцькістсько-зінов'ївської та правої контрреволюції». За перший квартал 1937 року в Одеській області було заведено 117 кримінальних справ (загалом по УРСР – 975), за якими проходило 184 особи (всього по Україні – 1452 осіб). Найкращі результати у боротьбі з троцькізмом на Одещині показали співробітники секретно-політичного та транспортного відділів, які на основі агентурних справ «Літератори», «Хижакі» та ін. висунули звинувачення 139 особам.

За відділами					За злочинами					
4	3	6	5	Інші відділи	К.р. злочини	Троцькізм	Шпиг., терор, шкідн.	Нац. фаш. діяль.	Церк. сект. к-р.	К.-р. агітація
299	118	261	34	27	533	184	75	112	23	139

Значну кількість репресованих на початку 1937 року склали особи, причетні до антирадянських партій. Йдеться про агентурні справи – "Заслання" (група колишніх есерів, яка прагнула налагодити зв'язки з учасниками Всесоюзного нелегальної есерівської організації); "Епігони" (анархістська організація у складі 18 чол., яка готувала повалення радянської влади); "Знайомі" (есерівська організація, яка розбудовувала низові осередки в промисловості та сільському господарстві) та ін. Показники на ниві боротьби з "українським буржуазним націоналізмом" одеським чекістам забезпечили розробка агентурних справ: "ГУМ" (3 учасників української молодіжної фашистської організації нібито мали намір здійснити замах на П. Постишева); "Противник" (контрреволюційна організація, яка ставила завдання об'єднання націоналістичних кадрів з метою відриву України від СРСР).

Масштаби репресивної діяльності УНКВС по Одеській області за перший квартал 1937 року можна уявити з нижче наведеної таблиці [4, ф. 13, спр. 314, арк. 98].

Всього			У тому числі				
Заведено справ	Притягнуто до відповідальності	З них заарештовано	К.-р. організації		Інші групи		Оди-наки
			справ	по ним притягнута	спра в	за ними притягнута	
436	739	669	24	169	54	212	358

Розбивка заарештованих за відділами Управління держбезпеки та злочинам в Одеській області у першому кварталі мала такий вигляд [4, ф. 13, спр. 314, арк. 99]:

Архівні матеріали радянських спецслужб розкривають картину застосування вироків та рішень судами та позасудовими інстанціями (особливою нарадою, обласною трійкою) напередодні запровадження масових чекістських операцій влітку та восени 1937 року.

Всього розглянуто		Рішення					
Справ	За ними притягнуто	Вища міра покарання	Табори, тюремне ув'язнення, заслання	На термін до 10 років	На термін до 5 років	Примусові роботи	Виправдано
249	352	5	317	59	258	7	23

Незважаючи на фрагментарність джерельної бази про діяльність органів держбезпеки на Одещині напередодні «Великого терору» можна стверджувати, що у 1935-1936 роки та в першому кварталі 1937 року спостерігався поступовий процес збільшення репресій проти етнічних меншин, у першу чергу, проти німецького населення області. Кількісні показники арештів та аналіз змісту обвинувачувальних вироків у середині 1930-х років дозволяє виокремити загальні тенденції у репресивній практиці радянських спецслужб у регіоні: поодинокі приклади застосування вищої міри покарання, зменшення частки покарань у вигляді заслання та зростання відносних показників покарання у вигляді утримання у виправно-трудовах таборах до 5 років.

Література

1. Сирота О.І. Репресії проти етнічних меншин Одещини у 1934-1937 роках. Одеса, 2010. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – 258 с.
2. Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша / Упоряд. Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. – Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2010. – 800 с.
3. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х-1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003. – С. 402.
4. Галузевий державний архів служби безпеки України.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України.
6. Шитюк М. Німці Півдня України в період масового терору 1920-1930-х рр. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Ist/2_011_3_30/shityuk.pdf

СТРУКТУРА БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ ТЕРМІНІВ У МОРСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

М. А. БАРАНОВА,

старший викладач

Н. М. КОРНОДУДОВА,

старший викладач

Одеська національна морська академія

(Україна)

У процесі розвитку морської термінології змінюється якісний і кількісний склад морських термінів-словосполучень (ТС), які утворюються внаслідок поєднання в одне ціле кількох слів, що виражають певне термінологічне поняття, «мають власну дефініцію, позбавлені емоційно-експресивної конотації» [1, с.71] і “здатні з найбільшою повнотою відобразити необхідні відмітні риси поняття, яке називається” [2, с.132].

Об’єктом дослідження стали багатокomпонентні морські терміни, утворені з двох, трьох і більше компонентів, дібраних із наукових джерел, серед яких: словник морської термінології [3], тлумачний англо-російсько-український словник транспортних термінів [4] і державні стандарти України [5, 6, 7].

Метою статті є перелік основних моделей багатокomпонентних морських термінів, що найчастіше функціонують у морській термінології, обґрунтування виникнення таких термінів.

Різноманітні питання щодо функціонування і структури багатокomпонентних термінів мали аналіз у працях багатьох мовознавців [8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15], але є питання, що залишаються актуальними, бо «розвиток лексики літературної мови тісно пов’язаний із поповненням і вдосконаленням терміносистем» [16, с. 123].

Спостереження вчених стали підґрунтям для опису структури найчастіше функціонуючих багатокomпонентних морських термінів, загальна кількість яких становить 1560 терміноодиниць.

Слідом за класифікацією дослідника М.С. Зарицького [1, с.71] в морській термінології виокремлюємо *власномовні ТС* (крутість хвилі, мала вода, неправильні добові припливи, лопать гребного гвинта); *запозичені ТС* (індикатор навігаційний, компасний пеленг, гідролокаційна станція); *мішані ТС* (амплітуда хвилі, інтермодальні перевезення, квадратурні припливи).

Чимало ТС виникають унаслідок вторинної номінації [1, с.71], метафоризації (лопатка турбомашини, перо стерна, депресія моря).

Для візуального опису структурних моделей використовуємо загальноновживані позначки: N — іменник або будь-яка інша лексична одиниця з номінативним значенням; A — прикметник або дієприкметник у функції ад’єктива, Adv — прислівник, V — дієслово, p — прийменник [10, с.241].

За будовою ТС можуть мати різні моделі:

1. **Двокомпонентна модель** є найуживанішою і становить 713 ТС (45,7%). Тут вживаються такі комбінації:

A + N — адаптивний авторульовий;

N + A — азимут астрономічний;

N + N — амплітуда хвилі.

Двокомпонентні ТС можуть бути ускладнені:

- *прийменниками*: N + p + N — відстань по локсодромії;

- *символами*: N + символ + N — довгота **i-İ** точки;

- *аббревіатурою*: N + N + аббревіатура — відстань підймання СДПП.

2. **Трикомпонентна модель** становить 417 одиниць (26,7%) і має такі комбінації:

N + N + N — зчислення координат судна;

N + A + N — градієнт навігаційного параметра;

A + A + N — дистанційний магнітний компас;

N + A + A — лаг гідроакустичний доплерівський;

A + N + N — істинний меридіан спостерігача;

Можливі варіанти з участю:

- *прийменників*: N + p + A + N — судно на повітряній подушці;

- *символів*: N + N + символ + A — піввісь еліпса E_{zp} велика;

- *аббревіатур*: N + N + аббревіатура + A — кут антени РЛС курсовий.

3. **Чотирикомпонентні моделі** становлять 166 одиниць (10,6%) і мають комбінації:

A + A + A + N — електронна картографічна навігаційна система;

A + N + A + N — інтегрований прийомоіндикатор навігаційних систем;

N + A + N + N — площина істинного горизонту спостерігача;

A + A + N + N — головна пароенергетична установка судна;

N + A + N + A — кут істинного вітру курсовий;

N + A + A + N — лінія морських пасажирських перевезень;

A + N + N + N — виконавче прокладання шляху судна;

N + N + A + A — похибка місця середня квадратична.

Можливі ускладнення з участю:

- *прийменника (-ів) і аббревіатури*: N + N + аббревіатура + p + N + N — висота антени РЛС над рівнем моря;

- *символів*: N + символ + N + A + N — висота **I** дуги головної паралелі;

- *сполучника і прийменника*: N + спол + V + p + N + N — вантаж, який перевезений до країни морем.

4. **П'ятикомпонентні моделі** становлять 107 одиниць (6,9%) і мають комбінації:

A + N + A + A + N — каботажне перевезення внутрішніми водними шляхами;

N + A + A + A + N — лінія вантажних внутрішніх водних перевезень;

N + A + N + N + A — полюс географічної системи координат квазіпівденний;

N + N + N + A + N — зміна глибини занурення підводного апарата;

$N + A + N + A + A$ — значення повторюваної похибки середнє квадратичне;

$N + N + N + N + A$ — система вироблення рекомендацій судноводієві інформаційна;

$N + A + A + N + N$ — система приймання зовнішніх звукових сигналів;

Можливі ускладнення з участю *абрєвіатури і прийменника*: $N + N + \text{абрєвіатура} + p + N + N + N$ — нахил орбіти НКА до площини екватора Землі.

5. **Шестикомпонентні моделі**, що становлять 46 одиниць (2,9%), можуть мати комбінації:

$N + N + A + N + A + N$ — лінія положення рівних значень навігаційних параметрів;

$N + A + A + N + N + A$ — значення середньої квадратичної похибки виміру статичне;

Можливі ускладнення з участю:

- *прийменника*: $N + p + N + A + A + A + N$ — абсциса в системі геоцентричних прямокутних просторових координат;

- *сполучника*: $A + N + A + A + \text{сполучник} + A + N$ — автоматичний радіоприймач навігаційного попередження та метеорологічних прогнозів.

6. **Семикомпонентні моделі**, що становлять 23 одиниці (1,4%), мають комбінації:

$N + A + N + N + N + \text{Adv} + N$ — напрям великої осі еліпса похибок відносно меридіана.

Ускладнення з участю *прийменника (-ів)*: $N + N + N + A + N + p + N + p + N$ - довжина дуги меридіана земного еліпсоїда від екватора до паралелі;

- *сполучника і прийменника*: $A + A + A + N + \text{сполучник} + \text{Adv} + V + p + N$ — судноплавні внутрішні водні шляхи, що регулярно використовуються для перевезень.

7. **Восьмикомпонентні моделі**, що становлять 10 одиниць (0,64%), можуть мати комбінації з *прийменником*:

$N + N + A + N + A + N + p + N + N$ — кут відхилення головної осі чутливого елемента від площини меридіана.

8. **Дев'ятикомпонентні моделі**, що становлять 1 одиницю (0,03 %), можуть мати ускладнену комбінацію зі *сполучником*:

$A + A + N + \text{сполучник} + V + A + A + N + A + N$ — наскрізні транзитні вантажі, які перевозяться внутрішніми водними шляхами наскрізним транзитом.

9. **Десятикомпонентні моделі**, що становлять 5 одиниць (0,32 %), можуть мати ускладнені комбінації *прийменника, сполучника і символа*:

$N + N + p + A + N + A + A + N + \text{символ} + p + N + \text{сполучник} + V + N + \text{символ}$ — коефіцієнт переходу від статичного значення середньої квадратичної похибки (m) до похибки, що відповідає імовірності $P(\Delta_p)$.

10. **Одинадцятикомпонентні моделі**, що становлять 3 одиниці (0,19 %), мають такі ускладнені комбінації:

- *прийменників*: N + N + p + A + A + N + N + N + N + p + A + p + A + N — коефіцієнт переходу від середньої квадратичної похибки виміру навігаційної величини до граничної із заданою ймовірністю;

- *символа і прийменника*: N + N + A + N + символ + N + A + A + N + p + N + A + N — коефіцієнт зміни горизонтального складника **H** напруженості земного магнітного поля під впливом м'якого заліза;

- *прийменника, сполучника і символів*: N + N + p + A + N + A + A + N + символ + p + N + сполучник + V + N + символ + A — коефіцієнт переходу від статистичного значення середньої квадратичної похибки (**m**) до похибки, що відповідає імовірності $P(\Delta_p)$ заданій.

11. **Дванадцятикомпонентні моделі** становлять 4 одиниці (0,26%) і складають такі ускладнені комбінації:

- *прийменників і сполучників*: N + N + N + N + N + N + сполучник + N + N + p + N + N + p + N + A — місце судна, курс судна, момент часу і відлік лага під час зняття з якоря обсервоване ;

- *прийменника, сполучника і символів*: N + N + p + A + N + N + N + символ + p + A + N + N + N + сполучник + V + N + символ — коефіцієнт переходу від великої напівосі еліпса похибок (**a,в**) до великої напівосі еліпса похибок, що відповідають імовірності $P(sa, sv)$.

12. **Тринадцятикомпонентні моделі**, що становлять 1 одиницю (0,064%), мають ускладнену комбінацію *прийменника, сполучника і символів*:

N + N + p + A + A + A + N + N + символ + p + A + N + N + символ + сполучник + V + N + символ + A — коефіцієнт переходу від радіальної середньої квадратичної похибки місця (**M**) до радіальної похибки місця (**R_p**), що відповідає імовірності **P** заданій.

13. **Чотирнадцятикомпонентні моделі** становлять 1 одиницю (0,064%) і мають модель з *прийменниками і сполучниками*: N + сполучник + V + p + N + A + A + N (p + N + p + A + A + N + сполучник + V + A + A + N) — вантажі, які вивозяться з країни внутрішніми водними шляхами (на відміну від наскрізних транзитних вантажів, які перевозяться внутрішніми водними шляхами).

Отже, в українській мові у складі морської термінології багатокомпонентні терміни мають інноваційні тенденції. Особливою активністю відзначаються двоконпонентні (46%) і трикомпонентні (26,7%) моделі. Терміносполуки вступають у вільні сполучення з іншими термінами та словами загальнолітературної мови, що дозволяє їм входити в ширший контекст. З'являються терміни громіздкої структури, незграбні за конструкцією, незручні як у вимові, так і в написанні. Саме тому мовознавці пропонують скорочувати ланцюжки компонентів, тобто паралельно з багатокомпонентними термінами вживати їхні аббревіатури, символи, які також зафіксовані у державних стандартах України і морських словниках.

Література

1. Зарицький М.С. Актуальні проблеми українського термінознавства: [підручник] / Микола Степанович Зарицький. – К.: ІВЦ “Видавництво «Політехніка»”; ТОВ “Фірма «Періодика», 2004. – 128 с.
2. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / Валерия Петровна Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
3. Словник морської термінології: (Рос. – укр. з англ. відповідниками) Близько 600 термінів та 15000 словосполучень / Торшина Л.М., Полупанова Н.В., Павленко Л.В., Варинська А.М., Гнот В.Г., Карнаушенко І.М., Корнодудова Н.М., Крюк Л.О. / Наук. ред. Н.М. Неровня. – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 2000. – 282 с.
4. Тлумачний англо-російсько-український словник транспортних термінів: 447 термінів [уклад. В. І. Чекаловець та ін.]. – Одеса: ОНМУ, 2007. – 287 с.
5. Морська навігація та навігаційне обладнання суден. Умовні позначення і скорочення: ДСТУ 4386: 2005. – [Чинний від 2005 – 14 – 11]. – К.: Держспоживстандарт України, 2006. – 70 с. – (Національні стандарти України).
6. Морська навігація. Терміни та визначення понять : ДСТУ 4509: 2005. – [Чинний від 2008 – 04 – 01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2007. – 31 с. – (Національні стандарти України).
7. Обладнання навігаційне суднове. Терміни та визначення: ДСТУ 4475: 2005. – [Чинний від 2005 – 25 – 11]. – К.: Держспоживстандарт України, 2006. – 29 с. – (Національні стандарти України).
8. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: навчальний посібник з алгоритмічними приписами / Галина Сергіївна Онуфрієнко. К.: Центр учбової літератури, 2009. – 392 с.
9. Панько Т.І. Лексико-семантичні особливості терміносистем / Т.І. Панько // Склад і структура термінологічної лексики української мови. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 86-93.
10. Чумак В., Овсейчик С. Структурно-семантичні особливості багатокомпонентних екологічних термінів // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. / [відп. ред. проф. Л.О. Симоненко]. – К.: КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 240 – 244.
11. Микульчик Р.Б. Сучасні українські абрєвіатури: перспективи і стан дослідження / Р.Б. Микульчик // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2005. – № 538. – С. 12 – 15.
12. Малевич Л. Багатокомпонентні термінологічні одиниці і проблема їх кодифікації // Українська термінологія сучасність: Зб. наук. праць. / [відп. ред. проф. Л.О. Симоненко]. – К.: КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 35 – 38.
13. Шапран Д. Багатокомпонентні терміни в сучасній українській маркетинговій термінології: нормалізаційний аспект // Українська термінологія сучасність: Зб. наук. праць. / [відп. ред. проф. Л.О. Симоненко]. – К.: КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 110 – 112.
14. Васенко Л.А. Фахова українська мова : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. А. Васенко, В. В. Дубічинський, О.М. Кримець. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
15. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Іван Романович Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
16. Крейтор А.М. Лексико-семантичний спосіб творення українських математичних термінів / А.М. Крейтор //Проблеми словообразования русского и украинского языков. – К.: Донецьк: Вища школа, 1976. – С.123-133.

КАТИРЛЕЗЬКА ЗАДУНАЙСЬКА СІЧ: ПОЯВА, СТАТУС, ОРГАНІЗАЦІЯ КОЗАЦЬКОЇ СЛУЖБИ

О. А. БАЧИНСЬКА

д.і.н., професор,
*Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова
(Україна)*

Зруйнування Запорозької Січі 3-5 червня 1775 р. призвело до переходу значної частини запорозького козацтва у межі Очаківської округи, Дністра та пониззя Дунаю – тобто, територій, що належали на той час Османській імперії. Інша частина козаків залишилась на південноукраїнських землях у складі Російської імперії. Тепер у межах двох імперій їм потрібно було визначити своє місце в нових умовах життя. Зазначені землі були обрані запорожцями не випадково, з цією територією вони були знайомі вже з кінця XVII ст. внаслідок козацьких походів та російсько-турецьких війн. У другій половині XVIII ст. ці території Османської імперії найбільше відповідали умовам степового кордону звичного для запорожців і стали районами, де можна було б відновити традиційне господарство та власну організацію – Січ, втрачену в 1775 р.

Оселенню запорожців в Очаківській землі, Буджаку та Добруджі сприяла політика самої Османської імперії. У XVIII ст. турецький уряд проводив специфічну політику щодо цих територій та її населення, для закріплення своєї влади в регіоні [2, с. 243-252]. Через це досить часто місцева турецька адміністрація крізь пальці дивилась на оселення утікачів з сусідніх країн на підвладній їй території.

Вихід запорожців викликав неабияку стурбованість російського уряду – за відомостями прикордонної адміністрації султан схильний був розглядати запорожців як своїх підданих. Таким чином, Оттоманська Порта могла чинити тиск на Росію. По-перше, міжнародною спільнотою, як мусульманська держава, що дала притулок православним (за Кючук-Кайнарджийським миром 1774 р. Росія отримувала право захисту православного населення Османської імперії, що давало їй можливість втручатися у внутрішні справи Порти); по-друге, османський уряд отримував підтримку у боротьбі з місцевими феодалами, які виступали проти державної влади та її реформ, розпочатих в імперії у 1774 р.; по-третє, запорожці добре знали місцевість і могли, в разі війни з Росією, скласти ефективне поповнення турецької армії; по-четверте, існування запорозького козацтва в Османській імперії фактично декларувало невизнання територіальних надбань Росії і вважалось російською адміністрацією ворожим актом. Зазначене визначило і ставлення російської влади до запорожців, що відбилось в їхній назві – в російських документах “невірні” турецькі або запорожці з-за Дунаю, в історичній літературі вони отримали назву – «задунайські запорожці» або «задунайці». Принагідно зазначимо, в османських документах козаки отримали чітку назву «Potkalı/Butkalı Kazakları», яка відрізняла їх від інших українських козаків – «барабашів», а також від російських некрасівців – «Ignat Kazakları».

Назва Буткальські або Поткальські козаки стала поширеною з XVIII ст.

За зазначених вище обставин стратегічною метою російської політики стало припинити подальший вихід козаків за кордон і перебування запорожців в Османській імперії взагалі. Тим часом, у серпні 1778 р. питання про політичне становище козаків було вирішене султаном. Незважаючи на протести Росії, він офіційно прийняв козаків під свою юрисдикцію. У вересні 1778 р. російський полковник П. Репнинський повідомляв про те, що османська влада має намір створити на Дністрі Січ, для чого «місце визначене між Бендерами й Аккерманом», козакам надавались озброєння та коні. Враховуючи ці події, уряд Росії передав послу в Константинополі О. Стахієву інструкції, в яких вимагав домогатися у султана видачі запорожців як російських утікачів. У разі відмови, О.Стахієву дозволялось запропонувати султанському уряду в обмін на визнання за Портою Очаківської області, переселити запорожців за Дунай. Російська пропозиція була прийнята Османською імперією.

За рішенням турецької адміністрації запорожці мали оселятися в Румелії «у віддалених від чорноморського берега селах, від трьох до п'яти чоловік на село». Умови, в яких опинились задунайські запорожці, а також низка заходів російського уряду, спрямованих на виклик козаків у Росію (амністія, агітація російських агентів), призвели до того, що окремі групи задунайців почали повертатися в російські межі. Вплинуло на вихід козаків у Росію й оголошення про створення із колишніх запорожців «Війська вірних козаків» (згодом – Чорноморське козацьке військо). Разом з цим відбувався вихід запорожців не лише до Росії, але й в Молдавське князівство, і Австрійську імперію (служили як граничари на австрійсько-османському кордоні по обох берегах р. Тиси) [6, с. 39-82].

Міграції із османських володінь викликали серйозні зміни у ставленні султанського уряду до запорожців. Останнє, в умовах підготовки нової війни з Росією, було вкрай небажане. У зв'язку з цим запорожцям знов дозволялось створити власну військово-адміністративну організацію – Січ, яка мала певну автономію. Ймовірно, вже з середини 80-х рр. XVIII ст., вона знаходилась у с. Катирлез у гирлі Дунаю (тепер с. Сфінту Георге (Sfintu Gheorghe) у повіті Тульча (Румунія)).

У період російсько-турецької війни 1787-1791 рр. задунайці брали участь у військових діях на боці Османської імперії. Султан мобілізував козаків, фірман про це був зачитаний в Адріанополі «колишнім запорозьким козакам, які тепер займаються переважно рибальством у Дунаї». Активної участі у військових діях запорожці не брали, обмежуючись дрібними сутичками з загонами російських військ і чорноморських козаків.

Після російсько-турецької війни 1787-1791 рр. Січ задунайців продовжувала існувати в Катирлезі. Більшість колишніх козаків, незадоволених своїм становищем у російських, молдавських, австрійських землях, почали стягуватись навкруги цієї Катирлезької Задунайської Січі. Збільшення козацького населення поблизу кордону продовжувало непокоїти владні кола Росії. Внаслідок використовувались заходи, які були апробовані у попередні роки – «амністії, «приватні запрошення», «засилання агітаторів». Так, саме з завданням перевести Задунайську Січ до Росії, неодноразово їздив до

Катирлезу елизаветаградський купець Є.Кльонов у 90-х рр. XVIII ст. Є.Кльонов вів переговори з кошовим отаманом козаків, купував рибальські заводи, щоб на човнах таємно перевозити козаків на російський бік. Задунайці ж вимагали гарантій безпеки та «пусті землі, що знаходяться поблизу міста Одеси» [7, с. 289]. Однак не всі козаки з приємністю сприймали пропозиції про рееміграцію. Так, навесні 1794 р., через намір перевести Січ до Росії ледь не втратив життя кошовий отаман Трохим Помело, що перебував на посаді з 1791 р. Проти нього виступили козаки протурецьких настроїв, вночі оточили його будинок і не знайшовши отамана, пограбували майно [3, с. 29-32].

Активна розбудова Катирлезької Січі задунайцями і пов'язаний з нею перерозподіл земель, як засіб існування, мав неодмінно призвести до конфлікту з некрасівцями (донськими козаками старовірами). У суперечках між двома групами козаків першого значення мала вигідна земля у дунайському гирлі і рибні лови, а потім їхні різні релігійні традиції. Впливала на стосунки між запорожцями і некрасівцями й кризова ситуація в середині османських володінь 1780-х – початку XIX ст., пов'язана з реформаторською діяльністю султана Селіма III та великого візира Алемдара Мустафи паші (Байрактара) в управлінні, економіці, армії. Серед противників реформ були в Сілістрі – Йиликоглу Сулейман-ага, у Відіні – Осман Пазванд-оглу, в Ізмаїлі – Ібрагім Пеглеван, за призви́ськом Баба-паша. Задунайські запорожці боролися в складі турецьких урядових частин з зазначеними феодалами. На межі 1805-1806 рр. некрасівці в складі військ Пеглевана здійснили напад на Катирлез, спалили житла козаків і багатьох порубали. Задунайці перебрались перебратися на чолі з кошовим Гнатом Ковалем до Браїли під захист назиря Ахмет-паші.

Факти свідчать про важливість існування Катирлезу для задунайських запорожців, як традиційного козацького центру. Однак про дану Січ відомо досить мало через брак джерел, тому розглянемо наявну інформацію для визначення її ролі та статусу, як для самих козаків, так і для османського уряду. На нашу думку, Катирлезьку Січ можна цілком вважати, тим центром, де відбулась інституалізація запорозьких козаків вперше після 1775 р. Вона мала всі традиційні складові. Розглянемо кілька з них. В Січі, за усталеною традицією, проживало керівництво – кошовий отаман, старшина, куренні отамани і лише неодружені козаки. Одружені мали жити в селах і хуторах навколо Січі. Вони підпорядковувались османським керівникам в Сілістрії, Тульчи або Браїли.

Січ обов'язково мала клейноди – символи влади. Серед них у цей час відомі байрак (значок-прапор), бунчук, пернач і печатка. В дослідженнях вченого Ф. Вовка визначено, що у задунайських козаків січовий прапор замінювався «турецьким бунчуком.... кожний курінь мав свій байрак – рід значка з червоного сукна з білим півмісяцем і 6 зірками. У випадку смерті будь-кого з козаків, перед куренем виставлявся цей байрак як військову почесність померлому» [5, с. 81,87]. Крім цього, про прапор і інші символи є свідчення самих запорожців: «Прапор дійсно був та один пернач, ... прапор ... був кольором жовтим, а в середині білого кольору півмісяць» [8, арк. 345].

Наприкінці 90-х років XVIII ст. з'являється печатка задунайців. Її поява безперечно засвідчує визначений статус козаків. Так, згаданий купець

Є.Кльонов, у січні 1796 р. просив в отамана Якіма Гардового “п’ять планкетів з військовою печаткою для проїзду за кордон козаків» [7, с.31]. Печатка не мала зображень, а лише текст « ۱۲۱۷ قزاقلرينک پوتقالی سرکرده سی قوشوی » – “Potkali kazaklarının ser-kerdesi koşovı. 1217” [4, арк. 150] – «Поткальських козаків отаман кошовий. 1802/1803».

На території Січі традиційно знаходилась площа з церквою, курені (житла козаків), приміщення для запасів їжі, зброї тощо. Військові підрозділи козаків формувались за куренями, але в разі необхідності вони приєднувались групами до османських частин. Деякі документи дозволяють припустити, що територією, з якої збирали податки на утримання козаків була Волощина (Eflak voyvodası) [1].

Важливим фактом, що свідчить про статус Катирлезької Січі є наявність одружених козаків і народжених на землях Січі дітей. Більшість одружених козаків жили у землянках, займались рибальством і промислами у гирлі Дунаю, наймались на заробітки. В Катирлезькій Січі більшість задунайців походили з колишньої Запорозької Січі, зберігали її військовий досвід, вільний дух і традиції, а елементи некозацького походження, як правило не грали визначної ролі. Після зруйнування Катирлезької Січі некрасівцями, вона залишалася об’єднувальним центром для козаків, хоча військове керівництво і знаходилося у Браїлі до чергової російсько-турецької війни 1806-1812 рр. і сама війна, в якій козаки взяли активну участь в складі османської армії. Після її закінчення відкрився новий етап в історії запорожців в Османській імперії.

Таким чином, на території Османської імперії після 1775 р. запорожські козаки отримали можливість відновити традиційні способи економічного та організаційного життя. Невизначений статус тривав понад десять років і залежав від військово-політичних відносин між Османською і Російською імперіями. З кінця 80-х років XVIII ст. задунайські запорожці змогли отримати офіційне визнання і відновити свою автономну організацію Січ, яка проіснувала до 1813/1814 рр. маючи більшість атрибутів козацьких Січей XVI-XVIII ст. Козаки служили в складі урядових турецьких військ під час внутрішньо-політичних конфліктів місцевого та державного значення і російсько-турецьких війн кінця XVIII – початку XIX ст.

Література

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. – Fon adı: C.AS. – Dosya №409. – Gömlek № 16908. – Sof.4; Dosya №505. – Gömlek № 21087. – Sof.4; Fon adı: NAT. – Dosya №50. – Gömlek № 2355A. – Sof.4.
2. Бачинська О. А. Колонізаційна політика Стамбула на Придунайських землях у XVIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип. 3. – К., 2003.
3. Бачинський А.Д. Січ Задунайська. 1775-1828 рр. – Одеса, 1994.
4. Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 214. – Спр. 11 за 1816 р.
5. Кондратович Ф. Задунайская Сечь [по местным воспоминаниям и рассказам] // Невичерпні джерела пам’яті. – Т. II.
6. Мільчев В. Запорожці на військовому Кордоні Австрійської імперії. 1785-1790 рр. (дослідження та матеріали). – Запоріжжя, 2007.
7. Невичерпні джерела пам’яті: Зб. наук. статей, матеріалів і републікацій. Т. III: Хаджибей Одеса та українське козацтво.(1415-1797 роки) – Одеса, 1999. – Док.V.39.
8. Центральний державний історичний архів України в м. Києва. – Ф. 245. – Оп.1. – Спр. 8, ч. 1.

ЮРІЙ ЯНОВСЬКИЙ І ОДЕСЬКА КІНОФАБРИКА

О. І. БОНЬ,

к.і.н., доцент,

Київський університет імені Бориса Грінченка

(Україна)

Період 1920 рр. був суперечливим у житті радянської України. Різнострамовані процеси відбувались у культурній сфері, що відобразилось на діяльності гуманітарної інтелігенції. Поряд із знищенням небільшовицьких партій, у яких значну роль відігравала саме інтелігенція, була сформована в умовах українізації можливість діяти у визначених ідеологічних рамках.

Яскравим прикладом названих процесів була історія становлення і розвитку у часи НЕПу Одеської кінофабрики. Під її дахом було зібрано кращі літературно-мистецькі сили України, які мали можливість працювати коли ще тільки формувались механізми тотального контролю за творчістю та не було панування «соціалістичного реалізму».

Значну роль у розгортанні роботи Одеської кіностудії відіграв відомий письменник 1920-1950 років Юрій Іванович Яновський. Його біографія відобразила основні події літературно-мистецького життя 1920 рр. Він належав до різних літературних угруповань: «Комункульт», «Жовтень», «ВАПЛІТЕ», «Пролітфронт». У історичних і літературознавчих публікаціях про життя і творчість Ю. Яновського значне місце посідає одеський період, пов'язаний із кінофабрикою [1; 2; 3; 4].

Юрій Яновський на 1925 р. був початкуючим літератором і мав у своєму доробку кілька поетичних і прозових творів, які були опубліковані за сприяння Михайля Семенка [5, с. 115]. Саме поет-авангардист допоміг йому із запрошенням у травні 1925 року до Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ), а згодом і на Одеську кінофабрику [6, с. 7]. Саме цей рік вказує О. Бабишкін у своїх роботах [6, с. 7; 7, с. 26], на відміну від М. Слабошпицького, який помилково зазначає 1928 рік.

Одеська кінофабрика працювала продуктивно у 1920 рр., коли там був Ю. Яновський. Лише протягом жовтня 1926 року було схвалено понад десяток сценаріїв – М. Бажана, О. Довженка (комедія «Ягідки кохання») та інших. І сам Ю. Яновський написав сценарій про гамбурзьке повстання 1923 р. і, на який невдовзі було знято фільм. Незабаром написав сценарій на повість Михайла Коцюбинського «Fata morgana» (фільм поставлений Б. Тягном 1931 р.). У той час Юрій Яновський також написав сценарії до кількох фільмів: «Царський острів», «Серця двох», «Пристрасть», «Золоте весілля», «Зв'язковий підпілля»,

«Павло Корчагін», документального фільму «Гоголь», але більшість їх побачила світ тільки в літературних варіантах.

Ю. Яновський познайомився в Одесі з діячем армії УНР Ю. Тютюнником. Після повернення із еміграції отаман працював у Харкові у «Книгоспілці» та був присутнім на засіданнях ВАПЛІТЕ [8, с. 43], а згодом працював на Одеській кінофабриці. Саме там Ю. Тютюнник грав самого себе в художньо-документальному фільмі «ПКП». В. Панченко подає «неофіційну» версію назви картини – «Польща купила Петлюру». Отаман у 1928 році став співавтором сценарію фільму Олександра Довженка «Звенигора» (разом із М. Йогансенем) [8, с. 53; 9, с. 28]. Про знайомство на Одеській кінофабриці Юрія Яновського і Юрія Тютюнника згадує у своїх спогадах і Григорій Костюк – певний час вони жили в одній кімнаті [10, с. 367]. Про це Г. Костюку говорив сам Ю. Яновський, як і про народження ідеї роману «Чотири шаблі» під впливом Ю. Тютюнника. Це підтверджує і К. Волинський [11, с. 8].

У спогадах письменник Іван Ле говорить про його конфлікт із Юрієм Яновським через оцінку постаті Юрія Тютюнника [12, с.111-121]. У розмові з Г. Костюком Ю. Яновський вказував: «Я мав незамінного консультанта. Він не тільки був при народженні партизанського руху, а був його душею й керівником у найфантастичніших операціях... Він мав свою концепцію і свою філософію партизанського руху. Він був не тільки освічений, але й обдарований як вояк, як стратег, як патріот. Тому для мене він був невичерпним джерелом загального стану й деталей партизанщини... Йому б треба було пам'ятник поставити, а його – самі знаєте» [10, с. 377].

Атмосфера непівської Одеси і її кінофабрики була достатньо вільною. Молодий редактор студії Ю. Яновський, за твердженням С.М.Цалика та П.О.Селігея, легко роздавав аванси сценаристам, не особливо зважаючи на обов'язковість результату: «Микола Бажан стверджував, що саме з Юрія Яновського автори «Золотого теля» списали редактора Супругова, який видав аванс в 300 рублів Остапу Бендеру» [13, с. 207]. Кінофабрика знаходилась у особняку Сандonato-Демидових. Спочатку Юрій Яновський жив у готелі «Лондонському», але згодом переселився у кімнату поблизу готелю, оскільки гамірна атмосфера готелю не сприяла письменницькій роботі. У його номер в'їхав О. Довженко.

Кінематографічну Одесу другої половини 1920 рр., періоду Юрія Яновського, описав Микола Бажан у роботі «Майстер залізної троянди»: «Ново визолочений ресторанний зал готелю «Лондонський», грав добірний оркестр з відомими на всю Одесу скрипалями Митником і Саксонським. Танцюристи – фокстроти і чарльстони. Різний люд – непмани, іноземні моряки, злочинний світ, письменники і артисти. Але найбільше – кінематографісти. Одеса захворіла на кіноманію. Зазвучала українська мова на кінофабриці – Садовський, Замичковський,

Борисоглібська, Курбас, Бучма, Терещенко, Лопатинський (зауважимо – М.Садовський та Г. Борисоглібська на кінофабриці не знімались – О.Б.). Амвросій Бучма, виходячи з «Лондонської», клав валізу з гримом в один екіпаж, посріблений ціпок – у другий, а в третій сідав сам і їхав такою кавалькадою. Візники говорили про нього захоплено: «Бронек Буцман! Это да!» [14, с. 179-180]. Детально і цікаво відтворена ця атмосфера у збірнику «Патетичний фрегат: Роман Юрія Яновського «Майстер корабля» як літературна містифікація» [15].

Також на кінофабриці зблизився Юрій Яновський із Василем Кричевським, який був запрошений до Одеси як консультант історичних фільмів – оформлював фільм про Тараса Шевченка, «Миколу Джерю», «Тараса Трясила» та інші [6, с. 93]. Вони почали співпрацю у 1926 році під час зйомок фільму «Вася-реформатор». Фільм дознімав О. П. Довженко, якого підтримав перед керівництвом кінофабрики редактор Ю. І. Яновський [16, с. 135].

За свідченням Миколи Бажана, який, як редактор ВУФКУ прибував до Одеси найздами, Олександр Довженко і Юрій Яновський обоє були закохані у танцівницю Одеської опери Іду Пензо. На думку М. Бажана, Ю. Яновський переїхав до Харкова щоб повернутись до літературної праці: «Час було обирати – чи зростати як письменникові, чи метушитись як кінопобігайлові. І він обрав – 1927 року Юра повернувся до Харкова» [15, с. 180, 186].

Та залишення Юрієм Яновським Одеської кінофабрики по-іншому можна трактувати у світлі архівних документів, оприлюднених Георгієм Островським. Наказ голови правління ВУФКУ Олександра Шуба від 20 серпня 1927 року про звільнення Юрія Яновського називає підставою «абсолютне незнання кінематографії і за псування картин своїм монтажем, а також за складання юмористичних написів чужих радянському духу». Далі у розпорядженні закидалось керівництву кінофабрики «неприпустима перевантаженість у штатах», «безпідставна система підвищення зарплатні» [17, с. 221]. Напевно, саме «юмористичні написи, чужі радянському духу» і стали основною причиною звільнення митця.

Як письменницьке відображення Одеси написаний Юрієм Яновським роман «Майстер корабля», робота над яким розпочата 27 листопада 1927 року в Харкові у день громадського перегляду «Звенигори» [21, с. 144]. У героях угадується не тільки Одеса другої половини 1920 років, а й її митці. Сев – О. Довженко, То-Ма-Кі – Ю. Яновський, Професор – В. Кричевський, високий режисер – І. Охлопков, Тайях – танцівниця Іда Пензо та інші [15, с.6-7; 6, с. 89]. У 1930 році виходить його книга нарисів «Голівуд на березі Чорного моря», яка описала життя кіноцентру в Одесі.

Та ще одним важливим джерелом про працю Юрія Яновського на Одеській кінофабриці є записники письменника. Вони частково опубліковані у зібранні

його творів [19]. До записників Юрій Іванович занотовував думки, фрази, назви творів, літературні заготовки. Дружина письменника Тамара Яновська (Жевченко) написала про це у квітні 1954 р. у короткій біографії письменника, написаній невдовзі після його передчасної смерті: «Блокноти були першими літературними заготовками автора. І не обов'язково саме до тої речі, над якою він працював. Часто вони лежали роками, перш ніж могли знадобитися... В блокнот він записував думки, які прийшли на думку несподівано, чи які з'явилися в результаті довгого обдумування, окремі вирази, слова, образи, прислів'я (які він любив, а інколи придумував і сам), короткі діалоги». Блокноти і коротенькі олівці, розкладені по кишеням, супроводжували його кругом і завжди [6, арк. 11]. На те ж вона вказує і у опублікованих спогадах [20, с. 79]. Підтверджує це і Микола Бажан у своїх спогадах про Юрія Яновського: «Вони були такі, як ти сам, – виструнчений, коректний, джентельменськи стриманий, але водночас внутрішньо напружений і мужньо стійкий» [14, с. 5-6].

У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України у особовому фонді письменника збереглося кілька записників Юрія Яновського. У справі 87 записна книжка за 1927-1932 рр., яка стосується одеського періоду життя Ю. Яновського. На першому аркуші зроблений підпис красивим шрифтом: «Юрій Яновський. 1927». Олівцем власник дописав унизу: «Одеса». На звороті першого аркуша напис рукою Ю. Яновського: «Книжку подарував В. Г. Кричевський і надписав» [21, арк. 1-1 зв.]. Починається блокнот датованим записом: «1 травня 1927 р. Одеса». Записи на початку – сюжетні заготовки майбутніх творів.

У записнику переважає тематика одеська. Ось уривок із образом «гарячих бубликов», які символізують одеську атмосферу: «И в ночь ненастную, меня несчастную, торговку частую ты пожалей. Горячие бублики» [21, арк. 3 а]. Письменник описує побут кіношників у «Голлівуді на Чорному морі» та своє прощання з Одесою. Наведемо цей цікавий запис майже повністю: «Бучма в Одесі. «Бронік Буцман». Із вокзалу шофер везе гостей. «Ви до Броніка?». Приїхали – «Бронік, я тебе привіоз гостей». Прощальний обід перед від'їздом із Одеси. На прокат – пальми, льокеї в білих рукавичках. З кіно-фабрики проводжали до дому (Пироговська, 15) цілою оркестрою... Всі шофери знали. Виламали поночі шлабавн залізничний, побили ліхтарі, радіатор... «Всього один в Одессе, уютно как в экспрессе. Там под звуки джаза и фокстрота ужинать является охота... Там найдёте кроме одессита иностранных всех гостей». Вічно всі кіно-організації Союзу приїздили і знімали білих. Не дивувалися, коли вулицями мчали вершники з погонями і стріляли в повітря. Кінематогр. ера в житті Одеси. Раніш була – торгова, портова. Ремісників багато... Негр

місцевий, що завше грав у фільмах. Кіно картина «Спартак» – одесити грали рабів, центуріонів і т.д...» [21, арк. 14-15].

Таким чином можна зробити висновок, що бурхливе кінематографічне життя Одеси мало значний відбиток на творчості Юрія Яновського. І хоча одеський період його біографії був доволі коротким, але він співпрацював із багатьма видатними і цікавими митцями, особистостями. Відображають цей період і його записники. Кінематографічна атмосфера Одеси надихає його тематикою моря, громадянської війни. Неповторне кінематографічне середовище портового міста позитивно вплинуло на творче зростання письменника.

Література

1. Килимник О. Юрій Яновський. Очерки творчества. – М.: Гос. Из-во художественной литературы, 1962. – 272 с.
2. Плачинда С. Майстерність Юрія Яновського. Літературно-критичний нарис. – К.: Радянський письменник, 1969. – 252 с.
3. Плачинда С.П. Юрій Яновський: Біогр. Роман / Сер. Худож. Оформл. В.І. Глазунова. – К.: Молодь, 1986. – 256 с.
4. Панченко В.Є. Юрій Яновський: життя і творчість. – К.: Дніпро, 1988. – 294 с.
5. Слабошпицький М. Веньямін літературної сім'ї. – К.: Ярославів Вал, 2008. – 288 с. іл.
6. Бабишкін О.К. Кіноспадщина Юрія Яновського. - К.: Мистецтво, 1987. – 141 с.
7. Бабишкін О.К. Юрій Яновський. – К.: Радянський письменник, 1957. – 302 с.
8. Панченко В. Морський рейс Юрія Третього. – Кіровоград: ПВЦ «Мавік», 2002. – 148 с.
9. Котляр Ю.В. 1919. Висунська і Баштанська республіки (До 90-ої річниці проголошення). – Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2010. – 48 с. і
10. Костюк Григорій. Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах / Передм. М. Жулинського. – К.: Смолоскип, 2008. – Кн. 1. – 720 с.
11. Волинський К. Тернистий шлях майстра / Яновський Ю.І. Чотири шаблі: Романи. Оповідання / Упоряд. та передм. К.П. Волинського. – К. Дніпро, 1990. – 366 с.
12. Ле І. На зорі юності./ Лист у вічність: Спогади про Юрія Яновського. – К.: Дніпро, 1980. - С. 111-121.
13. Цалик С.М., Селігей П.О. Таємниці письменницьких шухляд: Детективна історія української літератури. – К.: Наш час. 2010. – 352 с.
14. Бажан М. Майстер залізної троянди. Пам'яті Юрія Яновського / Лист у вічність: Спогади про Юрія Яновського. – К.: Дніпро, 1980. – С. 3-61.
15. Патетичний фрегат: Роман Юрія Яновського «Майстер корабля» як літературна містифікація / Упоряд. В. Панченко. – К.: Факт, 2002. – 344 с.
16. Швачко Олесь. Друзі/ Лист у вічність: Спогади про Юрія Яновського. – К.: Дніпро, 1980. – С. 135-136.
17. Островський Г. Все, що залишилось... або авторський спогад про ліричний роман. / Патетичний фрегат: Роман Юрія Яновського «Майстер корабля» як літературна містифікація / Упоряд. В. Панченко. – К.: Факт, 2002. — С. 221.
18. М.М. Юрій Яновський: текст і авантекст: Монографія. – К.: Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф»», 2006. – 328 с.
19. Яновський Ю. І. Твори: В 5-ти т. Т. 5 / Упоряд., приміт. К. Волинський. – К.: Дніпро, 1983. – Т. 5. - С. 257-286.
20. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі - ЦДАМЛМУ), ф. 17, оп. 1, спр. 62.
21. ЦДАМЛМУ, ф. 17, оп. 1, спр. 87.

НІМЕЦЬКІ КОЛОНІЇ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ЮЖНЫЕ ВЕДОМОСТИ»)

Т. С. ВІНЦКОВСЬКИЙ,

к.і.н., доцент,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
(Україна)

Реконструкція подій Української національної революції 1917 – 1921 рр. включає у себе осмислення найрізноманітніших зрізів епохи, котра стимулювала до життя не лише державо - чи націєтворчі процеси у середовищі окремих народів південно-західної частини колишньої Російської імперії (українці, білоруси, поляки), глибинні зрушення у контексті ментальних та соціальних трансформацій, але й саморефлексії не найчисельніших етнічних груп щодо пошуку свого місця у нових суспільно-політичних і правових реаліях. До таких належали німецькі колоністи Таврійської губернії, які попри упосліджене становище внаслідок формування образу ворога в період Першої світової війни, стали помітними учасниками суспільно-політичного життя регіону.

Попри чималу кількість спеціальних праць у котрих аналізувалися причини та обставини утворення німецьких колоній на українських землях, особливості їхнього господарювання, культурно-освітнє життя громад, у тому числі в період революційних потрясінь, винесена в заголовок статті проблема не знайшла відображення на шпальтах наукових і науково-популярних видань, позаяк автори передусім відстежували загальні тенденції на тривалому проміжку часу [1, 2, 3, 4]. Вітчизняні та іноземні дослідники, які безпосередньо редукували дослідницький інтерес до впливу революції на долю німецьких поселень в Україні здебільшого концентрувалися на сюжетах, які або не були прямо пов'язані з Таврійською губернією [5, 6, 7, 8, 9, 10], оскільки більшою динамікою відрізнялися осередки з інших регіонів країни на котрих падала дослідницька проекція, або лише побічно аналізували роль громадян німецького походження у подіях в межах суспільних змін і громадянської війни [11]. Винятком слід вважати роботу Ю. Лаптева, який здійснив першу спробу вивести проблему з наукового маргінесу [12]. У рамках більш узагальнюючої теми, де не лише характеризувалося становище низки етнічних груп, але й евристичні можливості часопису «Южные ведомости», розглядалася рефлексія німецьких громад на нові політичні тренди [13].

Дослідження окресленої проблематики також слід розглядати у контексті написання узагальнюючого нарративу історії Української революції з залученням усіх можливих сюжетів, котрі можуть доповнити існуючу мозаїку подій 1917 р., про що говорили автори узагальнюючої академічної праці, анонсуючи евристичний потенціал на шляху вмонтування в фокус епохи чималої кількості «великих і малих тем», котрі залишаються не розкритими й до сьогодні [14, с. 461]. Тому у пропонованій науковій розвідці ставимо завдання проаналізувати рефлексії німецьких громад Таврійської губернії на падіння царизму, дослідити

участь німців-колоністів у суспільно-політичному та культурно-релігійному житті краю, відновити імена лідерів місцевих товариств, з'ясувати особливості та закономірності участі представників общин у революційних процесах.

Перші німецькі колонії з'явилися на території Таврійської губернії на початку XIX ст. внаслідок загальної іноземній колонізації цього краю. Разом із землею вони отримували від російського уряду значні пільги. До середини XIX ст. німецькі колонії сформувалися на двох локальних територіях. Перша з них в межах Мелітопольського повіту, а друга – на землях Кримського півострова. Пізніше, до 1860-1870-х років вони розширили свій ареал розселення за рахунок земель в Дніпровському повіті [15]. Вплив німців-землевласників на економічний розвиток регіону було істотним, але події Першої світової війни аргіогі перетворили цей народ в потенційно неблагонадійний. Чисельний склад німецької діаспори в Таврійській губернії на початку XX століття обраховується в межах 78 тис. чол. або 5,41% від усього населення регіону, з явним переважанням Бердянського, Мелітопольського і Перекопського повітів [16]. А за даними авторів узагальнюючої монографії на 1917 р. у Криму мешкало понад 41 тис. німців у селах Перекопського, Сімферопольського та Феодосійського повітів [11, с. 117].

Падіння царизму та подальший курс Тимчасового уряду на лібералізацію внутрішньої політики мало позитивні наслідки для німецького населення країни, позаяк вже 11 березня 1917 р. спеціальною постановою кабінет міністрів Г. Львова призупинив виконання усього «ліквідаційного» законодавства, спрямованого проти даної етнічної групи. У документі, який 15 березня був надісланий на місця, зазначалося, що остаточне вирішення питання має відбутися на Установчих зборах [17, с. 233]. Згодом, восени 1917 р., німці-колоністи навіть отримали право вступати до війська і отримувати звання [18, 27 сентября].

Обнадійливі новини з Петрограда знайшли дзеркальне відбиття у середовищі німецьких громад Таврійської губернії, реакція яких потрапила на шпальти сімферопольського часопису. Дописувач відзначив демонстрацію почуттів німців Криму, які публічно висловили «<...> щирю радість з нагоди повалення старого ладу і вітали нову еру <...>» [18, 21 марта], а вже на 25 березня призначалося прийняття присяги на вірність Тимчасовому уряду. Церемонія повинна була проходити в приміщенні сімферопольської євангельсько-лютеранської церкви [18, 25 марта]. Такі заходи були загальноприйнятими для більшості національних громад, але стосовно німців редакційні замітки зустрічаються значно частіше, порівняно з іншими народами. Тільки за березень редколегія запропонувала читачам ознайомитися з чотирма такими випадками – в Сімферополі (двічі), Феодосії та Джанкої, що на нашу думку, може пояснюватися бажанням зайвий раз продемонструвати лояльність до Російської держави в період світової війни, яка ще не закінчилася.

Одне з таких зібрань відбулося наприкінці березня у приміщенні лютеранського училища. До нього прибули здебільшого мешканці Сімферополя та повіту (усього близько 200 осіб), які постановили надіслати привітальні телеграми голові Державної Думи М. Родзянку та прем'єру Г. Львову на знак подяки щодо скасування національних обмежень. Присутні підтвердили нещодавні за-

певнення про підтримку Тимчасового уряду та обрали комітет, котрий мав на «перших порах об'єднати діяльність німців міста Сімферополя і його повіту» [18, 31 марта]. Ю. Лаптев назвав його Сімферопольським губернським комітетом німців, який очолив присяжний повірений А. Гейне [12, с. 72-74], але вище-наведена цитата ставить дану тезу під сумнів.

Німецьке населення Джанкою та околиць зібралося у приміщенні німецького училища під головуванням колишнього члена III-ї Державної Думи Г. Гальваса, який звернувся до присутніх з промовою, у котрій розтлумачив існуючу політичну ситуацію в країні й підкреслив необхідність «дружньої, спокійної і плідної роботи для блага оновленої матінки – Росії». Як і сімферопольські одноплемінники місцеві члени громади одностайно вирішили підтримати нову петроградську владу, задекларувавши не лише моральну солідарність, але й прикладні дії у вигляді обіцянки засіву максимально великих площ орної землі, підпискою на урядову програму «позики свободи» та негайного зібрання коштів на потреби держави, що було реалізовано у розмірі 1000 крб. безпосередньо під час зборів. Тоді ж пролунали заклики зміцнити вибір народу шляхом підготовки виборів до Установчих зборів й обранням виконавчого комітету німців Джанкою [18, 2 апреля], але дописувач не повідомляв чи таку структуру тоді вдалося створити. Пожертвами на потреби революції відзначилися й німці Феодосії [18, 7 мая].

Крім сказаного, звертає на себе увагу та закономірність, що німецькі громади в ці ж дні почали виробляти стратегію і тактику не тільки щодо стосунків з революційною російською владою, а й формували своє бачення місця й ролі власної етнічної групи у здійсненні структурних реформ. Їх можна позначити таким чином – 1) підготовка до виборів в Установчі збори, 2) інституалізація локальних німецьких суспільно-політичних, релігійних та культурницьких організацій [18, 21 марта, 25 марта, 31 марта, 2 апреля]. Звичним трендом епохи стало залучення до активної суспільно-політичної роботи не тільки чоловічого населення, а й жінок. Так, на 4 травня в лютеранському училищі Сімферополя планувалися збори німкенів для виборів 5-ти депутаток до місцевого жіночого клубу для участі в майбутніх виборах до міської думи [18, 4 мая].

Темпи самоорганізації таврійських німців у різних містах та повітах губернії були різними. Якщо в Сімферополі й повіті вказані процеси розгорталися максимально оперативно, і вже до початку квітня були сформовані керівні структури, то на периферії означені тенденції дещо запізнювалися. Приміром, у Мелітопольському повіті тільки до кінця травня був створений Комітет російських громадян німецької національності, який визначав головною метою свого існування захист інтересів представників цього народу. До складу Комітету увійшли Я. Нейфельд (голова), І. Вікман, Ф. Вейнінгер, Ф. Фукс, А. Енгель, І. Ісаак та Д. Гільдебранд. Вони прагнули до співпраці з Таврійським тимчасовим виконавчим комітетом, постійним представником у якому став І. Ісаак [18, 30 мая].

У ці ж дні відбувся з'їзд німців-колоністів Феодосійського повіту. Він проходив у селі Окреч поблизу станції Грамматикове за участі понад 100 делегатів під головуванням Т. Раппа. У прикінцевій резолюції журналісти «Южных ведомостей» виділяли три головних пункти: 1) реорганізація жіночого училища в прогімназію (пропозиція не отримала підтримку), 2) формування виконавчого комітету

організації німців-колоністів повіту у складі – голова Х. Нусс, заступник С. Едігер, секретар і скарбник Д. Бос, 3) на 11 червня призначався наступний з'їзд [18, 3 июня, 18 июня]. Організаційні імпульси спостерігалися і в Судаку, де місцева громада планувала організувати власний виконавчий комітет [18, 9 июня].

Імовірно феодосійські німці протягом червня 1917 р. проявляли найбільшу активність, оскільки в редакційних замітках фіксувалися майже виключно їхні зібрання, що проходили регулярно. Вони отримали відображення в чотирьох випадках, тільки один раз мова йшла про вищевказані збори в Судаку. Зокрема, часопис повідомляв про постанову повітового зібрання феодосійських німців (до 100 осіб) щодо відкриття «вищого жіночого початкового училища» [18, 18 июня] та підготовку до виборів у міську думу [18, 29 июня]. Втім вагомих політичних результатів німецьким громадам отримати не вдалося. Жоден німець не отримав мандат в Феодосійську міську думу [18, 3 июня, 18 июня, 22 июня, 29 июня, 13 июля].

Вибори до повітового земства дають підстави припустити, що з-поміж партійних осередків один з найбільших впливів на місцеве німецьке населення мали кадети [18, 26 августа], а на відміну від Феодосійської думи, волосне земство було представлено гласними – німцями. Ймовірно сказане стосується й Євпаторійського волосного земства, оскільки журналісти відзначали, що там, де мешкали німці-землевласники вибори пройшли найуспішніше [18, 19 сентября].

Напередодні виборів до Сімферопольської думи часопис подавав інформацію про виборчі списки в губернському центрі, у яких містилися дані про 556 німців, що становило 1,62% від тих мешканців, хто мав право голосу [18, 30 мая]. Вочевидь з міркувань посилення шансів на перемогу у перегонах місцева громада об'єдналася з естонською общиною у список №10 «німецько-естонське товариство» до якого увійшло 18 осіб, повний перелік котрого мав наступний вигляд: 1) В. Налбандов (домовласник), 2) Р. Леріх (директор міського банку), 3) А. Арнас (почесний громадянин), 4) Б. Гіммельфарб (присяжний повірений), 5) Л. Мантель (присяжний повірений, штабс-капітан), 6) А. Ватель (голова правління 1-го товариства взаємного кредиту), 7) В. Макурін (засновник бухгалтерських курсів), 8) Н. Кокінас (купець), 9) В. Кіблер (інженер-архітектор), 10) Я. Риков (інженер), 11) І. Ясинський (старший нотаріус), 12) Р. бей Кримтаєв (член повітової земської управи), 13) І. Кеймін (провізор), 14) В. Селінський (помічник присяжного повіреного), 15) А. Гейне (присяжний повірений), 16) В. Вейденбаум (лікар), 17) Ф. Петров (купець), 18) Г. Бенеш (токарь) [18, 8 июля].

За результатами виборів список №10 набрав 219 голосів [18, 18 июля], а Сімферопольська дума поповнилася двома гласними-німцями [18, 19 июля], але чи вони представляли «німецько-естонське товариство» чи увійшли туди по одній з партійних квот газета не повідомляла.

Дії німецького населення Таврійського краю спрямовані на подальшу консолідацію зусиль слід трактувати в контексті загальноросійських тенденцій, адже з початком революції була створена Спілка німців-колоністів Чорномор'я (об'єднувала на серпень 1917 р. понад 7200 осіб [17, с. 240]), що стала складовою частиною Всеросійської організації німців. Провідну роль у ній відігравали колонії Одещини, а Центральний комітет Спілки наполегливо підкреслював

аполітичність цієї організації й виключно національний характер її завдань, головним з яких проголошувався зв'язок з історичною батьківщиною [7, с. 44]. Натомість російські автори стверджують, що протягом першої половини 1917 р. на теренах колишньої імперії існувало три головних центри німців – Тимчасовий організаційний комітет (ТОК) в Одесі, Головний комітет у Москві та Розпорядний комітет у Саратові. Саме представники ТОК виступали на організаційних зібраннях німців у Таврійській губернії [17, с. 235-236], отже місцеві громади перебували у сфері впливу одеської структури на чолі з Л. Рейхертом.

Характерно, що практично у всіх наступних повідомленнях таврійські німці теж згадувалися у зв'язку з виборами, що свідчить про їхню активну політичну позицію й бажання легальним шляхом захищати свої інтереси. Сказане стосується і виборів до Всеросійських Установчих зборів. Вже до середини жовтня було затверджено і зареєстровано єдиний список німецьких поселенців і земельних власників, що складався з 7-ми осіб. Його очолив учитель Гальбштадтського комерційного училища (Молочанськ) меноніт В. Унру [18, 26 августа, 18 сентября, 4 октября, 11 октября, 15 октября, 18 октября, 31 октября]. Іншими кандидатами стали А. Мейендорф, Я. Шенфельд (патер), Т. Гальвас (Цюріхсталь), Ф. Глеклер (помічник присяжного повіреного), Х. Мецгер (вчитель гімназії М. Волошенка) та Єдіч (вчитель Ейгенфельдського сільськогосподарського училища). За підсумками виборів вони зайняли 6-те місце з-поміж інших, що на думку Ю. Лаптева не дало змогу провести жодного кандидата до Установчих зборів [12, с. 75]. Натомість інші автори наполягають, що барон А. Мейендорф, колишній заступник голови III-ї Державної Думи, став єдиним німцем, обраним до Всеросійських Установчих зборів [17, с. 241].

Така жвава участь у суспільно-політичному житті посприяла отриманню німецькими товариствами місць у губернських органах влади, створених після падіння Тимчасового уряду і проголошення УНР. Зокрема, делегати від німецьких колоній взяли участь у роботі губернського з'їзду місцевих самоуправлінь, національних організацій та партій, який провів свою роботу 20 – 22 листопада 1917 р. На згаданому форумі було утворено Раду народних представників (РНП), котра мала перебрати на себе владні повноваження на час до врегулювання політичної ситуації в країні. У початковому варіанті персонального складу РНП німецьким колоністам виділяли мінімальну квоту – 1 делегата [18, 21 ноября, 23 ноября]. У ході полеміки щодо надання місць в РНП виступив з промовою А. Гейне. Він сказав, що німців у губернії 10-11% й постанова комісії про надання його народу лише одного місця є несправедливою, вони просили 4 місця. Зрештою делегати проголосували резолюцію у якій затвердили склад РНП у кількості 48 осіб, з яких двоє представляли німецькі громади [18, 25 ноября]. Ними стали А. Гейне і лікар фон Коссарт [12, с. 77]. Разом з тим, аналізована тенденція затіняла інші сторони життя цієї громади, які так і не потрапили на сторінки видання.

Отже, німецькі колоністи Таврійської губернії оптимістично сприйняли падіння царизму і заявили свою підтримку Тимчасовому уряду. З початку революції й до кінця 1917 р. вони взяли активну участь у суспільно-політичному та культурно-релігійному житті краю, а одними з найактивніших громад стали об'єднання Сімферополя та Феодосії. При цьому вони тісно співробітничали з загальноросій-

ськими організаціями німців. Зазначені громади організовуються у національні товариства, стали учасниками виборів до міських дум, земств, Всеросійських Установчих зборів та формували нові загальногубернські органи самоврядування, а також ставили на порядок денний проблеми освітнього характеру.

Література

1. Кулинич І. М., Кривець Н. В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. – К., 1995. – 272 с.
2. Васильчук В. М. Німці України: суспільний та національний аспекти ХХ – початок ХХІ ст.: Автореф. дис... д-ра істор. наук: 07.00.01. – Донецьк, 2006. – 39 с.
3. Плесская Э. Г. Немцы Причерноморья. – Одесса: Астропринт, 2008. – 136 с.
4. Зарічук В. Нариси з історії та культури німців Причорномор'я. – Одеса: Астропринт, 2012. – 176 с.
5. Айсфельд А. Немецкие колонисты юга Украины в 1917-1918 гг. // Вопросы германской истории. Выпуск 25. Немцы в Украине. Материалы украинско-германской научной конференции. Днепропетровск, 26-29 сентября 1995 г. – Днепропетровск: ДГУ, 1996. – С. 125-133.
6. Безносков А. И. К вопросу об участии немецких колонистов и меннонитов в гражданской войне на юге Украины (1917 – 1921 гг.) // Вопросы германской истории. Выпуск 25. Немцы в Украине. Материалы украинско-германской научной конференции. Днепропетровск, 26-29 сентября 1995 г. – Днепропетровск: ДГУ, 1996. – С. 112-125.
7. Горбань Т. До питання політичних пріоритетів німців України в період національно-демократичної революції 1917 – 1920 років // Етнічна історія народів Європи. – К.: УНІСЕРВ, 2004. – Випуск 16. Німці в етнокультурному просторі України. – С. 43-48.
8. Ядловська О. Трансформації серед німецького населення Півдня України в 1917 – 1920 рр. // Схід. – 2007. – №2 (80) березень – квітень. – С. 64-68.
9. Ядловська О. С. Політична діяльність німецькомовного населення Півдня України в умовах Центральної Ради / О. С. Ядловська // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. — К.: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова; Українська академія наук, 2011. — Вип. 55. — С. 72–79.
10. Зарубин В. «Проект Украина». Крым в годы смуты (1917 – 1921 гг.). – Харьков: Фолио, 2013. – 218 с.
11. Крым в этнополитическом измерении. – К.: Світосгляд, 2005. – 533 с.
12. Лаптев Ю. Н. Революция и гражданская война (1917 – 1920 гг.) в судьбе немецкого населения Крыма // Немцы в Крыму: Очерки истории и культуры. – Симферополь: Таврия-Плюс, 2000. – 256 с.
13. Винцовский Т. Общественно-политическая жизнь в Таврической губернии во время революции 1917 года: этнополитический аспект (по материалам симферопольской газеты «Южные ведомости») // Danubius. XXX. – Galați: Editura Muzeului de Istorie, 2012. – P. 283-311.
14. Нарис історії Української революції 1917 – 1921 років. У двох книгах. Книга друга. – К.: Наукова думка, 2012. – 464 с.
15. Замуруйцев О. В. Німецьке землеволодіння в Таврійській губернії в середині ХІХ – на початку ХХ століття: [Електронний ресурс] – С. 223-227. – Режим доступу: <http://web.znu.edu.ua/pu/articles/226.pdf>
16. Чорний С. Національний склад населення України в ХХ сторіччі. Довідник: [Електронний ресурс] – Київ: ДНВП "Картографія", 2001. – Режим доступу: <http://etno.uaweb.org/nsklad/1897-tavrijska.html>
17. Герман А. А., Иларионова Т. С., Плева И. Р. История немцев России: Учебное пособие. – М.: Издательство «МСНК-пресс», 2005. – 542 с.
18. Южные ведомости. – 1917.

**WALTER SCHUBARTS WEST-ÖSTLICHE SEELENKUNDE
ДУША ЗАПАДА І ВОСТОКА ВАЛЬТЕРА ШУБАРТА**

**Christian Weise,
(Християн Вайзе),**

церковний історик, культуролог, перекладач,
*Frankfurt am Main (Франкфурт на Майні),
(Німеччина)*

Стаття розкриває основні напрямки діяльності німецького філософа й адвоката Вальтера Шубарта (1897-1942), який, залишивши Німеччину у 1933 році, мешкав у Ризі до 1941 року. Погляди В. Шубарта формувалися під впливом Ніцше, Шпенглера, Достоєвського, Соловйова. У 1938 р. Шубарт надрукував історіософську книгу «Європа і душа Сходу», порівнюючи Захід і Схід.

1938 wird in Lausanne im Verlag Vita Nova ein Band mit dem Titel „Europa und die Seele des Ostens“ veröffentlicht[1]. Über den Autor erfährt der Leser nichts [2]. Einige Leser der in Wien erscheinenden und in Deutschland ab 1935 gelegentlich konfiszierten, 1937 sogar für ein Vierteljahr verbotenen katholischen Zeitschrift „Schönere Zukunft“ [3] können vermuten, es handele sich um einen Professor aus Riga. Tatsächlich handelt es sich um einen 1933 ins Exil gegangenen, aus gutbürgerlicher Familie stammenden Juristen mit einer etwas verworrenen, leicht geheimnisumwitterten und tragischen Biographie, die hier nicht weiter interessieren soll [4].

Der Band erscheint zwanzig Jahre nach der Russischen Revolution bzw. nach dem Erscheinen von «Der Untergang des Abendlandes» und zwei Jahre nach dem Tod seines Verfassers Oswald Spengler, [5] mit dem Schubart «in persönlichem Kontakt» stand. Außerdem ein Jahr nach dem vorläufigen Ende der zivilen Verkehrsluftschiffahrt infolge einer der größten und aufsehenerregendsten Technik-Katastrophen des 20. Jahrhunderts (Unglück der LZ 129 vom 6. Mai 1937). Gleichzeitig sieht die Welt politisch wachsende Gegensätze zwischen Ost und West (Sudetenland, Karpatenukraine, Polen). Nur den Ausmaß des stalinistischen Terrors im Osten [6] sieht man kaum.

Im folgenden skizziere ich noch aphoristischer, als bereits der Stil des Verfassers ist, seine Hauptthesen (I), verorte sie in der damaligen Gesprächssituation (II) und Rezeption (III) und halte einige kritische Bedenken (IV) fest, um dann mit einem Ausblick (V) zu schließen [7].

I. Hauptthesen. Der Titel verrät die Hauptthese: Schubart stellt «Europa» die Seele des Ostens gegenüber. Unter Europa versteht er das von Spengler, mit dem er persönlichen Umgang hatte dem Untergang zugehendes Abendland. Spenglers «Abendland» wird in der rasch 1923 erfolgten russischen Übersetzung mit «Europa» übersetzt. Nach Schubart ist das Abendland seelenlos geworden. Er stellt – konzentriert auf die Großmächte – sehr stark typisierend (vgl. Max Weber methodisch) und

verallgemeinernd sein Konzept vor. Methodisch folgt er der damaligen Konjunktur der Geschichtsmorphologie. In einem *1. Teil* formuliert er als Ausgangsbasis eine archetypische (Adler?) Äonenlehre (Daniel 7/Ovid Met. I, 89-150/Joachim von Fiore), die intuitiv bereits Perser und Hebräer erfasst hätten: 4 anthropologische Typen folgten aufeinander, der harmonische oder gotische, der heroische oder prometheische, der asketische und der messianische oder johanneische Mensch (15). Den letzteren erwartet er im Osten aufziehen. Die Abfolge geschehe rhythmisch mit apokalyptischen Zwischenzeiten wie dem 20. Jahrhundert. Als Kulturproblem bedeutet die angedeutete Ost-West-Spannung die Wiederbeseelung des Westens durch den Osten, als Politikproblem sieht er den Gegensatz zwischen den bevölkerungspolitisch wachsenden Slaven, die bereits 1950 mit voraussichtlich 300 Mio. Einwohnern die Hälfte der Europäer stellen werden (46), es gebe einen russischen Lebensdrang nach dem Westen (47), dem Äquivalent zum Drang nach Osten. Gleichzeitig fänden in Europa kommunistische Zersetzung und nationale Zerklüftung statt (52f.). Der Bolschewismus vergrößert und vergrößert nur den Atheismus, den Materialismus und den ganzen zweifelhaften Trödel der prometheischen Kultur ins Grotteske (48). Im *2. Teil* charakterisiert er in 17 Kapiteln Eigenheiten der westlichen und östlichen Welt. a) Die westliche Kulturentwicklung läuft auf den prometheischen Menschen hinaus; b) die Seelengeschichte der Russen beginnt mit Harmonie, steht vor dem Ende und Übergang zu einer Wiedergeburt der russischen Gotik; c) Der Westen ist eine Kultur der Mitte (Aristoteles), die Russen eine des Endes (seelischer Extreme und damit Möglichkeiten); d) Paradox gründen sie in Urangst und Urvertrauen, e) führen zu Eigenliebe bzw. Brüderlichkeit und f) Wort oder Schweigen (Pseudo-Dionysios!), entsprechend g) unterschiedlichen Formen der Gottlosigkeit (Nietzsche); h) ist das Erlebnis der Evangelien entscheidend (statt Rechtsprinzip das Liebesprinzip, 186, christliche Tugenden als konstante Nationaleigenschaften 192, Christen ohne Christus). Deshalb gilt: «Nicht im Gleichmaß der bürgerlichen Welt, sondern nur im apokalyptischen Donner werden Religionen wiedergeboren». (194). In Russland vollzieht sich mit den Märtyrern der «Übergang vom humanitären Christentum zum christlichen Heroismus»(197). i) Der Ost-West-Gegensatz spiegelt den Gegensatz von männlich weiblich. «Wir dürfen mit guten Gründen hoffen, dass die russische Frau das russische Volk erretten wird». (210) j) Gestaltet hat das Ost-West-Problem literarisch Dostojewski, k) politisch etwa Danilewski. Letzterer zeigt, dass die Russen vom Drang zum Allmenschentum getrieben sind (229); l) Elemente der prometheischen Kultur verteilen sich unterschiedlich auf Deutsche, Angelsachsen und Franzosen: m) Deutsche sind normierungssüchtig, bedächtig, kleinlich, unschöpferisch, landsmannschaftlich, autark, militaristisch; n) deshalb gilt: «Der Deutsche in der Fremde ist keine anziehende Erscheinung». (255) o) Engländer schwanken zwischen Businessmen und Gentlemen, Amerikaner sind nur Businessmen; Weite, Gleichmut, Freiheit, High church verbinden Engländer mit Russen, es gibt aber dagegen den letzteren völlig fremden Empirismus; p) Franzosen sind Rationalisten, Rhetoriker, Juristen, Hedonisten, Skeptiker, Liebhaber von

Schönheit und Höflichkeit; q) Spanier ähneln stark den Russen: Sie kämpften gegen den Islam, leben in einer Art Steppe, sind ländlich, mögen keinen technischen Fortschritt, haben in Religion und Kunst die Mystik statt des Rationalismus, sind normenlos, pflegen Brüderlichkeit, sind wildwüchsig vital und von apokalyptischen Stimmungen erschüttert. Ihr Nationalgedanke zielt wie bei den Russen auf den Allmenschen. So wird der prometheische Mensch von Osten (Russland), Süden (Spanien) und Westen (China!) angegriffen (303). Angesichts dessen geht es im 3. Teil um den west-östlichen Ausgleich. a) Russland befindet sich zwischen Asien und Europa, zwischen eurasischer und Westler-Bewegung. Da die Überwindung der prometheischen Kultur die Aufgabe ist, gilt: «Europa ist das Unglück Russlands gewesen; möge Russland das Glück Europas sein!»(322). b) Anzeichen einer Wandlung des abendländischen Menschen sind bereits sichtbar am veränderten Verhältnis der Menschen zur Religion (renouveau catholique) und am Aufkommen der sozialen und nationalen Mythen als Scheinreligionen (Rosenberg); es zeigt sich auch in der Dialektischen Theologie (Barth) und in der anthropozentrischen Wandlung einzelner Naturwissenschaften (Psychologie, Medizin). c) Der Westen bricht zusammen, denn die Fortschrittsidee ist gescheitert sowohl im Kampf gegen Krankheiten und Tod als auch bei der Etablierung eines allgemeinen guten Lebens. Die Technik hat ihre Eigengesetzlichkeiten und vernichtet sich selber. d) In der Kultur der Zukunft wird das Erbe des Westens erhalten sein. „Das moderne Europa ist Form oben leben. Russland ist Leben ohne Form.“ (349) «Der Engländer will die Welt als Fabrik, der Franzose als Salon, der Deutsche als Kaserne, der Russe als Kirche. Der Engländer will Beute, der Franzose Ruhm, der Deutsche Macht, der Russe das Opfer. Der Engländer will am Mitmenschen profitieren, der Franzose will ihm imponieren, der Deutsche will ihm kommandieren, der Russe allein will nichts. Er will den Nächsten nicht zum Mittel machen. Das ist der Kern des russischen Brudergedankens, und dieser ist das Evangelium der Zukunft» (350).

Schubart hat also eine bestimmte Idee vom Geschichtsablauf. Die Verheißung erblickt er in der Seele des Ostens. Um nicht des Irrtums konkreter realisierter «Eschatologie» in der Sowjetunion, die nun 20 Jahre alt ist, überführt zu werden, benennt er die Region des «Sonnenaufgangs» als Osten, spricht aber doch von Russen. Seine Sprache und Kulturphilosophie wird religiös und im platonischen Sinne erotisch. Das erwartete Reich wird «johanneisch», d.h. ein an der Theologie des Johannes-Evangeliums orientiertes Zeitalter der Brüderlichkeit.

II. Gesprächssituation. Walter Ludwig Wilhelm Balthasar Schubart (*Jena 5.8.1897, † Kasachstan 5.9.1942) ist von den *Orten seiner Wanderschaft*, insbesondere aus dem Baltikum inspiriert. In Jena, Heidelberg, Halle, Tübingen, München und schließlich in Riga empfing er seine Anregungen. Länger als andere und ähnlich wie Spengler konnte und mußte er sich privatgelehrt mit Literatur und Philosophie beschäftigen. Eklektizistisch und kongenial verknüpft er kühn verschiedene Gedankenstränge: Nietzsche (Jena, Lebensphilosophie, Tragik, Theoretiker der Dekadenz), Max Weber (Heidelberg, Methode der Idealtypen), Spengler (München,

Geschichtsmorphologie und Untergangs-Idee), Dostojewski (in München verlegt, von einer Baltin: Elisabeth Kaerrick übersetzt, in Riga von einer Baltin: Zenta Mauriņa mit einer großen Monographie gewürdigt), Solowjow (in Jena auszugsweise veröffentlicht, von einer anthroposophischen Baltin: Harriet Freiin von Vacano interpretierend übersetzt), Interesse an einem neuen Lebensgefühl (Münchener Bohème, Jugendbewegung, «neue Frauen», die sehr häufig als Teil ihrer Selbsterfindungen noms de plume trugen; ihr Prototyp war für Schubart sicher Lou Andreas-Salomé), Technikkritik (Krieg: dicke Bertha, aufkommende Großkonzerne, Zeppelin-Unfall von 1937). Zu den weiteren baltischen Impulsgebern gehören auch der aus Reval stammende und zeitweilig in Riga lebende Alfred Rosenberg mit seinem „Mythus des 20. Jahrhunderts von 1930 und vor allem Schubarts gleichfalls aus dem Baltikum kommende Frau Vera, die wenn nicht die größte so doch die ihm am nächsten stehende Muse war.

Aus einer gutbürgerlichen Rechtsanwalts-Familie stammend ist Schubart bereits der Moderne gegenüber kritisch eingestellt. Dann wird er zweimal aus der Lebensbahn geworfen: zuerst durch den Krieg, dann durch das Exil. Beim dritten Mal, auf der Deportation in den Osten, stirbt er. Seine enthobene idealistisch-visionäre Welt- und Geschichtsschau wurde durch die wiederholten *Entfremdungserfahrungen* erleichtert und bedingt. Diese wiederum formten seine apokalyptisch-pessimistischen Perspektiven auf Europa und insbesondere Deutschland. Interessant ist, wie verschiedene *Gegensatzpaare* in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts Orientierung versprachen: Zu diesen zählen beispielsweise:

Arthur Moeller van den Bruck: Liberalismus, Kommunismus, Demokratie versus deutscher Sozialismus. Oswald Spengler: Abendland versus Russland bzw. Untergang versus Aufgang (Untergang des Abendlandes, 1918). Alfred Rosenberg: Nordisch-atlantische versus jüdisch-semitische Völker (Mythus des 20. Jahrhunderts, 1930). Albert Camus: Nordischer Mensch versus Mittelmeer-Mensch (Mythe de Saysche, 1942). Ludwig Marcuse: Optimismus versus Pessimismus.

Pauschal sei auf die Gegensätze hingewiesen, die in der Sowjetunion und durch den ihr verbundenen Theoretikern und Ideologen Verwendung fanden. Implizit verweisen diese Gegensätze auf antike Zwei-Wege-Schemata, die den Leser oder Hörer zu einer durch die sich aufdrängende Situation Option- und Positionslampe drängen wollen. Dies sieht aber wie eine Vexierfrage aus. Tertium non datur?

Diese Gegenüberstellungen sind Teil einer «morphologischen» Betrachtungsweise, die gleichzeitig auch anderen Wissenschaften wie der Philologie (Martin Dibelius, Rudolf Bultmann, André Jolles, Vladimir Propp) Psychologie (Gestalttherapie) usw. beliebt ist.

Der Gegensatz zwischen Westlern und Eurasiern bewegte bereits seit Mitte des 19. Jahrhunderts die russischen Diskussionen und wurde in den teils bohémehafte lebenden Emigrantenzirkeln fortgeführt [8].

Erwähnt sei schließlich ein weiterer *Orientalismus*, der als Stimmung des Aufbruchs und Alternative zur vermeintlich leblosen Klassik in Kunst, Literatur und

Wissenschaft sich bemerkbar machte: Alleine den Orient bereisende Ladies, Hesses Siddharta, Tagore, Maler mit asiatischen Phasen, berühmte – nicht nur deutsch – Indologen, Sinologen und Orientalisten.

III. Rezeption. Über frühe Leser in der Sowjetunion ist nichts bekannt, diese können aber vielleicht Schubart als einen Kulturphilosophen ins Gespräch gebracht haben, der in Moskau für einen Ost-West-Austausch wirken könnte. Es liegt nahe, dass Verleger Rudolf Rößler den Band nach Russland gesendet hat.

Alle ab dem Angriff 1941 in Russland wirkenden Kreise – Armee, Abwehr, Sicherheitsdienst, „Rosenberg-Stab“ (ERR), SS – haben fraglos von Schubarts Werk erfahren. Für zwei gibt es Belege, für andere Hinweise und Wahrscheinlichkeiten [9].

Während des Krieges entstand zum Trost für russische Kriegsgefangene die Übersetzung von V. Vasil'eva (Vostokova) [= Pseud. für Vladimir D. Poremskij], die später 1945/47 in Frankfurt erschien und 1990 und 1993 nachgedruckt wurde.

Einer der intensiveren Leser Schubarts war der konservative Schriftsteller Ernst Jünger, der seine Lektüreprüfung auch seinem zeitweiligen Sekretär Armin Mohler weitergegeben haben wird [10]. Auch Thomas kann aufgrund seines früheren intensiven Kontakts zum jetzigen Verleger Rudolf Rößler den Band erhalten haben.

Nach dem Krieg erfolgten weitere deutsche Auflagen sowie Übersetzungen von diesem aber auch den kleineren Schriften in mehrere europäische Sprachen. Auch eine niederländische Dissertation stellte das Werk in das Zentrum. Der in den USA wirkende Soziologe Sorokin zitierte wohlwollend Schubarts Äonenlehre [11].

In der Zeit der Nachrüstung und als Morgengabe für den ersten Papst aus dem Osten veröffentlichten der Schriftsteller Heinrich Böll, der mit Lew Kopelew befreundet war, gemeinsam mit dem Verleger Günter Neske 1979 die 7. (2.) Auflage Schubarts [12].

Nach der Perestrojka widmeten sich einige europäische [13] aber auch mehrere russische und ukrainische Autoren Schubarts Hauptwerk, das 1997 in Moskau (Nachdrucke 2000 und 2003) von Z. Antipenko und Michail Nazarov erneut übersetzt und kommentiert erschien. Öfter wird in kulturgeschichtlichen Einführungen der Ukraine und Russlands auf das Werk eingegangen. In der Folge erschienen mehrere russische und ukrainische Aufsätze [14].

Den größten Erfolg freilich hatte Schubarts erstmals 1941 erschienenes Werk „Religion und Eros“, das selbst ins Japanische übersetzt wurde. Nur nicht ins Russische [15].

IV. Bedenken. 1. Die pessimistischen Züge Schubarts konnten zahllose konservative Geister und Verfolgte in der gegenwärtigen Situation des Dritten Reiches teilen. Deren Protagonisten befanden sich dagegen in einer Aufbruchsstimmung. In Aufbruchsstimmung befanden sich zunächst auch noch viele junge Menschen, die Städte lebten, Musik kam aus den Vereinigten Staaten, ebenso Kunst und Literatur. Die These der Seelenlosigkeit wurde nicht unbedingt geteilt. 2. Überhaupt ist die Zuschreibung einer Volksseele oder die Rede von einer «russischen Seele», die im Hintergrund steht, schwer nachvollziehbar und esoterisch-religiös geprägt (xxx, Anthroposophie) [16]. 3. Die grobe

Typisierung der Nationen oder Völker, die seiner These verpflichtet ist, hat bereits zur Zeit der Publikation Kritik hervorgerufen. Schubart wendet sich gegen die «Sackgasse des Spezialismus», wird aber gerade von diesem sich Kritik gefallen lassen müssen. «Dogmatik» und «Exegese» sind wechselseitig kritisch aufeinander bezogene Disziplinen und Perspektiven. 4. Spenglers Sicht war umgreifender, geht auch auf fernen Osten ein. Amerika erscheint bei Schubart nur völlig beiläufig. Kritik an der Moderne erfolgt heute zumeist von Autoren aus den USA. 5. Gelegentlich erwähnt Schubart Akteure des Geschichtsgeschehens, nähert sich aber mit den hypostasierten Abläufen sonst dem, was heute «Narrative» heißt. Es gibt nur anonyme Heroen. Diese Einseitigkeit kann man kritisieren [17]. 6. Die Zivilisations- und Technikkritik hat sich weiterentwickelt von Günther Anders über Erich Fromm und Neil Postman bis zu Richard Sennet. Etliche Autoren des Sachbuchgenres wie Barbara Tuchmann, Philipp Blom, Peter Gay oder Peter Scholl-Latour beleuchteten die Moderne und komplexe Weltlage. Viel ist von der mentalitätsgeschichtlichen Annales-Schule eingeflossen. Fragen der Kommunikation und der Folgen der zunehmenden Computersteuerung für zahlreiche Dienstleistungen spielen eine damals ungeahnte Rolle (Snowden u.a.). 7. Was Schubart «Pseudomorphose» nennt (80), heißt heute Globalisierung, Assimilation, Integration. Die Frage nach einer Seele oder einem Wesen von Nationen ist trotz der Angst vor Überfremdung weniger romantisch-idealistisch. 8. Von Kulturkonflikten sprach nach dem Zusammenbruch der Sowjetunion und nach den ersten fünf Jahren Intifada Samuel Huntington. Er ist aber differenzierter als Schubart und schreibt von konzentrischen Kreisen, die sich überschneiden. Francis Fukuyama postulierte dagegen in seinem ein Jahr zuvor erschienen Buch über das Ende der Geschichte nach dem Zusammenfall der Gegensätze eine Integration und Assimilation nicht-westlicher Kulturen. 9. Zum Vorwurf der «Sackgasse des Spezialistentums» in Philologie und Historiographie zitiere ich den Byzantinisten Hans-Georg Beck [18]. 10. Geschichtsmethodik und Hermeneutik sind ebenso komplex und detailliert geworden wie das von Schubart kritisierte Spezialistentum (Jörn Rüsen und andere). 11. Die Sicht Europas, Russlands oder der Ukraine ist heute weniger idealistisch als vielmehr Gegenstand von nüchterner Realpolitik. Hierin unterscheiden sich manchmal westliche und osteuropäische Sichtweisen [19]. 11. Geschichtsphilosophie ist mit Apokalyptik (Tagma) verbunden. Ebenso gründet der Fortschrittsgedanke bereits in der Antike (Dodds!). Beides sind Fragehinsichten, auf die hin sich Geschichte lesen läßt. Die messianistische Prophetie über den Sieg des Urtyps Russlands ist äußerst gewagt und kühn, philosophisch auch kaum nachvollziehbar. (Vgl. Sarkisyanz). 12. Der Religionsbegriff des evangelischen Schubart ist nur ein allgemein-stichwortartig entworfenes Konzept. Für traditionelle Christen des 20. Jahrhunderts, die gut katholisch kirchlich oder gut lutherisch oder reformiert-«barthianisch» waren, dürfte der Hinweis auf Mystik zu wenig sein. Viel mehr als von einer apokalyptischen Gegenwart und einem sich ankündigenden messianischen Zeitalter der Brüderlichkeit, das wohl auch einiges von seiner familiären und reisenden Exilserfahrung spiegelt, erfährt man nicht. Statt zu Hitler (McGovern, 1941) sieht

Schubart kurioserweise einen Weg von Luther zu Lenin. Auch in seinem letzten Werk «Religion und Eros», das 9. Kapitel des 2. Teils weit ausführt, ist der Kulturphilosoph nicht klarer. So ist er zugleich mythenkritisch gegen die Pseudoreligion des 3. Reiches und mythenfreundlich gegenüber der «russischen Seele».

13. Zum *Stil*: Der prophetische-ekstatische Ton der damaligen Zeit ist heute fremd. Er ist ebenso aus der Lyrik und Literatur wie aus den politischen Reden westeuropäischer Politiker verschwunden. Der feuilletonistisch-essayistische Stil kommt manchen russischen Autoren entgegen und wird in der Russischen Föderation und in der Ukraine gerne gepflegt.

Die *Dostojewski*-Rezeption setzte sich in Deutschland nach dem Krieg – kriegsbedingt – fort. Es gab nicht eine neue Übersetzung der in Kiew geborenen Swetlana Geier, die 1988-2006 erschien. Vor nicht langer Zeit beschäftigte sich Maïke Schult in ihrer Dissertation mit der theologische Dostojewski-Rezeption [20]. Dostojewski aber mehr noch Solowjow war einer der Schwerpunkte der Arbeit des Tübinger Slawisten Ludolf Müller. 14. *West-östlicher Ausgleich* war Schubarts Anliegen, das er auch in seiner west-östlichen Ehe lebte. 1938 war es dafür schon beinahe zu spät. Am 25. Juli 1942 wurde in Prag die Reinhard-Heydrich-Stiftung gegründet, die sich auf spezifische Weise mit dem Ost-West-Gegensatz befaßte. Nach dem 2. Weltkrieg blieb die Frage weiter aktuell, wurde aber bald durch den kalten Krieg abgelöst. Nach Perestrojka-Zeiten des Austausches und Ausgleiches sind in den letzten beiden Jahren die Signale wieder auf Konflikt gestellt. Ausgleich, Verständigung und Versöhnung sind nötig. «Byzanz und Rom» (den Osten und den Westen repräsentierend) sind wieder im Kampf um die Ukraine [21]. «Institutionen» müssen vor allem nahe oder zwischen den Konfliktparteien wirken und bestehen. Dies sind nun zum einen Europa, insbesondere Deutschland und hier die wieder neu mit finanziellen Mitteln aufgestockten alten Institutionen von Forschung und Begegnung aufgerufen mitzuwirken, mehr noch aber die räumlich, geschichtlich und mental noch näheren in Polen (Lublin, Warschau, Krakau – Ende der 30er Jahre war Breslau hier führend), in Tschechien (Prag) und vor allem in der Ukraine. Zu den letzteren zählen mal mehr mal weniger in der Ukraine heute: 1. Forschungs- und Lehrinstitutionen wie beispielsweise die Mohyla-Akademie in Kiew und die Ukrainische Katholische Universität in Lemberg; 2. viele der Kirchen in der Ukraine. Jedenfalls kann man die Begegnungen und Gespräche hier, auf «Symposien» wie man früher öfter sagte, als Möglichkeiten zur Verwirklichung von Brüderlichkeit verstehen [22].

V. Ausblick «Unbehagen an der Moderne» (Charles Taylor) begleitet ebenso wie jugendliches Unbehagen an Traditionen und an Autorität uns Menschen. Es geht dabei um Entfremdung und Nichtwahrgenommenwerden von anderen. Unverständnis, mangelnde Empathie, Enttäuschungen, fehlende oder zerbrochene Perspektiven. Dies wird auch gegenwärtig stark in den verschiedenen Teilen der Ukraine empfunden. Mangelnde Akzeptanz im Westen, mangelnde Unterstützung der Westorientierung im Osten, mangelnde Empathie für einen von anderer Geschichte

und Lebenswelt und anderen Enttäuschungen geprägten Osten. Mangelnde Empathie zwischen wenigen Reichen und vielen meist Armen. Die Moderne oder Modernisierung und Umbrüche werden als äußerst ambivalent wahrgenommen. Zuweilen erinnert sich der eine oder andere melancholisch an den Geist der tatsächlichen früheren oder verheißenen Brüderlichkeit vor der Perestrojka. Die Konkurrenz und Bedrängung hat zugenommen in den letzten Jahren, insbesondere bei der Jugend. Damit ist vielleicht nicht die Seele des Ostens oder der Ukraine beschrieben, aber doch ein von vielen geteiltes Seelenempfinden. Hier kann das essayistische Werk Schubarts, der sich als ein Heilsprophet in apokalyptischer Zeit gibt, zum Nachdenken und Leben anregen [23].

Bibliografie

1. Russisch online: http://www.rusidea.org/ftp/Shubart_Europe.pdf.
2. Meine Schubart-Studien gehen zurück bis in das Jahr 1998, als mich der Student Igor Natalenko von der Krim während eines einwöchigen Osteraufenthalts im Kiewer Höhlenkloster auf das russisch übersetzte Buch aufmerksam machte. 2010 unternahm ich die Mehrzahl der Bibliotheks-Recherchen und Anfragen.
3. Peter Eppel, zwischen Keuz und Hakenkreuz. Die Haltung der Zeitschrift „Schönere Zukunft“ zum Nationalsozialismus in Deutschland 1934-1938. Wien 1980.
4. Deutsches Geschlechterbuch 114. Görlitz 1942, 640.
5. Mit seinem Nachruf auf Spengler in der Rigaschen Rundschau 1936 beginnt Schubart seine Publikationen.
6. Karl Schlögel, Terror und Traum. München 2008.
7. Dies ist nun bereits mein zweiter Aufsatz zu Schubart und beleuchtet das Material, das im nächsten Band des BBKL als Lexikonartikel zu Schubart erscheinen wird. Parallel zu meinen Studien hat sich, wie ich im Dezember 2014 erfahren habe, der Pfarrer und Archivar Michael Heymel mit Schubart beschäftigt: Michael Heymel, Von der Heilung des westlichen Menschen. Der Kulturphilosoph Walter Schubart (1897-1942), in: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 62 (2014) 371-400 und Ders., Der Kulturphilosoph Walter Schubart (1897-1942). Berlin 2015.
8. Stefan Wiederkehr, Die eurasische Bewegung. Wissenschaft und Politik in der Russischen Emigration der Zwischenkriegszeit und im postsowjetischen Russland. Köln u.a. 2007 (Beiträge zur Geschichte Osteuropas 39), dort 121 ff. auch über Kulturmorphologie.
9. Ein Dokument aus dem Kiewer Staatsarchiv belegt einen Leser aus dem Einsatzstab von Reichsleiter Alfred Rosenberg, <http://err.tsdavo.gov.ua/1/persons/61101888/61109362.html> (24.03.2015) (Hinweis Heymel), Ernst Jüngers Gewährsmann Constantin Cramer von Laue, dessen Familie in Sachsen-Anhalt wurzelte, weist in die Armee, auch der Breslauer Historiker und Theologe Hans Koch, der beim OKW arbeitete und in dessen Zeitschrift Kyrios Schubart seine Aufsätze 1937 und 1940 veröffentlicht hat, muß das Buch gekannt haben, ebenso weitere Osteuropahistoriker aus dem Umkreis der Zeitschrift. Wahrscheinlich ist, dass auch Ernst Benz, seit 1935 Theologie-Professor in Marburg und im Krieg Divisionspfarrer in der Ukraine, von dem Band Kenntnis hatte. Vom SD in Prag könnten Hans-Joachim Beyer oder Eduard Winter den Band gekannt haben, von der Abwehr etwa Friedrich Heyer oder die ältere Generation wie Alfred Rammelmeyer. Auch Berthold Spuler, dessen Berichte in der Internationalen Kirchlichen Zeitschrift der Altkatholiken in der Schweiz ab 1940 erschienen und der wie Rammelmeyer als Dolmetscher arbeitete, muß als großer Sammler von Schubart bereits gehört haben.
10. Louis F. Helbig, Wie Sterne in der Dunkelheit. Ernst Jünger und der Osten, in: Danièle Beltran-Vidal (Hg.), Images de Ernst Jünger. Bern u. a. 1996, 3-22.
11. Pitirim A. Sorokin, Kulturkreise und Gesellschaftsphilosophie. Stuttgart 1953.
12. Hier wurde erstmals auf den Angaben von Schubarts Tochter beruhend ein Lebenslauf vorgelegt. Böll schrieb das Geleitwort, Neske das Nachwort.
13. Wilhelm Schmid, Europa und die Seele des Ostens. Was ein Buch von 1938 uns heute noch zu sagen hat, in: Herzattacke 7,3 (1995) 231-240; Rainer Goldt, Vom Mythos verschlungen. Wirken und

- Verschwinden des Walter Schubert, in: Schweizer Monatshefte 80, 2 (2000) 39-43; Hans Ester, De strijd der twee zielen in het werk van Walter Schubart, in: Literator 33,2/2012.
14. Pavel Tulaev, [Die Russischen Träume eines deutschen Philosophen], in: Nazledye Pre' Kov 7/2000; A. P. Cvetkov, Ėtno-antropologičeskie obrazy Val'tera Šubarta (k 115-letiju so dnja roždenija), in: Učenie zapiski Tavričeskogo universiteta im. V.I.Vernadskogo Serija „Filosofija. Kul'turologija. Politologija. Sociologija 24/65, 1-2 (2012) 283-290. Früher erschien bereits Gennadij (Ėjkalovič), Russkij messianskij prototip po učeniju V. Šubarta, in: Grani 35/116 (1980), 224-234; Agite Lüse, Vstreča, in: Daugava. Literaturno-čudozestvennyj i publicistezeskij žurnal ... Sojuzom Pisatelej Latvii 12,4 [180] (1993) 126-133; Intersubjectivity and Love: In search of the other, in: Analecta Husserliana 48. Dordrecht 1996, 401-407; Ivan A. Il'in, O nacional'nom prizvanii Rossii. (otvet na knigi Šubarta), in: V. Šubart, Evropa i duša Vostoka. Moskva 1997 u. ö., 368-411; Vladimir D. Poremskij, Svet s Vostoka?, in: a.a.O., 412-423; Michail V. Nazarov, Evropa i duša Vostoka, in: Russkij Dom 3/1998, 22-24 (online: <http://www.rusidea.org/?a=25091512> (24.03.2015)); Lev Anninskij, Russkij ėon Val'tera Šubarta, in: Družba narodov 8/2008 (online: <http://magazines.russ.ru/družba/2008/8/ann.html> (24.03.2015)); Timofej Val'ter Šubart o russkom narode (online: <http://www.pereplet.ru/text/schubart.html> (24.03.2015)).
 15. Eine der ersten und ausführlichen Rezensionen stammt von Balthasar in: Zentralblatt für die gesamte Neurologie und Psychiatrie 102 (1942) 321-324, eine andere von seinem Hallenser Lehrer (?) Otto Eißfeldt in: Historische Zeitschrift 167 (1943) 141-144.
 16. Dmitrij Tschizewskij, Russische Geistesgeschichte. München 1974 (Kritische Information 18), 8 konstatiert nur trocken: „Ich glaube nicht, daß sich [die] Aufgabe [bzw. das hoffnungslose Bestreben], die ‚russische Seele‘ zu charakterisieren] lösen läßt. Schon deshalb nicht, weil die Seele eines einzelnen Menschen in ihrer einzigartigen, unwiederholbaren Eigenart nicht mit den Seelen anderer Menschen zusammen als eine Einheit betrachtet werden kann. Alle Versuche solcher Betrachtung erweisen sich meiner Meinung nach bis jetzt als völlig willkürliche Gedankenkonstruktionen, aus denen eher die Seele des Verfassers des betreffenden Werke über die russische Seele deutlich wird als die ungreifbare ‚russische Seele‘.“
 17. Bernd Bucher, Acting abstractions: Metaphors, narrative structures, and the eclipse of agency, in: European Journal of International Relations 20 (2014) 742-765.
 18. Hans-Georg Beck, Von der Liebe zu den Byzantiniern, in: Harvard Ukrainian Studies VII (1983). Okeanos. Essays presented to Ihor Ševčenko, 27-50, hier 33 formuliert, nachdem er die „Spolientechnik“ der byzantinischen Autoren nannte: „Es geht hier nicht um rein konservierende Denkmalspflege; es geht vielmehr um Neubau und Weiterbau. Der Dekadente, auch der dekadente Byzantiner, mag nicht kreativ sein. Was bedeutet schon Kreativität? Ist sie mehr als eine Hyperbel, wo doch noch niemand etwas aus dem Nichts geschaffen hat? Wie immer – jedenfalls verstehen sich die Dekadenten aufs Spiel, insbesondere auf das Spiel der Variation mit all den Spielelementen, die sie geerbt haben. Variation ist ja schließlich das Grundelement all dessen, was man missbräuchlich menschliche Kreativität nennt. Dieses Spiel besteht für den Byzantiner im Vergnügen, eine Pointe in allen Farben schillern zu lassen und sie so bis zur Neige auszukosten; in der Lust, jeden Satz in eine rhythmisch wohl überlegte Kadenz ausschwingen zu lassen, hier leise an Homer zu erinnern und dort an Platon, ohne das Zitat garzukochen, weil man die Imagination des Hörers oder Lesers nicht gängeln will und ihr darüberhinaus immer noch etwas zutraut.“
 19. Vgl. die Kritik eines evangelischen Theologen zu Europa: Wolfgang Schweizer, Europa, in: Theologische Realenzyklopädie 10 (1982) 528-537. Vgl. ferner Ulrike von Hirschhausen, Europäisierung, in: Docupedia-Zeitgeschichte, online <http://docupedia.de/docupedia/images/b/bb/Europ%C3%A4isierung.pdf> (24.03.2015).
 20. M. Schult, Im Banne des Poeten. Die theologische Dostojewski-Rezeption und ihr Literaturverständnis. Göttingen 2012 (Forschungen zur systematischen und ökumenischen Theologie 126). Dort S. 239 f. auch zu W.S.
 21. Eduard Winter, Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine. Prag 1942 = Nachdruck Fürth 1993.
 22. Anders als bei kriegerischen Auseinandersetzungen kann hier die Definition Wirklichkeit werden: „Brüderlichkeit impliziert eine gelungene Komposition von individueller Freiheit, sozialer Gleichheit und besonderer Konfliktregulierung.“ Artikel „Brüderlichkeit“, in: Peter Precht/Franz-Peter Burkhard (Hg.), Metzler Lexikon Philosophie. Stuttgart 3. Auflage 2008.
 23. Ein hübsches Bild für die gegenwärtige komplexe politische Situation ist die von Prokofijew visionär geschaute musikalische Parabel „Peter und der Wolf“ aus dem Jahre 1936, als Schubart zu schreiben begann.

**РОЛЬ ІНОЗЕМНИХ КОНСУЛІВ У РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ
(КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)**

Л. А. ВОВЧУК

к.і.н., ст. викладач,

*Чорноморський державний університет імені Петра Могили
(Україна)*

Протягом ХІХ початку ХХ ст. дипломатичні представники, перебуваючи на Півдні України, яка тоді відкривала широкі обрії для комерційної діяльності та використовуючи всі можливості для максимального збереження інтересів своєї держави та його громадян, сприяли розвитку громадського життя краю. Серед них було чимало особистостей, що внесли своєю плідною діяльністю вагомий внесок у розвиток наукової сфери, тим самим, залишивши яскравий слід в історії півдня України.

Великий інтерес до духовного життя України виявив грецький генеральний консул в Одесі (1881-1900 рр., із 1876-1880 рр. посідав посаду грецького консула), одеський негоціант Іван Юрійович Вучина. І. Ю. Вучина був різносторонньо обдарованою людиною. Ставши 24 січня 1880 р. членом Одеського товариства історії та старожитностей, він зробив значний внесок у розвиток науки. А саме у 1872 р. Вучина звернувся з проханням до Новоросійського університету, щоб історико-філологічний факультет взяв на себе розгляд драматичних творів, із метою визначення найкращого та нагородити письменника премією. Тому 28 листопада 1872 р. І.Ю. Вучина поклав у банк м. Одеси 10 тис. 600 карб. [1]. Цього ж дня була утверджена премія імені І.Ю. Вучини за найкращий твір для російського народного театру [2]. Вона становила 500 карб. і видавалася щорічно. З травня 1894 р. була утверджена друга премія у розмірі 300 карб. із процентів, які були накопичені банком за період вкладення капіталу.

Проте, потрібно підкреслити, що до розгляду приймалися не всі твори, а лише ті, які відповідали наступним умовам: по-перше, твір мав бути написаний російською літературною мовою, що тим самим мало розвивати у населення естетичний смак, по-друге, містити у собі моральність та збуджувати національне почуття висвітленням славних подій вітчизняної історії. В одному з положень зазначалося, що російська історія, побут та звичаї російського народу мали послугувати основою для драматичного твору. Хоча й при цьому не відкидалася й інша тематика, але обов'язково із життя російського народу. Було підкреслено, що надавалася перевага творам, які були написані віршованою

формою. Для участі у конкурсі не допускалися перекладені твори та компіляції іноземних творів. До конкурсу допускалися трагедії, драми та драматичні хроніки, комедії та народні опери; твори, які були оприлюднені у друці [3]. Здавалося б, що на перший погляд це лише премія, але її заснування Вучиною зробило значний внесок у розвиток російської літератури Півдня України.

Не менш важливе значення у громадсько-суспільному житті Одеси посідає швейцарський консул в Одесі Іван Антонович Демоль (1832-1856 рр.) [4].

Будучи одним із засновників та діючим членом Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії, він сприяв розвитку різних галузей сільського господарства. Протягом 20-30-х рр. XIX ст. він, бажаючи удосконалити плуг, який на той час використовувався у господарствах Новоросії, проводить експериментально-дослідницьку роботу з відомими в той час плугами англійської та бельгійської систем, купивши їх на власні кошти. У результаті йому вдається створити дещо посередній «англійсько-бельгійський плуг». Проте недоліком цієї установки була його дороговизна. Тому у 1832 р. товариство асигнувало йому 190 карб. на купівлю двох подібних екземплярів, із метою створення дещо дешевшого варіанту.

Як людина, яка прагнула до раціонального розвитку сільського господарства, І.А. Демоль уперше підняв питання про важливість метеорологічних станцій для землеволодіння. Так, у своїй доповіді на загальній нараді у 1831 році він запропонував звернути увагу на важливість даного питання. У результаті, врахувавши побажання суспільства, він побудував дві метеорологічні станції, де неодноразово проводив спостереження за зміною погодних умов. Також за його ініціативи, в інтересах покращення зерна, товариство обрало комісію для вироблення загальних правил видачі нагород за найкращі сорти насіння. Він перший заговорив про вивезення місцевого лляного насіння за кордон та його прибутковість.

Значний внесок Демоль зробив і в розвиток науки про тваринництво. А саме, його «Підручна книга для вівчарів», за відгуками сучасників, становить цілу епоху в історії місцевого вівчарства. Окрім цієї книги Демоль був автором багатьох журнальних статей, присвячених питанням покращення якості вовни овець у Новоросійському краї, розведенню на Півдні України довгошерстих ленчестерських овець, засобам до покращення місцевих порід овець. Разом із тим Іван Антонович займався редагуванням журналу товариства «Листки», який потім був перейменований в «Записки».

За таку різнобічну та плідну діяльність на користь місцевого сільського господарства Імператорське Вільне Економічне Товариство нагородило у 1841 р. Івана Антоновича Демоля «золотою медаллю у 20 червонців», а у 1848 р. йому нагородили орденом Св. Ганни 3 ступеню. За участь у

відправленні сільськогосподарської продукції Південної України на Лондонську виставку у 1853 р., Демоль удостоївся царського благовоління [5].

Серед вже розглянутих дипломатичних представників значне місце посідає аргентинський віце-консул Альберт Рафаїлович Харі (1909-1912 рр.), який будучи членом Одеського товариства допомоги літераторам і вченим, неодноразово надавав кошти молодим представникам літератури та науки [6].

Провідним діячем також був нідерландський консул Едуард Вікторович Тетбу-де-Маріні (1836-1849 рр. - консул, а з 1850-1858 рр. – генеральний консул Чорноморських та Азовських портів). Він зробив великий внесок у розвиток морської географії чорноморсько-азовського узбережжя Російської імперії. Перші його дослідження берегів Чорного моря отримали схвалення та підтримку багатьох наукових товариств, а також торгових домів Західної Європи, які були зацікавлені в економічних зв'язках із південними районами Росії. Протягом багатьох років Тетбу-де-Маріні працював над укладанням описів морських шляхів і проектів маяків, які були потрібними для сотень суден, що направлялися у порти Одеси, Керчі, Таганрогу, Бердянську, Феодосії (необхідно зазначити, що існує версія про розвідницьку діяльність консула і інтересах європейських держав напередодні Кримської війни /див. підрозділ 4.3 дисертації. – Л.В./).

Прагнучи сприяти подальшому розвитку морських торгових зв'язків між портами Італії та Північного Причорномор'я, 14 березня 1848 року він звернувся до офіційних представників Папської держави з пропозицією про використання підготовленого ним нового атласу (який був виданий ним у 1830 р. та складався із 40 мап та видів узбережжя) для шкіперських суден, які плавали у Чорному та Азовському морях. При цьому він зазначав, що командує російським флотом на Чорному морі придбав значну кількість цих атласів для бібліотек Миколаєва та Севастополя [7].

Звернення дослідника зустріло підтримку папського генерального консула в Одесі, який у своєму супровідному листі до уряду від 15 березня 1848 р., характеризуючи Тетбу-де-Маріні як «найбільш відомого автора» з описів морських шляхів у цих краях, підтверджував, що останній «на даний момент зайнятий зіставленням нової лоції Чорного та Азовського морів». Консул підкреслив, що сучасна робота гідрографа, видана у 1830 році отримала «повне визнання з боку мореплавців». У результаті робота Тетбу-де-Маріні, видана чотирма мовами, у 1850 р. стала настільною книгою, для капітанів, які працювали у Чорному морі [8].

Помітний внесок також зробив тосканський генеральний консул в Одесі Луїджі Серресторі, який був найбільш освіченим представником Тоскани,

автор досліджень у сфері географії, економіки, статистики, техніки та просвіти, які видавалися у Мілані, Флоренції, Одесі.

Живучи в Одесі він присвятив чимало часу дослідженням, метою яких було покращення міського господарства. Згідно з його проектом було прокладено спуск до Карантинної гавані. У рапорті від 17 червня 1826 р. на ім'я виконуючого обов'язки одеського градоначальника Луїджі Серристорі ратував за реалізацію плану водопостачання міста з р. Дністер, вказуючи при цьому на проведені раніш підготовчі роботи на місцевості [9].

Отже, дипломати різних рангів, що були акредитовані в Одесі, відіграли велику роль у становленні та розвитку громадсько-культурного регіону. Піклуючись про інтереси власної держави та громадян, вони водночас сприяли розвитку наукової діяльності Півдня України.

Література

1. Кирсенко М.В., Терентьева Н.А. Из истории культурных связей между Украиной и Грецией (XVIII XIX вв.). / М.В. Кирспенко, Н.А. Терентьева // Культурные и общественные связи Украины со странами Европы. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 85.
2. Некролог. Вучина И.Ю. // Исторический вестник (СПб.). – 1902. – кн. 11-ая. – С.822.
3. Кирсенко М.В., Терентьева Н.А. Указ.раб. – С. 85.
4. Россия-Швейцария (1813-1955). Документы и материалы. – М.: МО, 1995. – С. 580.
5. Русский биографический словарь: В 25 т. / А.А. Половцов. - М., 1896-1918. Том: 8. - С. 233-234.
6. Шевченко В.В. Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX- поч. XX ст.): Монографія / Валентина Віталіївна Шевченко; НАН України, ін-т історії України. – 2010. – С. 194.
7. Варварцев Н.Н. Украина в российско-итальянских общественных связях (первая половина XIX в.) / Николай Николаевич Варварцев – К.: Наукова думка, 1986. – С. 169.
8. Там же. – С. 170.
9. Там же – С. 170.

ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ У ВІЗІЯХ ОУН НАПРИКІНЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

І. О. ГАВРИЛІВ,

к.і.н., доцент,
*Львівський національний університет імені Івана Франка,
(Україна)*

Семидесятилітня річниця закінчення Другої світової війни фактично співпала із розгортанням російсько-українського збройного конфлікту, який гіпотетично може перерости у Третю світову, якщо у нього будуть втягнуті інші європейські, і не тільки, держави. Тому тема війни, як ніколи, звучить актуально. Україна стала об'єктом агресії та видається не є активним суб'єктом міжнародних відносин – рівноправним партнером у складних геополітичних процесах. Захід ніяк не спроможеться зрозуміти значення українського фактора для налагодження мирної стабільності у Європі та світі. Щось подібне відбувалося на завершальному етапі Другої світової війни, коли були проігноровані визвольні потуги українців, що дорого коштувало європейським народам, які потрапили, на довгі десятиліття, у сферу інтересів Москви.

За час незалежності України значно поповнився масив історичних праць про роль і місце Організації Українських Націоналістів у роки останньої світової війни. На основі нововиявлених історичних джерел (відкриття секретних архівних матеріалів, публікації низки збірників вітчизняних та зарубіжних офіційних документів, спогадів учасників тощо) суттєво доповнено діаспорну літературу, а також спростовано численні фальсифікації супротивників щодо «колабораціонізму» українських націоналістів, причин та наслідків польсько-українського протистояння, боротьби оунівського підпілля із советськими владними структурами, червоними партизанами та їхніми прислужниками тощо. Разом із тим у деяких дослідженнях досить контроверсійно звучить тема форм і методів боротьби ОУН та національних збройних формувань (Української Повстанської Армії) в роки війни та після її завершення, ставлячи під сумнів їх доцільність та наголошуючи на жертвних результатах визвольної боротьби. Адже сотні тисяч загиблих, покалічених та репресованих, у тому числі мирних мешканців Волині, Галичини, Поділля та інших регіонів України, вказують на безкомпромісність цієї боротьби, спонукають до тверджень про хибно обрану тактику діяльності українськими націоналістами в умовах домінування та перемоги ССРСР.

Проблема історичної пам'яті чи, точніше, історичної свідомості породжує в сучасників низку питань інтерпретованих у відповідні назви праць («ОУН і УПА в роки Другої світової війни: боротьба за національне визволення чи громадянське протистояння?») [1]. Деякі автори продовжують продукувати колишні советські міфи “про єдиний радянський народ і радянський патріотизм» , звинувачуючи українських націоналістів твердячи: «Ветерани Радянської армії пам'ятають, що їм стріляли в спину» [2, с. 113].

У цьому аспекті необхідно вказати на ще один міф – про спільну Вітчизну. Для українців Вітчизною завжди була Україна, а не ті державні утворення у яких тимчасово-вимушено, під окупаційною чужинською владою, знаходилися наші громадяни. Адже УССР – це московська колоніальна адміністрація на українських землях, метою якої було винищення свідомого українства. Проте навіть у Звіті робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, які в цілому намагалися об'єктивно підійти до даного питання, парадоксально звучить теза: «На індивідуальному рівні проблема виникає для тих бойовиків ОУН і військовиків УПА, які включилися у боротьбу після 1944 р. і боролися виключно з радянською владою» [3, с. 3]. Можливо пора уже визнати злочинною саму «радянську владу та її носіїв в Україні», яка позбавила життя мільйонів наших співвітчизників унаслідок масових репресій, голодоморів, що визнані міжнародною громадськістю як геноцид української нації? Тому слушно виглядає твердження, що визвольний рух: «ОУН, УПА, УГВР... мав народний, національно-визвольний характер. Він ставив благородну мету, що віками визрівала в душі й свідомості українців – національне державотворення, тобто здобуття і розбудова такої держави, що відповідала б інтересам українського народу» [4, с. 86].

Щоб уявити історію описання поставленої проблеми потрібно звернутися до методологічних засад, на які звернули увагу учасники дискусії під промовистою назвою «Друга світова війна як виклик для української історіографії». У ній тверджено: «Одним із яскравих виявів незрілості сучасної історичної науки є погана орієнтація більшості дослідників (незалежно від віку) в проблемах методології. Це ускладнює вибір методологічних орієнтирів, конкретизацію дослідницьких завдань і засобів їх вирішення.» [5, с. 42]. Зарубіжні дослідники звертають увагу на такі аспекти інтерпретації діяльності українських націоналістів, наголошуючи: «... позитивною рисою сучасної української історіографії є те, що вона не глорифікує, принаймі у друкованих працях, темних сторін діяльності Організації Українських Націоналістів і контрольованої нею партизанської армії – УПА. Йдеться про ксенофобію, авторитаризм і насильство, властиві етносу та вчинкам ОУН часів війни» [5, с. 28]. Натомість українські фахівці вказують на очевидні речі, які вперто не бажають враховувати опоненти: «Лютий терор червоних партизанів, провокації агентів НКВД, криваві гестапівські вакханалії виснажили і деморалізували українське населення. Відчайдушні заходи українських націоналістів, спрямовані на розгортання власної збройної боротьби, наражалися на мільйони перешкод, які, з об'єктивних причин, не завжди вдалося подолати. Стікаючи кров'ю, Україна не мала свого голосу в світі бодай у вигляді екзильного уряду, визнаного на міжнародному рівні, її стогін залишався голосом волаючого в пустелі. Долю сорокамільйонного народу принесли в жертву геополітичним інтересам світових супердержав» [5, с. 49]. Щодо численних жертв, то слушно зауважено: «Як би жорстоко це не звучало, але смерть одного бійця УПА чи підпільника ОУН принесла для справи визволення України набагато більше, ніж мільйонні жертви українців Червоної армії, десятки тисяч смертей українців, які полягли в польських, чеських, словацьких, румунських, угорських, французьких, канадських, американських, новозеландських,

британських збройних формувань, чи майже десять тисяч дивізійників під Бродами. На жаль, мільйонні втрати українців у чужинських арміях на жоден крок не наближали український народ до головної національної мети – здобуття незалежної держави. Більше того, вони навіть не сприяли біологічному виживанню українців як окремого етносу. Один герой, який гине під національним прапором, створює невмирущий національний міт, що з нього вся нація черпає «поживні речовини» для свого зміцнення та зростання, а мільйон найгероїчніших людей, жертвують своїм життям задля чужих і незрозумілих інтересів, у кращому випадку залишаються мітоголізованими персонажами в спогадах власної родини, а в гіршому – слугують «добрином» для чужих національних сил, тоді як їхні власні діти й онуки продають їхні ж бойові нагороди колекціонерам на всіх ринках світу» [5, с. 50].

Тому слід вказати, що на початку Другої світової війни Організація Українських Націоналістів була єдиною військово-політичною потугою, яка змогла мобілізувати національні сили на боротьбу за Українську Самостійну Соборну Державу. Маючи двадцятилітній досвід діяльності, чисельністю до 20 тис. вишколених і національно-свідомих кадрів, успішно функціонуючу організаційну структуру, що розбудувала свої клітини на рідних землях і в середовищі української еміграції, усталену ідеологію, яка сповідувала національну ідею незалежно вирішувати у власній державі свою долю, спираючись на морально-політичну та фінансову допомогу українців США та Канади, нав'язавши контакти з військово-політичними колами Литви, Хорватії, Німеччини, Італії, Англії, Франції, Японії, Фінляндії та інших держав, що лояльно ставилися до української справи. Бойове хрещення українські націоналісти отримали у березні-квітні 1939 р., захищаючи із зброєю в руках незалежність Карпатської України, що стало прологом нової світової бійні. Але Пакт Молотова-Ріббентропа від 23 серпня 1939 р., який кардинально змінив геополітичну ситуацію на сході Європи, заскочив навіть оунівців. Провід Українських Націоналістів заявив: «За допущення червоної Москви в Європу – Німеччина несе велику історичну відповідальність. Цим актом вона зокрема (як у випадку з Чехо-Моравією і Карпатською Україною) уневажнила нею ж голошені гасла національного самоозначення...» [6, арк. 70].

Незважаючи на прогнозований, але несприятливий для українців початок світової війни, інспірований советською агентурою розкол в Організації, не похитнули завзяття оунівців, які, з початком німецько-советської війни, 30 червня 1941 р. у Львові проголосили Акт відновлення Української Держави. Було заявлено: «... Актом проголошення незалежності українці розпочали новий період своєї історії. Це було відновленням Української держави. Самостійність стала юридичним і історичним актом не лише усієї України, але також і для зовнішнього світу, який побачив, що український народ не думає чекати будь-якої допомоги, коли йде мова про його самостійність» [7, арк. 33].

Похідні групи ОУН, незважаючи на негативне ставлення німецької окупаційної влади, провокації большевицької агентури, сповідуючи постулат: «будова держави від першого села», старалися поширити національну ідею по всій території України (аж по Кубань і Крим). Мешканці східноукраїнських

земель із розумінням та ентузіазмом сприйняли і підтримали державотворчі заходи оунівців. Тут показовими можуть послужити спомини Костя Гіммельрайха, який у 1931-1935 рр. навчався у Київському зоотехнічному інституті, після закінчення якого був покликаний на рік до військової школи у Хабаровську (Далекий Схід), яку закінчив старшим лейтенантом артилерії. У 1941 р. захистив кандидатську дисертацію: «Малі ріки України». Влітку 1941 р. під час оборони Києва потрапив у полон. Визволившись перейшов від ОУН (М) – ОУН (Б) в УПА. У січні 1945 р. очолював відділ спеціального призначення «УПА-Схід». Його бачення ситуації співпадало із тогочасними реаліями: «З найранішого віку для мене було самозрозумілим, що вибороти свободу для поневоленого народу можна лише збройною, і то кривавою, боротьбою» [8, с. 19].

Упродовж 1941-1942 рр. оунівці перебували у глибокому підпіллі, з метою зберегти членство від репресій окупантських влад, вели інтенсивну підготовку до збройної боротьби: проводили вишкіл особового складу у старшинських школах, у лавах української міліції та поліції; складувалися зброя, боєприпаси, амуніція; в криївках заготовлялися продукти харчування, медикаменти; у підпільних друкарнях тиражувалися пропагандивно-агітаційна література тощо. З осені 1942 р. на Поліссі та Волині створюються численні військові загони, які із Галицькою Українською Народною Самообороною утворили славетну Українську Повстанську Армію. УПА, залучивши військові формування «бульбівців» та «мельниківців», стала національною збройною силою, що охопила своєю дією обширну територію від Закерзоння до Надніпрянщини, чисельністю, на 1944 р., понад 30 тис. осіб [9, с. 71-78].

Діяльність оунівського підпілля і збройної повстанської акції ускладнювалися тим, що доводилося воювати, без союзників та зовнішньої підтримки, супроти гітлерівців, їх сателітів, большевицького підпілля та червоних партизан, польських боївків. Із наближенням фронту на зламі 1943-1944 р. – із регулярними частинами РККА та, відповідно налаштованими на боротьбу із українськими націоналістами, військами НКВД та СМЕРШу.

Керівництво ОУН та УПА пильно відслідковувало хід воєнних дій на фронтах світової війни – робило свої прогнози щодо можливих геополітичних перетурбацій. Так в Постановках III Надзвичайного Великого Збору ОУН у серпні 1943 р. констатується: «Близький мілітарний крах Німеччини на Сході та повна ідейно-політична компромітація московського імперіалізму ставить перед поневоленими народами Сходу завдання боротися проти імперіалістичних гнобителів в ім'я перебудови Сходу на нових принципах волі народам та їх самовизначення у вільних незалежних державах та звільнення народів і людини від політичного гніту та економічної експлуатації» [7, арк. 314]. Свої програмові та ідеологічні постулати оунівці підтверджували конкретними діями і заходами. 21-21 листопада 1943 р. у с. Будараж (Рівненщина) було скликано Першу конференцію поневолених народів Східної Європи, у якій взяло участь 39 осіб: відповідно – 5 українців, по 6 грузинів і азербайджанців, 5 узбеків, по 4 вірмен та татар, по 2 білорусів і осетинів, також казах, чуваш, кабардинець, черкес і башкир. Вона мала стати поштовхом до створення національних легіонів в УПА. В результаті було створено Союз

поневоленних народів Східної Європи та Азії і прийнято відозву «До народів ССРСР», у якій зазначено, що новий лад на Сході Європи й Азії «... має бути побудований на системі незалежних держав кожної нації на своїй етнічній території» [10, с. 101].

В численних листівках та прокламаціях, які розповсюджувалися серед українського загалу, також у середовищі супротивників, роз'яснювалися позиції українських націоналістів у поглядах на історичний розвиток України та її сусідів. Так у відозві «Що ми закидаємо москалям» говорилося: «Москалі три рази причинилися до знищення нашої держави: Андрій Боголюбський в княжі часи, наїзд Петра I за гетьмана Івана Мазепи, та большевицький наїзд Леніна. Москалі винищили нам найкращих людей: Калнишевський, Полуботок, Тарас Шевченко, Микола Міхновський, Симон Петлюра, Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Микола Хвильовий, Євген Коновалець і тисячі других відомих і невідомих кращих синів України.

Москалі вкрали в нас й присвоїли собі нашу світлу історію княжої доби, разом з усіма її культурними надбаннями...» [7, спр. 370, арк. 9].

Разом з тим у зверненні до росіян «Товарищи русские красноармейцы и командиры!» пояснюється: «Мы, украинские повстанцы признаем Ваш героизм в борьбе с немецкими оккупантами...

Мы обращаемся к Вам поддержать борьбу за Независимую Украину – без гитлеровского и большевистского порабощения. Не выступайте с оружием против нас. Довольно крови! Не слушайте комиссаров, которые натравливают Вас на украинских повстанцев.

Свободолюбивый украинский народ подымет знамя освободительной борьбы вместе со всеми народами, которых покорили большевистские палачи.

ДА ЗДРАВСТВУЕТ САМОСТІЙНАЯ УКРАИНА! ДА ЗДРАВСТВУЕТ НЕЗАВИСИМАЯ РОССИЯ БЕЗ СТАЛИНСКО-БОЛЬШЕВИСТСКОГО РЕЖИМА!» [7, спр. 370, арк. 14].

Подібні відозви із закликами боротися проти гітлерівського та сталінського імперіалізмів за «свободу народів і свободу людини» розповсюджувалися серед поляків, чехів, словаків, угорців, румунів та інших народів. Але вони були проігноровані їхніми військово-політичними проводами, а також англійцями та американцями.

Незважаючи на приреченість, діяльність українських патріотів зміцніла відпирність українського народу супроти асиміляційних процесів, які несли на наші землі чужинці, увійшла в історію визвольної боротьби українців за свою свободу і дала поштовх прийдешнім поколінням продовжити боротьбу за незалежність України. Навіть Сталін, у розмові із президентом США Рузвельтом на Ялтинській конференції в лютому 1945 р., змушений був визнати, що може втратити Україну. Тому Москва вимушено йшла на деякі поступки, наприклад дозволивши Україні вступити в ООН. Також завдяки українському руху Опору країни Центрально-Східної Європи, хоч і під московським протекторатом, зберегли суверенну державність.

Пророчо і нині звучать слова очільника ОУН Є. Коновальця сказані напередодні Другої світової війни: «Як довго немає самостійної української

держави, так довго не буде порядку в Європі. Всі союзи будуть нереальними». Сьогодні потрібно переосмислити значення та роль України у складних і тривожних геополітичних змінах, які очікують людство у зв'язку із агресивністю Росії. Євроантлантична спільнота змушена буде допомогти українцям у їх боротьбі із наступом євразійського варвара та порушення ним світового укладу, який склався після Другої світової війни. Інакше наслідки цієї агресії можуть бути непередбачувані.

Література

1. Романько О. ОУН і УПА в роки Другої світової війни: боротьба за національне визволення, чи громадянське протистояння? // Історичний журнал. Наукове громадсько-політичне видання. – 2007. – № 3. – С. 3-11.
2. Іваненко В. В., Якунін В. К. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології: Монографія. – Д.: „АРТ-ПРЕС”, 2006.
3. Проблема ОУН-УПА. Звіт робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Основні тези з проблеми ОУН-УПА (історичний висновок). – Київ: Інститут історії України НАН України, 2004.
4. Терман І.Я. Окупаційний режим в Україні 1941-1944 рр. і проблеми творення української національної державності: історія держави і права. – Львів: Каменяр, 2009.
5. Форум. Друга світова війна як виклик для української історіографії. // Україна модерна. Війна переможців і переможених. –К.: Критика. - 2008. – Ч. 13.
6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 4331. – оп. 1. – Спр. 2.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 57. Оп. 4. – Спр.338.
8. Гіммельрайх Кость: Спомини командира відділу особливого призначення “УПА-Схід”. //Літопис Української Повстанської Армії. Т. 15. – Торонто, 1987.
9. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В. В'ятрович (відповід. ред.), Р. Грицьків, І. Дерев'яний, Р. Забілий, А. Сова, П. Содоль. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007.
10. Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національний рух Опору в Білорусі, Литві, Латвії, Естонії. – Київ: Українське видавництво “ПУЛЬСАРИ”, 2002.

ДІЯЛЬНІСТЬ РАБИНА ШВАБАХЕРА В ОДЕСІ

І. М. ГЕРБЕСВА

аспірантка,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
(Україна)

Постать Симона-Леона Швабахера відома в історії як видатного рабина, знавця теології, релігійного та громадського діяча. Д-р Швабахер народився у 1820 р. в Обердорфі (Вюртемберг) у сім'ї рабина. Невідомо, де й коли він здобув релігійну освіту, але вже у віці 23 років (1842 р.) закінчив Тюбінгенський університет, і отримав ступінь доктора філософії. С.-Л. Швабахер володів латинською, польською, німецькою та французькою мовами. Він був проповідником у Празі, помічником рабина у Гамбурзі, рабином у Лемберзі (Львів). У період перебування в Одесі взимку 1859 р. під час святкування Хануки, єврейські нотаблі запросили його виступити з промовою. Місцеві лідери були настільки захоплені цим виступом, що запросили д-ра Швабахера на посаду головного рабина Бродської синагоги в Одесі – осередку поширення ідей Гаскали. На цій посаді він перебував близько 28 років, майже до своєї смерті.

Як відзначають дослідники єврейської общини в Одесі, С.-Л. Швабахера підтримували, головним чином, тогочасні реформісти – інтелігенція, що тяжіла до обрядової реформи. Прості євреї негативно ставились до релігійних нововведень Швабахера. Обурення викликало, наприклад, його рішення здійснювати обряд вінчання (хупу) всередині синагоги, а не у дворі. Відчуженню від основної маси євреїв сприяло й ведення проповідей німецькою мовою. Тож релігійна діяльність Швабахера фактично обмежувалась Бродською синагогою, парафіянами якої були німецькомовні євреї з Бродів [1, с. 176-177]. Коли д-р Швабахер обіймав посаду рабина, його помічниками були Айхенвальд, Манделькерн, Померанц, Фільштейн, Гальперін (онук С.-Л. Швабахера), Поменковський.

З іншого боку, громадська діяльність Ш. Швабахера схвалювалась широким загалом. Він сприяв заснуванню низки єврейських закладів: ремісничого училища «Труд», товариства взаємної допомоги прикажчиків-євреїв, богадільні, дешевої кухні та ін. Д-р Швабахер не раз був удостоєний монаршої милості та був кавалером декількох орденів [2, с. 28-30].

Розглядаючи діяльність д-ра Швабахера, можна стверджувати, що він відіграв помітну роль у громадському житті міста. Багато його сучасників відзначали красномовність С.-Л. Швабахера. Після смерті Є. К. Воронцової – благодійниці, засновниці низки добродійних установ, меценатки, дружини Новоросійського генерал-губернатора М. С. Воронцова, С.-Л. Швабахер написав прощальну промову на її честь [3]. Є. К. Воронцова здійснила багато благочинних справ по відношенню до єврейського населення, тому не дивно,

що 22 квітня 1880 р. відбулася поминальна панахида по княгині Є.К. Воронцовій у єврейській синагозі [4, с. 240].

Д-р Швабахер завжди піклувався про єврейську общину міста, намагався залучати кошти, користуючись власними зв'язками зі сторони на потреби євреїв і при цьому підтримував зв'язки з православною спільнотою. Як правило, благодійні дії нерідко висвітлювались пресою. У 1865 р. «Одесский вестник» писав про пожертвування 200 крб. д-ру Швабахерові на добродійні цілі від Комітету опіки про бідних, підвідомчих Одеському жіночому благодійному товариству, яке очолювала вже згадана нами Є. К. Воронцова [5]. Можна стверджувати, що Є. К. Воронцова, яка займалася всебічною добродійною діяльністю, не раз жертвувала кошти одеській єврейській общині. Тут важливою заслугою була саме роль рабина д-ра Швабахера, як інтелігентного проповідника, що налагоджував контакти з багатьма російськими благодійними установами. У другій половині 70-х рр. від імені всіх єврейських закладів він висловлював подяку Одеському жіночому товариству за пожертвування у розмірі 510 крб. 20 коп. [6].

Діяльність С.-Л. Швабахера не обмежувалася лише благодійністю у єврейській громаді, він брав участь у деяких соціальних проектах. У 1877 р. в Одесі було створено Комітет опіки воїнів на чолі з графінею Левашовою. Його члени збирали кошти для надання допомоги воїнам у ході російсько-турецької війни. До цього Комітету входили протоієрей Гавриїл Селецький, одеський міський голова Новосельський, М. Д. Толстой, Г.Г. Маразлі, С.-Л. Швабахер [7, арк. 3].

У рамках цього проекту д-р Швабахер підтримував благородні наміри та ідеї Червоного Хреста. У своїй промові на його підтримку він побіжно вказував прихованим змістом на прагнення відсутності конфліктів між усіма національностями та взаємній допомозі один одному: «Мы должны однако сознаться откровенно, что нашею исходною точкою был человек, а конечною целью – человечество» [8, с. 26].

Діяльність єврейського рабина Швабахера торкалася не тільки єврейської громади, а й благодійної допомоги російському суспільству. Про це говорить і те, що він у 1879 р. доставив 618 брошур під назвою: «Речь, сказання в день 17 апреля 1879 г.» в одеське поліцмейстерство з метою їх продажу. Він подав прохання, щоб виручені кошти були використані на допомогу для постраждалих від пожежі в м. Оренбург. З архівних джерел дізнаємося, що з указаних 618 екземплярів було продано 587 по 15 коп. кожен. У результаті було зібрано 88 крб. 5 коп. [9, арк. 97].

С.-Л. Швабахер підтримував зв'язки не тільки з представниками російської інтелігенції, а й з представниками російської православної церкви, а саме з архієпископом Димитрієм (Муретовим).

Архієпископ Димитрій (Муретов), як стверджували його сучасники, мав чисту душу й був добрим і милосердним до усіх, незалежно від віросповідання і стану. Одеський міський рабин д-р С.Л. Швабахер називав Димитрія праведником й справжнім пастором, який щедро дарував благословення не лише православним християнам, але й євреям. Архієпископ відрізнявся

віротерпимістю й закликав віруючих жити в мирі та злагоді з представниками різних етносів і віросповідань. У дні єврейського погрому 1871 р. він виступив із пастирським закликом до православних жителів Одеси, в якому рішуче засудив ініціаторів та учасників ганебного злочину і закликав негайно припинити кровопролиття. Цей розповсюджений містом текст проповіді відіграв вирішальну роль для припинення погрому [10, с. 96; 11, с. 12].

Знаходимо свідчення, що д-ром Швабахером в честь пам'яті архієпископа Димитрія та колишнього попечителя сирітського відділення д-ра Соловейчика було засновано дві стипендії в Одеському єврейському сирітському будинку [12, арк. 1].

1888 р. було видано указ, згідно з яким іноземні піддані не могли займати посади рабинів у Російській імперії. Тому д-р Швабахер був змушений залишити цю посаду. У наступному році він помер [2, с. 28-30].

Отже, діяльність С.-Л. Швабахера була всебічною і не обмежувалась єврейською спільнотою. Він ввійшов в історію не тільки як одеський рабин, чудовий оратор, але й як благодійний діяч. Завдяки його постійній роботі було засновано низку єврейських закладів, що робить його досить помітною постаттю в історії єврейського народу. Крім того, він брав активну участь у російських соціальних проектах, що отримало позитивну оцінку російських урядовців.

Література

1. Локшин А. Из истории иудаизма в Российской империи: начало противостояния «прогрессистов» и «традиционалистов». Случай раввина Швабахера (1859-1861) /А. Локшин //Научные труды по иудаике. Материалы XVIII международной ежегодной конференции по иудаике. – Т. 1. – 2011. – Вып. 34. – С. 176-187.
2. Южно-русский альманах /Изд. Ю. Сандомирского; под ред. проф. А.И. Маркевича и А. С. Попандопуло. – Год 6. – Одесса, 1900.
3. Головань В. Елизавета Ксаверьевна Воронцова в жизни Одессы [Электронный ресурс] /В. Головань. – Режим доступа: <http://vigolovan.livejournal.com/3088.html>
4. Гребцова И. С. Очерки развития женского благотворительного движения на юге Российской империи (первая половина XIX в.) /И. С. Гребцова, С. А. Накаева. – Одесса, 2007. – 280 с.
5. Одесский вестник. – 1865. – № 34. – 17 февраля.
6. Одесский вестник. – 1876. – № 285. – 29 декабря.
7. ДАОО. – Ф. 2 . – Оп. 1. – Спр. 1050. – 8 арк.
8. Швабахер Ш. Победа идеи над человечеством /Ш. Швабахер. – Одесса, 1878. – 28 с.
9. ДАОО. – Ф. 2 . – Оп. 1. – Спр. 1165. – 119 арк.
10. Діанова Н.М. Архієпископ Димитрій (Муретов) як науковий та релігійний діяч //Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В. П. Смолій, О. І. Гуржій, А. В. Морозова та ін. – Черкаси, 2011. – Вип. 4. – С. 94-97.
11. Швабахер С.Л. Памяти Высокопреосвященного Димитрия (архиепископа Херсонского и Одесского) / С. Л. Швабахер. – Одесса, 1884. – 128 с.
12. ДАОО. – Ф. 2 . – Оп. 1. – Спр. 1742. – 6 арк.

ОНІМИ ЯК УНІВЕРСАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ МАЛОЇ ПРОЗИ ПАНАСА МИРНОГО

О. П. ГОГУЛЕНКО,

ст. викладач,

*Одеський національний морський університет
(Україна)*

На сучасному етапі лінгвістика характеризується різноманітними зв'язками із різними сферами суспільства. У свою чергу, сучасний етап дослідження і сприйняття художнього тексту нерозривно пов'язаний з вивченням специфіки мови художніх творів, стилістичного почерку митця, які в цілому складають неповторну творчу індивідуальність.

Ім'я і образ, що паралельно виникають у творчості письменника, доповнюючи й уточнюючи одне одного, створюють художній образ в усій його неповторності й довершеності, суб'єктивно відбиваючи об'єктивне, «гру», яку здійснює автор загальномовними ономастичними нормами.

Імена завжди вважалися необхідним засобом пізнання і спілкування, оскільки, позначаючи, вони пов'язують людську мову з реальним світом. Історія філології як науки бере свій початок із тих далеких часів, коли на терені різних шкіл античної філософії почали обговорюватися важливі питання про походження власних імен: звідки вони беруться, як пов'язані з означуваними суб'єктами та об'єктами, яка природа цього зв'язку – природна чи встановлена людьми.

Однією з головних проблем теорії власного імені в лінгвістиці є проблема специфіки онімів. Із нею тісно пов'язане питання про розмежування власних імен і загальних і їхній відмінності.

Як відзначає А.В. Суперанська, суперечливим є сам термін «власне ім'я». Це калька з лат. *nomen proprium* (у фр. *nom propre*, в англ. *proper name*). Необхідно також зауважити, що латинський термін *nomen proprium*, у свою чергу, теж є калькою із грецької мови. Тому очевидно, що кальки (і тим більше кальки із уже калькованого слова) не можуть точно відбивати первісний зміст даного терміна, у першу чергу, тому, що лексема має кілька значень, а калькується на іншу мову одне з них, і не завжди точно (як і вийшло з лат. *proprium* у європейських мовах) [2].

Актуальність дослідження зумовлена тим, що до нашого часу зовсім не вивчався ономастикон творів Панаса Мирного, антропонімічний етикет й використання у творах письменника різноманітних антропомоделей.

Умотивованість і мовленнєва обумовленість уживання тих або інших формул власних назв (ВН) вимагає їх детального вивчення. Відповідно, вибір того або іншого варіанта моделі ВН є важливим моментом у роботі

письменника над твором, так як викликає певне уявлення про особу, яку називають, при цьому надаючи певну оцінку даному персонажу. Стилiстичнi скарби реальнi ономастики природно вiдображаються й у рiзноманiтностi форм ВН у художнiй лiтературi. Працюючи над твором, письменник безпосередньо спостерiгає та вiдображає життя в усiх його проявах. А правда життя має i свiй ономастичний аспект: письменник просто не може не дати персонажу ім'я, яке не вiдповiдає його суспiльному становищу, тобто в цьому є розумна необхіднiсть та ситуативна доцiльнiсть.

За своєю iнформативною сутнiстю ВН вiдрiзняються вiд апелiативiв тим, що в основi їх iнформацiї лежить не понятiйний зв'язок, тобто зв'язок лексичноi одиницi з поняттям, а денотативний, тобто зв'язок лексичноi одиницi з позначуваним нею денотатом, оскiльки зв'язок апелiатива з денотатом опосередковується через поняття. ВН, навпаки, виражає поняття лише при встановленнi безпосереднього зв'язку з конкретним денотатом. Унаслiдок цього iнформативнiсть ВН не вiдзначається такою цiлiснiстю i єднiстю, як iнформативнiсть апелiатива, а розпадається на ряд семантично автономних частин: мовленнєву, мовну й енциклопедичну iнформацiї.

Прикладом цього може бути мала проза Панаса Мирного, де письменник образно доводить, що сучасне суспiльство роздiлене на два протилежнi табори: визискувачiв – *щасливих* i визискуваних – *безталанних, безщасних, недотеп*[1]. Увесь свiй сатиричний таланти письменник спрямовує проти царського суду, який у вчинку *дурненькоi, пiдслiпуватоi* калiки побачив прояви бунту.

В оповiданнях постає досить багато оцiнно-образних номiнацiй: *господарi тихi, добрi, працювитi, безталаннi, безщаснi, недотепи*. Є окрема група стилiстично нейтральних номiнацiй: *земля, праця, людина, сирота, солдат, село, хата, рука*. Так слово *праця*, вживане часто з епiтетами оцiнного характеру: *гiрка, тяжка, нелюдська, кривава* тощо. Номiнатиwнi лексеми *душа, серце* (часто в парi) вплiтаються у складне онiмне поле, у складну систему художнього мислення, зображення переживань тощо.

Психологiчне виправдання соцiальної боротьби героiв було явищем новим в українськiй малiй прозi. Соцiальна помста, як i особисте щастя, спроможна була вселяти "*веселiшi гадки*". Застосування цього прийому має свiй вираз у використаннi оцiнно-образних номiнацiй (виражених у функцiї загальноwживаних слiв, якi переходять у розряд онiмiв).

Слово *земля* у оповiданнях згадується близько 20-ти разiв. На час написання оповiдань в українськiй лiтературнiй мовi воно мало такi основнi значення: 1) верхнiй шар сушi, ґрунт; об'єкт обробiтку; поверхня; 2) краiна; 3) всесвіт. У другому i третьому значеннi ця номiнацiя не зустрiчається. Серед лексичних компонентiв фраз, в яких виступає це слово, наявнi слова з пiдкресленим оцiнним звучанням: *кривава, чорна, панська*. Цей прийом поєднання загальноwживаного слова зi словами суспiльно-полiтичного розряду автор постiйно застосовує,

розширюючи коло оцінних номінацій за рахунок абстрактних іменників із соціальною домінантою типу: *воля, доля, правда, сирота*.

Майже послідовно і в авторських мовних партіях, і в мовних партіях персонажів апелятив *люди (людина)* вживається стосовно лише експлуатованої частини суспільства і стає окремою номінацією. Відіменниковий прикметник *людський, - а, - е*, як правило, вживається із семантичним значенням, властивим іменникові, від якого утворився (порівняємо: *людські клопоти, людські сльози, людська совість*). Бінарною опозицією виступає прикметник *панський* кількісно більш вживаний: *панське подвір'я, панський хлівок, панський хліб, панські ланцюги*. Тобто, ми спостерігаємо полюсне вживання оцінно-образних номінацій у оповіданнях малої прози Панаса Мирного. Інші загальноновживані слова втрачають стилістичну нейтральність і набувають виразного емоційного звучання перетворюються на апелятиви, в певних лексичних позиціях та інколи пов'язані з жіночою статтю: *жінка, наймичка, каліка, сирота, дівка, палійка*. Вирішальне значення у всіх випадках творення онімних одиниць в оповіданні відіграють соціальний та психологічний аспекти, властиві творчості Панаса Мирного.

Оними художнього тексту – це особлива філологічна проблема, оскільки в літературному творі власне ім'я функціонує як важливий та органічний елемент його стилістичної системи, виконуючи активну роль у створенні загальної образності твору. Художній текст є функціонально замкненою системою естетично організованих мовленнєвих засобів, тому власне ім'я в ньому набуває багатьох смислових зв'язків, складних асоціацій і конотацій, які й утворюють його індивідуально-художню семантику, що значно відрізняється від власне мовної. Оцінні, емоційно-експресивні конотації, що йдуть від системи мови і мовленнєвого узусу, зазнають значної трансформації в художньому тексті і стають текстуальними під впливом системних зв'язків власного імені з парадигматичним (тематичним) і синтагматичним (мовленнєвим) контекстом твору.

Оними вважаються однією з універсальних категорій художнього тексту, яка бере участь у реалізації авторської концепції світобачення, так як ономастична лексика, крім номінацій, створює історичний, культурний фон текстових подій, наповнює його різнохарактерним образним змістом. І нова галузь мовознавства, що займається дослідженням поетонімів – ономатопоетика, становить особливий напрям ономастичних досліджень сьогодення.

Література

1. Мирний П. Зібрання творів: У 7-ми т. – К.: Наукова думка, 1968-1971.
2. Суперанская А.В. Общая теория имени собственное / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1973.

**ОДЕСЬКЕ ПОРТО-ФРАНКО 1819 – 1859 рр. У ПРАЦЯХ
О.П. ОГЛОБЛИНА**

Т. Г. ГОНЧАРУК,

*д.і.н., доцент,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
(Україна)*

Сучасні політичні спекуляції на тему створення на Одещині вільної економічної зони «порто-франко» посилюють інтерес громадськості до історії, так би мовити, «справжнього» одеського порто-франко (зони безмитної торгівлі в межах порту та міста), яке діяло у 1819-1859 рр. Це унікальне явище вітчизняної економічної історії неодноразово ставало предметом вивчення в історичній та економічній літературі. Й чи не найбільший внесок у його дослідження зробив видатний український вчений Олександр Петрович Оглоблін (1899-1992 рр.), ім'я якого у зв'язку з обговоренням історії одеського «вільного порту» першої половини ХІХ ст. сьогодні чомусь майже не згадують.

На момент, коли у 1820 рр. О. Оглоблін (на той час його прізвище українською писалося «Оглоблін») розпочав свої розвідки історії одеського порто-франко, цьому нетиповому для Російської імперії митному режиму вже було присвячено чимало публікацій. Ще за часів свого функціонування порто-франко викликало гостру дискусію на шпальтах преси та сторінках статистичних видань. При тому її учасники виходили у своїх оцінках із різних галузевих, територіальних та корпоративних інтересів. Проти порто-франко виступали захисники інтересів Московського промислового регіону та російської скарбниці, а за збереження прав «вільного порту» – захисники торговельних інтересів Одеси та українських сільгоспвиробників. Учасники дискусії, загалом, добре усвідомлювали причини розбіжності оцінок. Наприклад, статистик та історик Аполлон Олександрович Скальковський (1808-1899 рр.) прямо називав критиків порто-франко «нахлібниками» московських фабрикантів («...Главный упрек который делают Одессе ее недруги – московские фабриканты и их нахлебники, состоит в том, что через ее «вольный порт» ввозят такое множество мануфактурных изделий, что они подрывают отечественные фабрики» – писав він у 1857 р.[1, с. 309]).

В українській історіографії 1920 рр., коли за словами економіста Костянтина Григоровича Волого (1876 – 1947 рр.), нарешті «стало можливим вивчення українського господарства як єдиного цілого»[2, с. 130], історики-представники, так званого, «марксистського напрямку» (М. Слабченко, О. Оглоблін, М. Яворський та ін.) особливу увагу приділяли вітчизняній соціально-економічній історії ХІХ ст. При тому О. Оглоблін зосередився на

вивченні української промисловості і транзитної торгівлі дореформеного періоду. У зв'язку зі зазначеною проблематикою він звернув увагу на функціонування «вільного порту» в Одесі, присвятивши цій темі окремий нарис «Одеське порто-франко», який вийшов друком 1928 р. і презентувався як «окремий розділ з ...праці «Нариси з історії українського капіталізму, що... її ладиться до друку»[3, с. 15]. Коли у 1930 р. перший випуск «Нарисів з історії капіталізму на Україні» було надруковано, зазначений розділ до них чомусь не увійшов. Проте різні аспекти функціонування одеського порто-франко та його впливу на вітчизняну економіку ґрунтовно розглядалися в декількох розділах цієї праці та інших тогочасних дослідженнях О. Оглоблина.

О. Оглоблин визначав низку позитивних наслідків дії одеського «вільного порту» для української економіки. «Порто-франко, – писав він, – сприяло нагромадженню капіталу в Одесі, збільшувало товарний обіг в інтересах як імпорту, так і експорту, поширювало Одеський ринок, зміцнювало закордонну торгівлю України... сприяло поширенню експорту пшениці. Нарешті порто-франко спричинилось до зростання Одеси, як промислового й культурного центру. Заробітна платня через це збільшувалася. Реальний заробіток тут був вищий, ніж в Англії, або в будь-якій іншій європейській країні...»[3, с. 42]. Порто-франко також, за О. Оглоблиним, сприяло появі нових видів експорту та мало позитивний вплив на виробництво в Україні, український споживач був задоволений безмитним імпортом («...український дідич мав право гадати, що порто-франко річ взагалі непогана, бо дешево міг дістати в Одесі або з Одеси усе потрібне йому і то доброго гатунку»), а українська економіка спромоглася відмовитись від деяких примусових зв'язків із Росією й розвивати стосунки зі Заходом. Останні було особливо важливим після впровадження в імперії протекціоністської митної системи. «З 1822 р. починаючи, – наголошував О. Оглоблин, – порто-франко – то була тільки маленька квартирка в величезному мурі заборонної системи»[3, с. 44]. Саме тому, вважав О. Оглоблин, російські фабриканти, втрачаючи ринки збуту на півдні України, так запекло вимагали припинення порто-франко («...звичайно вельми вабило закрити й це...»). Відомий аргумент супротивника «вільної торгівлі» російського економіста Григорія Павловича Небольсина (1811- 1896 рр.) щодо необхідності скасування одеського порто-франко: «Должно примерять часть государства к целому, а не целое к частям оно́го», О. Оглоблин коментував так: «...інтереси української «частки» мушили поступитися інтересам московського цілого»[3, с. 45].

Феномен існування одеського «вільного порту» в умовах загальнодержавної жорсткої протекціоністської митної політики О. Оглоблин пояснював тим, що царський уряд був змушений його дозволити внаслідок зовнішнього впливу, зокрема Віденських угод 1815 р. («...російський уряд мусив зважати на певні інтереси і вимоги збоку Центральної і Західної Європи.

Це була сила, що спонукала російський уряд бодай до невеличких поступок»). Проте, на думку О.Оглоблина, були й інші причини, що спонукали російський уряд так довго допускати функціонування одеського порто-франко, оскільки воно могло використовуватися і як опосередкований засіб посилення економічного впливу Росії на українські терени. Зокрема, порто-франко, на думку історика, поширюючи торгівлю морем із Англією, шкодило старим торговельним зв'язкам України з Німеччиною. О.Оглоблин вважав таку ситуацію завбачливо спланованою акцією російського уряду. «Воно (порто-франко. –Т.Г.), – писав історик, – створювало серйозну протизагроу німецькій, а згодом польській промисловій експансії на Україні (Правобережній) й на Чорноморщині...» [3, с. 47]. Окрім того, порто-франко, за О. Оглоблиним, мало негативний вплив перш за все на розвиток української промисловості, російська ж за великою відстанню страждала не так. Наводячи дані про збільшення цукрового імпорту в Одесу, історик зазначав, що від контрабанди цукру в першу чергу несли збитки саме українські цукрові заводи, а не петербурзькі («...український цукор скоріше просувався з Росії, ніж опановував становище на півдні України») [3, с. 45]. Тому, на думку О. Оглоблина, царський уряд не нехтував інтересами російської промисловості, впроваджуючи режим порто-франко, бо останній сприяв утриманню України в стані аграрної території. Історик зазначав, що політику уряду щодо порто-франко не можна було б зрозуміти, якщо не зважати подальші події другої половини ХІХ ст., й висував концепцію «буферної економіки», якою, на його думку, внаслідок режиму вільної торгівлі в Одесі була значна частина українського господарчого терену, що сприяло збереженню її на наступний період як ринку збуту російської промисловості[4, с. 97 – 98]. Також О. Оглоблин зазначав, що порто-франко не менш, ніж цукровій промисловості України, зашкодило розвитку її бавовняного виробництва. Тут також мав місце ефект економічного «буфера». «У той час, як тариф 1822 року дуже обмежив приступ... товарам чужоземного походження до Росії, – писав О. Оглоблин, – Україна була віддана на поталу чужоземному довозові ...особливо через одеське порто-франко. Цю систему господарського буфера – до речі, взагалі характерну для тогочасної економічної політики Росії щодо України – можна зрозуміти... лише в аспекті дальшої експансії російського капіталізму на Україні й катастрофічного занепаду української бавовняної промисловості. Зберігаючи в своїх руках ключі від митної політики імперії, російській уряд, всупереч навіть короткозорим протестам з боку російської буржуазії, знав, як найкраще тоді було подолати українську промисловість, обмежити майбутню загрозу конкуренції українського капіталізму»[5, с. 123].

Таким чином, надання царським урядом Одесі прав порто-франко, за О. Оглоблиним, лише зовні виглядало поступкою українським землевласникам та торговцям-експортерам. Насправді, воно було добре завуальованою

політикою, що забезпечувала майбутні прибутки російських промисловців на ринках України. Головними вадами порто-франко для економіки України, на думку О.Оглоблина, були: 1) перетворення України на «сільськогосподарський додаток» більш розвинених країн; 2) завдання досить відчутного удару промисловості краю; 3) «вбивання клину між двома групами українського капіталу» (тобто між промисловцями та торговцями, а також між тими, хто орієнтувався на зв'язки з Центральноєвропейськими країнами й тими, хто був тісніше зв'язаний з країнами Західної та Південної Європи); 4) збереження України на майбутнє в якості ринку збуту для російської промисловості. Проте, незважаючи на всі ці аргументи, О.Оглоблін, все-таки, вважав загальний вплив одеського порто-франко на економіку України (в силу раніше згаданих причин) позитивним.

Скасування одеського порто-франко О.Оглоблін пов'язував з поразкою Росії у Східній (Кримській) війні. На його думку, порто-франко було ліквідовано «в зв'язку з новим фритредерського типу тарифом. Після Кримської катастрофи інтереси західноєвропейського капіталу на Південній Україні було вельми упривільовано. Російському «господареві» доводилося дорожитися хоча б на дрібниціях, щоб не перепустити їх до рук переможного «гостя» [3, с. 115].

В кінці 1920 рр. О.Оглоблін зазнав переслідувань, а під час Другої світової війни був змушений залишити Україну. Його творча біографія продовжувалася у ФРН та США. Там у силу низки причин (у тому числі недоступності архівних джерел) О.Оглоблін здебільшого згорнув свої історико-економічні дослідження, перейшовши до вивчення іншої проблематики. В Незалежній Україні історичні дослідження О.Оглоблина неодноразово перевидавалися. Це стосується, зокрема, його ґрунтовних праць із української історіографії та історії Гетьманщини написаних на еміграції. На нашу думку, заслуговують публікації та переосмислення і праці О.Оглоблина написані у 1920 рр., в яких вітчизняна господарська історія XVIII – XIX ст. аналізувалася та оцінювалася з точки зору українських економічних інтересів.

Література

1. Скальковский А. Торговое значение Одессы // Экономический указатель. – 1857. – №13.
2. Вобльй К.Г. Производителные силы Украины // Наукові записки Київського інституту народного господарства. – 1924. – № 4-5.
3. Оглоблін О. Одеське порто-франко // Наукові записки Київського інституту народного господарства. – 1928. – Т. 9.
4. Оглоблін О. Нариси з історії капіталізму на Україні. – К., 1931.
5. Оглоблін О. Бавовняна промисловість на Україні // Червоний шлях. – 1929. – № 3.

ГОЛОВНІ НАПРЯМКИ ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

С. О. ГУСЄВА,

к.і.н., доцент,

Одеська національна морська академія

(Україна)

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України одне із найважливіших місць посідає політика єврорегіонального співробітництва регіонів. У зв'язку з цим проблема набуває значної актуальності, так як Одеський регіон розташований на перехресті міжнародних транспортних коридорів (Критські, Дунайський, ТРАСЕК, ЄАТК та ЧЕС), що визначає спеціалізацію регіону та пріоритети його розвитку. Інфраструктура транспортних коридорів у межах області активно розбудовується та удосконалюється. Транспортна складова посідає перше місце серед інших секторів економіки Одеської області – понад 33% валової доданої вартості області. В морських і річкових портах регіону зосереджено близько 80% всього морегосподарчого комплексу України. Більш того, Одеський регіон належить до п'ятірки місць в Україні за обсягом зовнішньої торгівлі і посідає перше місце з послуг. В Одесі діють дві вільні економічні зони – «Рені» (створена терміном на 30 років на території Ренійського морського торговельного порту) і «Порто-франко (створена терміном на 25 років на території Одеського морського торговельного порту), які є привабливими для потенційних іноземних інвесторів [3].

За роки незалежності України відбулося посилення євроінтеграційних тенденцій у зовнішньоекономічній та міжнародній діяльності Одеського регіону, сформувалися нові форми зовнішньоекономічної співпраці. Найбільш поширеним стало міжрегіональне співробітництво, як у рамках міжнародних регіональних організацій так і на двосторонній основі. Використання різних форм єврорегіонального співробітництва дозволяє поглибити економічні, соціально-культурні та політичні взаємозв'язки між регіонами України та Європи. За активністю євроінтеграційних процесів та міжрегіональних зв'язків Одеська область посідає особливе місце, так як вона межує з Євросоюзом. Крім того, після рішення Празького саміту про розширення НАТО, південні сухопутні та морські кордони Одеської області перетворюються на кордони між Україною та Альянсом.

На сьогоднішній день багато зроблено у напрямку реалізації євроінтеграційної політики на регіональному рівні Одеської області. Розроблена стратегія та Програма залучення зовнішніх ресурсів та розвитку міжнародної діяльності Одеської області на 2014-2016 рр.. Програма розроблена на виконання законів України «Про транскордонне співробітництво», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної

програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки, «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» та «Державної програми активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки» «Концепції Державної цільової економічної програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011-2015 рр.», «Угоди про партнерство між Одеською обласною державною адміністрацією, Одеською обласною радою та Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй» тощо [1,2,3].

У Програмі визначено місце і роль міжрегіонального та транскордонного співробітництва Одеського регіону. Головним завданням Програми та інших документів є створення цілісної ефективної системи співробітництва з державами та регіонами світу, міжнародними структурами, яка відкриває нові перспективи для послідовного налагодження партнерських відносин та забезпечення належного, цілеспрямованого та стабільного виконання регіональної складової загальнонаціонального курсу України на інтеграцію у світове співтовариство. Важливим напрямком є формування позитивного міжнародного іміджу Одеської області та сприйняття регіону міжнародними організаціями, іноземними державами, що безпосередньо сприяє задоволенню його зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних потреб. Саме це має допомогти в розв'язанні внутрішніх соціально-економічних проблем.

Загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації програми складає 26 400,00 тис грн. у тому числі: коштів місцевого бюджету 20970,00 тис. грн., коштів інших джерел 5 430,00 тис. грн. [3].

Одеський регіон протягом багатьох років традиційно посідає друге місце серед областей та міст країни за обсягом наданих послуг, поступаючись лише м. Київ. Підприємства регіону у 2012 році здійснювали операції на ринку послуг із партнерами 177 країн світу. Структура експорту-імпорту послуг протягом тривалого часу залишається незмінною.

Провідне місце традиційно припадає на транспортні послуги. Так, у 2012 році вони становили майже 90% від загального обсягу наданих послуг . Тільки прямі іноземні інвестиції, вкладені в економіку Одеської області у 2013 р. становили 1693,6 млн. дол. США. Основний обсяг інвестицій за 2012-2013 роки надходив до проектів альтернативної енергетики, розвитку портової інфраструктури, будівництва, заводів із переробки сільськогосподарської продукції. Одеська область посідає 7 місце серед регіонів України. Основними торговельними партнерами по експорту-імпорту послуг, на частку яких припадає 81% загального обсягу прямих інвестицій є: Кіпр, Нідерланди, Велика Британія, Сінгапур, США, Франція, Швейцарія, Німеччина, Греція та Туреччина, Китай тощо [5]. Основу товарної структури експорту області складають: добрива, продукти неорганічної хімії, жири й олії тваринного або рослинного походження, зернові культури, машини, обладнання, механізми; електротехнічне обладнання, насіння і плоди олійних рослин, залишки і відходи харчової промисловості, чорні метали та вироби з них, алкогольні і безалкогольні напої, оцет, продукти переробки овочів тощо. Іноземні інвестори

постійно, у тій чи іншій формі, виявляють зацікавленість перспективами започаткування бізнесу в Одеській області.

Процеси залучення іноземних інвестицій та реалізації експортного потенціалу є конкурентними. Враховуючи єдине правове поле в усіх регіонах України, Одеський регіон може конкурувати з іншими областями лише географічним положенням, наявністю певних природних ресурсів та якістю надання послуг. До переваг інвестиційного клімату регіону слід віднести також і бізнес-клімат, імідж регіону та наявність достатньої кількості якісної інформації. Проте, для вдалої конкуренції є необхідним не лише мати, а й доводити аргументовані переваги до потенційного іноземного інвестора. Для цього потрібно проводити активний пошук нових перспективних ринків збуту продукції регіонального виробництва, стимулювання і максимальне підтримання її реалізації на світовому ринку.

Міжнародна практика переконливо свідчить, що стабільний розвиток транскордонного та міжрегіонального співробітництва, зовнішніх відносин спостерігався в тих країнах, де роль держави та кожного окремого регіону у процесах розвитку була конструктивною і виявлялась у створенні сприятливих умов. Значення регіону у розвитку таких відносин може зростати тільки за умов його здатності брати участь у різноманітних проектах, як повноправного партнера, в тому числі через механізм співфінансування. Прикладом такої праці є паромна переправа Іллічівськ-Поті, яка функціонує з кінця 1996 року і, яка належить до одного з найбільш перспективних Євразійських транспортних коридорів, а також спорудження нафтопроводу Одеса-Броди та морського нафтоперевалочного комплексу Південний, що створюють можливість для перетворення Євразійського транспортного коридору на нафтотранспортний. Географічне розташування Одеського регіону дозволяє йому стати основною сполучною ланкою між багатим на нафтові родовища каспійським регіоном і європейським ринком.

За цих умов набуває важливість і особливе значення визначення пріоритетних напрямків єврорегіонального співробітництва регіону у таких сферах, як: інтенсифікація транскордонного та міжрегіонального співробітництва; налагодження економічних зв'язків та нових ділових контактів із потенційними іноземними інвесторами і імпортерами; підвищення позитивного інвестиційного іміджу Одеської області та рівня конкурентоспроможності товаровиробників в умовах інтеграції країни у міжнародні інституції; підвищення рівня обізнаності міжнародної економічної спільноти стосовно інвестиційного та зовнішньоекономічного потенціалу Одеської області.

Серйозна увага має приділятися і зміцненню позицій перспективної території для розміщення іноземних інвестицій та активізації діяльності на іноземних ринках, створення і реалізації системи умов і заходів регіонального сприяння для залучення зовнішніх ресурсів різних форм та створення регіонального інвестиційного продукту, його просування за кордоном.

Однією зі сфер співробітництва є позиціонування Одеського регіону у світовому економічному середовищі як надійного партнера для ведення бізнесу, започаткування нових та поглиблення існуючих зв'язків Одеської області з регіонами країн світу та міжнародними організаціями; створення системи заходів, виконання яких має сприяти активізації надходження іноземних інвестицій в економіку регіону, залучення коштів міжнародної технічної допомоги та збільшенню обсягів експорту товарів та послуг із області.

Особливе місце в регіоні посідає прикордонне співробітництво. Створені та функціонують два єврорегіони – «Нижній Дунай» і «Дністер» на території Вінницької та Одеської областей і прикордонних територій Республіки Молдова. Дані єврорегіони уклали угоди про співпрацю між органами місцевого самоврядування, місцевими органами виконавчої влади та відповідними органами влади інших країн, що є суб'єктами транскордонного співробітництва. У рамках реалізації програм сусідства між ЄС і країнами-сусідами Одеська область взяла участь у Програмі Сусідства «Україна – Румунія» та програмі CADSES – транснаціонального співробітництва з регіонального розвитку.

За роки незалежності Одеська область стала дійсним членом таких європейських організацій як: Асамблея європейських регіонів, Робоча співдружність придунайських країн, Асоціація європейських прикордонних регіонів, Асамблеї європейських виноробних регіонів (АЄВР).

Динамічно розвивається і двостороннє співробітництво та партнерство на регіональному рівні про що свідчать укладені угоди про співробітництво між Одеською областю та Варненською обласною адміністрацією (Республіка Болгарія), повітовою Радою Галац (Румунія), Поморським воєводством (Республіка Польща), Клайпедським округом (Литовська Республіка), губернаторством Стамбул (Туреччина) тощо [3].

Представляє інтерес і співпраця регіону на рівні органів державного управління окремих галузей та конкретних підприємств. Так, прикладом діяльності європейських проектів та програм, є реалізація програми австрійського фонду «Business-award», спрямованого на підтримання малого та середнього бізнесу, а також організація співпраці між малими підприємствами Одеського регіону, Австрії та інших країн Євросоюзу [4].

Значні успіхи є і в туристичній сфері. Досягнута домовленість про розширення співпраці між Одеською областю та провідними туристичними підприємствами Євросоюзу, розробляються спільні проекти. У м. Білгород-Дністровську відкрито туристичний інформаційний центр. Проводиться робота щодо створення якісного, конкурентоспроможного, регіонального туристичного продукту та укладанню нових угод (протоколів) про співробітництво з регіонами країн світу, таких як: Естонія, Вірменія, Грузія, Японія, Індія, Румунія, Велика-Британія, Польща, Франція, Кіпр, Греція, Німеччина, Угорщина, Туреччина, Ізраїль тощо.

Одним із важливих напрямків міжнародної діяльності регіону співпраця Одеси з містами-побратимами. Прикладом зв'язків між Варною і Одесою становить спільна співпраця в МЧК, у сфері освіти, культури і спорту. В історичній частині міста знаходиться Всеукраїнський центр болгарської культури. На базі середньої школи № 45 функціонує товариство дружби і міст-побратимів. Одесу неодноразово відвідували делегації представників бізнесових кіл Варни. Одеса має побратимські зв'язки з 35 містами світу. Міста-побратими: Олександрія (Єгипет), Балтимор(США), Валенсія (Іспанія), Ванкувер (Канада), Варна (Болгарія), Генуя (Італія), Москва, Санкт-Петербург, Волгоград, Таганрог, Грозний (Росія), Брест, Мінськ (Білорусія), Таллінн [4].

Зміцнилася співпраця між містами-портами країн Чорноморського басейну. У 1992 році в Одесі було створено неурядову громадську організацію – Міжнародний чорноморський клуб (МЧК), який об'єднує 24 міста із 9 країн Чорноморського і Середземноморського басейну.

В Одесі зросла кількість дипломатичних установ, торговельно-економічних місій та іноземних представництв, діє 6 Генеральних консульств, завданням яких є координації та підтримання міжнародних зв'язків на регіональному рівні.

Протягом останніх років Одеська обласна державна адміністрація провела низку заходів для демонстрації інвестиційної привабливості та економічного потенціалу Одещини, таких як презентації економічного потенціалу Одеської області. Так, у Брюсселі (2004 р.) економіку регіону представляли 24 підприємства провідних галузей – морський транспорт, порти, туризм і рекреація, харчова та переробна промисловість, виноробна та лікеро-горілчана галузі, хімічні підприємства. Такі презентації відбулися у Франції, Угорщині, Польщі. Почали діяти міжкурядові комісії, відбулося ряд семінарів у межах Програм сусідства ЄС – Україна, міжнародні конференції і круглі столи, зокрема, по Балто-Чорноморському партнерству, виставки, ярмарки, семінари. Досить успішно перетворюються у життя в регіоні різні освітні проекти програми ТАСІС, ТАСІС-ТЕМПУС тощо.

Активна діяльність Одеської області на регіональному рівні сприяє залученню України до транскордонної та міжрегіональної співпраці з країнами-членами Євросоюзу, розбудові інфраструктурних мереж України.

Література

1. www.rada.kiev.ua.
2. [//www.kabmih.ua](http://www.kabmih.ua).
3. [www. Odessaoda. gov.ua](http://www.Odessaoda.gov.ua)
4. [http // www.misto.odessa](http://www.misto.odessa)
5. [// www.ukrstat gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).

МІЖКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

О. С. ДАНИЛЕНКО,

викладач,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Дедалі набувають поширення потреби студентів-економістів вишів вивчати англійську мову за професійним спрямуванням. Це зумовлено новими вимогами, що висуваються до методики викладання іноземних мов у різних навчальних закладах. Тому, в наш час однією з основних цілей викладання англійської мови для майбутніх економістів є побудова ефективної моделі навчання в умовах міжкультурної комунікації, що є передумовою їхнього успішного функціонування на ринку праці.

До основних завдань цієї статті належать:

- визначення цілей та змісту формування міжкультурного аспекту у викладанні англійської мови для майбутніх економістів;
- розкриття сутності міжкультурного підходу при викладанні іноземної мови для майбутніх економістів.

Ціль навчання міжкультурного аспекту, який має стати змістом комунікативної компетенції, полягає в наступному:

- звертати увагу студентів на культурні розбіжності в етикеті;
- стимулювати студентів до сприймання світу в різноманітні мов та культур;
- відпрацьовувати уміння спілкуватися в рамках діалогу культур;
- формувати здібність до взаємодії і сумісної роботи з представниками «іншої культури» в умовах глобального суспільства.

Для успішного проведення міжкультурної комунікації необхідно застосовувати взаємопов'язаний комунікативний, соціокультурний та мовний розвиток студентів, враховуючи їх індивідуальні властивості та потенціал іноземної мови на кожній із стадій навчання.

Ураховуючи вимоги Програми, дослідники виділяють окремі групи вмінь міжкультурного спілкування в конкретних ситуаціях, характерних для професійної діяльності майбутніх економістів. Наприклад, для проведення ділових зустрічей і переговорів необхідні вміння знаходити потрібні форми спілкування з партнерами, уміння користуватися вербальними й невербальними засобами комунікації, уміння вибудувати адекватну до ситуації стратегію

мовленнєвої взаємодії, уміння вирішувати проблеми й уникати конфліктів, уміння переконати партнера і правильно реагувати на отриману інформацію [4, с. 32]

Залучення майбутніх фахівців економічного профілю до діалогу культур є важливим із точки зору навчання і виховання, оскільки формування культурної людини відбувається завдяки діалогу рідної культури та культури іноземної. Вивчаючи іноземну культуру, студенти краще пізнають рідну культуру. Міжкультурна комунікація – це спілкування між представниками різних культур. Міжкультурна компетенція – це знання соціокультурного контексту використання іноземної мови та уміння спілкуватися в даному контексті [1, с. 38].

За словами Є.М.Верещагіна та В.Г.Костомарова, оволодіння та присвоєння іншомовної культури особистістю відбувається в процесі акультурації – процесі засвоєння особистістю, яка виросла в одній національній культурі, елементів іншої культури, субкультури, картини світу [3, с. 26].

У викладачів іноземної мови виникають численні труднощі, насамперед, під час викладання культури іншомовних країн тому, що культура завжди є варіативною і представляє потенційне джерело конфліктів під час контакту однієї культури з іншою. Культуру часто розглядають як просто інформацію, яка передається за допомогою мови, а не як невід’ємну складову мови. У таких випадках культурна свідомість стає навчальною метою. Однак, якщо сприймати мову як соціальну категорію, то культура стає центральною проблемою у викладанні мови. Отже, культурна свідомість розглядається з одного боку як засіб набуття студентами мовної та мовленнєвої компетенції, а з іншого – як відбиття цієї компетенції [8, с. 13].

Фахівцями було розроблено безліч методичних рекомендацій для студентів вишів, в яких розглядаються випадки можливого діалогу між людиною, для якої англійська мова є незнайомою та представником англійського соціуму, тобто носієм мови. Проте, слід розглянути й іншу ситуацію, коли відбувається діалог між представниками українського соціуму. Тоді, перед викладачем постає завдання познайомити студентів з культурою мови англійців та труднощами, які можуть виникнути під час спілкування. Саме тому, викладач має розглянути якомога більше ситуативних моделей спілкування, за допомогою яких вони зможуть спілкуватись із носієм англійської мови. Необхідно спрямувати викладання англійської мови в культурному руслі – пояснити, що для того, щоб досягти міжкультурного спілкування з діловими партнерами, особливо з іноземцями, треба навчитися усвідомлювати власну поведінку. П.В.Сисоєв зазначає, що порушення та обговорення певних проблем світового масштабу протягом аудиторного заняття має сприяти поступовому формуванню міжкультурного планетарного мислення – здатності студентів

побачити свою долю, своє місце, відчутти відповідальність та визнати роль у вирішенні глобальних загальнолюдських проблем [6, с. 8].

Комунікація є соціально обумовленим процесом, тому під час міжкультурної комунікації не достатньо лише володіти спільною мовою спілкування, адже співрозмовники переважно беруть до уваги паралігвістичні фактори, тобто такі невербальні засоби, які супроводжують мовленнєве спілкування (темп мовлення, тембр голосу, типи заповнювачів паузи, рухи тіла, жести, міміка, відстань від співрозмовника тощо). Саме тому для успішного подолання міжкультурних бар'єрів для студентів важливо оволодіти такими основними стратегіями: 1) усвідомити той факт, що бар'єри під час міжкультурної комунікації існують; 2) адекватно використовувати мовні ресурси (словник, граматику, вимову, темп мовлення тощо); 3) приділяти увагу культурним розбіжностям в етикеті; 4) усвідомити розбіжності у вербальній та невербальній комунікації [7, с. 25].

Поєднання оволодіння іноземною мовою з вивченням культур народів світу сприяє соціальному збагаченню світогляду студентів, розвинення вміння знаходити те спільне, що лежить в основі усіх культур, готує до здійснення міжкультурної комунікації. При порівняльному вивченні мов і культур не тільки виявляються суттєві особливості іншомовної культури, студенти глибше починають розуміти особливості суспільної свідомості власного народу. Для того, щоб допомогти майбутнім фахівцям, повноправним громадянам європейського суспільства орієнтуватися в багатогранності світу й вільно почуватися під час комунікації з представниками інших культур, у студентів необхідно формувати міжкультурну компетенцію засобами іноземної (в нашому випадку – англійської) мови, пропонуючи студентам на аудиторних та домашніх заняттях теми та тексти, що знайомлять їх не тільки з культурою англійських країн, але й з іншими культурами світу, тобто створювати умови для формування мультикультурного суспільства. До переваг мультикультурного суспільства дослідники міжкультурного спілкування відносять підвищення здатності до адаптації; наявність здорової конкуренції, яка є необхідною для суспільства, що динамічно розвивається; широкі можливості для вибору різних шляхів у житті [2, с. 278].

Міжкультурний аспект ґрунтується на вивченні того, як особливості поведінки носіїв різноманітних культур впливають на взаємодію індивідів як носіїв цих культур. При такому підході студенти не просто пасивно засвоюють певні відомості про країну мову, якої вивчають, а активно беруть участь у процесі акультурації, розвиваючись як суб'єкти діалогу різних культур.

Практика роботи з іноземними студентами переконує, що вони стикаються не тільки з національно-культурними особливостями мовної

поведінки, фактами культури, що виникають в мові, але і з особливостями комунікативної поведінки взагалі, пов'язаними з народними звичаями, традиціями, забобонами, соціальною структурою суспільства, етнічною приналежністю. Всі ці особливості виявляються і відчуються лише при зіткненні з явищами іншої культури. А це досягається лише при зіставленні, при порівняльному вивченні інших мов та культур.

Отже, вивчення англійської мови, особливо для економістів, – невід'ємна складова в процесі розвитку нашого суспільства, яке на цей час дедалі швидше інтегрує в міжнародний простір. Крім того, формування міжкультурної компетенції у студентів дає їм можливість розвиватись в межах діалогу культур, що дозволяє їм, по-перше, пізнати іншу культуру та світобачення; по-друге, краще пізнати свою культуру, адже, лише той, хто ознайомиться з іншою культурою, краще та глибше пізнає свою власну.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. - К.: Видавничий центр «Академія», 2004. - 342 с.
2. Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.П. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов / Под ред. А.П.Садохина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз., 1983. – 269 с.
4. Ніколаєва С.Ю. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу / С.Ю. Ніколаєва // Іноземні мови. — 2010. — № 2. — С. 11-17.
5. Піротті Н. В. Типологія науково-дослідницьких завдань у викладанні іноземних мов / Н. В. Піротті // Викладання мов у ВНЗ освіти на сучасному етапі. Збірник наукових праць. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. Вип. 12. – Х., 2008. – С. 193–199.
6. Сысоев П.В. Языковое поликультурное образование: что это такое? // Иностранные языки в школе. – 2006. – № 4. – С. 2-14.
7. Garkusha V. Teaching Cross-Cultural Interaction // Building Cross-Cultural Understanding Through ELT: тези доповідей. – Горлівка: Видавництво ГДПІМ, 2004. – 268 с.
8. Kramsch S. Context and Culture in Language Teaching. – Oxford University Press, 1996. – 295 p.

**ВВЕДЕНИЕ НОВЫХ УЧЕБНЫХ ПРОГРАММ ПОПЕЧИТЕЛЕМ
ОДЕССКОГО УЧЕБНОГО ОКРУГА Д. М. КНЯЖЕВИЧЕМ
НА РУБЕЖЕ 30-40-х годов XIX в.**

А. П. ДЕЛИ,

аспирантка,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

(Украина)

Дмитрий Максимович Княжевич (1788-1844) – литератор, государственный и научный деятель Российской империи первой половины XIX века. Был выходцем из небогатого чиновничьего семейства Казанской губернии. Его отец – Максим Дмитриевич Княжевич, серб по происхождению, родом из маленького поселения Удбина (ныне Хорватия). 1773 г. в период правления Екатерины II отец приехал в Россию и служил в кавалергардах, после перехода на службу по гражданскому ведомству работал советником в Казанской казенной палате, дослужился до чина статского советника. Д. М. Княжевич получил образование в Казанской гимназии, где был одним из лучших учеников, но несмотря на это, был исключен вместе с 8-ю своими товарищами за протест против жестокой экзекуции инвалида, служившего при гимназии [1, с.10]. 1802 г. начал свою карьеру в Министерстве финансов, где дослужился до директора департамента государственного казначейства. 1837 г. был назначен попечителем Одесского учебного округа, который был образован в 1830 г. и в его подчинение вошли учебные заведения, которые функционировали в Бессарабской, Екатеринославской, Таврической и Херсонской губернии. Работа округов была организована иерархически так, что центральным учебным заведением был университет. Однако в Одессе на тот период университета как известно не было. Фундаментом для образовательной системы Одесского учебного округа стал Ришельевский лицей.

Историю Ришельевского лицея делят на два периода. Первый период (1817-1837) – среднее учебное заведение повышенного типа. Второй период (1837-1865) – учебное заведение по составу и правилам весьма близкое к университетам.

Первым попечителем Одесского учебного округа был назначен Никифор Федорович Покровский, которого и сменил Д. М. Княжевич, по словам И. Минакова, «неутомимый и энергичный» [2, с. 468].

Дмитрий Максимович Княжевич прибыл в Одессу в октябре 1837 г., о чем свидетельствует заметка в газете «Одесский вестник» [3]. Известен тот факт, что 6 октября этого же года Ришельевский лицей посетил император Николай I вместе с молодым цесаревичем Александром [4, с. 126]. Можно предположить, что сразу по приезду Д. М. Княжевич должен был приготовить

учебные заведения к визиту столь важных гостей. Исходя из того, что император остался доволен увиденным, результат был достигнут.

29 мая 1837 г. был принят новый устав лицея. Согласно новому уставу в лицее функционировали два отделения: физико-математическое и юридическое. Для заведования делами были созданы совет и правление лицея. Совет лицея состоял из директора, инспектора и всех профессоров. Правление же состояло из директора, инспектора и советника, избираемого из профессоров.

В 1841 г. в качестве эксперимента было создано еще одно отделение – камеральное, на котором изучались политическая экономия, финансы, торговля, коммерция, физика, физическая география, химия, естественная история, сельское хозяйство, технология, архитектура и обзор русских законов. Здесь готовили государственных служащих, а также юристов в области государственного и частного права. Это отделение было наиболее многочисленным.

В период попечительства Д. М. Княжевича лицей пополнился большим количеством квалифицированных преподавателей, были введены новые дисциплины. Более того, есть свидетельства того, что планировалось открытие медицинского отделения в Одессе. На эту тему Д. М. Княжевич переписывался с генерал-губернатором края М. С. Воронцовым, который в свою очередь ходатайствовал перед С. С. Уваровым, министром образования [5, с.466]. Однако, эта попытка не увенчалась успехом, но был введен новый предмет – судебная медицина, который читался на юридическом отделении.

Изменения в лицее касались не только учебной части, но и мундиров лицеистов. В частности, 25 октября 1838 г.: «Государь Император высочайше повелеть желает: разрешить студентам Ришельевского лицея носить при мундирах и мундирных сюртуках шпаги и треугольные шляпы по форме, созданной для университетских студентов» [6, стб. 1419].

Кроме введения новшеств согласно новому уставу, Д.М. Княжевич разработал и ввел правила и программы преподавания в лицее, гимназиях и уездных училищах, которые, к сожалению не опубликованы, но сохранились в архиве. Первый документ за подписью Д.М. Княжевича к которому хотелось бы обратиться это: «О правилах коими должны руководствоваться преподаватели лицея и способ преподавания предметов каждого и о прочем» [7]. Правила эти были назначены совету Ришельевского лицея от 25 февраля 1839 г. и включают в себя 22 пункта. В первом же пункте Д. М. Княжевич пишет: «Ришельевский лицей, как высшее учебное заведение, почти сравненное в правилах своих с Российскими университетами, должен по возможности приближаться к университетам, в отношении к преподаванию наук, которое есть главная и существенная цель всякого учебного заведения» [8, л. 3]. Этот пункт подтверждает возможность составления первого проекта преобразования лицея в университет Д. М. Княжевичем.

Однако, следует отметить, что текст проекта пока так и не выявлен, гипотеза строится на упоминании проекта среди современников попечителя.

Важное место Д.М. Княжевич в нововведённых правилах уделяет конспектам преподавателей. Каждый из преподавателей обязан был предоставить полный и подробный конспект лекций по своему предмету, который должен быть утвержден советом лицея, а затем окончательно – попечителем. Причем если лектор изъявит желание дополнить предмет новыми данными, «то должен тем же порядком утвердить, показав основательные причины»[9, л. 4].

Преподаватели были обязаны заботиться о наполнении лицейской библиотеки нужными книгами по их предмету. При недостатке пособий по предмету, поощрялось составление собственного [10, л. 5]. По мнению попечителя преподавателям следует пресекать заучивание фраз из книг и лекций. «Самый медленный и несвязный ответ собственными словами, если только он верен, должен быть предпочтен заученному» [11, л. 5 об.], что конечно же должно было дать возможность научиться лицеистам мыслить самостоятельно и «воспитать разумного гражданина на поприще служения Отечеству» [12, л. 3 об.]. Этот тезис красной нитью проходит на всех 17 страницах данного документа.

Студенты к началу новой лекции должны были предоставлять текст предыдущей лекции. Только по двум предметам в лицее не предоставлялись письменные отчеты: по математике и римской словесности [13, л. 7].

Интересен тот факт, что Д.М. Княжевич предлагал в день одного и того же студента не опрашивать больше чем по одному предмету. Для этого велась тетрадь в которую преподаватель записывал заранее, кого из студентов он будет опрашивать и по какому предмету. Таким образом его коллеги знали, кто из лицеистов на сегодня свободен для ответа по их предмету. Преподаватели должны были соблюдать некую очередь, но так что бы студенты не могли догадаться на кого сегодня падет выбор наставника.

Совет лицея в обязательном порядке ежемесячно, в первую субботу каждого месяца должен собираться для учебных совещаний. Вопросы по учебной части выставлялись на голосование и решались мнением большинства. Однако, если меньшинство преподавателей не были удовлетворены, дело передавалось на личное решение попечителя [14, л. 8 об. -9].

1840 г. Дмитрий Максимович подготовил программу «О методах преподавания учебных предметов в гимназиях и уездных училищах», которая так же сохранилась в рукописном виде в фондах архива[15]. В ней тезисно представлены методы преподавания таких дисциплин как: закон божий, русская словесность, история и география, математика и физика, иностранные языки. Преподаватель должен перестать заставлять студентов заучивать свой предмет, а давать им возможность мыслить и самореализовываться. Эту идею он отмечал и для лицейских правил преподавания. В целом, следует отметить, что многие идеи

которые были предназначены для выполнения в системе преподавания в лицее, конечно прозвучали и для преподавания в гимназиях и уездных училищах.

Отметил попечитель важность дисциплины и порядка в учебных заведениях. По его мнению, «...порядок – является душой всего, особенно знаний». Далее попечитель требовал: «То, что следует объяснить сегодня, объясните сегодня, а не завтра» [16, л. 2]. Главное, что бы учитель любил свою работу, иначе он не сможет дать хорошие знания ученикам. Он должен любить не только свой предмет, но и учеников, которые в любой момент и по любому вопросу могут обратиться к своему наставнику за помощью и советом.

Особое внимание следовало уделять русскому языку, истории, культуре. Хотя некоторые исследователи видели в этом негативную сторону попечителя. О чем свидетельствует резкое замечание А. Г. Готалова-Готлиба в своей работе «Ришельевский лицей – предшественник Новороссийского (Одесского) университета: историографическое исследование. Ч. 1. (1818-1837 гг.)» (1950) [17], которая не вышла в печать, а ее машинописная версия хранится в фонде научной библиотеки Одесского национального университета им. И. И. Мечникова. По его словам: «Д. М. Княжевич стремился к насаждению в крае «русских начал» и пропагандировал русский язык и словесность» [18, л. 66]. Однако, на наш взгляд, этот тезис является не справедливым, так как в период его руководства округом в регионе работало и открывалось ряд школ для представителей разных народов. Так, в 1838 году Д. М. Княжевич способствовал открытию первой в городе греческой частной женской школы. Этому событию предшествовало прошение некой вдовы Зафиры Рафтопуловой, греческого происхождения, которая ходатайствовала об открытии такого учебного заведения в Одессе, в доме ее отца на улице Ришельевской [19].

Сам Д.М. Княжевич блестяще владел немецким языком, что и послужило предпосылкой для работы за границей в ликвидационной комиссии после войны 1812 г.

Будучи этнически сербом, Д.М. Княжевич в петербургский период своей государственной деятельности, активно занимался изучением русской словесности. Публиковал статьи в литературных журналах о синонимах в русском языке и переводил немецких классиков. В то время он был активным членом Вольного общества любителей словесности, наук и художеств в Петербурге, что конечно же повлияло на его педагогические идеи и организаторские способности в будущем. Благодаря этому опыту, он сумел ярко проявить себя на должности попечителя.

В изучении истории и географии, по мнению Д.М. Княжевича, следовало прежде всего обращать внимание на родной край, а так же на страны, которые имеют границы с Российской империей и постоянные дипломатические, военные и торговые отношения. Попечитель требовал обязательно при изучении истории и географии пользоваться наглядным материалом, статистическими данными,

картами, хронологическими таблицами. Изучая историю России, подчеркивал он, стоит параллельно обращать внимание на всемирную историю [20, л. 6-7].

Д.М. Княжевич хотел со своей моделью преподавания ознакомить не только учебные заведения Одесского учебного округа, но и все подобные учреждения в Российской империи [21, л. 63].

Таким образом программы и методы преподавания, которые были разработаны Д. М. Княжевичем для учебных заведений Одесского учебного округа носили в себе новые и интересные идеи. Возможно, как раз то, что у попечителя не было опыта работы в сфере образования, дало возможность выйти за рамки устоявшихся учебных программ того времени, внедрить инновации и воплотить их в жизнь. И хотя главную свою мечту преобразования лицея в университет Д. М. Княжевичу так и не удалось осуществить, эта идея была реализована его последователями. Следовательно, его старания не прошли даром и дали возможность появиться одному из лучших университетов Украины – Одесскому национальному университету имени И. И. Мечникова, который в 2015 году отмечает свое 150-летие.

Литература

1. Яковлев В. Княжевич Дмитрий Максимович / В. Яковлев // Русский биографический словарь : Кнаппе-Кюхельбекеръ / сост. А. А. Половцев. – С.-Пб. : тип. Главного Управления Уделов, 1904. – [Т. 9]. – С. 10-12.
2. Минаков И. Дмитрий Максимович Княжевич / И. Минаков // Новороссийский календарь на 1860 год, издаваемый от Ришельевского лицея. – О. : Городская типография, 1859. – С. 464-469.
3. Одесский вестник. – 1837. – 2 окт. – № 79.
4. Егоров А. Д. Лицеи России (Опыт исторической хронологии). В пяти книгах. Кн. 1. Ришельевский лицей / А. Д. Егоров. – Иваново : Иванов. инж.-строит. ин-т, 1993. – 172 с.
5. Архив Князя Воронцова. Книга тридцать восьмая. – М. : Университетская типография, 1892. – 554 с.
6. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Том Второй. Царствования Императора Николая I (1825-1855). Отделение первое (1825-1839). – СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1875. – 1576 стб., 60 с., 58 стб.
7. Государственный архив Одесской области (ГАОО). – Ф. 44. (Ришельевского лицея). – Оп. 1 (1839). – Д. 98.
8. Там же. – Л. 3.
9. Там же. – Л. 4.
10. Там же. – Л. 5.
11. Там же. – Л. 5 об.
12. Там же. – Л. 3 об.
13. Там же. – Л. 7.
14. Там же. – Л. 8 об. – 9.
15. ГАОО. – Ф. 44.(Ришельевского лицея) – Оп. 2 (1840). – Д. 134.
16. Там же. – Л. 2.
17. Готалов-Готлиб А. Г. Ришельевский лицей – предшественник Новороссийского (Одесского) университета : историографическое исследование. Ч. 1. (1818-1837 гг.) / А. Г. Готалов-Готлиб. – Б.м., 1950. – [1], 82 л. – Машинопись.
18. Там же. – Л. 66.
19. ГАОО. – Ф. 44. (Ришельевского лицея) – Оп. 1 (1838). – Д. 104.
20. ГАОО. – Ф. 44. (Ришельевского лицея) – Оп. 2 (1840). – Д. 134. – Л. 6-7.
21. Там же. – Л. 63.

ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕНСИВНОГО МЕТОДУ ПРИ ВИВЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ-ІНОЗЕМЦЯМИ

О. С. ДЗИНГЛЮК,

старший викладач,
Одеський національний морський університет
(Україна)

Освіта є одним із оптимальних та інтенсивних способів входження людини у світ науки і культури. У процесі освіти людина опановує культурні цінності. Зміст освіти черпається і безперервно поповнюється із культурної спадщини різних держав і народів, із різних галузей науки, що постійно розвиваються, а також із життя і практики людини.

Процеси глобалізації, а також доступність найбільш нових науково-технічних досягнень, які розкривають нові можливості спілкування людства, призвели до значного розширення міжнаціональних контактів.

Вивчення будь-якої іноземної мови на сучасному етапі розвитку суспільства відбувається, передусім, з метою спілкування. Не виключенням є оволодіння студентами-іноземцями (як ближнього, так і далекого зарубіжжя) навичками української мови (особливо її усною формою). Мусимо усвідомити, що усне мовлення своїми можливостями – і, насамперед, як засіб вияву людського «Я», найрізноманітніших відтінків почуття, переживання, гнучкості думки, як спосіб оцінки всього, що стосується людини, оточує її, і як засіб контактувати з іншими та впливати на них – має неабиякі переваги перед писемною формою. Афористичним став вислів Б. Шоу «Є 50 способів сказати «Так» і 150 способів сказати «Ні», і є тільки один спосіб написати це» [1, с. 27].

Усне мовлення є основою спілкування, воно передбачає співрозмовника або спрямоване на певний склад слухачів, а також має відповідні ситуації. Тому труднощі мовного спілкування зростають прямо пропорційно до числа тих, хто спілкується. Варто відзначити ще такі особливості:

- для усного мовлення мусить бути реальна життєва ситуація;
- звукове мовлення сприймається на слух як цілісний відрізок мовленнєвого потоку, де є своя гра темпоритмів, темброві забарвлення, модуляції голосу;
- надзвичайно важливою для усного мовлення є інтонація;
- усне мовлення діє на слухача не тільки змістом, а й усією манерою виступу;
- для усного мовлення характерна непідготовленість, спонтанність; людина звичайно думає не про те, як вона говорить, а про те, що скаже; гнучкість думки при цьому більша, ніж коли людина пише;

- в усному мовленні користуємося багатьма готовими формулами;
- в усному мовленні є забагато слів, вони повторюються, нерідко є зайвими.

Саме тому особливого значення набувають методи, пов'язані з розвитком мовлення. Цілеспрямований процес оволодіння знаннями, вміннями та навичками української мови як іноземної передбачає засвоєння читання, аудіювання, письма. Комунікативно-активний підхід до навчання використовується у комбінованих або синтезуючих (наприклад, комунікативний – процес навчання є моделлю спілкування) і інтенсивних (прискорених) методах вивчення мови.

Інтенсивний напрямок у вивченні іноземних мов виник наприкінці минулого століття. Його засновником вважають болгарського вченого Г. Лозанова, під керівництвом якого були розроблені основи сугестопедичного методу в Науково-дослідницькому інституті сугестології, де також вивчаються резерви пам'яті людини, прискорене автоматизування навчальних навичок, активізація розумової діяльності людини [2, с. 9]. Набутий досвід у вивченні іноземних мов поширився у багатьох країнах світу і стосовно вивчення різних дисциплін. Центри інтенсивного вивчення іноземних мов виникли у Мінську, Москві, Тбілісі. Настала потреба випрацювання такої навчальної моделі, яка б використовувала кращі надбання інтенсивного методу.

Комунікативна спрямованість навчального процесу залежить від інтесифікації, що передбачає концентрацію й безперервність навчальних занять, їх насиченість активними формами роботи, наближення процесу навчання до реального спілкування. Значну роль відіграє викладач як мовний партнер, він вводить проблемний матеріал, наочність, враховує індивідуально-психологічні особливості студентів, сприяє розвитку у них смислової пам'яті. Інтесифікація є основою інтенсивного навчання іноземній мові, вона забезпечує оволодіння й розвитку усного мовлення, спирається на керування соціально-психологічними процесами у групі, продовжується протягом двох-трьох тижнів (або кількох місяців) з високою щоденною концентрацією годин (4-6 годин щоденно) [3, с. 3]. До переваг інтенсивного навчання належить те, що цей метод дозволяє виявити невикористану у звичному навчанні резерви особистості, різні форми педагогічного спілкування, створює адекватну навчальну ситуацію із застосуванням спеціальних вправ-етюдів [4, с. 215]. Мета інтенсивного методу полягає у досягненні максимального обсягу засвоєння матеріалу у короткі строки.

Особиста зацікавленість інтенсивними методами виникла у нас через їх використання на заняттях з української мови як іноземної на короткотермінових курсах (30 годин). Адже сучасна молодь прагне оволодіти комунікацією в усній формі, бо є реальна можливість перебування у країні носіїв мови. Саме цей фактор відіграє неабияку роль у розвитку методів вивчення іноземних мов [5, с.

4]. З метою інтенсивності навчального процесу під час практикуму із сучасної української мови нами було використано елементи інтенсивного методу протягом п'ятнадцяти занять. Для забезпечення навчального процесу розроблено чотири мікроцикли, кожен з яких включає текст-полілог, додаткові тексти для читання, різні типи завдань. Основу фактичного матеріалу обсягом понад 900 лексичних одиниць складають такі теми «Знайомство», «Родина», «Побут», «Місто Одеса: історія та сьогодення». Під час занять застосовувались елементи сугестопедичного методу навчання (*сугестія* від лат. *suggestion*, від *suggero* «навчаю», «навіюю» – вплив навіювання) [6, с. 799]. Сугестопедія ґрунтується на підсвідомій психічній активності, яка відіграє важливе значення у взаємодії особистості і оточуючого середовища. Розкриття резервів людської особистості досягається за допомогою складних і елементарних засобів. До перших належать авторитет (він підвищує сугестивний вплив при запам'ятовуванні) та інфантилізація, яка забезпечує легкість у створенні висловлювань. Значення авторитету (особистості викладача, джерела інформації) доведено експериментальним шляхом: чим авторитетніше джерело – тим більш вагомою є інформація для студентів. Основу авторитету становить фізіологічний механізм домінанти – відкриття фізіолога А.А. Ухтомського («Доминанта как рабочий принцип нервных центров», 1923). Вчений доводить, що у мозку людини створюється домінантний осередок максимального збудження, який сприяє підвищенню працездатності й ефективності при запам'ятовуванні. Внаслідок цього людина може запам'ятати набагато більший обсяг інформації, ніж за звичайних обставин. Домінантний осередок виникає за допомогою інтонації, фактичного матеріалу, думок викладача. Інший фізіологічний механізм, відкритий І.П. Павловим, спричиняється до створення у центральній нервовій системі збудження, яке знижує бар'єри гальмування на шляху мовного спілкування. Це явище отримало назву інфантилізації [7, с. 164]. Загальновідомим є негативний вплив на процес навчання психологічного бар'єру, подолати який допомагають розроблені інтенсивною методикою дидактичні впраи, рольові ігри. Гарний настрій у групі, почуття легкості, невимушеності дозволяють подолати побоювання незручності, невпевненості через можливу неправильну вимову. Про це свідчать і висловлювання членів групи, в якій застосовувалися елементи інтенсивного методу, студентів-іноземців 1 курсу: «Психологічний клімат у групі був хороший. Усі отримували (на мою думку) великий заряд енергії. Тільки на цьому занятті ми могли розповісти про себе, послухати колег» (Щукін К., Білорусь). «Клімат у групі був дуже теплий, ніхто не соромився один одного, психологічного бар'єру не існувало. Було почуття задоволення через гарні результати і самооцінку кожного наступного заняття» (Завальський О., Молдова).

Крім складних, сугестія має у своєму розпорядженні елементарні засоби: так званий механізм активного відпочинку та двоплановість. Вчений-фізіолог І.М. Сеченов відкрив, що втомлені структури мозку завдяки створенню домінанти переходять у стан спокою і негативної індукції («Физиология нервных центров: из лекций, прочитанных в собрании врачей в Москве в 1889-1890 гг.»). Феномен Сеченова отримав назву механізму активного відпочинку. Ефект псевдопасивності, атмосфера відпочинку спостерігаються під час особливого етапу роботи – концертного сеансу, який передбачає прослухування спеціально підібраної музики з одночасним читанням викладачем полілогу (учням пропонується завдання на запам'ятовування тексту). Спокійна психологічна атмосфера дозволяє не тільки відпочити, а й мобілізувати внутрішні творчі можливості. Суттєвим засобом є двоплановість – музичне супроводжування, інтонаційне оформлення слів, фраз, тексту, ритм, артистизм викладача і студентів.

Інтенсивні методи навчання містять певні методичні принципи: розширений програмний матеріал, безпосереднє входження у мовне середовище, система комунікативних етюдів, стимулюючих діяльність членів навчальної групи тощо. Фонетичний, морфологічний та граматичний рівні мовної системи коротко коментуються під час проведення занять.

Заняття з використанням елементів інтенсивного методу повинні відбуватися за допомогою спеціальних посібників. Отже, одним із завдань є підготовка навчального посібника з обов'язковими і додатковими навчальними матеріалами, наприклад, у вигляді незброштурованих уроків. Основні навчальні тексти – полілоги – форма мовлення, за якою відбувається безпосередній обмін висловлюваннями між різними за фахом, віком, характером особами; це своєрідні сценарії з потішними ситуаціями, віршами і піснями, крилатими висловами, розмовно-етикетними моделями. Послідовність впровадження матеріалу базується за такою схемою: знайомство з новим матеріалом (дешифрування), читання викладачем нового матеріалу (активний сеанс), повторне читання на тлі музичного супроводження (концертний сеанс), опрацювання і активізація у мовленні навчального матеріалу (виконання етюдів). Наприкінці роботи над кожною мікросхемою проводиться урок-вистава як показник засвоєння матеріалу і тестування. Ступінь оволодіння сформованості мовленнєвими навичками у групах, де застосовувався свідомо-практичний метод (група 1) і елементи інтенсивного методу (група 2) був неоднаковим. Для перевірки більш продуктивного методу мовленнєвої діяльності (говоріння) ми скористалися методикою Г.Г. Горділової [8, с. 48-50]. Оцінювались зовнішні критерії сформованості мовленнєвих навичок: темп мовлення та чистота мовлення. Мова студентів (перекази, відповіді на запитання, вільні висловлювання) перевірялася наприкінці першого семестру навчання українській мові. Було встановлено, що

середній темп мовлення (середня швидкість мовлення упродовж певного відрізка) становить у групі 1 – 5,0 складів/сек., у групі 2 – 6,0 складів/сек. Чистота мовлення визначалася за кількістю правильно використаних мовних одиниць (проводився кількісний та якісний аналіз) у 100 реченнях. У групі 1 кількість помилок дорівнювала від 17,6 на 10 речень до 24, а у групі 2 від 10 до 17,4 помилок. Таким чином, організація навчального процесу з використанням елементів інтенсивного методу у групі 2 дала кращі наслідки.

У практиці інтенсивних методів відзначаються й певні труднощі, недоліки, невирішені проблеми. Досвід занять за інтенсивною моделлю свідчить, що найбільш результативним є навчання у невеликих групах (до 15 осіб) з урахуванням психологічно-розумових здібностей учнів і лідера групи, який повинен мати певні достоїнства, якості характеру.

Перед комплектуванням бажано проводити попереднє тестування з метою визначення психологічних особливостей членів групи.

Неабияке значення мають навчальні аудиторії, особливий інтенсивний графік занять, ознайомлення викладача з досвідом використання інтенсивних методів.

Оскільки при застосуванні інтенсивних методів головна увага зосереджується на мовній діяльності і порівняно мало – на мовних засобах спілкування – у мовленні студентів зберігаються помилки. Ці недоліки ми намагалися усунути шляхом включення до системи занять тренувальних вправ, граматичних пояснень. Існують і інші проблеми: відсутність домашніх завдань і вправ, що забезпечують автоматизацію навичок, орієнтація на план змісту тощо.

Незважаючи на всі недоліки, практика показує, що використання надбань інтенсивного навчання (особливо у короткі строки) сприяє швидкому оволодінню мовленнєвою діяльністю в обмежених темах і ситуаціях.

Література

1. Сербенська О.А., Волощак М.Й. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2001. – С. 27.
2. Лозанов Г. Суггестология. – София, 1998. – 216 с.
3. Леонтьев А.А., Китайгородская Г.А. Содержание и границы понятия «интенсивное обучение» // Психолого-педагогические проблемы интенсивного обучения иностранным языкам // Сб. науч. тр.; Под ред. А.Д. Климентенко. – М., 2000.
4. Капитонова Т.И., Щукин А.И. Современные методы обучения русскому иностранцев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз., 1990.
5. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз., 2001.
6. Словник іншомовних слів / За ред. акад. О.С. Мельничука. – К.: Гол. ред. Укр. рад. енциклоп., 1985.
7. Еремина Л.И. Интенсивный курс русского языка: Начальный этап обучения. – М.: Изд-во МГУ, 1990.
8. Городилова Г.Г. Обучение речи и технические средства (на мат-ле преподав. русск. яз. Студентам-иностранцам). – М., 1998.

**ДІЯЛЬНІСТЬ ДУХОВЕНСТВА ОДЕСЬКОГО СПАСО-
ПРЕОБРАЖЕНСЬКОГО СОБОРУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.
(НА ОСНОВІ ДЖЕРЕЛ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Н. М. ДІАНОВА,

д.і.н., професор,

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

(Україна)

Упродовж ХІХ – ХХІ ст. спостерігається зростання інтересу дослідників до вивчення історії православної церкви на землях Південної України. Як наслідок, в історіографічній традиції з'явилися дослідження, які стосувалися діяльності духовенства. При цьому значна увага приділялася персоналіям ієрархів церкви. Розширення джерельної бази з церковної проблематики на сучасному етапі розвитку історичної науки сприяє активізації подальших студій, що зумовлює актуальність поданої публікації.

Одеський Спасо-Преображенський кафедральний собор посідав важливе місце в церковному й культурному житті Херсонсько-Таврійської єпархії. Він був найбільшим із 28-ми православних храмів, які в середині 50-х років діяли в місті, а чисельність його парафіян налічувала 1530 осіб [1, арк. 344]. Духовенство, яке служило в храмі, відрізнялося високим рівнем освіти і культури. При дослідженні його діяльності важливим підґрунтям є комплекс архівних джерел єпархіального рівня. Основний масив документальних матеріалів із даної проблематики відклався у фонді «Херсонська духовна консисторія» (Ф. 37) Державного архіву Одеської області (ДАОО). Він, не рахуючи літерних, налічує 17 описів документів і близько 6200 одиниць зберігання. Документи, що знаходяться в фонді, дають можливість не лише репрезентувати історію розвитку Херсонської єпархії в цілому, але й дослідити окремі аспекти діяльності духовенства Одеського кафедрального Спасо-Преображенського собору. Найбільш інформативними є справи, де зберігаються відомості про собор і формулярні списки його священно-і церковнослужителів. Вони дають можливість розглянути здебільшого церковно-релігійний та освітянський напрями роботи, хоча справжній спектр діяльності духовенства в зазначений період був значно ширшим. Він містив також місіонерську, просвітницьку, науково-історичну та громадську роботу. Така класифікація є дещо умовною, так як ці види діяльності були взаємопов'язаними.

Спираючись на архівні документи найбільш повно можна простежити діяльність кафедральних протоієреїв. У досліджуваний період ними були: Михайло Корнійович Жуковський (1844-1857 рр.), Іоанн Матвійович Знаменський (1857-1873 рр.), Арсеній Гаврилович Лебединцев (1874-1898 рр.) і Гаврило Якович Селецький (1898-1904 рр.). Кожен із них окрім виконання

основної роботи – настоятеля собору, проявив себе і в іншій площині. Перший із них – колишній вихovanець Катеринославської духовної семінарії М.К.Жуковський пріоритетну увагу приділяв церковній діяльності. Передусім він опікувався розбудовою собору і в 1849 р. увійшов до складу тимчасового комітету по його реконструкції. Про позитивні наслідки цієї роботи свідчить архіпастирська подяка Інокентія (Борисова). Протоіерей не залишався осторонь питань щодо розбудови і впорядкування церковних споруд у місті й був опікуном чи членом відповідних комісій. У 1852 р. він став членом комітету по перебудові Архієрейського дому, який постраждав від пожежі. Церковну діяльність він поєднував із громадською. Підтвердженням цього є його призначення на посаду директора Одеського опікунського й тюремного комітетів. У 1855 р. за свою плідну роботу М.К. Жуковський отримав Золотий наперсний Хрест, прикрашений діамантами [2, арк. 5-7]. Лише за два місяці до смерті за власним проханням протоіерей був виведений за штат кафедрального собору. Він помер 26 квітня 1857 р. і був похований у власному маєтку в с.Дмитрівці, в склепі під спорудженою ним свого часу Михайлівською церквою.

Його наступник – І.М.Знаменський закінчив Московську духовну академію зі ступенем магістра богослов'я (1839 р.). Рік потому він отримав призначення до Одеського Спасо-Преображенського собору, де пройшов шлях від священика й ключаря до його настоятеля. До того ж у 1844 р. указом Св.Синоду він був призначений членом Херсонської духовної консисторії. Тож його діяльність полягала насамперед у виконанні безпосередніх обов'язків: проведення богослужінь, читання проповідей, здійснення церковних таїнств тощо. У період Кримської війни (1853-1856 рр.) він був ключарем кафедрального собору. У цей час священнослужителі Одеси на чолі з архієпископом Інокентієм (Борисовим) стали духовною опорою для віруючих. У соборі не припинялися богослужіння, навіть під час сильного бомбардування міста, здійснювалися молебні перед іконою Касперовської Божої Матері та хресні ходи. Про безпосередню участь у цих подіях протоіерей І.М.Знаменського свідчить оголошене йому 25 травня 1854 р. благословення Св.Синоду за те, що під час бомбардування Одеси 10 квітня англо-французьким флотом він у самі небезпечні хвилини виконував у місті доручення духовного керівництва [3, арк. 5].

Протоіерей не міг бути осторонь здійснення таїнств хрещення, вінчання та відспівування покійних. Уже в перший рік його перебування на посаді настоятеля собору в метричній книзі зафіксовано народження 213 дітей (в період з 22 листопада 1857 р. до 31 грудня 1858 р.), вінчання 34-х пар молодят (упродовж 1858 р.) і смерть 62-х парафіян (упродовж 1858 р.) [4, арк. 2-74, 76-94, 97-116]. Серед тих, хто вінчався в соборі, були відомі громадяни міста. Зокрема, 18 серпня 1857 р. І.М. Знаменський обвінчав 41-річного генерал-майора Андрія Андрійовича Шостака – сина дійсного статського радника, дворянина Таврійської губернії, інженера Андрія Ілліча Шостака – з донькою

покійного лікаря Марка Інглезі – 19-річною Катериною. 22 травня того ж року він обвінчав дві пари: штаб-ротмістра Матвія Матвійовича Геденштрома (34 роки) з донькою надвірного радника Миколи Фітієриєва – Софією (18 років) та професора Херсонської духовної семінарії Мартирія Чемену (25 років) з донькою протоієрея Одеської церкви Усіх святих Миколи Соколова – Вірою (18 років). Свідками з боку М.Чемени були професор Херсонської семінарії протоієрей Георгій Попруженко та професор Олексій Цветков [5, арк. 71-74].

На відміну від свого попередника І.М.Знаменський виявив себе не лише в церковній площині. Заслугує на увагу його діяльність у галузі духовної освіти. Спочатку він працював викладачем філософії й Біблійної історії в Херсонській духовній семінарії (1838-1849 рр.), потім – на посаді ректора Одеського духовного училища (1849-1869 рр.) [6, с. 176]. Освітнянську роботу професор гармонійно поєднував із науково-історичною. Він увійшов до складу спеціального Комітету, який був утворений згідно з розпорядженням Св. Синоду в 1850 р. для укладання церковно-історичного і статистичного опису Херсонської єпархії. Члени Комітету, який складався із чотирьох членів і діловода на чолі з архієпископом Інокентієм (Борисовим), мали здійснити серйозну наукову роботу, що полягала в пошуках матеріалів і джерел для повної реконструкції історії Херсонської і Таврійської єпархії [7, арк. 3]. У 1851р. І.М. Знаменському оголошено архіпастирську подяку за зразкове виконання покладених на нього обов'язків. Упродовж 1859-1872 рр. протоієрей успішно працював редактором «Херсонских епархиальных ведомостей» («ХЕВ»). Про сумлінність 35-річного служіння протоієрея свідчать численні нагороди і подяки архієпископа та Св.Синоду [3, арк. 6]. Помер І.М.Знаменський 26 жовтня 1873 р. і був похований на Одеському старому християнському цвинтарі.

Непересічною особистістю зарекомендував себе наступний кафедральний протоієрей – магістр богослов'я, професор А.Г. Лебединцев. Його діяльність мала багатовекторний характер. Спочатку вона стосувалася лише галузі освіти. Після закінчення Київської духовної академії А.Г. Лебединцева призначено до Одеси, де він працював викладачем всесвітньої історії й грецької мови та помічником інспектора в Херсонській духовній семінарії (1844 р.). Там він отримав ступінь магістра й звання професора. Лише три роки по тому він прийняв сан священника й призначення до Одеського кафедрального собору. Проте, перший етап служіння в соборі тривав недовго. Згідно з розпорядженням архієпископа Інокентія (Борисова) його переведено до Севастополя настоятелем Петропавлівської церкви і благочинним Севастопольського церковного округу [3, арк. 7,8]. Там же розпочалася його серйозна наукова робота. Він став довіреною особою архієрея щодо питання вивчення і реконструкції християнських пам'яток Херсонеса та Інкерману. У період Кримської війни протоієрей став учасником оборони Севастополя й писав при цьому літопис подій, які відбувалися в місті.

Після завершення війни А.Г. Лебединцев повернувся до Одеси, де спочатку був призначений ключарем Одеського кафедрального собору (1857-1874 рр.), а потім його настоятелем (1874-1898 рр.). Цей період став новим етапом не лише його служіння, але й наукової діяльності. А.Г. Лебединцев брав безпосередню участь у розборі та описі архівних справ Дубосарського духовного правління, переданих Херсонській духовній консисторії, та в роботі щодо написання «Літопису Одеського Преображенського собору», де він прослужив 41 рік [8, с. 25-26]. У 1860-ті рр. протоіерей активно співпрацював із «ХЕВ», де опублікував значну кількість своїх праць із церковної історії. Він одним із перших розпочав досліджувати дискусійне питання про дату закладання і освячення перших православних храмів Одеси. Його чисельні праці стали цінним джерелом для вивчення історії Південної України. Проте в поданій публікації їх розглядати не доцільно, що зумовлено їхнім ґрунтовним аналізом у попередніх дослідженнях [9, с. 106-111].

Одночасно протоіерей займався й освітньою діяльністю. Упродовж 1863-1866 рр. він очолював повітову училищну раду, а потім входив до Комітету щодо покращення навчально-духовних закладів Херсонської єпархії і був членом правління Херсонської духовної семінарії. Упродовж восьми років (1867-1875 рр.) – працював законовчителем Одеської Рішельєвської гімназії. За свою довгу і плідну діяльність А.Лебединцев отримав значну кількість відзнак і нагород [6, с. 271].

Останнім кафедральним протоіереєм у ХІХ ст. був кандидат богослов'я Г.Я. Селецький. Після закінчення Київської духовної академії (1855 р.) він отримав призначення до Херсонської духовної семінарії, де значний час працював викладачем. Упродовж 1869-1871 рр. Г.Я. Селецький успішно поєднував пастирську діяльність із освітянською, виконуючи обов'язки помічника спостерігача за викладанням Закону Божого в Одеських навчальних закладах, за що отримав подяку від Херсонського архієпископа. У 1878 р. він посідав посаду законовчителя Одеського технічного училища залізничного транспорту. Ставши ключарем кафедрального собору (1878 р.) протоіерей не припинив своєї діяльності на ниві освіти. У 1879 р. його обрано й затверджено членом Ради Одеського єпархіального жіночого училища, де він плідно пропрацював два роки. За свою сумлінну роботу Г.Я. Селецький нагороджений орденом св. Володимира 4-го ступеня. У 1898 р. його призначено настоятелем кафедрального собору, де він прослужив до кінця свого життя. Основні зусилля він зосередив на проблемах капітального ремонту храму та проповідницькій діяльності його священнослужителів [10, арк. 4-8].

Окрім кафедральних протоіереїв були й інші представники духовенства Спасо-Преображенського собору, які зробили гідний внесок у розвиток православ'я, науки й освіти. Серед них насамперед варто відзначити протоіерея С.В.Петровського. Після закінчення Петербурзької духовної академії зі ступенем кандидата богослов'я він одночасно став священником

Одеського кафедрального собору і законовчителем Одеського реального училища св. Павла (1888 р.). У серпні 1893 р. С.В.Петровський отримав посаду законовчителя Одеської жіночої гімназії А.І. Броккенгеймер. Успіхи священника на освітній ниві дали підставу архієпископу Іустину (Охотіну) призначити його членом правління Одеської духовної семінарії від духовенства (1894 р.) [10, арк. 8-9]. Це спонукало С.В.Петровського розпочати роботу над удосконаленням навчальних програм із церковної історії та Закону Божого в навчальних закладах, про що свідчать його опубліковані праці богословського спрямування.

Найбільших успіхів протоіерей досягнув у науковій діяльності. Його перу належить низка праць із церковної та світської історії півдня України, які й тепер не втратили своєї актуальності [9, с. 112-117].

Упродовж 1855-1859 рр. протоіереєм у Спасо-Преображенському соборі був магістр богослов'я Аркадій Григорович Лашкевич. Важливим напрямом його діяльності була освіта. По закінченні Петербурзької духовної академії (1847 р.) він отримав призначення до Херсонської духовної семінарії, де працював спочатку викладачем фізики й математики, а згодом історії, сільського господарства, логіки, психології та німецької мови. У 1855 р. прийняв сан священника й впродовж п'яти років служив протоіереєм у кафедральному соборі [2, арк. 10 зв., 11]. Після переведення до Покровської єдиновірської церкви він не припиняв викладацької діяльності в різних навчальних закладах.

Таким чином, посилаючись на архівні джерела ДАОО можна стверджувати, що духовенство Одеського Спасо-Преображенського собору успішно поєднувало церковну й освітнянську діяльність. Про це свідчать записи в їхніх формулярних списках, де зазначено відповідні призначення, відзнаки та нагороди за сумлінну роботу. Деякі протоіереї активно займались ще й науково-історичними дослідженнями, зробивши значний внесок у розвиток історичної науки.

Література

1. Санкт-Петербурзький філіал архіву Російської академії наук. – Ф. 30. – Оп. 2. – Спр. 64.
2. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 37. – Оп. 4. – Спр. 159.
3. ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 2^а. – Спр. 553.
4. ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 4. – Спр. 167.
5. ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 4. – Спр. 162.
6. Духовенство Одессы / авт.-сост. А. В. Михальченко. – Одесса : «ТЕС», 2012. – 559 с.
7. ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 1. – Спр. 1646.
8. Петровский С. К десятилетию смерти кафедрального протоиерея А.Г.Лебединцева / С.Петровский.– Одесса : тип. Е.И.Фесенко, 1908.– 42с.
9. Діанова Н.М. Внесок вищого православного духовенства Південної України у розвиток історичної науки і освіти (кінець XVIII – початок XX ст.) : монографія / Н. М. Діанова. – Одеса : Фенікс, 2012. – 319 с.
10. ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 4. – Спр. 239.

ТВОРЧІ КОНТАКТИ ВІРИ ВОВК З ОДЕСОЮ

(Із наукової роботи автора)

С. С. ДОЛГОПОЛИЙ,

студент,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Відома в усьому світі поетеса, перекладач, культурний діяч – Віра Вовк (Селянська) – народилася 1926 р. на Бориславщині на Івано-Франківщині. Здобула класичну освіту: студіювала германістику, музикологію і порівняльне літературознавство в Тюбінгені (Німеччина), Нью-Йорку і Мюнхені. Доля склалася так, що довгі роки Віра Остапівна живе в Бразилії. Вона – українка і громадянка світу, а різні епохи, континенти й вітри різьбили її життя. Сама вона так говорить про себе: «Очевидно, кожна людина певною мірою є творцем своєї долі, бо в житті існують хвилини, коли нам дозволено вибирати. Часто, однак, ми змушені прийняти одну-єдину життєву можливість, тоді за нас вирішує сама доля».

Окрім власних творів, Віра Вовк багато перекладає українських авторів португальською й німецькою мовами і, навпаки, – з іноземних – українською. На сьогодні лише у Бразилії видано 13 книжок Віри Вовк португальською мовою з перекладами творів численних українських поетів і прозаїків.

Активна й творча натура В. Вовк тісно контактує з рідною Україною, куди вона приїздить із різноманітними культурними та літературними акціями. Бувала поетеса і перекладачка й в Одесі. Так, відома у світі Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького протягом кількох десятиліть співпрацює з українськими митцями закордоння, найбільш активна робота випадає на останні два десятиліття (1996-2014), це період створення та діяльності інформаційно-консультативного центру (ІКЦ) «Закордонне українство», фонди якого поповнюються за рахунок надходжень книг та творів мистецтва від видатних діячів, письменників, митців та щирих українців, які надсилають в дар, здебільшого безцінні українські книги, видані на чужині.

Наприкінці 2005 року Віра Вовк (Селянська) надіслала до бібліотеки свої книжки українською та переклади з української на бразильську мову таких видатних письменників, як: І. Франко, Л. Українка, В. Стефаник, М. Коцюбинський, І. Драч та інші.

Серед розмаїття українських письменників діаспори чільне місце займає поетеса та прозаїк Віра Вовк (Селянська), яка до виходу на пенсію була професором німецької літератури в державному університеті Ріо-де-Жанейро,

лауреатка літературних премій ім. Івана Франка в Чикаго (1957, 1979, 1982) і Києві (1990) та премії «Благовість» (2000 р.).

Заслуга Віри Вовк-Селянської в тому, що вона своїми перекладами знайомить іспаномовний світ з творами українських письменників, зокрема, М. Коцюбинського, І. Франка, Лесі Українки, В. Стефаника та інших. Її «Антологія української літератури» служить важливій справі популяризації творчості літераторів України за рубежом. Є ще один аспект творчості та ще один світ Віри Вовк – переклади. Вони в неї мистецькі, і з ними вона займає дуже значне місце в нашій та світовій літературі. У першу чергу Віра Вовк таким чином поширює українську літературу й культуру (треба згадати репродукції багатьох творів сучасних митців у її антологіях) у світі. Загалом їй належить близько 20 томів перекладів, головню на португальську та німецьку мови, включаючи дві хрестоматії й кілька антологій (дво- і тримовні), окремі видання творів та праці про Г. Сковороду, Т. Шевченка, Лесю Українку, М. Коцюбинського, І. Франка та В. Стефаника. Так само вона має численні переклади українською мовою з англійської, іспанської, німецької, португальської, французької, польської, італійської, македонської, церковнослов'янської та румунської. Значний книжковий скарб В. Вовк знаходиться у фондах Одеської національної наукової бібліотеки ім. М. Горького, а саме *поезія*: Юність (1954), Зоря провідна (1955), Елегії (1956), Чорні акації (1961), Любовні листи княжни Вероніки (1967), Каппа Хреста (1968), Меандри (1979), Мандаля (1980), Жіночі маски (1993), а також нові книжки: Писані кахлі (1999) та Віоля під вечір (2000); *проза*: Легенди (1955), Казки (1956), Духи й дервіші (1956), Вітражі (1961), Святий гай (1989), Карнавал (1986), Старі панянки (1995); *театр*: Смішний святий (1968), Триптих (1982), Іконостас України (1988, 1991), Вінок троїстий (1988), Казка про вершника (1992), Зимове дійство (1994), Весняне дійство (1995) та *переклади* творів Кльоделя, Неруди, Льорки, Тагора, Георге, Дюрренматта, інші.

Творчість, як і сама Віра Вовк, стала місіонером української культури не тільки у Бразилії, а в усьому світі. Національною місією стало донесення великого, потужного слова до читача. Адже слово важить інколи більше, аніж все те, що вимірюється в одиницях. Слово поза межами, воно б'є у саме серце, змушує людину замислюватись, а найголовніше – діяти!

БЕССАРАБИЯ В РУМЫНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ: МЕЖДУ ПОЛИТИКОЙ И НАУЧНЫМ ИНТЕРЕСОМ.

Дж. ЄНАКЕ

доктор истории, доцент

Университет «Нижний Дунай», Галац (Румыния)

Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, România

Первая проблема, которая возникает, когда речь идет о Бессарабии в румынской историографии, это определение самого понятия «румынская историография». Включены ли в эту категорию только историографические труды с правой стороны Прута? Такого рода перспектива была бы еще одним аргументом относительно того, что Румыния и Бессарабия являются отдельными объектами, без органической связи, между которыми существуют лишь простые отношения завоевателя и покоренного. То, что в Бессарабии на протяжении большого времени были историки, которые присоединились к парадигмам румынской историографии, можно было объяснить в годы советской власти, личными интересами этих людей. Они превратились в «тепличный» продукт, далекий от подлинных чаяний «молдавского народа». До 1989 года, я имел возможность смотреть по телевидению Молдавской ССР многочисленные фильмы про румынскую «оккупацию» и про «драму» детей молдавских крестьян принятых в школы «Румынии» (то есть за Прутом) и возвратившихся домой фанатичными представителями бухарестского режима, забывшие свой народ и "родину". Как ни парадоксально, я очень хорошо понимал, что говорили актеры по телевизору, но будучи, продуктом румынской историографии посредством школьного обучения, я не понимал логическое обоснование данного дискурса. Благодаря языку, люди с экрана казались мне близкими, но их идеи были для меня чужими.

Исходя из последнего аспекта, возникает следующий вопрос. Если отбросить в сторону факт того, что «румынская историография» о Бессарабии имеет дискурс аннексионного, миссионерского и ассимилированного характера и перейти к другой крайности, то можно ли интегрировать в румынскую историографию о Бессарабии все то, что было написано на румынском языке, даже если эти историографические исследования говорят о «молдаванах» и «молдавском языке»?

Ответ на этот вопрос, с точки зрения румынской историографии, может быть идентифицирован даже в работах Александра Болдура, одного из величайших историков, сформировавшегося на территории между Прутом и Днестром. В своей монументальном труде *Istoria Basarabiei* (Истории Бессарабии), опубликованной в 1937 году с подзаголовком *Contribuții la istoria românilor* (Вклад в истории румын), книге к которой мы еще вернемся, автор осуществляет анализ исторических работ написанных до него, особенно синтетических трудов А.Д. Ксенопола и Николая Йорга, патриархов румынской историографии, отмечая базовые критерии использованные ими в периодизации истории румын: «Ксенопол включает фактор влияния культур как основу периодизации истории румын, тем самым выделяя четыре периода: 1. Древняя история, которая охватывает период начиная с эпохи формирования румынской нации до основания румынских княжеств; 2. Средние века, то есть эпоха «славянизма»,

начиная от создания княжеств до Матая Басараб и Василе Лупу; 3. Новая история, определяемая доминированием греческого влияния, от Матая Басараб и Василе Лупу до революции 1812 года; 4. Современная история, начиная с 1821 года до наших дней, или эпоха румынизма». В периодизации Николая Йорга, история румын делится следующим образом: «1. Румыны до создания княжеств; 2. Эпоха независимости и относительной независимости от Османской империи, вплоть до смерти Ионы Воды Лютого (Ion Voda cel Cumplit) (1574 год); 3. Период от турецкого вассалитета до эпохи фанариотов; 4. Эпоха Фанариотов; 5. Рождение и победа национального сознания и современное состояние румынского народа» [1].

Между двумя великими историками разница в поколение, время в котором делается скачок от осознания румынской национальной идентичности, под знаком которой был структурирован труд Ксенопола, до вопроса румынского государственного единства и независимости, четко определенного в работе Николая Йорга. Современная румынская историография неизбежно была построена, в сочетании с утверждением румынской нации, которая дала ей необходимые исторические аргументы говорить каждый раз, по крайней мере, на словах, о необходимости соблюдения исторической правды и объективности. С момента достижения национальных целей, в румынской историографии появились определенные нюансы, но осознание румынского единства остается важной особенностью, характеризующей принадлежность к румынской историографии. В частности, в случае Бессарабии, утверждения о принадлежности Бессарабии и ее жителей к культурному румынскому пространству (не обязательно принадлежность к государству) являются критериями, которые делают труды историка частью румынской историографии. В противном случае, даже если пишет на румынском языке, он выражает идеи других историографий, конкурирующих.

Румынское видение формирования современной румынской нации представляет собой процесс непрерывного маркировки румынского этнического населения, из всех провинций, независимо от политического режима, при котором они жили. Это был процесс собирания национальной энергии всех румынских провинций, который лучше выразился в «малой» Румынии, созданной в результате объединения княжеств Молдовы и Валахии в 1859 году. Создание Великой Румынии, приобрело формально, благодаря мирным договорам, аспект территориальных аннексий со стороны Бухареста, но, с точки зрения румынской историографии, этот исторический процесс является свободным непринужденным объединением всех румын в единое государство. В случае Бессарабии, это подтверждается участием, с самого начала процесса утверждения румынской нации и достижения единства румынского государства, ведущих деятелей Бессарабии, таких как Михаил Когэлничану или Б.П. Хашдеу, которых принято считать одними из основателей современной румынской историографии. Список можно продолжить З. Арборе, С. Чобану или А. Болдурум, воспитанными в русской среде, но, в рамках своих произведений, являющиеся частью румынской историографии. Кроме того, именно они являются авторами лучших работ посвященных истории Бессарабии, благодаря доступу к документам и знанию русского языка. В то время как историки с правого берега Прута в основном говорят в общих чертах о Бессарабии или используют работы историков из прудо-днестровского региона. Это не исключение из правил, потому что и в случае истории Трансильвании наиболее серьезные исследования принадлежат авторам из

этого региона, а в истории средневековой Молдовы выделяется школа из Ясс, но всё это составляет единое целое, то есть в этих работах присутствует интеграционная точка зрения на историю румын. Возвращаясь к примеру исследователя Болдур, то он начинает историю Бессарабии под русской оккупацией только после долгого и глубокого экскурса в румынскую историю, в которую включает и историю Бессарабии [2].

Таким образом, с румынской перспективы, историография Бессарабии, которая присоединяется к концептуальному пространству румынской историографии, не является результатом процесса ассимиляции или аннексии, а является составной частью единого целого. Этот феномен получил новый импульс после краха коммунизма и обретения независимости Республики Молдова, когда на левой стороне Прута возрождается историография, которая считается частью румынской историографии. Сотрудничая с престижными историческими центрами из Румынии, она стремится дополнить общую историю румын недостающими фрагментами из истории Бессарабии.

Парадигма румынского единства, выраженная в работах румынских историков из всех провинций населенных румынами, неизбежно сталкивалась с другими конкурирующими историографиями. В случае Бессарабии, с русской историографией, соответственно советской, на которую наслаивались политические споры, и более того она становится частью этих споров. Румыны были восприняты на протяжении всей новой исторической эпохи как слабый в политическом, военном и экономическом плане субъект, по сравнению с мощными империями, которые окружали, или включали в свой состав румынскую территорию (Российская империя, Гамбургская империя, Османская империя). Большинство румынских лидеров, многие из которых интересовались историей или профессионально занимались ею, считали, что единственным аргументом румын против силы является непоколебимая справедливость, основанная на исторической правде и юридических правах, которые в свою очередь, являются тоже частью истории. По этой причине, невозможно провести четкую грань между историографией зависимой от политического режима и «академической» историографией, потому что историография в целом имеет ангажированный и «заинтересованный» характер. Но это не должно мешать, по мнению румынских историков, соблюдению объективности и уважению исторической правды, потому что именно эта правда составляет основу, которая оправдывает румынские претензии в современном европейском обществе, которое все более внимательно к правам народов. И если допустить существование различия в данном контексте, то оно связано с наличием или отсутствием международной напряженности, а в случае Бессарабии, в отношениях с Россией и соответственно СССР. Как мы увидим, тон и манера историографического подхода будут развиваться значительно, в зависимости от многих обстоятельств, кардинально изменив границу между научными подходами и подходами имеющие открыто ангажированный политический или идеологический характер.

Так образом, интерес румынской историографии к Бессарабии и ее населению в наше время была смоделирована следующими факторами: утверждением румынской национальной идентичности; развитием проекта государственного объединения румын и столкновением румын и их государственных образований с Россией, а затем с СССР. По этой причине, история румынской историографии о Бессарабии тесно связана с

развитием румыно-русских отношений и восприятием румынами большого восточного соседа.

Учитывая все эти факторы, румынскую историографию о Бессарабии можно разделить следующим образом: 1-й период - 1812-1877 гг.; 2-й - события русско-румыно-турецкой войны 1877-1878 гг. и мирных договоров, которые затем последовали; 3-й период - 1878-1905 гг.; 4-й период - 1905-1918 гг.; 5-й период - 1918-1940 гг.; 6-й период - 1940-1944 гг.; 7-й период - 1944-1964 гг.; 8-й период - 1964-1989 гг.; 9-й период после 1989 года.

Мы попытаемся кратко проанализировать специфику каждого из этих этапов, отметив что со временем, каждый этап станет объектом рефлексии и реконструкции для историографии последующих периодов.

Первый период. Для современных румын, которые воспитаны в национальном духе 200-летней истории, кажется, довольно странным отсутствие реакции румынского общества 1812 года относительно аннексии территории между Прутом и Днестром. Вскоре после этого события, румынская историография, отметила протесты Дивана или попытки митрополита Вениамина Костаке убедить Парижский Конгресс 1815 года, обсудить возвращение восточной части Молдовы [3]. Современная историография постаралось понять относительное отсутствие реакции того времени. Обсуждая характер молдавского общества того периода, она указала что интересы доминирующего боярского класса отличались от крестьянских, то есть это было общество которая мыслила исходя из социальных интересов и, в меньшей степени, из национальных. Кроме того, 1812 год был всего лишь одним из моментов длительного процесса русской оккупации румынских территорий, поскольку обыватели не видели большой разницы между военным присутствием, не имеющей никакой правовой основы и формальным договором, который санкционировал уступки Османской империи по отношению к России относительно молдавской территории между Прутом и Днестром.

После подписания договора 1711 года между Дмитрием Кантемиром и царем Петром Первым, православная Россия воспринималась как дружественная румынам, которая будучи той же православной веры, могла содействовать избавлению от османского ига и даже поддержать «Дакский план», предполагавший единство и независимость румынского народа [4]. Позднее, в XVIII веке, присутствие «москалей» на румынской территории станет фатальным, легитимность которой невозможно расшифровать. Все это можно увидеть в различных летописях написанных грамотными людьми, но у которых по существу отсутствовала перспектива понимания истории, например как в труде священника Николая Дрэгуша из Галац, который охватывает период 1770-1850 годов. Во многих своих записях, он отмечает что приход «москалей» и нанесенные ими разрушения носили фатальный характер, факт которого современные румыны могут оспорить. Присутствие русских на румынской территории было чем-то естественным, и, несмотря на ущерб, которые они причинили, они являлись хозяевами, «великого царствования» носителем истины. Это был результат подавляющей русской пропаганды в румынских княжествах в течении более полувека. Преобразовав исторические факты согласно модели христианской парадигмы, Дрэгуш говорит, например о том, что Наполеон, император Франции, был взят в плен русским царем, и несмотря на надменность «француза» царь отнесся к нему с большой христианской милостью, вызвав у него чувство покаяния. Для священника из Галаца,

русский царь был, таким образом, истинным воплощением имперского духа, возвращенного христианством, например как личность императора Константина [5].

В частности, фрагмент посвященный войне 1806-1812 годов вызвал позже гнев редакторов данной летописи, потому что изложено следующим образом: «в 1806 г. москали снова приехали в Молдову, в третий раз, императором, будучи Александр Павлович, и дрались с турками и разрушили много городов; и перешел Дунай с войском дойдя до так называемых балканских гор; и в этой битве выгнал всех татар из-за Прута, из Буджака, из Крыма, и перешел Дунай, и снова установил мир, и были ему отданы города по Дунаю, земли от Днестра до Прута, и перенес границу до берега Прута; и поставил там смотрителей и кордоны» [6]. Не видя «дальше своей околицы» и привыкший к различным военным постам и «карантинам», священник Дрэгуш сухо описывает это событие не подозревая, что со временем эта граница останется и будет воспринята как реальная драма румын. Между его видением и иерарха Вениамина Костаке существует огромная дистанция, которая будет преодолена в последующие десятилетия процессом формирования румынской нации, который был задуман как процесс разъяснения всем, до последнего крестьянина, тех важных вопросов, какими являются идея единства и солидарности румынской нации, за пределами личного горизонта. Этот процесс начнется в Молдове и Валахии после 1830 года, то есть после потери Бессарабии, что свидетельствует о провинциальном сознании румын проживающих между Прутом и Днестром, выразившееся в термине «молдаванин», а по сути, речь идёт о «румынах».

После революции Тудора Владимиреску, возвращения к практике управления румынских княжеств местными господарями (1821 г.) и Адрианопольского мирного договора (1829 г.) оба княжества с автономным статусом (*Молдова и Валахия*) стали благоприятным местом для проявления румынского самосознания. Уже около 1840 года, сформированная элита румынских провинций открыто говорит о национальном единстве румын с точки зрения идентичности. Среди многих имен стоит упомянуть Михаила Когэлничану, родом из Бессарабии, одного из основоположников румынской современной историографии и сторонника образования румынского национального государства и национальной независимости страны в последующие годы [7]. Для него с самого начала было очевидно, что рано или поздно духовное единство румын будет сопровождаться государственным объединением. Поскольку полное объединение румын воспринималось в 1840 году как утопическое, Когэлничану боролся за то, чтобы по крайней мере обе автономные территории объединились и сформировали полюс притяжения для всех румын.

По этой причине, считая очевидным национальное единство румын, румынская историография особенно настаивала на международно-правовом статусе этих двух княжеств, так как прояснение этого статуса могло бы быть аргументом перед великими державами Европы для формирования румынского национального государства [8]. Пытаясь отойти от чувства ничейной земли, по выражению священника Дрэгуша, румынские элиты стремятся подтвердить румынскую государственность в форме двух княжеств и их автономном характере. Такая перспектива безоговорочно ставит вопрос о характере Бухарестского договора 1812 года и законности аннексии территории между Прутом и Днестром, открывая тем самым политические и историографические споры с Россией.

По сути, румынские историки показывали, что территория между Прутом и Днестром еще с XIV века была частью суверенного государства Молдова, и на основе капитуляций заключенных с Османской империей, сохранила во времени статус автономии. По этой причине, османские правители не имели права в 1812 году уступить территорию, которая им не принадлежала. С этой точки зрения, в тот момент речь шла не о том, что Бессарабия была или не была румынской территорией (тогда еще не ставились как позже, вопросы о исторических правах с древнейших времен), а речь шла о государстве Молдова, у которого была несправедливо отобрана, с точки зрения международных норм, больше чем половина её территории. Таким образом, передача великими державами Молдове, в результате Парижского конгресса 1856 года, трёх южных районов Бессарабии было расценено румынской элитой как частичный репарационный акт, совершенный не как соблюдение исторического права Молдовы на территорию между Прутом и Днестром, а только из-за корыстных политических интересов [9].

После объединения Молдовы и Валахии и провозглашения национального государства Румыния, ее внешнеполитические интересы были сосредоточены на других вопросах, но не на Бессарабии. Новый восточный кризис 1876 года сблизил Российскую империю с Румынией, так как они вместе воевали против Османской империи. Подписанные русско-румынские соглашения, казалось, положили конец неконтролируемому проникновению царской армии на территорию Румынии, но договор, подписанный в Сан-Стефано и претензии России относительно южной Бессарабии к Румынии, вызвало волну протестов в последней, которая коренным образом отличалась от той, что была на 1812 год.

Второй период. Многие историки отметили эндемичную русофобию румын и попытались разобраться в причинах, учитывая, что в начале XVIII века оба народа, казалось, имели совместное будущее. Антирусские чувства накопились на протяжении длительного времени из-за оккупации, отторжения территорий, но систематически и последовательно они возгорались в 1878 году, когда возник вопрос о передачи южной Бессарабии Российской империи, которая стала главной угрозой не только для государственности Румынии, но и для самого национального существования. Это имеет два основных последствия:

1. То, что произошло в 1812 году больше не представляло единичный случай, и Бухарестский мир стал в ряд событий, которые демонстрировали российскую преступность и то, что Россия преследует захват румынских территорий. Все события начиная с 1711 года были пересмотрены с этой точки зрения и идея Дмитрия Кантемира вступить в союз с Россией против Османской империи стала считаться ошибочной. Для румынского общественного мнения становилось все более очевидным, что будучи другом или врагом Российской империи, Румыния по-прежнему теряет.

2. Одновременно с формированием румынского национального государства, великие империи, которые владели румынскими территориями, начинают поддерживать различные историографические теории, направленные на аннулирование исторических прав румын в этих провинциях. Например, в Австро-Венгерской империи речь идет об иммиграционной теории [10], а в России делаются попытки создать неразбериху между исторической Бессарабией (Буджак) и остальной Пруто-Днестровской зоной, и начинается планомерное развитие теории молдовенизма. Таким

образом, со второй половин XIX века начинаются идентичные разногласия румынской историографии с одной стороны, и венгерской и российской с другой.

Еще одним отличием от 1812 года было то, что проблема Бессарабии становится достоянием прессы, а в Румынии наиболее категоричным сторонником данной проблемы является Михай Еминеску, и историческая дискуссия переносится на страницы газет [11]. В одной из своих многочисленных статей, посвященных проблеме присоединения Бессарабии, Еминеску писал: «Вопрос возвращения Бессарабии постепенно становится вопросом существования румынского народа. Могущественный император Александр II старается любой ценой установить господство над этой самой драгоценной частью нашего румынского очага. Мы прекрасно понимаем это старание, потому что, в конце концов, для своих моральных и материальных интересов, любое государство делает все что может: Россия является крупной и сильной империей, а мы малы и слабы; так что, если царь Александр II решил взять Бессарабию в свои руки, то для нас Бессарабия потеряна. Но, если мы хорошо осознаем, что речь идет не о потере или сохранении Бессарабии, а о том, как мы ее потеряем или сохраним. Самое большое несчастье, которое может случиться, это не то, что мы потеряем и остаток потерянной провинций; мы можем потерять даже больше, уверенность в долговечности румынского народа» [12].

Как и во многих ситуациях, М. Еминеску был носителем взглядов и представлений, Бессарабия стала тестом на румынское достоинство. Для того, чтобы румыны осознавали важность этой проблемы, великий поэт совершает настоящий экскурс в историю Бессарабии, начиная от самых важных исторических трудов того времени и документов, опубликованных Б.П. Хашдеу, Е. Хурмузаки, М. Когэлничану или епископа Мелхиседека Штефэнеску [13].

Текст выполнен в виде полемики с заявлениями русских авторов, которые в различных газетах, доказывали, что Бессарабия была взята Россией не от Молдовы, а с помощью оружия у татар и турков, и на этой земле они нашли всего лишь несколько татарских поселений. Сопоставив все возможные аргументы того времени, Еминеску показывает румынский характер провинции между Прутом и Днестром, утверждая, что румынское присутствие было там начиная с XIV до XIX века. Он очень точно разграничивает территорию исторической Бессарабии, в форме южного угла территории между Прутом и Днестром, которая только после 1812 года была распространена на все прудо-днестровское междуречье [14].

Занимаясь в основном исследованием данной части страны, которая формировала «ахиллесову пяту» румыно-российского спора, Еминеску показывает что, несмотря на завоевание Буджака турками Баязида II и татарскими поселениями в этом регионе, с формальной точки зрения господарь Молдовы оставался суверенном этих земель, даже если они были под властью других держав. Одним из аргументов предоставленный Еминеску, основывается на внешней политики России еще до достижения Днестра, когда в связи с судьбой румынских княжеств, Россия заявляла об автономии этих государств от Османской империи и возвращении территории к северу от Дуная, превращенных в райаты. Это произошло с райатами Брэила или Джурджу, однако в случае Буджака, Россия забыла сделать репарационный жест, считая его турецкой территорией и включив сюда все Пруто-Днестровское междуречье. Для Еминеску, русская историческая аргументация была лишь «дымовой завесой» для европейского общественного мнения, а характер румынской Бессарабии был виден из

самого названия, которое напоминало династию Басарабов из Валахии [15]. В европоцентристском мире, который считал еще законным захват территории от «язычников», даже методом силы, захват части православного государства мог рассматриваться только как акт агрессии.

Третий и четвертый период. В конечном счете, южная Бессарабия отошла Российской империи, а Румыния стала воспринимать восточного соседа в качестве главной угрозы своей территориальной целостности. В политическом плане, результатом такого восприятия было заключение договоров союза Румынии с Австро-Венгрией и Германией [16], становясь, таким образом, частью Тройственного союза, а на идеологическом уровне, начинают распространяться идеи цивилизационного призвания латино-германской Европы и опасности славянских масс для этой цивилизации.

Для большинства румын, Европа была единственной, которая поддержала утверждение румынской национальности и государственности, в особенности Франция. С Запада шел свет, который способствовал развитию Румынии в современном духе. Ответом на цивилизаторскую миссию России, на основе которой, эта империя построила экспансионистские претензии, была цивилизаторская миссия Европы, которая должна была иметь в Румынии границы и направление. Для румынских интеллектуалов того времени, Россия была представителем азиатского деспотизма, которая не смогла по-настоящему модернизироваться, несмотря на предпринятые усилия некоторых царей и, кроме этого, являлась настоящей тюрьмой народов. Румыния, даже если не имела такого величия и военной мощи как Россия, превосходила ее европейским менталитетом. В годы Второй мировой войны, в то время как румыно-немецкие войска побеждали, существовали малочисленные подходы, которые стремились продемонстрировать в Бессарабии и Транснистрии, превосходство румынской «расы», по крайней мере с моральной точки зрения, над славянской [17].

В 1890 году, Д.А. Стурдза, подсчитав количество латинян, германцев и славян, настаивал на идее, что Румыния является воротами Европы и ее цивилизации, и считал, что отношения между Румынией и Россией находятся в условиях радикального конфликта [18]. Говоря о действиях, предпринятых царскими властями с целью русификации бессарабских румын, Д.А. Стурдза считал это упрямым желанием русских, удалить "латинский остров" румынского народа, который препятствовал доступу царей к славянским народам Балкан.

С обретением независимости «малого» румынского государства, усилия национального движения были направлены на сохранении национальной идентичности румын, находящихся под иностранной оккупацией, а именно тех, кто проживал в Австро-Венгрии и России. Сознывая, что в то время, «большое объединение» имело мало шансов на успех, действия румынской элиты были направлены на вопросы связанные с защитой румын от ассимиляции.

В случае Бессарабии, интерес сосредоточился на осуждении политики русификации и изменении этнического состава населения прудо-днестровского междуречья путем колонизации. С данного периода, русская историография начинает наиболее четко заявлять, что «молдаване» хотя и говорят на неславянском языке, являются частью культурного и духовного наследия восточного славянства. Это объясняет, в частности, дискуссии о расе и цивилизации в румынском национальном

пространстве, которые углубились в попытке продемонстрировать, что русское господство в Бессарабии привело к отсталости и обеднению, а румыны между Прутом и Днестром являлись настоящими заключенными в тюрьме народов [19].

Ответом на ассимиляцию «молдован» в славянской цивилизации стал параллелизм между примером Бессарабии, Польши и балтийскими народами, то есть, территориями с отличительными от русских традициями и специальным статусом. Одним из аргументов был статус первоначальной автономии Бессарабии, который она имела в момент аннексии царской Россией. Организация автономной бессарабской провинции в составе империи, в которой румынская национальность была бы защищена, стала жизнеспособным решением принятой румынской элитой Бессарабии и Румынии. С этой точки зрения, историография по-другому начала рассматривать действия таких личностей как митрополита Гавриил Бэнулеску-Бодони или Александр Стурдза. Автономия Бессарабии сразу же после 1812 года и румынский характер новой провинции стали одним из важных субъектов историографии, который снова стал аргументом в политической борьбе [20].

Также в течении этого периода, в Бессарабии развивается интеллектуальная элита с румынскими чувствами, которая в подавляющем большинстве, остается дома, чтобы бороться за национальные права, вместе с тем сотрудничая с румынами за Прутом. Румынская Академия Наук стала той силой, которая несмотря на границы, объединяла всех румын, а Замфир Арбор, своими трудами «Бессарабия в XIX веке» и «Географический словарь Бессарабии» [21], открывал двери румынской историографии в Бессарабии, после которого последуют Александр Болдур, Штефан Чобану, Георге Безвикони.

События в России в 1905 году значительно углубили эти начинания. Оставляя в стороне действия бессарабских румын за национальное освобождение, надо отметить, что после многих лет в Румынии начинают говорить публично о проблеме Бессарабии и ситуации румын в этой провинции. Сравнивая реальности Бессарабии и румынских провинций, включенных в состав Австро-Венгрии, румынские элиты находили новые мотивы, чтобы показать деспотический, репрессивный, ассимиляционный характер Российской империи. По этой причине, когда стал вопрос какую сторону примет Румыния в Первой мировой войне, часть румынских лидеров настаивала на присоединении к Тройственному союзу для освобождения Бессарабии, потому что процесс ассимиляции в этой области был чрезвычайно жесткий, а у румын в Австро-Венгрии были ресурсы, чтобы продержаться ещё в течение длительного периода времени [22].

С точки зрения историографии, очень важным стал 1912 год, когда русские власти решили отметить 100-летие присоединения Бессарабии, покровительствуя изданиям книг, которые оправдывали царскую власть в Бессарабии. В ответ на эти действия, румынская элита организовала протесты; в авангарде этих событий был историк Николай Йорга, считающийся истинным национальным пророком, который открыто дискутировал о политическом единстве всех румын [23].

С 1905 года, Йорга хотел посетить Бессарабию, которую он считал для румынского влияния закрытой крепостью за семью замками. Сумев, в новых реалиях России, пересечь Прут, Йорга путешествует по Бессарабии с севера на юг, пытаясь выяснить этнические реальности между Прутом и Днестром. Он отмечает, в сравнении с тем, что освещает советская историография и пропаганда, отчуждение бессарабской

элиты путем русификации, но сохранение «молдавской» идентичности крестьянскими массами, которые, не имея школьного образования, сумели сохранить традиции и язык, ставшие позже необходимым условием для национального возрождения [24]. Йорга инициирует серию исследований, целью которых было выявления того, что осталось еще румынского в Бессарабии после столетнего русского господства. В этом контексте, несмотря на то, что движение Иннокентия в Балте, было с догматической точки зрения еретическим, оно было воспринято как проявление румынского духа в Бессарабии [25].

Труды опубликованные в 1912 году, являлись синтезом всех выступлений о Бессарабии, изданные румынской историографией, выражающие несправедливость оккупации Бессарабии в 1812 году, угнетение румын русскими властями, процесс русификации и российскую опасность для Румынии. С этой точки зрения, российско-румынское сближение в начале Первой мировой войны воспринималось с симпатией, только в той степени, что румыны ненавидели Австро-Венгерскую империю, по крайней мере также как и Россию, но Россия являлась союзником Франции, и этот союз обеспечивал присоединение румынских территорий принадлежавших Габсбургской монархии.

События, последовавшие после того, как Румыния вступила в войну (отступление в Молдове, конфликты с восставшими русскими войсками, начало конфликта с советскими властями и конфискация румынской казны Лениным) порождают снова недоверие к восточным соседям. Сразу после войны, был опубликован ряд документов, призванных показать предательство России в кампании 1916 года и ее намерение сделать Румынию слабой и зависимой от прихотей более мощного соседа [26]. Это был способ уклонения Румынии от каких-либо обязательств перед бывшем союзником и оправданием процесса интеграции Бессарабии в румынское государство, которое был интерпретировано российской стороной (позже советской), как аннексия, в то время как Румыния рассматривала его как естественный процесс объединения.

Пятый период характеризуется, с одной стороны, чувством достижения румынского национального единства, а с другой стороны страхом, что это достижение может рухнуть из-за внешних угроз. После первого этапа, в котором доминировали историографические труды, целью которых было пояснить европейскому общественному мнению румынские права на Бессарабию, а лидеры движения «объединения» с левой и правой стороны Прута и Днестра, издают воспоминания связанные с этим событием, как доказательство, что это было реальное объединение, а не аннексия, румынская историография переходит ко второму этапу, менее воинственному, исследуя на системной основе прошлое Бессарабии [27]. Во главе этих исследований были историки родом из пруро-днестровского междуречья, такие как Александр Болдур, Штефан Чобану, Георге Безвикони, а также румыны из других регионов, как, например, Константин Томеску. Начинается систематическое издание бессарабских документов и написание истории данной территории в контексте общей истории румын, и не только описанием того, как румыны угнетались русскими, а с точки зрения механизмов общего понимания контекста и явлений, которые произошли в Бессарабии в 1812-1918 годах. Весьма плодотворным подходом, стало издание в конце межвоенного периода, серии монографий, которые стали ориентиром для всех румынских историков интересующихся историей Бессарабии. В то же время, эти

произведения, написанные бессарабцами или филобессарабцами стали посылом к пониманию специфики Бессарабии как части Великой Румынии, потому что прошлое не могло быть так легко стерто. Посредством этих жестов, они выступали против тех лидеров общественного мнения, которые осуждая большевистскую опасность на границе Днестра, видели русский оттенок еще сохраняющийся в Бессарабии как угрозу национальной безопасности. И которые следовательно были за радикальную «румынизацию» Бессарабии, под которой понималась однородность румынского духа от реки Тиса до Днестра [28].

Шестой период. Относительно спокойный период в развитии румынской историографии посвященной Бессарабии закончился советским ультиматумом, летом 1940 года. Огромное разочарование в связи с территориальными потерями, в сочетании с коммунистической угрозой регенерировали все темы воинственной историографии и опасения по поводу угрозы с востока. Незадолго до своего убийства, Николае Йорга написал работу, в которой для румын и иностранцев синтезирует исторические права румын на Бессарабию [29]. Позже, в его убийстве были обвинены советские силы, которые опасались силы «национального пророка» [30].

Продвижение на восток немецких и румынских войск в 1941 году, открывает для румынского государства короткий, но бурный период оптимизма и планов насчёт Бессарабии. Историографические подходы заменяются стратегиями социальной инженерии, направленные на ликвидацию коммунистической угрозы на территории Бессарабии и стабилизацию румынского элемента в провинции. Историография имела теперь новую тему исследования - Транснистрию (Заднестровье) и её румынское население, которая стала частью интенсивных дебатов о том, является ли эта территория частью румынского пространства и может ли быть присоединена к Румынии.

С изменением хода войны, дискурс радикально меняется. Стало ясно, что СССР победит, но все еще существовала надежда что Бессарабия останется румынской в силу неотъемлемого исторического права. Идеальным выражением этого волнения является работа Георгия Брэтиану *«Бессарабия. Национальные и исторические права»*, в которой систематизированы все аргументы, которые Румыния могла бы изложить на мирной конференции, учитывающей национальные права народов.

Это было невозможно реализовать, потому что, в акте о перемирии, заключенном в сентябре 1944 года, Румыния обязалась признать установление новой границы по реке Прут, а Парижский мирный договор закрепил эту реальность. Как отмечают румынские историки, впервые румынские власти официально признали потерю Бессарабии [31].

Седьмой и восьмой период. После того как Румыния вошла в сферу влияния Советского Союза, на проблему Бессарабии было наложено табу. Советская сторона считала, что тема окончательно закрыта и решена, а ее возможное появления могло бы означать выпад в сторону «большого брата». С другой стороны, советские власти не принуждали румынскую историографию принять теорию молдовенизма, разработанную ими для «воспитания» населения между Прутом и Днестром. Румынская историография коммунистической эпохи не отказывалась от Бессарабии, просто игнорировала данную проблему. Также румынская историография, должна была переоценить румыно-российские отношения, с целью смягчения враждебности существовавшей в румынском общественном мнении. Это задача должна была

решаться и раскаявшимися историками, после предыдущих своих «реакционных» трудов, такими как П.П. Панаитеску или бессарабцами Г. Безвикони или А. Болдуром. Их объективные исследования, принесли новую информацию о румыно-российских отношениях, при этом настаивая на реальном сотрудничестве между этими народами. К сожалению, условия в которых они были написаны, сделали их минимально приемлемыми для общества, и румынское общество сохраняло традиционную враждебность по отношению к «русским» и «советским» народам.

На это и делали ставку румынские коммунистические лидеры, когда начали процесс освобождения от влияния Москвы, в историографии это отразилось посредством подтверждения латинской идентичности румынского народа, идущий в разрез с утверждением сталинской историографии о значительной славянской составляющей румын [32]. Отдаление двух коммунистических стран вызвало историографические споры в областях, о которых раньше даже не подозревали, дойдя до соперничества в доисторической эпохе и идентифицировав сформировавшиеся национальные сознания там, где и не предполагалось. В спорах об исторической эпохе до 1812 года, румынские историки часто позволяли себе нарушать границу Прута, размещая румын до Днестра, таким образом, отвечая, косвенно, на теории молдовенизма, избегая при этом ее открытого обсуждения. Вместо этого, после 1812 года, в истории Румынии имелись большие пробелы в изучении реальностей Бессарабии, в то время как национальное движение в Трансильвании получает достаточное широкое освещение. О Бессарабии говорили мало, и она стала вновь символом румынских испытаний и неудач.

Между тем, о Бессарабии широко обсуждалось в румынской диаспоре, которая переиздавала работы, написанные в межвоенное время об истории Бессарабии на протяжении всей коммунистической эпохи, и периодически напоминала на западных радиостанциях о регионе между Прутом и Днестром.

В то время, как отсутствовала информация и диалог между двумя берегами Прута, Бессарабия стала квазивоображаемой землей и ее история сводилась к ряду историографических клише. Это привело к большим неожиданностям с обеих сторон, после того как в результате горбачевской перестройки возобновились контакты между обеими сторонами Прута.

Девятый период. С точки зрения историографии, период после 1989 г. знаменует возрождение румынской историографии, а история Бессарабии и бессарабцев изучается как часть общей истории румын. Этот процесс был инициирован историками с советским образованием, которые включились в национально-освободительное движение конца 80-х годов XX в. [33]. Основными темами историографии в Бессарабии, которая имела выраженный румынский характер, стали преступления коммунистического режима, насильственная политика русификации проводившаяся бывшим СССР и борьба с «молдовенизмом», который, посредством школьного образования, выражал не только чувства местного патриотизма, но являлся и единым идеологическим видением, целью которого было создание новой нации, отличающейся от румынской.

Новое поколение бессарабских историков, с румынским видением, сформировалось в образовательных учреждениях Румынии, где изучали основные события и проблематику румынской истории, информацию, которую невозможно было найти в библиотеках Республики Молдова. Кроме того, румынские преподаватели на

встречах с бессарабскими студентами имели возможность, наконец, узнать ту информацию, в которой им до тех пор было отказано. Большинство современных специалистов по истории Бессарабии родом из территории между Прутом и Днестром, и их первые работы - диссертации, написанные в румынских университетах на темы связанные с истории Бессарабии, но исследованные с точки зрения румынского исторического дискурса. Уже в наше время, количество и качество историографических произведений опубликованных в Бессарабии стало впечатляющим, превысив численность исследования медвяного периода, которые остались все таки моделью исторических исследований. На правой стороне реки Прут, работы посвященные Бессарабии являются относительно немногочисленными по количеству и, в очень многих случаях, в исследованиях румынских историков вовлечены и исследователи из Молдовы [34].

Несомненно, темы стали разнообразнее, историческая методология адаптирована к современным требованиям, но в большинстве случаев фундаментальными проблемами по-прежнему остаются такие темы, как Бессарабия в состав средневекового государства Молдовы, история Бессарабии в царскую эпоху, а также румынские и советские периоды, этническая политика в царские и советские времена, национальный аспект советских репрессий. Кроме того, можно легко различить «про-румынских», «про-русских» историков или «молдовенистов» по тому, как они интерпретируют периоды, когда Бессарабия находилась под одним или иным господством. Для «про-румынского» историка, например, румынский период в истории Бессарабии означает свободу и развитие, а русские и советские периоды как оккупация и отсталость в общественно-политическом развитии, в то время как другая сторона видит противоположное. Но и не может быть иначе, так как история остается на этом пространстве, мощным фактором идентичности и политическим оружием, и это, похоже, не закончится в ближайшее время.

Что касается отношений с Россией, многие румыны, и это выражается и в историографии, считают, что она ответственна, в первую очередь, за ситуацию в Молдове, которая еще не объединилась с Румынией. С этой точки зрения, по мнению румынской общественности существует большое недоверие и страх к России, и ее опасность для Румынии сохраняется. Вечным доказательством в этом случае, остается, очевидно, Бессарабия.

Выводы. Подчеркивая эволюцию румынской историографии в течение одного века, историк Александр Зуб при обращении к творцам румынской национальной идентичности (в частности, к М. Когэлничану) использовал следующее выражение: «писать и творить историю». Для Бессарабии, которая считается до сих пор открытой раной румынской нации, это остаётся в силе и до сих пор. Далеко от чисто научных исследований, исследование истории Бессарабии становится заангажированным жестом, с определенным посылом, темой ожесточенных споров и критики соревнующихся историографий. И это будет продолжаться до тех пор, пока территория между Прутом и Днестром не будет иметь четкое позиционирование в Европе, но кажется, что это не произойдет в ближайшее время.

Bibliografie

1. A.V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul istoriei Românilor*, vol. I, Chișinău, 1937, p. 9-10.
2. Только в 3-ем томе исследуются Бессарабия после 1812 года
3. Ioan Scurtu (coord.), *Istoria Basarabiei, de la începuturi până în anul 2003*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2003, p. 54.
4. Pleana Căzan, *Integrarea strategică a spațiului românesc în politica pontică a Casei de Austria în secolul al XVIII-lea*, în Daniela Bușă, Pleana Căzan (coord.), *Românii și geo-politica marilor puteri. 1718-1918*, București, 2009, p. 50.
5. Eugen Drăgoi, *Preotul Nicolae Drăguș și cronica sa*, Editura Partener, Galați, 2010, p. 37-40.
6. *Ibidem*, p. 35.
7. Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu: un arhitect al României moderne*, Institutul European, Iași, 2005.
8. Anton Caragea, *Epoca renașterii naționale. 1750-1878*, București, 2003 (особенно глава *Generația de la 1848, creatoare și beneficiară a capitulațiilor*, p. 158-166).
9. О требованиях представителей Молдовы к великим державам в ходе Парижского мирного конгресса смотри Ioan Scurtu (coord.), *op.cit.*, p. 74-78.
10. A.D. Xenopol, *Teoria lui Roesler. Studiu asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884.
11. Его статьи в газете „Timpul” о бессарабской проблеме можно найти и в Mihai Eminescu, *Opere politice*, vol. I, Editura Timpul, Iași, 1997, p. 119-182.
12. *Chestiunea retrocedării...*, în „Timpul”, 10 februarie 1878 (*ibidem*, p. 125).
13. *Ibidem*, p. 142-166.
14. Mihai Eminescu, *op.cit.*, p. 144-145.
15. *Ibidem*, p. 143: „Произнести название Бессарабия означает протестовать против российской доминации...само это название, уже целая история”.
16. Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iași, 1993, p. 229-258.
17. Anton Golopenția, *Români de la est de Bug*, volumul I, București, 2006, p. 76-78); Simion Mehedinți, *Fruntașii României spre răsărit*, Revista Fundațiilor Regale, an VIII, nr. 8-9, 1941).
18. Dim. A. Sturdza, *Europa, Rusia și România. Studiu etnic și politic*, București, 1890, p. 5.
19. В записках Николая Йорги, как и в записях других путешественников по Бессарабии в конце XIX и начале XX веков, отмечалось бедность в которой жили бессарабские румыны. Также много будет сказано в Румынии об «отсталости» провинции между Прутом и Днестром.
20. Проблема были синтезирована в работе A. Boldur, *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812-1828*, Chișinău, 1929
21. Труды Замфира Арборе издаются спустя некоторое время после публикации классического труда П.Н. Батюшкова, *Бессарабия, историческое описание*, 1892, которая синтезирует теории «русского» характера Бессарабии. Замфир Арборе издает брошюру *O carte tipărită din ordinul M.S. Împăratului Rusiei* (1893), в которой анализирует исследования Батюшкова.
22. Ion Agrigoroaiei, *Petre P. Carp și ziarul „Moldova”* (<http://astra.iasi.roedu.net/texte/nr45PetreCarp.html>, Internet).
23. Constantin I. Stan, *Nicolae Iorga și centenarul răpirii Basarabiei*, în *La frontierele civilizațiilor. Basarabia în context geopolitic, economic, cultural și religios*, Galați, 2011, p. 145-164.
24. Vezi N. Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, București 1905
25. Nicolae Popovschi, *Mișcarea de la Balta sau inochentismul în Basarabia*, Chișinău, 1926.
26. *Războiul României. Trădarea Rusiei țariste. Documente oficiale. Cu o prefață de un diplomat*, București, 1921, p. 3-6.
27. Ion G. Pelivan, *The Union of Bessarabia with her mother-country Roumania*, Bucarest, f.a.
28. Nicolae Bațaria, *Raportul Comisiunii parlamentare asupra anchetei făcute în Basarabia*, București, 1921, p. 69-70); C. Filipescu, *Readucerea Basarabiei în comunitatea românească*, București, 1943, p.7-8
29. N. Iorga, *Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei*, București, 1940.
30. Ionuț Țene, *Cine l-a asasinat pe Nicolae Iorga?* (<http://www.napocanews.ro/2010/11/cine-l-a-asasinat-pe-nicolae-iorga.html>, Internet).
31. Ion Calafeteanu, Veronica Nanu și Dinu Zamfirescu, *România la Conferința de pace de la Paris (1946)*, vol. II, București, 2011.
32. Vlad Georgescu, *Istoria Românilor. De la origini până în zilele noastre*, ediția a III-a, București, 1992, p. 263-271.
33. Anatol Petrencu, Anton Moraru, Ion Șișcanu, Igor Șarov, Gheorghe Negru.
34. *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 2003*

FIINȚĂ ȘI SPAȚIU БЫТИЕ И ПРОСТРАНСТВО

I. IVLAMPIE

Associate Professor PhD

«Dunărea de Jos» University of Galați

Teoria rumanului filosofului XX-lea Lucian Blaga despre stilistica matricei prezinta in context, in care oamenii se stradesc sa revizuiasca identitatea in globalizatului lume. In aceasta arta noi vom descrie semnificatia acestei teorii si exemple, care ilustreaza modelele de analiza, propuse de autor.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea un curent al gândirii filosofice europene și-a îndreptat meditația spre tema culturii și a naturii creației spirituale. O seamă de reprezentanți ai acestui curent – morfologii culturii – au legat forma unei culturi de o manifestare stilistică (Fr. Nietzsche) sau de un simbol spațial (Alois Riegl, Leo Frobenius, Oswald Spengler). Spengler spre exemplu atribuia ca simbol spațial al culturii grecești spațiul-sferă, culturii occidentale, spațiul tridimensional, culturii arabe – spațiul peșteră sau culturii rusești, spațiul infinit plan.

În filosofia românească, Lucian Blaga avea să dezvolte și să desăvârșească aceste idei, gândind creația umană ca produsul nu doar al unui singur factor determinant, ci al unui mănunchi de factori integrați într-o matrice stilistică. Dacă morfologia culturii gândea stilul ca un act creator al sensibilității *conștiente*, Blaga – format ca student în mediul vienez în care se făcuse auzită vocea psihanalizei – a înțeles profunzimea ideii potrivit căreia originea actului creator se află în adâncurile sensibilității *inconștiente*. În lucrarea „Orizont și stil” din *Trilogia culturii* acest gânditor ne oferă o teorie relevantă cu ajutorul căreia putem pătrunde în înțelegerea specificului unui mod de manifestare în toate domeniile de existență, atât ale unui individ, cât și ale unei comunități întregi.

Și Freud și Jung pot fi acceptați până la un anumit punct. Părintele psihanalizei avansează teoria inconștientului ca spațiu dezordonat, haotic, în care expulzăm toate sentimentele neplăcute, experiențele trăite care nu ne fac cinste și care încearcă să evadeze din depozitul lor provocând grave tulburări psihice, în fond de comportament social. Chiar dacă la un moment dat Freud recunoaște că acest inconștient este structurat de complexe care joacă rolul destinului în viața noastră personală, determinând strict comportamentul uman, această structură nu explică normalitatea vieții, ci cu ajutorul ei psihanalistul caută să identifice sursa devianțelor noastre psihice, a bolilor. Freud nu lasă loc unei „prezumții de nevinovăție”. În acest punct, Lucian Blaga introduce ideea unui inconștient ordonat de factori stilistici, după modelul kantian, care oferă o viziune ordonată a conștiinței pe categoriile apriori ale

sensibilității sau ale intelectului.

Dacă inconștientul fiecărei persoane este cosmic, el trebuie acceptat și în formula avansată de C. G. Jung. Umanității îi este caracteristic și un inconștient colectiv structurat de arhetipuri universale. Numai că, Blaga respinge ideea unui inconștient universal, structurat pe categorii arhetipale identice întregii umanități, și, mai aproape de Spengler, susține ideea unui *inconștient* colectiv structurat pe entități etnice. Structura unui inconștient personal și a celui colectiv este definită de matricea stilistică; un ins trăind în cadrul unei comunități poate să coincidă sau nu cu matricea stilistică a acelei colectivități.

Se ridică întrebarea: dacă stilul unei culturi zace în adâncurile inconștientului, atunci cum vom reuși în calitate de cercetători sau de simpli turiști să ne dăm seama de stilul culturii în cauză. Cu alte cuvinte, cum pot descrie eu matricea stilistică a culturii ucrainene?

Blaga utilizează în acest scop termenul de personanță (din lat. *personare* = a răsună din toate părțile, a striga, a face să răsună). Prin personanță inconștientul răzbate cu structurile și conținuturile sale până la suprafața conștiinței. Psihanaliza folosește conceptul de sublimare, însă spre a mă face înțeles în traducerea ideii lui Blaga prefer o comparație ce face referință la geologie. Există și un „inconștient” al Pământului, dincolo de magma presupusă prin observarea imediată a erupțiilor vulcanice. Acest inconștient în forma „plăcilor tectonice” este teoretizat recent și s-a bazat pe observarea derivei continentelor, a cutremurelor, existenței rifturilor sau a înălțării scoarței terestre sub forma munților. Toate aceste fenomene au condus geologia spre descrierea mobilității a ceea ce nu a văzut nimeni: a plăcilor tectonice. Pe același model putem detecta în manifestările comportamentale umane „plăci și energii” stabile care răzbat pe suprafața tuturor formelor de creație și poartă numele de matrice stilistică.

În viziunea lui Blaga, matricea stilistică a unei culturi este alcătuită din următorii factori principali: orizontul spațial al inconștientului, orizontul temporal al inconștientului, accentul axiologic, atitudinea anabasică sau catabasică, năzuința formativă.

Orizontul spațial inconștient al popoarelor este un sediment organic și solid articulat care penetrează și își lasă amprenta pe stratul de suprafață al creațiilor din sfera artistică, morală, politică sau religioasă ale etniei în cauză.

Observând mediul anglo-saxon (termen prin care desemnăm spiritul germanic al Europei, spirit regăsit și pe alte ținuturi, ca de exemplu, pe continentul nord-american sau pe cel australian) îi atribuim ca orizont linia verticală, aflată în efortul perpetuu de a cuceri înălțimile. Arhitectura gotică sau de tip zgârie-nori, ordinea socială ierarhică, muzica revărsată din orgă, teoria estetică a lui Kant despre sublim sau cea morală despre imperativul categoric, relația verticală cu Dumnezeu ori

filosofia ascensională de la Leibniz la săgeata voinței de putere a lui Nietzsche (evident, trăită și prin selecția naturală a speciilor sau prin odiseea Spiritului Absolut hegelian) reprezintă dovezi ale infinitului vertical al lumii gotice.

Civilizația latină și catolică a Europei a adoptat linia infinită a orizontului. În acest cadru și-a dezvoltat Franța grădinile, a pulsat moda spre toate colțurile lumii, a creat romanul fluviu și comedia ca speță estetică a generalului uman. Catolicismul este tradus prin universalism. Universul credinței catolice, cu tenacitatea evanghelică a cuprinderii globului, ca formulă de mântuire în spirit comunitar, s-a tradus politic în imperii coloniale sau state unitare, în plan moral în filantropie, iar în plan științific în nașterea sociologiei. Arhitectura și liturgia catolică, cu plafonul greu și drept care taie orice privire, lipsită de iconostas, cu altarul „în centrul privirilor” ne transpune în planul universal al spațiului plan.

Același spațiu plan este prezent și în spiritualitatea rusă, observa Lucian Blaga. De la forma politică a celui mai întins stat – spațiu observat de V. Kliucevski și ca un blestem al poporului: „Statul s-a tot extins, iar poporul s-a stins.” – de la linia melodică revărsată peste necuprinsul stepei, sau dansul care face din jucător să devină tot una cu aceeași stepă, de la „Dansul Lebedelor” din *Balșoi Teatr* la Partidul bolșevic totul este grandios, precum în „Război și pace”, *Frații Karamazov* sau „Donul liniștit”.

Comparând acest sentiment spațial cu ceea ce i-a fost semnalat autorului român, faptul că dansul și cântecul românesc este identic celui rus, Blaga are revelația diferenței stilistice: linia ondulatorie infinită, spațiul deal-vale este propriul culturii române. Doina, balada, ritmica muzicii și dansului urmează acest fundal al plaiului. Tot astfel în motivele artei și arhitecturii, sau în cazul marelui sistem metafizic românesc din secolul al XIX-lea expus de Vasile Conta: *Teoria undulațiunii universale*.

Originalitatea lui Blaga sporește pe măsura descrierii celorlalți factori stilistici. Orizontul temporal al inconștientului este analizat din perspectiva momentelor timpului, asupra cărora diversele etnii au pus un accent dominant. Culturile primitive, ca și cultura greacă a antichității, au pus accent pe trecut, pe timpul cascădă, cum îl numește poetul Blaga. Începutul, nașterea universului, Părinții fondatori reprezintă momente de forță ale Istoriei. Aici se încadrează mitul vârstei de aur formulat de Hesiod, tema principiului lumii la primii filosofi greci, mitul platonice al Atlandidei sau chiar viziunea acestui filosof privind decăderea existenței sensibile în raport cu cea suprasensibilă, ce o predetermină.

Un accent pus pe viitor este caracteristic societăților mesianice. O cultură precum cea ebraică sau rusă așteaptă din viitor survenirea Istoriei. Asimilând un mesianism pragmatic, societăți occidentale au elaborat teorii ale evoluționismului, ale progresului, ale dășăvârșirii spirituale. Iluminismul sau liberalismul reprezintă ideologii ale timpului havuz.

Momentul prezent, cel al timpului-fluviu, eliberează Istoria de semnificații axiologice. Ceea ce este, a fost și va fi are aceeași însemnătate. Timpul prezent este al clipei hedoniste, al ideologiilor conservatoare, al eternei întoarceri a identicului sau al nesfârșitelor reîncarnări ale sufletelor ori repetări ale ciclurilor cosmice.

În privința accentului axiologic, L. Blaga consideră că el este reflexul unei atitudini a spiritului uman suficient pentru a diferenția un stil cultural de altul. Este luat ca exemplu stilul culturii europene și cel al „continentului” indian. Creatorii ambelor culturi sunt stăpâniți de un orizont infinit al spațiului. Felul în care sunt „prețuite” lucrurile din acest cadru infinit fac o diferență culturală majoră. Europeanul, în toate dispozițiile lui spațiale, este expansiv, el depășește de fiecare dată cadrele, prețuind elementele pe care se sprijină în saltul său. În India, cadrul spațial este sufocat de detalii care te obligă la exprolarea infinitului mic, la o retragere din orizont care anulează valoarea realității contemplate. Însăși concepția despre existență a indianului subliniază această idee: totul este un infinit care se repetă la nesfârșit, dar este în același timp o iluzie cosmică universală, maya, ca vis inconsistent al unui zeu suprem. În ciclul dureros al reîncarnărilor, mesajul mesianic budist atârână de ideea nirvanei, ca suspendare metafizică a sufletului. Iluzorie fiind, lumea materială nu te obligă la nici o acțiune; este bine cunoscută filosofia politică a Indiei care a condus-o spre independență: calea nonacțiunii, a nesupunerii civile.

Adăugăm următorul factor inconștient al popoarelor, sentimentul față de destin. Este un sentiment care ne poartă dinamic pe linia orizontului spațial sau temporal (atitudinea anabasică) sau ne retrage de pe aceste coordonate (atitudinea catabasică). Există și calea de mijloc, neutră, de stare pe loc, de hibernare, și credem că există și un sentiment neutru axiologic, despre care Blaga nu a scris, și care nu este unul de indiferență, ci de neglijare a realității din jur.

Atitudinea anabasică, de mișcare a popoarelor pe coloana destinului, este vizibilă pe harta istorică a nașterii națiunilor. Europa care a modelat Terra este un exemplu al manifestării anabasice. În destinul ei, India este catabasică, lipsită totalmente de cronici și istoriografii. Cultura antică egipteană, orientată spre viitor – mântuirea finală – și spre grija cotidiană a îmbălsămării morților ori a clădirii mormântului piramidal al faraonului, este o cultură catabasică. Ciudată este societatea chineză în atitudinea ei catabasică. Una dintre cele mai vechi populații ale lumii nu a trăit ideea de destin decât în formula retragerii: Marele Zid. Și-a ars colosala flotă maritimă tocmai pentru a nu deveni o forță colonială, și a fost supusă de colonii. Dar China rămâne un destin necunoscut și deschis...

Năzuința formativă, sau apetitul formei, este ultimul factor al matricii stilisticii prezentat de Blaga și unul dintre cei mai edificatori în descrierea unei culturi. Toate formele noastre de manifestare dobândesc o caracteristică a întiderii, prind alcătuirea unei imagini. Imaginea pe care o reflectăm, în vis, în mitologie, în poezie, în motivul

melodic, în realitatea politică sau în conceptul filosofic, poate fi individualizantă, tipizantă sau stihială.

Mediul anglo-saxon invocat mai sus este prin excelență individualizant: își reprezintă și reproduce formele adevărate ale realității. Personajele lui Shakespeare sau Rembrandt sunt unice precum monadele lui Leibniz, sau conduita morală kantiană ca reușită personală ce deschide accesul spre condiția umană. Categoria estetică a tragicului domină acest spațiu, iar lupta pentru supraviețuire a individului reprezintă vârful biologiei în teoria darwinistă. Individuală este așezarea politică în sute de statele germanului în evul mediu, precum federală este baza republicii lui actuale, individuală este credința creștină protestantă, care s-a fărâmițat în zeci de confesiuni, individuală este moneda englezească și politica ei insulară față de Uniunea Europeană.

Tipizanți sunt grecii din antichitate. Lumea a fost creată după un model, omul este supus destinului, nu există în acest cadru un discurs despre libertate personală în afara libertății Cetății. Statuia expusă în piața publică reflectă frumusețea desăvârșită, iar Ideile platonice își supun lumea lucrurilor sensibile într-o nefirească desăvârșire. Tipizantă a fost lumea veche a Romei, pe care Renașterea italiană a redat-o umanității. Modul tipizant retușează formele reale, eliminând defectele, ceea ce pare întâmplător sau accidental, astfel încât realitatea e reprezentată în forma ei ideală.

Stihiale sunt popoarele creștin-ortodoxe, ca și cele orientale. Formele stihiale, elementarizante, suprimă nu doar accidentalul, dar și genericul din lucruri, păstrând doar o schemă a lor, o structură aproape geometrizată. Aceste semne rudimentare lasă aparent o impresie de primitivitate, de dezordine. Însă, lucrurile redată sumar și sintetic devin purtătoare a unei stihii universale, depășind specia căreia îi aparțin. Arhitectura sau pictura bizantină – modele ale reprezentării stihiale – sunt purtătoare ale revelației divine. Actul chetotic de deșertare de materialitatea individuală sau de cea a speciei reflectat de ascetul bizantin conferă imaginii sale un sens teoforic.

Indiferent de felul în care se combină factorii unei matrici stilistice opera de cultură rezultată nu poate fi judecată în raport cu alte manifestări culturale ca fiind superioară sau inferioară.

Interesul nostru pentru tema lui Blaga este actual prin prisma întrebării care vizează integrarea etnică europeană sau, mai larg, la nivelul procesului de globalizare: în ce măsură vom reuși să ne integrăm într-o formulă socială postnațională având aceste moșteniri psihice adânci care diferențiază modul nostru comportamental?

Blaga răspunde că o matrice stilistică nu se poate schimba radical într-un timp măsurabil la nivelul unei vieți, decât poate doar unul din factorii săi ar putea suferi o transformare. U.R.S.S. a fost un experiment social care confirmă teoria lui Blaga. O integrare a popoarelor din respectiva uniune nu a condus la o omogenizare etnică, după cum și în cadrul UE lucrurile vor evidenția elementele de multiculturalitate și mai puțin o tendință spre uniformizare.

«VON PRÄRIEN KANADAS IN DIE STEPPEN DER UKRAINE»* – DIE GESCHICHTE DER KANADISCHEN KOMMUNE IM GEBIET ODESA

«З ПЕРІЇ КАНАДИ У СТЕПИ УКРАЇНИ» – ІСТОРІЯ КАНАДСЬКОЇ КОМУНИ НА ОДЕЩИНІ

Matthias Kaltenbrunner,
Universität Wien (Österreich)
Маттіас Кальтенбруннер
Віденський університет
(Австрія)

У статті обговорюється історія «Першої Зразкової Канадської Комуні ім. Леніна», яка була заснована у 1922 році українськими ремігрантами з Канади в с. Мигаї Великомихайлівського району Одеської області. Реміграція була організована «Товариством технічної допомоги радянській Росії», члени якого мріяли про збудування нового соціалістичного суспільства. Всі вони емігрували в Канаду перед Першою світовою війною з Галичини, з Буковини та із центрально-українських земель і тяжко працювали в копальнях та на фермах. Мотивації до реміграції в Радянську Україну, щоденне життя «комунарів» та початок сталінських репресій висвітлюються на прикладі життєвого шляху комунара Олекси Порайка (1890-1936), біографію якого автор реконструював завдяки різноманітним джерелам з українських, канадських та російських архівів.

Автор висловлює щире подяку пану професорові Миколі Михайлуці – без його підтримки та фахових порад було б неможливо написати цю статтю.

Am 26. März 1922 erreichte das Dampfschiff «Lithuania» den Hafen von Libau (Liepāja) im heutigen Lettland, nachdem sie am 11. März New York City verlassen hatten. Mit an Bord waren insgesamt 179 Menschen, die ihre Zukunft im jungen Sowjetstaat sahen, der sich erst ab Dezember «Sowjetunion» nennen sollte: 41 Mechaniker für die AMO-Fabrik in Moskau, 49 Mitglieder der New Yorker Kommune «Iry» (Earie) – und 57 Mitglieder der «Ersten kanadischen landwirtschaftlichen Kommune» [1]. Die Neuankömmlinge waren Mitglieder einer Vereinigung, welche nach dem Sieg der Bolschewiken im Russischen Bürgerkrieg bei der Schaffung eines neuen Staates helfen wollten – der «Society for Technical Aid to Soviet Russia of U. S. & Canada» (STA), die im Mai 1919 in New York City gegründet wurde, wo sie auch ihren Hauptsitz hatte. Organisator war der Revolutionär Ludwig Karlovič Martens (1875-1948), der Russland nach der Revolution 1905 verlassen hatte und nun als Leiter des Sowjetischen Regierungsbüros in New York der Quasi-Botschafter Sowjet-Russlands war. Ziel der Vereinigung war es, die Rückkehr von russischen Emigranten zu koordinieren, die eine wesentliche Rolle beim Aufbau des neuen Staates spielen sollten [2].

Welche Menschen schlossen sich nun den «Kommunarden» an, die sich Anfang des Jahres 1922 in Abendkursen auf ihr Leben in einer Sowjet-Kommune vorbereiteten? Die 57-köpfige «Erste kanadische Agrarkommune» hatte sich aus zwei ursprünglich separaten Gruppen der STA formiert: Eine in Winnipeg, Manitoba, deren Mitglieder aus Galizien und der Bukowina stammten, und eine in Montreal, Quebec,

die von Ukrainern aus den zum Russischen Reich gehörenden Gebieten Wolhynien, Podolien und Kiew formiert wurde. Insgesamt bestand die Kommune Berechnungen des Historikers Vadim Kukushkin zufolge zu 53 Prozent aus galizischen Migranten, 13 Prozent stammten aus der Bukowina und 34 Prozent aus dem Russischen Reich. Die meisten von ihnen waren, wie aus diversen Listen ersichtlich wird, Frontier Laborers gewesen, die kurz vor dem Ersten Weltkrieg nach Kanada migriert waren [3]. Nach einem kurzen Aufenthalt in Charkiv erreichten am 28. April 1922 schließlich 52 Personen – 42 Männer, acht Frauen und vier Kinder – ihren Zielort, einige Mitreisende hatten sich wohl während der langen Reise abgesetzt. Die Destination der Remigranten war die Ortschaft Myhaji, etwa 100 Kilometer nördlich von Odesa im Bezirk Velyka Mychajlivka gelegen. Anfang des 20. Jahrhunderts hatte das Dorf lediglich 119 Einwohner gehabt und war nicht viel mehr als eine Ansammlung von Erdhütten gewesen, die sich in einer Geländevertiefung um den Gutshof des Großgrundbesitzers Keller, eines Bessarbien-Deutschen, gruppiert hatten. Nachdem die Sowjets im Gebiet Odesa 1918 ihre Herrschaft etabliert hatten, wurde im Jahr 1920 aus dem ehemaligen Gutshof ein staatlicher Landwirtschaftsbetrieb, die Sowchose «Myhajevo», benannt nach der an das Dorf Myhaji angrenzenden Bahnstation, gebildet. Nach den verheerenden Kriegsjahren fehlte es am Allernötigsten – an Saatgut, Vieh, landwirtschaftlichen Geräten und ganz besonders an Arbeitskräften [4]. Die «Kommunarden» kamen nicht mit leeren Händen. Eine Einzelperson hatte mindestens 500 \$, eine Familie 800 \$ aufzubringen – so kam die Gruppe auf insgesamt 35.000 \$, für welche technisches Gerät angeschafft worden war: drei amerikanischer Traktoren der Marke «Case», sechs Pflüge, sieben Eggen, fünf Aussähmaschinen und zwei Ford-Lastwagen. Die Anfänge waren, wie aus Berichten hervorgeht, äußerst schwierig für die Ankömmlinge: Die Kommune bestand aus einigen wenigen nackten Steinhäusern ohne Fenster und Türen, einer Tischler- und Schmiedewerkstätte ohne Werkzeuge und einigen Ställen ohne Vieh und teilweise ohne Dach. Auch eine Mühle und die seit Jahren verwahrlosten Wiesen und Ackerland des ehemaligen Gutshofes gehörten dazu. Der Pachtzins wurde übrigens genauso wie das eingebrachte Vermögen nicht in Geldwert, sondern in Pud Getreide gemessen – ein Pud entspricht 16,36 kg. Die mitgebrachten Maschinen steckten noch in Charkiv fest und die Kommunarden schafften es nach ihrer Ankunft nur mit Müh und Not, die Frühjahrssaat rechtzeitig auszusäen [5]. Zu allem Überflus beging der erste Leiter der Kommune im Sommer 1922 Selbstmord, indem er sich in einen Brunnen stürzte [6]. Im Oktober 1922 wurde von der Abteilung für industrielle Immigration über die Leistungen der Immigrantenkommunen Bericht an Vladimir Lenin erstattet, worauf dieser höchstpersönlich im «Allgemeinen Russischen Zentralkomitee» den Antrag einbrachte, die kanadische Kommune in Myhaji mit dem Attribut «Musterkommune» auszuzeichnen. Seit dem 9. November 1922 trug diese daher stolz den Titel «Erste kanadische landwirtschaftliche Musterkommune V.I. Lenin» [7].

Die erste Hälfte der 1920er Jahre kann als Blütezeit der migrantischen Kommunen in der Sowjetunion betrachtet werden. Vierzehn Kommunen waren von Migranten aus den USA gegründet worden, drei von Kanadiern, zwei von Tschechoslowaken und jeweils eine von Schweizern bzw. Deutschen. Zehn der

Kommunen befanden sich in der russischen Sowjetrepublik, zehn in der ukrainischen und eine, die tschechoslowakische Kommune «Intergel'po», in welcher der spätere Politiker Alexander Dubček seine Kindheit verbrachte, im zentralasiatischen Kirgistan. Neben Myhajevo wurden zwei weitere Kommunen gänzlich oder teilweise von kanadisch-ukrainischen Remigranten gegründet – nämlich «Chliborob» (Getreideproduzent), die sich in Toronto formiert hatte, und «Nyva Trudova» (Scholle der Arbeit), die sich aus Remigranten aus verschiedenen kanadischen Städten zusammensetzte. Beide Kommunen siedelten sich in der Gegend von Kryvyj Rih im Südosten der Ukrainischen Sowjetrepublik an. Außerdem remigrierten auch einige Mitglieder der russisch-orthodoxen Sekte der «Duchobory» (Geisteskämpfer) aus Kanada und gründeten ebenfalls eine Kommune [8].

Ende April 1923, ein Jahr, nachdem die ersten Kommunarden angekommen waren, erreichte eine zweite Gruppe von etwa 75 Remigranten Myhaji, welche landwirtschaftliches Gerät im Wert von insgesamt 20.000 \$ mitbrachten, darunter erneut drei Traktoren. Ein weiterer Traktor war als Geschenk für eine Kommune von Rotarmisten in der Umgebung bestimmt, denen die Mittel zum Ankauf fehlten [9]. Einer der Neuankömmlinge der zweiten Gruppe 1923 in Myhajevo war Oleksa Porajko (1890-1936). Gemeinsam mit seinen Eltern sowie der jüngeren Schwester Sofija hatte er zur ersten Migrantengruppe aus dem Dorf Tulova, Bezirk Snjatyn in Ostgalizien gehört, die sich nach 1899 nach Kanada aufgemacht und sich in Edna-Star, Alberta, der ersten ukrainischen Blocksiedlung Kanadas, angesiedelt hatte. Dort verlebte der junge Oleksa, wie sich seine Schwester Sofija später erinnerte, im Kreis seiner Familie und anderer ukrainischer Siedler eine materiell durchaus entbehrensreiche, aber geborgene Kindheit: Nach der Ankunft half der Junge seinen Eltern beim Bau der Farm, unterstützte seine Mutter bei der Feldarbeit, fing in Teichen Bismarcken und machte sich über seine kleine Schwester lustig, die sich fürchtete, wenn abends ein Kojotenrudel in der Nähe des Hauses heulte. Da es in der Siedlung vor 1907 keine Schule gab, wurde der junge Oleksa zunächst von seinem schreib- und lesekundigen Vater zu Hause unterrichtet und belegte später als Jugendlicher Fernkurse. Im Jahr 1907 begann der 17-Jährige gemeinsam mit dem gleichaltrigen Mykola Charuk, der 1901 mit seiner Familie ebenfalls aus Tulova migriert war, in einer Kohlemine in Frank am Crown's Nest Pass zu arbeiten. Die kurze Erfahrung als saisonaler Frontier Laborer, die viele Siedler machten, sollte den weiteren Lebensweg des jungen Mannes maßgeblich beeinflussen: Ihr Bruder habe 1908 die erste ukrainische sozialistische Zeitung «Červonyj Prapor» nach Hause gebracht und sei als überzeugter Sozialist zurückgekommen, erinnerte sich seine Schwester Sofija. Während sich Porajkos Mutter und die jugendliche Schwester, die später bis an ihr Lebensende in prosowjetischen ukrainischen Organisationen äußerst aktiv sein sollte, auf Oleksas Seite schlugen und in der Folge die «progressive» Presse wie «Robočyj Narod» oder «Ukrajins'ki Robotniči Visti» lasen, blieb der Vater weiterhin bei seinem gewohnten russophilen Blatt «Rus'ke Slovo», in welchem die Vereinigung aller Ostslaven in der russischen Orthodoxie propagiert wurde. Oleksa war auch in den nächsten Jahren politisch aktiv – er las die in Vancouver von der Sozialistischen Partei Kanadas herausgegebene Zeitung "Western Clarion" und nahm im Jahr 1910 am ersten Parteitag der kurzlebigen Ukrainischen Sozialdemokratischen Partei in Calgary, Alberta, teil. Einige Jahre lang, von 1912 bis 1917, bewirtschaftete er seine

eigene Farm in Athabasca, Alberta, bevor der technisch begabte junge Mann die Landwirtschaft wieder aufgab und sich – angeblich erfolglos – als Erfinder betätigte. Wie die Aufzeichnungen des kanadischen Patentamtes belegen, gelang es ihm im Februar 1919 wenigstens eine Erfindung patentieren zu lassen – eine mechanische Vorrichtung, durch die Autofahrer oder Kutscher nun nicht mehr extra aussteigen müssten, um ein Hof- oder Weidentor zu öffnen («Automatic Gate Opener»). In den Jahren 1921 und 1922 habe Oleksa Porajko in der Ortschaft Saint Michael, Alberta, einen Diskutierklub organisiert, im dem über alles nur nicht über Religion diskutiert werden durfte, da er die konfessionellen Konflikte der Ukrainer in Kanada als Wurzel allen Übels gesehen habe, berichtete seine Schwester Sofija. Angeblich erfuhr er von der Organisation der Kommunen in Edmonton, wo er sich auf Arbeitssuche befand. Da er zu wenig finanzielle Mittel besaß, die er in die Kommune einbringen konnte, musste er seine Eltern um Unterstützung bitten. Während ihm die Mutter Geld gegeben habe, schrieb der sowjetische Schriftsteller Oleksandr Ključnyk in seiner dokumentarischen Erzählung über die Kommune Myhajevo, habe sich Oleksa mit seinem Vater, der schon zuvor seinen politischen Überzeugungen skeptisch gegenüber gestanden war, vor der Abreise endgültig überworfen [10].

Sein neues Leben in der Sowjetukraine dokumentierte Oleksa Porajko minutiös in Briefen an seine Schwester Sofija und seinen Schwager Petro Kyforuk, die politisch auf seiner Linie waren [11]. In den ersten Jahren der Kommune, in denen auch einige Remigranten das Handtuch warfen und nach Hause zurückkehrten, existierten die intensivsten Netzwerke zwischen Myhajevo und Kanada, die durchaus mit der transatlantischen Kommunikation er global vernetzten westukrainischen Dörfer zu vergleichen ist [12]. Porajko sah sich deshalb angehalten, auf die Beschreibungen anderer Kommunarden zu reagieren, die sich in ihren Briefen nach Kanada häufig negativ über das Leben in der Kommune äußerten und deren Aussagen wohl auch seinen Angehörigen zu Ohren kamen [13]. So berichtete er im August 1923, nur wenige Monate nach seiner Ankunft, durchaus offen über den Kulturschock, den viele der Remigranten kaum verkrafteten:

«Wenn verschiedene Nachrichten über das Leben hier kursieren, dass V. Kušnir schreibt, dass es anscheinend ihm und seinen Kindern hier nicht gefällt und dass sie froh wären, wieder nach Kanada zurückzukehren, dann ist es halt so. Dass es hier dem einen gefällt und dem anderen nicht, ist eine natürliche Sache. Das ist überall so, und es ist schwierig, es allen recht zu machen. Gleichzeitig finde ich es seltsam und lächerlich, dass ein Unzufriedener das Leben hier mit dem amerikanischen vergleicht. Dieses Land hat einen Krieg hinter sich, eine Revolution, eine Hungersnot. Dadurch wurde es bis auf die Grundfesten zerstört, während in Amerika das Leben blühte und sich entwickelte. Jeder Unzufriedene kann, wenn er sich über das Leben und die Ordnung hier beklagen will, Tausende Gründe finden, und sie alle werden der Realität entsprechen, wenn man die Sache nur von einer Seite betrachtet und den Lebensstandard hier mit dem amerikanischen vergleicht. Was den Lebensstandard betrifft, und insbesondere Fleischgerichte, elektrisches Licht, Straßenbahnen, Autos usw., so kann man nicht sofort verlangen, dass alles schon so perfekt ist, wie in einigen Teilen Amerikas. [...] Ein Mensch, der mit der Hoffnung hierher gefahren ist,

sofort ein besseres und angenehmeres Leben zu bekommen, der machte einen Fehler, und sicher beklagen sich jetzt diese Unzufriedenen über alles und jedes. Ein Mensch aber, der mit der Hoffnung hierher gefahren ist, hier schwierige Lebensbedingungen anzutreffen, so wie man sie tatsächlich nach diesen Zerstörungen erwarten konnte, der ist zufrieden und wundert sich, dass es besser ist, als er erwartet hat, und begibt sich gern und energisch zur Arbeit, um das erwünschte Bessere zu erreichen» [14].

Der Alltag in der Kommune unterschied sich tatsächlich stark vom Leben, das die Remigranten in Kanada geführt hatten. Oleksa Porajko versuchte im Oktober 1924, seiner Schwester seinen Tagesablauf und die Organisation der Arbeit zu erklären:

«Ich beschäftige mich insbesondere mit Tischlerarbeiten, damit verbrachte ich den vergangenen Winter und den ganzen Sommer. Wir haben jetzt viel Arbeit, denn wir bauen viele neue Gebäude. Wir müssen schließlich alles hündisch machen, die Fenster, die Türen und alles andere. Wir sind fünf Leute bei dieser Arbeit, und wir müssen noch zusätzlich Leute von außen beschäftigen. Zur Arbeit stehe ich früh auf, kurz nach fünf, die Glocke läutet um fünf, und das Frühstück ist schon fertig, wenn man aufsteht, man braucht nicht auf das Frühstück warten, sondern kann direkt in die Kantine gehen. Am Weg erfahre ich im Waschraum von einem hinter Glas aufgehängten Zettel (so einen Zettel nennen wir Aufgabenliste [narjad], das Komitee schreibt ihn jeden Abend), wo [ich zu arbeiten] und welche Arbeit ich zu machen habe. [...] Die tools [Original englisch], die ich benötige, nehme ich aus einem Magazin (kladovka), wo ständig jemand dort ist. Als Magazin bezeichnen wir hier ein Lager für verschiedenste Dinge. Es ist so etwas Ähnliches wie ein store [Original englisch], nur mit dem Unterschied, dass in unserem Magazin niemand etwas für Geld kauft oder verkauft» [15].

Ein wichtiges Element des Alltags in der Kommune war selbstverständlich auch die Tätigkeit der Kommunistischen Partei und die sogenannte «Kulturarbeit», die damit verbunden war. Porajko beschrieb seiner Schwester im Februar 1924, wie sie sich dies vorzustellen hatte:

«Jeden Abend und an den Sonntagen werden zwei Zimmer der Schule und der Leseverein [Klub] durch verschiedene Kurse besetzt, wie etwa der Schule für die Analphabeten, eine Vorlesung des Agronomen, eine gemeinsame Lesung, ein Meeting des Jugendverbands, ein Meeting der Frauenabteilung, ein Meeting der Kommunistischen Partei, ein allgemeines Meeting, und oft noch irgendwelche speziellen Veranstaltungen. [...] Es starb Lenin. Diese Nachricht verbreitete sich am 21. Jänner [1924] in allen Sowjetrepubliken. Uns erreichte sie schon am zweiten Tag am Nachmittag. Wir ließen die jede Arbeit liegen. Das Signal dazu, dass wir die Arbeit verließen, war ein Alarm in der Mühle, eine Glocke im Innenhof und das Aushängen der Trauerfahne. Am Tag seiner Beerdigung arbeiteten wir ebenfalls nicht» [16].

Ein Jahr später, 1925, gab es in der Kommune eine «Parteizelle» mit 13 Mitgliedern und 16 Kandidaten – einer dieser Kandidaten war auch Porajko. Im April 1926 wurde in einer Sitzung des Partei-Bezirkskomitees seinem Aufnahmeansuchen in die Kommunistische Partei stattgegeben wurde. Tatsächlich dürfte er jedoch über den Kandidatenstatus nie hinausgekommen sein – eine Vollmitgliedschaft lässt sich mit Dokumenten nicht belegen [17]. Wahrscheinlich in den späten 1920er Jahren

lernte Oleksa Porajko auch seine Ehefrau Marija kennen, die fünfzehn Jahre jünger war als er und vermutlich aus einem der umliegenden Dörfern stammte. Gemeinsam hatten sie vier Kinder, von denen eines im Kindesalter starb. Porajkos Ehefrau wurde wie viele andere Frauen in der Kommune 1931 als Mitglied in die Kommunistische Partei aufgenommen. Die frühen 1930er Jahre markieren den Zenit und gleichzeitig den Niedergang der Kommune: Durch die Aufnahme der umliegenden Kolchosen hatte sich die Mitgliederzahl von 162 Personen im Jahr 1923 auf 647 im November 1933 vervielfacht. Die kanadischen Remigranten stellten nur mehr einen Bruchteil davon. In einem Bericht der «Parteizelle» Myhajevo ist nachzulesen, der Ernteplan sei 1932 zu 102% erfüllt worden – trotz großer Schwierigkeiten:

«Zusammenfassend ist über die Arbeit der Parteizelle bei politisch-wirtschaftlichen Kampagnen und das Leben der Kolchosen im vergangenen Jahr 1932 zu sagen, dass die Arbeit der Parteizelle von großen Spannungen begleitet wurde. Der ungeschlagene Klassenfeind bemühte sich bei jedem Schritt, uns zu schaden, aber dank der hartnäckigen und beharrlichen Arbeit der Kommunisten und Komsomolzen, die sich auf das breite Aktiv der Kolchose stützen und die Entscheidungen der Partei klar umsetzen, konnte die Parteizelle große Erfolge bei der Ausführung der politisch-wirtschaftlichen Kampagnen verbuchen, vor allem in der Kommune, die für die Kolchosen in der Umgebung Beispielwirkung hatte und hat» [18].

Die Reihen der Kommunistischen Partei wurden einer «Säuberung» (ukr. čystka, russ. čistka) unterzogen. Im November 1933 wurden 41 Mitglieder und Kandidaten der Kommunistischen Partei der Kommune überprüft: Drei Mitglieder wurden zu Kandidaten degradiert, vier Kandidaten zu bloßen «Sympathisanten» (sočuvstvujuščij). Zehn Personen – drei Männer und sieben Frauen – wurden aus der Partei ausgeschlossen. Dem vorausgegangen waren unterschiedliche Denunziationsbriefe – teils mit Namen, teils anonym – , in denen sich Mitglieder der Kommune gegenseitig unterschiedlichster Verfehlungen bezichtigten. Auffällig ist der hohe Anteil der ausgeschlossenen Frauen – in den meisten Fällen handelte es sich um Ehefrauen von kanadischen Remigranten, die aus der örtlichen Bevölkerung stammten. Eine davon war auch Marija Porajko. Bereits 1932 war sie zweimal ermahnt worden – einmal, weil sie sich nicht rechtzeitig zur Feldarbeit begeben hatte, und ein zweites Mal wegen «der Verbreitung von Gerüchten alltäglichen Charakters». Zehn befragte Mitglieder aus der Kommune – von denen einige selbst bei der «Säuberung» aus der Partei ausgeschlossen wurden – äußerten sich durchwegs negativ über Marija Porajko: Sie sei zwar intelligent, könne aber «die Massen nicht organisieren», in der Gartenbaubrigade, die sie leitete, gäbe es «keinen sozialistischen Wettbewerb», die Ernte sei nicht rechtzeitig eingebracht worden, sie würde während der Arbeitszeit schlafen oder zu viel Zeit mit dem Verkauf der Lebensmittel am Basar vergeuden. Vom Vorsitzenden der Säuberungskommission wurde daher festgestellt, sie sei «kein Beispiel von Arbeitsdisziplin», habe sich als Leiterin der Gartenbaubrigade «nicht bewährt» und dadurch schließlich «den Verderb eines Teils der Tomaten, des Kohls und der Karotten» verschuldet. Aufgrund ihres "passiven Verhaltens in der Partei und der schlampigen Einstellung den wirtschaftlich-politischen Aufgaben der Kommune gegenüber" wurde die junge Frau aus der Kommunistischen Partei ausgeschlossen [19]. Im September 1935 verließ Oleksa Porajko Myhajevo, um eine Stelle als Bauarbeiter bei der Organisation "Dniprobud" anzunehmen, die ihren Namen durch den Bau eines

Wasserkraftwerkes am Fluss Dnipro erhalten hatte [20]. Porajko lebte in einer Barackensiedlung, in der sich fünfzehn Arbeiter ein Zimmer zu teilen hatten, wie er an Schwester und Schwager schrieb [21]. Im Juli 1936 starb Oleksa Porajko 46-jährig im Krankenhaus der Industriestadt Kryvyj Rih, Gebiet Dnipropetrovs'k, angeblich bei der Entfernung eines Zahns. Seine Eltern in Kanada sollten ihn um lange Jahre überleben und starben 1950 kurz nacheinander in Edna-Star, Alberta, wo sie sich 1899 angesiedelt hatten [22].

Note

* Myroslav Irčan, Z preriji Kanady v stepy Ukrajinj. Charkiv 1930.

1. GARF, fond 364, opis' 1, delo 7, list 353-361; Vadim Kukushkin, From Peasants to Labourers. Ukrainian and Belarusian Immigration from the Russian Empire to Canada. McGill-Queen's University Press 2007, 186; Vadim Kukushkin, Back in the USSR: while thousands of eastern Europeans poured into Canada to settle the prairie west, a few hundred elected to return to their roots and build an agricultural utopia in the new Soviet Russia. Utopian, it wasn't, The Beaver: Exploring Canada's History. August 1, 2006; Myroslav Irčan, Z preriji Kanady v stepy Ukrajinj. Charkiv 1930, 29-34; Mykola Choruževs'kyj, Naščadky Komunariv, in: Horyzont. Literaturno-chudožnij ta suspil'no-polityčnyj iljustruvanyj zbirnyk Odes'koji orhanizaciji spilky radjans'kych pys'mennykiv Ukrajinj. Odesa 1970, 14-21, 14-15; Polina Jakivna Levčenko, Istorija sela, Manuskript, o. J., Schularchiv Myhaji; Istorija gorodov i sel Ukrainskoj SSR. Odesskaja oblast'. Kiev 1978, 401-402.
2. Natalija Mykolajivna Černihovec', Immihrants'ki sil's'kohospodars'ki kolektyvy v Ukrajinj (1921-1930 rr.). Dysertacija na zdobuttja naukovocho stupenja kandytata istoričnych nauk. Kyjiv 2011, 49-64; Kukushkin, From Peasants to Labourers, 184-185.
3. GARF, fond 364, opis' 1, delo 7, list 216b-229, 353-361; Irčan, Z preriji Kanady v stepy Ukrajinj, 26-29; Kukushkin, From Peasants to Labourers, 186; Ancestry.com. *Grenzübergänge: Von Kanada in die USA, 1895-1956* [database on-line]. Provo, UT, USA: Ancestry.com Operations, Inc., 2010; Ancestry.com and The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints. *Kanadische Volkszählung in Manitoba, Saskatchewan und Alberta von 1916* [database on-line]. Provo, UT, USA: Ancestry.com Operations Inc, 2009; Schulmuseum Myhaji, Ausstellungstafeln "Myhajivs'ki Komunary", "Veterany k-pu im. Lenina", "Veterany Komuny", Fotoalbum zur Geschichte der Kommune (Besuch 29.03.2014).
4. GARF, fond 364, opis' 1, delo 7, list 353-361; Kukushkin, From Peasants to Labourers, 186; Vadim Kukushkin, Back in the USSR: while thousands of eastern Europeans poured into Canada to settle the prairie west, a few hundred elected to return to their roots and build an agricultural utopia in the new Soviet Russia. Utopian, it wasn't, The Beaver: Exploring Canada's History. August 1, 2006; Irčan, Z preriji Kanady v stepy Ukrajinj, 29-34; Mykola Choruževs'kyj, Naščadky Komunariv, in: Horyzont. Literaturno-chudožnij ta suspil'no-polityčnyj iljustruvanyj zbirnyk Odes'koji orhanizaciji spilky radjans'kych pys'mennykiv Ukrajinj. Odesa 1970, 14-21, 14-15; Polina Jakivna Levčenko, Istorija sela, Manuskript, o. J., Schularchiv Myhaji; Istorija gorodov i sel Ukrainskoj SSR. Odesskaja oblast'. Kiev 1978, 401-402.
5. Kukushkin, From Peasants to Labourers, 185; GARF, fond 364, opis' 1, delo 7, list 197b-199, 205-208, 362-365b; Oleksandr Hordijovyč Ključnyk, Myhajivs'ki Komunary. Dokumental'nyj narys. Odesa 1972, 3-9.
6. Ju. Belopol'skij, Ostrovok kolektivnogo truda. (S.-ch. kommuna kanadskich ěmigrantov v. m. Migaev), Izvestija (Odesa), 12.08.1922. In späteren Darstellungen wurde der Selbstmord verschwiegen und Typhus als Todesursache angegeben. - Ključnyk, Myhajivs'ki Komunary, 12.
7. M.I. Rybinskij, G.Ja. Tarle, O pomošči trudjaščichsja zarubežnych stran sovetskomu sel'skomu chozjajstvu (1921-1925 gg.), in: Istoričeskij Archiv. Nr. 4 ijul'-avgust 1961, 51-77, 53-61; V.I. Kysel'jov, Z im'jam Lenina, in: Ukrajin's'kyj Istoryčnyj Žurnal. Nr. 2 berezen'-kviten' 1964, 77-80, 77; V.I. Kysel'ov, Z istoriji orhanizaciji ta dijalnosti internacional'nych (immihrants'kych) sil's'kohospodars'kych kolektyviv na Ukrajinj, in: Ukrajin's'kyj Istoryčnyj Žurnal. Nr. 9 veresen' 1965, 76-81, 76; Ključnyk, Myhajivs'ki Komunary, 10-12; Černihovec', Immihrants'ki sil's'kohospodars'ki kolektyvy v Ukrajinj, 88.
8. GARF, fond 364, opis' 1, delo 7, list 362; delo 11, list 6-9, 44; P. M. Denysovec', Storinka kolhospnoho budyvnyctva, in: Ukrajin's'kyj Istoryčnyj Žurnal. Nr. 5 veresen' žovten' 1962, 104.106; Rybinskij, Tarle, O pomošči trudjaščichsja zarubežnych stran sovetskomu sel'skomu chozjajstvu, 74-75; Kukushkin, From Peasants to Labourers, 186; Vadim Kukushkin, A Roundtrip to the Homeland: Doukhobor Remigration to Soviet Russia in the 1920s, abrufbar unter: <http://www.doukhobor.org/Kukushkin.htm> (31.03.2014).

9. GARF, fond 364, opis' 1, delo 11, list 9.
10. Kaye, Dictionary of Ukrainian Canadian Biography of Pioneer Settlers of Alberta, 218-220; Petro Kyforuk, Jubilejna preskampanija. V 60-riččja presy i 72-riččja svoho narodžennja požertvuvala \$ 72 na presovyj fond dlja "Ž i S", Žyttja i Slovo, 01.01.1968, 13; Petro Kravčuk (Hg.), Žinoči Doli. Toronto 1972, 280-285; Canadian Patents Database, Patent CA 198744, Gate, abrufbar unter: <http://brevets-patents.ic.gc.ca/opic-cipo/cpd/eng/patent/198744/summary.html?query=> (11.02.2015); Ključnyk, Myhajivs'ki Komunary, 13-17.
11. Kopien dieser Briefe übergab Sofija Porajko-Kyforuk dem Schriftsteller Jurij Smolyč, über den sie angeblich ins Archiv der Kommunistischen Partei von Odesa gelangten. Dort sind sie heute jedoch nicht mehr auffindbar. Einige der Briefe wurden von Oleksandr Ključnyk in seiner dokumentarischen Erzählung über die Kommune, bei der Porajko im Mittelpunkt steht, abgedruckt. Der Schriftsteller passte die Sprache Porajkos an das Standard-Ukrainische an, auch wenn er einzelne dialektale Elemente oder englische Ausdrücke bewusst beließ, um die Sprache des Migranten wiederzugeben. Zudem kürzte er die Briefe, ohne die Auslassungen zu kennzeichnen und veränderte wohl auch teilweise den Inhalt. Aus diesem Grund können diese Abdrucke nur mit Vorbehalt als authentische Quelle gelten.
12. Einer der Rückkehrer war Ivan Kasijan (1892-1982), der 1912 aus dem Dorf Mykulynci bei Snjatyn nach Kanada gegangen war und sich mit unterschiedlichen Tätigkeiten als Frontier Laborer in Ontario über Wasser gehalten hatte. Nach dem Ersten Weltkrieg remigrierte er nicht, wie ursprünglich geplant, in sein Heimatdorf, sondern schloss sich der zweiten Gruppe von Kommunarden an und gelangte 1923 nach Myhajevo. Während seines vierjährigen Aufenthalts in der Sowjetukraine kam es zum einzigen Treffen mit seinem jüngeren Bruder Vasyl' Kasijan (1896-1976) in Kiew, der gerade aus dem Exil in Prag zurückgekehrt war und nun eine erfolgreiche Karriere als sowjetischer Künstler startete. 1927 hatte Ivan Kasijan genug von der Kommune und kehrte nach Kanada zurück - die kanadische Staatsbürgerschaft sollte ihm, der beinahe 70 Jahre in diesem Land verbracht hatte, jedoch verwehrt bleiben, vielleicht nicht zuletzt auf Grund seines kurzen sowjetischen Intermezzos. Seine letzten Lebensjahre verbrachte er in einem Altenheim in Montreal, Quebec. - Petro Kravčuk, Sim"ja Kasijaniv [Teil 1-2], Žyttja i Slovo, 19.06.1978, 7; 26.06.1978, 7; Petro Kravčuk, Lystovannja Vasylja Kasijana z bratom u Kanadi [Teil 1-3], Žyttja i Slovo, 09.10.1978, 8-9; 23.10.1978, 8; 06.-13.11.1978, 7-8; R. Znajda, Pam"jati Ivana Kasijana, Žyttja i Slovo, 25.09.1982, 14; Spysok členiv ahrokomuny im. Lenina na 25 červnja 1924 r., in: Ključnyk, Myhajivs'ki Komunary, 122-123.
13. Ključnyk, Myhajivs'ki Komunary, 22, 37.
14. Ključnyk, Myhajivs'ki Komunary, 26-27.
15. Ključnyk, Myhajivs'ki Komunary, 41-42.
16. Ključnyk, Myhajivs'ki Komunary, 35-36.
17. Odesskij okužnoj komitet KP(b)U, g. Odesa (okružkom KP(b)U), orgotdel, učetnyj p/otdel, Spiski kommunistov sel'skich rajkomov i partjaček, Staatliches Archiv des Gebiets Odesa, Ukraine, fond 7, opys 1, sprava 337, arkuš 27, 37-38; Odesskij okužnoj komitet KP(b)U, g. Odesa (okružkom KP(b)U), orgotdel, informstat. p/otdel, Protokol č-19 zasidannja bjuro Hrosulovs'koho rajparkomu vid 12/IV-26 roku, Staatliches Archiv des Gebiets Odesa, Ukraine, fond 7, opys 1, sprava 482, arkuš 59-59a; Odesskij okužnoj komitet KP(b)U, g. Odesa (okružkom KP(b)U), orgotdel, podotdel učetnyj, raspiski i perepiska po vydače partbiletov (na bukvy "P-S") 1926 g., Staatliches Archiv des Gebiets Odesa, Ukraine, fond 7, opys 1, sprava 833, arkuš 289.
18. Protokoly zasedanija rajkomissii po čistke partii jačejki KP(b)U i drugie materialy k nim, jačejki Agrokomuna im. Lenina, s. Verbanovka, Staatliches Archiv des Gebiets Odesa, Ukraine, fond 1242, opys 6, sprava 26, arkuš 23.
19. Sprava Porajko M. S., iz jačejka Komuna, Grosulovo, Staatliches Archiv des Gebiets Odesa, Ukraine, fond 1242, opys 6, sprava 126, arkuš 1-2; Protokoly zasedanija rajkomissii po čistke partii jačejki KP(b)U i drugie materialy k nim, jačejki Agrokomuna im. Lenina, s. Verbanovka, Staatliches Archiv des Gebiets Odesa, Ukraine, fond 1242, opys 6, sprava 26, arkuš 1-2, 16-33, 46-49, 57-62..
20. Ključnyk, Myhajivs'ki Komunary, 65-66, 92-104.
21. Ključnyk, Myhajivs'ki Komunary, 102.
22. Ključnyk, Myhajivs'ki Komunary, 112; Kaye, Dictionary of Ukrainian Canadian Biography of Pioneer Settlers of Alberta, 218-220.

СВІТОВЕ НАДБАННЯ 120-РІЧНОГО ВИНАХОДУ ОДЕСИТА

О. О. КАЛІНІЧЕНКО

капітан 1 рангу у відставці,
науковий співробітник лабораторії факультету ВМС,
Одеська національна морська академія
(Україна)

Королівська манта (мал.1). Хто хоч раз бачив цю морську істоту, не міг не захопитися її величавим парінням у морських глибинах. На бойовій службі на атомному торпедному підводному човні «К-42» в Індійському океані 1983 року мені пощастило спостерігати її неперевершені стрибки з океанських глибин над морською поверхнею на рейді о-ва Сокотра.

«Манта» UUV – таку назву має дослідний зразок, який є прототипом перспективного бойового глайдера “Mothership”, контракт на створення якого було укладено 20 листопада 2011 року у Сан-Дієго між Управлінням військово-морських досліджень в Арлінгтоні (США) та компанією SAIC – Science Applicational Corp. (Лінгвуд, штат Вашингтон) [1].

Що ж таке глайдер? Р.В. Красильников у своїй монографії дає таке пояснення: «...глайдер – использует эффект планирования, при котором подводный аппарат погружается или всплывает по пологой, не обязательно прямолинейной, траектории, позволяющей ему перемещаться в заданном направлении только за счет сил, действующих на него со стороны морской среды. Изменение плавучести глайдеров, как правило, обеспечивается путем изменения значения их осредненной плотности... Крылья же позволяют глайдеру управляемо перемещаться вперед» [2].

На сьогоднішній день глайдери представлені наступними моделями: «Slocum» (США, TeledyneWebb), «Sea Explorer» (Франція, ACSA), «Sea Wing» (Китай), «ALEX» та «SORA» (Японія, Osaka University), «Seaglider» (США, Вашингтонський університет, iRobot), «МАКО» та «ФУГУ» (Росія, Самарський державний технічний університет), «Океанос» (Росія, Санкт-Петербург, ЗАО НППТ «Океанос»), Торпедоподібний (Росія, Владивосток, ПІМТ Далекосхідного відділення РАН), «Slocum Thermal» (США, TeledyneWebb), Ru 27 «Scarlet knight» (розробки лабораторії університету Rutgers, Нью-Джерсі), «Spray» (США, Bluefin Robotics), «Deepglider2» (США, iRobot). Національним океанографічним центром (Великобританія, Саутгемптон) здійснено проект «Exploring Ocean Fronts». Зауважу, що для наукових досліджень та військових потреб, першу модель – глайдер типу «Slocum», з моменту випробування першого прототипу в 1991 році й на цей час, у світі продано та знаходиться в експлуатації близько 500 одиниць.

2012 року на військово-морських протичовнових навчаннях НАТО «Noble Mariner 12» та «Proud Manta 12» [3, с.15], було задіяно флот глайдерів у складі 9 одиниць типу “Slocum” та одного «Bluefin Spray». Через рік, на

навчаннях «Proud Manta 13», окрім класичних глайдерів було задіяно й хвильові глайдери [3, с. 16]. 2012-2014 роках на Чорному морі випробування глайдерів проводила і Росія.

Вищенаведені факти красномовно свідчать про те, що у ХХІ ст. флоти розвинених країн включили до свого арсеналу бойові глайдери, на які покладені важливі завдання в протичовновій, протидиверсійній та протимінній обороні. Такий революційний вибух у практичному застосуванні глайдерів не залишився осторонь дослідників, а, навпаки, став результатом їх праць з подальшого удосконалення й теоретичного осмислення [4], [5], [6].

Саме зараз, на часі, встановити й батька нового виду підводних апаратів. В низці публікацій на цю тему [7], [8], [9] стверджується, що ним був професор Генрі Стоммел (Henry Stommel), який 1989 року у своїй праці вжив таке поняття – глайдер та винайшов гідродинамічний принцип його руху. Однак це не відповідає дійсності. Проходячи архівну практику в Державному архіві Одеської області у 2009 році, у виданні цього архівного закладу від 1961 року [10] я знайшов інформацію про низку документів, пов'язаних з винаходом Володимира Афонасьовича Кремінського [11], [12].

Ще 1883 року він здійснив винахід підводного човна, рух якого забезпечувався без застосування механічного рушія (гвинта, гребного колеса, або водомету). 1885 року В.А. Кремінський подав свій проект на розгляд у Санкт-Петербург до Імператорського російського Технічного Товариства.

1892 року В.А. Кремінський у своїй монографії [13] писав: «Занимаясь по вопросу подводного плавания опытами с моделями подводных аппаратов, я прихожу к полному убеждению в положительной возможности плавать под водою, в самом широком смысле этих слов, а также в том, – что в будущем это плавание получит самое широкое применение, как для научных, так и чисто для специальных, напр. военных и даже коммерческих целей. К этому убеждению приводят меня опыты, давшие мне идею возможности устройства такого судна, которое может находиться и двигаться под водою. Без электрического двигателя и без посредства винта или колес, сравнительно долгое время и на различной глубине, на основании самых простых, известных физических законов» [14, с.8].

1895 року винахід В.А. Кремінського розглядався в Одеському відділенні Імператорського російського Технічного Товариства. Голова Одеського відділення В.М. Лигнеев 29 серпня 1895 року призначив комісію для розгляду вищеназваного винаходу на чолі з Головою Морського відділу Одеського відділення Імператорського російського Технічного Товариства барона, генерал-майора К.Р. Бістрома. 19 та 21 вересня комісія розглянула проект підводного човна Кремінського та заслухала його пояснення зі справи. Якщо подивитися на склад членів комісії (А.А. Югансон, Б.Ф. Гаусман, І.О. Крукстон, А.П. Старков – в роботі участі не брав у зв'язку з відрадженням у Санкт-Петербург) то стане зрозуміло, яка доля чекала на винахід. 22 вересня 1895 року доповідь разом зі звітом комісії про досліди була покладена на стіл Голови ОВІРТТ (основна ідея винаходу – можливість «паріння» на великих глибинах – не розглядалась).

Володимир Афонасьович Крeмiнський конкретизує свiй винахiд таким чином: «...Я нашел такой двигатель, т.е. способ движения, при котором не нужно ни винта, ни колес. И хочу воспользоваться в этом случае силою падения и подъема, т.е. – всплывания тела в воде. Известно, что всякое тело, падающее, должно падать по вертикальной линии, но бывают случаи, когда тела, в силу сопротивления среды, центра тяжести и своей формы, падают не вертикально, а ломаными кривыми и прямо наклонными линиями. К последнему случаю падения и будет подходить движение моего судна...» [14, с. 16].

Через два роки В.А. Крeмiнський наважується звернутися до Голови ОВiРТТ, щоб вiн особисто ознайомився з кресленнями, брошурою та призначив повторну експертизу винаходу, але й на цей раз Фортуна вiдвернула своє обличчя вiд винахiдника. Опис винаходу складається з наступних роздiлiв: 1. Передмова, 2. Основнi вимоги. Необхiднi якостi. Двигун, 3. Дослiди, 4. Порiвняння способiв руху, 5. Дихання. Противаги перемiщенню вантажiв. Внутрiшнє та зовнiшнє освiтлення. Опалення. Вимiрювач швидкостi, 6. Керування. Найважлившi вимоги при облаштуванні судна, 7. Заключення, 8. Додатки до методу пiдводного плавання В.А.Крeмiнського (7 малюнкiв i креслень), 9. Знайденi помилки при друцi.

Дослiди з визначення руху пiдводного тiла способом «парiння» описано у В.А. Крeмiнського в роздiлi «Дослiди» з посиланням на креслення №№ 1-5. Цiкавий його висновок у тому, що «...всякое тело, какой бы оно формы не было, можно заставить падать по наклонной линии, приделав к нему известной величины крылья и установив где нужно центр его тяжести...» [14, с.18]. Дослiджено й рух i залежно вiд типу крила: рухомого («подвижного») та стацiонарного («глухого») та зроблено такий висновок – «... модель с подвижными крыльями, находясь в горизонтальном положении, и имея площадь крыльев одинаковую с глухими, идет под большим уклоном в сравнении с моделью, имеющей глухие крылья; но зато эта последняя идет в наклонном положении (см. фиг.4)...» [14, с. 18]. Також у дослiдах було звернено увагу на спiввiдношення довжини моделi до дiаметру в межах 5-20 i мало висновком те, що «...модельки одинакового диаметра, но большей длины при опускании отклонялось менее и бросали грузик далее, чем короткие... кроме того; оставивши грузик... они медленнее, чем короткие принимали наклонное положение и больше шли по горизонтальной линии...»[14, с. 18-19]. Емпiрично провiвши дослiди та описавши їх у вiдповiдному роздiлi, В.А. Крeмiнський в наступному роздiлi «Порiвняння способiв руху» проводить порiвняльнi розрахунки двох способiв руху: звичайного, рiвномiрного горизонтального та запровадженого ним похилого з прискоренням. «Предположим, что нам нужно два судна одинаковых размеров передвинуть на расстояние 2000 фут., от точки А к А', одно по горизонтальной линии, вращая винт или колеса, а другой – моим способом, т.е. по линии АВА', составляющей с горизонтом воды угол 5 градусов...» [14, с. 21]. Його розрахунки аргументовано приводять до висновку «...Если же заставить первое судно двигаться по горизонтальной линии... чтобы расстояние в 2000 фут пройти в

одно время с судном, идущим по наклонной линии, то работа первого судна окажется в 111 раз более работы второго...» [14, с. 22].

Підсумовуючи вищенаведене очевидно, що Володимир Афонасьович Кременський, колишній рядовий мінної роти Чорноморського флоту, який мешкав в Одесі по вул. Розкидайлівській, буд. 22, безсумнівно має справжній пріоритет у винаході способу руху під водою, який зараз використовується у класичних глайдерах. Наприкінці хотілося б навести рядки останнього абзацу передмови винахідника: «Итак – цель чисто научного разрешения вопроса подводного плавания, соединение всех тружеников этого дела одним руководящим началом и сочувствие этому делу людей капитала – вот что необходимо для скорого и полного разрешения вопроса подводного плавания» [14, с. 13], як це актуально та на часі в питанні відродження боездатності підводної компоненти Військово-морських Сил України!

Література

1. Unmanned underwater vehicles take advantage of advanced sensors and processors for navigation and artificial intelligence - See more at: <http://auvac.org/newsitems/view/1194#sthash.YZSi6YY4.dpuf>
2. Красильников Роман Валентинович. Системы борьбы с необитаемыми аппаратами – асимметричный ответ на угрозы XXI века. - СПб, 2013. Ресурс доступу: <http://www.e-reading.link/book.php?book=1023866>.
3. Keeping a cutting edge: new threats, technologies, and business models for NATO underwater research.//HIS Jane's Navy International, June 2014, p.p. 10-16/.
4. Гайкович Борис. Автономные подводные аппараты с гидродинамическими принципами движения. // Ресурс доступу: <http://www.economist.com/node/21556551/>.
5. Кожемякин И.В., Потехин Ю.П., Рождественский К.В., Рыжов В.А., Смольников А.В., Ткаченко И.В., Фрумен А.И. Подводные глайдеры: эффект «рыбьего пузыря». Санкт-Петербургский государственный морской технический университет// Морские интеллектуальные технологии. 2012. № 4. С. 3-9/.
6. Птичкин Сергей. Стой, кто плывет! На защиту морских баз встанут подводные роботы.// "Российская газета" - Федеральный выпуск №6486 (214) от 19 сентября 2014 г.
7. Ресурс доступу: <http://m.rg.ru/2014/09/19/podvodnye-roboty.html/>.
8. Таран Антон. Робот-планер проплавал рекордные девять месяцев. 18 сентября 2009 г. // Ресурс доступу: <http://www.membrana.ru/particle/3341/>.
9. Антонов Григорий. От фантастики к реальности. В Самаре создан подводный беспилотник. 02.09.2014 // Ресурс доступу: <http://www.samara.aif.ru/society/details/1329044/>.
10. Голдовский Б.И. Зачем подводной лодке крылья. – Нижний Новгород, февраль 2013 // Ресурс доступу: <http://www.metodolog.ru/node/1626/>.
11. Бачинский Анатолий и др. Государственный архив Одесской области. Путеводитель, Одесса, 1961, – С. 388.
12. ДАОО, ф.333, оп.1, од.зб.330 на 23-х арк. Заметки В.А.Креминского «по подводному плаванию и возможности устройства подводного судна» и переписка об изобретенном им подводном аппарате для исследования глубин дна моря.
13. ДАОО, ф.333, оп.1, од.зб.290 на 6 арк. Заключение комиссии отделения и переписка о рассмотрении изобретенного Креминским способа розыска и подъема затонувших судов. 13. Креминский В.А. Заметки по подводному плаванию и возможности устройства подводного судна, Одесса, 1892, - с.33 + рис. на 1 л.
14. Калініченко О.О., Синявська О.О. В.А.Кременський – Цюлковський підводного світу. – Одеса, 2012. – с. 40.

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СЛУХАЧІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАВЧАННЯ

Т. Г. КВАША,

викладач,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Входження України у світовий освітньо-культурний простір, вироблення державних стандартів мовної освіти, зміна системи вищої освіти, участь у Болонській конвенції висувають високі вимоги до забезпечення повноцінною вищою освітою студентів. Сьогодні будь-який студент для опанування професії має змогу обирати не тільки освітній заклад, а й країну навчання. У своєму виборі він керується багатьма причинами, серед яких, за даними соціологів, не останнє місце належить уже сформованому іміджу держави, співвідношенню вартості та якості освіти. Це і виступає критерієм при виборі України іноземними студентами, як місця навчання.

Більшість навчальних закладів визначає навчання іноземних студентів в якості одного з пріоритетних напрямків освітньої діяльності. Переважна кількість студентів-іноземців проходять довузівську підготовку. Саме навчання іноземних студентів на підготовчому факультеті в університеті є особливим початковим етапом навчання, що має свої особливості, оскільки за досить короткий час (8-10 місяців) студенти повинні засвоїти не тільки достатній обсяг теоретичних знань української чи російської літературних мов, а й створити власну лексичну базу, сформувати мовні, комунікативні навички та вміння, які будуть необхідні їм для повноцінної участі у житті ВНЗ. І саме головне – це адаптація іноземців у новому соціально-культурному середовищі.

Мало хто з науковців, котрі переймаються проблемами методики викладання української та російської мов як іноземних, обходять питання мовної і культурної адаптації іноземних студентів в Україні. Так, І.М. Жовтоніжко, Т.А. Єфімова, досліджуючи проблеми іноземних студентів в українському суспільстві, як найтипівішу з них, виділяють проблему формування «вторинної мовної особистості», коли студенти потрапляють у двомовне середовище – російської і української мов [4, с. 144]. С.В. Бобиль розглядає цю проблему у світлі «продуктивного міжкультурного діалогу» [1, с. 356]. А от дослідниця О.М. Тростинська, наприклад, пропонує не користуватися російськими підручниками при вивченні російської мови як іноземної в Україні, а розробити методику викладання російської мови «на українському лінгвокультурологічному матеріалі» [6, с. 263], що дозволило б «сформувати мовну поведінку іноземних учнів адекватно реаліям країни, в якій

вони навчаються», та сприяло тому, щоб іноземні студенти, навіть не вивчаючи української, «стали провідниками ідей українського народу в різних країнах світу» [6, с. 263]. О. Резван для вирішення цих проблем пропонує забезпечити комфортність навчання, використати адаптовані прийоми педагогічної техніки у процесі навчання, сформувати вміння самостійної роботи студентів [5].

Проблеми адаптації актуальні як для груп із російською, так і для груп із українською мовами навчання, тому метою нашої статті є спроба згрупувати проблеми, внутрішньо притаманні процесу навчання на підготовчому факультеті, за ознакою поступовості їхнього прояву, а також виокремити найвагоміші з них.

Якщо згрупувати ці іманентні проблеми, вони виглядатимуть так:

Перша група. 1 «На вулицях» міст України або у повсякденному побутовому спілкуванні користуються україно-російський суржиком, а, отже, яку б мову не вивчали студенти-іноземці як основну, для побутової комунікації все одно необхідний певний лексичний мінімум іншої мови. Так, студенти «російськомовного» підготовчого відділення, хоч і вважають, що вони слушно обрали російську мову, все ж у більшості супермаркетів, у «Макдональдсі» стикаються з українськими назвами продуктів (яловичина, м'ясо, цибуля, картопля, цукерки тощо) та страв, написи в магазинах, опис різних видів послуг все одно потребують елементарного знання української мови. Студенти також помічають, як відрізняється вимова певних слів, що вони їх чують у побутовому спілкуванні, та літературна вимова, котрої навчають на підготовчому факультеті – так, постійно спантеличує іноземців українська вимова російської букви «г» і досить великої групи слів, до складу котрих вона входить.

2. «Іншу сторону медалі» ми отримуємо у групах, де студенти обрали українську мову навчання. Хоча підготовчі факультети, зі свого боку, роблять усе можливе, щоб відповідним чином роз'яснити студентові історичну мовну ситуацію в Україні, все одно студентів шокує, що в гуртожитку, на вулицях (у побутовому спілкуванні) вони літературної мови фактично не чують. Часто вони скаржаться на те, що коли звертаються українською мовою до однолітків, до продавців у магазині, у відповідь ті або сміються, або не відповідають, або говорять, що вони їх не розуміють, не знають української і т.п. Такі відповіді неодмінно шокують студентів, адже на вивчення літературної мови вони витрачають багато часу та зусиль. Проте ця мова, яку вони вивчають, практично «не має ситуативного виходу». Все це, звичайно, дуже ускладнює процес соціально-культурної адаптації студентів-іноземців.

Проблеми *другої групи* витікають із проблем першої групи і пов'язані зі стильовими межами оволодіння мовою. Здійснюючи певний аналіз мовної ситуації, доходимо висновку: в Україні мало розвивається розмовно-побутовий стиль української мови, натомість краще розвиваються офіційно-діловий та

особливо науковий стилі української літературної мови. Вся університетська документація, та й усне ділове спілкування україномовні, більшість лекцій в університетах читаються українською мовою, фактично всі підручники з усіх галузей науки та професійних знань, котрі наявні в бібліотеках, є україномовними. Отже, студенти україномовних груп підготовчого відділення, засвоївши переважно нейтральний та розмовний стилі, не вивчають наукового стилю в обсязі, достатньому для розуміння лекцій. А студенти російськомовних груп підготовчого відділення, потрапивши на перший курс, стикаються з тим фактом, що україномовні лекції, виконані в науково-навчальному підстилі наукового стилю, їм узагалі абсолютно незрозумілі. У той же час практика показує, що паралельне вивчення двох мов у рівному обсязі неможливе, оскільки призводить до небажаних наслідків як у мовленнєвій, так і в психолого-адаптаційній площині.

Проблеми *третьої групи* пов'язані з відсутністю в більшості університетів спеціальних груп для студентів-іноземців, і відразу після підготовчого факультету іноземці навчаються в українських групах, часто 1-2 студенти на 25-30 українців. Проте, викладачі, які працюють із іноземними студентами у складі українських груп, а, особливо, з першокурсниками, на жаль, часто забувають, що, по-перше, формування «вторинної мовної особистості» – це процес довготривалий, і може тривати від півроку до 2 років до свого ймовірного завершення (це пов'язано з індивідуальними мовно-психологічними особливостями особистості). По-друге, викладачі-лектори часто не враховують той факт, що конспектування україномовного наукового тексту на слух – все-таки один з найскладніших видів навчальної діяльності, котрий традиційно викликає неабиякі труднощі й в українських студентів (бо, на жаль, значна частина першокурсників ще не має сформованого понятійно-категоріального мислення, а переважно має лише уявлення про загальні наукові поняття), а студент-іноземець на першому курсі тим паче виконати цей вид роботи просто нездатний. Відбувається це навіть не тому, що він погано навчався на підготовчому відділенні чи з ним недостатньо працювали викладачі, а в силу психо-фізіологічних чи психолого-адаптаційних факторів (як ми сказали вище, процес формування «вторинної мовної особистості» у нього ще просто не завершився й не може завершитися). На жаль, багато викладачів висувають до іноземних студентів такі ж вимоги у плані розуміння й відтворення наукового стилю української мови, як і до українських студентів, що породжує безліч непорозумінь та конфліктних ситуацій. До того ж, викладачі не враховують той факт, що студенти, які передусім отримують освіту інженерно-технічного напрямку, мають «технічне» мислення і не завжди схильні до швидкого засвоєння іноземної мови. Отже, вагомою проблемою є некогерентність об'єктивних можливостей студента й надто суворих, у мовному плані, вимог до нього з боку викладачів фахових дисциплін.

Отже, вирішення цих складних, а часом ще й надзвичайно гострих проблем – щоденне завдання, яке постає перед викладачами, які працюють з іноземними студентами на підготовчих факультетах.

Література

1. Белинская О.Е. Межъязыковая интерференция в условиях русско-украинского взаимодействия и проблемы преподавания русского языка / О.Е. Белинская, Л.И. Борох // Русский язык и литература: Проблемы изучения и преподавания. – К., 2009. – С. 347-351.
2. Бобиль С.В. Шляхи розвитку міжкультурної компетенції у процесі навчання іноземних студентів на підготовчому відділенні / С.В. Бобиль // Русский язык и литература: Проблемы изучения и преподавания. – К., 2009. – С. 355-358.
3. Дементьева Т. І. Формування комунікативної компетенції студентів-іноземців підготовчих факультетів у процесі навчання / Т. І. Дементьева // автореф....дис. канд. пед. наук : 13.00.09 – Х., 2005. – 17 с.
4. Жовтоніжко І.М. Вплив дисциплін природничо-наукового циклу на адаптаційний процес іноземних студентів / І.М. Жовтоніжко, Т.А. Єфімова // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки : зб. наук. пр. – Х.: Константа, 2005. – Вип. 9. – С. 142-149.
5. Резван О. О. Педагогічні умови розвитку пізнавальних потреб у іноземних студентів у процесі навчання / О.О. Резван // автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04: 2008. – 17 с.
6. Тростинська О.М. Український лінгвокультурологічний аспект у викладанні російської мови іноземним студентам / О.М. Тростинська, І.І. Черненко // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки: зб. наук. пр. – Х. : Константа, 2007. – Вип. 11. – С. 261-266.

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР ДОБИ БАРОКО: ПОХОДЖЕННЯ ВЕРТЕПНОЇ ДРАМИ

Т. О. КОРОБКО,

викладач,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Українське культурне поле є багатовіковим нашаруванням звичаїв, традицій, обрядів. Саме вони складають основу культури, творячи разом із нею суцільний моноліт, який виокремлює і творить різнобарвну гамму різних граней мистецтва. І серед цих граней не останнє місце посідає мистецтво – дії, мистецтво – театру.

Вертеп, як складова частина давньої української літератури та театрального мистецтва доби бароко, явище унікальне не тільки для української культури, а й світової взагалі. Тому не дивно, що питання стосовно виникнення вертепу було предметом дослідження багатьох вчених та мистецтвознавців, серед яких: М. Возняк, І. Дудич, П. Житецький, О. Кисіль, Є. Марковський, Н. Петров, І. Федас, І. Франко [1, 3, 5, 8, 10, 11, 12]. Однак незважаючи на детальне вивчення даного питання, воно і досить залишається відкритим, тобто актуальним.

Витоки театрального мистецтва України можна простежити аж до княжої доби, коли мандрівні актори-скоморохи розважали народ своїми діями – танцями, піснями, завжди доречними та актуальними.

Існують припущення, що ті зразки народної творчості, які дійшли до нашого часу, протягом другої половини XVII та XVIII століть мали якнайширше розповсюдження в Україні [2,3].

На другу половину XVII – першу половину XVIII століть припадає період подальшого розвитку започаткованого наприкінці XVI століття українського шкільного театру. Фактично його можна вважати спадкоємцем театральних традицій попередніх віків. До першої половини 30-х років XVII століття головним осередком українського шкільного театру був Львів, у другій половині XVII столітті його центром стає Київ, власне, Києво-Могилянська академія. Саме наприкінці XVI – на початку XVII століть український театр розвивається у вигляді найпростіших його виявів – декламації і діалогів. Декламація – це віршовані панегірики у формі привітань, надгробних промов, написів, послань. Темати їх були герби або їх елементи, якісь найновіші події (війна, укладання миру, зустріч або відправлення посольства, чиясь смерть, перемога, релігійні свята – Різдво, Великдень, важливі історичні події тощо). Виконувались декламації гуртом у шкільних класах або в церквах без сценічних атрибутів, але під час свят, урочистостей припускалося скупе сценічне оформлення (виконавці, одягнуті у відповідні костюми реальних або алегоричних постатей, декламували серед декорацій, вдаючись до відповідних жестів).

Збереглися декламації Лазаря Барановича, Димитра Туптала, Петра Поповича-Гученського, присвячені Ісусу Христу.

З курсів поезики і риторики, які викладалися в українських школах у другій половині XVII століття, до нас дійшли тільки деякі, починаючи з XVII століття, але й вони дають конкретне уявлення про той обсяг знань, які здобували студенти в галузі драматичної творчості і сценічного мистецтва. Написанням і розігруванням драматичних творів керував учитель поезики, хоча початки декламації, виразного читання викладав учитель риторики. Хоч ці твори мали релігійно-дидактичний характер, тогочасна дійсність відбивалася в них у вигляді світських елементів, де були відгуки на окремі животрепетні питання сучасності.

У XVII столітті на території Східної Галичини й у Києві з'являються зразки поетичних панегіриків, написаних у формі декламації та у стилі бароко.

У київських шкільних драмах, окрім релігійних тем, піднімалися питання утвердження загальнолюдських цінностей, втілених в алегоричних образах і релігійних розмірковуваннях.

Шкільний репертуар у кожному окремому випадку диктував сценічне обладнання сцени. Найбільша частина його вимагала містеріальної сцени для виставлення різдвяних і великодніх драм, у яких відповідно до тогочасної барокової естетики зображувались різні місцевості на землі, уявні картини неба, раю і пекла в алегоричних образах. І тут вже простежується чіткий зв'язок із вертепною драмою. Історичні ж п'єси обмежувалися доволі скупими декораціями. Інші види п'єс — декламації і діалоги — виставлялися взагалі без сценічних пристосувань, за наявності лише завіси.

Алегоричні постаті українського шкільного театру одягалися відповідно до античних і середньовічних уявлень про одяг міфічних, біблійних та історичних осіб. Кожна постать мала в руках характерні символи, які відрізняли один образ від іншого.

Серед шкільних драм, написаних і виставлених протягом першої половини XVIII століття, основне місце продовжують посідати драми різдвяного й великоднього циклів. Деякі з них дійшли до нас без заголовків, дат створення, деякі — анонімні і без дат написання чи вистави.

Найкращою українською шкільною драмою типу мораліте є «Воскресіння мертвих» Георгія Кониського. У п'єсі змальовано картину соціальної нерівності, жорстокої експлуатації простих людей панівною верхівкою, беззахисність бідняків перед представниками влади, викрито несправедливе судочинство, пов'язане з хабарництвом.

Драми на історичні теми стали вершиною української шкільної драматургії першої половини XVIII століття («Владимир» Феофана Прокоповича (1705), «Іосиф Патріарха» Лаврентія Горки (1708), «Милость Божія...» невідомого автора (1728).

У трагікомедії «Владимир» розповідається про прийняття християнства князем Володимиром Святославичем, але насправді йдеться про державно-культурницьку діяльність гетьмана Івана Мазепи, якому й присвячено цей твір.

Що стосується вертепної драми, то за твердженням дослідників цього виду театрального мистецтва (І.Франка, М.Возняка), в Україні вертеп з'явився

наприкінці XVI століття «Той ляльковий театр, занесений також до нас із Заходу з Польщі, а може із Чехії, зберігся між русько-українським людом аж до нашого часу, майже до наших днів» [12, с.161]. Прадавні форми театру стали прикладом для творців перших літературних українських драматичних творів, зокрема вертепної драми. Іван Франко називає її найвищою художньою формою українського театру [12, с.67].

На 1667 рік припадає перша документальна згадка про вертепне дійство, або різдвяну драму, яке влаштовувалося на щорічне свято народження Ісуса Христа. Відомі ще інші припущення щодо першого вертепу: це 1591 і 1639 роки. Вертепна гра на довгий час стала традиційною різдвяною, святковою розвагою українського народу.

Оригінальну гіпотезу висловив відомий дослідник давньої української літератури І. Єрьомін. Він твердить, що десь наприкінці XVI століття під час різдвяних свят у церкві ставили «вертеп», ящик із розмальованими фігурками. Потім його носили школярі по оселях, співаючи при цьому кантів. У середині XVIII століття, за доби розквіту шкільного театру на Україні, учні створюють вертепну драму. Отже, зазначає І. Єрьомін, український вертеп творився під кінець XVI століття і його запозичено найімовірніше з Польщі, а драму було утворено на матеріалі української шкільної драми та інтермедії [4, с.61].

Яке відношення мав вертеп до шкільної драми і шкільних інтермедій? Існує думка (М. Грицай і М. Йосипенко), що шкільний театр виник раніше вертепу і спричинив на нього великий вплив [6, с.12]. Чи можемо ми сприймати таке твердження без заперечень? Відомо, що шкільна драма зародилася наприкінці XVI – на початку XVII століть. Чи був у той час вертеп?

Аналізуючи зовнішній бік вертепних п'єс, можна зробити висновок, що вони мають багато спільного із шкільними виставами XVII – XVIII століть. Як і вони, вертепна драма написана силабічними віршами, якими писалися тоді всі віршовані твори. У другій частині драми з'являються «низькі» персони, які балакають понівеченою українською мовою. Все це якраз відповідає загальним рисам шкільних п'єс того часу, що ставилися в Київській академії і по інших духовних школах, а разом із тим не суперечить і вимогам шкільних піітик. Але зв'язки вертепної п'єси з шкільною драмою на цьому не закінчуються. В дуже складній за своїм змістом вертепній драмі є сцени схожі на окремі інтермедії, іноді тут буває навіть однаковий текст. Часто самий текст вертепної драми цілком був схожий з поодинокими місцями в духовних п'єсах або інтермедіях. Таким чином, можна припустити що автори цих п'єс були добре знайомі з шкільними драмами, які ставились в Київській академії, очевидно, це і були її колишні вихованці або бідолахи-неуки, яким стало потім у пригоді колишнє перебування в академії. Джерелом другої частини вертепної драми була виключно усна народна творчість.

Про шкільну генезу вертепу писав М. Возняк: «Сильне занечиснення мови церковнослов'янськими в релігійно-біблійній частині вертепу промовляло за тим, що джерелом була тут якась шкільна містерія» [1, с.54]. На зв'язок вертепу і шкільної драми вказував й Іван Франко в історичних обрисах «Русько-український театр» (1819) «Ставши особливо власністю школи, вертеп прийняв ту подвійну форму, котру адаптувала шкільна драма» [12, с.74]. Щоб краще

зрозуміти розвиток шкільної і вертепної драми, потрібно простежити і виокремити спільні і різноголосні елементи у їхньому творенні вертепного мистецтва. Спорідненість між ними, звичайно, виникла внаслідок того, що відомі і невідомі автори вертепної і шкільної різдвяних драм зверталися до одного джерела – Євангелій від Матвея та Луки. Незважаючи на цю обставину, все ж таки між цими творцями одної мистецької лінії було різноголосся. У чому воно полягало? У вертепному варіанті впадає у вічі певна законсервованість у відтворенні євангельської історії, оскільки вертепники не були творцями тексту драми, а лише виконавцями готового тексту. Показовим у цьому значенні є така деталь: вертепник із Хорольщини «проспівати окремих уривок із драми... не може, а обов'язково починає все з початку, аж поки дійде до потрібного місця» [9, с.24].

Шкільний варіант різдвяної драми, здебільшого авторський, відзначається більшою гнучкістю. Видно, що творці шкільної драми намагалися якомога реальніше подати відомий сюжет, долучаючи до нього алегоричних персонажів, виявляли вміння новаторства, вводячи до драми персонажі, які відсутні в канонічній історії.

Звичай колядувати на Різдво із обрядовою зіркою і козою, переодяганням, використання масок коріниться у культурі Київської Русі, а практика театралізованого відтворення біблійних сюжетів під час церковної служби (літургійна драма) стає поширеною в добу середньовіччя. Але спосіб споруджувати різдвяні ясла з персонажами різдвяної драми має, очевидно, західноєвропейське походження, пов'язане з обрядом Католицької Церкви, яка дозволяє фігурувати зображення святих. Таким чином, автентичний національний характер, поєднаний із західними впливами і літературною та фольклорною традицією, породжує унікальне явище українського вертепу.

На жаль, майже не збереглося документальних свідчень про існування вертепу у більш давні часи. Можна тільки робити загальні припущення про зв'язок і взаємовплив вертепу і шкільного театру.

Література

1. Возняк М. Початки української комедії (1616-1819). – Львів, 1919. – С. 156.
2. Данченко В. Український вертеп: (роздуми про виникнення та побудування): Народна творчість та етнографія, 1973, №1, С.64.
3. Дудич І. Театр в Україні XVII – XVIII ст. Католицький літопис. 2008. – С. 58.
4. Єрьомін І. Народний театр: Україна, 1927, кн. 5, – С.27.
5. Житецький П. Малорусские вирши нравучительного содержания. – «Киевская старина», т.27, 1832.
6. Йосиенко М. Народний ляльковий театр «Вертеп»: Театр, 1937, №1, с.62-63.
7. Кисіль О. Український театр. – К.: Мистецтво, 1968. – С. 258.
8. Марковський Є. Український вертеп. Розвідки і тексти. – К., 1929.
9. Маяковський Є. Український вертеп. Розвідки й тексти. – К., 1929. – Вип.1. – С. 138.
10. Петров Н. Очерки из истории украинской литературы XVIII века. – К., 1919.
11. Федас І. Український вертеп (у дослідженнях XIX – XX ст.). – К.: Наукова думка, 1987.
12. Франко І. Твори в 50-ти томах. – К., 1983. – Т.16. – С. 227.

**САКРАЛЬНАЯ ГЕОГРАФИЯ И ТЕОРИЯ «НООСФЕРЫ»
В. ВЕРНАДСКОГО**

Ю. В. КОТЛЯР,

д.и.н., профессор,
*Черноморский государственный университет имени Петра Могилы
(Украина)*

Одним из научных проявлений сакрального является сакральная география – система знаний о соотношении тех или иных объектов на земной поверхности с категориями священного. Сакральная география говорит о неоднородности Земли – о наличии «центра мира», «оси пространства» и «сакральных зон». Симптоматичным видится возрождение в последние годы интереса к геополитике – промежуточной между политической и сакральной географией отраслью познания, а также новые научные изыскания в форме геоэкономики и «метафизического» краеведения [5]. Для понимания внутренней сущности явлений, которые сейчас происходят в мире, необходимо введение в научный оборот понятия сакрального в форме сакральной географии.

Сакральное противоположно мирскому, повседневному. «Сакральное – одна ширь» (по определению философа М.Элиаде), что свидетельствует о важности этого понятия для человеческой культуры. Сакральное «есть сильным и могущественным, так как оно реальное; оно деятельное, продолжительное... Оно раскрывается во многих модальностях и на разных уровнях» [7, с.148]. Как установил М.Элиаде, сакральное превосходит религиозное уже тем, что весь акт человеческой жизни сам по себе обладает сакральной ценностью. Следовательно, изначальное понимание божественного в индоевропейском мире рассматривало сакральное как трансцендентное по отношению к человеческим условиям, но не к Космосу. Это существенное различие, которое по сути своей расходится с религиозным видением Писания, где Бог воспринимается как стоящий вне мира и как творец последнего. Здесь же, напротив, божественное не столько атрибут Бога, как то, на чем основано существование богов [6].

Опыт сакрального вызывает не только интеллектуальное беспокойство, но и является переживанием с игровой точки зрения, воплощенным осязаемым и метафорическим образом, сходным по восприятию сценической постановке или театральному зрелищу. Поэтому, пространственно-временные ориентиры, позволяя согласовать человеческое существование в обществе в соответствии с его потребностями в пище и безопасности, оказываются единым целым в символической географии. Эти сакральные места выбираются благодаря топографическим особенностям (горы, утесы, пещеры, поляны) или благодаря

тому, что они отмечены знаменательными историческими событиями. Все сакральное пространство, несколько смещено по сравнению с тем, каким оно есть в реальности, символически мыслится как точка отсчета, «центр мира», который организует пространство и наделяет его смыслом. Центр пространства, таким образом, совпадает с местом изначальных откровений, лежавших в основании общества, и становится местом, где практикуют посвященные, где изображают во время праздников архетипические деяния, которые должны возродить мир [6].

В наше время святое и мирское переплетаются друг с другом. И важную роль в этом процессе играют категории пространства и времени. Сакральное время, как и сакральное пространство, противостоят будничности. Осознание и восприятие человеком сакральности пространства формируется культурным наследием предков, которое на территории Украины было, к сожалению, фактически утеряно.

В.Вернадским была предложена концепция ноосферы, на которой базируется большинство современных научных трудов о Земле и человеке и которая повествует о тесной взаимосвязи человека и Вселенной, человека и Планеты. Центральной темой учения о ноосфере является единство биосферы и человечества. В.Вернадский в своих работах раскрывает корни этого единства, значение организованности биосферы в развитии человечества. Это позволяет понять место и роль исторического развития человечества в эволюции биосферы, закономерности ее перехода в ноосферу.

Одной из ключевых идей, лежащих в основе теории В.Вернадского о ноосфере, является то, что человек не является самостоятельным живым существом, живущим отдельно по своим законам, он сосуществует внутри природы и является частью ее. Это единство обусловлено, прежде всего, функциональной неразрывностью окружающей среды и человека, которую пытался показать В.Вернадский как биогеохимик. Человечество само по себе есть природное явление и естественно, что влияние биосферы сказывается не только на среде жизни, но и на образе мысли. Но не только природа оказывает влияние на человека, существует и обратная связь. Причем она не поверхностная, отражающая физическое влияние человека на окружающую среду, она гораздо глубже [2].

В.Вернадский показал, какие глобальные и порой катастрофические изменения Земли происходят под воздействием человека, и предполагал созидательное, а не разрушительное влияние человеческого разума на среду обитания. «...Важно для нас факт, что идеалы нашей демократии идут в унисон со стихийным геологическим процессом, с законами природы, отвечают ноосфере. Можно смотреть, поэтому, на наше будущее уверенно. Оно в наших руках, мы его не выпустим» [1, с. 126].

Для понимания сущности ноосферы и сакральной географии мы приходим лишь сейчас, обращаясь к первоосновам этих понятий. Сакральная география

появилась в глубокой древности как поиск единства макро- и микрокосма. Очевидно, что сознание наших предков от преклонения перед священным ландшафтом, «местом силы» эволюционировало к более целостному пониманию мироздания. Сакральная география обладает особым подходом к миру. Земля видится как живое существо, а человек как микромир. Построение сакральных концепций, как правило, предполагает наделение Земли определенными качествами живого биологического организма – способностью к аккумуляции и распределению «геобиологической энергии», к росту, к реагированию на внешнее воздействие. В работах сторонников концепции «живой Земли» часто высказывается идея о том, что расположение «святых» и «гиблых» мест обусловлено аномалиями земной коры – геологическими разломами, трещинами горных пород, подземными пустотами. Сегодня не стоит воспринимать буквально сакральную географию, так как, являясь традиционным древним знанием, она составная часть эзотерического символизма мироздания и мистериальной гносеологии. Смысл сакральной географии лежит не в экспедициях времен античности или средневековья в поисках легендарных царств и райских островов, а скорее это возможный эзотерический путь-восхождение к трансцендентному «полюсу бытия».

В сакральной географии особая роль отводится священным местам. Священная территория, в силу своего статуса, как правило, рассматривается как пространство с особенными, «божественными» свойствами. В частности, здесь может проявляться воля высших сил, осуществляться высшая справедливость. Пространство, которое до определенного времени было обычным, будничным получает значительно высший, сакральный статус. Понятие сакрального пространства предусматривает идею изменения определенной территории, предоставления ей особенного содержания, иначе – отделение ее от окружающего будничного пространства. Данное место становится неисчерпаемым источником энергии, дает возможность каждому, кому удастся к нему проникнуть – воспользоваться этой силой и присоединиться к священному – духовному.

С.Ермаков и Т.Фаминская предложили следующую классификацию признаков, позволяющих выявлять «особые» зоны земной поверхности:

1. Объективные критерии, которые включают в себя:

3. фольклорно-исторические критерии – наличие в данной местности культовых сооружений (их развалин), объектов поклонения (источник, дерево, роща) различных эпох и религий, предания об их существовании в давние времена.

4. геологические, гидрогеологические, геоморфологические, геофизические – наличие скрытых или выходящих на поверхность разломов, открытых и подземных водных источников, скоплений подземных вод, пустот;

залежей различных руд и минералов, участков с ярко выраженной неоднородностью рельефа.

5. медицинские и биологические критерии – наличие множественных структурных, горизонтальных и вертикальных мутаций растительности на ограниченной территории.

6. метеорологические – наличие устойчивого специфического микроклимата, очагов формирования климата на обширных территориях, мест зарождения смерчей, тайфунов, ураганов.

7. «технические» («технологические») – кажущиеся беспричинными нарушения работы приборов, повышенная изнашиваемость и аварийность механизмов, различных инженерных коммуникаций, зданий; наличие участков дорог с повышенной аварийностью; скоплений вредных промышленных выбросов в атмосферу, не связанных с местами производства [3].

2. Субъективные психофизиологические критерии: возникновение у человека, оказавшегося в определенном месте, спонтанной активизации или угнетения различных функций организма; необычных субъективных ощущений; внезапные психоэмоциональные изменения; спонтанное проявление паранормальных способностей, а также резкое беспричинное изменение поведения и состояния животных.

3. Смешанные критерии. Концентрация на ограниченной территории и в пространстве над ней разнообразных аномальных явлений: периодические и систематические индивидуальные, групповые, массовые наблюдения НЛО и прочих феноменов; появление шаровых молний, «призраков», «духов», «полтергейстов».

С.Ермаков и Т.Фаминская отмечают, что, фиксируя данные признаки, можно «с очень большой долей вероятности определить, является ли «сакральной зоной» та или иная интересующая нас местность» [3].

Как видно из данной классификации, наличие в той или иной точке земной поверхности сакральных объектов является проявлением неких геобиологических свойств, присущих этой точке изначально. Кроме того, с «особым» местом может быть связан целый спектр различных физических и психологических явлений. В такую концепцию вполне укладывается тот факт, что сакральные места действительно традиционно связываются с наблюдением аномальных явлений, физическими исцелениями, достижением особых состояний сознания.

Развивая концепцию В.Вернадского о ноосфере, современная наука изучает культуру и географическое сакральное пространство в их единстве, обозначая его как культурный ландшафт. Несмотря на то, что понятие «культурный ландшафт» в географической науке довольно размыто, существует определение культурного ландшафта Ю.Веденина, соответствующее ноосферной концепции. Согласно этому определению

культурный ландшафт рассматривается как «целостная и территориально локализованная совокупность природных, технических и социально-культурных явлений, сформировавшихся в результате соединенного действия природных процессов и художественно-творческой, интеллектуально-созидательной и рутинной жизнеобеспечивающей деятельности людей» [4].

Традиционные системы природопользования и формы застройки на протяжении веков создавали культурные ландшафты, гармонично вписанные в окружающую среду и организованные по аналогии из сакральными представлениями той или иной национальной культуры.

Таким образом, с помощью сакральной географии мы можем по-новому прочесть опыт прошлого, который был способен к гармоническому сосуществованию с окружающим миром, чего так не хватает современности. В связи с чем, человечество или пережило большинство катастроф XX – начала XXI вв., или стало перед новыми проблемами.

Идеи В.Вернадского намного опережали то время, в котором он творил. В полной мере это относится к учению о биосфере и ее переходе в ноосферу. Только сейчас, в условиях необычайного обострения глобальных проблем современности, становятся ясны пророческие слова В.Вернадского о необходимости мыслить и действовать в планетном – биосферном – аспекте. Только сейчас рушатся иллюзии технократизма, покорения природы и выясняется сущностное единство биосферы и человечества. Судьба нашей планеты и судьба человечества – это единая судьба.

Вот почему, исследование духовной «сакральной» составляющей истории, географии и культуры приобретает чрезвычайное значение для понимания окружающего мира во всей его многомерности.

Литература

1. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1991. – 271 с.
2. Вернадский. Ноосфера – биосфера. – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/1vernadskiy.htm>
3. Концепции «Живой Земли». – Режим доступа: http://adonay-forum.com/entsiklopediya_svyatilischi_mest_silyi/uannxi_wrhsaz/?PHPSESSID=eabbd5c60ad1bfc7ed7cd80dd38c424a;prev_next=prev_5
4. Лавренова О. А. Культурный ландшафт: от земли к космосу. – Режим доступа: <http://lib.icr.su/node/1011>
5. Окара А. Остров амазонок. Первая сумма метафизики Крыма. – Режим доступа: http://exlibris.ng.ru/kraeved/2001-03-22/4_Island.html 11
6. Труссон П. Сакральное и миф. – Режим доступа: <http://www.nationalism.org/vvv/trusson-sacral-and-myth.htm> 13
7. Элиаде М. Мифы, сновидения, мистерии / М. Элиаде. – М.: REFL-book; К.: Ваклер, 1996. – 288 с.

СТАН ДОСТУПУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦИФРОВОЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА САЙТАХ ОБЛАСНИХ КРАЄЗНАВЧИХ МУЗЕЇВ ПІВДЕННОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Т. Є. КУРЧЕНКО,

к.і.н., доц.,
*Національний авіаційний університет
(Україна)*

Важлива роль у розбудові незалежної України, відродженні духовності, історичної пам'яті народу належить національній культурній спадщині та її складовій – пам'яткам історії та культури. Завдяки пам'яткам створюється унікальний, за своїми виховними можливостями, ефект особистої причетності до визначних подій минулого, що сприяє самоствердженню особистості в реальному світі та її національній ідентифікації. Підвищення інтересу суспільства до джерел духовності, вивчення багатовікових традицій актуалізує дослідження проблем збереження історико-культурної спадщини, застосування новітніх форм доступу та поширення національного культурного спадку в країні та за її межами.

Культурна скарбниця світової цивілізації складається із окремого доробку кожного народу, яким би великим чи малим він не був. І світова спільнота є вкрай зацікавленою у вирішенні проблеми збереження історико-культурної спадщини найсучаснішими методами в кожній із країн світу.

Саме на вирішення цієї проблеми націлений Міжнародний проект, учасником якого є кафедра історії та документознавства ГМІ НАУ, під загальною назвою «Соціально-етичні основи збереження цифрової історико-культурної спадщини» (Social and Ethical Foundations of Preservation of Digital Historical-Cultural Heritage), підпроект «Умови цифрового збереження історико-культурної спадщини на веб-сайтах архівних і музейних установ України». Керівником підпроекту є завідувач кафедри історії та документознавства, професор, доктор історичних наук Ірина Іванівна Тюрменко. В робочу групу входять ряд викладачів кафедри, в тому числі і автор цієї статті. До роботи також залучено аспірантів та кращих студентів спеціалізації.

Колектив, що працює над виконанням Міжнародного проекту, складається із двох підгруп: одна опікується проблемою збереження та доступу до історико-культурної спадщини архівних установ, інша – вивчає ступінь збереженості і поширення інформації про пам'ятки, що зберігаються в музейних установах України, зокрема, в обласних краєзнавчих музеях. Краєзнавчі обласні музеї були вибрані для проведення даного дослідження в силу того, що такі музеї мають комбінований склад фондів (містять матеріали історичного, природничого, меморіального та ін. характеру). Подібні музеї не мають аналогів за кордоном і є «родзинкою» української музейної справи.

Предметом особливої цікавості є краєзнавчі музеї півдня України, оскільки вони містять багатий комплекс історичних та культурних пам'яток не тільки українського народу, а й представників поліетнічної і багатомовної спільноти, що населяли і сьогодні населяють південні землі держави.

У ході реалізації першого етапу підпроєкту (станом на квітень 2014 року) дослідницькою групою, що зосередила свою увагу на збереженні історико-культурних пам'яток на сайтах музейних установ було здійснено ознайомчий аналіз середовища веб-сайтів краєзнавчих музеїв. Було з'ясовано, що в Україні в 24 областях нараховується 19 обласних краєзнавчих музеїв, в яких зберігається приблизно 3 млн. 355 тисяч музейних пам'яток. В контексті вивчення стану і наповненості сайтів музеїв південного регіону України увагу було зосереджено на детальному вивченні сайтів Одеського, Херсонського, Миколаївського, Запорізького краєзнавчих обласних музеїв. В ході роботи було з'ясовано, що всі обласні краєзнавчі музеї півдня України мають свої офіційні сайти. Крім того інформація про ці музейні заклади, склад їх фондів, виставкову та наукову діяльність частково представлені на офіційних сайтах ОДА, сайтах міських Рад, екскурсійних кампаній тощо.

На початку роботи над другим етапом підпроєкту робочою групою було прийнято важливе рішення не долучати до аналізу веб-сайти краєзнавчих музеїв Донецької та Луганської областей через військові події на сході України, а також Кримської автономної республіки через статус окупованої території. Таким чином, на другому етапі реалізації підпроєкту детальному аналізу підлягали веб-сайти 16 обласних краєзнавчих музеїв. Крім того, на другому етапі була розроблена програма експертної оцінки збереженості історико-цифрової спадщини на веб-сайтах музейних установ. Програма експертної оцінки мала на меті визначити контекстну поведінку системи веб-сайтів протягом червня – жовтня 2014 р. за такими процесами: прозорість, ефективність, доступність, реактивність, засоби доступу, наявність електронних документів, актуальність інформації, наявність зворотного зв'язку з користувачем веб-сайту, мови сайту, збереження інформації, обсяг оцифрованих музейних предметів, соціальну відповідальність та довіру до сайту. Опрацьований матеріал був узагальнений і дав можливість зробити певні висновки.

В даній статті ми торкнемося результатів опрацювання сайтів краєзнавчих музеїв 4 областей: Одеської, Херсонської, Миколаївської, Запорізької і з'ясуємо, наскільки ці результати відповідають загальним тенденціям, або суттєво відрізняються від них.

Першим показником, за яким тестувались веб-сайти музеїв чотирьох південних областей є прозорість, тобто досліджувалось наскільки відповідає за змістом ім'я сайту музею в адресному полі браузера, чи відображається назва сторінки у інформаційному рядку браузера, чи помітна назва сайту на першій сторінці, чи ім'я сайту відповідає завданням, характеру та сутності організації. По результатам тестування були отримані наступні результати: Одеський

краєзнавчий музей – 75% прозорості, Херсонський – 25%, Миколаївський – 75%, Запорізький – 50%. Отримані дані дають підстави стверджувати, що загалом сайти краєзнавчих музеїв південних регіонів України не повністю відповідають параметру прозорості. На низькому рівні знаходяться показники ідентифікації імені сайтів в адресному полі браузера та назви сторінки в інформаційному рядку браузера. Позитивним є те, що назви сайтів помітні на першій сторінці та відповідають сутності та завданням більшості музейних установ. За сукупністю параметрів, що брались до уваги, сайти досліджуваних обласних краєзнавчих музеїв є прозорими на 56,2 %. Цей показник трохи нижчий від загального показника по результатам моніторингу усіх сайтів краєзнавчих обласних музеїв України, який складає 64,5%.

Важливим показником є ефективність роботи сайтів. Виводячи усереднений показник ефективності брались до уваги наявність карти сайту, наявність функції навігації, зазначення кількості електронних сторінок, присутність реклами музейних предметів на головній сторінці сайту, наявність функції пошуку по сайту та можливість авторизації. Моніторингова група прийшла до висновку, що усереднений показник ефективності роботи сайтів усіх досліджуваних обласних краєзнавчих музеїв країни складає 46,6 %. Показник ефективності роботи сайтів обласних краєзнавчих музеїв українського Півдня складає – 52%, тобто він є вищим ніж в цілому по країні. Зокрема, всі 4 музеї мають зручне меню сайтів, зручну функцію переходу від однієї сторінки до іншої. Карти сайтів не мають 2 музеї - Одеський та Миколаївський. Запорізький та Херсонський музеї її мають. Але жоден сайт досліджуваних музеїв не має показника кількості електронних сторінок. Сайт тільки одного Херсонського музею має функцію авторизації і дає можливість користувачам працювати он-лайн. Зворотній зв'язок із користувачами сайту відсутній у 100% випадків. На наш погляд, недостатньо уваги музеї приділяють розміщенню на сайтах реклами музейних пам'яток. Її має на своєму сайті лише Запорізький обласний краєзнавчий музей.

Доступність інформації про колекції музеїв на пряму залежить від доступності веб-сайтів музейних установ. Тестування показало, що 43,7% сайтів усіх краєзнавчих музеїв країни розроблювалось за допомогою фахівців різних комп'ютерних фірм, про що свідчить інформація розміщена на сайтах. В їх число входять музеї Запорізької, Одеської та Херсонської областей. 56,3% досліджуваних музеїв розробляли сайт власними силами, або не зазначили жодної інформації про розробника. Таким є сайт Миколаївського обласного краєзнавчого музею. Тестування внутрішньої будови сайтів засвідчило наявність їх неоднорідної внутрішньої будови без огляду на розробника сайтів.

Дослідження показали, що сайти обласних краєзнавчих музеїв на 100% підтримуються браузерами різних типів, а саме: Opera, Internet Explorer, Firefox, Google, Chrome. Доступ до сайту за протоколами каналу http має 93,7 % музеїв, в тому числі всі музейні установи півдня країни. Доступ до сайтів за протоколом каналу FTP обласні краєзнавчі музеї на 100% не мають.

Дуже обмеженим є характер інформації, що розміщується на сайтах музеїв. На всіх досліджуваних сайтах розміщена інформація лише про режим роботи музейних закладів, його структуру, трудовий колектив, деякі заходи. А от правила копіювання зображень музейних предметів, як і інформація про довготривале зберігання електронних копій і їх відновлення у випадку техногенних катастроф, відсутні повністю. На жаль, обласні краєзнавчі музеї не підключені ні до автоматизованих баз даних, ні до єдиного в Україні музейного порталу «Музейний простір України». Функція для слабкозорих сайтами обласних краєзнавчих музеїв не підтримується. Така ситуація усуває людей з обмеженими можливостями від доступу до історико-культурної спадщини. Сьогодні такий стан речей не відповідає запитам інформаційного суспільства.

На думку робочої групи, усереднений показник процесів реактивності сайтів обласних краєзнавчих музейних установ є також недостатнім і становить по країні лише 27,4%. Консультації через сайт здійснює із досліджуваної групи музеїв тільки музейний заклад Херсонської області. Він і Одеський краєзнавчий обласний музеї ведуть облік користувачів сайту. Дату оновлення інформації з певною часткою умовності можна знайти на сайтах 43,7% музейних установ України. Обласні краєзнавчі музеї Півдня представлені в цій категорії наступним чином: цей вид інформації є на сайтах Запорізького та Миколаївського музеїв. Щоправда, непоганим показником є те, що 81,1% всіх краєзнавчих музеїв України мають вихід у соціальні мережі. Всі 4 обласні краєзнавчі музеї українського південного регіону активно пропагують свій заклад і свої колекції через соціальні мережі.

Важливим показником доступності інформації є наявність форуму сайту. Із музейних закладів півдня України його має лише Херсонський музей. Хмари тегів в досліджуваній групі музеїв не використовуються. В цілому, у країні це працює тільки Вінницький обласний краєзнавчий музей.

Найбільш перспективним напрямом у збереженні історико-культурної спадщини музеїв та використання їх інформаційного потенціалу є оцифрування музейних предметів і розміщення таких матеріалів на сайтах музеїв. На жаль, слід засвідчити, що в музейних установах України подібна робота тільки почалась. Із усіх досліджених сайтів обласних краєзнавчих музеїв України частково оцифровані матеріали містяться в незначній кількості. Оцифровані колекції музейних предметів має лише 18,9% музейних установ країни. Із групи краєзнавчих музеїв українського Півдня таку роботу розпочав лише Херсонський музей. Він же розмістив на сайті і науково-довідковий апарат до оцифрованих колекцій. Інші музейні установи даної групи таку роботу ще не починали, але мають на своїх сайтах електронні виставки. Запорізький, Херсонський, Миколаївський та Одеський краєзнавчі обласні музеї розміщують на своїх сайтах електронні виставки різної тематичної спрямованості: до ювілейних дат, персональні виставки, тематичні виставки, листівки із колекцій музеїв тощо. В цілому показник засобів доступу до музейних фондів обласних краєзнавчих музеїв країни є вкрай низьким. Він складає лише 19,7 %, адже на

сайтах обласних краєзнавчих музеїв відсутні також анотовані реєстри музейних колекцій, каталоги та науково-довідковий апарат. Електронні наукові публікації на своїх сайтах розміщують тільки 25% музеїв. Серед музеїв південного регіону це роблять Одеський та Запорізький музеї.

Незадовільною є і мовна політика сайтів. Тестування показало, що 93,7% сайтів краєзнавчих музеїв представлені виключно українською мовою, яка є одночасно основною мовою сайту. Серед музеїв південного регіону музеї Запорізької, Херсонської, Миколаївської областей основною мовою сайту мають також українську, а Одеський обласний краєзнавчий музей – російську. Через Інтернет здійснюється частковий переклад інформації розміщеної на сайтах 31,2% музеїв країни. В цілому можливість оперувати іноземними мовами на сайтах обласних краєзнавчих музеїв країни в тій чи іншій мірі оцінюється в 23,9%. Серед музеїв досліджуваної групи через Інтернет частково здійснюється переклад на сайтах Запорізького музею, повнотекстова версія перекладу сайту на англійську мову можлива в Херсонському та Одеському музеях. Переклад інформації на сайті Миколаївського музею не передбачається ніяким чином. Такий стан речей є вкрай незадовільним. Адже південь України є багатонаціональним регіоном. Тут проживають болгари, греки, румуни, німці, гагаузи та ряд інших народів та етносів. Відсутність бодай якоїсь інформації на інших мовах народів українського Півдня та неможливість повноцінно здійснювати переклад на основні мови міжнародного спілкування збіднює інформаційну наповненість сайтів вказаних музейних установ, а відтак, робить частково недоступною багату історико-культурну спадщину цілого регіону країни.

Згідно із Законом України «Про музеї і музейну справу» (1995, 2000 із наступними змінами) музеї мають забезпечувати довгострокове зберігання музейних предметів, створення їх електронних копій, однак на сайтах музейних установ політики довгострокового і короткострокового зберігання оцифрованих музейних предметів виявлено не було, так само і інформації про план, кількісні показники оцифрування і відновлення інформації на випадок техногенних катастроф. В повній мірі таке твердження відноситься і до всіх сайтів обласних краєзнавчих музеїв південного регіону країни.

Таким чином можна зазначити, що українські обласні краєзнавчі музеї тільки в загальних рисах усвідомлюють перспективні шляхи поліпшення своєї діяльності, основні завдання збереження і поширення інформаційного потенціалу українських музеїв. Втім, конкретні їх кроки з реалізації цих завдань можна вважати недостатніми і неповними. Музейні заклади українського південного регіону повністю підпадають під загальні тенденції. Вивчення міжнародного досвіду, накопиченого світовим музейним співтовариством в цьому напрямі та укріплення матеріальної бази вітчизняних музеїв зможе, на нашу думку, суттєво поліпшити реально існуючий стан речей.

**«УМНОЖАЯ ТАЛАНТЫ МОЛОДЕЖИ...»
(К 150- летию создания Одесского художественного училища)**

Г. Х. КЯЗИМОВА,

к.и.н, доцент,
*Одесский национальный морской университет
(Украина)*

История города Одессы, его жителей была и остается объектом интереса ученых-краеведов. Немало внимания и трудов уделяют изучению и пропаганде ее истории, развития и становления одесские исследователи Т. Гончарук, Г. Левченко, В. Левченко, О. Музычко, В. Савченко. В монографиях, многочисленных статьях, например, в альманахе «Юго-Запад. Одессика» раскрывается яркая история города-порта, культурного многонационального центра Украины. В мае 2015 года одно из старейших и славных учебных заведений города – художественное училище им. Грекова отмечает свое 150-летие. За эти годы тысячи талантливых молодых людей – выпускников училища – стали художниками, реставраторами, скульпторами, прославили город и страну.

Созданное усилиями общественности Одесское Общество изящных искусств свою главную задачу видело в том, чтобы «...умножать таланты молодежи и создать для нее возможности получать доступ к художественным знаниям». Для реализации этой идеи собрание пятидесяти членов Общества открыло в Одессе 1 мая 1865 года рисовальную школу. Члены Общества брали на себя расходы по обучению, художники-члены Общества бесплатно преподавали в ней в течение года. Благодаря таким условиям, бесплатно обучались 75 человек (всего в 1865 году обучалось 108 человек), в 1869 году из 208 учащихся – бесплатно образование получали 198. Это были дети из всех сословий – купцов, фабрикантов, врачей, офицеров и художников. В целом же, большинство будущих рисовальщиков, – и эта черта сохранялась и в будущем, – были «из рабочих и ремесленных классов» Новороссийского края.

Особых возрастных ограничений не устанавливали – принимались дети в основном от семи до четырнадцати лет, хотя в первые годы, в виде исключения, были и двадцатичетырехлетние. Этот пример интересен как доказательство главной цели школы – дать художественные знания тем, кто к ним стремился. Вероисповедание также не играло определяющей роли – место находилось и православным и католикам, и евреям, и лютеранам [1, л. 10-11].

В первые годы становления, создатели особое внимание уделяли созданию материального фонда школы, не жалея для этого средств: уже в 1866 году в Германии были закуплены 25 гипсовых копий Венеры Милосской, Аполлона, Александра Македонского. В 1870 году на сумму 6600 рублей были приобретены копии барельефов из Лондонского музея, по фотографиям известных венецианских и английских фотографов, закупленных школой, учащиеся знакомились с городскими пейзажами Венеции, всемирно известными музеями Лондона, фресками Рафаэля. По специальному заказу из мастерской

Лувра в Одессу были доставлены в 1873 году копии статуй греческих богов Гермеса, Дианы, ассирийских барельефов. В целом, в течение первых пяти лет на приобретение различных пособий было израсходовано 10 тысяч рублей, из которых город выделил 6 тысяч 700, то есть, две трети суммы.

Далеко не последним фактором успешного развития школы были, конечно, люди – меценаты города, художники, ученые, которые относились к ней с отеческой любовью: так, великий химик И.И. Мечников пожертвовал в ее фонд «десять платков с буддистскими изображениями, старинные серебряные монеты. Профессор Патлоевский преподнес старинную икону Покрова Божьей Матери, профессор Маркузе подарил из собственной коллекции семь картин 16-18 веков. В поисках дополнительных материальных источников организовывались благотворительные семейные и любительские вечера, концерты. Члены попечительского совета школы «...не щадили усилий, чтобы господа могли с удовольствием провести время на этих вечерах, даваемых в пользу школы» [2, л. 16, 23, 14].

Прекрасная материальная база, щедрое финансирование венчались мастерским преподавательским составом: Иорини, который вел класс орнамента, Сукман, обучавший архитектуре и перспективе, Бауэр, преподававший пейзаж, Хойнац – рисование бюстов, – их знания и требовательность, особенно к рисунку, заложили фундамент будущего успеха школы.

Уже первый год работы дал опыт организации учебного процесса: преподаватели вносили изменения в программу, усложняя ее, еще больше внимания уделяя рисунку и ваянию. Для этого из Италии был приглашен учитель ваяния и скульптуры, трижды в неделю организовывались вечерние классы, в которых установили дорогое газовое освещение.

Благодаря прилагаемым усилиям, за первые несколько лет школа подготовила ребят, которые могли поступить в Петербургскую академию художеств или совершенствовать свое мастерство в Италии, Германии. Правда, таких было 6-8 человек, но причина состояла не в отсутствии талантов, а в недостатке средств, которые зависели от меценатов. А с деньгами становилось все труднее. Общественность забила тревогу о судьбе школы, в которой в восьмидесятые годы обучалось около трехсот человек, преимущественно из бедных сословий. В газете «Одесский листок» профессор А. Павловский с горечью писал: «В тесноте и духоте ученики по семь часов высидивают в классах в желании достичь результатов. Скучны средства школы, но велика любовь к делу ее руководителей и ее учеников» [3]. Чтоб как-то помочь школе, профессор читает благотворительные публичные лекции о русской живописи, которые вызвали в городе большой интерес – лектор демонстрировал «картинки, снятые с произведений В. Васнецова, воспроизводимые на экран волшебным фонарем. Профессор был награжден шумными аплодисментами» [4].

В восьмидесятые годы школой руководит профессор кафедры истории искусств Новороссийского университета П. Кондаков. При нем школа широко открыла двери для всех сословий и возрастов, «ученики лет Ломоносова, – писала одесская газета, – не составляют исключения» [5], при рисовальной

школе была открыта и общеобразовательная школа, слияние которых в скором будущем привели к рождению художественного училища.

70-90 годы 19 века. Под влиянием реформ Александра II экономическая, политическая и культурная жизнь в стране уходила от патриархальности, все более тяготела к свободе, к переменам. Творческая интеллигенция не оставалась в стороне: движение художников- передвижников, имевшее целью приблизить искусство к народу, свидетельствовало о высокой гражданской позиции многих художников. Одесская творческая интеллигенция все чаще стала говорить о том, что художественную школу надо ориентировать не столько на подготовку художников, сколько на учителей рисования, «которые понесут это дело в народ, ...на рисовальщиков для изготовления художественно-промышленных произведений, доступных народу» [6].

Катализатором культурной жизни Одессы стала подготовка к открытию в 1898 году художественного музея. Музей должен был расположиться на улице Софийской в здании бывшего особняка графа Потоцкого. Экспозиция формировалась из 150 работ южнорусских художников, итальянских и фламандских живописцев. Будущий музей с благодарностью принял от городского головы П. Зеленого в дар два полотна Айвазовского: «Пушкин на берегах Одессы» и «Прощание с Одессой», хранящиеся в здании Думы, все с нетерпением ждали приезда на открытие музея великого Ильи Репина (7). В суете подготовки одесситы не утратили практичности в решении вопросов, предложив возглавить пост вице- президента Общества изящных искусств крупнейшему меценату Г. Маразли [8].

В 1898 году, благодаря активной работе доктора С. Ковалевского и профессора А. Павловского, его обращению за финансовой помощью в Петербургскую академию художеств, училище получает тринадцать тысяч рублей для улучшения материальной базы отделения архитектуры и живописи. Обучение продлевалось с 6 до 7 лет, преподавателям увеличили жалование – оно составило в год 75 рублей, и, наконец, появилась долгожданная возможность провести в классах капитальный ремонт.

Еще одним заслуженным признанием заслуг школы стало поступившее вскоре обещание от Петербургской Императорской академии художеств выделить Одесской рисовальной школе денег на постройку нового здания, в котором она так нуждалась. Радости и признательности преподавателей не было границ. Профессор А. Павловский замечал, что «если ему удалось выхлопотать для школы большую сумму денег, то только благодаря тому, что Совет общества и дирекция школы за последние годы сделали очень много для подъема преподавания и давно уже стали известны своей успешной деятельностью».

Школа действительно продолжала завоевывать признание и авторитет, ежемесячно устраивались открытые для всех желающих выставки работ всех учащихся; если ученик в срок не представлял своих работ – его отчисляли. Строгий контроль за учебным процессом и дисциплиной учащихся были характерной чертой жизни школы, « за дурное поведение и дерзкое обращение с преподавателем на уроке черчения пять учеников были наказаны карцером на 24 часа, а те, кто отказались отбыть там наказание – были исключены» [9, л. 16]

– мера, возможно, строгая, но необходимая к детям «среднего класса», не всегда получавшим дома должное воспитание.

Требовательность к учащимся, высокий профессионализм преподавателей и, конечно же, талантливые ученики дали результаты – имена выпускников школы в девяностые годы уже знали в Москве, Санкт-Петербурге, куда школа выдавала свидетельства на поступления в Высшую Академию художеств. Например, такое свидетельство было выдано в 1890 году М. Судковскому, который внесет впоследствии свой блестящий вклад в развитие южнорусской школы живописи. Всего в 1898 году из 25 выпускников училища 21 человек был принят в Академию, в 1899 – из 22 - 13 [10, л. 8].

Рос авторитет школы, расширялись ее возможности и новые задачи, и проблемы. В связи с тем, что все большее число поступающих были не очень обеспеченными и получившими качественное образование людьми, руководство школы думало и об общем, и специальном образовании своих подопечных. В этом плане источником знаний после преподавателя была библиотека: она постоянно пополнялась журналами «Зодчий». «Наши художники», «Художник». Академия художеств с 1895 года направляет сюда свои периодические издания «Памятники древнерусского зодчества». Бывшие выпускники училища, жертвуют двести книг Достоевского, Толстого, Диккенса, Гюго и других известных авторов. По специальному поручению дирекции учитель черчения и рисования Ф. Краковский летом 1897 года изучил всю литературу по методике черчения и орнаментики, издаваемую в Вене, Дрездене, Берлине и составил список книг, которые школе требовались в первую очередь. Городские меценаты Анатра, княгиня Сан-Дonato-Демидова, граф Толстой, Протопопов, Буковецкий, Орлов и многие другие продолжали делать пожертвования школе; Московское архитектурное общество переслало в школу «Труды съезда русских зодчих», альбом рисунков князя Г. Гагарина; художник Л. Иорини жертвует пятнадцать эстампов [11, л. 6-7, 19, 25, 42-44]. Директор школы с благодарностью писал меценату Ашкинази: «Я уверен, что пожертвования были бы шире, если бы большее число людей знало о нашей нужде; знало, как сказывается на работах учеников возможность ознакомиться с воспроизведением лучших памятников прошлого».

Но достигнутых успехов равнодушной общественности казалось мало и она, критически оценивая культурную ситуацию в любимом городе, все активнее поднимает вопрос о создании здесь южно-русской академии художеств: «В настоящее время, – пишут «Одесские новости», – богатое одесское общество не несет почти ничего на дело художественного образования. Общество изящных искусств в богатой и роскошной Одессе имеет полтораста членов и, между тем, растущая не по дням, а по часам Одесса нуждается в художественных силах для своего украшения и зовет их извне, вместо того, чтобы развивать их у себя!». И снова, и снова надежды возлагались «на щедрых благотворителей и меценатов». И хотя перспектива создания академии была очень заманчивой, реальной задачей на конец девяностых годов было подняться на следующую ступеньку – создание на базе рисовальной школы художественного училища. Для разработки программы будущего училища была создана специальная комиссия под председательством

профессора А. Павловского. Программа должна была обеспечить преемственность учебного процесса от школы к училищу, продолжая и сохраняя лучшие традиции, а также включать предметы общеобразовательной направленности. Лучшие научные и преподавательские силы города: профессор Императорского Новороссийского университета доктор русской словесности В. Истрин, профессора математики, физики, истории, тогдашний директор школы академик А. Попов и другие были привлечены к работе комиссии [12].

После разработки и детального обсуждения программа была направлена в Петербургскую Академию художеств. Преподаватели Академии внимательно изучили ее – ведь выпускникам будущего училища предстояло в дальнейшем обучаться в Академии, и порекомендовали лишь незначительные изменения, которые касались алгебры и геометрии, так как они были нужны для поступления в Академию, порекомендовали сократить часы на историю и географию и увеличить на проекционное черчение. Готовился одновременно и Устав училища, согласно которому, училище «имеет целью сообщать своим ученикам полную научную и художественную подготовку для прохождения ими курса высшего художественного училища при Императорской Академии художеств» [13, л. 8, 11] – то есть закладывалась теснейшая связь Одесского училища и лучшим художественным учебным заведением Российской империи – Петербургской художественной академией!

Что до организации самого училища, то оно состояло из пяти рисовальных классов: элементарного, орнаментального, гипсового, гипсо-фигурного и натурного; при живописном, скульптурном, гравировальном и архитектурном отделениях, а также из общеобразовательных классов с курсом «применительно к курсу шестого класса реального училища».

В училище принимались ребята с двенадцати лет. Они делились на две категории: проходящих обязательный курс и «вольнотружателей обоего пола», которые посещали только художественные классы. Ученики освобождались от воинской повинности до достижения ими двадцати четырех лет. Чтобы получить аттестат для поступления в Академию, выпускник должен был закончить живописное отделение с большой или малой серебряной медалью за рисунок и живопись с натуры, сдать успешно экзамен по курсу шестого класса общеобразовательной школы; на скульптурном отделении он должен был получить медаль за лепку с натуры полной фигуры человека в виде барельефа, по рисованию получить оценки не ниже второй категории (то есть «хорошо»), а по общеобразовательным предметам иметь как минимум удовлетворительные знания. Аналогичные требования – медаль за все специальные предметы и положительные оценки по общеобразовательным предъявлялись и к выпускникам архитектурного отделения.

30 декабря 1899 года Его Императорское Величество Николай II высочайше утверждает Устав и штат Одесского художественного училища. В частности, директор с жалованием 2600 рублей годовых (1200 – жалование, 800 рублей – «столовые», 600 – «квартирные»). Инспектору полагался оклад 1200 рублей; на содержание семи преподавателей художественных предметов выделялось 9900 рублей. Вводилась штатная должность надзирателя, письмоводителя и врача. К преподаванию в училище были привлечены

прекрасные художники Г. Ладыжинский, Л. Иорини, Д. Крайнев, К. Костанди, А. Попов. К концу 1900 года они представили на обсуждение педсовету разработанную ими методику преподавания рисования, анатомии и проекционного черчения, которая была основана на опыте ведущих учебных заведений страны [14, л. 20-21, 43, 96]. Всего на год планировалось 132 урока.

Конечно, первые несколько лет были годами становления, накопления опыта, поиска наиболее эффективных путей преподавания. Училище отражало многоликую и взаимоотерпимую картину населения южной губернии Украины: по вероисповеданию – православных было 32 процента, иудеев – 60, католиков – 5. По социальному происхождению основную массу учащихся – 65 процентов, составляли дети мещан, 10 процентов – из крестьян, около 9 процентов были дети дворянского происхождения. Всего в 1903-1904 годах обучалось 258 учеников. Чтоб материально поддержать студентов Общество изящных искусств принимает решение: из процентов, накопившихся от капитала стипендии выпускника Одесской рисовальной школы, а впоследствии известного мариниста Руфина Судковского, выдавать стипендии наиболее отличившимся учащимся живописного отделения. Размер стипендии составлял 10 рублей в месяц. Первым стипендиатом стал ученик пятого курса натурального класса Митрофан Мартышенко, в течение 1903-1904 годов стипендию получал известный в будущем художник Павел Волокидин. [15, л. 1, 8, 18-19].

Революционные события 1905-1907 гг. не прошли мимо училища: учащиеся просили разрешить им устраивать в училище различные собрания и, не дождавшись решения, устроили «химическую обструкцию», разбросав « по коридорам порошок, который своим удушливым запахом вынудил всех преподавателей прекратить занятия». Учащиеся требовали вообще прекратить занятия до сентября месяца. Дирекция была растеряна. Посещаемость уроков резко падала, «агитаторы» не унимались, всем стало ясно: причина волнений – «современное настроение общества», и здесь вряд ли кто мог остаться в стороне...

Начало века. Впереди были революции в обществе, в творчестве, поиск новых путей и решений. Неизменным останется одно – творчество.

Литература

1. Государственный архив Одесской области (далее ГАОО). – Ф. 367. – Оп. 1. – Д. 1.
2. Там же. – Ф. 367. – Оп. 1. – Д. 3.
3. Одесские новости. – 1867. – 20 февраля.
4. Одесский листок. – 1867. – 9 марта.
5. Одесский листок. – 1889. – 16 марта.
6. Одесские новости. – 1898. – 21 февраля.
7. Одесский листок. – 1898. – 20 мая.
8. Новороссийский телеграф. – 1898. – 27 мая.
9. ГАОО. – Ф. 368. – Оп. 1. – Д. 10.
10. Там же. – Ф. 368. – Оп. 1. – Д. 3.
11. Там же. – Д. 1183.
12. Одесские новости. – 1898. – 15 марта.
13. ГАОО. – Ф. 368. – Оп. 1. – Д. 1189.
14. Там же.
15. ГАОО. – Ф. 367. – Оп. 1. – Д. 15.

РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ВІДНОСНО НАУКОВОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЄВРЕЇВ В ОДЕСІ (1920–1930-ті рр.)

В. В. ЛЕВЧЕНКО,

к.і.н., доцент,
Одеський національний морський університет
(Україна)

У першій половині ХХ ст. Одеса перебувала у складі різних політичних режимів, кожен із яких по-різному вибудовував свої відносини з науковою інтелігенцією. При цьому, безсумнівно, найбільшою антипатією до інтелектуалів характеризувалася політика радянської влади. Недовіра політичних режимів до вчених підкреслювалася у виступах державних і партійних діячів різного забарвлення і гатунку та документах різного характеру протягом усього зазначеного періоду. Неминучий конфлікт між представниками наукової інтелігенції євреїв і радянською владою корінився як у самій суті тоталітарної держави, так і в природі єврейського питання. На практиці це призводило до масових чисток наукових установ та звільнень багатьох вчених через соціальне походження, політичну позицію, незгоду з проголошеними ідеями, а згодом і до арештів значної їх частини з подальшим фізичним знищенням. Ставала нормою фабрикація існування різних товариств/установ, створених для проведення контрреволюційної боротьби.

Мета статті полягає у вивченні чинників репресивних дій політичних режимів Одеси у першій половині ХХ ст.; визначенні особливості відносин влади до вчених; аналізі мотивів, напрямів, форм та методів ідеологічної роботи спеціальних органів із формування суспільної думки щодо проведення політичного терору проти науковців-євреїв.

Історично проблематика відносин влади і представників іудейського віросповідання має свої давні коріння. Ще в Російській імперії євреї були обмежені у багатьох правах [1]. У тому числі існували різні перешкоди при вступі до вишів та веденні науково-педагогічної діяльності у вищій школі (викладачі іудейського віросповідання не допускалися до роботи у вишах) [2]. На рубежі ХІХ–ХХ ст. у науковому середовищі Одеси лише спорадично зустрічаються імена науковців-євреїв, які як правило, були змушені змінювати віросповідання.

Незважаючи на труднощі, які чинив царський уряд, ще наприкінці ХІХ ст. деякі євреї зуміли поповнити викладацький штат провідних вишів Російської імперії, у тому числі й одеських. Для цього вони переходили до православної віри. Наприклад, в Імператорському Новоросійському університеті, лише тільки після зміни віросповідання, посади приват-доцентів

посіли історик М. І. Мандес (1894) [3] і математик В. Ф. Каган (1897) [4]. Хоча інший математик – С. Й. Шатуновський, який, не змінюючи віросповідання і не маючи закінченої вищої освіти, але завдяки науковим дослідженням та підтримки провідних професорів, у сорокап'ятирічному віці (!) був допущений до складання магістерського іспиту, а 1905 р. в якості приват-доцента був допущений до читання лекцій в університеті [5]. На початку ХХ ст., незважаючи на численні перешкоди з боку влади, участь євреїв у науково-педагогічному житті Одеси зростала.

Після Лютневої революції 1917 р., що ліквідувала ганебну «межу осілості» та створила небувалі можливості для підйому єврейської культури, вперше в її історії була надана повна свобода культурного та суспільного розвитку [6], в тому числі і розбудови мережі національної вищої школи. Спочатку ліберальні закони Тимчасового уряду, а згодом і національна політика Центральної Ради уможливили входження науковців іудейського віросповідання до кола наукового співтовариства. Наприклад, першим науковцем-іудеям у вищій школі Одеси став Й. Г. Клаузнер, який в сорока трирічному віці був обраний «стороннім» (позаштатним) викладачем історико-філологічного факультету Одеських вищих жіночих курсів [7].

Радикально змінилася ситуація в цій галузі з встановленням радянської влади. І якщо першу половину 1920-х рр. можна охарактеризувати періодом державної підтримки системи освіти на ідиші на тлі впровадження політики коренізації, зростання привабливості радянської школи на ідиші в єврейському середовищі, її фінансування за рахунок бюджетних коштів, то наступні роки періодом «занепаду», що призвело до поступової ліквідації вишів і науково-дослідних установ, упровадження курсу на «злиття націй», політики русифікації та репресивних дій.

У середині 1920-х рр. співробітники силових структур не тільки здійснювали контроль над науковцями, а й проводили показові процеси. Так, 27 листопада 1926 р. за звинуваченням «в ідеологічній обробці слухачів у бік меншовизму» співробітниками окружного відділу ДПУ був заарештований секретар Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук (ВУАН) Л. Г. Гофман. 7 січня 1927 р. постановою Особливої наради при колегії ОДПУ СРСР висланий до В'ятської губернії на три роки, де під наглядом мешкав у місті Халтуринську. Після відбуття терміну покарання, 4 листопада 1929 р. позбавлений права проживати у великих містах і обласних центрах Росії та України з прикріпленням до визначеного місця проживання терміном на три роки [8].

В атмосфері ідейно-теоретичного і політичного диктату з середини 1920-х рр. відбувалося формування нового покоління науковців – представників радянської формації. Виступаючи щирими прихильниками ідеалів комунізму, вони самовіддано трудилися, з нових позицій розробляючи різні проблеми науки. Ці вчені були переконані в тому, що єдиною універсальною

методологією наукового дослідження був марксизм-ленінізм (або діалектичний матеріалізм). Наприклад, до числа таких науковців варто віднести істориків євреїв, серед яких можна назвати О. І. Ліберберга, С. Х. Білова, А. Й. Бужевича, Я. Є. Мерзона, Н. І. Межберга, І. Д. Сероглазов, І. П. Шмідт та ін. [9].

У другій половині 1920-х рр. марксистська ідеологія стала панівною в радянській науці та житті суспільства. Наприкінці 1920-х рр. у період утвердження тоталітарної системи відбувається загострення боротьби більшовицької влади з академічними інститутами. Унаслідок зміни загального курсу науки на зламі 1929–1930 рр., наприклад, відбувається реорганізація наукових інститутів історії євреїв. Так, після дворічного існування, 1 серпня 1930 р. на підставі постанови РНК УСРР про мережу науково-дослідних кафедр, була закрита Одеська секція кафедри єврейської культури ВУАН, а більшість її співробітників переведені до складу Інституту єврейської пролетарської культури [10]. Для деяких учених альтернативою у виборі наукового закладу залишався кабінет єврейської радянської літератури і мови при УАН. Таку можливість використав одеський науковець С. Х. Білов – із 1936 р. він став науковим співробітником кабінету з вивчення єврейської радянської літератури, мови та фольклору. З наростанням сталінського терору новостворений інститут на початку 1936 р. був закритий, а частина співробітників заарештована за звинуваченням у троцькізмі. Наприкінці того ж року в скороченому варіанті інститут був відновлений під назвою кабінету єврейської мови, літератури та фольклору при АН УРСР. Проблематика кабінету була звужена до вивчення проблем єврейської граматики, літературної мови (ідиш), лексикології і переказів.

На зламі 1920-х–1930-х рр. із бібліотек почали вилучатися книги, які на думку органів політпросвіти були «для більшості читачів не потрібні». Для перегляду фондів єврейських бібліотек утворювалися комісії, до яких запрошувалися фахівці з різних галузей знань для того, щоб вони відбирали все те, що, на їхню думку, могло бути «непотрібним або шкідливим». Унаслідок таких «чисток», як правило, знищувалася вся єврейська література XIX ст. Більш рішучих методів втручання представників радянського керівництва у справи розвитку культури єврейського народу стала ліквідація наприкінці 1920-х рр. Єврейської академічної бібліотеки. У червні 1934 р. унаслідок боротьби партійного керівництва з «буржуазно-націоналістичним впливом» наступною «жертвою» став Всеукраїнський музей єврейської культури імені Менделе-Мойхер-Сфоріма, який був закритий, а продовжив свою діяльність із 9 серпня 1940 р.

У 1930-ті рр. почалося насильницьке згортання всіх проявів єврейського суспільного життя і національної культури. Політика радянської влади, яка була спрямована на руйнування інститутів традиційної єврейської громади, призвела до її реструктуризації і, в деяких регіонах, майже до повного розпаду. Це сильно вплинуло на політичні та культурні процеси, що проходили в

суспільстві того періоду, і внесло свої корективи у всю подальшу історію життя єврейської цивілізації. У слід за ліквідацією центрів юдаїки на початку 1930-х рр. закривалися навчальні заклади, бібліотеки, клуби. З середини 1930-х рр. у СРСР, у тому числі й Одесі, розпочався процес ліквідації науково-дослідних установ єврейської культури, а до кінця 1930-х рр. практично всі вони були закриті. У 1938 р ЦК КП(б)У оголосив навчальні заклади всіх національних меншин вогнищами «буржуазно-націоналістичного впливу і визнав їх збереження недоцільним і шкідливим».

Саме з цими обставинами і був пов'язаний від'їзд із Одеси, і в цілому з України, багатьох вчених-істориків євреїв: І. М. Бровера, О. Л. Вайнштейна, Л. О. Піпера, О. П. Погребенського, М. Л. Рубінштейна, С. Л. Рубінштейна, Т. М. Хайт та ін. [11]. Унаслідок цього ж у період політичних репресій 1930-х рр. багато науковців євреїв були заарештовані та засуджені: Ш. Г. Вішнепольський, Л. Г. Гофман, Ш. А. Лівшиц, Б. М. Меламед, А. М. Мерхер, Т. Я. Молчадський, Е. Г. Оксман, І. Д. Сероглазов, Л. Г. Стріжак, М. Б. Тункельройт, Й. Я. Чернявський та ін. [12]. Майже всі вони були заарештовані за звинуваченням у контрреволюційній діяльності, участі в троцькістських або диверсійно-терористичних організаціях, шпигунстві на користь фашистської Німеччини або інших європейських розвідок, підготовці антирадянського повстання з метою відокремлення України від СРСР. У результаті надуманих звинувачень вони були піддані різного роду незаконним покаранням. У другій половині 1950-х рр., у період хрущовської відлиги, всі вони були реабілітовані.

Всі сталінські кампанії в боротьбі з науковою інтелігенцією ламали долю не тільки їх жертв і не тільки викривачів. У тій чи іншій мірі були покалічені долі багатьох вчених, що опинилися у вирі тих подій. Страх зробити помилку, страх бути звинуваченим у сфабрикованих справах за політичні погляди (переважно в минулому) переслідував їх. Нерідко саме страх, а не діяльність, визначали їхні наукові погляди та подальшу долю. Безпідставні звинувачення і політичні репресії проти одеських вчених-євреїв були результатом навмисної фальсифікації радянської влади. Багато звинувачень після XX з'їзду КПРС були зняті. Дехто з безвинно постраждалих були реабілітовані. Незважаючи на це внаслідок репресивних дій сталінського режиму були знищені талановиті фахівці, деформовані наукові напрями, знекровлені наукові установи та вищі навчальні заклади. Вивчення значного пласту наративу, епістолярної спадщини, усної історії тощо призвело дослідників до висновку, що об'єктом репресій стало наукове співтовариство в цілому, тому репресії не можна зводити до мартирологу, списків розстріляних, ув'язнених, засланих, зламаних біографій видатних учених і мислителів тощо. Об'єктом репресій виявилось наукове співтовариство в цілому, його ментальність, його життя у всіх проявах, тому мова має йти не тільки щодо репресованих науковців, а й щодо репресованих

ідей і напрямів, наукових установ та центрів, книг, журналів і збірок, інтелектуальної спадщини науковців, засекречених архівах тощо.

Масштаб репресивних дій, яким були піддані представники єврейської наукової інтелігенції Одеси у першій половині ХХ ст. охопив десятки вчених – талановитих, різнобічно освічених, відданих науці людей, які бачили у ній сенс і зміст свого життя та розбіжними методами різних політичних режимів (переважно радянської влади) були обмежені в праві займатися науковою діяльністю, спілкуватися з колегами, передавати свої знання наступним поколінням науковців.

Література

1. Раскин Д. И. «Еврейский вопрос» в документах высших государственных учреждений Российской империи XIX – начала XX в. // История евреев в России. Проблемы источниковедения и историографии. – СПб., 1993. – С. 60–77; Бэкон Г. Положение евреев в России после разделов Польши // Главы из истории и культуры евреев Восточной Европы. – Тель-Авив, 1995. – С. 248–253; Гончаров В. В. Правовое положение еврейского меньшинства в Украине к. XIX – н. XX вв. // Етнічна історія народів Європи: Національні меншини. Етноархеологія. – К., 1999. – С. 19–23 и др.
2. Иванов А. Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века. – М., 1991. – С. 228.
3. Березин С. Е. Новороссийский университет на правом фланге идеологического фронта гражданской войны. Пролог: конец XIX века // Новик: труды по военной истории. – Одесса, 2009. – Вып. II. – С. 166.
4. Ноткіна О. Ю. Веніамін (Беніамін) Федорович (Фалькович) Каган // Професори Одеського (Новоросійського) університету. – Т. 3. – Одеса, 2005. – С. 6.
5. Нечаев А. П. Шатуновський Самуїл Йосипович // Професори Одеського (Новоросійського) університету. – Т. 4. – Одеса, 2005. – С. 409.
6. Очерки по истории еврейского народа / Под ред. С. Эттингера. – Тель-Авив, 1972. – С. 637.
7. Див.: Урсу Д. П. Клаузнер Йосип Львович (Йосиф Гедалін) // Одеські історики. Т. I (початок XIX – середина ХХ ст.). – Одеса, 2009. – С. 162–164; Урсу Д. П. Одеса в європейском и культурном пространстве (XIX–XX вв.). – Одесса, 2014. – С. 79–98 та ін.
8. Галузевий державний архів Служби безпеки України. — Одеса. — Ф. ПС. — Спр. 28591-п. — Арк. 54, 78, 146.
9. Див.: Левченко В. В. Становление иудаики в контексте трансформации исторической науки в Украине (1917–1930-е гг.) // Материалы Шестнадцатой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. – М., 2009. – Ч. 2. – С. 480.
10. Бюллетень НКО УСРР. – 1930. – № 35. – С. 12–13.
11. Див.: Левченко В. В. Деятельность ученых-историков евреев в научно-исследовательских учреждениях Одессы 20-х гг. ХХ в. // Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. – Вип. 17. – Одеса: Друкарський дім, 2014. – С. 286.
12. Див.: Одеський мартиролог: Дані про репресованих Одеси і Одеської області за роки радянської влади. Т. 2 / Уклад.: Л.В. Ковальчук, Г.О. Разумов. – Одеса, 1999. – 800 с.; Смирнов В. А. Репрессии 30-тых годов среди еврейской интеллигенции в Одессе // Одесса и еврейская цивилизация: VI международная научная конференция. – Одесса, 5–7 ноября 2007 г. // Ресурс доступу: <http://www.migdal.org.ua/migdal/events/science-confs/6/17483/>; Левченко В. В. Становление иудаики в контексте трансформации исторической науки в Украине (1917–1930-е гг.) // Материалы Шестнадцатой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. – М., 2009. – Ч. 2. – С. 481 та ін.

**ПУБЛІКАЦІЇ НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ ст. ЩОДО ІСТОРІЇ ІМПЕРАТОРСЬКОГО
НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ОДЕССКИЙ ВЕСТНИК»)**

Г. С. ЛЕВЧЕНКО,

старший викладач,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(Україна)

Відзначення ювілеїв – завжди слухна нагода для активізації пошукової діяльності науковців. 2015 року виповнюється сто п'ятдесят років від дня заснування провідного вищого навчального закладу на півдні України – Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Бажаємо приурочити цій знаменній події вивчення малодосліджених сторінок історії вишу за часів його попередника – Імператорського Новоросійського університету, яка була висвітлена на сторінках однієї з перших газет південного регіону України – «Одеського Вестника» (далі – ОВ).

Із початку заснування газети редакція вміщувала історично-красознавчі матеріали, не оминаючи своєю увагою питання щодо становлення та розвитку освіти в регіоні [1]. Поступово, з нерегулярного вміщування поодиноких повідомлень про окремі події на освітянській ниві в Одесі, ОВ еволюціонував до рівня справжнього хроніста, на шпальтах якого розглядався широкий спектр різноманітних питань у всіх сферах життєдіяльності. Серед них вагоме місце посідали публікації, що висвітлювали розвиток освіти в Одесі та в регіоні в цілому, які були представлені різними жанрами (замітки, звіти, повідомлення, анонси тощо).

Помітну частину масиву цього матеріалу на шпальтах ОВ склали публікації щодо історії Імператорського Новоросійського університету, які можна умовно виокремити в три блоки: 1) історія відкриття та діяльності першого вищого навчального закладу в південному регіоні України; 2) публікації, що пов'язані з інтелектуальною біографією викладачів та науково-дослідною діяльністю установ при виші; 3) публікації наукового доробку вчених університету.

У першому блоці матеріалів, який репрезентований сімдесятьма чотирма публікаціями, можемо виокремити такі тематики: 1) матеріали публічного обговорення щодо доцільності відкриття університету в Одесі; 2) інформативно-документальні матеріали про діяльність університету; 3) описи відзначення ювілейних подій.

«Живим питанням Новоросійського краю», як було написано в ОВ, стало обговорення проблеми відкриття університету на південних теренах України. Починаючи з січня 1859 року і майже аж до самого відкриття університету (1 травня 1865 року), в газеті у вісімнадцятьох публікаціях активно обговорювала-

ся проблема щодо визначення міста та доцільності його заснування. Із газетних матеріалів ми дізнаємось, що терези переважували на користь Миколаєва, і навіть було схвалено проект статуту і штату Імператорського Новоросійського університету в місті Миколаєві [2], але врешті влада ухвалила рішення на користь Одеси. У березні 1865 року на шпальтах ОВ були вміщені «Правила для прийому в університети по Одеському учбовому округу», а 4 травня того ж року повідомлялося про відкриття Імператорського Новоросійського університету в Одесі [3].

Із відкриттям університету була продовжена традиція, яка існувала ще в Рішельєвському ліцеї, – публікація на сторінках ОВ річних звітів. Витяги із звітів почали публікуватись у газеті щорічно на початку вересня і вміщували матеріали за основними напрямками діяльності університету. Із цих публікацій можемо дізнатись про вшанування пам'яті видатних діячів у стінах університету (В. Жуковський, М. Костомаров), а також про відзначення двох ювілеїв від заснування університету (двадцяти і двадцятип'ятилітнього) [4]. Тобто, дотримуючись традицій, редакція ОВ продовжувала популяризувати актуальні питання та надавала можливість своїм читачам отримувати цінну й необхідну інформацію про розвиток освітнього процесу в Одесі та, зокрема, про перший вищий навчальний заклад.

Публікації другого блоку пов'язані з інтелектуальною біографією викладачів та науково-дослідною діяльністю установ при університеті і являють собою біографічні нариси, некрологи, бібліографічні повідомлення, оголошення про читання лекцій чи проведення дискусій, звіти наукових товариств тощо. Газетні публікації дають змогу розширити коло джерел про інтелектуальну діяльність відомих постатей, які працювали у стінах університету (В. Григорович, Ф. Брун, І. Мечников, Ф. Леонтович, О. Маркевич, В. Яковлев, Р. Орбінський, Г. Попруженко, В. Надлер, О. Кирпичников та ін.).

Досить плідно співпрацювали з ОВ професори університету, публікуючи матеріали різного спрямування, розглядаючи історичні проблеми різних аспектів. Серед них праці Г. Афанасьєва [5], О. Трачевського [6], О. Кочубинського [7], О. Кудрявцева [8], О. Кирпичникова [9], Ф. Леонтовича [10], Д. Овсянико-Куликовського [11], Ф. Успенського [12], В. Яковлева, В. Модестова, О. Маркевича, В. Надлера та ін.

Серед згаданих істориків ми вже окремо розглядали доробок В. Яковлева [13]. Зробимо більш детальний огляд праць двох істориків, які відмітилися найбільшою кількістю публікацій на шпальтах ОВ.

Зауваження на статтю професора О. Маркевича у зв'язку із першим складом професорів Новоросійського університету – О. Веріго міг стати викладачем лише в 1866 р. і не був у числі перших викладачів університету – пролунала відповідь іншого професора [14]. На висловлені зауваження професор О. Маркевич відреагував блискавично. В наступному номері ОВ він зазначив, що повністю погоджується із висловленими зауваженнями, а допущені помил-

ки пояснив тим, що не встиг переглянути текст промови в надрукованому вигляді в редакції газети, як було домовлено з редактором. О. Маркевич подякував за висловлені зауваження, зазначивши наприкінці, що «не помиляється лише той, хто нічого не робить» [15]. Дана публікація дає можливість зрозуміти ставлення редакції газети до вміщуваних матеріалів.

У другій половині XIX ст. стало популярним читання публічних лекцій. Після прочитання двох лекцій, присвячених історії України в петровську епоху, О. Маркевич оприлюднив їх текст в ОВ. Матеріал лекцій висвітлював детально історичні події від виборів гетьмана І. Скоропадського до П. Полуботка і стосувався козацької тематики [16]. Популярним стало вміщення бібліографічних оглядів. Тому О. Маркевич вмістив декілька критичних оглядів на журнал «Киевская старина». Він подав спочатку короткий аналіз вміщених у журналі матеріалів історії південного краю і зокрема Новоросійського краю. Автор підкреслив, що на сторінках київського часопису вміщується дуже важливий матеріал для любителів південноруської історії. Позитивним, на думку О. Маркевича, є те, що «редакція вміщує об'єктивні історичні дослідження, не допускаючи на свої сторінки ніякої полеміки. Ми можемо бачити поруч різні за змістом, але цінні матеріали. Матеріали, які дають підґрунтя для такої мирної угоди – розвиток південноруської національної самосвідомості» [17]. Всього за нашими підрахунками на сьогодні він опублікував десять публікацій [18].

Ще одним постійним автором серед одеських вчених-істориків був В. Надлер. Доробок знаного історика вже ставав змістом наукових досліджень сучасних істориків [19].

Оригінальність ОВ та його унікальність відзначали вже його сучасники, наголошуючи на тому, що газета мала велику заслугу як популяризатора історичних досліджень з історії розвитку освіти. Саме унікальність ОВ, чинники, які вплинули на концепцію газети та факти, що стверджують про її самобутність, дають підстави говорити про важливість використання газетних публікацій для висвітлення багатовекторних досліджень, зокрема історія Імператорського Новоросійського університету.

Література

1. Див.: Гребцова И. С. Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (вторая треть XIX в.) – Одесса: Астропринт, 2002. – 407 с. та ін.
2. Проект устава и штата Императорского Новороссийского университета в городе Николаеве / [Карл Карлович Фойгт]. – Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1862. – 74, [2] с.
3. Открытие Новороссийского университета // ОВ. – 1865. – 4 травня.
4. Празднование двадцатилетия Новороссийского университета // ОВ. – 1885. – 7 травня; К двадцатипятилетию Императорского Новороссийского университета // ОВ. – 1890. – 1 травня.
5. Афанасьев Г. Е. Десятилетие общества св. Кирилла и Мефодия (1870–1880 гг.) // ОВ. – 1880. – 15 (27) травня; Афанасьев Г. Русские кредитные учреждения // ОВ. – 1890. – 19 листопада (1 грудня); Афанасьев Г. Общества взаимного кредита в России // ОВ. – 1889.

- 23, 24 серпня; Афанасьев Г. Гниляковцы и городская земля //ОВ. – 1889. – 28 серпня; Афанасьев Г. Лондонская стачка //ОВ. – 1889. – 4 серпня; Афанасьев Г. Рост и население Франции //ОВ. – 1889. 25 октября; Афанасьев Г. Пропала совесть //ОВ. – 1889. – 10 листопада; Афанасьев Г. Бразильский переворот //ОВ. – 1889. – 26 листопада; Афанасьев Г. Харьковские дворяне и майорат //ОВ. – 1889. – 4 грудня; Афанасьев Г. Продовольственные меры (К вывозу хлеба) //ОВ. – 1891. – 4 серпня; Афанасьев Г. Продовольственные меры. Доставка и распределение хлеба //ОВ. – 1891. – 8 серпня та ін.
6. Трачевский А. Высшие женские курсы в Одессе //ОВ. – 1879. – 31 січня, 4 лютого; Трачевский А. Немецкий вопрос во Франции при Людовике XVI //ОВ. – 1880. — 11, 12 вересня; Трачевский А. Витторино да Фельтре (Очерк из истории педагогики) //ОВ. – 1881. — 24, 25 жовтня та ін.
 7. Кочубинский А. Печатник Г. Ульрих //ОВ. – 1880. – 7 травня; Кочубинский А. В виду тысячелетних поминок славянского самосознания // ОВ. – 1885. – 16 січня; Кочубинский А. На рубеже тысячелетия // ОВ. – 1885. – 6 квітня; Кочубинский А. О нашей католической братии на юге – хорватах // ОВ. – 1887. – 9 березня; Кочубинский А. Еще свидетель славянского возрождения (Я. Ф. Головацкий) //ОВ. – 1888. – 7 червня; Кочубинский А. Московский архив министерства юстиции и наш юг //ОВ. – 1890. – 26, 28 травня та ін.
 8. Кудрявцев А. Н. Две речи на панихидах по Николае Ивановиче Пирогове //ОВ. – 1881. – 9 грудня та ін.
 9. Кирпичников А. Два слова об И.С.Аксакове //ОВ. – 1886. – 6 лютого; Кирпичников А. А. С. Пушкин (29 января 1837 — 29 января 1887 г.) //ОВ. – 1887. – 29 січня; Кирпичников А. А. С. Пушкин (29 января 1837 – 29 января 1887 г.) //ОВ. – 1887. – 29 січня; Кирпичников А. Со святой горы. II //ОВ. – 1890. – 20 серпня та ін.
 10. Леонтович Ф. К вопросу об учащихся в коммерческих училищах //ОВ. – 1888. – 18 серпня.
 11. Куликовский Д. К вопросу о высшем женском образовании //ОВ. – 1889. – 24 серпня.
 12. Успенский Ф. Археологический съезд (Письмо из Москвы) //ОВ. – 1890. – 16 січня.
 13. Див. Левченко Г. С. Яковлев Володимир Олексійович //Одеські історики. Енциклопедичне видання. Том 1 (початок ХІХ – середина ХХ ст.). Одеса: Друкарський дім, 2009. – С. 463–465; Левченко Г. С. Історик В. О. Яковлев (1840–1896): реалізація наукового доробку у періодичній пресі //Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: Зб. наук. праць II Міжнар. наук. конф., 10–11 квітня 2009 р., Одеса /Відп. ред. М. І. Михайлуца. — Одеса: ВМВ, 2009. – С. 152–158 та ін.
 14. Модестов В. Нелишняя заметка (Из письма в редакцию) //ОВ. – 1890. – 5 травня.
 15. Маркевич А. К «нелишней заметке» проф. Модестова //ОВ.–1890.–6 травня.
 16. Маркевич О. Южная Русь при Петре Великом //ОВ. – 1891. – 8, 10, 15 квітня.
 17. А. М. Библиография. «Киевская старина» 1883, т. VI кн. VII // ОВ. 1884. – 8 березня.
 18. Маркевич А. И. Императорский Новороссийский университет (Историческая записка, читанная проф. А. И. Маркевичем на торжественном акте университета 1 мая) //ОВ. – 1890. – 2 травня; Маркевич А. И. Общеславянские учреждения (Речь, произнесенная проф. А. И. Маркевичем в торжественном годовичном собрании одесского славянского благотворительного общества, 11 мая 1890 г.) //ОВ. – 1890. – 14, 15, 16 травня; Маркевич А. И. Южная Россия при Петре Великом //ОВ. – 1891. – 14, 16, 18 березня; Маркевич А. И. Южная Россия при Петре Великом (Лекция вторая) //ОВ. – 1891. – 8, 10, 15 квітня; Маркевич А. Виленский IX археологический съезд //ОВ. – 1893. – 5 серпня; Маркевич А. IX Виленский археологический съезд. II //ОВ. – 1893. – 8, 9, 11, 13, 15, 17, 19 серпня та ін.
 19. Див. Гончарук Т. Г., Новікова Л. В. Надлер Василь Карлович //Одеські історики. Енциклопедичне видання. Том 1 (початок ХІХ – середина ХХ ст.). Одеса: Друкарський дім, 2009. – С. 259–262 та ін.

«9 ТРАВНЯ» ЯК ПОДІЯ, ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ СТУДІЙ І ПОЛЕ КОМЕМОРАТИВНИХ АКЦІЙ

О. Є. ЛИСЕНКО

*д.і.н., професор,
Інститут історії НАН України
(Київ)*

В останнє десятиліття у вітчизняних дослідженнях історії Другої світової війни відбувається ззовні не дуже помітний, майже латентний поворот, своєрідна зміна внутрішніх аксіологічних орієнтирів. Сутність цієї трансформації визначає криза універсальних схем і мега-нарративу та переформатування макро-історичних претензій на такий собі авторитарний абсолютизм, тобто текстів, що дають відповіді одразу на всі питання – з одного боку, на множинність візій, рівнів наукового аналізу, версій, інтерпретацій, – з іншого.

Невгамовних дослідників не влаштовує академічно виписана, бездоганно реконструйована в традиційній позитивістській архітектоніці історична модель війни як щось таке, до чого не можна доторкнутися, відчути зсередини, нарешті, просто здивуватись. Слід припустити, що саме відсутність евристичної потенції, можливості для відкриттів та осягнень вабить дослідників у інші експедиції, пов'язані з пошуком особистих, унікальних, індивідуальних вимірів війни. Іншими словами, зростає коло тих, кому цікава не загальна картина війни, а окремі образи, характер, стосунки між окремими її персонажами та їх групами, внутрішні колізії, техніка письма чи зображення, інші засоби реконструкції. Чи означає це, що макро-історія війни вичерпала себе? Очевидно, що ні. Але її креативні можливості криються не в екстенсивному прирощуванні емпіричної тканини, а теоретичному обрамленні, концептуальному конструюванні, історіософському осягненні визначальних механізмів, мотивацій, детермінаційних чинників та наслідків війни у довготривалій перспективі.

Для ілюстрації того, що відбувається варто поміркувати над співвідношенням загального й одиничного у цьому смисловому полі. В історії земної цивілізації відбувалися тисячі збройних конфліктів, що забрали за один день десятки тисяч життів, однак це практично не впливало на хід історичного процесу (як це цинічно не звучить). Натомість, поява у світ чи смерть однієї людини здатні змінити світ, коли йдеться про Архімеда, О. Македонського, Леонардо да Вінчі, Ньютона, Ейнштейна чи Корольова, Ганді, Гітлера чи Сталіна. Ми не знаємо, як би склалась доля світової цивілізації, коли б серед жертв війни не було геніїв, здатних сформулювати нові перспективи для людства і спроможних повести його не до самознищення, а до вдосконалення.

Ця гіпотетична складова формула «історія не сприймає умовного способу». Насправді, гіпотеза у науковому алгоритмі має посідати своє повноцінне, самодостатнє, вагоме місце, адже саме вона слугує своєрідною провокацією, детонатором дослідницького інтересу, внутрішнім рушієм для того, щоб довести, або спростувати певну систему тверджень.

Разом з тим наші припущення щодо можливих векторів розвитку людства, окремих держав, націй, регіонів, макро- та мікросоціальних груп мають базуватися на ґрунтовному осмисленні доступної емпіричної бази. Лише це дає змогу виявити провідні й другорядні тенденції розвитку подій воєнної доби, з'ясувати глибоко приховані мотивації і спонукальні чинники, якими керувалися представники різних соціальних когорт й окремі індивіди.

У зв'язку з цим перебуває проблема подолання радянської методологічної спадщини. Деконструкцію великого «міфу війни» може здійснюватися двома шляхами. Перший – той, що пропонують рішучі політики: «люструвати» термінологічний апарат і директивним порядком вилучити з нього рудиментарні ідеологеми (наприклад, замість «визволення України» вживати «вигнання», замість «Великої Вітчизняної» – «Друга світова війна» тощо), скасувати День Перемоги, змінити баланс навчального матеріалу на користь україноцентричних сюжетів і т.п. Вірні за змістом і спрямуванням, ці заходи у формі нав'язливих «рекомендацій» та міністерських наказів можуть суттєво зашкодити справі.

Другий шлях – це поступова еволюція дослідницьких пріоритетів від етатистських – до соціально-гуманітарних. Мова йде не про відмову від вивчення того, як діяли державні структури на всіх рівнях у період війни, а в інтенсифікації студій, об'єктом яких є соціум в усій його динаміці, діалектичних зв'язках, взаємо- і протидії різних когорт, моделі поведінки й засоби самозбереження. У цьому мереживі мають бути до деталей реконструйовані алгоритми функціонування великих і малих, стійких і тимчасових колективів: червоноармійців, радянських партизанів, польських підпільників, українських самостійників, колаборантів, військовополонених, остарбайтерів, евакуйованих, депортованих, в'язнів тюрем і бранців концтаборів, жертв радянського і нацистського терору, а також терористичних дій нерегулярних радянських, польських і українських формувань та інших категорій.

Цей неантагонічний спосіб сам собою виводить науковий процес з-під пресингу політичних еліт і соціального замовлення, гарантує фундаментальним дослідженням їх автономний статус і належний рейтинг, повертає науці місце, на яке вона заслуговує за призначенням. З іншого боку, науковий продукт, що з'являється за таких умов, стає особливо затребуваним, оскільки він слугує підґрунтям для прогнозування, формування моделей і вироблення практичних рішень у гуманітарній сфері загалом і політиці пам'яті зокрема.

Щойно наближається 9 травня, кожного року довікола цієї дати розгортаються гарячі дискусії. Для одних воно залишається святом – Днем Перемоги з усіма радянськими атрибутами: військовими парадами, червоними «Прапорами Перемоги», велелюдними урочистостями, вшануванням ветеранів, покладанням квітів на вінків до меморіалів загиблих воїнів.

Для інших – цей день є одним з кульмінаційних моментів утвердження і торжества сталінізму, та особисто вождя, який на багатомільйонних жертвах власних громадян перемиг іншого диктатора й реалізував свої давні геополітичні амбіції, перетворивши Радянський Союз на світову державу, а людські втрати – на суху статистику.

Як це не парадоксально, але мають рацію одні й інші. Якщо уважніше проаналізувати феноменологію 9 травня, слід констатувати, що вона має два змістовних виміри. Перший пов'язаний з генезою та оформленням офіційних комеморативних церемоній у єдиний комплекс, що символізував могутність створеної більшовицькою партією держави та глорифікацію Сталіна як унікального політичного лідера, а також наглухо перекривав будь-які канали критики сталінізму. Другий – пов'язаний з історичним приводом для встановлення цього свята. Йдеться про кілька речей: по-перше, у війні лише зі зброєю в руках брали участь майже 10 млн. українців (1/4 частина населення республіки), а коли враховувати тих, хто працював на оборону в тилу, то ця цифра зростає щонайменше вдвічі. 6–7 млн. громадян УРСР воювали проти Вермахту і його союзників у лавах Червоної армії і сприймали перемогу над нацизмом і фашизмом як ліквідацію апокаліптичної загрози, яку вони несли народу України; по-друге, достатньо почитати з десяток інтерв'ю остарбайтерів, уцілілих жертв Голокосту чи просто людей, які пережили окупацію, аби зрозуміти, що для них означає 9 травня. Нарешті, третій: нащадки тих, хто бився з ворогом за власні олтарі й оселі, десятиліттями вшановують у цей день «і мертвих, і живих, і ненароджених», героїв і жертв тієї жахливої війни, не вкладаючи в ці дії жодних політичних сенсів.

Таким чином, День Перемоги, так би мовити, «знизу», традиційно сприймається більшістю громадян сучасної України як символ історичної справедливості, акт сатисфакції і підстава для самовираження українського народу, віри в його силу і життєздатність, оптимістичної перспективи в майбутньому.

Справді, День Перемоги – це офіційна легітимація особистої перемоги Сталіна й утвердження системи, яку він виплекав. Але значно більшою мірою і перш за все – це перемога народу, пересічних солдатів війни.

Носії крайніх поглядів на цю проблему пропонують цю «червону дату» календаря «взяти й відмінити». Виникає питання: що ми залишимо у пам'ять про тих, хто воював і, зрештою, переміг у тому герці не на життя, а на смерть. Якщо виключати глорифікаційний компонент цієї події, залишиться тільки віктимний. Чи адекватний він тому, що відчувають люди, коли мова заходить про закінчення війни.

Те, що комеморативний офіціоз цього свята слід переформатувати, річ зрозуміла. Проблема полягає у тому, як це зробити: замість Дня Перемоги відзначити День Пам'яті про жертви війни, перенести урочистості на 2 вересня – час закінчення Другої світової війни чи залишити попередню назву, але наповнити її новим змістом.

З огляду на нинішній стан суспільства, першим кроком має стати поглиблене зондування громадської думки засобами соціального моніторингу, широкі суспільні дискусії, а вже на цій основі – моделювання можливих наслідків ухвалення того чи іншого рішення.

Якщо ж ставити надзавданням тільки деконструкцію радянського канону та дистанціювання від сучасної російської моделі політики пам'яті, можна, в кращому випадку, потрапити у становище на кшталт «хотіли, як краще, а вийшло, як завжди», а в гіршому, – нашкодити. Цього тільки й чекають російські пропагандистські служби. Можна лише уявити, який галас

здійметься: мовляв, бачите, ці українці – справді «фашисти» і «бандерівці» – недарма День Перемоги скасували!» Та й багато пересічних громадян України навряд чи зрозуміють і погодяться сприйняти рації «ліквідаторів».

Можливим варіантом переформатування могло б стати відзначення 8 чи 9 травня Дня Перемоги над нацизмом і фашизмом у Європі та Дня завершення Другої світової війни і пам'яті жертв нацизму, фашизму і мілітаризму (чи тоталітаризму) 2 вересня. При цьому слід поступово зміщувати акценти на другу подію, оскільки саме вона є рубіжною для цієї епохи і «точкою неповернення» в минуле.

Кажуть, «у війні немає переможців». Вираз – хоча й парадоксальний, але не позбавлений сенсу з огляду на гуманітарні і морально-психологічні наслідки цієї вселенської катастрофи. «Перезавантаження» змістовного наповнення меморіальних акцій, пов'язаних з завершенням війни у Європі й на інших театрах військових дій, очевидно, має здійснюватися саме в напрямі осмислення глибинних наслідків війни для суспільства, окремих його груп та людей з практично паритетним статусом. Це дасть змогу вивести корпоративну й персональну візію війни на рівень самодостатніх, подолати етатистську домінанту в наративі й переключити увагу на інші, не менш інформативні, але більш евристичні й емоційні пласти історієписання.

Вже після того, як були написані ці рядки, нарешті, з'явився довгоочікуваний Указ Президента України № 169/2015 від 23 березня 2015 р. «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни». Доволі пізній час появи документа, якого всі очікували і який закладає концептуальні підвалини державної політики пам'яті, очевидно, пов'язаний з тим, що в Адміністрації Президента України з особливою відповідністю поставилися до цього питання, опрацювавши необхідні матеріали й урахувавши рекомендації науковців.

До речі, навіть якби Указ не з'явився, в багатьох навчальних закладах, академічних установах заздалегідь розпочалася підготовка заходів, присвячених ювілейній даті, що свідчить про розвиток громадянського суспільства і певну автономність науково-освітньої громадськості, яка відчуває власну відповідальність за цю ділянку функціонування суспільства.

Повертаючись до Указу, варто процитувати його преамбулу. Всі передбачені ним заходи мають проводитися «з метою гідного вшанування подвигу українського народу, його визначного внеску у перемогу Антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні, висловлення поваги усім борцям проти нацизму, увічнення пам'яті про загиблих воїнів, жертв війни, посилення турботи про ветеранів війни, учасників українського визвольного руху цього періоду, жертв нацистських переслідувань, утвердження спадкоємності традицій воїнів-переможців нацизму та нинішніх захисників Вітчизни, консолідації суспільства навколо ідеї захисту України та у зв'язку з відзначенням Другої світової війни...».

Як бачимо, визначальною метою цих заходів є консолідація суспільства і можна припустити, що будь-яка принципова зміна акцентів у формулюванні провідної ідеї ювілею та її змістовного наповнення могла спрацювати проти

єдності нації, посіяти зерна чергового розколу й знову відкинути нас до конфронтаційного стану.

Слід відзначити ще одну особливість цього документа. Указом передбачається вшанування й утвердження спадкоємності традицій воїнів-переможців у Другій світовій війні та нинішніх захисників вітчизни, консолідації суспільства навколо ідеї захисту України та у зв'язку з нинішнім ювілеєм.

Чи немає тут певної «натяжки»? Очевидно, тут спрацьовує правило: все на користь те, що не шкодить. Більше того, в нинішній ситуації спадкоємність бойових традицій, пов'язаних із захистом Вітчизни від агресорів різних мастей, постає не тільки як моральна проблема, а й ідеологічна, демонструючи цілковиту неспроможність спроб пропагандистських служб сучасного супротивника нав'язати нашим воїнам ярлики на кшталт «фашистів», «укропів», «насилників» тощо.

У зв'язку з цим, не можна обійти увагу один недолік Указу. У його назві і тексті відсутній термін «фашизм». На перший погляд, нічого принципового в цьому немає. На нашу думку, це є помилкою. Держави з фашистською ідеологією разом з нацистами брали участь у «поході на Схід», були окупантами й співучасниками більшості злочинів на завойованій території. Український народ має свій рахунок і до них. По-друге, наявність у назві Указу цього терміна ще раз нагадала б тим, хто любить вживати його «наліво й направо», що є сутністю «фашизму» і хто насправді нині є носієм його ідеології і практики.

Нарешті, ще одним надзвичайно важливим концептом Указу є те, що серед тих учасників війни, яких будуть вшановувати в цьогорічних урочистостях, названі учасники українського визвольного руху. Це має вирішальне значення для суспільного визнання і легітимації українського самостійницького руху як воюючої сторони, якими б неоднозначними й суперечливими не були окремі епізоди, пов'язані з функціонуванням ОУН і УПА.

І наостанок: у якій площині мають вибудовуватися відносини між фундаментальною наукою і політикою пам'яті? Оптимальним видається паралельне співіснування і взаємодія й одночасне дистанціювання у певних точках біфуркації задля забезпечення суверенітету наукових досліджень. При цьому політикум і держава мають навчатися і звикнути не прагматично використовувати історичне знання для маніпуляцій, а генерувати на його підґрунті виважені, ретельно змодельовані політичні рішення, суголосні з корінними інтересами нації та її очікуваннями.

Лише в такій конфігурації історична наука й державна меморіальна політика здатні «грати на своєму, а не на чужому» інформаційному полі й перетворити його не на полігон зарубіжних політттехнологій, затхлий і законсервований паноптикум рудиментарних ідей, а на пульсуючий простір історичної пам'яті, що постійно підживлюватиметься свіжими думками, оптимістичними перспективами і постійним нагадуванням про те, що процес формування української політичної нації ще далеко не завершений і потребує щоденних зусиль науковців, держави й громадського активу.

**ЗАПРОВАДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОБРЯДОВОСТІ В
РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 1920-х РОКІВ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РУЙНАЦІЇ СІМЕЙНИХ ТРАДИЦІЙ**

Т. О. ЛАХАЧ,

к.і.н., доцент,
*Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
(Україна)*

Сучасний етап вітчизняної історії позначений збільшенням частки досліджень із проблем етнологічного, мовного, культурного та релігійного вимірів. У цьому зв'язку неабиякий гносеологічний потенціал має вивчення історії сім'ї, оскільки саме тут зберігаються й передаються нащадкам основи культурно-історичної спадщини народу. Особливої актуальності набуває дослідження минувшини історії та її вплив на сучасні процеси в суспільстві. До таких, безперечно, належить питання сімейної обрядовості, яке кардинально трансформувалося за часів панування радянської влади в Україні.

Опрацювання значного масиву історичної літератури засвідчило, що в українській історіографії бракує досліджень із цієї проблематики. Соціологами, етнологами, психологами дане питання вивчається ґрунтовніше, а от переважна більшість історичних праць мають вибірковий або узагальнюючий характер і становлять окремі розвідки в наукових виданнях. Тому при написанні статті нами використовувалися, здебільшого, дані архівних матеріалів. Проте, посилаємося й на видання російських та радянських авторів. Зокрема: О.В. Дорохіну [8], Т.Г. Леонтєву [9], П.П. Кампарс [10], П.А. Дарманського [11], Ю.Н. Єльченко [12] та ін.

У контексті взаємовідносин церкви і держави у 1920-х роках чітко простежується питання державної регламентації церковної обрядовості в сімейному побуті українців. До початку ХХ століття у сімейних обрядах сплелися дії, символи, атрибути, які виникли в різні епохи і носили природний характер та релігійний вимір. Проте, з приходом більшовиків до влади структура сімейних традицій українців суттєво змінюється й набирає форм насильницького запровадження громадянської обрядовості. Це вплинуло на духовність українців й через призму «штучних» новацій призвело до кризи сімейних відносин, яка з усією очевидністю прослідковується й нині. Тому метою статті є висвітлення ряду регламентаційних дій з боку радянської влади щодо руйнації механізмів соціального наслідування сімейних обрядів через зміну їх традицій.

Офіційні нормативні роз'яснення змісту відокремлення церкви від держави, вміщені в декреті Раднаркому РСФРР "Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви" від 23 січня 1918 року, покладеному в основу декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України "Про

відокремлення церкви від держави і школи від церкви" від 22 січня 1919 року, відображали прагнення законодавців конкретизувати найпоширеніші та значущі в практичному плані підстави обмеження права громадян на свободу совісті, позбавлення церкви можливості впливати на результат класової боротьби. У них подавалися вказівки про те, що: 1) кожен громадянин може сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної; 2) у межах республіки заборонено видавати будь-які місцеві закони або постанови, які б утискували або обмежували свободу совісті, або встановлювали різні переваги та привілеї на підставі віросповідної приналежності громадян; 3) вільне виконання релігійних обрядів забезпечено кожному громадянину, оскільки вони не порушують громадянського ладу і не супроводжуються замахами на права інших громадян (ст. 2, 3, 5 декрету РСФРР від 23 січня 1918 року та ст. 2, 3, 5 декрету УСРР від 22 січня 1919 року) [1].

Положення декретів детальніше висвітлювала додаткова інструкція Народного Комісаріату внутрішніх справ УСРР для місцевих органів влади, які впроваджували декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» (в Україні прийнятий 22 січня 1919 року). У ній також йшлося про те, що різноманітні релігійні культу, як удома, так і в церкві, допускаються безперешкодно і без особливого дозволу [2].

Проте вже в 1921 році мали місце випадки, коли за здійснення релігійних обрядів виносили сувору догану або виключали з членів партії. З кожним роком такі явища поширювалися, а в середині 20-х років ХХ століття досягли апогею. Тоді газети «Известия», «Комсомольская правда», «Рабочая Москва» та інші на своїх сторінках організували дискусії про значення громадянських обрядів у формуванні комуністичної ідеології, їх місце в радянському суспільстві і кожної пересічної сім'ї. Наприклад, у газеті «Радянське село «Лебідь» (1927 рік) надруковано статтю про те, що голова ради одного з сіл України, будучи членом партії, ховав свою доньку-втопленицю за релігійним обрядом. Причиною цього стала родина, яка категорично відмовилася від нововведених громадянських поховань, а він не схотів протистояти їй. Така стаття, як і багато інших у той час, з'явилася, щоб «зайвий раз загострити увагу парторганізацій на зазначеному факті й примусити їх з цього приводу зробити відповідні організаційні висновки» [3, с. 4-12]. Насправді це означало посилення регламентаційних методів впливу на виконання громадянської (радянської) обрядовості замість звично-сімейної (церковної).

Особливої гостроти набували дискусії про значення громадянської обрядовості на селі. У загальних доповідях окружні контрольні комісії називали причини популярності релігійних, а не громадянських обрядів на селі: «Сам собою сільський комуніст є невіруючим. Але його дружина, батьки являються релігійними. Комуніст, завдячуючи своєму розвитку, не в змозі довести сім'ї, що релігія – це дурман. Для того, щоб вилючити ікони з хати або не хрестити дитину, потрібно тримати зі своєю родиною бій і навчитися ставити питання так, що або ікони з будинку і не хрещення дитини, або розрив із сім'єю» [4, с. 24-25]. Подібні агітаційні заклики визначали долі українських родин.

Поступово особисте життя, мораль і побут потрапляли під суворий контроль партійних суспільних органів. Принципи партійного життя розповсюджувалися на інститут сім'ї й регламентували його. Суспільне обговорення проблем розлучень, шлюбної й позашлюбної народжуваності, сексуальних зв'язків, ставлення до релігії знаходило обговорення в численних довідках, протоколах. Із довідки інформаційного відділу ЦК КП(б)У дізнаємося про антипартійний вчинок секретаря Братського робітничо-селянського комітету: «П'янство разом із вчителькою, супротивився зняттю її з роботи, бив свою дружину», з іншого документу про те, що група членів комунального управління (усі члени партії) протягом декількох років вели п'янки, розбещувалися, спонукали безробітних жінок до сумісного життя, брали могорич тілом [5, с. 38].

В одному з протоколів цехового осередку Чернігівського заводу з переробки лісу зафіксовано: «Слухали: Про непартійне поведження члена партії з своєю дружиною (побив свою дружину). Постановили: за побиття дружини об'явити догану» [6, с. 42-43]. У протоколі засідання Окружної перевіркової трійки з чистки партії Городнянського осередку Чернігівської губернії зазначено: «Слухали: Про розбещеність, розлучення з дружиною з причин захворювання (сифілісом). Постановили: в партії залишити. За негативну поведінку винести сувору догану» [7, с. 30].

У протоколах засідань перевірочних трійок з чистки партії, знаходимо багато рішень антирелігійного спрямування релігійного спрямування: 1) «Слухали: Про релігійні обряди (хрещення дітей). Постановили: За здійснення релігійних обрядів – із партії виключити»; 2) «Слухали: Про релігійні обряди (з попом ховав дитину). Постановили: За здійснення релігійних обрядів – винести догану»; 3) «Слухали: Про ікони в хаті. Постановили: За ікони в хаті – винести сувору догану» [7, с. 33, 72].

Таким чином, те, що раніше вважалося інтимною сферою і стосувалося кожного особисто або його сім'ї, нова революційна мораль проголошувала суспільним надбанням. «Партія має право зазирнути у сім'ю кожного із нас і проводити там свою лінію» [8, с. 82], – типово-традиційна теза в публіцистиці 1920-х років. Державне втручання методом усебічного контролю послаблювало позиції українських родин. У той же час дестабілізацію інституту сім'ї ідеологи радянської влади розглядали як необхідну умову для посилення регулятивної функції держави і розширення втручання влади в усі сфери суспільного життя.

Не зважаючи на розгорнуту кампанію з виявлення «антипартійних вчинків» і «хворобливих явищ» поміж кандидатів і членів партії, основна маса населення не поспішала виконувати громадські обряди. Це можна пояснити не лише силою звички, а й впливом священників. Позбавлені захисту від посягань влади, вони продовжували чинити опір, а разом з ними – миряни.

Особливу роль у релігійній протидії більшовикам відігравали жінки. Це відзначали самі церковні настоятелі. Зрозуміло, що, крім миротворчих настроїв священників, жінок приваблювало намагання останніх перебороти пияцтво їхніх чоловіків та безбожність дітей, зберегти багатотисячолітні традиції предків, нещадно руйновані більшовиками. Головно жінки захищали релігію перш ніж піднялася

ціла хвиля хресних ходів проти відокремлення церкви від держави, і в 1922 році, у період кампанії відкриття мощів [9].

Якщо котрийсь із громадських обрядів викликав особливий супротив з боку населення і священиків, радянська влада легко розв'язувала проблему шляхом прийняття законів, декретів, постанов тощо, які дозволяли "законно" карати порушників.

Питання про громадянські поховання у 1923 – 1924-му роках особливо загострилося. Переважно для осіб без віросповідання. Окремі релігійні об'єднання, миряни та поховальні комітети перешкоджали поховальним церемоніям за громадянським обрядом у межах кладовища. Щоб запобігти таким діям, Народний Комісаріат внутрішніх справ УСРР видав у 1923 році циркуляр для виконавчих комітетів окружних губерній про суворе дотримання попередніх законів та інструкцій місцевими поховальними комітетами, релігійними общинами тощо. За порушення винних притягували до кримінальної відповідальності.

Не зважаючи на тиск із боку держави, люди йшли до церкви. Спираючись на думку інших дослідників, ми пояснюємо це відсутністю емоційності в громадянській обрядовості. Людське суспільство завжди прагнуло до тріумфальних прикрас свого побуту, і релігія змогла задовольнити таку потребу, а нові радянські обряди – ні. Вони були нашвидкуруч придумані лише на противагу відповідним церковним ритуалам та носили характер швидкоплинної й офіційної кампанії [10].

Звернемося до церемонії укладання шлюбу. Церковний обряд вінчання супроводжували дзвони, свічки, проскури, церковний спів, кадильний дим, молитви, ікони, рушники, освячена вода, квіти та безліч інших релігійних обрядів, дій і атрибутів, що їх використовували церковнослужителі. А на початку 1920-х років релігійному вінчальному обрядові й народному весіллю протиставлялася світська форма одруження – «червоне весілля» (використовували й такі терміни, як «комсомольське весілля», «студентське весілля», «колгоспне весілля»). На реєстрацію шлюбу наречені приходили в поспіхом облаштовані приміщення загсу з прапорами, музикою. Після нетривалої реєстрації відбувалося щось на зразок мітингу, на якому під оплески виголошували промови, всілякі побажання молодим тощо [11].

Релігійний обряд хрещення прагнули замінити громадянським обрядом «зорин», або «октябрин», який здійснювався без священика, священної води та іншого. Хрестини уподібнювалися до мітингів робітничих колективів і були далекі від сімейно-побутових обрядів. На таких урочистостях інколи навіть читали доповідь-лекцію атеїстичного змісту, виголошували поздоровлення батькам від секретаря комсомольської організації, шанованих більшовиків, колег по роботі, співали народні пісні й обов'язково «Інтернаціонал» [11].

Відповідно до інших була змінена й поховальна обрядовість. До революції 1917 року за релігійним обрядом ховали всіх, навіть мертвонароджених немовлят і самогубців, які позбавляли себе життя зловживанням міцними напоями. Лише свідомих самогубців ховали без церковного обряду. При похованні обов'язковими були кадильний дим, свічки, церковний хор тощо. У 1920-ті роки значна частина

населення країни почала дотримуватися правил світського поховання. Насамперед використовували духовий оркестр, панахиду відкривав не священник, а голова похоронної комісії, центральним поховальним атрибутом став червоний прапор з чорною стрічкою та інше [11].

Траплялися в ті роки і змішані поховальні обряди: під час похорону комуніста, комсомольця чи активіста його товариші-однодумці супроводжували покійного музикою, прапорами, революційними піснями, а батьки та родичі йшли позаду з хрестом, священником і церковним хором [12]. Як бачимо, «червоне весілля», «зорини», «октябрини», поховання – це швидше антицерковні обряди, ніж естетично-художні ритуали. Останні ще потрібно було створити.

Отже, можемо зазначити, що регламентаційні нововведення щодо інституту сім'ї супроводжувалися не тільки відокремленням церкви від держави, а й боротьбою з традиціями, патріархальними звичаями і насадженням нового побуту та нової революційної обрядовості. Формування нової революційної культури як заперечення традицій, її привнесення у суспільну свідомість служили меті побудови соціалізму, а не родинним потребам.

Причиною боротьби із сімейними традиціями й насадженням нової обрядовості була, на думку автора, державна ідеологія, що відображалася в прагненні змінити механізми соціального наслідування, бо збереження традицій забезпечувалося саме в сім'ї шляхом передачі від покоління до покоління стереотипів поведінки і зразків культури. Запроваджуючи нову громадянську обрядовість, більшовики не тільки знищували сімейні традиції, а й руйнували взаєморозуміння між поколіннями та заперечували традиції духовної спадщини поколінь.

Література

1. Декреты Советской власти: в 53-х томах – Т. 5: 1 апреля – 31 июля 1919. – М.: Изд-во Политической литературы, 1971. — С. 685.
2. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО). – Ф. Р-71. – Оп. 1. – Спр. 130. – Арк. 219.
3. ДАЧО. – Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 163. – Арк. 316.
4. ДАЧО. – Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 31.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2665. – Арк. 84.
6. ДАЧО. – Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 188. – Арк. 100.
7. ДАЧО. – Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 163. – Арк. 316.
8. Дорохина О.В. Партийно-государственная идеология социалистических преобразований семьи в послереволюционной России / О.В. Дорохина // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 1996. – № 2. – С. 78-87.
9. Леонтьева Т.Г. Вера и бунт: духовенство в революционном обществе России начала XX века / Т.Г. Леонтьева // Вопросы истории. – 2001. – № 1. – С. 29-42.
10. Кампарс П.П. Советская гражданская обрядность / П.П. Кампарс, Н.М. Закович. – М.: "Мысль", 1967. – 255 с.
11. Дарманский П.А. Обряд у житті людини / П.А. Дарманський. – К.: Політвидав України, 1974. – 198 с.
12. Ельченко Ю.Н. Новому человеку – новые обряды / Ю.Н. Ельченко. – М.: Политиздат, 1976. – 78 с.
13. Малицкий А.Л. Советское государственное право: [очерки] / А.Л. Малицкий. – Х.: Юридическое издательство НКЮ УССР, 1926. – 321 с.

**ДОЛІ РОДИН РЕПРЕСОВАНИХ У ПОЛУМ’І
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
(НА ПРИКЛАДІ СІМ’Ї ГОРДІЄВСЬКИХ)**

В. І. МАКУШИНСЬКИЙ,

студент,

В. В. ЛЕВЧЕНКО,

к.і.н., доцент,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Утвердження України як правової держави, демократизація та гуманізація суспільно-політичного життя неможливі без всебічного осмислення вітчизняної історії за радянської доби та неупередженого аналізу політичного терору, що став одним із елементів офіційної ідеології та повсякденної практики, інструментом управління народів СРСР. Спектр застосування насильства був надзвичайно широким, а в номенклатурі методів чи не найганебнішим виявилось сімейне заручництво, репресії проти родин «ворогів» радянської влади. Ці складові каральної політики у СРСР дотепер залишалися практично недослідженими, а одним із аспектів цієї проблеми є дослідження долі представників родин репресованих у період Другої Світової війни.

Із розпадом СРСР з’явилися можливості для вивчення розсекречених архівних фондів, що сприяло активізації досліджень у цій тематичній ніші. Історики, які аналізували каральну політику більшовизму, концентрувалися передусім на найжорстокіших та найбільш масових її проявах [1]. Репресії проти родин дійсних чи уявних опонентів радянської влади згадувалися побіжно, як супутній, побічний елемент державного терору. Відтак ця проблема поступово входить у поле зору сучасних науковців. До того ж для вчених актуальними залишаються дослідницька робота, публічний аналіз політичного терору радянської доби з історично-правових позицій, адже конкретні злочини вимагають чіткої та об’єктивної оцінки. Висвітлення політики насильства стосовно родичів «ворогів народу» та їх подальшої долі дозволяє глибше усвідомити природу більшовицького тоталітарного режиму, наслідки його функціонування як у цілому для суспільства, так і окремих громадян.

Питання щодо правомірності та ефективності застосування репресій проти сімей «ворогів» радянської влади та їх долі потребує створення єдиної концепції, комплексної діагностики природи такого роду заходів, виявлення закономірностей і врахування уроків драматичного минулого. Дана проблематика має й подальші пошукові перспективи для істориків, політологів, соціологів, психологів, правників та фахівців інших соціогуманітарних дисциплін, оскільки дозволить здійснити ширші міждисциплінарні дослідження

щодо питань їх повсякденного життя, мотивації виживання, місця у соціальному просторі та інших різноманітних проявів.

В якості прикладу щодо дослідження зазначеної проблеми пропонуємо розглянути долю представників родини Михайла Гордієвського (1885–1938), який більшість свого життя прожив в Одесі, де він сформувався як освітянин, науковець, де склалися його ідеї щодо становлення державності українського народу. Він не належав до числа тих людей, хто підхопив ідеї визвольного руху в буремні роки національної революції 1917–1920 рр., а був вихідцем із родини свідомих українців, гідно продовжував ідеї батька. Він пройшов курс навчання в духовній школі міста Богуслава та Київській духовній семінарії (1899–1905). Ще в юнацькі роки, починаючи з 1903 р. захопився політикою. Як член української студентської Громади брав участь у студентських вічах. Під впливом комплексу конкретних подій внутрішньої та зовнішньої політики він все більше переконувався, що причиною все більш посиленої на той час кризи російського суспільства і держави є наростаючий процес розкладання російської монархії, яка намагалася прикрити свою фактичну безнаціональність гаслами православ'я та народності [2]. У результаті цього він захопився активною революційною боротьбою в контексті національно-визвольних змагань [3].

Як науковець М. Гордієвський намагався виявити закономірності державного та національного розвитку України, яка на його думку повинна бути одна неподільна. Утвердження у 1920-х рр. одноосібної влади Й. Сталіна, створених ним обмежень та введення тоталітарного режиму призвели до знищення української інтелігенції, «цвіту тодішньої нації». Не зважаючи на постійну заборону писати, видавати, постійні переслідування з боку більшовицької влади, М. Гордієвський продовжував стояти на захисті національної ідеї. Його цькування щороку набирало дедалі більших розмірів. Фізичне нищення Москвою та її українськими посіпаками національної інтелігенції розгорталося рік у рік. Один за одним зникали в в'язницях родичі М. Гордієвського, його друзі, колеги, знайомі. Особливо боляче переживав він арешт свого племінника (сина сестри), відомого українського поета, літературознавця, перекладача, діяча українського національного відродження 1920–1930-х рр. – Павла Филиповича (1891–1937). Про що згодом згадувала донька М. Гордієвського – Наталя (1921 року народження) у своїх споминах, опублікованих в «Українській літературній газеті» [4].

Трагічні події 1930-х рр. не минули й М. Гордієвського. 27 березня 1938 р. він був заарештований в своєму помешканні органами НКВС та з поля зору для рідних і близьких зник безслідно на довгі роки. 22 жовтня 1938 р. була заарештована його дружина – Олена Оттівна (1901 року народження), яка працювала викладачем німецької мови в Одеському державному університеті та Одеському інституті зв'язку. Через понад два місяці (31 грудня того ж року) вона повернулася додому [5]. Всі її спроби з'ясувати долю чоловіка залишились марними. На всі свої запити до органів влади щодо долі чоловіка відповідно

наказу НКВС СРСР № 00515 від 1939 р., в якому було прописано, що на запити родичів про долю того або іншого розстріляного відповідати, що він був засуджений на 10 років виправно-трудоих таборів без права листування й передач, вона завжди отримувала відповідь, що її чоловік засланий «на 10 років далеких таборів без права листування». Хоча насправді 11 жовтня 1938 р. виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР в Одесі на засіданні, що тривало лише п'ятнадцять хвилин ухвалила рішення про розстріл М. Гордієвського з конфіскацією майна, яке того ж дня було виконано.

Як у подальшому склалося життя родини М. Гордієвського – дружини, сина Ігоря, який на момент арешту батька був студентом фізичного факультету Одеського державного університету та доньки Наталії, учениці дев'ятого класу? На 2008 рік це було невідомо [5]. Сьогодні ми маємо можливість реконструювати основні лінії життя деяких представників родини М. Гордієвського. Незважаючи на те, що ім'я М. Гордієвського тривалий час було невинувато замовчуване, перебувало під забороною та не було відоме багатьом співвітчизникам його діти вважали свого батька героєм! Через його долю вони переживали долю всього українського народу. Через цинізм, жорстокість та нелюдські методи карально-репресивної системи СРСР світ покинули тисячі безвинних людей, одним із яких став М. Гордієвський. Усі ці переживання відчули на собі члени його родини, які пережили багато років цькування з боку радянської влади, пошуків чоловіка і батька, надій, очікування... І не відомо як склалася б їх доля, як би не Друга Світова війна, яка трагічно вплинула на долю кожної родини СРСР (загиблі на фронті, перебування у полоні, вивезення на чужину, тяжка праця у тилу тощо), але в умовах складного воєнного часу деякі родини отримали можливість врятувати своє життя. Таку можливість використала й родина М. Гордієвського, яка завдяки німецьким корінням його дружини, виїхала до Німеччини. Під час окупації Одеси О. Гордієвська з донькою Наталією і сестрою Марією Буяльською залишалися у місті (вулиця Успенська, будинок 34, квартира 2) [6], а син Ігор у лавах робітничо-селянської Червоної армії перебував на фронті. На сьогодні нам ще достеменно невідомо коли і яким чином, але саме під час Другої Світової війни вся родина М. Гордієвського переїхала до Мюнхена.

Опинившись в іншій країні, в інших суспільно-політичних умовах життя Ігор Гордієвський продовжив справу батька, що стало своєрідним продовженням ідеї боротьби з тоталітарним режимом радянської влади. Більшу частину свого життя він працював на українському радіо «Свобода», штаб-квартира якого в 1953–1995 рр. розташовувалася у Мюнхені (Німеччина). Разом із іншими українськими дисидентами він створював програми, які висвітлювали різні питання історії, політичного, економічного та культурного життя в радянській Україні та СРСР загалом, що були замовчувані радянськими засобами масової інформації. Яскравим прикладом його рефлексії на репресивні дії більшовиків, у вирі, яких опинилися і його родичі (батько, двоюрідний брат), став вірш «До помсти» [7], який було покладено на музику, а

згодом ця пісня стала одним із гімнів Організації українських націоналістів та одним із маршів Української дивізії «Галичина» [8]:

Кохана моя Україно,
Як довго була ти у сні!
Зробили із тебе руїни
Кремлівські кати навесні.

В Москві у найбільшого ката
Вино і розкоші були,
А наші змарнілі дівчата
Під тюрмами долю кляли.

Гей, слухай недолюдок Сталін,
Потонеш ти в морі пожеж!
Ти мрієш нас нищити й далі?
Собако, від нас не втечеш!

За чорні години розпуки,
Сльозу що у ньеньки сія,
За всі катування і муки
Відплатить країна моя!

І не допоможуть чужинці –
Англієць проклятий і жид.
До помсти, брати українці,
До помсти, великий нарід.

У свою чергу ідеї І. Гордієвського підхопив його син – Роман Гордієвський, що все життя мешкає у Мюнхені. Він є професійним рок-музикантом і у своїй багатогранній творчості продовжує популяризувати ідеї своїх родичів – батька, діда, прадіда. Прикладом чого є одна з багатьох музичних композицій – «Marx Or Freedom» («Маркс чи свобода»), в якій музикант попереджає про небезпечні загрози марксизму, ленінізму і комунізму. У приватному листуванні Р. Гордієвський підтвердив свою думку, що загроза комунізму та марксистського терору не зменшилась і не зникла, тому ця тема залишається досить актуальною [9], а для нього й досить болючою. Тільки 2012 р. під час бесіди з одеськими істориками В. Левченком і Е. Петровським він дізнався про долю свого діда, якого вся їх родина, починаючи від 1938 р., довгий час розшукувала, чекала на живого та плекала надії на зустріч. І не знала, що він загинув 1938 р. Але ми знаємо, що «Герої не вмирають...», а наша пам'ять про них робить живою їх ідеї, а вони самі стають зразком для сучасних та прийдешніх патріотів української національної ідеї.

Історія родини М. Гордієвського є важливою складовою загальної історії українського народу ХХ ст., яким доводилося жити у бурхливих і неординарних умовах. Будучи провідниками національної ідеї вони не склали єдиної команди, жили у різних географічних куточках Європи, у різні часи, але

всі вони максимально намагалися витратити свою безмежну енергію на здобуття національної свободи Вітчизни. Їх ідеї про суверенне право українського народу на самостійність, про відновлення державності є складовою ідеологічної основи для визначення пріоритетних напрямів у сучасній політиці України, в контексті розбудови самостійної незалежної України, з погляду формування державної ідеології та національної гідності.

Викладене вище дозволяє зробити висновок, що всі представники родини Гордієвських належить до числа тих осіб, чиї імена невинувато замовчувались та перебували під заборонаю протягом тривалого часу. Найвні документальні матеріали не дають змоги повною мірою розкрити всі віхи їх біографій. Скупі за своїм змістом біографічні нариси кожного з них у нашій роботі характеризують їх як непересічних особистостей, чесними і порядними людьми, які доклали чимало зусиль для перемоги у національно-визвольних змаганнях українського народу, однією із складових протидій проявам тоталітаризму стали трагічні події власної родини, що особливо простежуються у двох останніх представниках роду Гордієвських, життя яких було врятовано під час Другої Світової війни. Їх імена, ідеї та твори мають обов'язково стати надбанням широкої громадськості України.

Література

1. Див.: Політичні репресії в Україні (1917–1980 рр.). Бібліогр. покажч. / Авт. вступ. статей: С. Білокінь, Р. Подкур, О. Рубльов. – Житомир, 2007. – 456 с.; Репресії в Україні (1917–1990 рр.): наук.-допом. бібліогр. покажч. / Нац. парлам. б-ка України; авт.-упор.: Є.К. Бабич, В.В. Патока. – К., 2007. – 519 с. та ін.
2. Зленко Г. Д. Лицарі досвітніх огнів в історії «Просвіти». – Одеса, 2005. – С. 120–125; Левченко В. В., Петровський Е. П. Гордієвський Михайло Іванович // Одеські історики. Енциклопедичне видання. Том 1 (початок ХІХ – середина ХХ ст.). – Одеса, 2009. – С. 102–104; Левченко В. В., Петровський Е. П. Забуте ім'я // Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша / Упорядники Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. – Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2010. – С. 631–639; Левченко В. В., Петровський Е. П. Михайло Іванович Гордієвський: постать на тлі революційних змагань 1917–1920 років в Одесі // Регіональні проблеми української історії. – Вип. 3. – Умань, 2010. – С. 28–31; Музичко О. Михайло Гордієвський: одеський теоретик української державності // Чорноморська хвиля української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр. / Відп. ред.: В. М. Хмарський. – Одеса: ТЕС, 2011. – С. 314–332 та ін.
3. Енциклопедія Українознавства. – Т. 2. – Львів, 1993. – С. 411.
4. Михайловський І. Михайло Гордієвський (До 25-ліття з дня арешту) // Сучасність. – 4 (28). – Мюнхен, 1963. – С. 73–74.
5. Левченко В. В., Петровський Е. П. «Арештувати як українського есера...» (до біографії професора філософії та педагогіки Одеського державного університету Михайла Гордієвського) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2008. – № 1/2. – С. 432.
6. Державний архів Одеської області. – Ф. Р-2351. – Оп. 3. – Спр. 2008. – Арк. 9, 31.
7. Гордієвський І. До помсти // Ресурс доступу: <http://ivan1.narod.ru/hero/upa/gi.html> (28.02.2015).
8. Гордієвський І. До помсти [Електронний ресурс] // Українська дивізія «Галичина». – Режим доступу: <http://galiciadivision.org.ua/songs/> (28.02.2015).
9. Особистий архів В. В. Левченка. Лист Р. Гордієвського від 21 грудня 2012 р.

НОВОРОСІЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ В ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ОДЕСИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

В. В. МАКЕДОН,

старший викладач,
Одеський державний університет
внутрішніх справ
(Україна)

У 2015 р. виповнюється 150-річний ювілей першого вищого навчального закладу Одеси, Новоросійського університету (далі – НУ), що одночасно вважається днем заснування сучасного головного носія його традицій – Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Ювілеї сприяють актуалізації найрізноманітніших аспектів історії закладів та біографій. Впродовж 55 років свого існування (1865 – 1920), Новоросійський університет виконував не лише навчальні та наукові функції, але й був вогнищем громадського життя.

Метою цієї статті є дослідження місця Новоросійського університету у процесі заснування та розвитку одеських національно-культурних об'єднань, що відбивало процеси консолідації всередині різних національностей Одеси (поряд з політичними організаціями). Найбільший внесок у висвітлення цієї теми зробили німецький історик Г. Хаусман та українські історики Е.Г. Плеська-Зебольд, А.І. Мисечко, О.Є. Музичко [1, с. 377-462; 2, с. 335-337; 3; 4, с. 21-85]. Проте тема нашої статті не розкрита комплексно. Джерельною базою статті є передусім матеріали 45 фонду Державного архіву Одеської області, де зосереджені матеріали діловодства Новоросійського університету та 2 фонду, в документах якого зафіксовано взаємини об'єднань з одеської владою, що і давала дозвіл на їх заснування. Окрім цих актових джерел, в якості допоміжного джерела використано матеріали преси та особових фондів.

Головною передумовою виникнення в НУ організацій, що обстоювали національно-культурні права певних національностей, була наявність в Одесі та, зокрема, в університеті представників багатьох національностей. Для Одеси це зафіксував знаменитий перепис 1897 р., що, зокрема, промовисто засвідчив наявність у місті великої єврейської громади. У НУ, що був єдиним ВНЗ на величезній території, і від часу заснування розглядався як університет для студентів з Новоросійського краю, Кавказу та Балкан, весь час існування закладу спостерігався строкатий етноконфесійний склад не лише серед студентів, але й викладачів (серед викладачів згадаймо грузинів П.Г. Мелікішвілі та В.М. Петріашвілі, поляків О.Ф. Маньковського та О.О. Веріго, німців П.К. Бруна та Е.Р. Штерна, караїма С.М. Танатара). У 1896 р. в НУ навчались 316 православних, 92 – іудеїв-євреїв, 51 – католик, 18 – вірменів, 11 – лютеран та ін.

Статистика фіксувала лише конфесійну приналежність студентів, хоча, вочевидь, кількість національностей, що «ховалися» за цими цифрами, була більшою. Майже всі вони не збиралися розчинятися у якомусь «казані» і намагалися зберегти і навіть зміцнити свою ідентичність, чому сприяло їх перебування у стані діаспори. Наприклад, у вересні 1917 р. близько 100 студентів-євреїв НУ звернулися до адміністрації університету з проханням відтермінувати для них початок лекцій у зв'язку з єврейським святом. Але студентам відмовили [5, арк. 67].

Найдієвішим засобом реалізації цієї мети у всіх вищих навчальних закладах Російської імперії було заснування національно-культурних об'єднань, перші з яких виникли вже невдовзі після заснування НУ. У 1875 р. виник «Польський гурток», до якого входили не лише студенти, але й випускники вищого навчального закладу. На відміну від аналогічного гуртка Київського університету, одеський не мав окремої каси та бібліотеки, а управління в ньому належало виборним особам. У 1880-х роках було створено Коло студентів-поляків, які утримували книгозбірню, де була література не завжди легального змісту [6, с. 97].

Наприкінці ХІХ ст. виникли вірменське, грузинське, українське земляцтва студентів та викладачів. Зокрема, у 1870-х роках студенти НУ були однією з головних цеглин неформального та нелегального національно-культурного об'єднання українців Одеси – громади на чолі з Л.А. Смоленським. У грудні 1891 р. М. Комарова повідомила Лесю Українку про об'єднання студентів НУ А.С. Синявського, І.Л. Смоленського та Д.Д. Сигаревича у гурток, молоду громаду [7]. Б.М. Комаров згадував, що восени 1900 р. Д.Д. Сигаревич створив першу студентську українську громаду, членам якої він планував прочитати українською мовою курс лекцій з історії України [8, с. 77]. Однак, ледве окреслившись, громада була розвіяна репресіями за участь у студентських заворушеннях.

Проте, в умовах заборон та обмежень на самоуправління вони діяли нелегально. Значно більші можливості відкрилися тільки в умовах революції 1905-1907 років. В цей час були легалізовані грузинське та вірменське земляцтва. У 1907-1908 роках про ухвалення статуту студентського гуртка для вивчення єврейської історії та літератури клопотали студенти медик Арон Фельдбаум, юристи Йосип Урисон і Михайло Синайський та філолог Шолум Шварц. Ініціатори планували читання рефератів, спільного читання та обговорення книг. Попри схвальне ставлення тодішньої ліберальної більшості Ради, подальша реакція не дозволила розвинути гуртку [9, арк. 173-176; 10, арк. 24].

За ініціативи викладача італійської мови НУ Д. Сперандео у 1908 році в Одесі був заснований гурток любителів італійської мови та літератури «Данте Аліг'єрі»

Активізувалось і українське земляцтво. Українські студенти (зокрема, М.С. Слабченко, А.В. Ніковський, В.Ф. Буряченко, П.Г. Клепацький, І.М. Бондаренко, М.І. Гордієвський), знову, як і в часи Л.А. Смоленського,

заклали одну з підстав існування українських національно-культурних об'єднань, на цей раз у формі товариств – «Просвіти», «Українського клубу», «Української хати».

Метою «Одеського Українського студентського товариства» проголошувалось всебічне вивчення та наукове опрацювання літератури, історії, мови, етнографії, географії, філософії та загалом усього культурно-історичного процесу українського народу. Товариство збиралось влаштовувати читання, лекції, реферати, збирати археолого-етнографічні колекції, купувати необхідні для його цілей книги та рукописи, друкувати книги та брошури, що мають наукове значення. Товариство мало власну бібліотеку. Існувало товариство на пожертви та субсидії університету. Керівним органом товариства було Правління у складі 9 членів та 3 кандидатів [11, арк. 2-3]. Також у 1907 р. виник «Єврейський національно-культурний гурток студентів НУ», що ставив перед собою складну мету: «вивчення національного питання загалом, у зв'язку з економічним та політичним ладом сучасного суспільства та єврейського питання зокрема» [12].

У 1907 р. студенти поляки добилися реєстрації свого польського студентського товариства «Іаторотос», що об'єднувало поляків – чоловіків та жінок, студентів та вільнослухачів та вільнослухачок. Специфікою цього товариства було те, що воно переслідувало виключно завдання матеріальної допомоги своїм членам, надаючи їм позики. Під проханням про заснування цього товариства підписалися 22 студенти-поляки: Болеслав Рудницький, Юрій Стецький, Сигизмунд Василевський та ін. [9, арк. 159].

У 1909 р. німецьким студентам вдалося легалізувати власне товариство під назвою «Teutonia euxina» (щоправда, ця назва зустрічається тільки в установчих документах, а потім фігурує лише як «товариство студентів німців м. Одеси. Е. Плеська-Зебольд чомусь називає це товариство виключно «корпорацією», хоча ця дефініція відсутня у документах). До 1915 р. (заборони всіх німецьких організацій в Російській імперії як представників держави-ворога) це товариство виконувало просвітницькі та культурологічні (організація концертів) функції. Головами товариства були в різний час (кожен – по року) Отто Еммануїлович Мюллер, Християн Мартинович Кангер, Отто Якович Цвікер, Готгольд Вільгельмович Кнауер, Петро Пилипович Варкентін, Євген Йосипович Ланг; помічниками – Ісаак Іванович Тіссен, Вольдемар Метц, Траугот Іоаганович Приб, Давид Якович Классен, Іван Готлибович Таубергер. До жовтня 1913 р. товариство базувалось на вулиці Кузнечній 13, а потім у приміщенні «Клубу одеських промисловців» на вулиці Скобелева 55 [13].

Специфікою німецьких студентів було те, що згідно статуту вони приділяли увагу не тільки духовній, але й фізичній культурі, що впливало з досвіду існування з 1880 р. «Гімнастичного товариства» при німецькій громаді Одеси, в якому теж брали участь студенти.

Специфічним явищем на початку ХХ ст. була діяльність в НУ студентських відділень організації росіян – «Союзу русского народу». За

статистикою, росіяни (великоруси) не належали до національних меншин. З одного боку, їх діяльність мала ознаки типової для всіх меншинних національно-культурних гуртків, товариств та земляцтв – організація концертів, їдалень, гуртожитків тощо. З іншого, на відміну від інших студентських національних громад їх діяльність мала часто-густо агресивно-наступальний, шовіністичний, характер, де переважав не захист себе, русскої культури, а боротьба з іншими. Студентські організації росіян тому були неабияким чинником дестабілізації внутрішнього життя НУ.

Умови реакції кінця першого – початку другого десятиріччя ХХ ст. значною мірою звели нанівець зусилля всіх корпорацій, за виключенням студентського відділу «Союзу русского народу», якому протегувала здебільшого права адміністрація університету. Після початку Першої світової війни низка викладачів та студентів НУ взяли участь у діяльності національних товариств, породжених умовами воєнного часу у тилу. Наприклад, професор кафедри ботаніки та завідувач Ботанічного саду Болеслав Болеславович Гриневецький (1875-1963) очолив «Польський комітет міста Одеси для надання допомоги пораненим та нещасним населенню королівства, які постраждали внаслідок війни».

Новий етап в історії об'єднань тривав у 1917 - 1920 роках, що разом з тим був заключним етапом існування НУ. Були відроджені та легалізовані грузинське, польське та українське студентські земляцтва, натомість ще більше ускладнилась діяльність студентського відділення «Союзу русского народу» у добу демократизації. Надати російському руху більш демократичних рис намагалась низка професорів НУ (П. Біциллі, А. Флоровський та ін.), що долучилися до заснування «Русскої лиги», хоча вонеа діяла не при університеті, однак часто збиралася у його приміщеннях. За ініціативою професора Б. Гриневецького, що діяв від імені польських студентів, було відроджено у 1917 р. польське товариство взаємодопомоги під назвою «Братня поміч» [14, арк. 157-163].

Попри тісні наукові зв'язки з Балканами, наявність певного числа викладачів та студентів з числа балканських народів, відповідну тематику праць низки істориків та філологів, в НУ довгий час не існувало жодного об'єднання цих народів. Лише 24 лютого 1919 року було зареєстровано статут «Південнослов'янського (Югославянського) студентського гуртка м. Одеси», що мав сприяти тісному зближенню та наданню матеріальної допомоги «югослав'янам». Ядром гуртка були балканські біженці-студенти [15, арк. 4-5].

Варто зазначити, що не всі студентські товариства намагались чітко провести межу між суто просвітницько-культурницькими, благодійними завданнями з одного боку та з політичними – з іншого. Яскравим прикладом цього є «Союз сіоністської учнівської єврейської молоді в Одесі», заснований у 1910 році студентами НУ Соломоном Абрамовичем Герцфельдом та Шолумом Боруховичем Шварцем. Товариство ставило за мету виконання завдань сіоністів, всебічне вивчення єврейської історії, здобути політичну волю взагалі

та рівноправність єврейських студентів з російськими. Для цього вони заснували часопис «Нова Іудея» [16, арк. 10]. За товариством було встановлено нагляд жандармів, які і припинили його діяльність.

Отже, Новоросійський університет справив великий вплив на процес формування національно-культурних об'єднань в Одесі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в кількох аспектах: студенти та викладачі університету заснували національні земляцтва та товариства при університеті; вони ж активно співробітничали з поза університетськими національними об'єднаннями. Таким чином, НУ виглядає як своєрідний «донор» для національно-культурних об'єднань Одеси, один з головних передумов та «двигунів» їх діяльності. Наявність в Одесі університету, разом з етноконфесійною строкатістю міста, було двома головними чинниками наявності тут великої кількості національно-культурних об'єднань.

Література

1. Hausmann G. Universitat und stadtische Gesellschaft in Odessa, 1865-1917: Sociale und nationale Selbstorganisation an der periferie des Zarenreiches / G.Hausmann. – Stuttgart, 1998. – 699 s.
2. Плесская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы: 1803-1920 / Э.Г. Плесская-Зебольд. – Одесса, 1999. – 520 с.
3. Мисечко А.І. Викладачі й студенти *Новоросійського університету* в діяльності «Українського товариства *«Прогресс»* в Одесі (1905-1909) / А.І. Мисечко // Записки історичного факультету. – Вип.2. – Одеса, 1996. – С.69-74.
4. Музичко О. Грузини в Одесі: історія та сучасність / О. Музичко. – Одеса, 2010. – 292 с.
5. Державний архів Одеської області. – Ф. 45 Новоросійський університет. – Оп. 10. – Спр. 50 Разная переписка, 12 арк.
6. Гветадзе І.Г. Доброчинна та просвітницька діяльність іноземців на Півдні України (40-ві рр. ХІХ - початок ХХ ст.) / І.Г. Гветадзе. – Донецьк, 2013. – 392 с.
7. Заруба В. Антін Синявський: життя, наукова та громадська діяльність (1866 – 1951) / В. Заруба. – Дніпропетровськ, 2003. – 283 с.
8. Комаров Б. Пам'яті Дмитра Сигаревича // Нові шляхи. – 1919. – 4 квітня.
9. Державний архів Одеської області. – Ф. 45 Новоросійський університет. – Оп. 11. – Спр. 26 (1908) Студенческие организации, профессорский дисциплинарный суд, 180 арк.
10. Державний архів Одеської області. – Ф. 45 Новоросійський університет. – Оп. 11. – Спр. 26 (1907) Студенческие организации, профессорский дисциплинарный суд, 26 арк.
11. Державний архів Одеської області. – Ф. 45 Новоросійський університет. – Оп. 19. – Спр. 613 Уставы общества: физико-математического; украинского студенчества; социально-экономического, Аккерманского землячества; взаимопомощи естественников, 30 арк.
12. Державний архів Одеської області. – Ф. 45 Новоросійський університет. – Оп. 19. – Спр. 1358 Устав «Еврейского национально-культурного кружка студентов Новороссийского Университета», 6 арк.
13. Державний архів Одеської області. – Ф. 2 Канцелярія Одеського градоначальника. – Оп. 7. – Спр. 350 Устав Общества студентов-немцев, 7 арк.
14. Державний архів Одеської області. – Ф. 45 Новоросійський університет. – Оп. 11. – Спр. 26 (1917) О студенческих организациях и кружках, профессорский дисциплинарный суд, бюро общежития для приезжих студентов, землячествах, 175 арк.
15. Державний архів Одеської області. – Ф. 45 Новоросійський університет. – Оп. 4. – Спр. 2031 Протоколы заседания Правления Новороссийского Университета, 25 арк.
16. Державний архів Одеської області. – Ф. 45 Новоросійський університет. – Оп. 12. – Спр. 1066 Секретные донесения о студентах, 13 арк.

**ПАТРІОТИЧНІ / ВОЛОНТЕРСЬКІ РУХИ НА ОДЕЩИНІ: ІСТОРИЧНІ
ЗІСТАВЛЕННЯ
(1941-2015 рр.)**

М. І. МИХАЙЛУЦА,

д.і.н, професор,
*Одеський національний морський університет
(Україна)*

Війна минулого століття, віддалена від нашого сучасного буття сімома десятками років, і, думалося, назавжди залишиться водночас жахливим модусом трагедії і прикладом звитяги в нашій історії, однак, розгорілася знову. Спричинена геополітичними амбіціями путінської Росії щодо України, її суверенної території, народу і його демократичного проєвропейського вибору, ця війна у XXI столітті стала перевіркою сили духу народу, його патріотичних почуттів, любові українців до рідної землі, гордого й шанобливого ставлення до волелюбного історичного минулого і дійсно національних героїв.

Попри ідеологічні перекручування, тенденційно-секторальне історіописання подій Другої світової війни, зациклення на висвітленні досягнень соціалістичної системи та її ідеологічних складових під час перетворення країни у т.з. «воєнний табір» задля забезпечення перемоги над ворогом під лозунгом «Все для фронту, все для перемоги!», попри возвеличення персони Сталіна і його діяльності як «великого менеджера», героїзація та міфологізація ролі ВКП(б) в умовах боротьби з нацизмом упродовж 1939-1945 років, попри ідеологічну зашореність і наукову задубілість апологетів «теорії» про «Велику Отечественну» у сучасній українській науці нарешті настав час, коли дослідники, та й, головно, численні провідники української громади, що постали у горнілі Революції гідності, позбувшись внутрішнього боягузтва, розглядають минуле як неоціненний досвід, вбирають силу й натхнення у протистоянні підступному ворогові, який застосовує широкомасштабну гібридну війну проти України.

Відтак і миті на сумнів немає, щоби саме сьогодні обґрунтовувати актуальність мого історичного екскурсу до фактів героїки та патріотики, яку творили мільйони українців в роки Другої світової війни. Розмаїття проявів допомоги фронтові у різні періоди воєнного лихоліття, народних форм та ініціатив, започаткованих не лише, і скорше, не у кабінетах партійних функціонерів, хоча й у деяких випадках і цього відкидати не варто, виглядає як певна суголосність мільйонів, спрямована на досягнення лише однієї мети – визволення від загарбника й наближення Перемоги.

На початку німецько-радянської війни населення південного заходу України, як, власне, й в умовах нинішнього протистояння російській агресії по різному рефлексувало на мілітарні виклики: одні, у надії на покращення життя з

квітами в руках зустрічали окупаційні армії, згодом перетворившись або у колаборантів, або в жертв окупаційних режимів; інші, піддавшись панічним настроям, втікали подалі геть від лінії фронту, виживаючи як прийдеться; інші – вступали до ополчення, партизанили, боролись у підпіллі під різними ідеологічними брэндами, або камуфлювали під владні системи, що упродовж воєнного протистояння змінювали одна одну.

Значна ж частина населення, а переважно молодь, на підконтрольних більшовикам теренах півдня республіки й, зокрема, Одещини від самого початку війни, від початку мобілізації 23 червня, дала Червоній армії 73 тис. бійців-добровольців. Безпосередньо до лав Приморської армії влилися 18 тис. із 23 тис. комсомольців [1]. На початку липня 41-го в Одеському порту до ополчення записалося 512 осіб, на фабриці ім. В. Воровського – 700, на заводі ім. Жовтневої революції – 2 тис. осіб. Ополченцями стали 1332 трамвайники, а робітники заводів «Червоний сигнал», верстатобудівного, консервного, тютюнової фабрики та інших підприємств утворили загони, куди увійшло біля 3 тис. ополченців [2]. Загалом же понад 155 тис. мешканців Одеської області добровільно чи за мобілізацією стали до лав захисників своєї землі [3]. Необхідно зазначити, що ці ополченські підрозділи, будучи створеними наспіх, мали низку недоліків, а саме: вони не мали бойового досвіду, чіткої структури і нерідко існували лише на папері. Відсутність досвідчених командирів, обумовлювалося першочерговим забезпеченням підрозділів на передовій, а в ополченні їх заміняли вчителі, агрономи, міліціонери та ін. Чи не те саме відбувається й зараз!

Нарешті, під час організації й без того коротких за часом занять з ополченцями переважав абстрактний характер, без практичних занять зі зброєю, а часом і взагалі до цих занять ставилися формально. Через патологічну недовіру Сталіна до власного народу, побоювання озброювати власний народ, забезпечення цих формувань вогнепальною зброєю, боєприпасами та транспортом було вкрай слабким. Так, Овідіопольський батальйон народного ополчення, який нараховував 450 бійців (з них кожна шоста жінка) на озброєнні мав від потреби лише 30% гвинтівок і автоматів [4]. Винятком була Одеська дивізія народного ополчення (з 7 вересня 1941 року 421 сд) [5], яка більш як на половину складалася з ополченців «від верстату», була укомплектована повністю і з честю виконала своє призначення. Проте, більшість народних формувань саме із зазначених вище причини, або влилися до складу регулярних частин, або зазнали тяжких «безповоротних» втрат і були розформовані.

У розпал російсько-української війни XXI століття на сході України, Одещина не залишилася осторонь великої справи захисту країни. І поодинокі добровольці, як сільський голова с. Нерушай, Татарбунарського району, батько шести дітей першим у селі пішов добровольцем в зону АТО [6], восьмеро одеситів, членів і прибічників ВО «Свобода» та представники Ультрас ФКА «Чорноморець» добровольцями відправились на війну з терористами у складі батальйону особливого призначення «Січ» 28-ї моторизованої бригади [7].

Тут, на Одещині у травні 2014 р. виключно із добровольців (командний склад становили офіцери запасу) було створено 18-й батальйон територіальної оборони (БТрО) Збройних сил України, до якого було зараховано 420 солдатів і офіцерів віком від 18 до 55 років. У червні-місяці бійці батальйону виконували завдання по укріпленню ділянки кордону з Придністров'ям поблизу с. Петро-Євдокимівка Роздільнянського району. У середині вересня особовий склад 18-го БТрО було перекинуто у Донецьку область в сектор «М» для посилення Маріупольського військового гарнізону. Бійці батальйону несли службу на блокпостах на північно-східних підступах до Маріуполя. 18 жовтня 2014 р. під час бою, захищаючи рубежі між Маріуполем і Новоазовськом, загинуло 4 бійці батальйону – гранатометники Євген Кравець з Березівщини і Геннадій Бойченко з Савранщини, снайпер одесит Микола Мокан і командир відділення Олександр Орлик з Фрунзівського району [8]. У листопаді склад 18-го батальйону був переформатований у 18-й мотопіхотний батальйон 28-ї механізованої бригади.

У зоні бойових дій на сході України брали участь і 50 бійців добровольчого батальйону патрульної служби міліції особливого призначення МВС «Шторм», створеного у травні 2014 року, які в зоні АТО прийняли бій під Григорієвкою з російськими підрозділами Псковської десантної дивізії. У результаті бою «штурмовиками» було захоплено 2 російські БМД і підбито один танк [9].

Прорахунки особисто Сталіна і військово-політичного керівництва СРСР напередодні війни, риторика про готовність збройних сил до відсічі ворогу (на зразок: «броня толста и танки наши быстры») наразі показало зворотне. Натомість досвід ведення війни в Європі, високий ступінь моторизації Вермахту, колосальні втрати особистого складу РСЧА і бойової техніки, втрата промислово-оборонних підприємств, та часткова їх евакуація на схід, призвели до катастрофічних невдач на радянсько-німецькому фронті. Відтак фінансова допомога громадян у створенні фонду оборони мало суттєве значення. Десятки тисяч людей з перших днів війни активно долучилися до цього руху, жертвували кошти, коштовності, дорогі речі тощо. І хоча доволі складно говорити про загальну суму надходжень, яку зібрали мешканці Одещини, все ж таки можна стверджувати про розмах цього явища. За нашими підрахунками, мешканці Одеси на початок жовтня 1941 року зібрали 1 млн. 702 тис. крб готівкою, а також значну кількість облігацій, золотих виробів і прикрас [10].

Широкого розмаху у роки війни набув рух за сбір і відправку на фронт подарунків. Аби цей рух спрямувати у організоване русло, відповідні міські й районні комісії, у тісному контакті з командуванням і політвідділами військових частин, зорганізували виїзд на передову делегацій від підприємств та установ задля зустрічей з бійцями й командирами та передачі їм подарунків. Таке спілкування ще більше укріплювало волю до перемоги і у мешканців міста, і у комбатантів. З любов'ю підбиралися подарунки різними категоріями

населення. Кожна посылка армійцю чи моряку супроводжувалася листом. Робітниця суконної фабрики Т. Дудник у своєму листі, вкладеному у посылку, ретранслявала слова й думки десятків тисяч патріотів: «Прошу вас, дорогі братики, бийтеся до останньої краплі крові, не жалкуючи свого життя. Якщо ж буде потрібно, і я піду разом з вами громити підступного ворога...»[11]. Як наслідок моральної підтримки й турботи про бійців, які боролися в окопах, особливо у критичні дні оборони міста Одеси, стало зібраних подарунків на 2 млн. крб., понад 300 тис. листів написаних молоддю і школярами, супроводжували фронтові посылки [12].

У тяжких обставинах, коли надія на захист з боку держави губилася в хаосі і жаху бойових дій, прості люди, різні за своїм соціальним статусом, усілякими способами проявляли турботу про поранених червоноармійців і червонофлотців, які потребували співчуття і допомоги, зберігали їх життя. Місцеві організації Червоного Хреста проводили суттєву роботу з підготовки і навчання населення задля надання першої медичної допомоги, з підготовки молодшого і середнього медперсоналу для діючої армії і для прифронтових і евакуаційних шпиталів. Сотні молодих дівчат і жінок записувалися на медичні курси, кружки медсестер та санінструкторів, практикували у сандружинах, записувалися до санітарних підрозділів. Вечорами, після робочих змін або навчання, втомлені, однак свідомі того, що роблять єдину справу боротьби з ворогом вони набиралися досвіду й навичок. Одеським товариством Червоного Хреста були утворені спеціальні медичні курси, на яких навчалося біля 1300 медсестер і 630 сандружинниць. Таки чином за дуже короткий термін війська, які стримували ворога отримали біля 2 тис. дуже необхідних працівниць медико-санітарної служби. Про те, як виконували свій обов'язок на фронті, писав у своєму листі з фронту лейтенант Морозов голові Воднотранспортного осередку Червоного Хреста, де відмічав мужність сандружинниць А. Грущенко, М. Войтковської і Г. Чернової, які добровільно пішли на фронт [13].

Опікуючись пораненими бійцями РСЧА і ополченцями, особливо в період відступу, населення (у т.ч. й домогосподарки, школярі) надавали допомогу у забезпеченні шпиталів різноманітним обладнанням, меблями, білизною, посудом, продовольством, обслуговували тяжкопоранених поранених і хворих. Не залишалися осторонь і трудові колективи, які здійснювали шефство над шпиталями, збирали подарунки, організовували концерти, творчі зустрічі тощо. Зворотна реакція була вдячливою і щирою. В одному з листів, який надійшов до працівниць Одеської швейної фабрики ім. В. Воровського від армійців, які перебували у шпиталі йшлося: «Дякуємо, дорогі наші, за турботу, увагу і подарунки. Як приємно усвідомлювати, що ми не одні, що про нас, як брати і сестри, турбуються одеські робітники.<...> За нами добре доглядають, і ми впевнені, що скоро вилікуємось і знов підемо на фронт бити ворога до повного його знищення».

Населення Одещини ставало учасниками широкого руху донорів, оскільки безперервне забезпечення фронту і шпиталів давало можливість не тільки спасти життя тисячам тяжко поранених, але й значно скоротивши терміни лікування, відновити їх здоров'я. У оточеній Одесі щоденно на донорські пункти міста надходило до 100 літрів крові, 18 тисяч міщан були донорами.

Окреслені новели про патріотичні прояви в роки минулої війни на півдні України, й на Одещині зокрема, є лише невеличкою часткою сутнісно виразної і величної грані людськості, самопожертви, любові до рідної землі і свободи як цивілізаційної цінності.

Говорячи про минуле, зазначимо, що попри різні фактори об'єктивного і суб'єктивного характеру репозитарії архівних установ, фондів історичних музеїв та бібліотек, все ж таки зберегли широченний пласт матеріалів, які власне, й дозволяють усіляко препарувати історію Другої світової війни, навіть враховуючи їх заідеологізованість, або обмеженість доступу до низки фондів, які дозволили б пролити світло на чорні діяння «вождя народів». Попри ідеологічну тріскотню про відкритість і доступність російських архівів, однак робота в них для українських та західних дослідників лишається упереджено ускладненою.

Окремою ж проблемою для сучасників бачимо створення документальної бази мілітарних подій ХХІ століття, й особливо війни, нав'язаної російським тероризмом, прихильниками сепаратизму та різномастими деструктивними соціальними елементами. Тут бачимо важливим завданням збирання, систематизацію та перевірку на достовірність різноманітної інформації, документів, статистики тощо й наукове її осягнення. У теперішніх умовах ідеологічного протистояння та пропагандистської війни, яка є інструментом в руках як внутрішньоукраїнського, так і міжнародного шпіонажу, основою контрпропаганди, залякування, політичного шантажу тощо, саме такий підхід має бути превалюючим.

Дослідники мають бути свідомі й того, що в умовах війни певний масив документів законодавчого, актового, статистичного характеру, особливо організаційно-мілітарного спрямування, є державною таємницею, а інша частина, хоча й знаходиться у широкому доступі у вигляді електронного ресурсу, за зрозумілих обставин залишається досі не систематизованою ані державними, ані військовими, ані громадськими, волонтерськими організаціями, власне як і науковими установами чи окремими дослідниками. Наша спроба зреалізувати дослідну мету у історичному зіставленні, також зіткнулася зі складнощами наступного характеру: розпорошеність, різноплановість, малодостовірність, часом мала інформативність і архисуперечливість поданої інформації. Відтак, сподіваємось, з плином часу документальні матеріали викристалізуються і систематизуються. Однак, вже сьогодні українські архіви, громадські ради при держархівах, зацікавлені державні та муніципальні установи, мають відабсорбовувати, класифікувати й зберігати різноманітні джерела сучасної нам війни, яка з часом буде визнана як третя світова.

Говорячи про рефлексії населення півдня України на агресію Росії на сході і в Криму, підкреслимо, що попри «пофігістський пацифізм» (своєрідна гіпертрофована его-філософія «моя хата з краю!») більшості мешканців регіону, суттєва і найсвідоміша частка істинних патріотів виявили себе прихильними до незалежного вибору, і надають різноманітну допомогу армії, пораненим воїнам, беруть участь у волонтерській діяльності тощо. Тут, видається можливим виділити кілька напрямків активної роботи: участь у добровольчих військових та парамілітарних формуваннях, волонтерський рух, спрямований на збір коштів для військових частин, в тому числі й добровольчих, задля забезпечення конче необхідною амуніцією, обладнанням (прицілами, кевларовими шоломами, бронежилетами, тактичними рукавичками тощо). Волонтерський рух має кілька напрямків, а саме: медичного забезпечення ліками, діагностичними засобами, медобладнанням, забезпечення продуктами харчування, засобами зв'язку, побутовими речами і, поряд з тим, колосальною морально-психологічною підтримкою листами, вишивками, подарунками особливо від дітей, школярів та молоді. На півдні країни, попри факти залякування підступними терористичними актами, волонтерський рух діє і доволі репрезентативний, як в окремих проявах, так і у волонтерських об'єднаннях. Серед відомих виділимо групу волонтерів з Одеси (О. Грекова, Н. Пранжу та ін.) під назвою «Допомога Одеси Захисникам України», які займаються збиранням їжі, одягу, спорядженням, бронежилетами, кевларовими касками, медикаментами, протикомулятивними решітками для машин тощо. На даний момент вони допомогли забезпечити кілька підрозділів 28 і 72 бригад, біля 1 тис. прикордонників і біля 60 бійців спецназу, які на сьогодні перебувають у зоні АТО. Станом на 1 січня 2015 р. волонтерами було зібрано понад 328 тис. грн., (у різних валютах), з яких витрачено понад 298 тис. грн. [14]. Усі ці кошти пішли на закупку для армії та добровольчих батальйонів: військової амуніції, курток, штанів, термобілизни, спальників, карематів, тактичних рукавиць, берців, дводіапазонних антен, роутерів, свічок автомобільних та акумуляторів, дизельного пального, мастил, кевларових бронежилетів, спальників, розгрузок, баулів, пічок, комплектів камуфляжу, дощовиків, тощо. Один раз на тиждень волонтери відправляють бійцям АТО продукти харчування, фрукти та овочі: буряк, капусту, сало, сіль, перець, моркву, яблука, ізюм. Поряд з тим, за нагальної потреби переводять кошти на персональні картки поранених у шпиталях та відновлювальних центрах.

До волонтерської роботи долучаються й церкви Одещини, так, нещодавно у Одесько-Балтському єпархіальному управлінні, з благословення Святішого патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета, єпископ Одеський і Балтський Марк, за прояв активної громадянської позиції, волонтерську діяльність та допомогу Збройним силам, Національній гвардії, добровольчим батальйонам та іншим військовим формуванням України, відзначив настоятеля Свято-Покровського храму м. Одеси, керівника прес-служби Одеської єпархії, військового капелана протоієрея Олександра Філіппова церковною нагородою

– медаллю «За жертвовність і любов до України». Також за активну волонтерську діяльність єпископ Марк однойменною медаллю нагородив М.Ю. Ізосімову та члена парафіяльної ради кафедрального собору Різдва Христового м. Одеси Незвінського О.Ф.[15].

6 лютого 2015 р. волонтери Одещини з об'єднання «Небайдужий народ» О. Кулик, І. Оржинська, Гудименки Анатолій і Оксана та російський актор Анатолій Пашинін (який зараз живе в Україні) відвідали прикордонників в районі с. Сартана і передали їм партію гуманітарної допомоги. Зокрема прикордонникам привезли продукти харчування, медикаменти та пристрій, яким можна заряджати у польових умовах акумулятори для бойової техніки [16].

4 березня п.р. «Волонтерський рух Одеси – Допомога Армії» (м. Одеса, вул. Успенська, 34.) в особі К. Старчевої та ін. відправили дві великі посилки – одна з амуніцією та солодощами для батальйону «Азов», а друга – для морських піхотинців. У посилці дев'ять пар якісних берців, а також медикаменти (антибіотики, вітаміни тощо)[17]. Водночас патріотки активізували збір різного необхідного (білизна, шкарпетки, тушонка, мед, печиво, цукерки, цигарки, бензопили, матраци тощо) для українських бійців, які стояли під Маріуполем, а зараз переведені на Придністровський кордон, для укріплення українських позицій.

Аналогічного емпіричного блоку матеріалів по Одещині, як і на загал по Україні, можна навести удосталь. Його, дивлячись у перспективу, конче й необхідно відабсорбовувати, накопичувати, аналізувати, піддавати якісній науковій експертизі, у тому числі й на достовірність.

Вочевидь розуміння новою українською владою, що армійські тиллові служби, враховуючи те, як масштабно розкрадалася країна в останні роки, не в змозі забезпечити ані збройні сили, ані добровольчі підрозділи, ані родини загиблих та поранених бійців усім необхідним, привело до тісних контактів держави з волонтерським рухом, який безпосередньо був зініційований громадськими активістами. Трохи з затримкою у часі, через рік, Указ Президента України від 23 березня 2015 р. «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни» [18] зобов'язав держадміністрації, місцеві органи влади, уживати додаткових заходів щодо сприяння розвитку волонтерського руху, діяльності громадських об'єднань і релігійних організацій, що надають допомогу та підтримку ветеранам війни, учасникам українського визвольного руху часів Другої світової війни, жертвам нацистських переслідувань, сім'ям загиблих (померлих) воїнів, дітям війни, а також поширення благодійництва та шефства підприємств і організацій, підприємців над закладами охорони здоров'я та соціального захисту населення.

Відтак, перед науковою громадою виокремлюємо низку складних і вкрай важливих завдань: поряд з формуванням джерельної бази задля висвітлення історії волонтерських (патріотичних) рухів в Україні 2014-2015 років,

створювати перші серйозні наукові праці, у яких в основі концепту була б сучасна людина-патріот, незалежно від того якої вона національності, мови, віросповідання, політичного чи ідеологічного кредо тощо. Щоби не повторювати помилки дослідників минулого, коли через 70 років по війні писати «нарративну історію» було надто складно, оскільки ні в кого вже було брати розповіді про подію та отримати відповідну інтерпретацію подій.

І ще одна теза на завершення. Вона стосується донедавна наріжних ідеологем, які превалювали в радянській історіографії, а саме, про «переваги соціалістичної системи над нацистською (капіталістичною, тощо)», про «виключну, керівну роль ВКП(б), яка в роки війни змогла організаційно й ідеологічно мобілізувати радянський народ на перемогу над ворогом». Зіставляючи історію народних рухів сьогодні і в минулому, підкреслимо, що монопартійна система тут, як бачимо, ні до чого. В Україні сучасній існують десятки політичних партій, об'єднань тощо, часом конфронтуючих між собою, а прояви народні такі ж масштабні й різноманітні, як це було в роки німецько-радянської війни. Відтак робимо висновок, що сучасний потік патріотизму й народної волі у вигляді добровольчих формувань, фінансової допомоги армії, парамілітарним формуванням, милосердя, небайдужість суспільства до проблем захисників, допомога пораненим, дітям захисників Вітчизни тощо, стало для свідомого громадянина національною традицією, а не ідеологізованим обов'язком.

Література

1. Тронько П.Т. Молодість опалена війною. З історії боротьби комсомольців і молоді України проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. – К., 2004. – С. 20.
2. Михайлуца Н.И. Население юга Украины фронта и фронтовикам в период 1941-1945 гг. – Одесса: [Б.и.], 2005. – С. 29.
3. Михайлуца Н.И. Назв. праця. – С. 33.
4. Вольський С.А. Величний подвиг. – К., 1967. – С.82.
5. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ). – Ф. 1740. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2-26.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.pn.ua/RussiaInvadedUkraine/112662>
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.pn.ua/RussiaInvadedUkraine/112224>
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Odessa. comments.ua/news/2014/10/23/155829.html](https://odessa.comments.ua/news/2014/10/23/155829.html)
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: m.inforesist.org/batalion-shtorm-posle-boya... video/
10. ДАОО. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 1822. – Арк. 8; Спр. 146. – Арк. 34.
11. Там само. – Спр. 1822. – Арк. 8-9.
12. Правда. – 1941. – 5 июля.
13. Большевицское знамя. – 1941. – 21 августа.
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/t0YJSCl2iWmxtrLIFN1G5XA/htmlview?pli=1>.
15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cerkva.info/uk/news/visti/6232-odeska-eparhiya-novyny-28-01-2015.html.
16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dpsu.gov.ua/about/news/news_5944.htm.
17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://m.facebook.com/stori.php?stori_fbid.
18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/document/19104.html

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ В УКРАЇНІ

М. І. МИХАЙЛУЦА,

аспірантка,

Одеський національний морський університет,

(Україна)

Свобода слова є чи не найважливішим здобутком й цінністю в історії людства. Упродовж тисячоліть за неї велася жорстока боротьба. В ім'я свободи люди звершували подвиги і йшли на смерть. Відтак, проблеми, які вже упродовж багатьох століть обговорювало і обговорює людство, пов'язані саме із *свободою*, яка генерована в різних іпостасях: у свободі людини, особистості і громадянина, у економічній, політичній і соціальній свободі, нарешті, у сутності свободи за різних державно-політичних систем, ладу і в різні історичні періоди.

Не останню роль відіграє свобода людини на отримання і розповсюдження інформації, а відтак, зберігання та обмін нею. Інформація життєво необхідна людині, оскільки її відсутність, або обмеження доступу до неї спричиняє позбавлення людини права на вибір, і, як наслідок, унеможлиблює право скористатися своєю свободою.

Таким чином право на інформацію, на свободу думки і слова, як конституційне право є дуже важливим у теперішній час, коли рівень доступу до публічної інформації, визначення, реалізації і захисту прав людини в країні відображає ступінь розвитку країни загалом, її соціальну та демократичну спрямованість, гуманістичне ставлення до найвищої соціальної цінності людини.

Зазначена нами проблематика значно актуалізується в сучасних умовах усебічного реформування державно-правових основ у зв'язку з проєвропейським вибором України. Оскільки право на свободу думки і слова громадян країн Європейського Союзу усебічно захищене і перебуває на високому рівні, це питання потребує наукової уваги і має бути уважно й усебічно дослідженим в Україні. Особливу зацікавленість тут мають викликати розмаїття та методи, тобто історичні шляхи до визнання свободи думки і слова та інформації конституційними правами. Саме у такому контексті питання змісту та сутності права на свободу слова та думки в нашій історико-правничій літературі раніше майже не були досліджуваними.

Слід зазначати, що питанням реалізації прав громадян присвячено праці таких вчених: В.Б. Авер'янов, І. В. Арістова, Ю.В. Бондар, Копейчиков В.В., Петров С.В., Шемшученко Ю.С. та інші.

Але окремі аспекти права на інформацію, свободу думки і слова та процедури їх реалізації було досліджено у працях Бондара Ю.В., а саме:

«Свобода слова: історичний аспект і розуміння в контексті формування сучасної демократичної політичної культури» [1].

Незаперечним є той факт, що право на свободу слова, думки та інформації визначається як один із основоположних прав людини і громадянина, що законодавчо закріплені, у Конституції України, де зазначається, що «кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» [2, ст. 34].

Загалом Основний Закон України містить в собі більше 20 правових норм, які встановлюють інформаційні права та свободи. Однак, одного лише закріплення права на інформацію задля його реального забезпечення недостатньо, необхідні певні гарантії його реалізації.

Проблематика нашого дослідження простежується і в іншому положенні цієї ж статті Конституції України, яка наголошує, що «здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» [2, ст. 34].

Слід зауважити, що не може ані Конституція, ані інші закони, які діють в інтересах національної безпеки, обмежувати свободу думки. Адже процес мислення є складним психічним процесом і ніщо не може заборонити людині думати так чи інакше, навіть і сама людина по відношенню до самої себе не у змозі зробити цього.

Саме тому, відповідно до ч. 2 ст. 11 Кримінального кодексу України та ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення, визначають, що злочином чи адміністративним правопорушенням може бути тільки діяння (дія або бездіяльність). Навіть висловлення наміру вчинити злочин не створює складу злочину, не кажучи вже про невисловлені наміри і погляди, а про думку, взагалі немає що сказати...

Таким чином, закон може в певних інтересах обмежувати тільки свободу слова і свободу збирання, зберігання, використання і поширення інформації, але не свободу думки.

Свобода думки і слова полягає в тому, що ніхто не може заборонити людині дотримуватися своїх думок, певним чином відображати об'єктивну дійсність у своїх уявленнях та публічно висловлювати ці матеріалізовані в мові відображення, в тому числі як погляди і переконання. Останні можуть при цьому стосуватися будь-яких сфер: зовнішньої політики, державної влади, економічних процесів, освіти і культури, розвитку законодавства тощо. Свобода слова створює певну гарантію громадського контролю над державною владою.

Україна має свою багату історію. Аналіз загальноновизнаних процесів українського державотворення та відповідних державно-політичних режимів

дає змогу визначити основні етапи становлення і розвитку права громадян України на інформацію.

Особливе значення для становлення і розвитку права на інформацію має історичний період відродження Української державності на основі Запорізької Січі. Зокрема, право на інформацію знайшло своє відображення і закріплення в окремих нормах Конституції Пилипа Орлика, прийнята у 1710 році, яка була однією з перших у Європі та визначала свободу як найвищу цінність. Акцент у цьому документі поставлено саме на захисті прав та вольностей народу (війська Запорізького), демократичних традицій українського козацтва, хоча окремо про свободу думки, слова чи друку тут ще не йдеться, але була зазначена думка про те, що українці – вільний народ і заслуговують на власну суверенну державу [3, с. 199].

В силу історичних обставин Конституція Пилипа Орлика не була втілена в життя, але вона є безсмертним документом світового значення, безцінною пам'яткою культури нашого народу. Державотворчі ідеї часів українських гетьманів козацької доби, особливо щодо збереження її демократичних традицій, зберігають свою цінність і в наш час.

Не слід також забувати і про класиків української політичної філософії, Г. Сковороду та Т.Г. Шевченка, погляди яких формувалися під впливом боротьби українського народу за громадянську свободу та самостійний розвиток, відображенням цього є філософія Г. Сковороди, відома як: «філософія свободи» та безцінна для кожного українця творчість Т.Г. Шевченка, в основі якої найцінніше, що може мати людина – свобода [4, с. 179].

Драгоманов М.П. розглядав свободу слова як одну з обов'язкових конституційних норм, при чому зробив вагомий особистий внесок у реалізацію цього принципу «як діяльний учасник і борець за ті форми життя, які вважав за єдино розумні й справедливі». Драгоманов М.П. розробив у 80-х роках ХІХ століття федеральну конституцію, у проекті якої наголос робиться саме на свободу слова, інші демократичні свободи та їх гарантії [5, с. 464].

Вагомим внеском в історію стали погляди М.С. Грушевського, який перш за все, з правами людини пов'язує свободу думки і слова, свободу мирних зібрань та громадських об'єднань, тобто громадсько-політичні права людини, а також свободу віросповідання. Досить концентровано сформульовані дані права в статті: «Який повинен бути той лад, якого хочуть Українці», в якій професор ставить проблему свободи слова, свободи зібрань, товариств, союзів, виборчого права, обстоює рівність для всіх людей [6, с. 245].

Загалом, на відміну від інших держав світу в Україні здійснювалось багато спроб конституційного та законодавчого закріплення і реалізації права на свободу думки і слова.

Таким чином, на першому етапі розвитку інформації, що охоплює різні історичні періоди української державності, зароджувалися окремі елементи права на інформацію, що стало передумовою для його подальшого розвитку.

За часів попередньої влади було прийнято чотири Конституції УРСР

(1919, 1929, 1937, 1978 рр.) у статтях яких права та свободи людини і громадянина знайшли своє відображення. Однак, крім текстуального викладення цих прав на папері, вони не мали діючих механізмів реалізації.

Зокрема, Конституція УСРР (1919 р.) серед основних завдань ставила утворення для працюючих можливості користуватися «свободою живого і друкованого слова, зборів і спілок...».

У другій Конституції УСРР (1929 р.) проголошувалась свобода релігійних визнань і антирелігійної пропаганди, воля виявлення своїх думок. Посилювались економічні гарантії права на інформацію: передавалась до рук робітничого класу і селян преса та всі технічні і матеріальні засоби для видання часописів, книжок тощо; забезпечувалось їх вільне поширення всією країною.

Третя Конституція УРСР (1937 р.) проголосила принцип гласності судового процесу. Доступ до інформації в процесі здобуття освіти забезпечувався загальнообов'язковою початковою безплатною освітою, разом із вищою. Свобода слова, друку забезпечувалась наданням трудящим і їх організаціям друкарень, запасів паперу, громадських будинків, засобів зв'язку та інших матеріальних умов. Розвиток нових інформаційних технологій, телебачення і радіо, викликало потребу у державному регулюванні їх діяльності.

Так, остання Конституція УРСР (1978 р.) серед основних напрямів політичної системи визначала, зокрема, розширення гласності, постійне вираховування громадської думки тощо. Право на доступ до інформації у процесі набуття освіти, забезпечувалося загальнообов'язковою середньою освітою, розвитком заочної і вечірньої освіти, безплатною видачею шкільних підручників, створенням умов для самоосвіти. Право на одержання масової інформації забезпечувалося розвитком телебачення і радіо, книговидавничої справи і періодичної преси, мережею безплатних бібліотек, розширенням культурного обміну із зарубіжними державами.

Збільшувалися можливості щодо вільного поширення інформації: вносити до державних органів і громадських організацій пропозиції щодо поліпшення їх діяльності, критикувати недоліки в роботі тощо. На службових осіб покладалися обов'язки розглядати пропозиції та заяви громадян, давати на них відповіді, не чинити переслідувань за критику.

Свобода слова, друку забезпечувалася можливістю широкого розповсюдження інформації (термін «інформація» вперше з'явився в Основному Законі держави) з використанням преси, телебачення, радіо тощо. До конфіденційної інформації віднесено не лише таємницю листування, а й телефонних розмов і телеграфних повідомлень [7].

Таким чином, за різних часів становлення та розвитку України, у вище згаданих Конституціях, тема права на інформацію самостійно не виділялась. Вона була залучена до системи політичних прав і свобод. Конституції закріплювали свободу слова, друку зборів тощо. Опосередковано право на інформацію конституційно фіксувалося у зв'язку з гарантіями прав на освіту, використання досягнень культури; права на участь у державному управлінні,

на внесення пропозицій тощо. Крім того, конституційно охоронялося право на таємницю листування, телефонних переговорів тощо.

Завершальний етап становлення і розвитку права на інформацію охоплює період утвердження сучасної незалежної української державності. Він характеризується прийняттям 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України і 24 серпня 1991 року – Акта проголошення незалежності України, які проголосили про утворення незалежної держави, чим створили державно-правові умови для реалізації громадянами права на інформацію [7].

Виникнення незалежної України дало поштовх для зміни ставлення з боку держави до проблеми прав і свобод людини і громадянина, в тому числі і права громадян на інформацію, адже їх захист є головною вирішальною функцією правової держави, до розбудови якої прагне Україна.

Саме тому, 10 грудня 1991 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про дію міжнародних договорів на території України», у відповідності з яким укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України.

Важливою подією є прийняття Конституції України 28 червня 1996 року, коли майже 5 років Україна була незалежною державою.

Законодавче врегулювання права на свободу думки і слова, а також права на інформацію, було закріплено у ст. 34, II Розділу Конституції України, яка є чинною і сьогодні, в якій положення конкретизуються та деталізуються в багатьох законах і підзаконних нормативно-правових актах, до яких належать: Закони України «Про інформацію», «Про науково-технічну інформацію», «Про захист інформації в автоматизованих системах», «Про державну таємницю», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства». Цими законодавчими актами обумовлено права на отримання об'єктивної, точної і повної інформації, забезпечення доступу до неї, вільне поширення поглядів, право на заснування та використання засобів масової інформації (ЗМІ) та інше. Відповідно до українського законодавства, право на доступ до інформації може бути обмеженим, якщо такий доступ порушує права, свободи і законні інтереси громадян, юридичних осіб і держави. Обмеження права на одержання відкритої інформації заборонено [8, с. 44].

Водночас, спостерігаються спроби контролю над ЗМІ, а також інформаційного простору, що звужує інформаційні права громадян на отримання повної інформації.

Трактуючи розуміння свободи слова, права на інформацію, можливість їх обмеження з будь-яких мотивів, не слід забувати, що власне свобода слова є гарантією від непрозорості владних рішень, суспільних відносин, захистом інформаційних прав (які слід розглядати як природні) громадян і суспільства в цілому, умовою власне демократичного розвитку й утвердження демократичної політичної культури в наш час, поліпшення якої, за допомогою інших демократичних принципів повинно реалізувати рух держави,

забезпечити розвиток свободи слова, плюралізму думок та права на інформацію на належному рівні.

Найголовніший чинник контролю за відсутності ідеології – економічний, здатність впливати на існування та функціонування засобів масової інформації через економічні механізми управління.

Користуючись недосконалістю законів, особи наділені певними повноваженнями можуть скоювати досить багато неправомірних діянь та злочинів щодо засекречування інформації, встановлення певних обмежень щодо її поширення. Правове поле цього питання регулює Закон України «Про доступ до публічної інформації», але, як свідчить глибокий аналіз цього питання, він потребує доопрацювання [1].

Слід зауважити, що розгляд історико-правового шляху до законодавчого прийняття та закріплення права на свободу думки та слова, був непростим для багатьох країн світу, зокрема і для України, але дає змогу зробити певні висновки – двадцяте століття стало прогресивним етапом розвитку свободи думки і слова через засоби масової інформації.

Отже, завдячуючи історичній ретроспективі і аналізу джерел формування поглядів як історичних осіб, так й спільнот і державних структур на природне право, на різноманітні свободи, можна простежити і виокремити певні законодавчі періоди в цьому процесі: формування, становлення, розвиток та покращення, що сприятиме подальшому практичному застосуванню історичного досвіду у сьогоденні.

Література

1. Бондар Ю.В., Свобода слова: історичний аспект і розуміння в контексті формування сучасної демократичної політичної культури. / Політична культура та ідеологія. / Український науковий журнал «Освіта регіону політологія психологія комунікації». / №4 – 2011 - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/645>.
2. Конституція України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
3. Тихонова Є.А. Парламентарна республіка як можлива і доцільна форма української державності // Проблеми державно-правової реформи в Україні / Є.А. Тихонова.– К.: Ін-т закон-ва Верховної Ради України, 1997. – Вип. 3. – 348 с.
4. Барабаш Ю. Я. Вибрані студії: Сковорода. Гоголь. Шевченко / Юрій Бара- баш; [передмова В. Панченка]. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007. – 744 с.
5. Єфремов С.О. Історія українського письменства / С.О. Єфремов. – К.: «Феміна», 1995. – 538 с.
6. Левченко К.Б. Людина. Свобода. Демократія. Наукове видання / К.Б. Левченко. – К.: «Юрисконсульт», 2006. – 621 с.
7. Горобцов В.О., До історії конституційного закріплення права громадян України на інформацію. / Міжнародна громадська організація «МИ УКРАЇНЦІ». / On-line публікації. / - [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://weareukrainians.com/our-publications/on-line-publikatsiyi/do-istoriyi-konstitutsiynogo-zakriplennya-prava-gromadyan-ukrayini-na-informatsiyu>
8. Орлов В.І. Інформація та інформатизація: Нормативно-правове забезпечення: Науково-практичний посібник. – 2-е видання доповнене й перероблене. / В.І. Орлов. – Х.: Національний університет внутрішніх справ, 2003 – 724 с

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ СУЧАСНОЮ ПОЛЬСЬКОЮ ІСТОРІОГРАФІЄЮ

О. С. МОРОЗОВА,

к.і.н, доцент, докторант

Інститут української археографії і джерелознавства

ім. М.С. Грушевського НАН України

(Україна)

Багатовікове сусідство українців і поляків, їхні різноманітні взаємини залишили у свідомості двох народів чимало як позитивних, так і негативних моментів. Формування принципово нової ситуації відбувається в умовах розгортання демократичних процесів у Республіці Польща, починаючи з 1989 року. Особлива роль у становленні добросусідських українсько-польських відносин належить «архітектору польської східної політики» Кшиштофу Скубішевському [1, с. 165]. У незалежних Україні та Польщі є можливість науковцям повному підійти до міжнаціональних стосунків двох народів, розширити поле об'єктивної історичної інформації, яке має на меті звільнити від стереотипів національного протистояння, подолати ідеологічні упередження, створити міцний фундамент українсько-польського співробітництва. На сучасному етапі, українці чи не вперше на польських теренах отримали можливість без перешкод поряд з поляками досліджувати минушину свого народу та здійснювати підготовку кадрів. Окрім діяльності окремих науковців-українців: Богдана Гальчака і Станіслава Дудри (Зелена Гура), Ростика Жереліка (Вроцлав), Ярослава Мокляка (Краків), Омеляна Вішки (Торунь), І. Галагиди (Гданськ), Романа Дрозда (Слупськ) сформувалися дослідницькі наукові центри: Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі (віце-директор Олександр Колянчук); кафедра українознавства (Володимир Мокрий) і кафедра історії Східної Європи у Ягеллонському університеті (Краків); кафедра українознавства Варшавського університету, кафедра історії Східної Європи Поморської академії (Слупськ).

Козацька доба, постать Богдана Хмельницького, Галицький крайовий сейм, визвольні змагання 1918-1920 рр., лемківське питання – це далеко не повний перелік проблем, які підняті українськими дослідниками, що є громадянами Республіки Польща (В. Мокрий, Я. Мокляк, С. Козак, Р. Дрозд та ін.). Українським колегам із Польщі вдалося ліквідувати лакуни з цілої низки питань минуштини. Окрім наукової, вони ведуть активну громадську роботу по збереженню та розвитку української культури. Діяльність наукових інституцій, що досліджують на теренах Республіки Польща історію українського народу майже не вивчена і відома вузькому колу професійних істориків. У новітній польсь-

кій історіографії значне місце займають роботи, присвячені вивченню польсько-українських відносин у контексті євроатлантичної та європейської інтеграції Республіки Польща. Зважаючи на спільне історичне минуле та сучасні стратегічні взаємини польської й української держави, цілком логічним є часте звернення польських дослідників до цього питання. У працях В. Гілла, Н. Гілла «Стосунки Польщі з Україною у 1989-1993 роках» [2], Б. Кіселя «Шляхи включення Польщі та України до загальноєвропейського процесу: проблеми і перспективи» [3] зазначене питання досліджено досить ґрунтовно. При цьому очевидно недостатніми для нас є хронологічні межі цих праць, верхні рамки яких обмежуються початком 1990-х років. Українсько-польське протистояння в другій половині XVII століття та постать Б. Хмельницького [3], визвольні змагання 1918-1921 років [4-7], трагічні сторінки часів Другої світової війни [8], стали предметом ретельного вивчення польських колег. Характерно, що поруч із поляками, активізували свою дослідницьку діяльність і представники української меншини Польщі. Формування демократичних інститутів Третьої Речі Посполитої обумовило сприятливі умови для створення спеціалізованих дослідницьких інституцій чим вони і скористалися. Одним з перших активізував свої організаторські та наукові зусилля Станіслав Стемпень та його колега, етнічний українець Олександр Колянчуку Перемишлі. Аналогічних успіхів досягли Володимир Мокрий у Кракові, а також Стефан Козак у Варшаві та Роман Дрозд у Слупську та інші.

У порівняно невеликому провінційному містечку на все ще «гарячому прикордонні» Станіславові Стемпеневі вдалося створити наукову установу, що здобула широку відомість в усіх, хто цікавиться українознавством. Інститут доктора С. Стемпеня користується заслуженим авторитетом у науковому світі, бо, попри усі матеріальні труднощі, попри брак коштів на публікації, попри опір консервативного посткомуністичного наукового бомонду (усі ці болячки, добре знайомі українським ученим, не оминули і польської науки), зрештою, попри нехоть і нападки ксенофобів усіх гатунків, тут опрацьовують і видають унікальні збірники документів (скажімо, фундаментальний багатотомник про долю польської меншини в Україні починаючи від 1917 року), спогади і щоденники про історію Перемищини, монографії, численні бібліографічні покажчики тощо [9]. Особливо часто С. Стемпень звертається до постаті Митрополита Андрія Шептицького, намагаючись утвердити у свідомості сучасних поляків позитивний образ українського Мойсея і здолати злісний стереотип, брутально накинутий комуністичною пропагандою [10]. Інтерес до української історії, зокрема церковної, зумовив тісні приятельські стосунки доктора С. Стемпеня із колегами, насамперед із Львівської богословської академії та Інституту історії Львівського національного університету, Інституту історії України НАН України, НДІ Полоністики Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Маємо зазначити, що Південно-Східний Інститут у Перемишлі функціонує на кошти здобутих грантів і пожертви. З моменту заснування в 1990 році здійснювалися намагання заснувати власне наукове періодичне видання «Studia Polsko-Ukraińskie» («Польсько-українські студії»). Але, не маючи відповідних фінансових можливостей, у 1993 році керівництво Інституту погодилося на видання щорічника під такою назвою разом із Республіканською асоціацією українознавців у Києві. На жаль, вийшов друком тільки один випуск збірника, де було розміщено матеріали польсько-української конференції «Польща і Україна: історична спадщина та суспільна свідомість», що відбулася роком раніше в Кам'янці Подільському. Прикро, але подальша співпраця по виданню збірника не склалася. В цій ситуації, починаючи з 1996 року, здійснювалося видання наукових розвідок і рецензій на шпальтах «Biuletenu Ukrainoznawczego». До певної міри доповнював це видання багатотомник праць, що виходив із періодичністю кілька років «Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa». Видані п'ять томів серії розкривали історію функціонування греко-католицької церкви. Однак, вони не могли замінити науковий часопис, який би мав статус регулярного видання і відображав би різні аспекти історичного минулого [11]. Тому, в 2006 році в надрукованому першому числі «Studia Polsko-Ukraińskie» редколегія проголосила, що на його шпальтах перш за все будуть друкуватися праці присвячені польсько-українським культурним зв'язкам та українській культурі. Важливим огнивом знань є бібліотека Південно-Східного Наукового Інституту в Перемишлі. Накопичені в ній упродовж 1996-1998 року видання лягли в основу бібліографічного огляду. До десятирічного ювілею Інституту вийшло узагальнююче дослідження Губерта Левковича [12]. Важливим і цінним внеском у вивчення української еміграції в Другій Речі Посполитій є праця Олександра Колянчука [13]. Перу цього ж автора належить впорядкований біографічний словник [14]. Поважний вік Олександра Колянчука не дає йому можливості працювати з такою віддачею як раніше. Тому, поруч із пошуком коштів для діяльності Південно-Східного наукового інституту С. Стемпеню приходиться вирішувати і питання залучення до наукової співпраці фахів з України. Так, активна співпраця налагоджена з професорами О. Рубльовим (Київ), Є. Сінкевичем (Миколаїв) та доцентом О. Павлишиним (Львів).

1987 року Володимир Мокрий у Кракові заснував Фундацію Святого Володимира Хрестителя Київської Русі і за це, а також за багаторічну плідну наукову і громадську роботу, спрямовану на українсько-польське порозуміння, одержав нагороду Іоана Павла II. Фундація створена для підтримки і популяризації української науки і християнської культури, що спрямовано на взаєморозуміння і поєднання поляків та українців. В рамках Фундації діє видавництво «Швальпольт (Святополк) Фіоль», Галерея українського образотворчого мистецтва, Музей ікон, бібліотека, читальня, книгарня

«Нестор», українська кав'ярня, виходять друком «Krakowskie Zeszyty Ukainoznawcze» («Краківські Українознавчі Зошити»). Володимир Мокрий, незмінний керівник Фундації Святого Володимира є штатним працівником Ягеллонського університету: завідувач кафедри україністики Ягеллонського університету в 1999-2003 роках, від 2004 року – керівник новоствореної кафедри українознавства на факультеті міжнародних і політичних студій. Його розвідки присвячені літературознавству, історії українства на Західних землях, зокрема тих, що сьогодні є в складі Польщі. В. Мокрий – редактор низки праць: «Церква у житті українців» (Львів 1993); «Література і філософсько-релігійна думка українського романтизму: Шевченко, Костомаров, Шашкевич» та інших. За наслідками міжнародної наукової конференції «Ukraincy i polscyore downicy harmonijnego wspólistnienia duchowych tradycji Wschodui Zachodu» під редакцією В. Мокрого вийшов збірник матеріалів «Harmonijne wspólistnienie kultury Wschodui Zachoduna Ukrainie» [15]. Наступного року В. Мокрим було організовано та проведено чергову міжнародну наукову конференцію, за результатами якої вийшов збірник матеріалів [16].

У 1996 році у Кракові засновано видавниче товариство «Historia Jagellonica». На думку засновників воно мало презентувати здобутки краківських істориків у дослідженні минувшини. За час свого існування видавниче товариство надрукувало більше ста наукових і науково-популярних праць. Починаючи з 2006 року видавництво «Historia Jagellonica» за ініціативи доктора історичних наук Ярослава Мокляка започаткувало адресований політикам, управлінцям, працівникам науки і студентам науковий збірник «Nowa Ukraina». Засновники видання задалися метою поширювати інформацію про досягнення краківської українознавчої школи [17]. Зазначимо, що Я. Мокляк захистив кандидатську дисертацію на тему «Orientacjepolitycznena ŁemkowszczyźniewDrugiejRzeczypospolitej (moskalofilstwo, ruchstaroruski, ukraińskiruchnarodowy)» (1994)і, згодом, вийшла друком його монографія присвячена цій проблематиці [18]. Габілітувався (захистив докторську дисертацію) Я. Мокляк по праці «Wwalceotożsamość Ukraińców» [19].

Значний внесок у дослідження історії України та сприяння польсько-українському порозуміннюздійснювалакерувана донедавна Стефаном Козаком кафедра україністики Варшавського університету. Під редакцією С. Козака виходили друком «WarszawskieZeszytyUkainoznawcze» («Варшавські українознавчі зошити»). Так, у 1997 році побачив світ здвоєний номер цього видання із матеріалами виступів учасників міжнародної конференції «Берестейська унія – рішення, контексти і культурно-історичні наслідки», приуроченої 400-річчю цієї події.

Важливу нішу в дослідженні становища української меншини в Польщі та польсько-українських взаємин посідають праці польського історика українського походження Романа Дрозда [20-29]. Доктор історичних наук

(1997), професор Поморської академії (2003) в Слупську, в 2004-2009 роках він виконував обов'язки віцепрезидента «Związku Ukraińców w Polsce» («Об'єднання українців у Польщі») і в 2004-2009 роках голови «Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego» (Українського історичного товариства) в Польщі. Маємо зазначити, що «Об'єднання українців Польщі» є громадською організацією українців, яка згуртовує українців, що є громадянами Республіки Польща. Вона виникла в 1990 році і виступає правонаступницею «Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego» («Українського суспільно-культурного товариства»), заснованого в 1956 році.

Свою історичну роль відіграв впродовж 2000-2011 років Європейський колегіум польських і українських університетів у Любліні (ЄКПіУУ). Колегіум задумувався власне як база під вищий навчальний заклад, що готував би аспірантів українського походження з Польщі та випускників українських вузів. ЄКПіУУ був створений у 2000 році, за підтримки тодішнього політичного керівництва України і Польщі, польськими та українськими державними навчальними закладами: Університет Марії Кюрі-Склядовської у Любліні, Люблінський католицький університет Яна Павла II, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Львівський національний університет імені Івана Франка, Національний університет «Києво-Могилянська академія» та Інститут Центрально-Східної Європи. Колегіум виступав організатором численних конференцій, презентацій книжок та інших культурно-наукових заходів. За той час у рамках Колегіуму було захищено 105 кандидатських дисертацій, які зробили суттєвий внесок у розвиток європейської науки [30]. 16 травня 2011 року Рада засновників одногосно вирішила завершити діяльність ЄКПіУУ. Головною причиною прийняття такого рішення була відсутність юридичної особи Колегіуму та пов'язані з цим постійні юридично-адміністративні проблеми, які з року в рік мав цей заклад. Додатковим аргументом щодо закриття була відсутність фінансування з українського боку цієї польсько-української науково-освітньої ініціативи. Закінчення діяльності ЄКПіУУ не закрило перспектив польсько-української співпраці в галузі науки й вищої освіти, а лиш становило завершення певного етапу на шляху до польської й української інтеграції в Європейський простір вищої освіти. Доказом цього є створений 1 березня 2011 року Центр Східної Європи УМКС, який, з одного боку, отримав від Колегіуму науково-дослідну естафету, з другого, натомість – розширив формулу академічної співпраці між Польщею та Україною на країни Східної Європи, створюючи нову динамічну платформу та базу для цієї діяльності.

Сьогодні у Польщі існує певна кількість дослідницьких інституцій (у Перемишлі, Кракові, Варшаві, Слупську, Любліні тощо), що займаються вивченням та аналізом питань історії України. Польські вчені долають стереотипи, що були створені комуністичною пропагандою, намагаються дійти

згоди щодо гострих моментів українсько-польських відносин. Свої висновки вони подають у різноманітних наукових збірниках, монографіях, бібліографічних покажчиках тощо. Отже, наукова інтелігенція Польщі зацікавлена проблемами української історії, що свідчить про неабиякий інтерес польської спільноти до України і бажання поглибити взаємовідносини обох держав. В Україні, нажаль, поки що не так і багато подібних інституцій, однак плідна спільна праця українських і польських вчених на ниві історії, підтримка з боку обох держав у цьому напрямку, сприятимуть створенню міцного фундаменту українсько-польського співробітництва, становленню тісних дружніх стосунків між двома слов'янськими народами.

Література

1. Sandorski J. Profesor Krzysztof Skubiszewski (1926-2010) // NAUKA. 2010. – №1.
2. Gill W. Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989-1993 / W. Gill, N. Gill–Toruń, 2002. – 123 s.
3. Kisiel B. Drogi włączenia Polski i Ukrainy do procesu ogólnoeuropejskiego: problemy i perspektywy / B. Kisiel // "Polska i Ukraina w nowej Europie". – Warszawa, 2005. – S. 5–18.
4. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький. – Перемишль-Львів: Друк. Василян, 1996.
5. Serczyk W.A. Na płonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny. 1648-1651. – Warszawa, 1998.
6. Дыбковская А., Жарын М., Жарын Я. История Польши с древнейших времен до наших дней. – Варшава : Изд. ПВН, 1995.
7. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990. – К.: Києво-Могилянська академія, 2007.
8. Polacy i ukraińcy podczas II wojny światowej/ Podred. W. Bonusiaka.–Rzeszów: WWSP, 2000.
9. <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/info-ukr/stempien50.ht>
10. Stępień S. Przedmowa // Studia Polsko-Ukraińskie. – 2006. – Т. 1. – Przemyśl, 2006
11. Stępień S. Ukrainoznawstwo. Materiały do bibliografii. 1996-1998. – Przemyśl, 1999.
12. Lewkowicz H. Ukrainoznawstwo na Polsko-Ukraińskim pograniczu etnicznym. Działalność Instytutu Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego Przemyśla. - Przemyśl, 2001.
13. Kolańczuk A. Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917-1921. – Przemyśl, 2003.
14. Kolańczuk A. Ukraińcy generałowie w Polsce. Emigranci polityczni w latach 1920-1939 / Słownik biograficzny. – Przemyśl, 2009.
15. Harmonijne współistnienie kultury Wschodu i Zachodu na Ukrainie / Pod red. W. Mokrego. – Kraków, 2000.
16. Język, literatura, kultura, historia Ukrainy / pod red. W. Mokrego. – Kraków, 2003.
17. Moklak J. Od redakcji // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. – 2006. – №1.
18. Moklak J. Łemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe. – Kraków, 1997.
19. Moklak J. W walce o tożsamość Ukraińców. – Kraków: Historia Jagiellonica, 2006.
20. Drozd R. Droga na zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji „Wisła”. – Warszawa, 1997.
21. Drozd R. Ukraińska Powstańcza Armia – Dokumenty-struktury. – Warszawa, 1998.
22. Drozd R., Hałagida I. Ukraińcy w Polsce 1944-1989. Walka o tożsamość (Dokumenty i materiały). – Warszawa, 1999.
23. Drozd R., Skeczowski R., Zymomrya M. Ukraina-Polska. Kultura, wartości, zmagania duchowe. – Koszalin, 1999.
24. Drozd R. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918-1989). – T.I. – Słupsk-Warszawa, 2000.
25. Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944-1989. – T.I. – Warszawa, 2001.
26. Drozd R. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918-1989). – T.II: „Akcja „Wisła”. – Warszawa, 2005.
27. Drozd R. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918-1989). – T.III: „Akcja „Wisła”. – Słupsk, 2007.
28. Drozd R., Hałczak B. Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921-1989. – Warszawa, 2010.
29. Drozd R. Związek Ukraińców w Polsce w dokumentach z lat 1990-2005. – Warszawa, 2010.
30. <http://www.centrum.umcs.pl/uk/o-nas/historia/o-kolegium>.

ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

О. В. НАХАПЕТОВА,

викладач,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Формування полікультурної особистості – одне із головних завдань вивчення іноземних мов. Вивчення української мови як іноземної в контексті діалогу культур є інтегративним процесом формування лінгвістичної, комунікативної, соціокультурної компетенцій. Всі види компетенцій нерозривно пов'язані між собою та сприяють досягненню міжкультурного порозуміння або міжкультурної компетенції.

Компетентнісний підхід щодо вивчення іноземних мов почав складатися в науці наприкінці ХХ століття. В мовознавстві ці питання досліджували І. Бех, М. Ватютнева, В. Гумбольдт, І. Зимня, П. Сисоєв, С. Тер-Мінасова та ін. Теоретично компетентнісний підхід та проблеми міжкультурної компетенції досліджують В. Болотов, І. Зимня, А. Хуторський.

Сучасна лінгвістика спрямована на антропоцентричні дослідження в галузі лексики, морфології, синтаксису тощо, що зумовлює інтерес до вивчення тих мовних питань, які найбільше пов'язані зі світом людини, її сприйняттям навколишньої дійсності. На поверхню виходить комунікативний аспект, а людина, на думку В. І. Постовалової, розкривається в мові як найважливіший антропоцентричний феномен [1, с. 25].

Комунікація завжди має свою національну специфіку і є відображенням тієї культури, до якої належать співрозмовники. Важливою умовою використання української мови як засобу спілкування є вивчення культурно-національної конотації, або культурно-національного компоненту значення мовних одиниць. Культурно-національна конотація входить у широке коло культурно-національних знань, що співвідносяться із соціальною дійсністю.

«Конотація (лат. *co(n)* – разом і *notatio* – позначення, зауваження) – додаткові семантичні або стилістичні значення, відтінки, які накладаються на основне значення і надають висловлюванню емоційно-експресивного забарвлення (урочистості, невимушеності, фамільярності тощо)» [2, с. 79]. Як різновид прагматичної інформації, конотація відображає не самі явища, а відношення до них, що утворює визначене особисте ставлення до тих явищ.

Традиційно конотація розглядається як сукупність емоційного, оцінного, експресивного і стилістичного компонентів. У лінгвістиці конотацію як поєднання цих компонентів розглядали І. А. Стернін, І. В. Арнольд, О. Н. Кожин та ін.

Ми розглядаємо ставлення людини до тих явищ як представника визначеної мовної культури, представника певної соціокультурної спільноти або мовної особистості.

Сфера дослідження конотації поступово виходить за межі емоційно-оцінних стилістичних аспектів і охоплює соціально-політичні, етичні, етнографічні і культурологічні поняття. Конотативний компонент мовних одиниць завжди апелює до певного досвіду людини, який постає внаслідок її виховання в цій культурі. В мові, яку ми розуміємо як культурну та етнічну цінність, конотації виявляються у формах порівнянь, метафоричних переносів, фразеологічних значень, різних мовних новоутворень.

Оволодіння іноземцями мовою як певним культурним кодом дозволяє їм навчитися розуміти культурну спадщину та соціокультурні цінності українського етносу, які закріплені в національно-конотативному значенні лексем. Тобто лексика з національно-конотативним компонентом найвиразніше передає ментальні риси наших співвітчизників, розкриває душу народу.

Українській фольклор є одним з найбагатших серед східнослов'янських народів, він є безцінним матеріалом для вивчення української мови як певного етнокультурного коду. Легенди, думи, казки, прислів'я та приказки є скарбницею української національної культури. Важливим джерелом вивчення специфіки функціонування назв спорідненості і свояцтва, є також і художня література.

Багато вчених займалися вивченням українського фольклору. Серед них М. Костомаров, І. Нечуй-Левицький, В. Липинський, Д. Чижевський та ін. Досліджуючи національний характер українців, ці науковці виявили духовність, працелюбність, гостинність, статичність сімейних відносин, пошану до старших, емоційність та ін. Ці риси найбільше характеризують ментальність українців.

Зв'язок історії і культури українського народу з мовою яскраво відображається у термінах на позначення родинних стосунків.

Метою даної розвідки є дослідження процесу формування міжкультурної компетенції в процесі вивчення української мови як іноземної на зразку лексики на позначення родинних стосунків.

Цей пласт української лексики виражає специфічні національні риси, передає ту образність, яка коренями іде в історію народу, його побут, звичаї, традиції. Сім'я завжди була основною культурною цінністю українського суспільства, найкращим колективним вихователем, носієм найвищих національних ідеалів. Концепти «дім», «сім'я», «родина» – ціннісні орієнтири української культури.

Упродовж віків українській народ створював лексику для позначення різних родинних стосунків. Тому на сьогоднішній день українська мова має у своєму розпорядженні розвинену систему назв спорідненості та свояцтва. Досить важко визначити, яким чином зберігається при перекладі іншою мовою вся образність, національний колорит цього шару лексики.

Культурно-національна конотація термінології родинних стосунків ще мало досліджена в українській лінгвістичній науці. Існує лише незначна

кількість праць, у яких досліджується суто лінгвістичний аспект цього культурного феномену. Це, у першу чергу, роботи А. А. Бурячка, М. В. Гримич, В. В. Жайворонок, В. С. Парасунько та ін. Термінологія на позначення родинних стосунків як явища мовної культури посіла належне місце в одинадцятитомному «Словнику української мови» й «Словнику української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка.

Конотація лексем на позначення родинних стосунків допомагає не тільки осмислити традиції інших народів через призму мови, а й з'ясувати особливості їх значення і застосування в україномовному та іншомовному середовищах. Оскільки емоційність українців відбивається у великому різноманітті конотативних значень слів, жоден іноземець не зможе коректно і правильно вести бесіду з жителем України, якщо він не знає особливостей вживання тих чи інших слів.

В українській мові терміни спорідненості («батько», «мати», «дід», «баба», «дочка», «син», «брат», «сестра»); назви свояцтва («сват», «сваха», «тесть», «теща», «зять», «дівер», «шурин», «тітка», «дядько») та інші назви подружжя («чоловік», «дружина») є праслов'янські за своїм походженням. Ці терміни є в усіх сучасних слов'янських мовах.

У межах цієї статті ми розглянемо лише терміни на позначення повної спорідненості, які виражають поняття: «*рідний батько*», «*рідна мати*».

В українській мові лексеми «*мати*», «*батько*» мають велику кількість конотативних значень, що відбиває схильність українця канонізувати внутрішнє духовне життя родини, бути емоційно відвертими, люблячими і терплячими до рідних і до оточуючих.

Тисячолітня народна мудрість говорить: «Вся сім'я вмісті й душа на місці».

В українській сім'ї батько є головою. Він завжди був її оборонцем і заступником перед всякими негараздами. Слово «*батько*» українці вимовляють з повагою та любов'ю, усвідомлюючи його відповідальність за сім'ю та виховання дітей. Для українського народу батько завжди посідав перше місце в родині. На прикладі батька, його розумних рішень, порад і родинних звичаїв, у співпраці з матір'ю, виховувались діти.

Наприклад, у тлумачному словнику української мови подається таке розуміння лексеми «*батько*»: чоловік стосовно своїх дітей; перен. основоположник якого-небудь учення, якої-небудь галузі науки, мистецтва і т. ін.; шанобливе називання козацької старшини, отаманів тощо; ввічливе звертання до чоловіка похилого віку [3, с. 64]: «Добрий *батько* не хоче лихого сина» (прислів'я); «Тарас Шевченко – *батько* нової української літературної мови»; «Ой, Богдане, *батьку* Хмелю, славний наш гетьмане!» (дума).

«*Тато*», «*батья*», «*отець*», «*неньо*», «*ненько*», «*панотець*» – стилістичні синоніми до лексеми «*батько*». Від назви «*батько*» за допомогою суфіксів утворюються зменшено-пестливі слова «*батечко*», «*батенько*», «*батонько*» та ін. [4, с. 15]: «Нехай мій *батенько* царствує!» (М. Вовчок); «*Ненька* зітхає, а *батенько* лає» (пісня).

Від слова «*батько*» в українській мові є деривати: *батьківщина* – країна стосовно до людей, які народилися в ній та є її громадянами; вітчизна; місце народження когось-небудь; перен. місце зародження, походження або виникнення чогось-небудь [3, с. 64]; *батьківщина* – спадщина від батьків: «Козачество гине; Гине слава, *батьківщина*» (Т. Шевченко); «Батьківщини ми з нею [Настею] не розтратили, а потроху, бог благословляє, усе добавляємо» (Г. Квітка-Основ'яненко).

Лексема «*мати*» вживається зі значеннями: жінка, що має дитину, дітей; рідна земля, рідний край, рідна природа, рідна батьківщина; Матір Божя.

В Україні у вихованні велике значення завжди мала мати, яка боролася за духовне збереження своїх дітей. Саме мати з дитинства прищеплює любов до рідної української землі. До матері і до батька українці традиційно зверталися у формі пошанної множини (на Ви): «Нащо *ви, мамо*, святите мою хату?» (І. Нечуй-Левицький); «*Мамуню* ж мої рідненькі, *матусенько!* Дайте ж мені раду!» (Б. Грінченко).

Важливим для української лінгвокультури є ототожнення матері з батьківщиною (*Україно-мати, мати-вітчизна, батьківщина-мати,*) та із землею (*мати-земля*). Почесне звання *мати-героїня* дають жінці, що народила й виховала десять або більше дітей.

Лексема «*мати*» вживається у словосполученні *Мати Божя*. За релігійним віровченням – Богородиця, мати Ісуса Христа. Богородиця посідає чільне місце в релігійній свідомості українців. Це пов'язано з ментальністю та суспільним ладом наших співвітчизників. Ще здавна князі благали її про заступництво, віддавали честь і хвалу Марії за перемогу в битвах. Богородиця стала головною заступницею лицарів українського духу — козацтва.

Українці шанують своїх матерів. В травні, коли прокидається природа-мати і виряджає свою доню-землю в уборі весняних квітів у дорогу життя, люди висловлюють подяку материнській самопожертві й відзначають День Матері і День української жінки. В Україні це свято відзначається щорічно, починаючи з 2000 року, у другу неділю травня.

В асоціативний комплекс концепту «*мати*» входять слова *Берегиня, Богиня, Оранта*. В. В. Жайворонок відмічає, що Берегиня-Мати – у дохристиянських віруваннях – Велика Богиня, головна богиня життя, добра й захисту людини від усякого зла, покровителька врожаїв; захисниця оселі, малих дітей від лиха, хвороб, смерті; у переносному значенні – жінка, яка береже і підтримує домашнє вогнище, виступає покровом усьому родинному колу, передусім жінка-мати [5, с. 33-34].

У сучасній українській мові синонімами лексеми «*мати*» є «*матірка*», «*матір*», «*мама*», «*ненья*», «*матінка*» тощо. «*Матуся*», «*матінка*», «*матусенька*» є демінутивами від терміна «*мати*»: «Швидко, швидко ми побачимось. Рідна *матінко* моя... наговоримось, наплачемовсь. І зберіг я тільки, *нечечко*, Скарб один, що ти дала, Золоте, як зірка, сердечко...» (О. Олесь); «Якби я мала крила, я б, здається, зараз одвідала свою *неньку*» (І. Нечуй-Левицький). А. А. Бурячок зазначає, що до назви «*мама*» є значно більше демінутивів, ніж до найменування «*мати*». Серед них загальнопоширені «*матуся*», «*мамочка*»,

«мамуня», «мамка», «мамія», рідко вживані «мабусенька», «мабусечка», «мамонька», «мамуначка», «мамуленька», «мамуниця», «мамунька» [4, с. 31]: «Мамусю-мабусю, я вже не наймишка» (А. Тесленко); «Мамочко! – спросоння прошепотіла Орися і розкрила очі» (О. Іваненко); «Вставай, мамуню, стужа неначе» (П. Грабовський); «Візьміть мене [в ліс], мамунцю, візьміть, може, її [мавку] побачимо!» (І. Франко).

Форма множини «**батьки**» означає: батько і мати своїх дітей; предки. Українці вживають конструкції типу «*батько-мати*», «*отец-мати*», «*батько-ненька*», «*отець-ненька*» у значенні «*батьки*». Ці слова пишуть в українській мові через дефіс, бо вони позначають близькі за змістом поняття і позначають сім'ю, родину, дім: «Поїду ... подивлюся і на твою милу, і на її *батька-матір*»; «Жила в *батька-матері*, не знаючи горя, ані лиха»; «Я свого *отця-неньки* не знаю» (І. Нечуй-Левицький).

Терміни на позначення родинних стосунків, їх синоніми та деривати найчастіше зустрічаються в розмовно-побутовому стилі у звертаннях.

Як відомо, ментальність пронизує всі форми, категорії та рівні мови. Так, аналізуючи лінгвістичний та етнокультурний феномен назв спорідненості, ми бачимо, що велика кількість суфіксів, репрезентуючих експресивно-емоційні та стилістичні відтінки конотації, розмаїття синонімів та дериватів свідчить про розвинутість відображення у мові конотативних зв'язків, позначаючих родинні відношення, і є проявом ментальних рис українського національного характеру. Тому важливість знання особливостей конотації назв спорідненості є незаперечною. Вона відграє важливу роль у формуванні міжкультурної компетенції іноземців, вивчаючих українську мову як іноземну. Українські прислів'я, народні казки, пісні, легенди, думи, а також художня література дають багатий аксіологічний матеріал для розуміння і позитивного ставлення до ментальних орієнтирів української етнокультури – до сім'ї, родини, які завжди були культурною цінністю українського суспільства.

Література

1. Постовалова В. І. Лінгвокультурологія у світлі антропологічної парадигми (до проблеми засад та меж сучасної фразеології) / В. І. Постовалова // Фразеологія в контексті культури. – М.: [б.в.], 1999. – С. 25-34.
2. С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: «Либідь», 2001. – 224 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD). / За ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
4. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові / А. А. Бурячок. – К.: АНУРСР, 1961. – 150 с.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

**КОМПОНЕНТЫ И ХАРАКТЕРИСТИКА
СУДЕБНО-РЕПРЕССИВНОЙ СИСТЕМЫ В ТРАНСНИСТРИИ
(1941-1944 гг.)**

И. Я. НИКУЛЬЧА

*Центр по изучению тоталитаризма
Кишиневский государственный университет
Республика Молдова*

Немаловажную роль в системе румынского оккупационного режима на территории между Днестром и Бугом, играла организация судопроизводства и создание репрессивной юстиции. Организация такого рода юстиции в Транснистрии было вызвано необходимостью сохранения порядка, безопасности и обеспечения интересов румынской администрации и населения, а осуждение преступлений и правонарушений, совершенных гражданскими лицами, должно было проводиться по ускоренной процедуре, в реалиях военного времени, с незамедлительным эффектом. И только таким образом, по мнению румынских властей, «можно сохранить в глазах местного населения идею о непререкаемой власти» [1, р.1].

Согласно международному праву, на территории “ocupatio belica” репрессивная юстиция осуществлялась одновременно:

1. судебными органами данной территории, если они сохранялись и продолжали действовать;
2. судебными органами «оккупационной армии» наделенными компетенциями в соответствии с международным правом и национальным румынским законодательством.

Таким образом, когда оккупационная власть осуществляла организацию юстиции на оккупированной территории, где перестали функционировать местные органы советской власти и следовательно, правосудия необходимо обратить внимание на разницу между:

а) действиями, которые подпадают под компетенцию судебных органов оккупационной армии, то есть связанными либо с категорией лиц его совершившими (военными и им подобным), либо с правовой природой (действия против безопасности армии, безопасности оккупированной территории) и находящиеся в компетенции военных инстанций, согласно внутренним законам, даже если они были совершены на оккупированной территории.

б) действиями, в результате которых, должны быть привлечены к ответственности местными судебными органами оккупированной территории, то есть действий которые не входят в компетенцию военных инстанций

оккупированной армии, но которые могут быть переданы этим инстанциям тогда, когда перестали существовать местные органы правосудия.

Приказом командующего оперативной армии можно организовать на оккупированной территории администрацию правосудия только по действиям пункта б), так как действия по пункту а) находятся в компетенции внутренних законов страны (оккупирующей власти), законы которой могут быть изменены только законодательном уровне, а не военными приказами.

Так как после захвата румынскими войсками территории между Днестром и Бугом, полностью отсутствовали местные судебные органы и не действовали советские законы, и таким образом, существовал «вакуум» судебной власти, единственным мерилom в области правоотношений служили приказы военного командования, которые объявлялись на этой территории.

Приказы эти были часто противоречивыми, юридически иногда неграмотными, даже с точки зрения румынского законодательства, хотя и подписывались одновременно с командующим (по румынским законам приказы, которые касаются гражданского населения, подписывались претором или военным прокурором) [2].

Во время боевых действий на территории Транснистрии существовал единственный судебный орган регламентирующий правовые отношения – Военно-полевой суд при командовании румынской армии. Вскоре, после захвата Одессы, был создан Военно-полевой суд Военного командования Одессы, который имел в подчинении всю территорию губернаторства Транснистрия [3].

Военно-полевые суды, находящиеся на территории Транснистрии, не всегда были способны быстро и эффективно выполнять свои функции, с одной стороны, из-за нехватки кадров по сравнению с большой территорией оккупированной провинции, с другой стороны, из-за больших расстояний и отсутствия средств передвижения, что делало неэффективными любые действия в этой области [4].

Для устранения данного недостатка, маршал Антонеску Декретом №3476 от 20 декабря 1941 года, создал уездные военные претораты, а функцию военного претора передал командиру соответствующего жандармского легиона. Уездные военные претораты организовывались согласно Своду Военной юстиции Румынии [5].

Надо отметить, что этим Декретом создавалась система и структура карающего правосудия (репрессивной юстиции) на территории Транснистрии.

Согласно данному Декрету в Транснистрии действовало два судебных учреждения, рассматривающих в основном уголовное судопроизводство:

1. преторальные суды (которые назывались преторатами (Pretotat))
2. военно-полевые суды (которые назывались Куртя Марциалэ (Curtea Martiala))

Претораты (Преторальные суды) судили всех граждан, без исключения, которые совершали следующие проступки:

- неподчинение приказам, данным губернаторством Транснистрии, военным командованием, уездными префектами и городской управой, в тех случаях, когда предусматривалось наказание, не превышающее 2-х лет тюрьмы и 20.000 лей штрафа, либо одной из этих двух мер наказания.

- проступки, предусмотренные общим и специальным уголовным правом, когда соответствующее наказание не превышало 2-х лет и 20.000 лей штрафа или одной из этих двух мер [6].

В каждом из 13 уездов Транснистрии функционировало по одному преторату в составе указанном в Своде Военной юстиции. В Одессе было два таких претората: один уездный, другой – городской. Два преторских суда в Одессе, имели разную подсудность: преторский суд, который находился на улице Бебеля, 12; он же разбирал дела по которым наказание не превышало 6 месяцев лишения свободы. Преторский суд на Дерибасовской, 12 вел дела по которым наказание не превышало 2-х лет лишения свободы [7, л. 24].

Должность уездного военного претора исполнял начальник соответствующего жандармского уездного управления [8]. В принципе, преторами должны были быть юристы, но на самом деле это были жандармские офицеры. Иногда эти преторы были из местных юристов. Таким городским претором в Одессе был член апелляционного суда в Черновцах [2, р. 1].

Для всех остальных преступлений, по которым наказание превышало два года лишения свободы и 10.000 лей штрафа, осуществляли *военно-полевые суды (Куртя Марциалэ)* [9].

В Транснистрии существовали 2 военно-полевых суда: военно-полевой суд Одесского гарнизона и военно-полевой суд в Тирасполе; причем южная половина Транснистрии была в юрисдикции Одесского военно-полевого суда, северная – в юрисдикции Тираспольского военно-полевого суда [2, р.2].

Во главе Одесского военно-полевого суда состоял полковник Михаэль, затем полковник Ч.Попеску и в последнее время оккупации председателем был полковник Вельчу [2, р. 2].

Декрет №3476.941 о репрессивной юстиции не делал различия между гражданскими лицами, которые составляют местное население Транснистрии, и населением временно находящимся на данной территории [10, л. 7].

Следственные производства проводились различными репрессивными органами в зависимости от характера и состава преступления или правонарушения. Уголовные дела расследовались в основном в уголовных отделах или в отделах сигуранцы при полицейских участках и в криминальных отделах жандармерии. Отдел сигуранцы при Префектуре полиции кроме уголовных дел рассматривал и политические дела. Особо серьезные

политические дела вели следственные юридические отделы румынской контрразведки – Специальной службы информации (ССИ)[10, л. 24].

В Одессе следственные производства проходили или в отделах сигуранцы, в уголовных отделах полицейских участков или же в Военной претуре (Бебея, 12), в юридическом военном бюро Специальной службы информации (ССИ), в криминальных отделах жандармерии по ул. Дерибасовская, 12 и по ул. Решильевской – угол Жуковского или в специальных засекреченных местах, например, в Юнкерском переулке на Французском бульваре, на ул. Ремесленной, ул. Базарной и т.д. [7, л. 28]. В зависимости от классификации дела по уровню преступления или правонарушения, оно передавалось либо в преторальный суд, либо в прокуратуру при военно-полевом суде.

Методы следственной работы были самыми примитивными: выбивали сознание обвиняемого в инкриминируемом ему преступлении.

Кроме битья применялись и истязания электрическим током и другое. Все зависело от изобретательности следователя. К этим методам прибегали отделы сигуранцы и «ССИ», Военная прокуратура к физическим методам воздействия не прибегала [7, л. 25]. Всего этого можно было избежать, если бы родственники, могли дать следователю взятку. Тогда следствие шло нормальным порядком и следственный материал был в пользу обвиняемого [7, л. 25 об.].

В Одессе «славились» жестокостью, где страшно избивались местные жители, Военная претура (ул. Бебея, 12) и 1-й район полиции (Красный переулок), которым руководил шеф-комиссар Никулеску, впоследствии переведенный в 8-й район полиции на Французском бульваре, где он продолжил свою репрессивную деятельность.

Одним из методов решения проблем, во всех судебном-следственных учреждениях румын было взяточничество. Взятки брали и в полиции, и в сигуранце, и даже в прокуратуре и суде [7, л. 29]. Следствия по уголовным делам проводились полицейскими и следственными органами, различными сигуранцами и разведками, а затем прокурорами военного суда. Чаще всего последние не проводили расследования, а лишь придавали силу следствию актом дознания, проводившегося полицейскими учреждениями. Полицейские учреждения: сигуранца и разведки, как правило, применяли во время следствия методы физического воздействия на подсудимых. Эти методы имели разнообразие в зависимости от индивидуальности следователя, важности дела и степени упорства подсудимого, начиная от простых избиений руками и кончая использованием сложной технической аппаратуры вплоть до электрического стула, причинявшего ожоги, вызывающие сильнейшее нервное расстройство и даже смерть.

Работавшие в следственных органах: полиции, сигуранцы были румыны из королевства, бессарабцы и коллаборанты из бывших советских граждан [9, л. 3].

Военная прокуратура (рум.: Паркетул Милитар (Parchetul Militar) при военно-полевом суде, являлась контролирующим органом предварительного следствия, и она же, составляла обвинительные заключения, которые представлялись на утверждение генералу, командующему войсками. От него зависело направление дела в военный суд [7, л. 24]. Следствие по делам велось прокурорами, которые и поддерживали обвинения по делам, проводившимся их коллегами. Вот главе прокуратуры стоял подполковник Солтан – бывший воспитанник Одесского пехотно-юнкерского училища. Как в военном суде, так и в прокуратуре широко практиковалось взяточничество. Лица, не бравшие взятки, были исключениями [2, л. 4]. Военная прокуратура к физическим методам воздействия не прибегала, за исключением одного прокурора Гавриловича [7, л. 25].

Судопроизводство в этих судах было крайне упрощенное, процессуальные нормы не соблюдались. Делопроизводство и судопроизводство велось на румынском языке. В военных судах советские адвокаты не допускались. У обвиняемого местного жителя, было беспомощное и несправное положение, если он не имел денег и не мог пригласить румынского адвоката. Отвечать он должен был только на вопросы председателя. Сам объяснения давать не имел права. Ввиду того, что вопросы и ответы велись через переводчиков, людей крайне неграмотных и плохо знающие русский язык, то зачастую бывали недоразумения, когда ни председатель не понимал обвиняемого, ни обвиняемый председателя. То же самое происходило и со свидетелями. Дела шли конвейером, без перерыва, один за другим. Приговоры по всем делам выносились в конце заседания или на другой день.

Право выступать в румынских военных судах имели исключительно румынские адвокаты. Местные адвокаты могли выступать только в преторских судах, если претор понимал по-русски. Что касается местных адвокатов, оставшихся в Транснистрии, бывших советских граждан, они пытались организовать нечто вроде коллегии адвокатов, но эта коллегия была распущена румынскими властями, и было организовано по румынскому образцу – БАРО (Barou) – коллегия адвокатов, причем вступление в это коллегия обуславливалось чистотой происхождения и политической благонадежностью. Настоящих судебных прав члены этого бюро не имели и в конечном счете, их роль сводилась к тому, что они являлись поставщиками клиентов для румынских адвокатов или ходатаями в административных учреждениях. Румынские адвокаты, защищавшие обвиняемых, предварительного свидания с ними не имели, а знакомились со своими подзащитными в суде [7, л. 24 об.].

Судебные слушания происходили на румынском языке и, причем переводчик служил не для того, чтобы переводить подсудимому все, что делается в суде, а лишь для того, чтобы переводить ему вопросы председателя. Таким образом, подсудимый не знал, что делается на суде, что говорит

прокурор, что оглашается по делу и т.д. Приговоры в суде не оглашали, и суд приговора не писал, а лишь регистрировал в книге, где были записаны все разбираемые в этот день дела, если не было оправдательного вердикта. А секретарь, после этого, а иногда и в тюрьме, передавал решение суда. Метод работы суда сводился к активности одного председателя, который имел всю дискреционную власть, а сторона обвинения и защиты, в большинстве случаев, сидела на суде молча, и лишь по предложению председателя произносила несколько слов [7, л. 28 об.].

Необходимо отметить, что на приговоры военно-полевого суда кассационные жалобы могли подавать только румыны, советские же граждане, осужденные военно-полевым судом, могли лишь обращаться с просьбами в порядке помилования [2, л. 3]. Решения преторатов и военных судов были окончательны. Осужденные румынские граждане, за исключением евреев, могли опротестовывать решения военно-полевого суда апелляцией поданной в Военный кассационный суд, согласно ст. 472 Кодекса Военной юстиции. Румынские граждане, за исключением евреев, осужденные до издания данного декрета, могли подать апелляцию в течении 15 дней после публикации декрета [10, л. 18].

Военно-полевой суд заслушал целый ряд политических процессов, среди которых было несколько процессов о подпольных организациях, организованных как оставшимися в оккупации членами компартии, так и беспартийными [2, л. 4], проводившими агитационную и диверсионную работу. Большинство этих процессов оканчивалось смертными приговорами, проводившимися немедленно в исполнение.

Кроме этих судебных учреждений существовала так называемая особая административная комиссия, в функции которой, входила проверка подозрительных лиц, арестованных разными румынскими полицейскими и следственными органами. Каждая комиссия состояла из представителей полиции, сигуранцы, военного командования и находилась под наблюдением прокурора военно-полевого суда, причем это наблюдение имело чисто фиктивный характер. Прокурор фактически не вмешивался в дела комиссии.

Комиссия эта функционировала при тюрьме. Она не имела права выносить приговоры, связанные с каким бы то ни было наказанием, но могла выдать постановление об интернировании в лагеря, о высылке подозрительных лиц, либо об их освобождении. Все постановления комиссии утверждались военным командованием и с того момента вступали в силу [2, л. 2].

Согласно приказу губернатора Транснистрии №118 от 25 мая 1943 года, руководители местных органов власти – уездные префекты, примари муниципиев, районные преторы, в рамках компетенции руководимых административных единиц были уполномочены создавать органы, имеющие право превентивно интернировать в лагеря лица, совершивших правонарушение, наказание за которое предусматривавшее от 3-х до 6 месяцев

заклучения. Данное право, превентивного интернирования в лагеря до начала проведения следственных действий и передачи дела в суд, применялось не только к злостным правонарушителям, но и к правонарушениям административного характера, касающиеся например уклонения от общественных работ, нарушения порядка перемещения товаров в Транснистрии и т.п. В случае когда правонарушение происходило на территории муниципия, района или уезда, интернирование в лагерь могло производиться соответствующим примарем, претором или префектом на срок от 3-х до 6-ти месяцев. Наказание интернированием в лагерь имело характер административной меры безопасности и профилактики. Решение уездного префекта, примаря муниципия и районных преторов об интернировании в лагерь выполнялось полицейскими или жандармскими органами незамедлительно и оно не подлежало обжалованию. Интернирование в лагерь было невозможно в случае если инстанция, в которую было передано дело для суда, сама предпринимала меры по безопасности или принимала решение о предварительном заключении правонарушителя. Длительность превентивных мер безопасности, то есть интернирования в лагерь, вычитывалось из наказания, которое окончательно оглашали компетентные репрессивные органы [11].

Судебно-репрессивная система румынской оккупационной администрации в Транснистрии, благодаря коррупционной составляющей, имела в целом менее негативный эффект для местного населения, по сравнению с регионами Украины, которые было под немецкой оккупацией. Исключение составляло еврейское население, которое было «вне закона», не подпадало под действие правовых норм оккупационных властей и подверглось Холокосту.

Литература

1. Государственный архив Одесской области (далее - ГАОО), ф. 2242, оп.1, д. 1094, л.7
2. Yad Vashem Archives, Record group O.32 (Soviet Union Collection) inventory 9330, file number 34.
3. Национальный архив Румынии (Arhivele National a Romaniei), f. PCM, d. 407/1941, f.18
4. Verenca O. Administratia civila romana in Transnistria. 1941-1944, Bucuresti: Editura Vremea, 2000, p.77.
5. Национальный архив Республики Молдова (Arhivele nationale al Republicii Moldova) (далее – ANRM), f. 706, inv.1, d. 41; ГАОО, ф. 2242, оп.1, д. 1, л. 49-50; ф. 2357, оп.1, д. 5, л.36; ф. 2359, оп.1, д. 6, л.35.
6. ANRM, f. 706, inv.1, d. 41; ГАОО, ф. 2242, оп.1, д. 1, л. 49-50; ф. 2357, оп.1, д. 5, л.36; ф. 2359, оп.1, д. 6, л.35.
7. Государственный Архив Российской Федерации, ф. Р-7021, оп. 69, д. 343.
8. ГАОО, ф. 2242, оп.1, д. 1094, л.18.
9. ANRM, f. 706, inv.1, d. 41; ГАОО, ф. 2242, оп.1, д. 1, л. 49-50; ф. 2357, оп.1, д. 5, л. 36; ф. 2359, оп.1, д. 6, л.35.
10. ГАОО, ф. 2242, оп.1, д. 1094.
11. ГАОО, ф. 2242, оп.1, дело 1, л.118.

**ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ КООПЕРАТИВНИЙ МУЗЕЙ ТА
ЙОГО РОЛЬ У ПОШИРЕННІ КООПЕРАТИВНИХ ЗНАНЬ:
20-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ**

Т. В. ОНІШКО,

д.і.н, професор,
*ВНЗ Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі»
(Україна)*

Культурно-просвітницька діяльність кооперативних товариств та їх спілок історично закладена в основу розвитку кооперативного руху, адже одним із кооперативних принципів є здійснення кооператорами культурно-просвітніх заходів з метою задоволення духовних потреб своїх членів. Справедливість цієї тези доводить практика українських кооператорів у 1920-ті роки. Тоді, в умовах відновлення ринкових відносин, організації вітчизняної споживчої кооперації не лише заробляли кошти в конкурентній боротьбі, але й укладали їх у розвиток культури України. У такий спосіб споживча кооперація надавала державі істотну допомогу при вирішенні низки культурно-освітніх проблем, забезпечувала зростання культурного рівня населення. Підтримка осередків культури в місті й особливо на селі мала непересічне значення для розвитку інтелектуального потенціалу країни в цілому.

Протягом 20-х років ХХ століття пропаганда споживчою кооперацією кооперативного господарювання здійснювалась у масових формах культурно-освітньої роботи з використанням різноманітних засобів, як-от кооперативні школи, кооперативні гуртки, екскурсії на підприємства споживчої кооперації, бесіди на кооперативні теми тощо.

Метою даної розвідки є висвітлення ролі Всеукраїнського Центрального кооперативного музею у пропаганді кооперативних ідей як серед членів кооперативів, так і некооперованої частини населення упродовж 1920-х років.

Слід зазначити, що ще в 1913 р. співробітниками Кооперативної секції Всеросійської виставки була висунута ідея створення у Києві музею кооперації, яку активно підтримали різні кола громадськості. Відтоді кооперативні організації розпочали відраховування коштів на заснування цієї культурно-просвітницької установи. Однак на заваді реалізації цього задуму стали революційні та воєнні події [1, с. 25].

З відродженням діяльності кооперативних організацій, у зв'язку із впровадженням нової економічної політики, на початку 1920-х рр. виникла потреба у поширенні кооперативних знань та узагальненні досвіду кооперативного господарювання. Це добре розуміли не лише ветерани споживчої кооперації, але і її більшовицьке керівництво. Тож не випадково 9 грудня 1921 р. правління Всеукраїнської спілки споживчих товариств України (Вукопспілка, ВУКС) направило губспоживспілкам обіжник, у якому

зазначалося про влаштування на базі Вукопспілки постійного музею-виставки. Очільники ВУКС закликали місцеві кооперативні організації підтримати ідею його створення. Було акцентовано на тому, що музей має експонувати зразки виробничих підприємств кооперації та їхньої продукції, а також містити довідково-історичний відділ. В обіжнику зазначалося, що без допомоги з місць музей зібрати матеріал не зможе, тому чекали від губспоживспілок, щоб ті терміново надіслали зразки товарів, діаграми, списки та інші матеріали [2, арк. 84]. Варто зазначити, що з метою популяризації рибпромислової справи кооператори вирішили створити спеціальний рибпромисловий відділ Всеукраїнського музею. Це допомагало відвідувачам ознайомитися зі специфікою риболовства в Україні, зокрема досвідом кооперативних рибпромислів на Чорному й Азовському морях (у тому числі в Одесі та Голій Пристані на Херсонщині) [3, с. 5].

У 1923 р. Всеукраїнський Центральний кооперативний музей розпочав свою роботу у Харкові на базі Вукопспілки [4 с. 48]. У його складі діяла Центральна наукова кооперативна бібліотека-архів, покликана стати головним сховищем усіх опублікованих і неопублікованих матеріалів про українську кооперацію [5, с. 77]. У зв'язку з цим музеєм проводилася значна організаційна робота, до якої залучалися широкі кола кооперативної громадськості. Збір матеріалів у різних регіонах України здійснювали близько 200 працівників кооперації, спеціально виділених для цього місцевими кооперативними спілками.

Виконанню завдань бібліотеки-архіву сприяли й високі посадові особи. За особистим розпорядженням наркома освіти УСРР М.О. Скрипника з Харківської державної бібліотеки у музей до Києва був перенесений архів відомого теоретика та практика кооперативного руху М.П. Балліна. І хоча повністю виконати свої завдання Центральна наукова бібліотека-архів не змогла, оскільки разом з усім музеєм у 1930-ті рр. була ліквідована, однак встигла сконцентрувати значні обсяги різноманітних матеріалів, які надійшли до інших місць зберігання [6, с. 60].

У Всеукраїнському Центральному кооперативному музеї ВУКС систематично проводилися зустрічі, лекції та інші заходи. Так, навесні 1924 р., тут відбулося святкове засідання наукового гуртка, присвячене пам'яті М.П. Балліна (до 20-річчя від дня смерті). На зібранні були присутні 70 кооператорів. Тоді заслухали доповіді відомих теоретиків і практиків кооперації В.І. Маркова та П.Ф. Височанського про значення М.П. Балліна в розвитку кооперативного руху. Учасники засідання ухвалили видати брошуру про видатного вченого і практика, створити у кожному районі зразковий споживчий кооператив його імені. Тоді ж було запропоновано започаткувати роботу зі збору матеріалів-рукописів, фотографій, листів М.П. Балліна для того, щоб передати ці документи до музею ВУКС, що, без сумніву, виявилось важливою пропагандистською справою [7, с. 45].

У квітні 1925 р. правління ВУКС вирішило питання про перетворення кооперативного музею ВУКС на міжкооперативний та залучення інших кооперативних центрів до організації при ньому відділів різних видів кооперації. Так постав Всеукраїнський кооперативний музей. У 1926 р. його перевели з Харкова до Києва. Музей розташовувався у приміщенні Київського кооперативного інституту імені В. Чубаря, де був самостійною установою і мав свій кошторис. Загальна його площа становила 760 кв. м [8, арк. 69].

У музеї налічувалося 38,3 тис. експонатів, із яких понад 17 тис. було представлено на постійній виставці. Серед 14 відділів музею найбільше експонатів містилося у відділі споживчої кооперації. Архівні документи засвідчують, що Всеукраїнський кооперативний музей постійно намагався вдосконалювати свою роботу та поповнювати фонди. Наприклад, 20 січня 1928 р. працівники цієї установи звернулися до керівництва ВУКС з проханням щодо фінансування (3 тис. 46 крб.) його доукомплектування. Йшлося про те, що вкрай важливо з огляду на розширення господарської ініціативи споживчої кооперації в контексті розгортання експорту сільгосппродукції розмістити в музеї стенди про хлібозаготівельну роботу. Водночас висловлювалася ідея наочно показати досягнення культурно-освітньої роботи ВУКС та її місцевих організацій. Фінансова підтримка музею для реорганізації відділу споживчої кооперації була надана, хоча й не відразу, а в середині травня 1928 р., у сумі 3 тис. крб. [9, арк. 242].

19 червня 1928 р., тобто напередодні Міжнародного дня кооперації (святкується в першу суботу липня), працівники Всеукраїнського кооперативного музею звернулися до правління ВУКС із проханням надіслати діаграми, картограми, фотографії, кооперативні видання, моделі, зразки кооперативних виробництв для облаштування 6-ої Всеукраїнської кооперативної виставки, яка мала відкритися незабаром на базі Київського кооперативного інституту. Своєю чергою, підвідділ кооператосвіти ВУКС надіслав музею для тимчасового користування з нагоди вищевказаної кооперативної виставки такі діаграми: 1. Споживча кооперація України. 2. Кооперування. 3. Пайові капітали. 4. Робітнича кооперація. 5. Хлібозаготівельна робота. 6. Товарообіг. 7. Кооперативно-освітня робота робкоопів. 8. Кооперативна мережа. 9. Фінансове становище. 10. Соціальний і партійний склад пайовиків та органи керування. 11. Кооперування бідноти та допомога їй. Вочевидь, що останні дві діаграми були спрямовані на пропаганду переваг радянської кооперації у порівнянні з кооперацією капіталістичних країн.

З 1928 р. при кооперативному музеї ВУКС почала працювати пересувна кооперативна виставка. У його науковій кооперативній бібліотеці тоді налічувалося 3,7 тис. томів кооперативної й довідкової літератури та 8,6 тис. томів документальних видань (статути, періодичні видання, звіти, протоколи, постанови і стенограми з'їздів, нарад, конференцій). Музей докладав значних зусиль до отримання друкованих матеріалів, які видавалися у 1920-і рр. і раніше. Упродовж 1928-1929 рр. Всеукраїнський кооперативний музей ВУКС мав 167 кореспондентів

в Україні й за її межами [10, арк. 170]. Вони займалися пошуком матеріалів з питань кооперативного руху та надсилали їх до цієї установи.

Стаття відомого дослідника кооперативного руху М. Токаревського «Рік роботи Всеукраїнського Центрального кооперативного музею» в одному із номерів часопису «Кооперативне будівництво» за 1929 р. містить переконливі докази доцільності створення музею і його ефективності. Зокрема, протягом 1928-1929 рр. сюди надійшов 16 тис. 601 примірник різних експонатів та матеріалів. За цей час музей підготував понад 300 експонатів, стендів, діаграм. Його фонди досягли 40 тис. одиниць, а бібліотека нараховувала 20 тис. примірників літератури. При ВУКС постійно працював виставковий комітет, який спільно з представниками Укркустарспілки, «Сільського господаря» й Книгоспілки організовував для працівників кооперації, пайовиків та некооперованого населення виставки досягнень кооперації УСРР [11, с. 51].

Загалом протягом 1920-х років споживча кооперація України займалась активною пропагандою, спрямованою на формування кооперативної свідомості громадян. При цьому значну роль у поширенні кооперативних знань, підвищенні кваліфікації працівників кооперативних організацій, унаочненні результатів широкомасштабної діяльності різних видів кооперації відігравав Всеукраїнський Центральний кооперативний музей., який дійсно став центром узагальнення та пропаганди кооперативної практики господарювання.

Нині основна маса документів цього музею зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Отже, завдяки створенню зусиллями кооператорів та пайовиків у 1920-ті рр. Всеукраїнського Центрального кооперативного музею, в сучасній Україні існує ґрунтовна документальна база для дослідження та популяризації історико-кооперативної проблематики.

Література

1. Фареній І.А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття: монографія / І.А. Фареній; Ін-т історії НАН України. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2008. – 432 с.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 296, оп. 1, спр. 424.
3. Совещание ответственных работников ВУКС при общекооперативном отделе // Бюллетень Вукопспілки. – 1923. – 1923. – № 4–5. – С. 5.
4. Товаревський М. Всеукраїнський центральний кооперативний музей та с.-г. кооперація / М. Токаревський // Коопероване село. – 1928. – С. 48-49.
5. До всіх кооператорів та кооператоргацій // Коопероване село. – 1928. – № 5. – С. 77-78.
6. Токаревський М. Рік роботи Всеукраїнського центрального кооперативного музею / М. Токаревський // Кооперативне будівництво. – 1929. – № 21. – С. 59-61.
7. Кооперативная хроника. Кооперативный музей в Харькове // Бюллетень Вукопспілки. – 1924. – № 26. – С. 45.
8. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 3, спр. 247.
9. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 3, спр. 247.
10. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 3, спр. 247.
11. Токаревський М. Рік роботи Всеукраїнського Центрального кооперативного музею / М. Токаревський // Кооперативне будівництво. – 1929. – № 21. – С. 59-61

ЗНАЧЕННЯ ТУРИСТИЧНИХ КЛАСТЕРІВ ДЛЯ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Т. А. ОНІПКО

здобувач,

ВНЗ Укоопспілки

Полтавський університет економіки і торгівлі

(Україна)

Нині в багатьох країнах світу важливе значення для розвитку сфери туризму мають кластери, які вважаються не лише ефективним інструментом підвищення конкурентоспроможності туристичної галузі та розвитку регіонів, але й стимулом збереження та популяризації вітчизняної культури, зростання іміджу країни. Йдеться про активне використання кластерного підходу в організації різних видів туризму: культурно-пізнавального, етнографічного, лікувально-оздоровчого, спортивного, екологічного, сільського «зеленого» тощо.

Метою даної статті є акцентування на значенні туристичних кластерів у справі популяризації української культури всередині країни та за її межами.

Туристичний кластер є концентрацією на певній території взаємопов'язаних підприємств, фірм та закладів, які займаються розробкою, виробництвом, просуванням і продажем туристичного продукту, а також діяльністю, суміжною з туризмом і рекреаційними послугами [1]. У процесі створення такого кластеру необхідно враховувати природно-кліматичні, соціально-економічні, культурно-історичні переваги місцевості.

Туристичний кластер поєднує в собі туристичні ресурси (природні багатства, культурні надбання), туроператорів та турагентів, заклади розміщення та харчування, транспортні і фінансові організації, наукові і лікавальні заклади, підприємства роздрібної торгівлі, виробників сувенірної продукції, поліграфічні фірми, страхові компанії, органи державної влади, громадські організації та інше.

Перевагами кластерної моделі організації туристичної індустрії є: взаємовигідне співробітництво (обмін інформацією, технологіями, досвідом, підвищення кваліфікації працівників); збереження і раціональне використання природного та культурного потенціалу регіону; підвищення привабливості територій для інвестування; розвиток інфраструктури; стимулювання інноваційних процесів, підтримка різних видів підприємництва, створення нових робочих місць; розширення асортименту туристичних послуг та підвищення їх якості. Також важливим є те, що кластерна модель окрім співпраці передбачає і конкуренцію між учасниками.

Кластерний підхід до розвитку туристичної галузі та популяризації вітчизняної культури успішно реалізовується в таких країнах, як США, Італія, Франція, Ірландія, Норвегія, Росія. В Італії одним з найбільш відомих є туристичний кластер «Тразименське озеро» (Умбрія), який крім туристичних

підприємств, об'єднує установи для проживання і харчування, торгові організації, підприємства з виробництва продукції, специфічної для даної місцевості (вино, оливкова олія). Також варто згадати такі відомі італійські туристичні кластери, як «Салінунтінські терми» (Сицилія), «Адріатичне море і берег», «Міста мистецтв, культури і бізнесу» (Емілія-Романія). У Росії велику роль у популяризації історії та культури відіграє туристичний кластер міст північно-західної частини країни (Псков, Смоленськ, Орел, Великий Новгород) [2].

Туризм є одним з пріоритетних напрямків у стратегії розвитку України, оскільки країна має багатий туристично-рекреаційний потенціал: унікальні пам'ятки культури та архітектури, безліч цікавих музеїв, природні заповідники, гарні зелені парки. Однак недостатній розвиток інфраструктури, обмеженість державних коштів фінансування, несприятливий інвестиційний клімат, занедбаний стан багатьох історичних пам'яток перешкоджають можливості українського туризму зайняти конкурентні позиції на світовому ринку туристичних послуг. Тому з метою створення конкурентоспроможних туристичних послуг в регіонах України, а також з метою збереження і популяризації вітчизняної історико-культурної спадщини варто зосередити увагу на застосуванні кластерного підходу до розвитку туристичної індустрії.

Найактивнішими у впровадженні кластерної моделі організації туризму виявилися західні регіони України, зокрема Хмельницька область. Саме тут серед перших в Україні (кінець 1990-х рр. – початок 2000-х рр.) при сприянні громадської асоціації «Поділля Перший» були створені туристичний кластер «Кам'янець» у м. Кам'янець-Подільському, туристичний кластер «Кам'янецький дивокрай» у с. Колибаївка Кам'янець-Подільського району та кластер агроекотуризму «Оберіг» у с. Гриців Шепетівського району [3, с. 54].

Нині кластер «Кам'янець» об'єднує турфірми, готелі, ресторани, музеї, заповідники, юридичні фірми та ін., і звичайно унікальну історичну пам'ятку міста – Кам'янець-Подільську фортецю. Члени кластеру працюють над спільним проектом реконструкції та будівництва готелей, закладів харчування, розробки нових туристичних маршрутів, розвитку народних промислів та сувенірного виробництва, беруть активну участь у створенні «Золотого кільця» туристичних маршрутів Західного регіону України, що охоплює цікаві історичні та архітектурні пам'ятки в містах Львові, Івано-Франківську, Ужгороді, Чернівцях, Кам'янець-Подільському [4].

Наймолодший кластер сільського зеленого туризму в Україні «Оберіг» базується на використанні значного потенціалу рекреаційних та історико-культурних ресурсів території. Його учасниками є власники агроосель, майстри народних промислів, екскурсоводи, працівники культури, освітні установи, лікарські та музейні заклади, магазини, місцеві органи самоврядування. Кластер пропонує туристам активний відпочинок на природі, проживання в затишних садибах, участь в народних святах та обрядах, навчання народним промислам та рукоділлю, смачні чаї, лікувально-оздоровчі процедури [5].

Практика створення туристичних кластерів була успішно продовжена в інших регіонах України. Так, на Івано-Франківщині був введений у дію туристичний кластер «Сузір'я», що спеціалізується на наданні туристичних послуг, виготовленні сувенірної продукції, виробів з овечої шкіри, народних промислів, тощо. Дещо пізніше органи місцевого самоврядування 12 міст Одеської, Миколаївської, Херсонської областей та АР Крим створили спільний кластер «Південне туристичне кільце». Даний кластер орієнтований на системне ознайомлення туристів з найцікавішими сторінками історії та культури малих міст півдня України (Вознесенськ, Гола Пристань, Цюрупинськ, Генічеськ, Ізмаїл, Балта, Іллічівськ, Білгород-Дністровський, Алушта, Ялта, Судак, Феодосія). Нині, зважаючи на невизначеність ситуації з Кримом та проблему транспортного сполучення, на нашу думку, було б доцільно видозмінити вищезазначений кластер за рахунок включення до нього нових містечок та селищ, наприклад, Шабо, Вилкове, Коблеве, Парутине, Очаків, острів Березань.

У зв'язку з підготовкою до святкування в 2009 р. 200-річчя з дня народження М.В. Гоголя Полтавською обласною спілкою краєзнавців та Полтавською обласною держадміністрацією був ініційований проект зі створення туристично-рекреаційного кластеру «Гоголівські місця Полтавщини» [6]. Створення кластеру було спрямовано на вдосконалення вже існуючого туристичного маршруту по гоголівським місцям, реставрацію та благоустрій культурно-історичних пам'яток, пов'язаних з життям та творчістю письменника, популяризацію історії та культури регіону. Нині туристично-рекреаційний кластер «Гоголівські місця Полтавщини» дає можливість туристам ознайомитися з рядом історичних та архітектурних пам'яток, які нагадують про нашого видатного земляка М.В. Гоголя: Троїцька та Миколаївська церкви, Кочубеївська арка, хутір Проні в с. Диканька, пам'ятники М.В. Гоголю та гоголівським героям, Свято-Успенська церква в м. Миргород, літературно-меморіальний музей М.В. Гоголя, Свято-Преображенський собор, Сорочинський ярмарок в с. Великі Сорочинці, родинний маєток письменника у с. Василівка (нині с. Гоголеве Шишацького району).

Загалом потрібно відзначити, що Полтавський регіон володіє багатим природним і культурним потенціалом для розвитку сільського зеленого та культурно-пізнавального туризму.

2008 р. регіони-переможці Всеукраїнського конкурсу «Сім чудес України» прийняли рішення про створення на добровільній основі міжрегіональної мегакластерної структури у вигляді громадської організації для реалізації спільних комунікаційних, інформаційних, культурних, екскурсійних, туристичних та інших заходів, у тому числі розвитку відповідної інфраструктури та логістики туристичного туру по об'єктах-переможцях. Цей туристичний мегакластер отримав назву «Діамантовий вінець України».

Переможцями конкурсу «Сім чудес України» стали: Кам'янець-Подільський Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець»

(Хмельницька область); Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Національний заповідник «Софія Київська» в м. Києві; Національний дендрологічний парк «Софіївка» в м. Умань (Черкаська область); Національний заповідник «Херсонес Таврійський» у м. Севастополь; Національний заповідник «Хортиця» (Запорізька область); державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця» (Чернівецька область).

З 2010 р. на Чернігівщині реалізовувався проект зі створення кластера водного туризму з метою популяризації природної та культурної спадщини регіону. Нині кластер організовує захоплюючі туристичні подорожі човнами та катерами по Десні, влаштовує цікаві мандрівки на плотах, галерах, катамаранах по мальовничих містах та селах Чернігівщини. У цього кластеру цікаві плани на майбутнє щодо активізації розвитку культурно-історичного та екологічного туризму шляхом створення круїзних «готелів на воді» та подорожей водними маршрутами в інші регіони і навіть за межі України.

Подільсько-Буковинський туристичний кластер охоплює три основні міста Поділля та Буковини: Кам'янець-Подільський, Чернівці та Хотин. Створення такого кластера базується на ідеї об'єднання різних об'єктів туристичної інфраструктури, які були розділені, в один конгломерат. Таким чином, туристи можуть розраховувати на комплекс послуг та цілісний туристичний продукт. Туристам пропонують побачити унікальні історико-архітектурні пам'ятки міст, зокрема Кам'янець-Подільську та Хотинську фортеці, Чернівецький університет, старовинні храми, відвідати фестивалі та середньовічні бої, взяти участь в екстремальних розвагах, скуштувати місцеві страви та пізнати етнічні традиції [7].

Уже не один рік успішно діє транскордонний туристичний кластер єврорегіону «Слобожанщина», заснований на співпраці Харківської області України і Белгородської області Російської Федерації. Активну участь у роботі кластеру беруть Харківський національний економічний університет (кафедра туризму), Харківський регіональний фонд підтримки підприємництва, Белгородський державний університет (кафедра туризму), Белгородський обласний фонд підтримки малого підприємництва, адміністрації двох областей. Основною метою створення кластеру є відродження маршрутів сільського туризму та історичних пам'яток культури.

2010 р. в с. Ілліч Гомельської області (Білорусь) була проведена презентація результатів реалізації проекту з питання розвитку транскордонного кластеру сільського «зеленого» туризму в єврорегіоні «Дніпро». Реалізація даного проекту стала можливим завдяки активній діяльності двох громадських організацій, які займаються розвитком сільського «зеленого» туризму: науково-просвітницьке об'єднання «Оракул» з м. Гомеля і Чернігівська обласна асоціація сільського туризму «Северянские обереги». Нині вище згаданий кластер об'єднує більше 300 природних, історико-культурних та археологічних пам'яток 6 суміжних транскордонних районів Гомельської та Чернігівської

областей, а також 31 агросадибу, 5 фермерських господарств, 4 туристичних підприємства, туристсько-інформаційний центр, 8 районних сільських рад, 6 сільських загальноосвітніх шкіл, 12 сільських кооперативів, 2 громадських об'єднання, 9 підприємств малого бізнесу, 2 університети. Для туристів розроблено низку «зелених» маршрутів – пішохідних, велосипедних, кінних, які проходять за визначеною кластером територією [8].

Важливим кроком для транскордонної співпраці у сфері туризму було підписання у Луцьку в 2014 р. угоди про створення польсько-білорусько-українського транскордонного туристичного кластеру в єврореґіоні «Буг». Підписуючи угоду, сторони трьох країн акцентували на розвитку екотуризму на транскордонних територіях, створенні спільного транскордонного туристичного бренду «Полісся», який об'єднає схожі за природним потенціалом, культурою та історією регіони Люблінського воєводства, Волинської та Брестської областей [9].

Отже, як свідчить світова та вітчизняна практика, туристичні кластери мають важливе значення не лише для підвищення конкурентоспроможності сфери туризму та розвитку регіонів, але й збереження та популяризації культурної спадщини країни, в якій вони діють. Україна володіє багатим природно-рекреаційним та історико-культурним потенціалом для розвитку різних видів туризму в багатьох регіонах, зокрема сільського «зеленого» та культурно-пізнавального. Тому питання розвитку кластерів у вітчизняній туристичній галузі залишається актуальним та потребує подальшого вивчення. У зв'язку з цим вважаємо перспективним створення транскордонних туристичних кластерів в єврореґіонах «Карпатський» (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія), «Нижній Дунай» (Україна, Молдова, Румунія), «Ярославна» (Сумська область України і Курська область Росії).

Література

1. Полянских Е.А. Развитие туристической отрасли на основе кластерного подхода [Электронный ресурс] / Е.А. Полянских. – Режим доступа: http://www.sibac.info/Дополнительные_услуги/2380-2012-04-27-14-55-33.
2. Кальченко О.М. Кластеризация в туристичній галузі [Електронний ресурс] / О.М. Кальченко. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vcndtu/2009_39/22.htm.
3. Развитие кластеров: сущность, актуальные подходы, зарубежный опыт. – Минск : Тесей, 2008. – 72 с.
4. Передовий досвід розвитку кластерів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.eep.org.ua/.../Leading-experience-of-clusters-d...>
5. В селі туриста приймає не один власник агрооселі, а вся громада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/khm/.../printable_article.
6. Полтавщина туристична. Гоголівські місця Полтавщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poltava-tour.gov.ua/main/ru/news/top.htm/>.
7. Подільсько-Буковинський туристичний кластер [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.discoverukraine.ua/en/node/1074>.
8. Ініціатива «Створення транскордонного кластеру сільського «зеленого» туризму в шести прилеглих прикордонних районах Гомельської та Чернігівської областей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.beleuroregion.by/index.php?option=com_content...
9. У Луцьку підписали угоду про створення польсько-білорусько-українського транскордонного туристичного кластера [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pl-by-ua.eu/ru>.

**ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ВИВЧЕННЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ РУМУНСЬКОЇ
ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В ГУБЕРНАТОРСТВІ
«ТРАНСНІСТРІЯ» 1941–1944 рр.**

О. В. ОСИПЕНКО,

асистент,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Джерельну базу проблематики присвяченої питанням аграрної політики румунської окупаційної адміністрації в губернаторстві «Трансністрія» можна структурувати на кілька груп: до першої – належать документи румунського походження, а саме: документи вищих органів влади (Кабінету міністрів) Румунії – директиви, накази, розпорядження, інструкції тощо. В них розглядається та обговорюються політична та економічна вигода від приєднаних нових земель, зокрема від залучення «Трансністрії» до сфери економічного адміністрування та експлуатації. Напрямки окупаційної політики на загарбаних територіях, плани, форми і методи адміністративного й економічного управління окупованими територіями, використання сільськогосподарського потенціалу південно-західної України для забезпечення продовольчими та сировинними ресурсами Румунії та румунської армії.

До другої групи джерел можна віднести документи, що були продукovanі адміністративним апаратом губернаторства «Трансністрія»: численні накази, розпорядження, інструкції, звітні документи, донесення, оголошення адміністративних і господарських підрозділів як губернаторства так і повітових органів.

Зазначені документи розкривають механізми реалізації на окупованій території аграрної політики, містять інформацію про форми і методи експлуатації селянина, вилучення сільськогосподарської продукції, як для власних внутрішніх та військових потреб Румунії, так і її союзників, перед якими вона, крім військових, мала також і економічні зобов'язання, одним із яких було обов'язкове постачання продовольства. Розглядаються також і методи заохочення та покарання селян за порушення вимог окупаційної влади, саботаж сільськогосподарського виробництва та відкрита відмова працювати на землі.

Перерахований вище масив джерел зосереджений у Державному архіві Одеської області (ДАОО), (Ф. р-1932 «Об'єднаний фонд трудових громад Одещини в період румунсько-німецької окупації»; Ф. р-2238 «Одеська обласна комісія сприяння у роботі Надзвичайної державної комісії по встановленню та розслідуванню лиходійства німецько-фашистськими загарбниками та їх спільниками і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, підприємствам та установам»; Ф. р-2256 «Дирекція механізації

сільського господарства Губернаторства «Трансністрії» м. Одеси»; Ф. р-2259 «Дирекція садівництва та виноградарства губернаторства «Трансністрія» м. Одеса».

У державному архіві Миколаївської області (ДАМО) також зберігаються окупаційні документи та матеріали, що проливають світло на сутність аграрної політики румунів та становище сільських громад на окупованих землях. Ф. р-1672 «Земельні товариства Варварівського району Очаківського повіту»; Ф.р-1718 «Земельні товариства Александерфельдського району Очаківського повіту»; Ф. р-1721 «Сільськогосподарські общини Очаківського району та повіту»; Ф. р-1744 «Трудові общини Веселинівського району Березівського повіту».

Найбільш об'ємну інформацію щодо сільськогосподарської політики румунських окупантів дає Ф. р-1932 «Об'єднаний фонд трудових громад Одещини в періоду румунсько-німецької окупації», який містить 4 223 справи, що, власне, змушує нас зупинитись на його характеристиці.

На аркушах справ цього фонду знаходимо розпорядження та постанови окупаційної адміністрації губернаторства «Трансністрії», щодо реформування сільського господарства та перетворення колгоспів на «трудові громади». Розпорядження примарій та претур, акти про закінчення сівби та обліку врожаю. Звіти та акти ревізій діяльності трудових громад, також відомості на видачу продуктів їхнім членам. Прибутково-видаткові документи, та документи, які стосуються наявності в громаді того чи іншого виду тварин, а також усього наявного сільськогосподарського інвентарю. Значний масив документів, дозволяє прослідкувати податкову політику загарбників, визначити види податків та їх розміри, які були зобов'язані сплачувати сільські жителі, форму та види оплати праці. Ряд розпоряджень, які повністю контролювали процес обробітку землі – від моменту посіву до моменту збору зернових культур; за яких умов мали утримуватись тварини, як годувати та випасати худобу тощо. Також було передбачено норми покарань у разі саботажу праці або умисного знищення сільськогосподарської продукції та наявного реманенту.

У фонді р-2256 «Дирекція механізації сільського господарства губернаторства «Трансністрії» міститься 57 справ, в яких знаходиться інформація про діяльність машинно-тракторних станцій (МТС) розпорядження, накази щодо організації їх роботи. Звіти, дорожні листи, списки працівників та службовців, а також розміри їхньої заробітної плати таблиці оплати праці трактористів, вивезених на роботу до Румунії, листування центру мотокультури «Трансністрії» про вивезення з Одеської області сільськогосподарських машин та деталей.

Накази та постанови, які контролювали та регламентували діяльність господарств, які мали у своєму господарстві землі відведенні під сади та виноградники. Також можна простежити та визначити загальний стан відповідних культур та кількість вивезеної продукції до Румунії. Вся ця інформація зосереджена у фонді р-2259 «Дирекція садівництва та виноградарства губернаторства «Трансністрія». Цей фонд містить 23 справи.

Важливе значення мають акти протоколів та відомості про збитки спричинені німецько-румунськими окупантами підприємствам, колгоспам та установам області, також відомості про загальне становище сільського господарства Одеської області наявність площ садів, виноградників, кількість худоби до початку Німецько-Радянської війни. Вся ця інформація знаходиться у справах фонду р-2238 «Одеська обласна комісія сприяння у роботі надзвичайної державної комісії по встановленню та розслідуванню лиходійства німецько-фашистськими загарбниками та їх спільниками і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, підприємствам та установам», і потребує від дослідника критичного ставлення до статистичних даних зведень, акцентів розставлених представниками партійно-державної номенклатури.

На аркушах 326 справ фонду р-1672 «Земельні товариства Варварівського району Очаківського повіту»: містяться накази та розпорядження претури Варварівського району, звіти-відомості про використання продуктів та палива, наявність сільськогосподарського реманенту, кількість живності (птиці, коней, великої рогатої худоби), зведення про хід польових робіт, акти визначення врожайності, збір податків, подвірні списки населення.

До аналогічного фонду р-1718 «Земельні товариства Александерфельдського району Очаківського повіту», який нараховує 558 справ містяться накази та розпорядження відповідного району, протоколи загальних зборів членів земельних товариств, відомості та акти інвентаризації майна, реквізиції коней, великої рогатої худоби, овець, свиней тощо для потреб румунської армії. Книга обліку трудоднів та норми їх оплати, надають інформацію для розуміння румунської системи заохочування місцевого населення, а також сільської бюрократії та управлінців.

Накази претора Очаківського району, акти обліку і зведення про кількість обмолоченого зерна та розподіл, плани сівби й акти обстеження посівів, відомості про реквізицію зерна та худоби, акти та накладні щодо перевезень зернопродуктів у межах району. Вся ця інформація знаходиться у 126 справах Ф. р-1721 «Сільськогосподарські общини Очаківського району та повіту».

Акти про наявність та падіж худоби, здачу молока окупаційній владі, звіти про реквізицію худоби, відомості на видачу зернопродуктів членам трудових громад Веселинівського району, прибутково-видаткові документи, за умов комплексного аналізу, статистичного зіставлення і порівняння з іншими регіонами дає можливість поглибити наукові студії у напрямку суспільно-економічних процесів в окупованих землях між Південним Бугом і Дністром. Інформація знаходиться у 138 справах фонду р-1744 «Трудові общини Веселинівського району Березівського повіту».

До третьої групи джерел належать періодичні видання (газети, журнали...), які виходили друком на підконтрольній румунам території «Трансністрії». Звернемо увагу на найбільш поширену та розповсюджену газету в даному регіоні «Молва». На шпальтах цього видання дійшло

відображення загальне положення сільського господарства краю, хід посівної та кампанії щодо збирання зернових, офіційні накази та постанови про перетворення колгоспів на «Трудові громади», ціноутворення на сільськогосподарську продукцію тощо.

Не менш важливою групою джерел є наративні матеріали, а саме спогади свідків – безпосередніх учасників подій. Деякі з них є опублікованими. Так спогади Валентина Вишневського «Босоніж по війні», в яких автор описує повсякденне життя хлопчика в умовах румунської окупації. Ці спогади зокрема описують процеси, які відбувалися на території села, діяльність адміністрації, відновлення місцевої церкви, відкриття школи та початок навчання, запровадження обов'язкової ранкової молитви для учнів. Та в цілому відображено процес виживання та пристосування маленької людини в умовах жахливої війни.

Отже, джерельна база визначеної для дослідження теми бачиться нами достатньо репрезентативною. Аналіз матеріалів дозволяє зробити висновок, що політика румунських окупантів на адміністрованих ними землях була спрямована на вилучення, пограбування та забезпечення потреб армії сателітів Німеччини. Особливу археографічну дійсність представляють матеріали сільських громад, як самої низької ланки загальної системи сільськогосподарського виробництва. Можливість аналізу статистичних таблиць зведення сприяє маса цифрових матеріалів – від низу до районних адміністрацій. Це дозволяє відтворити також соціально-побутовий бік способу виживання людини села в підкупаційний період.

Література

1. Державний архів Одеської області (ДАОО) – Ф. 1932. – Оп 1, 2. Об'єднаний фонд трудових громад Одещини період румунсько-німецької окупації.
2. Там само. - Ф. Р-2238 Одеська обласна комісія сприяння у роботі надзвичайної державної комісії по встановленню та розслідуванню лиходійства німецько-фашистськими загарбниками та їх спільниками і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, підприємствам та установам.
3. Там само. - Ф. Р-2256 – Оп 1. Дирекція механізації сільського господарства Губернаторства «Трансністрії» м. Одеси.
4. Там само. - Ф. Р-2259 – Оп 1. Дирекція садівництва та виноградарства Губернаторства «Трансністрія» м. Одеса.
5. Державний архів Миколаївської області (ДАМО) - Ф. Р-1672. 25 фонди Земельні товариства Варварівського району Очаківського повіту
6. Там само. - Ф. Р-1718. 32 фонди Земельні товариства Александерфельдського району Очаківського повіту
7. Там само. - Ф. Р-1721. 21 фонди Сільськогосподарські общини Очаківського району та повіту.
8. Там само. - Ф. Р-1744. 27 фонди Трудові общини Веселинівського району Березівського повіту.
9. Там само. - Ф. Р-1763. Ново-Андріївська школа Ландауського району Березівського повіту.
10. Молва. – 1942 декабрь. – 1943 март.
11. Вишневський В. Босоніж – по війні. – Харків: Курсор, 2006. – 183 с.

**ЖІНКИ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У РЕВОЛЮЦІЙНИХ
ПОДІЯХ 1905 РОКУ НА СТОРІНКАХ ПРАЦЬ ІСТОРИКА
НАТАЛІЇ МІРЗИ-АВАКЯНЦ (1888-1940?)**

І. М. ПЕТРЕНКО,

д.і.н., професор,
ВНЗ Укоопспілки

*«Полтавський університет економіки і торгівлі»
(Україна)*

Історик Наталія Мірза-Авакянц залишила багату наукову спадщину, без якої неможливо уявити українську історіографію 20-30-х рр. ХХ ст. На жаль, її ім'я сьогодні залишається маловідомим широкій науковій громадськості. Тривалий час ім'я Наталії Мірзи-Авакянц було викреслене з історії України, а її праці замовчувалися і майже не використовувалися дослідниками. Очевидно, настав час повернути її ім'я у вітчизняну історіографію. Наталія Юстівна потрапила в маховик сталінських репресій кінця 30-х рр. ХХ ст., її було звинувачено в участі в контрреволюційній націоналістично-терористичній організації.

Студії Н. Мірзи-Авакянц не втратили актуальності і сьогодні, а деякі – навіть випередили свій час за глибиною охоплення й опрацювання джерел, теоретичного осмислення, узагальнення фактів, використання різних підходів, особливо щодо дискусійних проблем в історії України. Чого варта лише її праця «Історія України у зв'язку з історією Західної Європи», де дослідниця однією з перших у вітчизняній історіографії вписала історію України у західноєвропейський контекст, проаналізувала процес інтегрування України в Європу, насамперед через Польщу і Чехію. У роботі магістральною лінією проходить теза про єдність слов'янства.

Н. Мірза-Авакянц була глибоким і талановитим ученим, педагогом, лектором, методистом. Це визнавали її сучасники-колеги, учні, вчителі. Історик є автором понад 40 праць (за іншими даними – 50), серед них підручники, монографії, статті, рецензії, студії з методики викладання історії.

Сфера наукових зацікавлень Наталії Мірзи-Авакянц різноманітна і широка: соціально-економічна історія України, історія селян, соціальна історія, історія повсякденності, краєзнавство, історія права, історія жінок, праці з методики викладання історії тощо.

Метою даної статті є показати процес висвітлення істориком, професором Наталією Мірзою-Авакянц ролі жінки південноукраїнських земель у

революційних подіях 1905 року, показати активність селянки у боротьбі за відстоювання своїх прав.

Одним із напрямків наукових пошуків Н.Мірзи-Авакянц була історія жінок України. Дослідниця активно розробляла різні аспекти феномена воєнної повсякденності жінок «українного» пограниччя XVI-XVII ст. [1, с.66], як-от як фронтова і тилова повсякденність (під фронтовою повсякденність розуміються війни та збройні конфлікти, тиловою – реалії, що їх супроводжували, – розквартирування військ, реквізиції, військові заготовки, військово-санітарну діяльність тощо) [2, с. 299-300], з'ясовувала питання участі українських жінок у локальних збройних конфліктах пограничної шляхти – наїздах, а також у повітових, воєводських та крайових посполитих ополченнях ранньомодерної доби [3].

Н. Мірза-Авакянц, будучи послідовницею поглядів відомих істориків – українського Ореста Левицького і польсько-українського Йосипа (Антонія-Йосифа) Ролле, однією з перших в українській історіографії показала вплив військового чинника на повсякденні шлюбно-сімейні відносини мешканців українських земель у ранньомодерний час, а також звернула увагу на статус і формування характеру української жінки. Це тоді, коли протягом наступного часу образ цієї повсякденності ігнорувався або вважався не вартим уваги чи взагалі заперечувався.

Історія воєн, походів, конфліктів, що відбувалися в українських землях у XVI-XVII ст., головним чином розкривалися і зображувалися чоловічими очима й ідентифікувалася з чоловіком-воїном. Н. Мірза-Авакянц описала жінку на тлі військового повсякдення, схарактеризувала її роль у суспільному житті, показала її як повноправного суб'єкта історичного процесу, виявила складні і суперечливі шлюбно-сімейні відносини, які на «українному» пограниччі характеризувалися демократичністю, ігноруванням шлюбно-сімейних приписів, особливо церковних. Українські жінки південноукраїнських земель XVI-XVII ст. не залишалися позаду чоловіків: вони теж брали участь у війнах, часто керували навіть військовим загоном. З цього приводу один із героїв оповідання Н. Мірзи-Авакянц для дітей старшого шкільного віку «На кресах» промовив: «І знаєте є жінки, їй богу не гірше за справжнього вояку» [4, с. 8].

Присутність жіночого повсякдення в культурному просторі «українного» пограниччя стає особливо помітною на тлі воєн і збройних локальних конфліктів XVI-XVII ст. Особливо це стосувалося південної України, близької до степу. Умови життя надзвичайно впливали на жіночі характери, робили їх енергійними, активними, самостійними, адже «не раз жінка виражалась разом з чоловіком розвідати про ворога, брала участь в походах, сама командувала наїздами, що кінчались не рідко кривими бійками»[5, с. 25].

Насичений сценаріями жіночої активності культурний простір Нижньої Наддніпрянщини, очевидно, і був одним із тих каталізаторів, які спричинили появу дискурсу про сильну, войовничу жінку-шляхтянку «українного» пограниччя. У таких умовах, де сила панувала над правом, зброя, а не закон розв'язувала більшість суперечок, виховувалися люди сильні, енергійні та хижі, які могли оборонитись і від чужих, та й від своїх. Подібні обставини життя мусили відбитися не лише на чоловіках, а й на жіноцтві, і через те «тогочасна українка виявляла і загальну грубість і нахил до насильства, а в її вдачі помічаємо ту ж силу та енергію, що й у чоловіка» [5, с. 12].

Велика заслуга вченої полягає в тому, що вона схарактеризувала українську жінку та тлі воєнних конфліктів, козацької звитяги, воєн і трагедій. З цього приводу Н. Мірза-Авакянц писала: «Не уникала українська жінка й участі в революційній боротьбі: пригноблені українські жінки, гостро відчуваючи разом із чоловіками визиск панівних верств і пута кріпаччини, не рідко змагалися за визволення вкупі з своїми дружинами, братами й батьками» [6, с. 140].

Сферою зацікавлення Н. Мірзи-Авакянц були селянські виступи 1905-1907 років, їх причини, мета, перебіг. У цій формі соціального протесту історик відзначила активність селянки і її рівноправність з чоловіком-селянином [6, с. 151]. Становище української жінки ускладнилося на початку ХХ ст., що було пов'язано з загостренням соціально-економічної ситуації, обезземеленням і збіднінням селян, що призводило до масових протестів. Середняцька і незаможна жінка на початку ХХ ст. опинилась у складних соціально-економічних умовах. Вона змушена була відриватися від родини, йти на заробітки, що й часто призводило до порушення шлюбно-сімейних приписів. Нерідко жінки поряд із чоловіками брали до рук зброю, боронили свої права.

На початку ХХ ст. українські жінки, втративши власне господарство, через процеси пролетаризації і пауперизації поповнювали лави батраків і заробітчан, відчували повною мірою гніт і визиск землевласників. Злидні, беззахисність, неосвіченість жінки перетворювали селянку на об'єкт визиску, жебрацтва і безгрошів'я. За таких обставин жіноче заробітчанство охопило широкі верстви села, передусім підлітків і дівчат 16-20 років.

Через такі обставини «одірвана від господарства і родини, втягнута до тяжкої конкуренції в боротьбі за заробіток віддана на безмежний визиск всіляких наймачів, українська селянка мусила втягатися до боротьби за поліпшення свого стану, насамперед економічного. Обставини життя розбивали консерватизм і темряву пригнобленого жіноцтва села, революціонізували його, виховуючи певний класовий інстинкт, штовхали до участі в боротьбі працюючих за визволення. Щоправда, брак достатньої політичної свідомості не давав змоги селянці брати систематичну та планомірну участь у цій боротьбі,

проте за часів піднесення революційної хвилі, в разі масових виступів селянства, жіноцтво села неодмінно виявляло чималу революційну активність» [6, с. 145].

У революційних подіях 1905 року українська селянка брала активну участь, очолюючи соціальні протести, іноді поруч із чоловіками, іноді – самотійно. Діяльну участь брала селянка і в боротьбі за підвищення заробітної плати та поліпшення умов праці, разом із чоловіками висувала економічні вимоги щодо розмірів платні, страйкуючи, щоб їх підтримати та розганяючи робітників із чужих сіл. Є відомості, що за участі селянки відбувалися погроми у маєтках землевласників, часом джерела називають навіть жінок як головних їх «зачинщиків». Коли ж поліція та військо розпочинали розправу з революційним селянством, селянка вкупі з чоловіком чинила їм опір. Маємо численні відомості про участь сільського жіноцтва в таких сутичках, часто надзвичайно драматичних, що яскраво відображають революційне піднесення української селянки періоду 1905 року. Зокрема, автор одного зі спогадів про революційний рух на Миколаївщині, розповідав, що коли в Нечаянській волості почалася розправа уряду з повсталим людом і в село прибуло військо, селянки виступали поруч із чоловіками [6, с. 147].

Н. Мірза-Авакянц зазначила, що селяни-чоловіки визнавали в боротьбі цілковиту рівноправність жіноцтва, допускаючи селянок на сходи та до підпису рішень громади тощо. Так, у с. Курисові-Покровському (Одеського повіту) було схвалено на сході рішення, щоб забрати землю у поміщика й чинити опір військові. Це рішення підписали чоловіки і жінки. Про те, що жінкам справді доручалася певна ділянка боротьби, свідчить приклад Нечаянської волості на Миколаївщині, де селяни, захопивши влітку 1905 року маєток поміщика Сухомлінова, заарештували всю попередню адміністрацію економії й охороняти її було доручено жінкам [6, с. 148].

Отже, Н. Мірза-Авакянц на сторінках своїх праць неодноразово доводила, що українська жінка у революційних подіях 1905 року демонструвала свою сміливість, «не стояла осторонь, не ховалася у зачіпок, але навпаки, виявляла велику активність, добиваючись визволення разом із чоловіками, як рівноправний учасник і товариш» [6, с. 148].

Вчена численними прикладами доводила, що виступами поруч із чоловіками українська селянка не обмежувалася. Існують приклади самотійної революційної акції селянок. Жінки нерідко агітували за участь у боротьбі, проводили енергійну боротьбу за поліпшення умов праці, вимагали підвищення заробітної плати та скорочення робочого дня, вступали для цього в перемовини з адміністрацією маєтку, визначаючи свої вимоги, оголошували стайки, розганяли сторонніх робітників тощо. Н. Мірза-Авакянц, ретельно

опрацювавши документи, доводила, що селянки не лише діяли самостійно, але й керували виступами селян, чоловіків і жінок.

Подані і осмислені дослідницею факти надзвичайно яскраво свідчать про участь і активність української селянки в боротьбі 1905 року, а водночас і визнану рівноправність із цього погляду з селянами-чоловіками. Існують багато фактів про покарання жінок за таку поведінку: їх заарештовували й кидали до в'язниці, притягали до судової відповідальності, забивали під час опору тощо.

Отже, історик Н. Мірза-Авакянц на сторінках свого наукового доробку реконструювала участь жінок південноукраїнських земель у революційних подіях 1905 року. Вчена наділила їх такими якостями, як сміливість, рішучість, активність, безкомпромісність і мужність. Українські жінки, відчуваючи пригноблення і терплячи визиск від поміщиків, були здатні взяти до рук зброю, очолювали загони поруч із чоловіками, або самостійно, висували вимоги і захищали свої права. Н. Мірза-Авакянц показала революційність української жінки на тлі збройної боротьби, військових сутичок, економічної кризи і руйнації господарства. І цим внесла вагомий вклад у розвиток історії дослідження жіночого руху в Україні.

Література

1. Кривоший О.П. Амазонки і «амазонство» в українській фольклорній традиції та історіографії другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. / О. П. Кривоший // Київська старовина. – 2012. – № 6. – С. 55-70.
2. Кривоший О.П. Жінки на війні очима жінки-історика (маловідома праця Н.Ю. Мірзи-Авакянц "Українська жінка в 16-17 ст." як джерело до вивчення повсякдення жінок ранньомодерної України в умовах воєн та збройних локальних конфліктів) / О. П. Кривоший // Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали п'ятої міжнародної науково-практичної конференції Україна, м. Київ, 3-5 листопада 2011 р. – Київ, 2011. – С. 299-300.
3. Кривоший О.П. Жінка-войовниця в українському історіографічному дискурсі ХVІ-ХІХ ст. Дві сторони одного образу / О. П. Кривоший // Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії: збірник наукових праць / Відп. ред.: Горелов В.І., Денисюк Ж.З., Мороз І.В. – К., 2011. – С. 128-136; Його ж. Жінка зі зброєю на сторінках військової історії України ХVІ – першої половини ХVІІст. Контексти прояву // Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини: збірник наукових праць / За заг. ред. Карпова В.В. – К., 2011. – С. 70-78.
4. Мірза-Авакянц Н. На кресах / Н. Мірза-Авакянц // Червоні квіти. – 1924. – Ч.10. – С. 3-19.
5. Мірза-Авакянц Н.Ю. Українська жінка в ХVІ-ХVІІ ст. / Н. Ю. Мірза-Авакянц. – Полтава, 1920. – 92 с.
6. Мірза-Авакянц Н. Українська селянка в революційній боротьбі 1905 року / Н. Мірза-Авакянц // Червоний шлях. – 1931. – № 1-2. – С. 140-152.

ЭТНИЧЕСКИЕ ЧИСТКИ В ГОДЫ МАССОВЫХ РЕПРЕССИЙ 1937-1938 гг. В СВЕТЕ НОВЫХ ДОКУМЕНТОВ (НА ПРИМЕРЕ МОЛДАВСКОЙ АССР)

А. М. ПЕТРЕНКО,

д.и.н., профессор,
*Молдавский государственный университет
(Республика Молдова)*

Несмотря на большое количество исследований и интерпретаций кровавых событий 1937-1938 гг. в СССР [1], интерес научной общественности к данной проблематике не убавляется [2]. Примером тому является и публикация сборника документов „Operațiunea Română” din RASS Moldovenească în Marea Teroare stalinistă: 1937-1938 [«Румынская операция» в Молдавской АССР в годы Большого сталинского террора: 1937-1938 гг.], составленного доктором юридических наук Михай Ташкэ [3].

Цель данного сообщения: изучить и кратко изложить суть опубликованных документов.

1. Летом 1937 г. Народный комиссар Внутренних дел Союза ССР Николай Ежов подписал ряд приказов репрессивного характера. Так, 25 июля 1937 г. был подписан приказ № 00439, в соответствии с которым органы НКВД были обязаны в трехдневный срок установить германских подданных, работающих на военных заводах, на железных дорогах и т.д. Начиная с 29 июля 1937 г., органы НКВД должны были приступить к аресту всех установленных лиц, ежедневно докладывая лично Н. Ежову о проведённой деятельности [4].

30 июля 1937 г. Николай Ежов подписал Оперативный приказ № 00447 об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и др. антисоветских элементов[5], одобренный Политбюро ЦК ВКП(б) в тот же день. В соответствии с данным приказом, начиная с 5 августа 1937 г. начиналась операция по репрессированию бывших кулаков, активных антисоветских элементов и уголовников. Приказ определил контингенты, подлежащие репрессии, а также количество подвергаемых репрессии людей. Приказом создавались внесудебные репрессивные органы власти – специальные «тройки». Репрессируемые «кулаки», «уголовники» и др. «антисоветские элементы» разбивались на две категории: а) к первой категории были отнесены наиболее враждебные «элементы», которые подвергались высшей мере наказания – расстрелу. Ко второй категории были отнесены «все остальные менее активные, но всё же, враждебные элементы». Данный приказ коснулся и Молдавскую автономию: была установлена «норма» репрессируемых «элементов» - 200 по первой категории и 500 – по второй, без права самостоятельного их превышения. Также были на-

значены лица, отвечавшие за выполнение указанного приказа: Председатель «тройки» - Рогаль, исполняющий обязанности комиссара внутренних дел МАССР, Тодрес, секретарь областного партийного комитета Компартии (б) Украины и Колодий, и.о. прокурора МАССР.

11 августа 1937 последовал следующий оперативный приказ Николая Ежова - № 00485, который позволял начать широкую операцию, направленную на ликвидацию местных организаций «Польской организации войсковой». В течении трёх месяцев, начиная с 20 августа 1937 г., были осуждены 139 815 человек, из них 111 071 к расстрелу[6]. Это была крупнейшая в СССР из аналогичных ей «национальных» операций: румынской, греческой, латвийской, болгарской и др.

2. С 10 августа 1937 г. по ноябрь 1938 г. «тройка» НКВД по МАССР провела 110 заседаний, на которых были рассмотрены 4 762 дел, из которых 3 497 лиц были приговорены к расстрелу, 1 252 – к лагерным работам, сроком от 5 до 8 лет; 13 дел были возвращены для доследования [3, с. 12].

Касательно «немецкой» операции: 6 октября 1937 г. на заседании «двойки», составленной из Наркома Внутренних дел СССР Николая Ежова и Прокурора СССР Андрея Вышинского, был рассмотрен первый список «немецких шпионов», выявленных в МАССР (протокол № 6). На данном заседании было рассмотрено 20 дел, из которых 17 лиц были приговорены к высшей мере наказания, а 3 – к лагерным работам. В архивах Р. Молдова были обнаружены 9 протоколов заседаний «двойки» (Ежов-Вышинский), на которых были рассмотрены 210 дел, касающихся жителей МАССР немецкой национальности. Из них 119 лиц были приговорены к смертной казни, 80 – к 10 годам лагерей, 11 дел были возвращены для дополнительных расследований [3, с. 13].

Что касается поляков, проживавших в МАССР, то «тройка» НКВД по молдавской автономии направила на одобрение в высшую инстанцию 207 дел, из них 111 человек были приговорены к расстрелу, 94 – к многим годам Гулага, два дела были отправлены на дополнительное расследование [3, с. 15].

3. Как и следовало ожидать, наибольшее число рассмотренных дел по «национальным операциям» в МАССР относятся к «румынской операции». 7 августа 1937 г. Н. Ежов отдал приказ о начале «румынской операции», которая географически касалась не только МАССР, но и других регионов. По данной «операции» было арестовано и осуждено 8 292 человек, из них к высшей мере наказания – 5 439 [6]. «Тройка» НКВД по МАССР составила 1 951 дело. По этим делам 1 282 человека были приговорены к высшей мере наказания, 629 – к многолетним лагерным работам [3, с. 18]. Сборник документов [3] состоит из списков лиц, обвинённых в «шпионской деятельности» в пользу Румынского государства, составленных НКВД Молдавской АССР и направленных НКВД СССР для одобрения (Ежовым и Вышинским). После одобрения, копия протокола с решениями Ежова

и Вышинского направлялись наркому внутренних дел Украинской ССР, комиссару госбезопасности 2 ранга Леплевскому, а тот, в свою очередь – заместителю наркома внутренних дел МАССР, старшему лейтенанту госбезопасности Ривлину для исполнения приговора. Комиссар Леплевский просил донести до его сведения исполнение приказа (приговора). Опубликованы расстрельные списки и акты приведения в исполнение приговора. Например, акт от 13 октября 1937 г.: «Мы, нижеподписавшиеся, начальник внутренней тюрьмы УГБ НКВД УССР, мл. лейтенант Гос. Безопасности НАГОРНЫЙ, опер. секретарь НКВД Молдавской АССР ПЕРВУХИН и исполняющий должность инспектора 8-го отделения УГБ НКВД МАССР, мл. лейтенант Гос. Безопасности ДОКУЦКИЙ, на основании распоряжения Народного Комиссара Внутренних Дел УССР, комиссара Гос. Безопасности 2 ранга тов. Леплевского, от 11 октября 1937 г. за № 108809, в присутствии врид. Наркомвнудел Молдавской АССР, ст. лейтенанта Гос. Безопасности тов. РИВЛИНА и врид. Прокурора МАССР, тов. КОЛОДИЯ, привели в исполнение приговора, вынесенные Народным Комиссаром Внутренних Дел Союза ССР, Генеральным Комиссаром Государственной Безопасности тов. ЕЖОВЫМ и Прокурором Союза ССР тов. ВЫШИНСКИМ от 8 октября 1937 г., по протоколу заседания № 1, над осужденными к ВМН – РАССТРЕЛУ. РАССТРЕЛЯНЫ следующие осуждённые...» [3, с. 39]. Приводится список расстрелянных лиц, подписи присутствующих при расстреле и печати. Составитель сборника документов, Михай Ташкэ отметил, что на некоторых протоколах один из присутствовавших на экзекуции невинных людей отмечал карандашом, кого именно расстреляли, а иногда вписывал не только день убийства, но даже часы и минуты [3, с. 20].

Представленные читателям документы, а также другие источники, доказывают, что на самом деле расстрелянные и сосланные в Сибирь люди никакой шпионской деятельностью не занимались и не представляли никакой «пятой колонны» для безопасности СССР. Это были мирные люди, представители различных социальных групп населения. Они либо были румынами (молдаванами), либо в прошлом поддерживали связи с родственниками или знакомыми из Румынии и т.д., но это вовсе не означало что они «шпионили» в пользу Румынии. В результате проведённой «румынской» операции пострадали даже те, кто был привержен и предан Советской власти. Так, например, был расстрелян активный большевик Григорий Борисов (Старый), бессарабец, – председатель ЦИК МАССР (1925-1926 гг.), а также председатель Совета Народных Комиссаров МАССР (1926-1928, 1932-1937) и др. Непосредственным образом репрессии коснулись и молдавских интеллигентов. В июне-августе 1937 г. были арестованы ряд работников Тираспольского педагогического института, в том числе ректор данного вуза А.Н. Похинин. К концу сентября месяца 1937 г. пять из семи членов Союза

писателей, включая председателя Д. Милева, были репрессированы, часть из них – расстреляна. Только в октябре-декабре 1937 г. в МАССР были осуждены к расстрелу 625 человек, главным образом – сторонники латинизации, а после них пришла очередь и тех, кто критиковал латинизаторов. К осени 1937 г. в МАССР не было политического руководства, составленного из молдаван [7, с. 285]. Не стало, также, молдавской интеллигенции.

Литература

1. Хлевнюк О. 1937-й: Сталин, НКВД и советское общество, Москва. Издательство «Республика», 1992; Буровский А. 1937. Контрреволюция Сталина, Москва, Издательство Яуза-Эксмо, 2009; Александр Шубин. 1937. АнтиТеррор Сталина, Москва, Издательство Яуза-Эксмо, 2010; Stéphane Courtois, Nicolas Werth... Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune, București, Editura Humanitas, 1998, p. 175-191; Ion Varta, Tatiana Varta, Igor Șarov. Studiu introductiv. În: Asasinările în masă din RASSM în perioada Marii terori. 1937-1938. Documente desecretizate din arhivele MAI și SIS ale Republicii Moldova, vol. I. Chișinău, Editura Cartdidact, 2010, p. XI-CXIII и многие другие.
2. См., например: История сталинизма: жизнь в терроре. Социальные аспекты репрессий. Материалы международной научной конференции, Санкт-Петербург, 18-20 октября 2012, Москва, РОССПЭН, 2013; Alexei Memei. Teroarea comunistă în RASSM (1924-1940) și RSSM (1944-1947). Mărturii documentare, Chișinău, Editura Serebia, 2014, 832 p. и др.
3. „Operațiunea Română” din RASS Moldovenească în Marea Teroare stalinistă: 1937-1938 [«Румынская операция» в Молдавской АССР в годы Большого сталинского террора: 1937-1938 гг.], Chișinău, Editura Serebia, 2014, 943 p.
4. <http://memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/370725.htm>
5. <http://www.memo.ru/history/document/0447.htm>
6. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Репрессии_по_»национальным_линиям»_в_СССР_\(1937-1938\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Репрессии_по_»национальным_линиям»_в_СССР_(1937-1938))
7. O istorie a regiunii transnistrene din cele mai vechi timpuri până în prezent [История заднепровского региона с древнейших времён до настоящего времени], Кишинёв, 2007.

**АСПРАНТУРА ОДЕСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В 1933 –
1941 РОКАХ: ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ НАУКОВО-
ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ У СИСТЕМІ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ**

Е. П. ПЕТРОВСЬКИЙ,

к.і.н, доцент,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
(Україна)

Після багатьох, далеко не завжди вдалих освітянських експериментів упродовж 1920 – початку 1930-х рр., радянська влада пішла на відновлення університетської освіти. 1933 року розпочав роботу Одеський державний університет, який мав низку структурних підрозділів. Одне з чільних місць в ньому посідав відділ аспірантури, яка мала забезпечувати університет та інші одеські ВНЗ висококваліфікованими кадрами педагогів і науковців, тому підготовка аспірантів вважалася пріоритетним завданням. Нове покоління майбутніх університетських науковців починали виховувати з перших курсів навчання. Підготовка розпочиналась з участі талановитих студентів в університетських наукових гуртках. Після закінчення аспірантури майже 100% випускників залишалися працювати в університетах, що вказує на те, що саме випускники аспірантури університетів довоєнного періоду у подальшому становили основну частину викладачів університетів.

Історіографія проблеми є досить обмеженою, позаяк лише в загальних рисах матеріал викладений в ювілейних університетських виданнях та працях, присвячених окремим факультетам чи представникам професорсько-викладацького складу університету. Водночас використання загальних праць з історії вищої школи, ювілейні видання інших університетів України, в доповненні з законодавчими актами, матеріалами періодики та архівними справами суттєво доповнюють картину підготовки наукових кадрів через аспірантуру в Одеському університеті в 1930-х роках.

Першими аспірантами університету були особи, які раніше навчались у фізико-хіміко-математичному інституті та інституті народної освіти. У першому навчальному році після відновлення в Одеському університеті навчалось – 28 аспірантів [1, с. 182].

Аспірантура відкрилася при університеті відповідно до положень постанови «Про учбові програми і режим у вищій школі та технікумах» від 19 вересня 1932 р. [2, с. 77-89]. Згідно з нею було підвищено вимоги до наукового керівництва та підбору кандидатур в аспірантуру. Почали приймати тільки найкращих випускників університету, для яких встановлювалися індивідуальні

плани навчання та педагогічні практики. Наукова робота аспіранта відбувалася під керівництвом досвідченого викладача; аспіранту впродовж всього навчання сплачували стипендію, яка була більшою за студентську стипендію, але нижчою за заробітну плату викладача без звання. Аспірантська стипендія постійно зростала, якщо на 1935 р. вона була 250 крб., то вже на 1938 р. – 450 крб. [3, с. 153; 4, с. 90].

13 січня 1934 р. постановою РНК СРСР «Про підготовку наукових та науково-педагогічних працівників» було встановлено вчені ступені кандидата та доктора наук, вчені звання асистента, доцента, професора, а також порядок їх присвоєння [5, с.234; 6, с.7]. Ця постанова встановлювала чіткий вік для вступу до аспірантури – до 35 років [2, с.23-29]. Тепер до аспірантури брали не вчорашніх випускників, а осіб, які пропрацювали за спеціальністю два роки, виявили здатність до науково-дослідної і науково-педагогічної діяльності та мали позитивну характеристику з місця роботи. Фіксованим став термін навчання в аспірантурі – два-три роки. Крім того, кожному аспіранту, крім стипендії, виплачувалась щорічна допомога на придбання наукової літератури.

Впродовж 1933–1939 рр. в університеті існували значні проблеми у проведенні роботи з аспірантами. Головними недоліками у їхній підготовці були: невиконання індивідуальних планів, відсутність наукового керівництва, низький рівень підготовки аспірантів та нестача методичних матеріалів.

Практика присвоєння ступенів без захисту дисертації тривала. Цю проблему було вирішено після ухвалення постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 20 березня 1937 р. «Про вчені ступені та звання», де встановлювався новий порядок їх присудження, у тому числі викладачам і старшим викладачам. Відтепер для здобуття наукового ступеня кандидата й доктора наук обов'язковим був захист дисертації [7, с. 108-109].

Можна констатувати, що тільки з 1938 р. в Одеському державному університеті привселюдний захист наукових праць набув системності, хоча таких сміливців все одно було небагато. Згідно з «Положенням про аспірантуру» від 31 березня 1939 р. вводилися обов'язкові іспити з «Основ марксизму-ленінізму», спеціальної дисципліни та іноземної мови та встановлювався твердий термін навчання для аспірантів – три роки [8, с. 146-148]. З 1939 р. була введена заочна аспірантура, до якої допускалися громадяни без вікового обмеження, які три роки працювали за спеціальністю.

Наступним наказом «Про поліпшення підготовки науково-викладацьких кадрів через аспірантуру при вищих навчальних закладах» від 26 травня 1940 р. вводилося обговорення на кафедрах наукових рефератів і доповідей аспірантів за завданнями наукових керівників як обов'язкова форма контролю за самостійною роботою аспірантів. Також встановлювалися терміни кандидатського мінімуму з

діалектичного й історичного матеріалізму та суміжних зі спеціальністю дисциплін не пізніше кінця першого року навчання, а з іноземних мов й спеціальних дисциплін – не пізніше кінця другого року навчання.

Завдяки цим постановам, аспірантура швидко зростала: якщо в перший рік існування ОДУ аспірантів було лише 28, то в 1939 р. – 131. Причому найбільшу кількість їх мав історичний факультет: 1937 р. – 23, 1938 р. – 35. Загалом за цей період закінчили аспірантуру Одеського університету 108 осіб. Динаміка кількості аспірантів в університеті виглядає наступним чином [9, с. 173]:

Рік	Кількість аспірантів	Закінчили аспірантуру
1933	28	11
1934	38	13
1935	63	6
1936	66	18
1937	70	13
1938	77	18
1939	131	19

Однак виконаних і захищених дисертацій в 1930-х рр. було мало. Низька ефективність роботи аспірантури ОДУ викликала постійну критику з боку контролюючих органів. Так, у доповідній записці до пленуму міськкому партії сказано, що з 77 аспірантів за 1936–1937 навчальний рік 27 мають академічну заборгованість.

Відкриття нових факультетів в університеті також сприяло збільшенню аспірантів. У зв'язку з відкриттям нових факультетів збільшувалась кількість спеціальностей, за якими готували аспірантів. Крім того, проводився набір в аспірантуру на загальноуніверситетські кафедри основ марксизму-ленінізму, історичного матеріалізму та політичної економії. Наприклад, на 1939/40 навчальний рік в Одеському університеті, як і в інших університетах УРСР, проводився набір аспірантів за 21 спеціальністю. Науковий ступінь кандидата наук в університеті присуджувався за 27 спеціальностями [10, с. 10, 20].

Останнім кроком при закінченні аспірантури був захист кандидатської дисертації на присвоєння вченого ступеня [2, с. 256-270]. Вчені звання доцента, асистента і вчений ступінь кандидата наук присуджувались постановами рад вищих навчальних закладів і затверджувались кваліфікаційною комісією наркомату освіти. Вже з 1935 р. у місцевій пресі зустрічаємо повідомлення про захисти дисертацій викладачами Одеського університету. Наприклад, 5 грудня в науково-дослідному інституті фізики дисертацію на ступінь кандидата наук захищав С. Й. Голуб [11, 1935].

З метою заохочення та підвищення кваліфікації наукових і науково-педагогічних кадрів була прийнята постанова «Про вчені ступені та звання» від

20 березня 1937 р. [8, с. 191-193]. Докторські дисертації, згідно з постановою, захищалися тільки на засіданнях Вчених рад університетів, а кандидатські – на засіданнях факультетських рад, з подальшим їхнім затвердженням Вченою радою університету. За період з 1935 – до 1 лютого 1940 р. в ОДУ науковий ступінь кандидата наук було присвоєно 77 науковцям [9, с. 179].

Рік	Кількість кандидатів наук – 77
1935	9
1936	11
1937	13
1938	23
1939	18
1940	3

Серія захистів дисертаційних робіт відбулася в університеті 1938 року. Як правило, засідання відбувалося о 6-7 годині вечора в аудиторії № 2 в корпусі по вулиці Комінтерну (Дворянська) 2. Серед здобувачів наукового ступеня були: доценти І. О. Василенко й Г. Л. Міхневич (17 березня), доцент О. П. Молчанов і науковий співробітник Г. М. Зізе (27 червня), біологи З. І. Дитчук і Л. Г. Барановський (21 червня), В. О. Горецький, Ф. Е. Кулик і Е. І. Якубець-Якубим (28 червня), І. Е. Глущенко, М. К. Шипанський і В. І. Юрченко (30 червня), хімік Л. С. Доросинський (23 грудня) [11, 1938].

Процес захисту дисертацій в університеті активізувався, починаючи з 1939 р. Так, помітних успіхів у цьому досягли аспіранти-історики. Серед них можна назвати вихованців кафедри історії України: І. А. Адамова, П. О. Лісничого, О. І. Колесникова. Всі вони загинули на фронті під час Другої світової війни [12, с. 268]. На кафедрі нової історії четверо аспірантів колективно працювали над історією Якобінського клубу. Викладач факультету Є. Гороховська підготувала дисертацію на тему: «Работа большевистской организации Одессы во время трех подпольий». Дисертація аспіранта Х. Ш. Фукса з історії слов'язнознавства отримала схвальні відгуки академіка Ю. В. Готьє і члена-кореспондента АН СРСР В. І. Пічети [13, с. 140]. Дисертаційні роботи захистили також А. В. Крячун і М. Ф. Скавронський. 29 травня 1941 року кандидатську дисертацію на тему «Революция 1905 г. в России и массовые рабочие движения в Германии» захистила викладач кафедри нової історії Б. І. Малкіна [11, 1941]. Плідно працювали на історичному факультеті в повоєнні роки колишні аспіранти Я. В. Сизоненко, Н. І. Владимірова, М. Д. Свічарівська. Найбільших успіхів на ниві історичної науки досяг І. О. Гуржій (1915–1971), який навчався на історичному факультеті ОДУ 1936–1941 рр. Пізніше він став автором багатьох наукових праць з історії України, був обраний членом-кореспондентом АН УРСР.

Аспірантуру у передвоєнний час закінчили та захистили кандидатські дисертації багато відомих викладачів, серед них: біологи – С. Б. Грінбарт, асистент кафедри анатомії та фізіології рослин, завідувача лабораторії фізіології рослин А. І. Дьоміна, біолог Г. В. Ткаченко; в 1939 р. захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата географічних наук І. Ф. Мукомель в Київському університеті, а навчався в аспірантурі з 1934 р. на кафедрі економічної географії ОДУ.

Низка захистів дисертаційних досліджень відбулася в університеті напередодні війни. Так, 14 квітня 1941 р. на об'єднаному засіданні ради біологічного і хімічного факультетів дисертації на вчений ступінь кандидата хімічних наук захищали Л. І. Мазур та М. Г. Фукс, на ступінь кандидата географічних наук Я. Г. Фельдман. 24 квітня на засіданні об'єднаної вченої ради історичного і філологічного факультетів захищали дисертації на вчений ступінь кандидата історичних наук Л. А. Рувінський та Х. Ш. Фукс, а на ступінь кандидата філологічних наук – Б. Д. Рабінович. 8 травня на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук свої дослідження представили П. І. Збандуто та П. В. Подліпський. 16 червня дисертацію на вчений ступінь кандидата історичних наук представила доцент А. І. Глядкоvsька. 25 червня 1941 р. вже після нападу Німеччини на СРСР відбувся захист дисертації на вчений ступінь кандидата біологічних наук Б. А. Янківським та на вчений ступінь кандидата хімічних наук Е. Г. Томсоном [9, 1941]. 28 червня 1941 року кандидатську дисертацію захистив в Одеському університеті філолог А. В. Недзвідський [14, с. 4]. Того ж дня кандидатські дисертації захистили: історик І. І. Белякевич, біолог А. І. Дьоміна, фізик Д. М. Рафалович [15, с. 1]. 30 червня дисертацію на вчений ступінь доктора фізико-математичних наук захистив Г. Л. Міхневич [9, 1941]. Через початок війни документи його захисту загубилися і він не був затверджений у вченому ступені, хоча сама робота отримала схвальні відгуки вчених [16, с. 347].

На 1 січня 1940 р. кадри професорсько-викладацького складу становили 300 чоловік. Серед них 126 чоловік отримали вищу освіту в радянський час. Серед наукового колективу університету були: 1 академік, 4 члени-кореспонденти Академії наук СРСР і УРСР, 24 професори, 54 доценти, 89 старших викладачів, 128 асистентів і викладачів. Із загальної кількості (83) професорів і доцентів вчений ступінь доктора мали 14 і кандидата наук – 67 чоловік. Загальна кількість кафедр в університеті напередодні війни збільшилась до 50 [17, с. 101, 103].

Позитивна тенденція зростання кількісного і якісного складу науково-педагогічних кадрів університету була перервана німецькою агресією проти СРСР і початком війни. У зв'язку з евакуацією університету до м. Байрам-Алі у справу захисту дисертаційних досліджень були внесені серйозні корективи.

Література

1. Чанбарисов Ш. Х. Формирование советской университетской системы: учеб.-метод. пособ. для вузов по спец. «История». – М.: Высшая школа, 1988.
2. Директиви ВКП(б) и постановления советского правительства о народном образовании. сб. док. за 1917–1947 гг. / [Сост. Болдирев Н. И.]. – М., 1947.
3. Коротенко Н. М. Підготовка науково-педагогічних кадрів через аспірантуру в університетах радянської України (1933 – 1941 рр.) // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – К., 2010. – № 1.
4. Короткі нариси з історії Харківського державного університету ім. О. М. Горького (1805–1940): Ювілейне видання / [Під. ред.: С. М. Королівського, І. Д. Бойко]. – Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1940.
5. Вища школа Української РСР за 50 років: У 2 ч. (1917–1967 рр.). – К., 1967.
6. Про підготовку наукових і науково-педагогічних працівників та про вчені ступені й звання: постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 1934 р. // Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1934. – № 14 (11 квітня). – Арт. 115.
7. Казьмирчук М. Г. Професорсько-викладацький склад відновленого Київського державного університету (1933–1941 рр.) // Український історичний журнал. – 2012. – № 1.
8. Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции / Сост. М. И. Мовшович; Под. ред. А. М. Ходжаева. – М.: Советская наука, 1948.
9. Одесский университет за 75 лет. 1865 – 1940. – Одесса, 1940.
10. Устав Одеського державного університету. – Одеса, 1939.
11. Чорноморська комуна, 1933-1941 рр.
12. Петровський Е. П. Кадрова ситуація на історичному факультеті Одеського державного університету в 1930-х роках // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. 13.
13. О научной работе историков Одессы и Киева // Историк марксист. – 1941. – № 6.
14. Андрій Володимирович Недзвідський. Біобібліографічний покажчик. Серія «Письменники Одеси». Випуск 29 / Упорядник О. Г. Нуньєс. – Одеса, 2011.
15. Незведский А. В. Одесская тетрадь. – Одесса: Друк, 2001.
16. Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біограф. словник. Т. 3. – Одеса: Астропринт, 2005.
17. Історія Одеського університету за 100 років. – К.: Вид-во КДУ, 1968.

**МУЗЕЙ ОДЕСЬКОГО КОЛЕДЖУ ТРАНСПОРТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У
КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ
ЗАЛІЗНИЧНИКІВ: СУТНІСНИЙ АСПЕКТ**

Л. І. ПЕТРОВСЬКА,

викладач в.к.,

Одеський коледж транспортних технологій

(Україна)

Музеї – як зберігачі, хранителі та ретранслятори культурної спадщини, перетворюються на важливі осередки освіти і навчання, оскільки забезпечують доступ до національної культурної та природної спадщини людям різного фаху та віку. В умовах відродження інтересу до історії свого регіону, кращих здобутків його представників, власного родоводу, підвищується соціальна значимість і затребуваність колекцій музеїв, що сприяють персоніфікації і одухотворенню вітчизняної історії. Музеї покликані зберігати і передавати від покоління до покоління культурний та історичний код нації. Саме вони сприяють осмисленню історії з гуманітарних позицій і дозволяють простежити взаємозв'язок історії країни, регіону, історії сім'ї і долі окремої людини, відчувати себе частиною історичного процесу. Вагома роль у цьому процесі належить музеям, створеним при вищих навчальних закладах різного рівня.

Історіографія цього питання доводить, що музеї при вишах відіграють важливу роль у професійному становленні фахівців, але низка питань сутнісного характеру їх роботи та залучення до освітнього процесу залишаються не розкритими. Такий стан розробки проблеми вимагає більш прискіпливого використання можливостей музеїв у практиці вищої школи. Вивчення педагогічної і музеєзнавчої літератури, наукових праць істориків, культурологів і співробітників музеїв засвідчує, що в сутності вузівських музеїв закладена здатність сприяти позитивним змінам в освіті (Б. Гаврилів, Л. Данилова, П. Лисенко, І. Ляшко, Ю. Омельченко, Б. Столяров, М. Юхневич). Окремі форми й методи роботи зі студентами в музейному середовищі також розглядалися дослідниками (А. Бойко, Л. Гайда, О. Остряньська, Ю. Павленко, Н. Пусепліна, О. Рокицька та інші). Їх напрацювання дозволяють розглядати музей як установу культури, в якій можливо здійснювати навчально-виховний процес.

Уперше такі музеї виникли в європейських університетах у зв'язку з необхідністю задоволення потреб освітнього процесу. Близько трьох століть поспіль музеї різних ланок освітнього рівня акумулюють і генерують культурні історичні цінності, зберігають, репрезентують, надають у користування предмети, необхідні для навчання й виховання молодого покоління,

організують виставки навчальної літератури, засобів навчання тощо, а відтак, відіграють важливу роль у розвитку освіти й підвищенні рівня професійної підготовки майбутніх фахівців різних професій.

В Україні діє 445 державних і комунальних музеїв, до яких належать 94 філії та 689 відділів. До сфери управління Міністерства культури і туризму України належать 8 національних музеїв та 14 заповідників. У музейному секторі працює понад 24 тис. осіб, щорічно українські музеї відвідує близько 18 млн. осіб. Музейна мережа у навчальних закладах України складає біля 3,5 тис., з них 3150 – у школах; 83 – у позашкільних закладах; 185 – у професійно-технічних училищах; 66 – у вищих навчальних закладах тощо [1, с.3]. Водночас дослідники стверджують, що українські музеї не реалізують свій потенціал повною мірою, адже музейні фонди (до 95 % музейних предметів) залишаються недоступними для широкого загалу не лише через відсутність експозиційних площ, а й через політику заборони ознайомлення громадян із фондами. Власні сайти, можливості для комп'ютеризації й автоматизації обліку музейних експонатів, оцифрування найбільш цінних пам'яток культури і мистецтва має менша частина українських музейних закладів [2].

В Одеському коледжі транспортних технологій – далі ОКТТ, (колишній Одеський технікум залізничного транспорту) повноцінний власний музей з'явився лише 2006 року. Його відкриття приурочили до офіційного святкування 135-річчя з часу відкриття навчального закладу [3]. Однак створили його на базі музейної кімнати, яка слугувала місцем накопичення експонатів з історії розвитку залізниці та залізничного навчального закладу впродовж багатьох попередніх десятиліть. Натхненником у справі зібрання перших колекцій виступив викладач М. Т. Рибаків.

За короткий термін 2004-2006 років було виділено і відремонтовано приміщення площею 50 м². Спеціально для музею розробили дизайн-проект. Експозиція музею, побудована за хронологічно-тематичним принципом, розташована в 3 залах, по чергово пройшовши які, відвідувачі отримують повну уяву про розвиток залізничного транспорту в цілому й на півдні України, зокрема, піднесення технічної освіти та науки, починаючи з другої половини XIX століття. Експозиція музею простежує процес перетворення інженерів шляховиків на науково-технічну еліту країни.

Можна припустити, що за сучасною класифікацією, прийнятою в музеєзнавстві музей ОКТТ потрібно віднести до комплексних галузевих науково-технічних закладів, адже його матеріали, головним чином присвячені розвитку залізничного транспорту та системі підготовки кадрів-залізничників [4]. Те, що він створений на базі навчального закладу зумовлює специфіку роботи в ньому і потребує спеціальної підготовки.

Можемо стверджувати, що музей ОКТТ є цілком пристосованим для освітньо-професійних цілей і доступним для викладачів і студентів. У ньому здійснюється робота за наступними напрямками: 1) експозиційно-фондовий; 2) екскурсійний; 3) експедиційно-пошуковий; 4) інформаційно-пропагандистський; 5) науково-дослідницький; 6) організаційно-масовий.

Робота колективу коледжу пов'язана із професійною підготовкою майбутніх залізничників й відповідно до цього музей закладу має специфічні функції, до яких віднесемо наступні: 1) популяризація культури праці залізничників та посилення професійної спрямованості студентів; 2) удосконалення системи організації навчальної роботи (музейні колекції є додатковим джерелом у формуванні й систематизації знань як з фахових дисциплін, так і з загальнонавчальних; колекції музею сприяють розширенню кругозору та набуттю практичних умінь і навичок); 3) активізація науково-дослідницької роботи (забезпечення усіх форм науково-дослідницької діяльності студентів першоджерелами); 4) надання допомоги у вирішенні питань організації виховного процесу серед студентів.

Зміст використання матеріалів музею ОКТТ реалізується за чотирма напрямками, підставою для розробки яких є основні види діяльності у вищій школі та, водночас, специфіка музейної роботи. 1. Навчальна робота (виконання студентами завдань із опрацювання музейних колекцій у ході аудиторних занять, самостійної роботи, практики; використання викладачами музейної експозиції (окремих музейних предметів) як засобів наочності при викладанні дисциплін тощо). 2. Наукова робота (виконання науково-дослідницьких завдань на матеріалах музеїв; підбір матеріалу для підготовки рефератів, дипломних проектів, доповідей на студентських конференціях чи заходах іншого рівня; участь у студентських гуртках, що працюють в коледжі й залучають для роботи музейні експозиції чи окремі експонати, тощо). 3. Виховна робота (проведення заходів виховного спрямування в музейному середовищі з метою професійно-психологічного, патріотичного, етичного, естетичного, морального, духовного, екологічного, національного виховання студентів). 4. Музейна робота (передбачає участь студентів у підготовці до створення нових експозицій музею, пошуку експонатів, документів, фотографій тощо, залучення до виставкової роботи та роботи з музейною аудиторією).

Музейна експозиція складається з чотирьох частин: історичної, меморіальної, спортивної, сучасної. В історичній частині розповідається про утворення і періоди існування навчального закладу. Історія коледжу – це, багато в чому, історія людей, чиї долі так чи інакше були пов'язані з цим навчальним закладом. Навіть назви стендів промовисто говорять за себе. Тут представлені унікальні документи дореволюційного часу, широко висвітлена

історія Одеської залізничної школи, реорганізованої в технічне залізничне училище, далі в Одеський технікум залізничного транспорту імені Ф. Е. Дзержинського, просто Одеський технікум залізничного транспорту і, нарешті, Одеський коледж транспортних технологій. Навіть оглядова екскурсія дає можливість дізнатися відомості про історію закладу, знайомить з галереєю директорів, починаючи з 1871 року (від М. М. Чихачова та Д. Г. Толмачова й до Й. Й. Дидишка), з Почесними залізничниками – колишніми випускниками (Б. Є. Боднар, М. У. Гагауз, І. Ю. Левицький, А. В. Слободян та ін.). Чимало матеріалів знайомлять з постатями, які внесли суттєвий внесок в розвиток залізничного транспорту, науки, техніки, були Героями соціалістичної праці...

Меморіальна частина присвячена діяльності коледжу в роки Другої світової війни, викладачам і студентам, які брали в ній участь, тим, хто героїчно загинули, захищаючи вітчизну. Тут зібрані оригінальні документи, речі, а також різні матеріали, що характеризують життя й діяльність цих людей.

Спортивні досягнення студентів коледжу представлені у вигляді різних нагород і кубків, завойованих на різних відомчих, регіональних і всеукраїнських змаганнях. Також відображено елементи повсякденного життя студентів у різні періоди, заняття технічною творчістю, художньою самодіяльністю, військово-патріотичною роботою. Фінальна частина музею знайомить відвідувачів з випускниками закладу, які досягнули значних професійних і творчих успіхів (винахідник Д. А. Дульчевський, пілот-авіатор М. Н. Єфімов, співак А. І. Дуда, вчений О. В. Хмелевський та ін.).

Експозиція нараховує понад 250 предметів залізничної тематики (фотографії, документи, нагороди, пам'ятні книги, моделі залізничної техніки) й постійно розширюється зусиллями працівників коледжу й студентів. Значну частину експонатів передали музею випускники коледжу. Велика кількість експонатів і різних документів зберігається в його фондах.

Роль музею в професійному становленні особистості студента вельми значима. Всі студенти нового набору на початку навчального року знайомляться в музеї з історією коледжу, переглядають стенди експозицій, документи, спеціально створені відеофільми. Ця робота допомагає їм знайти своє місце в суспільному житті навчального закладу. В стінах музею систематично проводять зустрічі з випускниками різних років, які займають провідні посади на підприємствах залізниці, ветеранами війни і праці.

З використанням матеріалів музею викладачі коледжу готують тематичні виставки, присвячені історії Другої світової війни, внеску залізничників у перемогу над ворогом, розвитку спорту, художньої самодіяльності, технічної творчості. До використання матеріалів музею і, водночас, поповнення його фондів долучаються викладачі гуманітарно-суспільних дисциплін. Так,

викладачами історії було віднайдено інформацію про випускника закладу, керівника Одеської залізниці в 1930-х роках А. І. Крихуна, якого безпідставно репресували в період «Великого терору». Про долю іншого репресованого студента закладу І. А. Лимича, який переживши табори ГУЛАГу став лікарем і винахідником, вдалося дізнатись завдяки роботі в архівах та зв'язках з його сином. Від родинної громадської організації «фонд роду Лимич» 2012 року він передав до музею особисті документи батька та спеціально виготовлені стенди.

З 2006 року музеєм керував Володимир Павлович Грищенко – ветеран війни, нагороджений багатьма орденами і медалями. Він доклав найбільших зусиль для зібрання й написання матеріалів для музею та історії навчального закладу. Завдяки його невтомній праці музей коледжу з багатою історією є цікавим і змістовним. Багато років, задовго до його відкриття, він по дециці збирав експонати, простежував долі випускників, готував матеріали для майбутніх експозицій. І зараз, у свій 91 рік, В. П. Грищенко є почесним екскурсоводом-організатором музею, надихає значно молодших колег своєю енергією, гумором, життєвим оптимізмом, передаючи їм безцінний досвід.

Отже, в ОКТТ музей виступає своєрідним хранителем традицій. Його заснування обумовлено потребами навчального процесу, а також розвитком педагогічних ідей вищої школи. Він представляє майже півтора столітні традиції навчального закладу, матеріалізовану історію поколінь викладачів та студентів та є творчою лабораторією виховання молоді. На основі особистісно орієнтованих підходів, застосування різних видів практичної діяльності сприяє особистісному й професійному зростанню майбутніх залізничників, духовному самовизначенню та формуванню якостей громадянина України.

Література

1. Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність. Матеріали обласної науково-методичної конференції. – Кіровоград: Видавництво КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2008. – 148 с.
2. Кузьмук О. Роль музеїв у культурному та соціально-економічному розвитку країни: зарубіжний досвід. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/270/>
3. Одеський технікум залізничного транспорту (1871–2011). Хроніка, події, люди. – Одеса: вид-во КП ОМД, 2011. – 216 с.
4. Павленко Ю. Г. Музеї педагогічного профілю як фактор професійної підготовки майбутніх учителів: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Харків, 2008. – 20 с.

ЗНАЧЕННЯ ПОРТУ м. ОДЕСИ У ДІЯЛЬНОСТІ АМЕРИКАНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДОПОМОГИ ТА ДЖОЙНТ ЗА ЧАСІВ ГОЛОДУ 1921-1923рр.

В. О. ПОГРОМСЬКИЙ,

к.і.н., ст. викладач,
Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
(Україна)

Серед чорноморських портів, що значно вплинули на ефективність діяльності АРА (Американської адміністрації допомоги), в Україні чільне місце посідає порт м.Одеси. Необхідно відмітити, що за часів громадянської війни майже весь склад суден, який перебував в Одесі, було або знищено, або реквізовано під час іноземної інтервенції. Не набагато кращою була ситуація в інфраструктурі порту. Були значні кадрові втрати персоналу порту. Значна кількість складських приміщень була знищена пожежами або просто розібрана місцевим населенням на опалення приватних будинків. Площа вцілілих складів становила 40% від показника 1914 р. Фактично до червня 1921 р. порт не функціонував. Лише наприкінці червня було відновлено Воронцовський маяк, що дозволило почати рух суден у районі порту.

Одеса була третім за розмірами містом у Царській імперії. Незважаючи на те, що порт достатньо сильно постраждав, він мав на оснащенні декілька плавучих кранів. Однак поганий стан залізниці, що сполучала це місто з найбільш враженими голодом територіями в районі Волги та Уралу, на перших порах робили цей порт додатковим. АРА використовувала його, коли порти Феодосії та Новоросійська не справлялися з потоками гуманітарних вантажів. Трохи згодом Одеса була задіяна у більшій мірі, коли до АРА долучився Джойнт (JDC), і допомога призначалась безпосередньо Півдню України з весни 1922 р [8, с. 178].

Значну роль у налагодженні прямого сполучення американських портів з Одесою відіграла діяльність американського військового флоту. Його кораблі проводили розвідку форваторів та функціональної спроможності порту. Також члени команд кораблів передавали до Вашингтона інформацію щодо реального становища у місті. Це були досить відверті та неупереджені дані, які інколи шокували своєю сюрреалістичністю. Досить сильне враження справила ситуація в Одесі на одного з офіцерів американського флоту. Так, перебуваючи у 1921 р. у місті, офіцер ВМС США Веб Траммел зазначив: «в Одесі працювала опера, однак виходячи з неї увечері можна було натрапити на труп загиблої від голоду людини, яка померла прямо на сходинах театру» [9, с. 137].

Щодо початку діяльності порту у якості пункту перевалки гуманітарних вантажів АРА, то дуже цікаву інформацію можна знайти у листуванні уповноваженого АРА в Одесі Дж. Хайна із завідувачем одеської районної контори «внешторгу», тов. Шинделем – «одеський порт твердо вирішено використовувати для прибуваючих із США вантажів хлібу. Перший транспорт цього хлібу вже завантажено на 5-ти пароплави в загальній кількості більше 2 млн. пудів. Через 2-3 дні вантаж прибуває до Константинополю, звідти через 5-6 днів його можна чекати в Одесі». Це повідомлення датується 17 лютим 1922 р. [4].

Прибуття зазначених пароплавів з вантажем продуктів для АРА не пройшло без ексцесів. Один із пароплавів сів на міль. Працівники порту майже добу намагались зрушити його, але вирішили перевантажити всі товари на баржу, тим самим зменшивши осад судна. 16 березня 1922 р. прийшов останній з перших п'яти пароплавів, задіяних у місії АРА «Старлей» з 7 тис. тон кукурудзи та з 7974 мішків продовольства [4, с. 79].

Також треба відмітити, що окрім АРА чорноморськими портами активно користувався об'єднаний єврейський розподільчий комітет «Джойнт». У серпні 1922 р. у порт м. Одеси зайшов пароплав «Ірена» з вантажем для Джойнт. На його борту було 135 ящиків речових посилок (по 15 дрібних в кожному), 5988 ящиків, мішків з мукою, цукром, борошном, яловичим жиром та рисом та 17 ящиків з медикаментами. На борту цього судна прибули 10-ти доларові посилки, що розповсюджував Джойнт. Ці посилки відповідали ідентичним посилкам АРА. На той період Джойнт активно співпрацював з «Євобществомом», через який розповсюджував харчі та товари широкого вжитку для постраждалого від голоду єврейського населення Півдня України [5].

Треба зазначити що первинним інспектуванням портів, щодо їх функціонування та можливості прийняття американських вантажів, займались військові кораблі ВМС США. На початку лютого 1922 р. з такою місією до Одеси зайшов американський есмінець №240 під проводом капітана Хааса. У своєму рапорті Ван зазначив, що на момент інспекції щодо можливості прийняття вантажів, порт Одеси відповідає виробничим та технологічним вимогам не у повній мірі. У порту великі проблеми з паливом, немає рухомого складу залізниці в достатній кількості, в робочому стані лише 25 вагонів. Також капітан американського військового судна наголошував, що порт м. Одеси скуто льодом, а криголам знаходиться у неробочому стані. Навіть коли останній вдається полагодити, потужності двигуна не вистачає для ліквідації льодових торосів та криги. З позитивної сторони він відмітив, що порт в змозі прийняти до шести кораблів одночасно, наявних складських приміщень достатньо для вивантаження до 2,5 млн. пудів вантажу [6].

Не можна не звернути увагу на злочинну діяльність більшовицької влади в Україні, пов'язаної із продовженням продажу зерна за кордон під час голоду та з тих регіонів, які опинились у епіцентрі скрути. Інколи доходило до абсурду – у січні 1923 р. мешканці м. Одеси стали свідками дивної картини : американський корабель «Манітоба» розвантажував у порту вантаж з поставками допомоги АРА, в той час як поруч радянський корабель «Володимир» завантажувався українським зерном, та прямував до Гамбургу (див. рис. 1 [7]) [3].

«Зважаючи на значну присутність американських моряків ВМС США та великої кількості звичайних моряків американського торговельного флоту в Одесі, для покращення їх дозвілля з одного боку та для забезпечення більш компактного їх перебування в місті, переслідуючи на меті здійснення нагляду за іноземними моряками радянська влада організовувала вечірні концерти в «Міжнародному клубу моряків» – такий запис у своєму щоденнику зробив 19 січня 1922 р. капітан Веб Траммел що перебував на військовому кораблі «Джиліс» [9, с. 146; 10].

Рис. 1. Одеса, пізня осінь 1922. На передньому плані співробітники АРА з прибулим з Америки хлібом для росіян. Зліва від них - корабель, що відвозить зерно (призначене для голодуючих в Росії) до Європи (Німеччини). Америка рятувала голодуючих, радянський уряд прирікав голодуючих на подальші муки голоду, експортуючи зерно за кордон для отримання валюти на індустріалізацію)

Треба зазначити що фото переходу цього корабля з Константинополя до Одеси збереглося в Архіві історії військово-морського флоту США (див. рис. 2 [1]).

Як зазначав американський торговий представник Геллеспі, що перебував на борту американського есмінця «Овертон»(Overton) (див. рис. 3 [2]) в Одесі, серед команд американських кораблів спостерігався весільний бум. Радянські жінки, намагаючись врятуватись від голоду та злиднів, робили спроби за будь-яку ціну одружитись з американськими матросами, інколи ці шлюби були

фіктивними та укладались тільки для того, щоб жінці було видано дозвіл з боку більшовицької влади на виїзд із країни за кордон [9, с. 150].

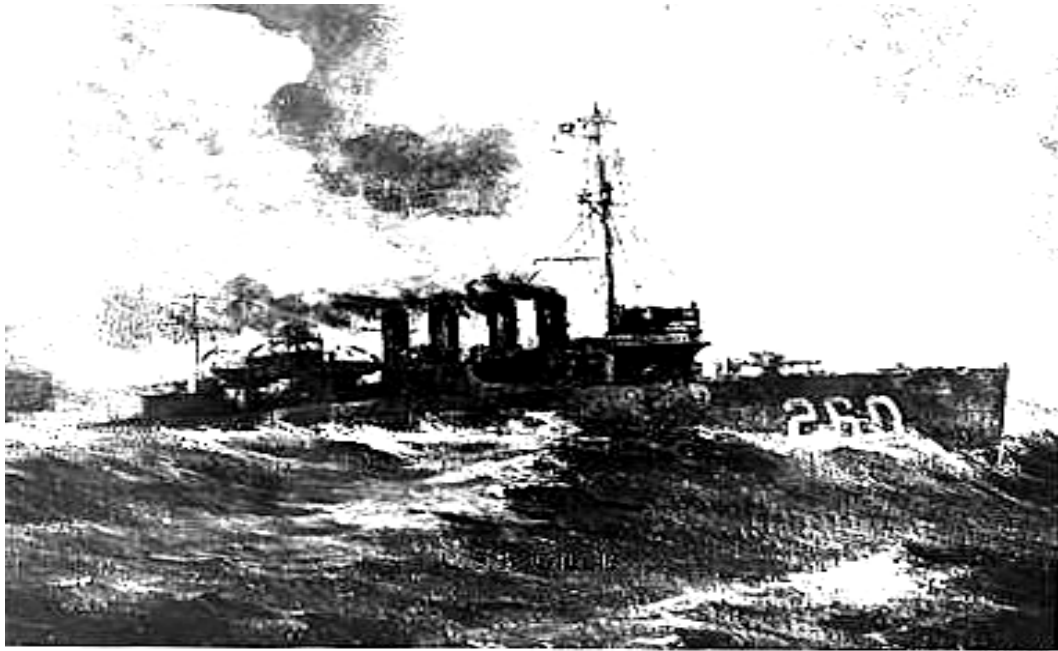

Рис. 2. Корабель «USS GILLIS - DD-260»

Рис. 3. Есмінець Овертон (USS OVERTON - DD-239) 1922р. акваторія Чорного Моря

Таким чином, значення порту м. Одеси та самого міста в справі подолання голоду 1921-1923 рр. важко переоцінити. Не зважаючи на труднощі, що були пов'язані із розрухою та злиднями повоєнних років, портові робітники та мешканці міста зробили все від них залежне щоб відновити дієздатність порту, налагодити ефективний товарообіг та зберігання гуманітарних вантажів. Без наявності порту такого рівня було б вкрай важко своєчасно задовольнити потреби голодуючого населення Півдня України. Разом з тим, треба відзначити

вагому роль американського військово-морського флоту, кораблі якого приймали участь не тільки у конвойних місіях, а й доставляли до чорноморських портів співробітників АРА, різноманітне устаткування та харчі. Саме військові моряки США були уособленням доброї волі американського уряду, який протягнув руку допомоги голодуючим територіям, що були підконтрольні більшовикам, навіть незважаючи на розбіжності світоглядів політичних систем.

Література

1. Архів військово-морського флоту США. NavSource Naval History. Photographic History of the United States Navy. USS GILLIS (DD-260 / AVD-12). [Електронний ресурс]: Режим доступу - <http://www.navsource.org/archives/05/260.htm>
2. Архів військово-морського флоту США. NavSource Naval History. Photographic History of the United States Navy. USS OVERTON -DD-239. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.navsource.org/archives/05/239.htm>
3. Латыпов Р.А. Помощь АРА Советской России в период «великого голода» 1921 – 1923 гг. / Р. А.Латыпов // Нужда и порядок: история социальной работы в России, XX век. – Саратов. 2005. – С. 250-279
4. Малахов В.П. Одесса 1920-1965: люди, события, факты / В.П. Малахов, Б.А. Степаненко. – Одесса: Издательство АО БАХВА, 2008.– 503 с. – С. 79.
5. Помощь из Америки // Моряк. Одеса. – 1922. – № 229.– С. 2
6. Телеграмма уполномоченного НКВД РСФСР в Севастополе Томсона народному комиссару иностранных дел РСФСР Г.В. Чичерину о готовности черноморских портов для приемов грузов АРА. // Архив внешней политики Российской Федерации.(АВПРФ) *Ф. 04. Оп. 58. П. 369. Д. 56097. Л. 127*
7. Фотовыставка «Голод в Советской России (1921-1923 гг.) и содействие Американской Администрации Помощи (АРА) в его преодолении» [Електронний ресурс.]. – Режим доступу: <http://gallery.dspl.ru/rus/index.html>
8. Fisher Harold H. The Famine in Soviet Russia (1919–1923), the operation of the American Relief Administration.– New York: The Macmillan Company, 1927. – 609 p.
9. Schenk R. America’s Black Sea Fleet: The U.S. Navy Amidst War and Revolution, 1919-1923. – Annapolis, Maryland: Naval institute press, 2012. – 366 p.
Trammell war diary entry (New York). – 1922 – №19-22 (January). – P. 127

ВІДКРИТІ ОБ'ЄДНАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ НОМІНАЦІЙ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ

Н. В. ПОЛУПАНОВА,

старший викладач

В. Г. ГНОТ,

старший викладач

Одеська національна морська академія

(Україна)

Лексико-семантична система мови характеризується як відкрита у зв'язку з властивою їй динамікою у плані власне кількісних і якісних змін. Словниковий склад української мови являє собою упорядковану за певними закономірностями системної організації єдність словесних знаків різної номінативної природи. Цій єдності властива взаємодія таких протилежних за своєю суттю ознак, як відносна кількісна та семантична рівновага, продовжувана потребами взаєморозуміння між носіями мови під час усного і писемного спілкування, і певна динаміка, що виявляється у появі нових і значенневих змінах старих слів відповідно до конкретних потреб номінації. Функціонування словникового складу як системи орієнтоване насамперед на позначення найрізноманітніших виявів позамовної дійсності, які також є специфічними і динамічними системами денотатів і впливають на об'єднання у певні групи лексичних одиниць, використовуваних для їх позначення [1, с. 126].

Українська морська термінологія є складовою і невід'ємною частиною лексичної системи мови. Вона формувалася на власній мовній основі за загальномовними словотворчими моделями.

До морської термінологічної лексики належать слова і словосполучення, використовувані для точного, максимально несуперечливого визначення понять, які становлять специфіку морської галузі.

Об'єктивне розчленування поняттєвого континууму морської справи відображають основні лексико-тематичні групи, що становлять відкриті об'єднання спеціальних номінацій. Однією з таких груп є лексико-тематична група назв осіб за професією.

Необхідність термінологізації найменувань осіб, внесення їх до термінологічної матриці з певним спеціалізованим змістом, викликається причинами, що лежать за межами мовної системи. Проте результат термінологізації має і лінгвістичний зміст. Вхідження слова до термінологічної матриці може бути ядерним, центральним чи периферійним. Від цього залежить степінь термінологізації [2, с.42].

Найменування осіб за професією характеризуються найбільшим ступенем термінологізації. Суттєві потреби організації праці призвели до того, що назви професій потрапили в умови, однакові з термінами. Диференціація і

розподіл праці викликали появу великої кількості нових професій і, таким чином, появу нових назв чи використання старих слів у термінологічному значенні. Так, до групи назв професій морської галузі в останні роки ввійшли терміни *електромеханік, електрорадіонавігатор, рефрижераторний механік, капітан-механік, багермейстер, матрос-моторист, форман, стивідор, тальман, головний судновий механік*. З іншого боку, у сучасний період відбувається поповнення складу пасивної лексики. Це слова, вживані для позначення професій морської галузі, які припинили своє існування у зв'язку із суспільно-політичними і соціально-побутовими змінами (*перший помічник капітана* або *помполіт* – помічник із політичної роботи, *четвертий помічник капітана*).

Зв'язок назв професій з оплатою праці, системою профорієнтації і працевлаштування закріплює системність цієї групи лексики жорсткими рамками соціальних умов, а всередині неї діє тенденція до регулярності позначень, що виявляється в переважному використанні однотипних найменувань (*третій механік, другий механік, перший механік, старший механік, головний механік; третій помічник капітана, другий помічник капітана, старший помічник капітана; електромеханік, старший електромеханік; матрос, старший матрос*).

Назви осіб за професією, спеціальністю, посадою не завжди чітко розмежовуються. Номенклатура посад співвідноситься, а іноді й перехрещується з професійним складом: професії і посади можуть співпадати за найменуванням (*моторист, машиніст, матрос, електрик, радіооператор, матрос-моторист*) або не співпадати (професія – *інженер-судноводій*, спеціальність – *капітан далекого плавання*, посада – *капітан, лоцман, капітан порту, капітан - наставник, старший помічник капітана*).

Терміни – назви осіб за професією, посадою, спеціальністю створюють основу лексико-семантичних груп, ті «ядерні структури», за якими «моделюються» нетермінологічні найменування. Чим ближче до центру термінологічної матриці, тим більший контроль, тим офіційніше галузь використання, тим штучніше новоутворення [2, с.43].

До складу морської лексики належать найменування, утворені від термінів або створені за їх моделями, але такі, що виходять за рамки термінологічної матриці, не властиві даній термінології, а тільки супроводжують її, використовуючись у повсякденному професійному спілкуванні. Так, від назв професій у розмовній мові моряків утворюються найменування *старпом* (від *старший помічник капітана*), *стармех* (від *старший механік*), *майстер* (від англ. Master – *капітан*), *чіф* (від англ. *chiefmate* – *старший помічник капітана*).

Розмежування назв професій, що використовуються офіційно-діловою мовою, і професіоналізмів закріплюється практикою справочинства, державними стандартами.

Тематична група назв осіб за професією є традиційною для морської галузі, значною за обсягом і такою, що постійно поповнюється новими найменуваннями. Це пов'язано з розширенням міжнародних зв'язків, науково-технічним прогресом. Особливості формування даної тематичної групи лексики дозволяють виділити деякі загальні закономірності, що характеризують механізм номінацій, створений у результаті взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників мови.

Розвиток лексики крім зовнішніх чинників визначається впливом таких внутрішньомовних тенденцій, як тенденція до регулярності, з одного боку, і тенденція до експресивності – з іншого. Ці тенденції взаємодіють на різних рівнях мовної системи. При цьому вони стикаються з рушійними силами, джерела яких слід бачити у сфері таких категорій, як традиція, мовний авторитет, літературний стандарт [3, с.255].

Виходячи з цих позицій до назв осіб за професією, можна виявити означені взаємодії, визначити типи номінативних одиниць, що беруть участь в оформленні даної групи найменувань.

Більша частина назв осіб за професією морської галузі об'єднується обмеженим набором моделей, що дає можливість говорити про їх формальну близькість: *моторист, машиніст; артільник, камбузник; штурман, лоцман; радіооператор, електрорадіонавігатор*.

Спільність змісту виражається в узагальненому словотвірному значенні «той, хто...», яке підтримується граматичною семою предметності, що знаходить своє формальне вираження в категоріях істоти, роду, числа, відмінка.

Назви осіб за професією, спеціальністю, посадою у морській галузі належать до двох ономазіологічних категорій, виражаючи відношення до діяльності (*судноводій, бортпровідник, помічник капітана, матрос-водолаз, капітан-наставник*) і відношення до субстанції (*машиніст, моторист, радіотехнік*). Типові диференціальні семи можуть бути визначені відповідно до мікротерміногруп таким чином: найменування осіб за предметом, що визначає їх професійну діяльність – *артільник, камбузник, електрик*; “локальна належність” – найменування осіб за їх належністю до плавскладу, берегових служб, служби експлуатації судна, служби технічної експлуатації судна – *електрорадіонавігатор, тальман, старший помічник капітана, донкерман*; «соціальна належність» – найменування осіб за їх належністю до командного складу, суднової команди – *капітан, електромеханік, боцман, матрос*.

Ті чи інші категоріальні значення виражаються за допомогою певних мовних засобів. Важлива роль у визначенні їх співвідношення і взаємодії належить дериваційній ономазіології. Це пов'язано з тим, що українська мова має розвинену систему словотворення і характеризується існуванням певних традицій та продуктивних словотворчих моделей.

Чільне місце у створенні системи назв осіб, які працюють у морській галузі, посідає морфологічний словотвір, що полягає у поєднанні афіксальних

морфем із мотивуючою основою слова. Найпродуктивнішими є суфіксальний спосіб творення за допомогою суфіксів : -ник, -ист/-іст, -тор (*машиніст, моторист, камбузник, артильник, радіооператор*).

За загальномовними словотвірними моделями творяться назви професій – складні слова. Ці назви утворені на основі складання незалежних одне від одного слів (*бортпровідник, судномеханік, судноводій*).

Окремою групою серед складних найменувань виділяються слова з міжнародними компонентами – блоками: *радіо-, електро- (радіооператор, електромеханік, електрорадіонавігатор)*.

Синтаксичний спосіб творення назв морських професій позначається переважно структурними моделями прикметник+ іменник , прикметник +

іменник + іменник, іменник + прикметник + іменник, іменник + іменник (*судновий лікар, третій помічник капітана, адміністратор пасажирської служби, капітан порту*).

Характерною особливістю української морської термінології є значна кількість чужомовних запозичень, які активно використовуються для найменування осіб за професією. Лексичні запозичення потрапляли до словникового складу української мови в різні історичні періоди і різними шляхами. З голландської мови українська мова запозичила : *матрос, лоцман, шкіпер, боцман, штурман*. Серед нового лексичного поповнення у системі сучасної української морської термінології виділяємо інтернаціоналізми (переважно запозичення з англійської мови, яка виконує роль засобу міжнародного спілкування у морській галузі) - *шипчандлер* (від англ. Shipchandler – агент, що забезпечує технічне постачання суден), *тальман*(від англ. Tallymen – особа , яка веде облік вантажу під час його навантаження на судно).

Зовнішніми причинами появи запозичень є розширення міжнародних зв'язків, що зумовлені потребами спільного розв'язання економічних і правових питань мореплавання, професійного спілкування моряків.

Розглянута лексико-семантична група назв осіб за професією не існує ізольовано в українській морській термінології. Терміни , які входять до її складу, вступають в гіпонімічні, антонімічні, синонімічні відношення, виступаючи важливим чинником її системності, постійного розвитку й удосконалення.

Література

1. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX - на початку XX ст.: Харків: Вища школа , 1985 .
2. Современные проблемы русской терминологии (под ред. В. П. Даниленко). – М.: Наука, 1986.
3. Способы номинации в современном русском языке. М.: Наука. 1982.

ПОДІЇ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ, РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: НОВІ ПИТАННЯ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ІСТОРИКІВ

Т. В. ПАСТУШЕНКО

к. і. н.

Інститут історії України НАНУ

(Україна)

Російсько-українська війна, яка вже понад рік триває на Донбасі, як відомо відбувається у двох вимірах: реальному та віртуальному. Недарма її називають гібридною. Інформаційна складова в ній відіграє величезну роль, більшу – ніж будь-якій іншій війні до цього часу. І це не випадково, адже ця віртуальна ідеологічна війна існує для того, щоб приховати справжній загарбницький характер конфлікту. Важливою складовою цієї ідеологічної боротьби стала пам'ять про Другу світову війну.

Для України, сучасна територія якої сформувалася якраз під час цього світового збройного протистояння, тема «Великої Вітчизняної війни» залишається своєрідним політичним, ідеологічним та ментальним вододілом в історичній пам'яті її громадян. Від часу падіння комуністичного режиму й проголошення у 1991 р. незалежності української держави, розпочалися кардинальні переоцінки історичного минулого. Війна проти нацизму перебуває у центрі цих палких суспільних дискусій і політичної боротьби, які відображають не лише проблеми винайдення «української ідеї», але визначення стратегічних орієнтирів в системі координат Захід-Схід [1].

Паралелі з Другою світовою війною використовувалися в політичному дискурсі ще в 2004 р. під час Помаранчевої революції. Вуличні протести, які розпочалися восени 2013 р. під прапорами та символікою Європейського Союзу, після ескалації конфлікту почали змінювати символи і поповнилися новою бойовою риторикою. На Майдані зазвучали повстанські пісні та пісні січових стрільців, поряд з державними з'явився червоно-чорний прапор УПА та портрети С. Бандери й А. Мельника. Привітання ОУН: «Слава Україні – Героям слава!» стало загальноживаним серед учасників протестного руху. Для колишніх лідерів УПА було б дивиною, чути зараз на офіційних державних заходах, у залі Верховної ради лозунгом «Слава Україні!», що раніше обмежувалося заходами відверто націоналістичних організацій.

Тим часом, так званий Антимайдан також поступово замінив блакитну партійну символіку президента В. Януковича на георгіївські (гвардійські) стрічки Радянської армії та прапори Російської Федерації й Комуністичної партії. На Антимайдані лунали російські воєнні пісні і носили портрети Й. Сталіна. «Велика Вітчизняна війна» стала під час подій революції осені-зими 2013-2014 рр. певним вододілом у цій культурі пам'яті Майдану та Антимайдану.

Військова агресія Росії проти України, анексія Криму також отримали оцінку з точки зору розгортання подій Другої світової війни. Неодноразово у пресі та серед політологів перемовини лідерів європейських держав з президентом Росії В. Путіним називалися «Мюнхенською змовою» 1938 р.. За статтю, де прямо окупація Криму порівнювалася з аншлюсом Австрії нацистською Німеччиною, російського професора Андрія Зубова виключили з Московського державного інституту іноземних справ [2]. Після окупації Росією Криму, політологи та міжнародні експерти прогнозували – за історичною аналогією з подіями Другої світової війни – початок Третьої світової війни.

Значного поширення в міжнародній дискусії набуло порівняння особи російського президента В.Путіна з нацистським лідером А.Гітлером та агресивної політики Російської Федерації з поведінкою на міжнародній арені нацистської Німеччини. Ще у 2010 р. американський політолог українського походження Олександр Мотиль у низці статей стверджував: путінська Росія є фашизоїдною, напівфашистською чи навіть фашистською державою. Виходячи з цієї тези, він сформулював прогноз, який сьогодні вже скидається на пророцтво: даліше наростання фашистських тенденцій у Росії викликатиме захисні реакції сусідів, зокрема України, які, своєю чергою, «лише переконають російську владну еліту, що продовження нарощування сили є імперативом стосовно і захисту батьківщини, і захисту їхніх "покинутих співвітчизників" у неросійських країнах. Тоді "швидка маленька війна" може стати спокусливим засобом згуртувати населення навколо прапора, провчити неросіян і відвернути увагу від економічних бід» [3].

Найбільш активно і науково обґрунтовано такі історичні паралелі між сучасною Росією і нацистською Німеччиною проводять американський історик Тімоті Снайдер та французький філософ Бернар Анрі-Леві. Вони намагалися у такий спосіб привернути увагу європейських політиків та громадської думки до серйозної загрози з боку Росії всьому світовому міжнародному порядку, а не лише українській державі. Організована за їх ініціативи та підтримки міжнародна конференція «Мислити з Україною» у червні 2014 р. зібрала у Києві письменників, філософів, дослідників і митців із різних країн, щоб засвідчити солідарність зі своїми українськими колегами та в якнайширшому колі обговорити значення українського плюралізму для майбутнього Європи, Росії та світу [4]. Остання публікація Тімоті Снайдера «Путінська нова ностальгія» вийшла з приводу виступу Путіна перед істориками, і схвалення ним радянсько-німецького договору «Про ненапад», який став початком війни, початком Голокосту. Снайдер робить висновок, що реабілітація російським президентом пакту Молотова-Ріббентропа є наступним кроком відродження ідеї поділу Східної Європи між Заходом та Росією. Цю думку американський професор Єльського університету повторив у своєму виступі 2 березня 2015 р. на конференції «Україна. Росія та Європа», організованій фондом Гайріха Бьоля в Берліні, вкотре скориставшись порівнянням з подіями Другої світової війни. Підсумовуючи рік російсько-українського збройного протистояння він наголосив, що Європа в цій ситуації виявилася для Путіна значно легшою ціллю ніж Україна [5].

Від самого початку вуличні протести в Україні восени 2013 р. у російських засобах масової інформації висвітлювалися мовою «Великої Вітчизняної війни» [6]. Майдан представлявся не просто американською інтригою, але своєрідною реінкарнацією того самого фашизму, перемогу над яким від 1965 р. офіційно відзначають 9 травня. Українські добровольчі батальйони нав'язливо позначаються в офіційних ЗМІ як «каратели», які практикують звірства на зразок «розіп'ятого хлопчика у Слов'янську». Ця пропагандистка логіка ототожнює сучасну Росію з Червоною Армією, яка перемогла нацизм і звільнила Освенцим, та її сьогоденішню політику – необхідність звільнити світ від нового/старого «фашизму» з Майдану [7].

«Загроза» демократичним рухам з боку українського націоналізму досить активно обговорювалася не лише у російських медіа, але й серед західних інтелектуалів впродовж всього часу революційних подій на Майдані та на початку російської агресії. Це змусило дослідників та експертів з українського націоналізму підготувати колективну заяву про «роль крайніх правих груп в українському протестному русі та попередження щодо російсько-імперіялістичних ефектів деяких нібито антифашистських медіазвітів з Києва», у якій заявити, що Київський Євромайдан – це визвольна, а не екстремістська, масова акція громадянської непокори [8].

Про відчутні зміни в українському націоналізмі під час російсько-української війни на рівні групової ідеології й діяльності, так і на рівні масового уявлення пише політолог Володимир Кулик у своєму дослідженні «Український націоналізм у час війни з Росією»[9]. Бурхливі місяці масштабних протестів та чужинського вторгнення змінили український націоналізм зразка Другої світової війни у кількох важливих аспектах. Він різко поширився на масовому рівні, охопивши верстви населення, які раніше мали доволі амбівалентну національну свідомість. З іншого боку – український націоналізм став відверто антиросійським. Росіян позбавили статусу слов'янських братів і класифікували як «фашистів» категорію, що від радянських часів посідала місце парадигматичного ворога й лиходія (з яким, відповідно, радянська та російська пропаганда асоціювала ОУН і УПА). Водночас антагонізм щодо Росії не вилився в помітне відчуження від російської мови. Навпаки, проводячи радше політичну, ніж мовно-етнічну межу між українцями та росіянами, новий український націоналізм став більш громадянським, а отже, суміснішим із європейською орієнтацією, яку він однозначно прийняв. На думку Володимира Кулика, ця зміна сприятиме і внутрішній консолідації, і європейській інтеграції[10]. Але остаточно поставив «крапку» у дискусії про український націоналізм не стільки його відхід від ідеології часів Другої світової війни, як програш українських праворадикальних партій на парламентських виборах восени 2014 р.

Протилежну ситуацію спостерігаємо в Російській Федерації й на окупованих українських територіях Криму та Донбасу, де відбулося об'єднання шовіністичного «руського міра» з різноманітними неонацистськими рухами. Антисемітизм і расизм у лідерів «Новоросії» поєднуються з декларативним антифашизмом. Адже пліч о пліч з неонацистами із «Бетмена» проти

української армії на Донбасі бореться «комуністичний загін» «механізованої бригади «Прізрак», яка складається із сталіністів «Боротьби», націонал-більшовиків і кургінянців. Російський історик і політолог Ніколай Мітрохін у своїх чисельних публікаціях пояснює, що з точки зору пересічного європейця і американця, антисемітизм і фашизм це синоніми, а антисемітський антифашист – це оксюморон. Проте політична практика останніх десятиліть говорить про інше. Для багатьох правих і лівих радикалів існує повний набір схожих об'єктів ненависті, і євреї входять до цієї колекції [11]. Власне зібрання неонацистських партій Європи у Санкт-Петербурзі 22 березня 2015 р. є свідченням такого стійкого союзу [12]. З іншого боку, цей конгрес виступає ще одним підтвердженням доречності порівняння, здавалося б антагоністичних тоталітарних режимів нацизму й сталінізму, і знову повертає нас до історичної паралелі між путінським режимом в Росії та нацистським в поствеймарській Німеччині. Ці дві держави об'єднує їх прагнення відновити колишню імперію. «Обидві зазнали розпаду. Обидві в результаті зазнали жахливих економічних труднощів. Обидві звинувачували демократів в розпаді і в економічних труднощах. Обидві шукали порятунку в імперських традиціях і культурі своїх народів. Обидві пережили прихід до влади правих націоналістів і сильних особистостей, які обіцяли відновити славу нації та її імперську велич. І обоє почали «м'яко-» і «твердо-силові» атаки на своїх сусідів» [13].

Спадщина «великої Перемоги» стала центральним міфом у концепції відродження імперії. «Руський мір» як новий проект інтеграції пострадянського простору, спирається на переконання, що на території колишнього СРСР виникла окрема цивілізаційна спільнота. Пам'ять про радянське минуле – це не тільки прояв якоїсь ностальгії в середовищах, які з цим минулим безпосередньо пов'язані. Воно має також узаконювати сучасне домінування Москви над пострадянським простором [14]. Тому святкування 9 травня дня Перемоги в пострадянських країнах сприймається як постійне відтворення пам'яті про панування з боку радянського режиму [15].

Здавалося б, на таку пропаганду Україна мала б відповісти радикалізацією націоналістичних настроїв. Але тим не менше, навіть у риторичному описі нинішньої війни лідерами добровольчого батальйону «Азов» і забороненого в Росії «Правого сектора» переважають символічні посилення не на традицію УПА, а на радянський наратив. Президент України та Дмитро Ярош неодноразово сучасну війну проти Росії називали «Вітчизняної війною». Нинішні невдачі української армії на полі бою в медіа просторі й політиці порівнюються з оточеннями та «котлами» 1941 року, стійку оборону Донецького аеропорту та Дебальцево – зі Сталінградом і так далі. Отже, обидві сторони цієї російсько-української війни активно послуговуються метафорами і риторикою Великої Вітчизняної війни та ключові події цієї війни перебувають в основі ідеології ворогуючих сторін. «Іншими слова той образ, який на початку подій здавався продуктом офіційного російського телебачення і самопрезентації ополченців так званих ДНР/ЛНР, тієї самої священної боротьби з тими самими карателями, фашистами і т.д. вже через місяці цього жахливого конфлікту ми бачимо, що вже риторика «Великої вітчизняної війни»

не чужа, а навпаки переважає в тому, як цей конфлікт описується офіційною Україною, українськими ЗМІ». Андрій Портнов пояснює це перш за все сильною інерцією пізньорадянської освіти і масової культури, а також родинною пам'яттю про війну. Одночасно він робить надзвичайно важливий висновок, що «несамовита історизація руйнівного конфлікту в категоріях: «каратели» проти «власівців» або «Червона армія» проти «бандерівців» – не пояснює нічого. Окрім серйозної політики дезінформації, яка є найважливішим компонентом сучасної війни». Але вона показує, наскільки ця історія залишається елементом, інструментом, складовою частиною жорстокої політичної боротьби, в якій серйозні питання про ідентифікацію, відповідальність, про моделі поведінки, про моделі пам'ятання і забування просто не мають місця. Андрій Портнов наголошує, як важливо щоб в цій ситуації професійне співтовариство істориків пропонувало, у тому числі і в публічному просторі, деяку інтелектуально відчутну, відповідальну альтернативу тій розмові про історію, яку нам пропонують політики, у тому числі й ті, які активно ведуть нинішню війну.

Наскільки важливо історикам оперативно виробити «інтелектуальну і відповідальну альтернативу» політичним інтерпретаціям війни показала дискусія, яка розгорнулася на початку 2015 р. в усіх світових медіа про участь України в Другій світовій війні. Все почалося з вислову польського прем'єр-міністра Гжегожа Схетини про те, що концтабір Аушвіц звільняли радше українці ніж росіяни, оскільки це були війська 1-го Українського фронту. Головна ідея Схетини полягала в тому, що необхідно піддати сумніву претензію сучасної Росії на монополізацію перемоги над фашизмом, Перемоги у «Великій Вітчизняній війні». Цілком очевидно, що за останні 20 років після розпаду СРСР офіційний Київ за великим рахунком не вступав у конкуренцію з Кремлем, з офіційною Москвою за наратив Перемоги. Зрозуміло, що 9 травня було і залишається святом в Україні. Очевидно, що образ Великої Вітчизняної війни не зникав із риторики жодного Президента України, в утому числі і у Президента Ющенка, попри уявлення, що він героїзував націоналістичну історію війни. Та використання цієї метафори ніколи не дійшло до того рівня реальної міфологізації, міфологічної конкуренції з Кремлем, з офіційною Росією за перемогу. Але чи варто Україні «вступати в конкуренцію за Перемогу»? – задає нериторичне і надзвичайно важливе питання Андрій Портнов.

Однозначно негативно висловився щодо такого підходу у дослідженні ролі України у Другій світовій війні історик Віталій Нахманович, коментуючи Громадському радіо дискусію навколо того, хто визволяв концтабір Аушвіц. «Україна і Польща ув'язалися у безглузду суперечку стосовно того, хто визволяв Аушвіц. Це була російська армія, чи це були українські частини в Радянській армії, чи що це було? Треба просто розуміти: казати, що Червона армія визволила концтабір Аушвіц, це так само, як казати, що Вермахт визволив львівські тюрми Бригідки чи на Лонцького. Важливо те, якою була мета тої чи іншої армії. Відомий радянський дисидент, політв'язень Володимир Буковський, який вже багато років живе в Лондоні і є російським політв'язнем, колись сказав: «Це була війна за те, якого кольору у світі будуть концтабори –

червоного чи брунатного». Якщо ми продовжимо суперечку, хто був визволителем, ми граємося в радянську суперечку, в радянському руслі історії. Радянська історія війни ігнорувала жертви і розповідала лише про героїв, визволителів і таке інше. Сучасний західний погляд на війну, на Першу, на Другу світову – це розмова про жертви». До таких жертв війни належить єврейське населення, яке становить чверть втрат серед цивільного населення України та чверть загиблих євреїв Європи. Віталій Нахманович в низці своїх публікацій говорить про важливість включення в українську публічну історію подій Голокосту, але не як унікального явища, що звужує можливості для поширення історичної пам'яті про нього. Історик стверджує, що з глобально-історичного погляду Голокост має ті ж самі ідеологічні джерела, що й Голодомор чи депортація кримських татар, а з морального стоїть в одному ряду з вірменською різаниною чи трагедією Хіросіми.

Необхідність відмовитися від імперського дискурсу про Другу світу війну постійно наголошує у своїх виступах та публікаціях письменниця та історик Олена Стяжкіна. Переосмислення історії про Другу світову чи Велику вітчизняну війну в полі українського історичного та політичного наративу на її думку відбувалося в полі протиставлення імперської та постімперської чи постколоніальної концепцій. Імперська концепція розглядала війну, яку як спосіб прирощення територій. А постколоніальна концепція ставила під сумнів приналежність територій, які були отримані внаслідок підступних перемовин чи військових дій. З погляду імперської концепції переможець завжди правий своєю силою. «Росія зараз сповідує ту саму риторику. І нею визначає кордони героїв, концептуалізовує історичні екскурси, щоб легалізувати цю агресію та відстояти свої права на нові території. Постколоніальний дискурс піддавав руйнації ці колоніальні дискурси і відстоював права на свої де-юре умовні, але символічно присутні кордони, а з тим і на героїзацію тих, хто боровся за ці кордони» [16].

Олена Стяжкіна зазначає, що це протистояння імперського і постімперського наративів у політиці, в науковій і публічній сфері, часто набувало двобою під такими гаслами «наші діди воювали», «ні, це наші діди воювали». «А історики тихенько казали: «ще й «баби» воювали, і страждали, а хтось і не воював, хтось був проти, і не все було знищено, і ще хтось жив при цьому» [17]. Але в політичному полі руйнація імперського дискурсу проходила за правилами, що її пропонував власне імперський дискурс.

Останній Указ Президента України П. Порошенка про відзначення 8 травня Дня пам'яті та примирення свідчить про намагання українського політикуму відійти від конкуренції з Росією «за Перемогу». Але у вітчизняних істориків робота лише почалася. Основними напрямками якої бачиться відмова від концепту «Великої вітчизняної війни», термінології, символів і метафор пов'язаних з ним. Відмова від імперського дискурсу «героїв», «невинних жертв» та «зрадників», від поетики переможної війни, включення до історичних подій представників різних ідеологій та політичних поглядів. Зосередження уваги на людському вимірі війни, а методологічно на мікроісторії, усній історії, біографістиці.

Література

1. *Гриневиц Владислав* Расколота память: Вторая мировая война в историческом сознании украинского общества // *Неприкосновенный запас*. – 2005 – №2-3(40-41). [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gri24.html>
2. *Зубов А.* Это уже было. Мы на пороге полного разрушения системы международных договоров, экономического хаоса и политической диктатуры [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2014/03/01/andrej-zubov-eto-uzhe-bylo>
3. *Мотиль Олександр.* Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження. – Київ: Критика, 2009. – 200 с.; *Зайцев Олександр.* Фашизоїдна Росія/ *Zaxid.Net*. 2014 – 11 березня. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?fashizoyidna_rosiya&objectId=1304364
4. Конференція «Мислити з Україною» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://krytyka.com/ua/articles/mizhnarodna-konferentsiya-myslyty-z-ukrayinoyu-pidsumky>
5. *Historiker Snyder:* „Europa ist für Putin ein leichteres Ziel als die Ukraine“ // *Focus* [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.focus.de/politik/ausland/ukraine-krise/verwirrung-in-den-koepfen-stiften-historiker-snyder-europa-ist-fuer-putin-ein-leichteres-ziel-als-die-ukraine_id_4514445.html
6. *Портнов Андрій* «Великая Отечественная война» 2014-2015// Уроки история. Дата публікації: 19 лютого 2015 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://urokiistorii.ru/node/52475>
7. Київський Євромайдан – це визвольна, а не екстремістська, масова акція громадянської непокори. Колективна заява експертів з українського націоналізму щодо ролі крайніх правих груп в українському протестному русі та попередження щодо російсько-імперіялістичних ефектів деяких нібито антифашистських медіа звітів з Києва // *Критика – лютий 2014*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://krytyka.com/ua/articles/kyuyivskyy-evromaydan-tse-vyzvolna-ne-ekstremistska-masova-aktsiya-hromadyanskoji-nepokory>
8. *Кулик Володимир.* Український націоналізм під час війни з Росією// *Критика – 2014 – лютий*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://krytyka.com/ua/articles/ukrayinsky-natsionalizm-u-chas-viynu-z-rosiieyu>
9. *Митрохин Николай.* Антифашисты против евреев // *Грини. Ру* Дата публікації: 5 лютого 2015 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://grani.ru/opinion/mitrokhin/m.237531.html>
10. *Митрохин Николай.* Все зиги в гості // *Грини. Ру* Дата публікації: 24 березня 2015 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://grani.ru/opinion/mitrokhin/m.239465.html>
11. *Мотиль Олександр.* Чого більшовики й нацисти можуть навчити нас сьогодні // *Україна модерна*. Дата публікації: 23 березня 2015. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uamoderna.com/blogy/alexander-motyl/motyl-postimperial-russia>
12. *Вавжонек Міхал.* Місце та роль православ'я у концепції «руського мира» // *Схід-Захід: іст.-культ. зб. Вип. 16–17. Нео-анти-колоніалізм vs нео-імперіалізм: релевантність постколоніального дискурсу на пострадянському просторі / за ред. Г. Грінченко, Т. Дзяевич; Східний інститут українознавства ім. Ковальських та ін. – Х. : «НТМТ», 2013. – с. 311.*
13. *Мюнх Фелікс.* Кримський півострів: пробуджені символи царського імперіалізму і сучасні тенденції до ексклавізації // *Схід-Захід: іст.-культ. зб. Вип. 16–17. Нео-анти-колоніалізм vs нео-імперіалізм: релевантність постколоніального дискурсу на пострадянському просторі / за ред. Г. Грінченко, Т. Дзяевич; Східний інститут українознавства ім. Ковальських та ін. – Х. : «НТМТ», 2013. – с. 186.*
14. *Портнов Андрій* «Про вибірку етнізацію» та «конкуренцію за Перемогу» дата публікації: 13 лютого 2015 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://net.abimperio.net/node/3360>
15. *Нахманович Віталій,* інтерв'ю на громадському радіо від 25.01.2015 року: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://hromadskeradio.org/2015/01/25/yakshho-mi-vigrayemo-ideologichnu-viynutodi-mi-vigrayemo-i-viynu-u-poli-vitaliy-nahmanovich/>
16. *Нахманович В.Р.* Голокост: у пошуках парадигми пам'яті // *Боротьба за Україну в 1943-1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство. Зб. наук. праць / Відп. ред. О.Є. Лисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років», Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2014. – С.578-587.*
17. Інтерв'ю Олени Стяжкіної для «Української правди» Дата публікації: 12 лютого 2015 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/person/2015/02/12/189239/>

IMPACTUL MIGRAȚIEI FOREI DE MUNCĂ ASUPRA ȚĂRILOR DE ORIGINE. CAZUL ROMÂNIEI

The impact of workforce migration over the countries of origin. Romania's case

RARITA MIHAIL

Associate Professor PhD

«Dunărea de Jos» University of Galați

The migration concerning the seizure of workforce became the most important component of the romanian migration especially after the EU accession in 2007. The migration process is a complex one with multiple and various effects on the country of origin, on the country of destination and on the migrants themselves. In this study, we will analyse the consequences of the migrational phenomenon on some very diversified fields of economical, political, cultural and social life of the society of origin

Migraia pentru ocuparea forei de muncă a devenit cea mai importantă componentă a migraiei românești, mai ales după aderarea României la Uniunea Europeană în 2007. În plus, migraia românească reprezintă cea mai dinamică migraie est-europeană către vestul continentului, tendință care va continua și în deceniul 2010-2020, potrivit unui studiu recent despre migraia din cadrul Uniunii Europene[1, p. 103]. Această tendință este justificată de eliminarea unor restricții de circulație a forei de muncă din România și de creșterea cererii de forță de muncă pentru servicii domestice, construcții sau servicii în domeniul hotelier și restaurante, cu alte cuvinte ocupații în care s-au specializat imigranții români. Potrivit aceluiași studiu, este prognozată o creștere a volumului de emigranți de cetățenie română între 3,5 și 4,9 milioane în spațiul UE15 pentru anul 2017. În acest context, există o creștere a interesului pentru cercetarea fenomenului migraționist nu numai din perspectiva contextelor de destinație, ci și a consecințelor migrației în societățile de origine, așa cum o arată raportul OECD «Effects of Migration on Sending Countries: What Do We Know?» [2].

Având în vedere tendințele de menținere la cote relativ ridicate a emigrării forței de muncă din România, varietatea fluxurilor migratoare și diferitele tipuri de mobilități, migraia a devenit un fenomen important în analizarea proceselor de schimbare socială, mai precis, a transformărilor sau efectelor ce apar în societatea de origine ca urmare a migrației[3, p. 73]. În ceea ce privește relația dintre migrație și dezvoltare, unii autori au o viziune optimistă, argumentând că migrația este un vector al dezvoltării (prin creșterea nivelului de trai a familiei migrantului, scăderea sărăciei, apariția de noi practici economice și sociale), în timp ce perspectiva pesimistă a altor autori subliniază faptul că migrația nu duce decât la subdezvoltare și, adesea, la depopulare[4, p. 228], permanentizând dependența ărilor în dezvoltare de ărilor dezvoltate.

Ținând cont de aceste considerente și de faptul că România este una dintre cele mai importante furnizoare de forță de muncă pentru piața europeană, ne-am propus în această lucrare să explicăm câteva efecte ale migrației forei de muncă din România

atât la nivel individual, cât și la nivel colectiv, precum și implicațiile pozitive și negative ale fenomenului. Credem că o analiză corectă a migrației și aprecierea efectelor pe care le produce asupra țării de origine ca fiind pozitive sau negative trebuie să țină cont de un anumit context și de un complex de factori ce intervin pe parcursul procesului.

Efectele migrației se răsfrâng asupra unor domenii foarte diverse ale vieții economice, politice, culturale, sociale ale societății. Din punct de vedere demografic, migrația externă este unul din factorii de reducere a populației și de accentuare a îmbătrânirii demografice la nivelul populației României. Din păcate, statisticile oficiale nu surprind întregul fenomen al migrației temporare pentru a putea face estimări privind impactul migrației asupra scăderii populației din România. Potrivit Institutului Național de Statistică, la 1 ianuarie 2013, peste 2,3 milioane de români erau plecați în străinătate, ceea ce reprezintă mai mult de 11% din populația României[5].

Pierderile considerabile în rândul populației se datorează în special tendinței migranților de a rămâne definitiv în țările de destinație. Deși inițial migrația era una temporară, odată cu reîntregirea familiei, ea devine una permanentă, cu consecințe indirecte asupra ritmului de creștere economică, putând implica chiar și declinul activității economice. În același context al impactului demografic, migrația determină modificări deloc neglijabile și asupra structurii pe vârste a populației[6, p. 25]. În general, tendința spre mobilitate internațională este mai mare în cazul bărbaților, a persoanelor cu vârstă de muncă din grupele cele mai productive (26-39 ani), cei care au de fapt și cele mai mari oportunități de realizare profesională. Pentru țările de origine acest schimbări în structura pe vârste și sexe a populației reflectă un proces lent, dar continuu, de îmbătrânire demografică și feminizarea populației. Un alt aspect de natură demografică, care nu trebuie ignorat atunci când se estimează costurile migrației, îl reprezintă plecarea la muncă în străinătate a populației feminine de vârstă fertilă. În 2013, 48% din migranții aparținând grupei de vârstă 26-40 de ani erau femei[5], iar procentul este în continuă creștere. Astfel că pierderea de potențial uman, în cazul femeilor, este mult mai mare. Cu cât sunt mai tinere, cu atât acestea pot să aibă mai mulți copii, dar pe care îi nasc și cresc în străinătate. Această pierdere pentru țara de origine arată că efectele nefaste ale migrației se înregistrează atât la nivelul natalității, cât și al ratei totale de fertilitate.

Efectele în plan demografic ale migrației își multiplică raza de acțiune, extinzându-se și asupra funcționării pieței forței de muncă[7, p. 39]. Astfel, migrația externă asociată cu accentuarea îmbătrânirii demografice reprezintă două fenomene cu consecințe tot mai însemnate asupra încordării pieței muncii. Disfuncționalitățile existente pe piața muncii din România fac din migrație un factor favorabil reducerii șomajului[8, p. 249], care în ultimii ani a înregistrat o rată relativ scăzută. De asemenea, efectele migrației sunt pozitive și în domeniul protecției sociale prin reducerea contribuțiilor de la bugetul de stat destinate omajului și crearea unui echilibru pe piața muncii, ducând la creșterea salariilor. Deși aparent migrația tinerilor și a

persoanelor mature detensionează piața muncii prin scăderea șomajului, de fapt se produce o reducere a calității profesionale și a productivității potențiale a ofertei de forță de muncă din țara noastră. Însă „migrația de creiere” este principalul dezavantaj pentru țara de origine. Efectul negativ al migrării forței de muncă înalt calificată pentru țara de origine are o dublă semnificație: pe de o parte migrarea persoanelor pregătite profesional crează un deficit de astfel de forță de muncă în sectoarele economice în care profesau, iar pe de altă parte se poate vorbi de un neajuns pentru România, în sensul că pregătirea profesională a indivizilor a însemnat un cost pentru țara noastră, iar valorificarea ei se va face în contul altei țări. De asemenea, pierderea specialiștilor de înaltă calificare poate avea urmări dramatice asupra evoluției țării în viitor întrucât poate conduce la încetinirea creșterii economice și dezvoltării tehnologice, la scăderea veniturilor și a ocupării în anumite sectoare [9, p. 95].

În sfera economică, implicațiile fenomenului migrațional la nivelul individului, familiei, a grupului migrant sau comunității de origine sunt multiple, având sensuri pozitive sau negative ce pot fi resimțite pe termen lung, mediu sau scurt. Indivizii migrează temporar în alte țări în căutarea unor oportunități mai bune de câștig, utilizând oportunități ocupaționale relativ limitate pentru a aduna venituri superioare și a atinge un nivel de trai mai bun decât în societatea de origine. Prin creșterea substanțială a nivelului veniturilor, se schimbă standardul de viață al acestor indivizi pe de o parte, însă migrația le schimbă și stilul de viață prin modificarea necesităților și așteptărilor în legătură cu tipul de consum la care aderă, pe de altă parte. În situația în care o parte a familiei migrantului temporar rămâne în țară, banii câștigați și economisiți se întorc de regulă la cei care întrețin gospodăria, fiind folosiți mai ales pentru consum. Faptul că cea mai mare parte a remiterilor se cheltuiesc pentru consum atenuază efectele pozitive ale acestora la nivel macroeconomic. În plus, începe să se manifeste o tendință de scădere a nivelului remiterilor odată cu începutul integrării migranților și reunificării familiale, dar și odată cu declanșarea crizei economice din 2008 și pierderea locurilor de muncă de către o parte dintre migranții români. Totuși, în ciuda creșterii ratei șomajului la nivelul Uniunii Europene, s-a putut constata că transferurile de bani către destinații din România continuă să fie numeroase și în contextul crizei, fiind în creștere ca volum, dar mai puțin semnificative ca sume [10].

Remitențele financiare – banii trimiși acasă de către migranți – și-au reluat *trend-ul* ascendent în ultimii ani, astfel că remiterile către țările în dezvoltare vor depăși 700 miliarde dolari în 2016, potrivit estimărilor Băncii Mondiale [11, p. 1]. Interdependența dintre migrație și dezvoltare se justifică și prin faptul că nivelul remitențelor depășește de trei ori nivelul ajutoarelor de dezvoltare (ODA). Într-un clasament al remitențelor întocmit de Banca Mondială, România a ocupat în 2008 locul opt în lume [12, p. 3], situându-se totodată pe locul doi în Uniunea Europeană, iar cea mai mare parte (două treimi) a remitențelor provin de la românii plecați la muncă în Italia și Spania. Astfel, fluxul de valută al migranților constituie un factor de

creștere economică pentru țările de origine, contribuind la micșorarea presiunii asupra deficitului de cont curent și balanței de plăți externe ale acestora, la creșterea consumului intern și, implicit, susținerea producției economice. Datorită faptului că remitențele cresc veniturile țării din surse externe, se reduce presiunea asupra guvernului pentru implementarea reformelor economice și sociale. Un alt efect pozitiv pentru creșterea economică rezultă și din faptul că o parte din veniturile provenite de la emigranții români sunt economisite în sistemul bancar. Analizele economice arată că aportul valutar generat prin migrația forței de muncă influențează favorabil rata de schimb valutar, cu alte cuvinte evoluția leului pe piața valutară, precum și rata inflației, importurile și exporturile. În ciuda acestor efecte pozitive, nu există un consens privind contribuția remitențelor la creșterea economică și la crearea de noi locuri de muncă. De exemplu, studiul realizat de Orozco (2003) scoate în evidență efectul de multiplicare redus al remitențelor în țările din Europa de Est și Asia în care au intrat sume importante de bani din această sursă [13].

Având în vedere că nu există studii care să ateste impactul pozitiv al remitențelor asupra dezvoltării economice, credem că doar o analiză statistică a investițiilor făcute din banii câștigați în afara țării ar permite o estimare a impactului migrației forței de muncă din România la nivel macroeconomic. De asemenea, analiza statistică a investițiilor făcute din banii trimiși de emigranți ne permite să observăm în ce măsură gospodăriile investesc aceste sume sau le cheltuiesc pentru achiziționarea bunurilor de consum. Unele studii [13] arată că până la 80% din volumul remitențelor sunt utilizate pentru consumul de bază al familiilor, iar între 5-10% sunt utilizate pentru investiții în capitalul uman (educație, sănătate, nutriție). Datele la nivel național arată că banii obișnuiți din migrația internațională sunt utilizați în egală măsură pentru extinderea / modernizarea locuinței și pentru achiziționarea unor bunuri de uz gospodăresc, nefiind neglijate nici achizițiile mai costisitoare - un automobil, o locuință nouă, construită sau cumpărată. De multe ori, consumul ostentativ devine o componentă a comportamentului indivizilor migranți și familiilor acestora.

Din punct de vedere economic, transferurile financiare ale românilor au îmbunătățit calitatea vieții familiilor rămase în țară (comparativ cu a celor care trăiesc și muncesc exclusiv în România) atât în ceea ce privește condițiile de locuire, cât și al accesului acestora la serviciile publice de sănătate și educație, precum și la bunurile de consum. Prin urmare, fluxurile de capital care intră în țară sporesc într-o oarecare măsură produsul intern brut, contribuind în același timp la creșterea nivelului de trai a familiilor emigranților și a comunităților din care aceștia provin. Deși incomplet evidențiate statistic, transferurile bănești, asociate cu o serie de indicatori macroeconomici, reprezintă un aport important de resurse care nu poate fi ignorat. În plus, nivelurile anuale tot mai ridicate pot avea implicații importante asupra potențialului de dezvoltare economică și socială a țării.

Experiența muncii în străinătate corelată cu acumularea unor economii mai consistente determină pe unii dintre migranți să-și exerseze spiritul antreprenorial,

investindu-și banii în lansarea unei afaceri. Această situație dovedește faptul că migrații nu urmăresc doar integrarea în societățile noi în care trăiesc, ci investesc în țările de origine și îi ajută familiile și comunitățile din care provin. Însă, puțini dintre ei își asumă un asemenea risc [14, p. 49], și doar o parte reușesc cu adevărat. În categoria pierderilor de natură economică ar putea fi plasate investițiile eșuate din activitățile antreprenoriale. Cauzele nereușitei sunt diverse: sumele economisite nu sunt suficient de mari, climatul economic este nesigur comparativ cu cel din țară, lipsa experienței și a unei pregătiri adecvate inițierii unei afaceri.

Deși orientarea spre activități productive a remitențelor este destul de scăzută, experiența acumulată pe teritoriul străin și orientarea antreprenorială, la nivel comportamental și/sau de intenție, relevă faptul că migrația nu are doar un impact semnificativ asupra nivelului economic al gospodăriilor implicate, ci marchează totodată stiluri de viață și orientări valorice [15, p. 64]. Astfel că, pentru migrantul temporar și familia lui, câștigurile pe care le contabilizează sunt în primul rând de ordin economic, dar nu trebuie neglijate nici cele din plan profesional și al culturii muncii. El acumulează cunoștințe, deprinderi, comportamente, o anumită disciplină a muncii, securitate a muncii, o mai mare dorință de participare și implicare, pe care le transmite apoi familiei, prietenilor, celor apropiați. Avantajele lucrului în străinătate nu țin numai de îmbunătățirea situației materiale a migraților, ci și de schimbarea unor mentalități în sens pozitiv, ca urmare a unor interacțiuni multiple cu medii și oameni diferiți, purtători ai unor culturi diferite. Drept urmare, migrații adoptă anumite practici din culturile cu care vin în contact, investind sume importante de bani în educație și sănătate, ceea ce contribuie la creșterea potențialului uman al gospodăriilor migraților.

Migrații participă la revitalizarea economiei locale prin investițiile pe care le fac în comunitățile de origine, ceea ce demonstrează că schimbările aduse de migrații la nivel economic sunt importante. Însă intenția lor este în primul rând de a crea locuri de muncă pentru ei și, uneori, pentru alți membri din familia extinsă. Pe de altă parte, transferurile economice ale migraților pot crea decalaje în privința statusului social și prestigiului local comparativ cu gospodăriile de nemigrați.

Migrantul este departe de a rămâne același înaintea actului migrației și după consumarea acestuia, în comunitatea de origine și în cea de destinație [16, p. 166]. Prin urmare, migrația influențează comportamentele economice și sociale în zonele cu migrație ridicată [3], iar migrații dezvoltă practici sociale, culturale, politice și economice în comunitățile din care provin. Muncind în străinătate, migrantul acumulează nu doar venituri incomparabil mai consistente decât ar fi obținut în țara lui, ci și capital uman și relațional concretizat în cunoștințe și aptitudini noi, un alt stil de viață care îl ajută să dezvolte rețelele sociale la care participă. Munca, prietenii, timpul liber și politica sunt mult mai importante în mentalitatea celor care au lucrat în străinătate [14, p. 61] comparativ cu cei care nu au avut o asemenea experiență. Experiența de leadership și calificările îmbunătățite dobândite de grupurile de repatriați

contribuie, de asemenea, la creșterea economică a comunității de origine. Influența culturală asupra familiei, dobândită prin migrație, se regăsește și la nivelul reconsiderării dimensiunii familiei, a relațiilor dintre membrii acesteia, a rolurilor asumate de fiecare dintre aceștia, a valorilor și credințelor personale. Familiile rămase în țară primesc nu doar banii trimiși de migrați, dar și un „alt tip de input cultural, dat de interacțiunea indirectă cu o altă cultură” ([17, p. 152]. În ciuda respectului pentru tradiții, comunitățile de origine acceptă să-și diversifice valorile supreme, iar normele de referință ale acestora tind să-și amplifice valențele. O disponibilitate crescută pentru asumarea de riscuri, o atitudine tolerantă față de alteritate, o viziune schimbată față de ierarhia socială sunt doar câteva din consecințele pozitive de tip socio-cultural ale migrației circulatorii în străinătate.

Cu un impact mult mai profund asupra individului sunt problemele sociale care se confruntă ca urmare a deciziei sale de a migra. Procesul de integrare poate fi îngreunat de șocul cultural resimțit după contactul cu modul de viață dintr-o societate cu alte standarde economice și sociale (aceste probleme pot fi reduse numai printr-o intervenție eficientă a guvernului cu politici și strategii destinate sporirii gradului de toleranță culturală). Migranții renunță temporar la universul său familial, la poziția socială, la rețeaua de relații, la normele și valorile larg împărtășite și bine cunoscute lui și optează pentru o realitate mai puțin cunoscută, străină. La destinație poate întâmpina probleme diverse, cum ar fi limitarea accesului la sistemul de protecție socială, la educație sau asistență medicală.

Implicațiile negative ale fenomenului migraționist se regăsesc și la nivelul familiei. Plecarea unuia sau a ambilor părinți dintr-o familie la muncă în străinătate s-a transformat treptat într-o problemă socială. Alternativa găsită pentru creșterea calității vieții, ocuparea unui loc de muncă pe piața externă a forței de muncă, este percepută de cele mai multe ori ca o soluție extrem de facilă pentru rezolvarea problemelor financiare. Însă intenția inițial bună de a schimba situația economică a familiei, ajunge să aibă în timp consecințe nedorite asupra acesteia ca microgrup, afectându-i structura, dinamica și funcționalitatea [7, p. 42].

Prin strategia adoptată, migrantul își îndeplinește cu succes funcția economică, îmbunătățind nivelul de trai al familiei, însă nu mai are cum să joace și celelalte roluri pe care le avea în gospodărie. Rolurile legate de afectivitate, sexualitate, cele educaționale și de control rămân neîndeplinite sau sunt preluate de altcineva rămas acasă. Astfel este de așteptat să apară anumite disfuncționalități la nivelul familiei. Fie pot să apară neînțelegeri în cadrul cuplului sau între membrii rămași acasă, fie poate interveni divorțul sau, și mai grav, o dezvoltare psihică inadecvată a unui copil al cărui părinte sau părinți sunt plecați în străinătate.

În concluzie, putem afirma că procesul migrației este unul complex cu efecte multiple și variate atât în zona de origine a migraților, cât și asupra migraților înșiși. În funcție de un anumit context și de un complex de factori ce intervin pe parcursul procesului, efectele migrației pot fi apreciate ca pozitive sau negative și se

răsfâng asupra unor domenii foarte variate ale vieii economice, politice, culturale, sociale ale societăii. Pentru ca migrația din România să reprezinte un factor de dezvoltare a economiei naționale este necesar ca politicile în domeniu să urmărească un echilibru între folosirea forței de muncă pe piața internă și migrarea pentru muncă, luându-se în considerare costurile, beneficiile și riscurile, interesele naționale și cele ale UE.

Bibliografie

1. Holland, D., Fic, T., Rincon-Aznar, A., Stokes, L., Paluchowski, P., 2011, *Labour mobility within the EU – The impact of enlargement and the functioning of the transitional arrangements*, National Institute of Economic and Social Research, Londra.
2. Katseli, L.T., Lucas, R.E.B., Xenogiani, T., 2006, „Effects of Migration on Sending Countries: What Do We Know?”, *OECD Development Centre*, Working Paper No. 250, Paris.
3. Anghel, R. G., 2010, „International migrations: A panacea for local development or an impediment? A study of recent social changes in a Romanian town with strong emigration”, *Revue D'études Comparatives Est-Ouest*, 41(4):73-96.
4. De Haas, H., 2010, „Migration and development: A theoretical perspective”, *International Migration Review*, 44(1): 227-264.
5. *** Institutul Național de Statistică, *Populaia rezidentă i numărul estimat de emigranti*, <http://www.insse.ro/cms/ro/content/populatia-rezidenta-si-numarul-estimat-de-emigranti#>
6. Perț, S. Pavelescu, F., Șimon, I., 2002, *Circulația forței de muncă în condițiile (pre)aderării la Uniunea Europeană. Deschideri. Restricții. Efecte*, Colecția Biblioteca Economică, Seria Probleme Economice, vol. 34-35.
7. Mihail, R., 2009, „Globalizarea și migrarea forței de muncă din România”, *Analele Universității Dunărea de Jos Galați*, fasc. XX, Sociologie, nr.4: 29-44.
8. Mihail, R., 2013 „The Impact of Migration on the Local Labour Market”, *Tradition and Reform. Social reconstruction of Europe*, Medimond Monduzzi Editore International Proceedings Division, 249-253.
9. Tudorache, C., *Efectele circulației forței de muncă în Uniunea Europeană*, <http://store.ectap.ro/articole/142.pdf>
10. Moldoveanu Tinteanu, G. „Numărul transferurilor de bani crește, suma scade”, ziarul *Capital*/ 25 mai 2009, <http://www.capital.ro/articol/numarul-transferurilor-de-bani-creste-suma-scade-119870.html>.
11. *** World Bank, *Migration and Remittance Flows: Recent Trends and Outlook, 2013-2016*, <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1288990760745/MigrationandDevelopmentBrief21.pdf>
12. *** World Bank, *Outlook for Remittance Flows 2008-2010: Growth expected to moderate significantly, but flows to remain resilient*, http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/MD_Brief8.pdf
13. Orozco, M., 2003, *Worker Remittances: An International Comparison*, Inter-American Dialogue, Project commissioned by the *Multilateral Investment Fund* of the Inter-American Development Bank, February 28. http://www.cfsinnovation.com/system/files/imported/managed_documents/orozco_feb2003.pdf
14. Sandu, D. (coord.), 2006, *Locuirea temporară în străinătate. Migrația economică a românilor: 1990-2006*, București, Fundația pentru o Societate Deschisă.
15. Mihail, R., Dinică, R., „Ethical approach to migration as a irreversible social phenomenon”, *Communication and Marketing Journal*, 2(3): 57-70.
16. Sandu, D., 2003, *Sociabilitatea în spațiul dezvoltării. Încredere, toleranță și rețele sociale*, Iași, Polirom.
17. Voicu, B., 2005, *Penuria Pseudo-Modernă a Postcomunismului Românesc*, vol. I Schimbarea socială și acțiunile indivizilor, Iași, Editura Expert Projects.

КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ

М. Ю. РУБАН,

студент,
Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля
(Україна)

У статті здійснено спробу дослідження концепції Української Церкви у епістолярній творчості С. Петлюри. Доведено, що ідея українського патріархату виступає логічним завершенням інституалізації національної Церкви. Проаналізовані історичні передумови утворення Української Православної Церкви – Київського Патріархату.

Упродовж своєї тисячолітньої історії Православна Церква стала характерною національною ознакою українського народу. У переломні моменти історії вона залишалася тією інституцією, що зберігала традиційні духовні надбання та досвід попередніх поколінь. З початком Синодального Періоду 1721 р. Православна Церква у Російській імперії опинилася у підлеглості світської державної влади, що регламентувала усі сфери духовного життя. За таких умов сформувалася особлива владна система, у якій Церква стала складовою частиною загальнодержавного владного апарату, забезпечуючи ідеологічну основу російського імперіалізму. Подібні заходи російської влади щодо русифікації та політизації церковного життя в Україні призвели до того, що «пішло в непам'ять існування Української Православної Церкви, як національної Церкви українського народу, посеред самих українців» [1, с. 6].

Революційні події 1917 р. поклали край існуванню старого державницького ладу. У РСФСР Церква вийшла з офіційного підпорядкування владі, відновивши інститут патріаршества. В Україні разом із набуттям незалежності постала потреба у відродженні національної Церкви. Утім, це питання виникло стихійно, і вважалося тогочасним політикумом за другорядне. Професор Іван Власовський слушно підкреслив: «Хоч активні українські політичні чинники на початку революції відпекувались, як нижче побачимо церковної справи, однак національне відродження українського народу і в ХХ віці не пройшло мимо Церкви» [1, с. 8]. Цей факт, на думку вченого, засвідчив, що: «Православна Церква не була й не стала пережитком у національно-духовній структурі українського народу» [1, с. 9].

Як наслідок, разом із державницьким рухом свого розвитку набуває й рух церковний, задля реалізації прагнень якого виникла необхідність спільних узгоджених дій духовенства та світських громадських діячів. Проте через різку антирелігійну спрямованість окремих представників українського політикуму, вирішення церковного питання суттєво ускладнилося, і навіть у наш час залишається вкрай актуальним. У зв'язку із цим, виникає необхідність у дослідженні релігійних концепцій українських державних діячів періоду

демократичної революції 1917-1919 рр., серед яких ідеї Симона Петлюри посідають особливе місце. Отже, предметом запропонованого дослідження виступає концепція Української Церкви у творчості голови Директорії УНР Симона Петлюри, що передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань: 1) визначити передумови формування релігійного світогляду С. Петлюри; 2) проаналізувати джерельну базу дослідження; 3) сформулювати основні положення зазначеної концепції; 3) дослідити впровадження теорії на сучасному етапі становлення української помісної Церкви.

Актуальність даного питання зумовлена пошуком шляхів подолання розділення серед православних церков України та реалізації ідеї автокефалії помісної церкви в умовах незалежності української держави. Хронологічні рамки дослідження охоплюють два історичних періоди: 1) національної демократичної революції (1917-1919 рр.); 2) незалежності (від 1991 р.), як відповідно періоди формування та реалізації церковної концепції.

Історіографія дослідження незначна, оскільки творча спадщина лідера Директорії розглядається, як правило, в контексті національного державотворення, чим, на наше переконання, ігнорується широке коло інтересів журналіста та аналітика Петлюри.

Формування релігійного світогляду С. Петлюри відбувалося в умовах панування російської імперської ідеології «православ'я, самодержавність, народність» [2, с. 117], відповідно до якої Церква була важливою складовою загальнодержавного владного апарату, як було зазначено раніше. Утім, широка обізнаність у національній літературі та історії, козацьке походження й традиційне виховання справили значний вплив на свідомість юнака. Рід Петлюр мав чимало духовних осіб, адже за твердженням М. Француженка, перед революцією 1917 р. майже усі чоловіки з цього роду закінчували духовні семінарії [3, с. 134]. Бабуся Симона, схиігуменя Антонія, та її онука Гавриїла заснували Покровський монастир поблизу Феодосії [4, с. 49], а його сестри Марина та Феодосія були знаними паломницями монастирів Полтавщині. За лінією матері дідусь Симона був ієромонахом, співзасновником Іонинського монастиря у Києві [4, с. 49]. А за лінією сестри Маріамни родичами Симона були архієпископ Омський Сильвестр (Ольшевський) та Степан Скрипник (у чернецтві Мстислав), який згодом став першим Патріархом Української Церкви [3, с. 132].

1892 р. Петлюра розпочав навчання у церковно-приходській школі, а з 1895 р. поступив до Полтавської духовної семінарії. Під час навчання Симон познайомився з одним із провідних діячів майбутньої Всеукраїнської православної церковної Ради – владикою Агапітом (Вишневським), який на той час був інспектором семінарії [2, с. 61]. Утім, у 1901 р. Симона виключають з семінарії через проукраїнські погляди. Підставою до цього послугував візит до семінарії опального композитора М. Лисенка, організований Петлюрою, та виконання хором семінаристів кантати «Б'ють пороги» на слова Т. Шевченка [5, с. 21].

Окреме місце у становленні особистісних переконань Петлюри займає творчість видатного українського філософа та поета Т.Г. Шевченка. Всупереч поширеному твердженню про атеїстичний характер творів письменника, професор Д. Степовик, шляхом детального аналізу творчості митця, констатував, що «в його особі Україна мала, має, і буде мати унікального християнина – за широтою і глибиною втілення непроминаючих духовних істин» [2, с. 114]. Сам Петлюра надав глибоку оцінку постаті Шевченка у своїй статті «Франко — поет національної честі» (1913 р.) [6, с. 160]. Проводячи паралелі між творчими доробками обох поетів, Петлюра стверджує: «після Шевченка долю поета-проводиря національного ідеалу українського народу перейняв Іван Франко, і це високе покликання гідно і з честю виконав» [6, с. 172]. Шевченко вбачав причину духовної кризи Російської імперії у «вихолощенні Христових заповідей з реальної дійсності й заміни їх обрядами, ритуалами, усіякою парадною тріскотнею» [2, с. 123]. Тому прагнув своєю творчістю плекати істину віру в Бога, на противагу духовної аморальності та псевдохристиянської обрядоманії [2, с. 124].

Отже, основа церковно-релігійних поглядів С. Петлюри була закладена ще у дитинстві, що обумовлено його соціальним походженням та наявністю духовної освіти. Водночас формування його світогляду відбувалося під впливом творчості класиків української літератури, зокрема Т. Шевченка, що закріпило у свідомості Петлюри концепт щирої «народної» віри, позбавленої московського цезаропапізму. Про особисті релігійні почуття Петлюри свідчив священник Павло Корсуновський: «під час «вічної пам'яті» [Петлюра] вклякнув просто у сніг, а на очах його блистіли сльози» [1, с. 62]. На нашу думку, зазначений інцидент, наочно характеризує церковну свідомість діяча.

Основні положення про майбутній устрій Української Церкви містив «Закон 1 січня 1919 року про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви», прийнятий урядом Директорії УНР, з ініціативи знавця канонічного права О. Лотоцького. Документ проголошував адміністративну самостійність УАПЦ, як помісної Церкви незалежної Української Держави з синодальною формою управління [7, с. 112]. За твердженням Н. Полонської-Василенко, під здобуттям автокефалії малося її юридичне оформлення за погодженням Східних Патріархів, для чого і була організована дипломатична місія до Константинополя на чолі з О. Лотоцьким [7, с. 97]. Утім, зазначений державний акт так і не був реалізований унаслідок розгрому УНР.

Власне осмислення ідеї інституалізації національної Церкви Петлюра подає у своєму листі до професора І. Огієнка від 19 грудня 1921 р. [8]. Так, головною тезою цього документа стає піднесення Української Церкви до рівня патріархату, як «найбільш доцільної ієрархічної форми в [її] організації» [9, с. 309]. У нехтуванні релігійним питанням він вбачав причину поразки державницьких сил в Україні, а тому прагнув досягти порозуміння між світськими та духовними колами української патріотичної інтелігенції. За цих

обставин Петлюра знаходив за необхідне: «надати такі форми самостійництву нашої церкви, які б відповідали державним інтересам української нації і були б логічним завершенням самої ідеї про церковну автокефалію» [8]. Виходячи з чого, зазначав, що «Українська Автокефальна Церква головою своїм повинна мати власного патріарха, як цілком логічне завершення її історичної архітектоніки і еволюції нашої національної думки, нашої національно-церковної ідеології» [9, с. 308]. Іншою важливою вимогою визначалася ієрархічна дисципліна в середині Церкви, як запорука майбутньої духовної стабільності у відновленій державі.

Таким чином, запропонована церковна концепція С. Петлюри відзначалася новими тенденціями в українській богословській думці, серед яких окремої уваги заслуговує повернення до ідеї українського патріархату. І хоча зазначена проблема вже була озвучена М. Міхновським у квітні 1917 р. [10, с. 25], саме Петлюра спромігся чітко сформулювати основні вимоги до процесу інституалізації національної Церкви, як гаранта духовної стабільності нації. В українському патріархові він вбачав ту потребу, яку вимагали інтереси національної Церкви та своєчасну оцінку небезпек її натурального розвитку [9, с. 308]. Утім, реалізація церковних прагнень С. Петлюри припала на кінець ХХ ст., і відбувалася в умовах нових визвольних змагань українського народу. Примітно, що першим патріархом відродженої Української Церкви став високопреосвященніший митрополит Мстислав (в миру Степан Скрипник) рідний племінник Петлюри (син його сестри Маріамни). Інtronізація глави УАПЦ відбулася 18 листопада 1990 р. у Соборі Святої Софії м. Києва [3, с. 131]. Однак завершився процес інституалізації національної Церкви тільки 25 червня 1992 р., коли шляхом об'єднання УАПЦ та УПЦ МП було утворено єдину «Українську Православну Церкву – Київський Патріархат» [10, с. 630].

Література

1. Власовський І.Ф. Нарис Історії Української Православної Церкви. Том IV. Ч.1. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1998. – 384 с.
2. Степовик Д.В. Наслідуючи Христа: Віруючий у Бога Тарас Шевченко. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, – 2013. – 447 с.
3. Француженко-Вірний М.О. Великі митрополити України – К.: Смолоскип, – 2013. – 154 с.
4. Смирнов А.І. Мстислав (Скрипник) громадсько-політичний і церковний діяч, 1930–1944: Монографія /Передм. Є Сверстюка. – 2-е вид., доповнене. – К.: Смолоскип, 2009. – 326 с.
5. Савченко В.А. Симон Петлюра /Худож.-оформ. Л.Д. Киркач-Осипова. – Х.: Фоліо, 2004. – 415 с.
6. Петлюра С.В. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1956. – 480 с.
7. Полонська-Василенко Н.В. Історичні підвалини УАПЦ. – Мюнхен: Юг, 1964. – 127 с.
8. Лист Симона Петлюри до міністра ісповідань професора Івана Огієнка. //Голос православ'я. – 2006. – №19. – Жовтень. – С. 8.
9. Рожко В.Є. Відродження Української Православної Церкви на Волині 1917-2006 р.р. Історико-краєзнавчий нарис – Луцьк: Волинська книга, 2007. – 348 с.
10. Ігор (Ісиченко), архієп.; Історія Христової Церкви в Україні. – Х.: Акта, 2013. – 760 с.

REPERE METODOLOGICE PRIVIND CERCETAREA FORMELOR DE STĂPÂNIRE FUNCİARĂ ÎN REGIUNEA DUNĂRII DE JOS ÎN EVUL MEDIU. STUDIU DE CAZ – JUDEȚELE TIGHECI, CHILIA I CETATEA ALBĂ ALE ȚĂRII MOLDOVEI

Методологические основы исследования форм землевладения в Нижнем Дунае в Средние Века. (На примере уездов Тигечь, Килия и Четатя-Албе Молдавского Княжества)

ИГОР САВА,

к. и. н, доцент,

Кишиневский государственный университет имени «И. Крянгэ»

(Республика Молдова)

*Эта статья предназначена для историков, которые исследуют формы землевладения и права связанными с ними (светские и церковные домены – лат. **dominus**) в средневековом обществе Юго-Восточной Европы. Один из аргументов в этом плане состоит в том, что знание нормативно-правовой базы режима власти и землевладения, структурные изменения и особенности средневековой собственности поможет нам понять функционирование средневекового общества, принципы формирования социальных иерархий и отношения между сословиями. В прошлом средневековая собственность была интенсивно изучена исследователями, особенно в коммунистическую эпоху, но, несмотря на некоторые заметные результаты, не были изучены все аспекты этой сложной темы. Можно упомянуть здесь церковный домен, который был мало исследован в историографии. Тем не менее, есть лишь несколько опубликованных работ о типах землевладения, социальных и экономических структурах Нижнего Дуная в Средние Века. Расположенный на границе цивилизации, этот регион имеет свою специфику. Исходя из культурных, геополитических и экономических соображений, он был значительным не только в прошлом, но и сегодня. Территория была привлекательна для великих держав – Венгрия, Польша, Османская, Габсбургская и Российская империи – в борьбе за гегемонию в Юго-Восточной Европе. Достаточно вспомнить стратегическую и экономическую важность, которую имели в Средние Века города-крепости Килия и Четатя-Албе.*

Данная статья не является исследованием в классическом смысле этого термина и процесса. Назвать её основой или моделью это громко сказано, однако, она может выглядеть как ориентир в методологическом плане в процессе исследования разных форм землевладения, институтов, социальных и экономических структур Нижнего Дуная в Средние Века. По этому, автор попытался, на основе источников, и его опубликованной работы в 2012 году, выявить пути и средства формирования и развития (дани, пожертвования, купли-продажи и обмена недвижимости, сельская колонизация, привилегии и иммунитеты и т.д.) средневековых доменов – светских и церковных. Это исследование, хотя и скромное, может быть полезным для тех, кто будет вести исследования в этом направлении.

Argument. Într-un studiu, apărut în anul 2012 [1], despre constituirea i dezvoltarea domeniului mănăstiresc în Moldova secolelor XIV-XVI, constatam că, după două decenii de la prăbușirea comunismului în Europa de Est, problema proprietății în Evul Mediu ar părea o temă epuizată. Constatarea pornea de la analiza lucrărilor apărute în acest timp, când odată cu tranziția la un nou regim, s-au ordonat după alte principii i prioritățile istoriografiei românești. Interesele cercetătorilor s-au îndreptat către alte teme, mai incitante pentru opinia publică, dar considerate „tabu”

anterior, subiecte care în regimul comunist fie au fost neglijate, fie supuse cenzurii sau manipulate potrivit exigenelor ideologice. Concluzia pare a fi valabilă și pentru vecinii din est, dacă înm cont de tendințele dezvoltării istoriografiei recente din Ucraina.

O retrospectivă istorică în această direcție scoate la iveală faptul că în trecut tema proprietății și multiplele ei implicații sociale în Evul Mediu, văzută ca fundament al feudalismului, a beneficiat de o atenție sporită în rândurile cercetătorilor europeni, mai ales în Europa de Est în epoca comunistă. Sub impactul ideologiei, istoriografia marxistă a fost preocupată de rezolvarea teoretică a problemelor pe care le înainta cercetarea proprietății medievale și în pofida unor rezultate notabile nu a epuizat cercetarea tuturor subiectelor acestei complexe teme. Spre exemplu, domeniul ecleziastic a fost abordat tangential, iar studiile realizate au punctat, îndeosebi, importanța spirituală și culturală a instituțiilor ecleziastice în societatea medievală, trecând în plan secundar fundamentul material care a stat la baza activității pastorale și culturale a bisericii.

În ce constă importanța studierii proprietății medievale – a domeniilor laic și ecleziastic - în regiunea Dunării de Jos? Deși este imposibil de enumerat în conținutul acestor pagini toate trăsăturile comune dezvoltării comunităților din zonă, totuși unele dintre faptele majore trebuie accentuate.

În primul rând, unul dintre argumente vizează faptul că viața politică, economică, religioasă și culturală a românilor și a slavilor răsăriteni (în special, sudul Ucrainei) a evoluat în strânsă legătură, proces care a generat caracteristici comune în cadrul organizării lor de stat și ecleziastice. În al doilea rând, aceste popoare aparțin unui areal care în acest proces s-au inspirat din modelul de civilizație bizantină. Fenomenul interferențelor culturale s-a construit pe principiul ecumenic al unității în diversitate, pe care Biserica creștină și Imperiul Bizantin l-au imprimat în viața țărilor din Răsăritul Ortodox. Principalele domenii de afirmare ale elementelor bizantine au fost instituțiile juridice și religioase, ideologia politică și cultura.

Un aspect important al analizei interferențelor culturale este reflectat de ideologia politică și instituțiile care au revendicat puterea în societatea medievală – domnul/cneazul (reprezentând puterea temporală) și biserica/ecclesia (reprezentând puterea spirituală). Ortodoxia, fiind religie de stat, constituia partea integrantă a ideologiei epocii, unde statul și biserica acționează solidar pentru menținerea unității doctrinare, pentru realizarea armoniei sociale și pentru garantarea condițiilor necesare salvării comunității creștine. Totodată, Biserica ortodoxă reprezenta în spațiul indicat o instituție globală, fenomen manifestat în plan ecumenic și național, al instituțiilor [2], al puterilor exercitate (pastorală, sacramentală, jurisdicțională) și al cvasi-monopolului deținut asupra învățământului, culturii și asistenței sociale.

Nu în ultimul rând, analiza interferențelor culturale din spațiul sud-est european vizează însemnătatea dreptului de proprietate și, în mod special, valoarea pământului. În Europa medievală drepturile/privilegiile și stăpânirea asupra pământului au fost condiții indispensabile ale prosperității economice a individului, iar bogăția și prestigiul în societate erau determinate de întinderea unităților stăpânite și de numărul oamenilor aservii. Izvor de subzistență, mijloc de remunerare a muncii și slujbelor pământul a constituit atât baza stabilirii relațiilor sociale între un grup minoritar

dominant și o majoritate dominate, cât și un suport al raporturilor politice. Mai mult decât atât, în Evul Mediu pământul a fost «sursa puterii, originea averii, cadrul vieții» [3, p. 594], iar cei ce-l munceau reprezentau baza întregii societăți.

În Europa medievală raporturile dintre categoriile sociale concentrate într-o structură tipică epocii medievale – domeniul – erau definite de ansamblul atribuțiilor cuprinse în sistemul de autoritate manifestată teritorial, numit în Occident seniorie. El viza drepturi de stăpânire a pământului, de a judeca, de a însuși plusprodusul de la populația ajunsă în stare de servitute, în virtutea prerogativelor stăpânului de domeniu (*dominus* – n.n.) de a comanda, a constrânge și a pedepsi populația din teritoriul aflat sub jurisdicția sa. În pofida unor particularități în raport cu Apusul Europei, domeniul a constituit o realitate social-economică dominantă în spațiul răsăritean [4], fiind elementul în jurul căruia se coagulează formele principale de organizare și solidaritățile medievale. Prin urmare, analiza factorilor care vizează cadrul juridic și regimul de stăpânire al pământului, schimbările structurale și trăsăturile proprietății în Evul Mediu oferă cheia înțelegerii modului de funcționare a societății epocii marcată puternic de valoarea pământului, de caracterul predominant agrar al economiei și de ponderea populației rurale în cadrul corpusului social. Paralel, studiul formelor de stăpânire a pământului este indispensabil înțelegerii mecanismului constituirii ierarhiilor sociale și a raporturilor interumane generate de aceste cadre. Totodată, oferă cadrul pentru analiza unor procese politice interne, pentru cunoașterea unor coordonate valorice, ideologice și mentale ale timpului.

Cât privește cadrul geografic, reperele metodologice sugerate vizează sudul Basarabiei istorice – câteva unități teritoriale din sudul Republicii Moldova și din Ucraina, spațiul dintre Nistru și Dunăre până la Marea Neagră. Este vorba despre inutul Tigheci, care cuprindea în perioadă aria zonelor împădurite dintre Prut și Ialpuș – astăzi raioanele Leova, Cantemir, Cahul, parțial Comrat și Vulcănești. Acesta se întindea de-a lungul Dunării până la Ismail, integra lacurile Cahul, Ialpuș și satul Cervonoarmeiskoe din sudul Ucrainei [5, p. 445]. inutul Chilia era o unitate administrativ-teritorială cuprinsă între Dunăre, Marea Neagră și mărginită de inuturile Tigheci, Lăpușna, Tighina și Cetatea Albă. Este mai dificil de a trasa hotarele inutului Cetatea Albă în secolul al XV-lea, fapt datorat „tăcerii” izvoarelor, dar și controverselor istoriografice. Cert este că, rapturile teritoriale realizate pe contul Moldovei, din 1484 (oraele Chilia și Cetatea Albă), și 1538 (sud-estul interfluviului Nistru și Prut), soldate cu apariția raialelor otomane Akkerman și Bender, au determinat restructurarea inuturilor Chilia și Cetatea Albă.

Sudul Țării Moldovei a fost o regiune cu specific aparte sub aspectele geografic, politic, economic, etnic și al civilizației. Ea a constituit, totodată, spațiul tranzitat și stăpânit în anumite perioade de către variate popoare, fenomen care i-a imprimat un caracter distinct de zonă aflată la frontierele civilizațiilor, de spațiu al interferențelor culturale și de loc al confruntărilor între popoare și state. Privit din perspectivă geopolitică, în general tot teritoriul Basarabiei a fost unul atractiv pentru marile puteri – Ungaria, Polonia, urmate apoi de imperiile otoman, habsburgic și rus - în competiția lor pentru dominare directă a Țării Moldovei și de hegemonie în sud-

estul Europei în Evul Mediu. Pe lângă importanța economică și strategică pe care o dețineau în epocă orașele-cetăți Chilia și Cetatea Albă, Țara Moldovei era poziționată de-a lungul unuia dintre cele mai importante drumuri comerciale ale Europei, care oferea stăpânilor regiunii prioritățile geopolitice și economice, anume prin controlul comerțului pe arterele acvatice Nistru și Dunărea care legau Europa Centrală, prin Transilvania, de porturile Mării Negre cu Constantinopolul și Orientul Apropiat. Acest fapt explică chintesența luptei pentru hegemonie în epoca medievală, care a determinat schimbări de echilibru și de structură teritorial-politică din zonă.

Modele și metode de cercetare. Indiscutabil, tema în formularea dată prezintă anumite probleme și dificultăți metodologice în procesul cercetării. Suportul teoretico-științific al investigațiilor domeniilor laic și eclezastic din epoca medievală îl constituie principiile conexe procesului cognitiv, o serie de metode prezente în științele sociale, și nu în ultimul rând, perspectiva interdisciplinarității metodologice. În dezbaterile academice ale secolului al XX-lea privind teoria istoriei s-a vorbit mult despre interdisciplinaritate. Ea a reprezentat o apropiere a istoriei de alte științe sociale, a însemnat împrumutul unor problematice, metode și instrumente de abordare care pot ajuta mai bine la clarificarea propriilor teme și probleme. Dialogul cu științele sociale a dus la restructurarea obiectului de studiu al istoriei, ea anexându-și noi obiecte, care nu s-au aflat până atunci în câmpul preocupărilor sale. Drept exemplu poate servi cazul generației lui F. Braudel care, grupată în jurul revistei franceze «Annales», a avut tendința de a face din istorie o știință socială bazată pe cuantificare și structuri pentru a oferi o explicație globală a fenomenului social.

Pentru a elucida problema sesizată trebuie să pornim de la un model - o construcție teoretică care să explice structura social-economică definită conventional în domeniu. Într-un cadru general modelul feudalismului occidental dezvoltat de M. Bloch [6], utilizat și astăzi de cercetători pentru a identifica trăsăturile comune sau a contrasta diferențele în dezvoltarea regiunilor din Europa medievală [7, p. 43.], poate servi ca reper în cercetarea unor instituții și structuri din spațiul est-european medieval. Nuanțând acest aspect trebuie să menționăm faptul că evoluția istorică a unor țări din Răsăritul Europei a avut trăsături particulare în raport cu Occidentul. În acest context, comparațiile ar trebui realizate în raport cu un model considerat „normal”, de la care ar trebui să plece extrapolarea. În studiul din 2012, am constatat existența caracteristicilor comune, dar și a unor trăsături particulare în organizarea și funcționarea domeniului mănăstiresc în Moldova secolelor XIV-XVI. Un exemplu concludent vizează constituirea fundațiilor religioase din spațiul românesc, care în organizarea lor și potrivit reglementărilor canonice au respectat modelul bizantin al ctitoriei, dar au funcționat și potrivit unor practici regionale [8]. Deci, putem vorbi despre model și modele.

Cercetarea întreprinsă de noi, pe care o înaintăm ca reper, s-a construit pe generalizare – sintagma domeniul mănăstiresc. Am insistat asupra elementelor care se regăsesc în patrimoniul majorității așezămintelor monahale din Moldova, pentru a contura un anumit tip de domeniu mănăstiresc, unul principal și reprezentativ, dar fără a exclude particularul prezent în această formă. Sursele de care am dispus ne-am permis să conturăm această imagine, apropiată de una globală. Totodată, o altă

modalitate a fost cercetarea doar a unei entități, adică ansamblul drepturilor și a bunurilor gestionate de o anumită instituție ecleziastică, cât și grupul social aflat sub autoritatea acesteia – o comunitate.

O cercetare complexă necesită respectarea principiului obiectivității, al istorismului, cât și utilizarea metodelor adecvate soluționării problemelor. Legată organic de model sau de tip este metoda comparativă, care a deținut și deține un rol central în științele sociale. Compararea a două sau mai multe cazuri istorice pentru a se stabili asemănările și deosebirile este destinată să sugereze, prin analogie, forme de desfășurare a evenimentelor pentru care nu există în izvoare suficiente informații directe. Pentru ca comparația să fie validă este important ca unitățile analizate să aibă suficiente trăsături comune. Dincolo de avantaje și dezavantaje metoda poate fi utilizată în studiul comparativ al entităților dintr-o regiune sau stat și care aparțin aceluiași tip de stăpânire – domeniu ecleziastic. O altă comparație posibilă este analiza structurilor eterogene din același spațiu – domeniu ecleziastic versus domeniu laic (domnesc, boieresc etc). Prin extensie avem posibilitatea să comparăm și structuri similare plasate în aceeași perioadă istorică, dar în cadre geografice sau politice diferite - domeniile din Țările Române în raport cu cele din cnezatele slave. Abordarea comparativă, corelată cu generalizarea și particularizarea, este metoda care ne va ajuta să înțelegem semnificația atributelor prezente și a celor care lipsesc în cadrul unui sistem. Totodată, ne va permite să utilizăm și să comparăm concepte venite din alte discipline conexe istoriei.

Abordarea sistemică este una dintre metodele cunoașterii științifice care permite studierea elementelor aflate în raporturi și conexiuni reciproce, sau o anumită organizare și formează o unitate funcțională, în cazul nostrum - domeniul. Analiza vizează descompunerea și studierea în parte a elementelor, iar sinteza facilitează cunoașterea prin reuniunea elementelor obținute prin analiză și stabilirea legăturilor dintre acestea în cadrul structurii sistemului.

O investigație realizată în câmpul istoriei sociale impune selecția riguroasă a metodelor cantitative, utilizate în cercetare pentru a reda anumite fapte și procese istorice prin valorificarea datelor cantitative, numerice, sau în studierea formelor de comportament uman. Controversa în jurul acestor metode se concentrează pe formele pe care le îmbracă ea și câmpul cercetării – cercetare totală sau pe eșantioane. Adaptată nevoilor istoricilor este analiza statistică a unei serii, numită „istoria serială” sau „cuanto-istoria”, care indică, de exemplu, date cu privire la numărul și dinamica populației dintr-un spațiu, prețul bunurilor, veniturile și taxele achitate de stările sociale, tranzacțiile de piață etc., toate exprimând diferite fațete ale «vieții materiale» în care are valoare «pondera numărului».

Căile și modalitățile de dezvoltare ale domeniilor laice și ecleziastice. Studiul problemei ce vizează domeniile laice și ecleziastice în Moldova medievală este o investigație complexă, care trebuie să identifice, în contextul istoric al epocii, căile și modalitățile de constituire și de dezvoltare a formelor de stăpânire a pământului, drepturile de proprietate asupra bunurilor, regimul de autoritate, structurile economice și sociale etc. Sursele perioade reflectă o mare diversitate în procesul de acumulare, concentrare și de exploatare, cu ajutorul oamenilor aservii, a bunurilor în cadrul domeniilor. Este

vorba de danii de sate i alte bunuri imobile (vii, prisăci, iazuri, mori etc.), localității întemeiate prin colonizare, cumpărările, vânzările i schimburile de bunuri, privilegiile de imunitate, structurile sociale teritoriale i statutul juridic al persoanelor, cât i practicile economice de exploatare a bunurilor concentrate pe un domeniu. Nu vom recurge la estimări asupra ponderii anumitor elemente în cadrul sistemului de bunuri, fapt care depășește obiectivele acestui articol, ci vom recurge la o analiză selectivă a documentelor interne care atestă procesul creării domeniilor în judeele Tigheci, Chilia i Cetatea Albă ale ării Moldovei. Pentru acest tip de cercetare documentele interne constituie sursa principală de informare, dat fiind faptul că actele emise de instituiile statului nu numai că autorizează, dar i certifică sub aspect juridic drepturile de stăpânire asupra bunurilor i toate tranzacțiile de pe piață.

Una dintre primele consemnări documentare a unei danii funciare în ținutul Tigheci, făcută de domnie unui boier, vizează actul datând din 8 octombrie 1434, când Ștefan II dăruia lui Giurgiu Atoc un sat la obârșia Sărutei, unde este «*jude Fătu și Ilie*» [9, p. 398-399]. Pe 13 iunie 1436, Ilie voievod îl răsplătea pe Pan Mihail Stângaciu, pentru dreapta și credincioasa slujbă, cu satele «*unde a fost Oană Albul*», pe Pârâul Fântânilor, și *Mănești*, ambele în inutul Tigheci [10, p. 211-212]. Potrivit informaiilor actului din 8 martie 1533, Petru Rareș dăruia lui Stepan, pârălab de Orhei, două sate în Tigheci, unul la Ialpuh, la Stângăceni, altul la gura Malurilor, lângă heleșteul lui Coțofană [11, p. 20-24]. Din hrisovul de întărire emis de cancelaria lui Alexandru Lăpușneanu, la 30 aprilie 1554, aflăm că voievozii Ilie i tefan II au dăruit lui Ignat Stolnic un sat pe Prut «*unde a fost Ștefan Negrul*», o seliște pe Sărata i o jumătate din satul *Jemăroaia* [12, p. 61-62].

Domeniile unor mănăstiri vor crete, de asemenea, în rezultatul daniilor domnești în bunuri concentrate în inuturile din sudul Moldovei. tefan cel Mare închina mănăstirii Putna, la 2 iulie 1502, câteva sate localizate în raionul Cahul: *Balintești* și *seliștea lui Manea*, în gura Frumușitei, *Frăceni*, pe Frumoasa, *Șcheia*, la gura Frumoasei, *Fîntîna Măcișul*, «*unde a fost Fălcin*» și Iezerul Roșu, pe Prut [13, p. 501-503]. Două acte emise la 25 mai 1546, arată că domnul Petru Rare înzestra lăcașul monahal de la Moldovița cu mai multe bunuri în Tigheci: satul *Săliște*, pe Prut, jumătate din iezerul Oreahov, jumătate din balta domnească Covur, de la Dunăre, împreună cu bălțile și gârlele ce ies din lacul Cahul și se varsă în Ialpuh [14, p. 409, 518-519]. La 29 ianuarie 1588, Petru Șchiopul întărea mănăstirii Galata satul Drăgănești, pe Cahov, din ținutul Tigheciului, o danie a lui Sima, fost mare vameș [15, p. 375-376].

În cele mai dese cazuri daniile domneti, al căror beneficiari erau boierii, se făceau pentru remunerarea muncii, *pentru slujbă*, adică pentru serviciile militar sau civil prestat domnului i ării. În practica succesiunii patrimoniului i la orice schimbare de stăpân se solicita de la cancelaria domnească uric de întărire asupra bunurilor deinite. Cât privete reglementările referitoare la constituirea și natura juridică a fundațiilor religioase românești, a bunurilor dobândite și administrate de ele în rezultatul unei danii, ele se conțin în dreptul de ctitorie, care s-a realizat potrivit canoanelor i normelor juridice bizantine i româneți. Canonic, orice donație către o instituie religioasă este irevocabilă. În acest caz, întăririle domnești aveau o funcție

de publicitate autentică și de certificare notarială, totodată, o măsură de protecție pentru eventualele revendicări ale moștenitorilor îndreptățiți să reclame bunurile donate de predecesori sau de ei. Pe de altă parte, ctitoria se aproba de domn în virtutea principiului dreptului suprem al acestuia asupra pământului (*dominium eminens*). În cadrul puterii sale autocratice, întărirea reprezenta o milă, o dăruire, un semn de generozitate ca răspuns la actul de închinare către domn al supusului [16].

Alte surse ale perioadei amintesc despre autorizări domneti pentru întemeierea de sate în inuturile sudice – regiune, care datorită specificului ei, era mai puțin populată în raport cu centrul și nordul Moldovei. Ele prezintă anumite aspecte ale procesului colonizării rurale în care au fost implicați ca organizatori boieri și clerici. Sugestive sunt câteva documente interne datând din domnia lui tefan cel Mare. Pentru dreaptă și credincioasa slujbă voievodul întărea, în 1502, lui Dobrotă și Lupul un loc pustiu în ținutul Tigheciului, situat pe Pârâul Grecului, la Săliște tătărescă și Fântâna Popișoara, ca acelea să întemeieze un sat cu 20 de case [17, p. 499-500]. Un an mai târziu, Ștefan Cel Mare întărea lui Stan și fraților săi Ion, Șerban și Ichim un loc pustiu pe Cahove, la Fântâna lui Vlad, pentru că să formeze un sat de colonizare [18, p. 506]. Potrivit informației conținute în actul emis la 15 martie 1527 [19, p. 239-240], Petru Rareș îi dăruia lui Vitolt, pentru dreaptă și credincioasă slujbă, un loc pustiu [20] pentru fondare de sat, situat pe Ialpuh, mai sus de gura Radurcasei, în gradiște, la Tigheci.

În privința mănăstirilor implicate în crearea de sate prin metoda colonizării în judeele sudice ale Moldovei s-au păstrat puține surse interne, care deseori conțin informații lapidare și incomplete. Hrisovul dat mănăstirii Probota la 18 august 1438, facea cunoscut că domniile asociații Ilie și Ștefan II au dat „o pustie mănăstirii din Poiană, unde este egumen Dosoftei, lângă pricuturile de la Hârlău ca să-și întemeieze sat” [21, p. 264-266].

În calitate de reprezentanți ai elitelor sociale medievale, atât clericii cât și boierii, potrivit reglementărilor religioase și juridice, au avut posibilitatea să-și creeze patrimoniul în baza bunurilor obținute nu numai din daniile, dar și prin cumpărări-vânzări și schimburi de averi. Potrivit hrisovului de întărire domnească din 13 martie 1489, Ștefan cel Mare întărea lui Lupe Armaș o bucată de pământ din hotarul Alboteștilor, la gura Sărutei, cumpărată de la Nastea și familia ei, și o seliște mai sus de gura Sărutei, în Tigheci, cumpărată de la Stanciul jude. Valoarea bunurilor cumpărate constituia 230 de zloi tătărești [22, p. 91-94]. Din actul emis la 1 iulie 1519 de cancelaria lui Ștefăniță voievod, cunoaștem că Toader, pârcălab de Cetatea Nouă, a cumpărat de la Anușca și sora ei Stanca, fetele Marinii, satul *Tociani, pe Prut*, (r. Cantemir) și altul «unde a fost Borzea», contra sumei de 150 zloi tătărești [23, p. 150]. Uricul de întărire dat lui Apostol, vameș polonez, de Alexantru Lăpușeanu la 30 martie 1554, viza locul *Bărboșii*, pe Ialpuh, situat între Gura Ruduroasei, gura Biboului și Fântâna Ialpuhului spre vest (lângă Bolgrad) [24, p. 54-55]. Ocina a fost cumpărată cu 400 zloi tătărești de la Eremia și sora lui Ana, copiii lui Onufrie Barbovschi, portar de Suceava.

Iliș Rareș, la 5 aprilie 1548, întărea mănăstirii Dobrovăț satul *Fântâna Cahova*, cumpărat de la Țicău, fost armaș, cu 600 zloi tătărești, bani lăsați mănăstirii de Mariuca, fiica lui Bogdan Voievod [25, p. 571]. Cazul achiziției satului *Șivița*, cu vad

de moară pe Prut, de către mănăstirea Galata este concludent în cunoașterea practicii. Hrisovul emis la 3 aprilie 1588, pentru ctitoria sa de Petru Șchiopul, arată că satul, care anterior a fost a lui Ștefan cămătarul, a fost scos la vânzare deoarece acesta a păgubit domnia cu 6000 de aspri și numai călugării de la Galata s-au oferit să achite suma. Drept mulțumire pentru acest gest domnul miluiește mănăstirea Galata cu satul *Drăgănești*, pe apa Cahului [26, p. 382-383].

În anumite situații mănăstirile și boierii Moldovei solicitau acordul domniei pentru a autoriza schimburile de sate și alte bunuri între ei. Tranzacțiile se realizau din rațiuni economice cu scopul de a concentra satele în cadrul unui domeniu, pentru a administra mai eficient satele, a supraveghea populația și a exploata bunurile de aici. La 24 iunie 1521, Ștefăniță voievod întărea lui Petru Ungureanul a treia parte din satul *Lipăești*, pe care a obținut-o în urma schimbului, realizat cu unchiul său Mândrea, pentru jumătate din viaa acestuia de pe dealul Hârlăului [27, p. 187-188].

Privilegiile de imunitate de care au beneficiat în perioadă instituțiile ecleziastice, mai puțin nobilii, au oferit condiții prielnice dezvoltării domeniilor ecleziastic și laic în baza avantajelor economice pe care le valorificau imunitățile. Aceste tipuri de acte interziceau slujbașilor statului să-și exercite atribuțiile fiscale, administrative și judecătorești în domeniile beneficiarilor de imunități, care obțineau drepturi de a governa, a percepe dări în folos propriu, precum și o jurisdicție de excepție asupra oamenilor dependenți din teritoriu. Sugestiv este privilegiul emis în beneficiul mănăstirii Neam la 1 aprilie 1470, prin care Ștefan cel Mare oferea călugărilor dreptul să trimită trei care după pește la Chilia, Cetatea Albă sau Nistru, scutite de taxe, în sensul că „vamă să nu plătească nicăieri, nici prin târguri nici prin sate, fie că vor avea ceva de vândut ori de cumpărat sau la Chilia, sau la Dunăre, sau la Bălți, sau la Cetatea Albă, nici la Nistru, nici la Lăpușna, nici la Țuțora, nici la Iași, nici la Vadul Călugăresc, nici la Vaslui, nici nicăieri altundeva, nici la cetăți, nici la porți” [28, p. 244]. Petru Rare a oferit mănăstirii Probota câteva dării în Tigheci, constând în satul Văleni, iezorul Belev și gârlele acestuia. Ele au fost supuse regimului privilegiat al branitiei, deoarece nimeni nu putea, fără acordul egumenului, să taie lemne sau mlăjeț, ori să prindă pește în lacul Belev și gârlele de aici [29].

Sub aspect al organizării și funcționării un domeniu medieval forma o unitate social-economică în care coexistă diferite ramuri de producție - cultura plantelor îmbinată cu meșteșugurile rurale, cât și schimbul în interiorul și în afara domeniului. Aceste practici erau destinate nu numai a satisface necesitățile în produse strategice ale comunităților, dar și pentru a fi vândute pe piață, formând, astfel, baza veniturilor unei economii domeniiale.

La finele acestui articol, precizăm că el nu constituie un studiu în sensul clasic al termenului și al procesului, ci mai degrabă un îndrumar metodic și o invitație de a continua cercetarea instituțiilor, a structurilor sociale și economice din zona Dunării de Jos, prea puțin reflectate în istoriografie. Indiscutabil, studii publicate despre domeniile laice și ecleziastice (domnii, boierii, mănăstirile, a episcopilor) din regiunea evidențiată sunt puține, fapt ce necesită, în baza acumulării și de noi surse

documentare, noi contribuții. Prin urmare, intenția noastră este de a oferi un suport metodologic de orientare, deși modest, dar necesar investigațiilor în această direcție.

Note

1. Igor Sava, *Domeniul mănăstiresc în ara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea*, Editura Pontos, Chișinău, 2012.
2. Sub aspect instituțional avem în vedere, în primul rând, apariția fundațiilor religioase și a domeniului ecleziastic ca rezultat al dezvoltării dreptului de ctitorire - instituție de origine bizantină. Actul de ctitorire a reprezentat o componentă importantă a ideologiei medievale în spațiul ortodox, proces în care au fost implicați reprezentanți ai diferitelor structuri sociale - de la monarhi, nobili, ierarhi la orășeni și comunități rurale.
3. R. Fossier, *Pământul*. În: *Dicționar tematic al Evului Mediu Occidental*, editat de J. Le Goff, J.-C. Schmitt, Iași, 2002.
4. Problema domeniului „feudal” a fost pe larg dezbătută în trecut, fapt care indică complexitatea ei. Spațiul acordat acestui articol nu ne permite de a sintetiza sensul acestor dezbateri, dar pentru unele aspecte generale poate fi consultată lucrarea subsemnatului „*Domeniul mănăstiresc în ara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea*”, Chișinău, 2012, p. 14-19, inclusiv notele 4-7.
5. Al. I. Gonța, *Documente privind istoria României, A, Moldova, Indicele numelor de locuri*, ediție îngrijită de I. Caproșu, București, 1990.
6. Vezi cunoscutele studii ale lui M. Bloch, *Les Caractères originaux de l'histoire rurale française*, Paris, 1931; Idem, *La Société féodale*, 2 vol., Paris, 1939-1940; Idem, *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, Paris, 1941 (inclusiv edițiile în alte limbi).
7. Vezi disputa dintre P. Vinogradov și F. W. Maitland pe tema feudei medievale. În: P. Burke, *Istorie și teorie socială*, București, 1999.
8. I. Sava, *op. cit.* Vezi capitolul I.
9. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan Cel Mare*, vol I, Iași 1931.
10. *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. I, (1384-1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975.
11. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade, documente slavo-române*, vol. IX, Iași 1914.
12. *Documente privind istoria României, A, Moldova, veac. XVI, vol. II, (1551-1570)*, București, 1951.
13. *DRH, A, Moldova, vol. III, (1487-1504)*, alcătuit de L. Șimanschi, București, 1980.
14. *DIR, A, Moldova, veac. XVI, vol. I, (1501-1550)*, București, 1953.
15. *Ibidem, A, Moldova, veac. XVI, vol. III, (1571-1590)*, București, 1951.
16. Pentru aceasta vezi câteva surse: A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul istoriei românilor*, Chișinău, 1937. p. 217, 260; Minea, I., Boga, L., *Cum se moșteneau moșiile*. În: *Cercetări Istorice*, nr. 1-2, București, 1940; Gh. Cronț, *Dreptul de ctitorire în Țara Românească și Moldova. Natura juridică a fundațiilor religioase în Evul Mediu*. În: *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV, București, 1960, p. 91-97; V. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 173-174, 179.
17. *DRH, A, vol. III.*
18. *Ibidem.*
19. *DIR, A, XVI/1.*
20. Prin sintagma „locuri pustii” indicate în actele interne, pornind de la ideea acceptată în istoriografie că în Evul Mediu nu exista pământ fără stăpân, avem în vedere faptul că acestor unități funciare le lipseau oamenii care să le lucreze, deci nu erau populate, fapt care constituia motivul principal al colonizărilor.
21. *DRH, A, I.*
22. *Ibidem, A, III.*
23. *DIR, A, XVI/1.*
24. *Ibidem, A, XVI/2.*
25. *Ibidem, A, XVI/1.*
26. *Ibidem, A, XVI/3.*
27. *Ibidem, A, XVI/1.*
28. *DRH, A, II.*
29. Vezi *DIR, A, XVI/1, nr. 373, 374, 450.*

**POLITICA AUTORITĂȚILOR ȚARISTE ÎN BASARABIA ÎN PRIMA
JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA: DE LA INTEGRARE LA
DEZNAȚIONALIZARE**

*(Политика царской власти в Бессарабии в первой половине XIX века: от интеграции к
денационализации)*

LUCIA SAVA,

doctor în istorie, conf. univ.

*Universitatea Pedagogică de Stat «Ion Creangă»
din Chiinău*

The study aims is to analyze the subject concerning the directions of Russian policy to colonize the region Bessarabia with other ethnic groups than Romanian. The author points out the consequences of the policy of Russification and denationalization of Bessarabia in Tsarist period (1812-1918). The research has allowed the author to highlight the fact that the policy of Russification and colonization of Bessarabia followed by the tsarist authorities failed; early twentieth-century Romans remain the most majority population in the province.

Prin semnarea tratatului de pace de la București din 16/28 mai 1812, a fost consimțită anexarea teritoriului Moldovei de est la Imperiul Rus. Pământurile nou cucerite, denumite din 1813, **Basarabia** [1], au constituit obiectivul preocupărilor autorităților ariste pe întreg parcursul secolului al XIX-lea. Încă din primii ani ai anexării, acestea au urmărit două scopuri principale în politica promovată în Basarabia. În primul rând, este vorba despre integrarea cât mai rapidă a provinciei în structurile social-politice ale imperiului, care presupunea asimilarea populaiei autohtone, prin lichidarea specificului național românesc și rusificarea acesteia. Cea de-a doua direcție viza interesele geopolitice și strategice ale Imperiului Rus, tendințele sale de expansiune în Sud-estul Europei. Sub acest unghi de vedere, guvernul urmărea cultivarea unei imagini atractive a modelului rusesc de bună guvernare în ochii popoarelor balcanice. Trebuie menționat faptul, că cele două obiective se aflau, totuși, în permanentă contradicție. În primele două decenii după anexare s-a acordat preferință celui de-al doilea scop, nefiind neglijat nici primul, care va deveni dominant către sfârșitul anilor 20 ai secolului al XIX-lea.

Politica autorităților țariste s-a extins asupra direcțiilor esențiale ale societății basarabene: aceasta s-a manifestat în organizarea politică-administrativă, în relațiile social-economice, în viața națională-culturală a provinciei, lăsându-și amprentele și asupra mentalității basarabenilor.

Pentru a înțelege mai bine esența schimbărilor intervenite în Basarabia ca rezultat al eforturilor administrației ariste de a integra provincia în ei, populația românească a provinciei reprezenta o majoritate covârșitoare (aproximativ 86%). Acest fapt punea în gardă autoritățile ruse. Pentru a o supune unei asimilări cât mai rapide, începe o colonizare masivă a ținutului, în rezultatul căreia, ponderea populaiei românești va înregistra o continuă scădere. Potrivit opiniei lui Zamfir Arbore, înainte

de anexare în Basarabia locuiau nu mai mult de 25-30 000 de locuitori de altă origine, decât cea românească [2, p. 95-96].

Aceeași opinie o împărtășește și V. Zelenciuc, care susține, că «*până în secolul al XIX-lea, în comparație cu numărul locuitorilor băștinași ai țării – moldovenii, greutatea specifică a populației de naționalitate străină era mică, constituind nu mai mult de 10%.*»[3, p. 149].

Majoritatea absolută a românilor era atât de clară în Basarabia, încât practic nu există niciun recensământ oficial rusesc care să o dezmințită sau să o pună sub semnul îndoielii. Convingătoare în acest sens este și unanimitatea observatorilor, statisticienilor și călătorilor, ruși și străini, personalități importante ale perioadei, care vizitând Basarabia, au consemnat zdrobitoarea preponderență a românilor în regiune, chiar dacă recensămintele nu menționau întotdeauna acest lucru.

Astfel, într-una dintre publicațiile ruse din perioada țaristă, situația demografică a Basarabiei la începutul secolului al XIX-lea este prezentată astfel: «*Populația rurală era constituită din locuitori români autohtoni și un număr neînsemnat de coloniști bulgari, cu excepția Bugeacului, care era pustiu după evacuarea tătarilor bucegeni. În orașe, pe lângă români, mai locuiau: greci, armeni, evrei și, parțial, fugari ruși*»[4, p. 151].

În primii ani ai anexării, pentru a da senzația unei perpetuări a vechilor stări de lucru și pentru a asigura o tranziție lentă și abilă de la un regim la altul, autoritățile țariste au păstrat specificul local, particularitățile de organizare administrativă și juridică regionale. Cu acest scop, amiralul P. Ciceagov a numit la 23 iulie 1812, în calitate de guvernator civil al Basarabiei pe boierul român Scarlat Sturdza, primul și ultimul guvernator de origine română al Basarabiei, refugiat de multă vreme în Rusia. În *Instrucțiunile...* date de P. Ciceagov în 1812 acestuia, se menționa că: «*Este necesar de a da posibilitate locuitorilor din Basarabia să resimtă avantajele unei administrații părintești și generoase și să se atragă, în chip ingenios, atenția popoarelor vecine asupra acestei provincii. Ultimul război a antrenat mințile și speranțele moldovenilor, sârbilor și ale altor popoare atașate de Rusia [...] este necesar să menținem atașamentul acestor popoare și să-l ocrotim de influența dușmanilor noștri. Această constatare vă va servi drept bază pentru toate acțiunile Dumneavoastră în funcția respectivă*»[5, p. 180-181].

Așadar, în decursul primului an de ocupație, Basarabia a fost administrată conform vechilor obiceiuri și legi ale Moldovei. Abia la 2 februarie 1813 este instituit guvernul provizoriu al Basarabiei, alcătuit din două departamente, în cadrul cărora boierii moldoveni dețineau majoritatea funcțiilor în guvern (în proporție de 7:12). Celelalte funcții le dețineau foștii funcționari ruși care au activat în Principatele Române în perioada 1807-1812. La 17 iunie 1813, Scarlat Sturdza este eliberat, pe motiv de boală, din funcție de guvernator al Basarabiei și înlocuit de generalul I. Hartingh. Acesta, ignorând stipulațiile *Regulamentului privind administrarea provizorie a Basarabiei* din 23 iulie 1812 [6, p. 21] referitoare la conservarea legislației și obiceiurilor locale, accelerează procesul de transformare a Basarabiei într-o

obișnuită gubernie rusească. Ca urmare, are loc substituirea funcționarilor moldoveni cu funcționari ruși, este ignorată tot mai frecvent legislația locală, practic începe o nouă etapă, mai intensă, de integrare a Basarabiei în componența Imperiului arist.

Alarmați de aceste abuzuri, boierii moldoveni expediază, prin intermediul mitropolitului G. Bănulescu-Bodoni, mai multe demersuri împăratului Alexandru I, Consiliului de miniștri și Consiliului de Stat, inclusiv solicitarea de a numi drept guvernator o persoană din rândul boierilor autohtoni, care însă, sunt neglijate de autoritățile ruse.

Reacțiile populației bășinice nu s-a lăsat mult timp așteptate. Protestul față de anexarea Moldovei de răsărit, cât și față de politica de rusificare și-au găsit expresie în strămutările masive ale populației din Basarabia în dreapta Prutului. Fenomenul migrației în masă a populației românești din Basarabia avea la bază mai multe motive. Unul dintre ele a fost teama țăranului moldovean de eventuala introducere a șerbiei în provincia ocupată. Din această cauză, au fost cazuri în care sate întregi, în frunte cu preoții lor, «au fugit peste Prut»[7, p. 40]. Reprezentative sunt, în acest sens, afirmațiile lui I. Nistor, potrivit cărora: «...moldovenii fugeau cu duiumul dincoace de Prut, temându-se ca *robia muscălească* să nu fie introdusă și în noua oblastie...»[8,p. 205]

În al doilea rând, abandonarea Basarabiei de către miile de români era dictată și de maltratarea și umilirea la care erau supuși românii basarabeni din partea autorităților țariste. Vexațiunile cazacilor și soldaților ruși, cazați pe la casele bășinașilor, intimidările și comportamentul discriminatoriu al poliției rusești față de populația românească din târgurile și satele basarabene, a constituit o altă cauză a acestui exod.

Însă, amplificarea migrației basarabenilor peste Prut alarma autoritățile rusești. Acest fenomen afecta imaginea autorităților țariste în fața popoarelor balcanice. Guvernul a încercat să intervină pentru a opri procesul, a fost fortificat hotarul pe Prut. Cu toate acestea, exodul n-a fost curmat.

Înelegând că Basarabia are o poziție favorabilă din punct de vedere strategic, guvernul țarist a căutat să ia măsuri suplimentare pentru a crea în această regiune o situație mai stabilă. Cu scopul de a-și constitui o bază socială trainică, el a inițiat o amplă acțiune de colonizare. Politică de colonizare a Basarabiei are o serie de particularități, manifestate în mod deosebit printr-un caracter accentuat de deznaționalizare a populației locale. În primul rând, era colonizată zona de sud a Basarabiei (Bugeacul), regiune în care populația era redusă numeric, deoarece în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812 câteva mii de nohai au părăsit Bugeacul, retrăgându-se la sud de Dunăre, în Dobrogea. Între anii 1808-1809 autoritățile țariste transferă restul populației nohaice din Basarabia în regiunea Taurida.

Pentru a stimula afluxul de noi coloniști, administrația rusă le garantează celor sosiți condiții privilegiate de trai, cum ar fi: scutirea de impozite și alte prestații pentru o perioadă de 10 ani, acordarea unor imense loturi de pământ (între 10 și 60 desetine), a unor credite avantajoase pe un termen lung, scutirea de încartiruire și de

serviciul militar pentru o perioadă de 50 ani (pentru etnicii germani pentru totdeauna), autonomie religioasă și culturală etc.

Cel mai mare aflux de coloniști străini veneau, însă, din guberniile rusești, pe două căi: în mod organizat și spontan. Încă la 23 aprilie 1815, Harting menționa pentru ministrul poliției S.K. Veazmitinov, că timp de un an, „din provincie au fost expulzate în guberniile Kiev, Herson, Ekaterinoslav și alte gubernii, circa 3000 de persoane.”[9, p. 19].

Politica duplicitară a guvernului țarist referitoare la migrațiile în masă înregistrate în Basarabia, este vizibilă inclusiv în tratările din istoriografia sovietică moldovenească, în cadrul cărora se menționează, că aceasta a avut un caracter contradictoriu: *«pe de o parte, le porunca autorităților locale să pună capăt prin măsuri de pedepsire adăpostirii fugarilor, iar aceștia să fie expulzați la locurile de trai de mai înainte sau să fie recrutați, surghiuniți în Siberia, iar pe de altă parte, nu se permitea deranjarea lor, dacă s-au stabilit temeinic în Basarabia»*[10, p. 605]. De fapt, remarcăm în caracterul duplicitar al autorităților ruse politica subtilă de a schimba structura populației locale cu scopul ca aceasta să poată fi asimilată mai ușor.

Ca urmare a politicii de colonizare a Basarabiei cu diverse etnii, situația demografică a provinciei s-a schimbat mult în perioada anilor 1812-1918. În primul rând, populația Basarabiei a crescut într-un ritm mult mai ridicat, în comparație cu celelalte teritorii ale Imperiului Rus, ajungând să numere în 1856 peste 990.000 locuitori. Printre ținuturile cu o densitate mai mare a locuitorilor figurează Hotin și Chișinău, urmate de Orhei și Soroca. Această creștere s-a datorat nu atât sporului natural, cât mai ales masivelor colonizări efectuate de administrația rusească. Pentru intervalul 1837-1857, statisticile oficiale demonstrează că, anual, au fost strămutați cu traiul aproximativ 21.000 de coloniști străini pe teritoriul dintre Nistru și Prut. Coloniștii așezați în Basarabia au adus contribuția lor la valorificarea teritoriului, la dezvoltarea economiei și culturii regiunii, au stabilit relații de colaborare cu populația băștinașă. Adesea în aceleași sate se așezau atât moldovenii, cât și reprezentanții altor etnii nou-venite pe aceste meleaguri. În ciuda acestui fapt, nu se poate contesta preponderența elementului românesc, care reprezentau, în continuare, majoritatea incontestabilă a populației.

Această situație este confirmată și de mărturiile călătorilor străini, care vizitează Basarabia în perioada țaristă. De exemplu, istoricul polonez J. Kraszewski consemna la 1843, că *«Populația și limba dominantă (în Basarabia) sunt românești»*[11, p. 15].

Câțiva ani mai târziu, inginerul francez de mine, X. Hommaire de Hell, vizitând Basarabia, menționa în 1845: *«La luarea în posesiune de către Rusia a Basarabiei, nogaii... renunță complet la vechile lor posesiuni, pentru a se retrage dincolo de Dunăre; nu a mai rămas în Basarabia decât populația moldovenească, populație creștină aparținând, ca și rușii, religiei grecești»*[12, p. 8].

Venind în Basarabia în anul 1862, călătorul rus Afanasiev-Ciujbinski sublinia, că, *«în afară de departamentul Hotinului, Basarabia era locuită numai de moldoveni, care ignorau total limba rusă. Limba lor era foarte apropiată de italiană*

și deriva din latină. *Moldoveanul avea o frumusețe tipică, fiind un om cu spirit larg și inima sensibilă, dar trăia în condiții grele, datorită asupririi la care era supus*». Din aceste considerente, Afanasiev-Ciujbinski se revolta împotriva «*autointitulațiilor patrioți ai poliției, care în regiunile (Rusiei) unde trăiesc populații minoritare propagă limba rusă ca mijloc al cnutului și al pumnului*»[13, p. 405].

Componența etnică majoritară a românilor din Basarabia este confirmată și de către alți cercetători ruși ai perioadei. Astfel, istoricul și omul politic P. Batiușkov, un fervent susținător al rusificării, recunoștea și el că «*Basarabia este departe de a fi rusească, atât în ceea ce privește limba, cât și viața ei. În această provincie există mulți oameni care se uită cu dor peste Prut*»[14, p. 53].

Caracterul românesc al Basarabiei este expus și de către academicianul L. Berg: «*Moldovenii sunt românii care populează Moldova, Basarabia și părți din guberniile Podolsk și Herson învecinate cu ea; în număr mic ei locuiesc și în gubernia Ekaterinoslav. Ei își spun moldovan (la plural moldoveni), iar României îi spun Moldova. Față de românii din Valahia, sau valahi, se deosebesc prin neînsemnate particularități dialectale*»[15].

Deosebit de relevante pentru confirmarea caracterului românesc al Basarabiei în perioada țaristă sunt mărturiile complete ale etnografului rus de Pauly (1862): «*Valahii, vlahii (moldavii, moldovenii), rumunii, rumânii sau românii sunt un popor ieșit în primele secole ale erei noastre din amestecul de daci, romani și slavi, spunea acesta. El e cu totul distinct de vecinii săi slavi și maghiari... La nord ei se învecinează cu rutenii, la est cu ucrainenii propriu-zisi, la sud cu bulgarii, la vest cu frații lor din Moldova și la sud-est cu Marea Neagră*». În continuare, autorul susține, că: «*Șesul care merge de la valul superior al lui Traian și până la mare, Bugeacul de altădată, căruia în antichitate i se zicea «deșertul get», totdeauna a fost locuit de locuitori sălbatici geți, pecenegi, nogai... Toată partea Basarabiei situată la nord de valul superior al lui Traian este locuită în principal de valahi sau români și de fapt n-a fost niciodată o țară independentă sau măcar separată de celelalte țări valahe... Locuitorii părții acesteia superioare a Basarabiei sunt aceiași români ca și cei de dincolo de Prut; ei vorbesc aceeași limbă și aparțin, ca și aceștia, aceleiași biserici ortodoxe grecești*». Cât privește limba vorbită de aceștia, autorul susține: «*Limba română vorbită în Basarabia este aceeași ca și în Moldova*». Prin urmare, conchide autorul: «*Valahii sau moldovenii din Basarabia centrală au rămas în toate privințele extrem de atașați naționalității lor*»[16, p. 121-123].

Aceeași opinie exprimă și căpitanul de stat-major A. Zașciuk, care a efectuat în 1862 un recensământ al populației Basarabiei. Cu această ocazie, el prezintă mărturii ample despre populația spațiului inclus între Prut și Nistru. Conform declarațiilor sale: «*Moldovenii formează majoritatea populației, aproape ¾ din cifra totală. Moldovenii locuiesc de foarte mult (timp) în regiunile centrale și septentrionale ale Basarabiei. Ei pot fi considerați ca aborigenii acestor regiuni. Moldovenii vorbesc o limbă latină stricată, amestecată cu cuvinte slave. Limba lor*

are o rădăcină latină și păstrează mai multe particularități originale ale vechii limbi a romanilor decât italiana»[17, p. 400].

Conceptiile istoricilor ruși sunt completate de afirmația geografului francez Emmanuel de Martonne, care vizitând Basarabia, susținea în 1919: *«Totul indică o țară locuită de secole și această țară este pur românească... îndată ce am intrat în Basarabia, am regăsit bogatele costume femeiești românești și câțiva bătrâni cu barba căruntă, purtând cojoc și căciulă. Acești oameni buni au statura înaltă, trăsături regulate, aerul deschis și sincer al țăranului din dealurile subcarpatice. Cu toții se numesc, în mod invariabil, moldoveni»[18].*

În același context, sunt deosebit de interesante afirmațiile autorului, care aprecia că provincia *«este locuită de o populație pestriță, unde mariajele interetnice trebuie să fie des întâlnite, iar noțiunea de rasă (naționalitate) are un termen nedeslușit», de vreme ce o persoană care se declară drept găgăuz se aseamănă mai mult cu un malorus, un bulgar – cu un român din Muntenia, iar un rus declarat nu era altceva decât o persoană a cărui tată era moldovean și mama sa – bulgăroaică»[19, p. 9-10].*

Așadar, în pofida politicii de colonizare cu elemente etnice străine și de deznaționalizare a românilor din Basarabia, urmărită de autoritățile țariste pe parcursul secolului al XIX-lea, relatările martorilor perioadei consemnează majoritatea numerică a românilor, comparativ cu celelalte etnii conlocuitoare din această provincie. Această situație este relevantă și din datele statistice oficiale ale perioadei. Semnificative sunt, în acest sens, datele Recensământului imperial de la 1897. Conform acestuia, la această dată, Basarabia avea 1 935 412 locuitori, dintre care 293 332 (15,2%) erau concentrați în orașe, iar 1 642 080 (84,8%) constituiau populația rurală. Orașul Chișinău, care avea 56 734 populație de sex masculin și 51 749 populație de sex feminin, în calitate de centru administrativ al Basarabiei, se situa pe primul loc. Recensământul, care avea la bază drept criteriu determinant limba maternă și nu apartenența etnică, prezintă componența etnică a populației Basarabiei, după cum urmează: moldovenii reprezentau 47,58% din numărul total al locuitorilor, fiind urmați de ucrainenii – 19,62% și, la o diferență mică, de evrei – 11,79%. Situația este diferită, dacă analizăm coraportul dintre populația urbană și cea rurală. Urmărind structura populației urbane, remarcăm că în orașe un procent mai mare îl reprezintă evreii – 37,1%, rușii – 24,42%, urmați de ucrainenii – 15,75% și abia, în al patrulea rând, de români (moldovenii) – 14,16% din numărul total al locuitorilor orașelor basarabene. Prin opoziție, structura populației rurale era total diferită de cea urbană: moldovenii reprezentau 53,55%, ucrainenii – 20,31%, iar evreii și rușii doar câte 7,25% și, respectiv, 5,12% din numărul total al populației rurale [20, p. 1]. Cifrele menționate ne permit să concluzionăm, că în ansamblu, politica de colonizare și de rusificare a Basarabiei a fost intensificată mai mult în mediul urban; satele moldovenești își păstrează specificul național pe tot parcursul secolului al XIX-lea. Este foarte semnificativă în acest sens, structura etnică a orașului Chișinău, capitala provinciei.

Conform aceluiași recensământ, analizând *componența națională* a populației orașului Chișinău, după criteriul limbii materne, situația era următoarea: pe primul loc se situau evreii, care reprezentau circa 45,93% (49 829 indivizi) din numărul total al locuitorilor orașului (108 483, pentru comparație, în întregul județ Chișinău evreii reprezentau doar 19,48% din numărul total al populației, ceea ce înseamnă că în oraș erau concentrați cu aproximativ 30% mai mulți evrei decât în județ) [21, p. 2-3]. Aceștia erau urmași de vorbitori de limbă rusă (32 722 locuitori, 30,16%, în timp ce în județ rușii, ucrainenii și bielorușii constituiau doar 13,81% din numărul total al populației) și abia pe locul al treilea se situa populația băștinașă, moldovenii, care constituiau 17,58% (19 081 locuitori) în oraș și 62,90% în județ. În afara naționalităților deja prezentate, în orașul Chișinău mai locuiau polonezi (2,99%), nemți (1,17%), bulgari (0,85%), precum și un număr nesemnificativ de armeni (0,34%), greci (0,28%), țigani (0,13%), turci (0,03%), etc.[22, p. 2-3].

Contrastul existent între urbanizarea lentă a populației românești, comparativ cu celelalte etnii conlocuitoare din Basarabia este evidențiat și de N. Babilunga, care menționează că: «*Nivelul scăzut al urbanizării moldovenilor era determinat de procesele de migrațiune din secolul al XI-lea, când sporirea contingentului de locuitori orășeni decurgea intens, dar nu atât pe contul afluxului populației rurale a Basarabiei spre orașe, ci mai curând în urma colonizării organizate de guvern și al celei spontane*»[23, p. 25].

Totuși, în pofida datelor complexe pe care le conținea, Recensământul imperial de la 1897 a fost supus numeroaselor critici din partea cercetătorilor. Încă în 1907, V. N. Butovici, care deținea funcția de director al școlilor din Basarabia, a acumulat un bogat material etnografic, publicat în anul 1916, urmărind scopul studierii în continuare a procesului «românizării rapide a populației ne-moldovenești, cu precădere a celei ucrainene»[24, p. 3]. În baza materialului statistic acumulat, autorul menționează privind datele înregistrate în timpul recensământului: «*Cea de-a patra naționalitate, după număr, o reprezintă rușii. În realitate, numărul lor este mai mic decât cel pe care îl indică recensământul, deoarece împreună cu ei au fost incluse în calcule aproape toate persoanele instruite din gubernie care utilizează limba rusă literară*»[25, p. 23].

Aceeași idee este susținută de istoricul basarabean Ștefan Ciobanu, care scria cu referință la această problemă, că autoritățile rusești «...*îi considerau ruși pe moldovenii care știau rusește, fiind trecuți în recensământ la rubrica ruși*»[26, p. 31].

Trebuie menționat, însă, că autoritățile țariste urmăreau evoluția demografică a populației imperiului, îndeosebi, în ceea ce privește structura ei socială și confesională, dar nu și componenta ei etnică, chiar dacă acesta includea un conglomerat de etnii [27, p. 20]. Această “deficiență” a statisticilor demografice imperiale este consemnată și de Alexei Miller, care susține, că «*până la primul război mondial, statistica oficială imperială nu a operat cu termenul de etnie*»[28, p. 172]. Tendința autorităților țariste de a nu reflecta veridic situația demografică a imperiului sub aspectul ei etnic, a determinat anumite carențe reflectate în datele Recensământului imperial din 28

ianuarie 1897, care rămâne, totuși, izvorul cel mai complet și mai amplu referitor la situația demografică a Imperiului Rus la interferența secolelor XIX-XX.

Aadar, la începutul secolului al XIX-lea teritoriul dintre Prut și Nistru s-a aflat la intersecția intereselor geopolitice a celor trei imperii: rus, austriac și otoman. Ca rezultat al războiului ruso-turc din anii 1806-1812, acesta va fi încorporat la Rusia aristă, care va implementa o politică de asimilare a populației autohtone, de colonizare a teritoriului cu etnii străine și de deznationalizare intensă, fapt care va determina stoparea procesului de dezvoltare a conștiinței naționale a basarabenilor autohtoni. În pofida eforturilor autorităților ariste de integrare a provinciei (1812-1918), românii din Basarabia au rezistat și i-au păstrat limba și cultura strămoșilor.

Note

1. Referitor la semnificația și arealul geografic atribuit termenului de *Basarabia*, trebuie menționat faptul, că acesta desemna inițial Bugeacul, zona restrânsă de la nordul gurilor Dunării, care se afla sub dominația otomană. Ulterior, acest termen a fost extins la întreg teritoriul cuprins între Nistru și Prut. „Nume fals și fără rost”, cum avea să declare, un secol mai târziu, istoricul Nicolae Iorga.
2. Arbore, Z., *Basarabia în secolul al XIX-lea*, București, 1898.
3. Зеленчук, В. С., *Население Бессарабии*, Chișinău, 1973.
4. *Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год*, Chișinău, 1862.
5. A se vedea lucrarea lui Nistor, I., *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991.
6. Purici, Șt., *Istoria Basarabiei*, București, 2011.
7. Scurtu, I., Almaș, D., et al., *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, București, 1998.
8. Nistor, I., op. cit.
9. Despre colonizarea în masă a Basarabiei de coloniști străini, veniți din interiorul Imperiului Țarist ne relatează Ion Nistor în lucrarea menționată anterior.
10. *История Молдавии. Документы и материалы*, Chișinău, 1969, tom III, p. II.
11. Citat de Ciobanu, Șt., *La Bessarabie. Sa population. Son passé. Sa culture*, Bucarest, 1941.
12. Ibidem. Convingătoare în acest sens este și lucrarea lui Pelivan, I., *Les droits des Roumains sur la Bessarabie*, Paris, 1920.
13. Mușat, M., Ardeleanu, I., *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983.
14. Батюшков П. Н., *Бессарабия. Историческое описание*, Санкт-Петербург, 1892.
15. L.S.Berg, *Populația Basarabiei, componența etnică și numărul*, Petrograd, 1923. Boldur, A., *Istoria Basarabiei*, București, 1992, p. 492.
16. Crihan, A., *Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse rusești, în Basarabia*, Chișinău, nr. 11, 1991.
17. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, op. cit. Pentru detalii, a se vedea și lucrarea lui A. Защук, *Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область*. Санкт-Петербург, 1892.
18. *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, Tomul XXXVII, 1916-1918, București, 1919, articol publicat inițial în ziarul *Journal des débats*. A se vedea și: E. de Martonne *What I have seen in Bessarabia*, Paris, Imprimerie des Arts et des Sports, 1919.
19. *Ibidem*.
20. *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. III. Бессарабская губерния, Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел*, 1905.
21. *Ibidem*.
22. *Ibidem*.
23. Бабилунга, Н., *Национальный состав городского населения Бессарабии в эпоху империализма*, М. 1979.
24. В. Н. Бутович, *Материалы для этнографической карты Бессарабской губернии*, Киев, 1916.
25. *Ibidem*.
26. Șt. Ciobanu, *Basarabia. Populația, istoria, cultura*, București-Chișinău, 1992.
27. Poștarencu, D., *Populația urbană a Basarabiei în recensământul din 1897 // Destin românesc*, nr. 1, 2003, p. 104-114. De același autor, *Componența etnică și nivelul de instruire al populației urbane din Basarabia // Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 3, Chișinău, 2004, p. 44-58.
28. Миллер, А., *Империя Романовых и национализм*, Москва, 2006.

АНАРХІСТИ ТА РОБІТНИЧИЙ РУХ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ ст.: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ (на матеріалах півдня України)

В. А. САВЧЕНКО,

к.і.н., доцент,
*Одеський державний університет внутрішніх справ
(Україна)*

Твердження про анархістів, як про маргіналів відірваних від робітничого руху, активно поширювалося політичними конкурентами анархістів протягом усього ХХ ст. Ставлення радянських і пост-радянських істориків, політологів, соціологів до анархістського руху, як до чогось несерйозного (навіть комічного), що невідомо як з'явився і підтримувався або «диваками» або «бандитами», стало природним для «фундаментальних досліджень» значної кількості істориків, що намагалися показати анархізм, як «квазіполітичне явище, що межує з криміналом», що анархісти проводять «терор заради терору, грабежі – заради грабежів». Але, акти терору анархісти проводили з метою «підштовхнути» протестний рух серед робітників, а експропріації – для підтримки революційної організації і робітничих страйків..

Починаючи з часу «Союзу непримиренних» (1903 р.) пропаганда анархістів була спрямована на робітників – тисячами анархісти видавали листівки з красномовними назвами: «К товарищам рабочим», «К товарищам рабочим и крестьянам», «К товарищам рабочим и морякам» (близько сотні випусків подібних прокламацій тільки по Одесі). У 1905-1908 рр. анархістська пропаганда в Одесі захопила частину робітників заводів, майстерень і елінгів «РОПИТ», портових вантажників, матросів і кочегарів торгового флоту, робітників заводів: Белліно-Фендеріха, сільськогосподарських машин Гена, жерстяних виробів Вальтуха, ливарного заводу Шполянського, стеаринового заводу, заводу білої жерсті, коркового заводу Арпса і Юліуса, тютюнової фабрики Попова, цукрово-рафінадного заводу Бродського, низки друкарень і булочних. Анархісти працювали у «Спілці типографських робітників», у «Революційному синдикаті робітників по упаковці фруктів»[1].

Лідерами анархістського руху були колишні есери і соціал-демократи, що знали на пропаганді серед робітників (лідер анархістів-синдикалістів Я. Кириловський-Новомирський очолював робітничі групи РСДРП на одеському Пересипу). Майбутні анархісти проходили «політичну підготовку» у лавах соціалістичних партій, але стратегія цих партій не задовольняла радикалів, що перейшли до лав анархістів. Останні вважали, що тільки загальний робітничий страйк може змінити суспільство, звільнити робітників. Анархістські ідеологи виступали за організацію робітничих спілок, в яких вони бачили органи прямої боротьби з капіталом і зародок майбутнього безвладного

суспільства. Анархісти вважали головною ареною своєї діяльності не політичні столиці, а робітничі мегаполіси (Одеса, Катеринослав, Харків).

Анархісти відігравали важливу роль у страйковому робітничому русі, змагаючись за сфери впливу з ПСР, РСДРП, Бундом. Головною революційною силою одеські анархісти вважали робітників, що відбилося в підтримці робітничого руху, в соціальному складі груп, «спеціалізації» гуртків, адресності пропаганди та агітації, кінцевих цілях анархістського руху. Популярність анархістів у робітничому середовищі будувалося на радикалізмі і екстремізмі. Робітники сприймали анархістів як «постачальників страйкової вдачі», підтримували їхню боротьбу, в тому обсязі, в якому це відповідало миттєвим локальним завданням боротьби за свої права. Бойові дружини анархістів (1906-1907 рр.) формувалися на великих одеських заводах: Гена, «РОПИТ», «Товарищества механических и чугуно-литейных заводов Одессы», серед робітників Пересипу та каменярів Слободки. Поліцейські зведення фіксували, що на одеських фабриках анархісти «поширюють брошури Бакуніна», анархістські гуртки працювали серед майбутніх робітників – учнів елітнів адміралтейства та Одеської електротехнічної школи [2].

Частка робітників і ремісників серед анархістів Катеринослава (і в містах Катеринославської губернії) становила 70-80%, в Одесі – 50-60%. За професійною приналежністю найбільш численні серед робітників-анархістів Одеси виявилися матроси і кочегари цивільного флоту, слюсарі, токарі, металурги, електротехніки, друкарі, харчовики, кравці. Ядро «Екатеринославской федерации анархистов» склали федерації Трубного заводу, залізничних майстерень, Брянського заводу, міжзаводська Київська група «Черное знамя» займалася пропагандистською діяльністю серед робітників заводу «Арсенал», харчовиків, каретників, цукроварів.

У 1906 р. «Южно-русская группа анархистов-синдикалистов «Новый Мир» стала найбільш численною і активною анархістською групою в усій Російській імперії. К. Фейгельман писав про цю групу: «Організації анархістів-синдикалістів вдалося пустити глибоке коріння серед робітників, особливо моряків»[3, арк. 8]. Анархісти стали рушійною силою в організації профспілки працівників водного транспорту на Чорному морі. З листопада 1906 р. по березень 1907 р. в Одесі проходив потужний страйк робітників порту та матросів (мав назву «Реєстрація»), який організували анархісти-синдикалісти. На початку 1907 р. анархістів-синдикалістів в Одесі, Миколаєві, Херсоні, Севастополі, Катеринославі, підтримували близько 5 тис. чол., з яких 80% – робітники.

У 1909 р. анархо-синдикалісти, анархісти-комуністи почали відтворення нелегальної профспілки судових команд «Союзу моряків», який занепав після провалу морського страйку у середині 1907 р. На кораблях «РОПИТ» і серед портових робітників були «активізовані» профспілкові осередки, в одеському порту поширювалися листівки анархістів «Товарищи моряки и портовые рабочие!», місцева поліція інформувала департамент поліції про відновлення анархо-синдикалістської агітації серед моряків. Осередки «Союзу моряків»

були створені на пароплавах Дніпровської флотилії [4]. 1911 р. у Стамбулі створюється нелегальний зарубіжний центр «Союза черноморских моряков» – «Союз черноморских судовых команд», анархісти змогли посилити свій вплив на моряків і портовиків півдня імперії. У серпні 1911 р. в Одесі пройшов новий страйк судових команд, його підтримали водники Чорного, Азовського, Каспійського морів, Дунаю, Дніпра, Волги. В Одесі анархісти поширили листівки «Ко всем черноморским морякам» [5].

В Олександрії у лютому 1913 р. «Союзом черноморских моряков» (що об'єднав 2 тис. моряків 84 кораблів торгового флоту Чорноморсько-Азовського басейну) була проведена нелегальна I-а всеросійська конференція морських професійних організацій судових команд чорноморських, балтійських, каспійських і азовських моряків, таємних професійних організацій торгового флоту, в якій активну роль відігравали анархісти. Весною 1913 р. планувалося організувати всеросійський морський страйк. Але у січні-травні 1913 р. було заарештовано ядро групи «Союза» в кількості 233 чол., у 1914-1916 рр. продовжувалися арешти моряків-симпатиків анархістів. У 1906-1914 рр. анархісти діяли в таємних структурах «Всероссийского железнодорожного Союза», що мав свій осередок в Одесі [6].

Праця анархістів-синдикалістів та анархістів-комуністів у робітничому середовищі на півдні України не припинялася і в роки реакції і війни 1907-1914 рр., що обумовило наявність певного впливу анархістів навесні 1917 р. в одеський профспілки шевців «Голка», спілки пекарів, спілки робітників морського транспорту – «Союзе моряків», серед робітників порту, тютюнової фабрики Попова, заводів Гена та «РОПТ». Треба зазначити, що в середині 1917 р. із США в міста півдня України повернулися до сотні анархістів – реемігрантів, активістів анархо-синдикалістської профспілки «Індустріальні робітники світу» (Industrial Workers of the World), що привнесли в український робітничий рух зразки світового робітничого спротиву і анархо-синдикалістської організаційної структури.

З ініціативи анархістів, що починали боротьбу ще в 1906 р. під час страйку «Реєстрація» в Одесі був створений центр об'єднання профспілок водників в єдиний «Союз водників торгового флоту – Союз моряків і річковиків» (Комітет з організації Всеросійського союзу моряків), який був заснований на з'їзді водників у червні-липні 1917р. [7]. Правління профспілки в Одесі складалося переважно з анархістів і вони мали величезний вплив на матросів, кочегарів, вантажників порту. 14 листопада 1917 р., на загальних зборах моряків в Одесі була затверджена анархо-синдикалістська резолюція про соціалізацію торгового флоту на Чорному і Азовському морях. 5 січня 1918 р. на засіданні одеського «Союзу моряків і річковиків» був даний «старт» соціалізації флоту та заводу «РОПТ», яким стали керувати комісари цього «Союзу» – «Рада дев'яти», анархісти: В. Чернявський (голова «Союзу» та «Рада дев'яти»), Ф. Олександрович (комісар флоту), Г. Реев, М. Бацовев. Із цього часу почалася конфіскація суден, капіталів, підприємств та установ водного господарства на Чорному морі [8. С. 57].

20 січня 1918 р. в Одесі пройшов «З'їзд моряків і річковиків торгівельного флоту Чорного та Азовського морів і річок, що в них впадають» на якому анархісти «протягли» рішення про соціалізацію флоту та вільні профспілки. У березні 1918 р. на Всеросійському з'їзді водників анархісти вимагали підтвердження соціалізації флоту, його управління «Союзом моряків і річковиків», але лєнінський СНК заблокував таку постанову [9]. «Союз моряків та річковиків» у Херсоні, Керчі, Феодосії, де був помітним вплив анархістів, оголосили про соціалізацію та децентралізацію флоту у своїх портах. Хоча, ЦК моррік, що був створений в Петрограді підтримав декрет РНК РСФРР про націоналізацію флоту, в лютому 1918 р. Всеросійський з'їзд моряків підтримав це рішення, одеський «Союз моряків» вважав Чорноморський флот соціалізованим – власністю конкретних колективів моряків [10].

Після 13 березня 1918 р., часу коли австро-угорське військо захопило Одесу, анархісти оголосили торговий флот на Чорному морі «вільним» – незалежним від будь-яких державних установ і законів, намагаючись перетворити флот у «підприємство по найму». В. Чернявський по радіо оголосив «Декларацію про вільний флот» усім чорноморським державам, закликаючи наймати колективи «Союзу моряків» для вантажних перевезень. У квітні 1918 р. Рада моряків підтвердила соціалізацію флоту. Але, на II з'їзді моряків у Ростові (травень 1918 р.) більшість (досягнута за рахунок моряків із Азовського моря) відкинула анархістський план соціалізації флоту [11].

Анархісти мали вплив у шахтарських колективах Донбасу та намагалися провести у січні 1918 р. соціалізацію шахт, анархісти – залізничники виступили за соціалізацію та передачу Південно-Західної залізниці місцевому «Союзу залізничників» та створеному цим «Союзом» «Комітету п'яти». Під впливом анархо-синдикалістських гасел за соціалізацію почали виступати робітники Одеського цукрового заводу, заводу Гена та тютюнової фабрики, булочники, робітники мануфактурних магазинів і готелів. Одеська «Рада безробітних» закликала безробітних до «прямих дій» – негайного захоплення фабрик та заводів, передавши їх колективам трудящих [12].

У квітні 1919 р. «Союз водників» Одеси відроджують анархісти і анархісти-синдикалісти, головою профспілки стає анархіст А. Железняков. Ця профспілка легально існує до заняття міста білими в серпні 1919 р., а після – продовжує свою діяльність у підпіллі. З поверненням радянської влади до Одеси у лютому 1920 р. анархісти намагалися зберегти вплив на одеських робітників. 1921-1924 рр. вони були одними з організаторів страйків вантажників порту та робітників судноремонтного заводу, залізничників, шевців. На 1-у губернському з'їзді профспілок (травень 1920) до Ради профспілок було обрано 9 анархістів, а до Одеської міської Ради – 6. Починаючи з грудня 1920 р. арешти і одержавлення профспілок поступово звели до мінімуму анархістський вплив у робітничому середовищі міст півдня України [13].

Анархісти зберігали значний вплив на окремі колективи робітників починаючи з 1905 р., вони змогли сформувати постійне ядро прихильників у

середовищі професійних робітників (переважно робітників водного господарства Чорноморського флоту) яке підтримувало окремі акції анархістів до 1924 р.

Анархісти розробили унікальну теорію створення руху, який би міг перерости у загальний бунт цілого класу (страйку, повстання), в якому не було місця парламентаризму і політичним баталіям. Виходячи зі своїх теоретичних засад, анархізм повинен був стати суспільним рухом трудящих, а не формувати політичну партію, він повинен був підняти широкі маси трудящих на всіх теренах імперії. Їм особливо важливі були промислові центри. Анархісти нехтували працею у Москві і Петербурзі, бо не хотіли бути в центрі владного політичного життя, гадаючи, що політичне життя може перетворити рух у політичну організацію. Анархістські організації і групи в Російській імперії 1906-1908 рр. рахувалися сотнями, за численністю серед соціалістичних партій і рухів, поступаючись тільки РСДРП (більшовикам і меншовикам), ПСР та Бунду.

Популярність руху призводила до того, що анархістські групи та гуртки стали утворюватися повсюдно (на заводах, у ремісничих майстернях) в тому числі з людей не знайомих із теорією анархізму. Як відомо політичні рухи мають нестійкий, мінливий стан, рухливість учасників, тому анархістський рух став певним забарвленням загального робітничого руху, намагаючись привнести в нього певні ідеологічні ознаки. Не створивши єдиної партії і залишаючись ядром політичного руху, вони прагнули підштовхнути робітників і селянство до радикальних соціальних перетворень.

Література

1. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІА України). – Ф. 268. – Оп. 1. – Спр. 453. – Арк. 203; Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 5649. – Арк. 2; Державний архів Російської Федерації (далі ДАРФ). – Ф. 102. – Оп. 237 (1907). – Спр. 12. ч. 68. 1. – арк. 12; Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 314. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 184.
2. ЦДІА України. – Ф. 419. – Оп.1. – Спр. 5082. – Арк. 2; ДАОО. – Ф 314. – Оп. 2. – Спр. 146. – Арк. 4; Ф. 2. – Оп. 4. – Спр. 8269. – Арк. 9.
3. ДАОО. – Ф. 2636. – Оп. 1. – Спр. 268.
4. ЦДІА України. – Ф. 268. – Оп. 1. – Спр. 406. – Арк. 16; Ф. 339. – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 8.
5. ДАРФ. – Ф. 102. – Оп. 260. – Спр. 30. – Арк. 231; ЦДІА України. – Ф. 3850. – Оп. 2. – Спр. 31. – Арк. 22-29.
6. Волков Е.З. Среди моряков и речников торгового и военного флота (1906-1914 гг.). – М.-Пг., 1923. – С. 219-234; Адамович М. П. «Моряк» и моряки перед судом // Материалы по истории профессионального движения в России. – М., 1924. – С. 199-210; Моряк. – Одесса. – 1921. – 26 апреля, – 25 мая, – 23 июня.
7. ЦГАВМФ. – Ф. Р. 183. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 7; ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 567. – Арк. 2.
8. Джервис М. Транспортные союзы и национализация торгового флота // Профессиональная жизнь. – Одесса. – 1924. – №55. – С. 56-58.
9. Одесский листок. – 1918. – 24, 26 января.
10. ГАРФ. – Ф. Р. 6863. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 4; Ф. Р-5584. – Оп. 1. Спр. 1; Ачканов Г. Очерки Февральской и Октябрьской революции в Одессе. – Одесса, 1927. – С. 51, 54, 70.
11. ГАРФ. – Ф. Р. 6863. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 8, 12, 19; Моряк. – Одесса. – 1921. – 26 апреля.
12. Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота. – 1918. – 10 января, 31 января.
13. Одесский коммунист. – 1920. – 30 мая; Моряк. – Одесса. – 1921. – 7 ноября.

**КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ ТА ОСОБОВІ ФОНДИ ОДЕСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ОРДЕНА ДРУЖБИ НАРОДІВ НАУКОВОЇ
БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ М. ГОРЬКОГО**

Л. І. САЄНКО,

к.і.н.,
завідувач відділу
краєзнавства “Одесика”,
Одеська національна наукова
бібліотека ім. М. Горького
(Україна)

Сучасна Україна – молода держава, проте, вона має велику багатовікову історію, а в її фондосховищах зберігається безліч історичних пам'яток регіонального, загальнонаціонального та світового значення. Серед них – сотні тисяч архівних документів, першодруків, стародруків, інших рідкісних та цінних видань. Книжкові колекції та особові фонди діячів науки і культури, що зберігаються в бібліотеках і архівах України, привертають усе більшу увагу дослідників. Цій тематиці присвячується значна кількість публікацій у спеціалізованих виданнях. Особисту бібліотеку науковця розглядають як пам'ятку культури та своєрідний історичний архів доби, в яку він жив і працював.

Одеська національна наукова бібліотека імені М. Горького (ОННБ) є однією з найстаріших книгозбірень України (1829). Вона стала другою в Російській імперії, після імператорської в Санкт-Петербурзі, публічною бібліотекою і першою на території України. Імператор Микола I видав рескрипт про заснування в Одесі публічної бібліотеки за ініціативою генерал-губернатора Новоросійського краю графа М. С. Воронцова та газети «Одеський вестник». Серед її унікального фонду, що нараховує понад п'ять мільйонів видань, понад 100 мовами, чільне місце належить і книжковим колекціям. У фонді ОННБ ім. М. Горького близько 200 тис. примірників рідкісних видань і рукописів, серед них – 52 інкунабули, понад 100 палеотипів, різноманітні раритети та стародруки, зокрема, пам'ятки слов'янської писемності «Хіландарські аркуші» й «Охридські аркуші», Євангелія XI ст., а також понад 2 тис. рукописів XII-XIX століть слов'янськими, латинською, грецькою, італійською та ін. мовами.

Історія формування документального фонду найстарішої книгозбірні України досить різноманітна. З перших днів заснування і впродовж багатьох років головним джерелом її поповнення були пожертви. Одеська публічна бібліотека (1922) також створює відділ рідкісних видань та рукописів з його найцікавішим ядром – Музеєм книги. Відбір книжок для відділу здійснювався за принципами, що були прийняті на той час в усіх великих бібліотеках і

музеях, закріплені в публікаціях тогочасної завідуючої цим відділом О. Тюнєєвої [1]: рукописи, інкунабули, палеотипи, видання славетних друкарських фірм, книги церковнослов'янського друку того ж періоду, видання цивільного друку за часів Петра I, рідкісні та бібліофільські видання XVIII-XIX ст. До останніх дослідниця відносила малотиражні або знищені (чи збережені в незначній кількості примірників) видання; книжки, що мають «особливе історичне або політичне значення» (наприклад, заборонені царською цензурою); видання, ілюстровані оригінальними малюнками, надруковані на пергамені чи на спеціальних сортах паперу, шовку; книги з екслібрисами та автографами видатних власників тощо. У статті, на яку ми посилаємося, детально розкрито склад сформованих колекцій, особливо інкунабул. На 1927 рік, коли було опубліковано цю ґрунтовну статтю О. Тюнєєвої, роботу над відокремленням рідкісних видань закінчено не було, а у 30-60 х рр. ця діяльність, на жаль, було припинено. Найбільшого розмаху виділення рідкісних фондів із загальних книгосховищ набуло лише у 60 – 80-х роках ХХ ст. Сьогодні найбільш актуальним є питання державної реєстрації рукописних книг, стародруків та рідкісних видань.

Таким чином, дослідження подарованих у різні роки особистих книжкових колекцій, їх ретельне вивчення і опис є одним з важливих напрямів наукової діяльності ОННБ.

Перший вагомий внесок у фонд бібліотеки зробив М. С. Воронцов, генерал-губернатор Новоросійського і Бессарабського краю, який подарував бібліотеці близько 66 томів рідкісних видань. Його приклад наслідували громадські й політичні діячі, науковці, діячі культури, які активно передавали бібліотеці свої книгозбірні. Так, серед книжкових зібрань, подарованих бібліотеці, особливу цінність має колекція мецената і попечителя бібліотеки графа М. М Толстого – понад 40 тис. видань, та книжкова колекція міського голови і мецената Г. Г. Маразлі – 10 тис. видань.

Гордістю бібліотеки є книжкова колекція «Україніка», до складу якої входять перші видання кирилівського шрифту, серед них є видання вітчизняного першодрукаря І. Федорова, архів і бібліотека видатного українського бібліографа і книгознавця Михайла Федоровича Комарова.

Історія бібліотеки Михайла Федоровича тісно пов'язана з історією української бібліотечної справи в Одесі. Книгозбірня М. Комарова була другою значною бібліотекою в місті після бібліотеки одеської «Просвіти».

Усвідомлюючи значущість свого зібрання для культурного життя українців Одеси, Комаров подбав про її збереження. Ось що пише його син Богдан Комаров: «Після смерті Комарова в серпні 1913 року залишився його тестамент згідно з яким весь відділ «Україніка» його бібліотеки мав перейти до «Одеського Українського клубу», а якщо «Український клуб» на момент затвердження тестаменту було б зачинено, то до музично-драматичного товариства «Українська хата» в Одесі. Коли ж і «Українська хата» буде зачинена, – до

«Библиографического общества» при Одеському університеті. Сталося так, що коли затверджувався заповіт М. Комарова, «Одеський Український Клуб» було зачинено, і згідно з тестаментом бібліотека М. Комарова перейшла у власність «Української Хати», яка на той час переживала лиху годину, матеріально дуже бідувала і навіть не мала свого власного притулку. Прийняти бібліотеку Комарова, що налічувала тоді до 3000 назв, вона не мала змоги, хтось із членів її запропонував передати бібліотеку М. Комарова до «Одеської публічної бібліотеки». Адміністрація ОПБ в особі тодішнього директора проф. М. Попруженка та бібліотекаря Л. Де-Рібаса з радістю зустріла цю пропозицію і погодилась на утворення спеціального відділу ім. М. Комарова, обіцяючи перенести до нього також всі українські книжки, які вже мала Публічна бібліотека, і направляти туди всі майбутні надбання українською мовою [2].

Крім того, особливо цінне є – книжкове зібрання Івана Олексійовича Стемпковського – відомого історика, археолога, засновника одеського і керченського археологічних музеїв. І. О. Стемпковський зібрав чудову книжкову колекцію – понад 400 прим. Серед них чимало рідкісних документів XVIII – першої чверті XIX ст. з історії, географії, нумізматики, архіології, граматики і медицини. В архівах бібліотеки зберігся лист «Управления Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора» від 5 травня 1833 р. про те, що «...Действительный Статский Советник Стемпковский по духовному завещанию своему отказал в пользу Одесской публичной библиотеки все свои книги, как в Керчи, так и в Одессе находящиеся».

1887 року свою колекцію книг, 3176 томів, передав бібліотеці Платон Йосипович Бурачков, відомий археолог, почесний член Одеського товариства історії старожитностей, дійсний член майже всіх російських товариств археології. П. Й. Бурачков – автор 12 широко відомих сучасникам наукових праць з археології і старожитностей Північного Причорномор'я. Крім того, в колекції зберігаються атласи, два десятки видань петровської епохи і т.д. Книги в його колекції – французькою, німецькою, англійською, грецькою, італійською мовами.

1893 року Олександр Олександрович Борзенко, магістр цивільного права, перекладач, красзнавець, пожертвував бібліотеці свою книжкову колекцію (448 прим.), яка поповнювалася ним впродовж наступних 22 років. Переважно це були книжки історичного, філософського, юридичного та економічного змісту. Постановою міської думи (1893) подарована колекція була відокремлена у відділ, що носив ім'я дарувальника. До цього відділу О. О. Борзенко передавав книги з юридичних, політичних, економічних наук, естетики, соціології, всесвітньої історії, комплекти газет, журналів, листівки і гравюри (понад три тисячі прим.). Серед них унікальне 17-томне енциклопедичне видання П. Ларруса «Великий універсальний словник XIX ст.». Видання містить інформацію з історії, географії, міфології, бібліографії, художньої літератури. У бібліотечному звіті за 1907 рік відзначається, що «А .А. Борзенко... пожертвовал библиотеке прекрасный подбор новейших исследований по

всеобщей и русской истории, юридическим наукам и географии – всего 224 т. Это пожертвование... еще более увеличивает научную ценность отдела его имени и делает его необходимым для всякого, кто пожелал бы в Одессе заниматься изучением многих вопросов по общественным наукам [3, с. 36].

Так, Яків Юлійович Бардах, заслужений діяч науки, подарував бібліотеці «Lexicon chaldaicum? Talmudicum et rabbinicum Vuxterfus'a» вид. 1639, а також словники в цій же галузі 1663, 1788 років та ін.

Всеволод Євгенович Тимонов – гідротехнік, професор Петербурзького інституту шляхів сполучення, син відомого громадського діяча, попечителя Одеської публічної бібліотеки у 1880-1881 рр. Є. В. Тимонова у 1902 році заснував при бібліотеці спеціальний відділ технічної літератури. З дозволу Одеської міської думи було присвоєно ім'я його матері — Л. Д. Тимонової. За роки існування цього відділу В. Є. Тимонов надіслав колекцію книг технічного змісту (478 томів). Надалі відділ поповнювався виключно за рахунок, подарованих засновником. Особливою увагою читачів користувалась література з питань портобудівництва, гідрології портів, будівництво мостів і маяків, поліпшення умов річкового судноплавства. Фонд містив видання російською, англійською, німецькою та французькою мовами. Завдяки В. Є. Тимонову бібліотека отримала єдину в Росії добірку звітів уряду США про громадські роботи за період 1872-1904 рр. Всього від В. Є. Тимонова бібліотека отримала понад 5 тис. книжок, карт, креслень та інших видань, у т.ч. понад 100 назв його власних праць [4, с. 13].

У роки незалежності бібліотека поповнилася книжковими колекціями М. Г. Крейна (математик), відомої французької художниці, громадського діяча, почесного громадянина Одеси, мецената Сюзанни Саварі-Полідорі.

Особливе місце серед бібліотечних колекцій, що зберігаються у фондах ОННБ, належить книгозбірням та архівним матеріалам наших співвітчизників, які мешкають за кордоном. Надходження цих колекцій стало можливим завдяки активному розвитку зв'язків з українською діаспорою за роки незалежності України. Фонд бібліотеки поповнили цінні історіографічні матеріали про поселення українців за межами батьківщини, книжкові колекції та архівні матеріали громадських діячів та митців Австралії і Канади: Дмитра Нитченка, Степана Радіона, Ольги Терлецької та ін.

Отже, значення колекцій неоціненне, оскільки вони акумулюють культурну пам'ять нашого народу, розкривають різнопланові сторони життя і діяльності через особисте сприйняття і є справжнім джерелом для науковців.

Література

1. Тюнеєва О. Музей книги Одеської публічної бібліотеки /О. Тюнеєва // Бібліол. вісті. – 1927.– № 2. – С. 48.
2. Зленко Г. Михайло Комаров та його бібліотека /Г. Зленко// Бібл. вісн. – 1994. – № 3. – С. 29-33.
3. Отчет Одесской государственной имени Императора Николая II публичной библиотеки за 1907 год. – Одесса, 1908. – С. 52.
4. Отчет Одесской городской публичной библиотеки за 1904 год. – Одесса, 1905. – С. 48.

Й. Г. МИХНЕВИЧ (1809-1885) – ВИКЛАДАЧ, АДМІНІСТРАТОР ТА ІСТОРИК РІШЕЛЬЄВСЬКОГО ЛІЦЕЮ

О. О. СИНЯВСЬКА

к.і.н, доцент,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
(Україна)

Народився Й. Михневич у квітні 1809 р. в сім'ї священика с. Локачі на Волині. Закінчив Волинську семінарію, де отримав середню освіту, а у 1835 році – Київську духовну академію. Це збіглося в часі з відкриттям у Києві університету Св. Володимира, куди з Київської духовної академії був запрошений професором філософії О. Новицький, і саме на його місце і прийшов працювати Й. Михневич. Ректором КДА тоді був знаменитий Інокентій Борисов, який чимало сприяв кар'єрі молодого випускника. З 1836 р. Й. Михневич – екстраординарний професор КДА, а з 1839 р. Призначений професором філософії Рішельєвського ліцею в м. Одесі [1, с. 236]. Так розпочався період у біографії Й. Г. Михневича, який тривав понад 20 років і був пов'язаний з Рішельєвським ліцеєм. Його діяльність у ліцеї можна охарактеризувати за трьома основними векторами: викладач ліцею, адміністратор ліцею та історик ліцею.

Й. Г. Михневич переходить працювати до ліцею на запрошення тодішнього попечителя Одеського навчального округу Д. М. Княжевича, з яким його пов'язували дружні стосунки. Разом з Д. М. Княжевичем він увійшов до складу Одеського товариства історії та старожитностей, а згодом став його секретарем. З 1842 до 1859 року він редагував «Новороссийский календарь», де публікував також свої статті. Саме Д. М. Княжевич наприкінці 1830-х років був ініціатором реформування ліцею з метою перетворення у вищий навчальний заклад університетського типу, тому він активно шукав кваліфікованих викладачів та науковців.

У реорганізованому за Статутом 1837 року Рішельєвському ліцеї існувало два відділення: фізико-математичне та юридичне, а з 1842 р. відкривається ще й камеральне. Ліцеїстам Й. Г. Михневич викладав всі філософські дисципліни: історію філософії, логіку, психологію, естетику та моральну філософію (етику). Він був обдарованим лектором, навчальний матеріал завжди викладав з чіткою систематичністю, ясно і доступно. Колишні студенти визнавали його одним з найкращих професорів. Відомий поет та перекладач того часу П. Вайнберг, тодішній ліцеїст, згодом із захопленням згадував лекції Й. Г. Михневича і наголошував, що «... ті часи, в які вихованці ліцею сходились до аудиторії слухати живе слово улюбленого професора, його ясний, серйозний та захоплюючий виклад, були найкращими часами в їх студентському житті» [2]. В особистому фонді студента, а згодом і викладача Рішельєвського ліцею, професора

Казанського, Харківського та Петербурзького університетів С. В. Пахмана зберігся конспект лекцій Й. Г. Михневича з історії філософії [3], що дозволяє реконструювати методологічні підходи вченого у викладанні історії філософії.

В одеський період Й. Г. Михневичем було видано підручник логіки – «Опыт постепенного развития главных действий мышления, как руководство к первоначальному преподаванию логики» (Одеса, 1846), а також низку інших філософських творів. Визнанням наукових та викладацьких заслуг вченого стала доповідь «Опыт простого изложения системы Шеллинга, рассматриваемой в связи с системами других германских философов» на урочистому зібранні Рішельєвського ліцею з нагоди закінчення 1849-1850 навчального року. Але вже наступного, 1850-го року, уряд, наляканий подіями у Західній Європі, впроваджує найсуворіші заходи щодо викладання суспільних наук і фактично забороняє викладання філософії у світських навчальних закладах. Викладачі філософії були або звільнені з роботи, або переведені на інші кафедри чи інші посади. Серед філософських дисциплін були залишені тільки логіка та психологія, але їх читання було доручено професорам богослов'я, які працювали за програмою, створеною у Московській духовній семінарії й затвердженою Синодом. Не минули ці репресії і Рішельєвський ліцей та особисто Й. Михневича. Викладання логіки і психології у ліцеї було доручено професору богослов'я протоієрею М. К. Павловському, а Й. Г. Михневич був переведений на адміністративну посаду інспектора ліцею [4, с. 71].

За статутом 1837 року інспектор входив до числа керівних осіб поряд з директором ліцею та попечителем навчального округу. Одночасно він був радником його правління, членом низки ліцейських комітетів, що займалися різноманітними питаннями адміністративного та навчального характеру. Як помічник директора, Й. Г. Михневич працював у складі особливих комітетів, скликаних радою правління Рішельєвського ліцею. У 1842 році він увійшов до складу комітету, що розробляв навчальну програму для новоствореного камерального відділення; у 1845 році – до складу комітету з реорганізації навчальної частини ліцею [5, арк. 67]. Результатом діяльності останнього стало видання нових «Правил» екзаменів для студентів Рішельєвського ліцею, що встановлювали порядок проведення та зміст курсових та випускних екзаменів, запроваджували написання випускних творів («рассуждений») по одному із відділень, регулювали професорські консультації (репетиції).

За інструкцією 1849 та 1851 років на інспектора покладался також обов'язок стежити за «духом і спрямованістю» викладання предметів в ліцеї та доповідати про це через попечителя міністру народної освіти. Ще одним обов'язком інспектора було стежити за студентською дисципліною. За спогадами тодішніх ліцейців, Й. Г. Михневич виділявся особливим педагогічним тактом (на противагу директору М. Н. Мурзакевичу). «Він був людиною рідкісної доброти й завжди сердечно ставився до молоді. Ми його любили, він був миротворцем у випадках, що викликали хвилювання серед

студентів, своїми теплими словами заспокоював нас», – писав про нього М. Є. Славинський. Цікаво, що сам М. Н. Мурзакевич вважав Й. Г. Михневича «занадто м'якою» для інспекторських обов'язків людиною.

Особливими були стосунки Й. Г. Михневича з новим попечителем Одеського навчального округу М. І. Пироговим. Зустріч Й. Г. Михневича з М. І. Пироговим відбулася восени 1856 року. Як відомо, у вересні 1856 р. М. І. Пирогову було запропоновано обійняти посаду попечителя Одеського навчального округу, і в жовтні того ж року вчений залишив свою кафедру в Медико-хірургічній академії і переїхав до Одеси.

Й. Г. Михневич гаряче підтримував всі освітянські починання М. І. Пирогова і, передусім, його ідею перетворення Рішельєвського ліцею в університет. Він входив до складу ліцейського комітету під головуванням директора П. В. Беккера, що розробляв проект заснування університету на базі Рішельєвського ліцею у липні 1857 року [6, с. 36-37]. Зокрема, ліцейський проект (на відміну від попечительського) передбачав відмову від занадто дорогого медичного факультету і заснування університету у складі трьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного і юридичного.

У вересні 1857 року попечитель М. І. Пирогов запропонував заснувати при ліцеї Педагогічну семінарію. Й. Г. Михневич разом з викладачами Р. В. Орбинським та К. П. Зеленецьким увійшов до комітету, який розробив Статут майбутньої семінарії. Однак, через брак коштів та від'їзд М. І. Пирогова до Києва, семінарія так і не була заснована.

У 1857 р. громадськість Одеси, Новоросійського краю та всієї Російської імперії відзначала знаменну дату – 40-річчя Рішельєвського ліцею. Й. Михневич з цього приводу (за дорученням директора ліцею) працював над створенням «Исторического обзора 40-летия Ришельевского лицея, с 1817 по 1857 год», який опублікував у травні того ж року [7]. Слід підкреслити, що ця праця й сьогодні не втратила своєї актуальності для дослідників. «Исторический обзор...» складається із вступу, 8 розділів та додатків і присвячений повному аналізу діяльності абсолютно всіх структурних одиниць ліцею.

У вступі наведено короткий нарис історії Одеської комерційної гімназії і Шляхетного інституту та заснування на їх базі Рішельєвського ліцею. Перші два розділи дають уявлення про матеріальне забезпечення навчального закладу. Тут докладно проаналізовано всі проекти будівництва нового приміщення для ліцею: проект випускника Паризької академії Шааля 1819 року, який передбачав розширення приміщення ліцею на сусідню з ним територію (земля була пожертвована вдовою генерал-майора Олександром Попандопуло); проект 1839 року, який спочатку передбачав розширення існуючого приміщення, а згодом – перенесення ліцейських будинків у будинок графа Розумовського напроти палацу князя М. С. Воронцова. У подальшому керівництво ліцею відмовилося від обох задумів, на думку Й. Г. Михневича, через можливість придбати для ліцею місце по вулицях Херсонській, Дворянській та

Єлисаветинській, що і було здійснено у 1844 році. Вже через 4 роки в Санкт-Петербурзі затвердили проект архітектора Шашина, який передбачав будівництво ансамблю приміщень для ліцею, гімназії та пансіону. Реалізація цього проекту почалася зі святкової закладки будівлі у 1852 році.

У третьому та четвертому розділах книги Й.Г. Михневича докладно розглянуто систему управління ліцеєм, проаналізовано організацію навчального процесу в ліцеї за Статутом 1817 року (5-ти класний ліцей, початкове училище, два середніх училища з вивченням правознавства і політичної економії та комерційних наук, Педагогічний інститут, пансіон), структурні зміни в період директорства І. С. Орлая (об'єднання «зовнішнього» та «внутрішнього» ліцеїв, створення триступеневої системи: молодший відділ, чотирикласна гімназія та власне чотирикласний ліцей); Статут 1837 року (створення фізико-математичного та юридичного відділів, фактично – факультетів, камерального відділення з 1842 року та Інституту східних мов, що діяв до 1854 року).

Наступні розділи мають евристичний характер, оскільки тут наводяться переліки директорів, викладачів, студентів ліцею з докладними характеристиками їх наукової та навчальної діяльності. До цієї частини можна віднести і додатки зі списками студентів-випускників ліцею з 1817 року (з вказівкою подальшої служби), списки студентів, які займалися літературними творами, списки вихованців, які навчалися в ліцеї, але з різних причин його не закінчили. В останніх розділах подано нарис формування бібліотеки та кабінетів ліцею. У заключній частині повідомляється про ревізії та відвідування ліцею високопосадовцями.

Одеський період у житті Й. Г. Михневича переривається у 1859 році, коли він слідом за М. І. Пироговим переїздить до Києва, де посідає посаду помічника попечителя Київського навчального округу, а згодом – помічника попечителя Варшавського навчального округу. На початку 1870-х років Й. Г. Михневич вийшов у відставку і повернувся до Одеси.

Таким чином, саме в Одесі у 1839 – 1859 роках Й. Г. Михневич розкрився у повній мірі як педагог і викладач, спробував себе у ролі адміністратора та став першим істориком Рішельєвського ліцею.

Література

1. Одеські історики. Енциклопедичне видання. Т. 1 (початок XIX – середина XX ст.). – Одеса, 2009. – 480 с.
2. Волынка Г. И., Мозговая Н. Г. Об идейных совпадениях лекций И. Михневича и сочинений Н. Федорова – Режим доступа <http://www.kph.npu.edu.ua> (20.03.2015).
3. Держархів Одеської області. – Ф. 149. – Оп. 1. – Спр. 39.
4. Михневич И. Г. Исторический обзор 40-летия Ришельевского лицея с 1817 по 1857 год. – Одесса, 1857. – 200 с.
5. Держархів Одеської області. – Ф. 44. – Оп. 2(1845). –Спр. 60.
6. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. Историческая записка и академические списки. – Одесса, 1890. – 734 с.
7. Михневич И. Г. Исторический обзор 40-летия Ришельевского лицея с 1817 по 1857 год. – Одесса, 1857. – 200 с.

**ДОЛЯ «ПОЛЯКІВ-ШПИГУНІВ» ТА «КОНТРРЕВОЛЮЦІОНЕРІВ»,
МЕШКАНЦІВ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ У 1930-х РОКАХ
(За матеріалами ДАХО)**

Є. Г. СІНКЕВИЧ,
д. і. н., професор,
*Чорноморський державний
університет імені Петра Могили
(Миколаїв)*

Не так давно справи репресованих злочинним радянським режимом у часи сталінізму було передано з фондів архіву СБУ в Херсонській області до Державного архіву Херсонської області. До цього часу вони не привернули увагу місцевих краєзнавців та наукової спільноти. Тільки родичі репресованих, час від часу, гортають пожовклі сторінки – все те, що залишилося на згадку про їх рідних безжально «роздавлених молохом епохи».

Серед вже переданих справ достатньо велика кількість стосується жителів Південної України, що були поляками за національністю. Це переважно потомки учасників листопадового (1830) і січневого (1863) повстання, які в якості покарання були виселені царатом у степи Херсонської губернії. Після буремних років революцій і громадянської війни частина поляків спромоглася повернутися на історичну батьківщину. Серед них був і Йосип Конрадович Пачоський (1864-1942), видатний учений-натураліст, ботанік, зоолог, еколог, засновник Херсонського природничого музею, директор Асканії Нової, основоположник фітоценології, професор Познанського університету. Натомість тих, хто був долучений розбудовувати колгоспно-радгоспну систему чекав не такий щасливий фінал.

Так, відповідно до постанови прокурора Велико-Лепетиського району 27 грудня 1937 року було взято під варту з утриманням у Херсонській в'язниці за звинуваченням по статті 54-10 частина 1 КК УРСР Йосипа Казимировича Лагуша [1, арк. 3, 7]. У звинувачувальному вирокі йшлося, що «... Лагуш Й.К. будучи антирадянськи налаштованим, серед населення села Верхній Рогачик систематично займався контрреволюційною, націоналістичною агітацією, дискредитуючи і обзиваючи керівників ВКПб та уряду, висловлюючись нецензурною і похабною лайкою на адресу вождя партії і керівників уряду. Хвалив фашистську Польщу, розповсюджував брехливі заяви, що в Польщі товари дешевші, ніж у СРСР, кажучи, що він особисто це знає...» [1, арк. 19]. Постановою трійки УНКВС від 29 вересня 1938 року був ув'язнений на 10 років до ВТК.

Не менш складною видається доля уродженця села Ямонець Київської області Кучинського Станіслава Францевича, що мешкав як спец-поселенець у Великій Лепетисі. На південь його було вислано з прикордонного регіону, «як активного контрреволюційного елемента, контрабандиста і порушника кордону. Куркуль розкуркулений різко антирадянськи налаштований, що систематично займається контрреволюційною, націоналістичною фашистською агітацією з терористичними і повстанськими тенденціями, дискредитуючи заходи партії і уряду» [2, арк. 3]. 21 лютого 1938 року його було ув'язнено до Херсонської в'язниці. По-скільки справа була «шита білими нитками» 18 липня 1938 року її повернули слідчому для «уточнення і доповнення фактів контрреволюційної діяльності звинуваченого» [2, арк. 24]. 23 вересня 1938 року суд призначив С.Ф. Кучинському 10 років у ВТК. Цікавим видається «Висновок» за підписом заступника обласного прокурора міста Велике Запоріжжя датований 11 вересня 1940 року. «Справа переглядається на підставі скарги самого ув'язненого Кучинського С., який пише, що його засудили невірно, так як всі матеріали, подані на нього являються сфальшованими і просить переглянути його справу і звільнити з ув'язнення. В основу звинувачення Кучинському покладені: особисте зізнання звинуваченого і покази свідків на попередньому слідстві в 1938 році... Всі вищезазначені свідки повторно опитані в серпні 1940 року прокурором Велико-Лепетиського району, які підтвердили, що Кучинський дійсно є сином куркуля, спец-поселенець... Сумуючи вище зазначене – не знаходжу підстав для внесення протесту на рішення Трійки по цій справі» [2, арк. 39].

Одночасно з Станіславом Францевичем був арештований і його брат Дмитро Францевич Кучинський тракторист артілі «Революція» мешканець села Ушкалка Велико-Лепетиського району. «Проведеним слідством встановлено, що Кучинський за національністю поляк, куркуль, розкуркулений, висланий з прикордонної зони як неблагонадійний елемент ... висміював колгоспний лад, як лад поневолення, провадив роботу по розхолодженню колгоспної дисципліни, доказуючи, що в колгоспі нічого не заробляє, а також життя при радянській владі дуже погане – ніде нічого немає» [3, арк. 29]. Він як і брат отримав десять років у ВТК.

Уповноваженим Нікопольського НКВС УРСР 21 жовтня 1937 року було розпочато провадження проти мешканця села Нижня-Петрівка Нижньо-Сірогозького району вчителя, поляка за національністю Болеслава Михайловича Корженовського. Його було звинувачено в активній шпигунській діяльності на користь Польщі [4, арк. 2]. «Проведеним попереднім слідством встановлено, що активним учасником контр-терористичної націоналістичної організації, до складу якої належало 18 осіб, є Корженовський Борислав

(слідчий називає його то Бориславом, то Болеславом – Є.С.) Михайлович, залучений до участі в ній Чайковським М.Ф. і за завданням останнього здійснював контрреволюційну націоналістичну діяльність, що проявилася в диверсійних, терористичних і панічних настроях серед дорослого населення, а також в проведенні контрреволюційної націоналістичної діяльності серед дітей, шляхом прищеплення їм націоналістичних почуттів і популяризації серед них Н-ської капіталістичної держави та існуючого там ладу» [3, арк. 9]. 6 грудня 1937 року засуджений до розстрілу. Рішення було приведено до виконання 15 грудня 1937 року [3, арк. 46].

Не просто склалася доля поляка, бідняка, працівника радгоспу «Паризька комуна» Хорлівського району Станіслава Францевича Дунського. У 1933 році він був під слідством за крадіжку радгоспного хліба. Заарештований 5 березня 1938 року. «До Хорлівського РВ НКВС поступила інформація про те, що Дунський С.Ф. в минулому в роки громадянської війни брав участь в куркульському повстанні проти червоних» [5, арк. 1, 24]. Був засуджений трійкою при УНКВС по Миколаївській області 29 вересня 1938 року до десяти років у ВТК.

За контртерористичну діяльність на користь Польщі 3 січня 1938 року було заарештовано мешканця села Анатолівка Нижньо-Сірогозького району Дніпропетровської області Петра Станіславовича Тишковського. «Матеріалами попереднього слідства встановлено, що Тишковський по переконанням поляк націоналіст, патріот буржуазної Польщі...» [6, арк. 46]. У 1990 році його посмертно було реабілітовано.

1 січня 1937 року за проведення контрреволюційної польсько-націоналістичної діяльності відповідно до постанови оперуповноваженого Нікопольського УНКВС Нероби за проведення контрреволюційної польсько-націоналістичної діяльності було заарештовано мешканця селища Сосновицьке радгоспу «Червона зоря» Дніпропетровської області Скавронського Франца Бернардовича. «Даними попереднього слідства встановлено, що Скавронський, будучи переконаним поляком націоналістом серед своїх односельчан проводив контрреволюційну націоналістичну діяльність, закликаючи їх до повалення радянської влади, надання допомоги польському війську в момент оголошення війни Польщі СРСР і проявляючи терористичні тенденції щодо комуністів і представників радянської влади» [7, арк. 1, 14]. Трійкою УНКВС по Дніпропетровській області 27 січня 1938 року він був засуджений до розстрілу.

«Бурковський Фелікс Станіславович, 1892 року народження, в минулому крупний куркуль, розкуркулений був висланий на Північ, звідти втік, у радгосп Артаташ прибув у 1934 році, влаштувався на роботу в якості кормовоза. ... поблизу клубу в присутності працівників радгоспу Бурковський заявляв: «Лідерів троцькістської опозиції розстріляли тому що вони заважали Сталіну,

тому їх прибрали з дороги, щоб краще було Сталіну знущатися над робочими» [8, арк. 1]. 21 жовтня 1937 року Фелікса Станіславовича було затримано Сивашським райвідділом НКВС, а 27 жовтня 1937 року засідання трійки УНКВС по Дніпропетровській області присудило відбування десять років у ВТК.

28 листопада 1937 року все той же помічник уповноваженого Нікопольського УНКВС Нероба підписав постанову про прийняття справи у роботу стосовно Івана Казимировича Богуцького, поляка, 1912 року народження, мешканця села Миколаївки Нижньо-Сірогозького району. «Будучи ворогом радянської влади Богуцький в квітні 1937 року дав свою згоду місцевому односільчанину Рожковському вступити в члени контрреволюційної польсько-націоналістичної повстанської організації, що існувала в селі Миколаївка і з того часу почав вести активну контрреволюційну діяльність проти радянської влади вихваляючи все польське і дискредитуючи заходи ВКПб і радянської влади» [9, арк. 1, 25-26]. Двійкою НКВС по Дніпропетровській області засуджений на десять років позбавлення волі.

5 червня 1938 року начальник Іванівського районного відділення НКВС Сучек підписав постанову про обрання запобіжної міри Афанасію Івановичу Пятницькому, що «в період громадянської війни добровільно служив у петлюрівському війську, брав участь у боях проти червоних, висланий з прикордонної зони за підозрою в шпигунстві» [10, арк. 2]. 14 червня 1938 року начальник Іванівського відділення НКВС прийняв до розробки справу Віктора Олександровича Борушевського [10, арк. 16], а також Костянтина Войцеховича Кучинського [10, арк. 23]. Судячи з усього справа із затриманням «підозрілих» поляків у начальника Іванівського райвідділу НКВС була поставлена на потік. В архівних фондах ми виявили рішення прокурора щодо взяття під варту затриманого 26 березня 1938 року все тими ж іванівськими чекістами Адольфа Карловича Хомутовського, а також затриманого 28 червня 1938 року Лукаша Антоновича Бочковського [10, арк. 32, 46]. Судячи з реабілітаційного заключення 3 жовтня 1938 року за постановою особливої трійки УНКВС по Дніпропетровській області Пятницький Афанасій Іванович, Скобельський Адам Антонович, Борушевський Віктор Олександрович, Кучинський Костянтин Войцехович, Хомутовський Адольф Карлович, Бочковський Лукаш Антонович (всі працівники колгоспу «Спайка»), були засуджені до розстрілу, а Кучинський Йосип Войцехович і Кучинський Вінцентій Іванович отримали десять років таборів [11, арк. 390].

НКВДистська машина працювала без зупинок і повсюди. У постанові начальника Чаплинського райвідділу НКВС від 5 жовтня 1937 року йшлося, що «розглянувши матеріали по звинуваченню гр-на Дем'яненка Сергія

Трохимовича, 1901 року народження, уродженця с. Висунське Снігурівського району Одеської області, службовця-педагога, не судимого, виключеного з партії за зв'язок з троцькістами, націоналістичними і антирадянськими елементами, на день арешту проживаючого в с. Преображенка Чаплинського району Одеської області. Знайшов: що проведеним попереднім слідством, встановлені нові обставини по справі, які виражаються в тому, що Дем'яненко С.Т. був тісно пов'язаний з групою полків націоналістів, що провадили підпільне угруповання щодо виїзду в Польщу...» [12, арк. 32]. Ця справа «плавно» переросла у групову, за якою було засуджено, окрім Дем'яненка Сергія Трохимовича, також Михайловського Антона Бернардовича, Кордовського Казимира Францовича, Кордовського Петра Францовича, Богачевського Антона Гавриловича, Кирянова Єфима Назаровича до вищої міри покарання, яка була виконана 19 грудня 1937 року [12, арк. 175, 185].

Злочинний комуністичний режим продовжував безперервно функціонувати і після смерті Й. Сталіна. Так у секретному документі підписаному 9 червня 1956 року начальником УКГБ по Херсонській області при підготовці відповіді Кордовській Вікторії Францівній йшлося: «Полагал бы: 1. Сообщить заявительнице, что ее муж Кордовский Петр Францевич в 1937 г. осужден к 10 годам ИТЛ и отбывая наказание умер в заключении 19 декабря 1945 года от паралича сердца. 2. Причину смерти и дату объявления об этом заявительнице сообщит 1 спецотдел МВД СССР и 1 спецотдел УМВД Херсонской области для отметки в ОСК. 3. Заявление вместе с материалами проверки приобщить к архивно-следственному делу №771855, хранящемуся в УАО КГБ при СМ СССР» [12, арк. 185].

Література

1. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф.4033. – Оп. 6. – Спр.463.
2. ДАХО Ф.4033. – Оп.6. – Спр. 454.
3. ДАХО Ф.4033. – Оп.6. – Спр. 453.
4. ДАХО Ф.4033. – Оп.6. – Спр. 398.
5. ДАХО Ф.4033. – Оп.6. – Спр. 245.
6. ДАХО Ф.4033. – Оп.5. – Спр. 832.
7. ДАХО Ф.4033. – Оп.5. – Спр. 775.
8. ДАХО Ф.4033. – Оп.5. – Спр. 104.
9. ДАХО Ф.4033. – Оп.5. – Спр. 80.
10. ДАХО Ф.4033. – Оп.5. – Спр. 696.
11. ДАХО Ф.4033. – Оп.5. – Спр. 775.
12. ДАХО Ф.4033. – Оп.5. – Спр.577.

НАЦІОНАЛЬНА САМОЦІННІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД КРИЗОВОГО СТАНУ

Т. В. СІНЬКОВСЬКА,

ст. викладач,
Одеського національного морського університет
(Україна)

Українське суспільство сьогодні перебуває на крутозламі історії. Багатовимірність ціннісних суперечностей, що виникли у посттоталітарний період, а також нові суспільні реалії та співвідношення соціальних сил у країні, які пов'язані з масовим залученням людей до процесів суспільних реформ та змінами системи загальнолюдських цінностей, особливо пов'язаних із інституціоналізацією спонтанних людських дій – це все є прикметами докорінної трансформації суспільства.

Особливістю сучасних умов становлення самоцінності людини є те, що всілякі революції: політичні, технологічні, екологічні, інформаційні, енергетичні тощо та самі кризи створюють нові ситуації та проблеми, що владно вторгаються у суспільну та індивідуальну картину світу, при цьому досить помітно змінюючи її. В процесі такої трансформаційної «роботи» виникає безліч інших обставин, з'являються нові засоби життєвого вибору та соціального самовизначення індивідів, можуть змінюватися зміст та механізми функціонування моральних цінностей.

Криза самоцінності особистості полягає в психологічній спрямованості усіх структур самосвідомості на руйнівну діяльність, під час якої спостерігаються стійке зниження оптимізму, соціальна апатія та анемія, поширюються акти насильства та антисоціальної поведінки. Особистість – соціальне обличчя людини, «Я» для інших, реальна динамічна сутність кожного з нас. Особистість має диспозицію поводитися певним чином у певних обставинах. Ситуації, які пропонує їй життя, – це нерідко саме ті ситуації, в які вона активно прагне потрапити, щоб засвоїти щось важливе, зробити наступний крок на шляху саморозвитку, самотворення.

Слід зауважити, що такий процес деструктивної соціалізації в наш час, початку нового тисячоліття, демонструє різноманітні грані кризового стану – від міжнародних до особистісних – та відповідні їм рівні кризової самосвідомості. Тому таке складне утворення, як самоцінність, в наших умовах деструктивної соціалізації час від часу потрапляє до кризового стану. Суперечливість закладена у самій суті самоцінності: з одного боку, вона являє собою досить стійку структуру, що має інтегрувати та стабілізувати зв'язки людини зі світом, а з другого – перебуває під постійним інформаційним «обстрілом» зовнішнього світу [1,с.45]. Усвідомлення кризового стану

збільшується із зростанням рівня особистісної зрілості, із здатністю до рефлексування, яке у кожної людини особливе, специфічне. Ці можливості можна розвинути, вони залежать деякою мірою від індивідуального досвіду попереднього розв'язання складних життєвих колізій.

На мій погляд, тема свідомості, самосвідомості, звідси і самоцінності особистості у наш час є досить важливим компонентом сприйняття соціальної дійсності мислячою істотою або як діяча своєї долі. Самосвідомість властива не тільки індивіду, а й соціальним групам. У самосвідомості людина виділяє себе з навколишнього світу подій і людей, визначає своє місце у взаєминах із природою і суспільством. Самосвідомість тісно пов'язана з рефлексією та побудовою Я – концепції, де вона підноситься до рівня теоретичного мислення. Самосвідомість починає формуватися на ранніх етапах онтогенезу в процесах становлення образу себе, уявлення про себе, самооцінки, ставлення до себе. Оскільки мірою і вихідним пунктом відносини людини до себе виступають насамперед інші люди, самосвідомість має соціальний, суспільний характер.

Свідомість людини – це відображення, що виокремлює об'єктивні стійкі властивості предметної дійсності, формування спільних для всіх людей знань про світ та впливає на створення особистих ціннісних орієнтирів.

У даний момент історії свідомість людей продовжує розвиватись, причому цей розвиток, мабуть, йде з відомим прискоренням, викликаним прискореними темпами наукового, культурного і технічного прогресу. Такий висновок можна зробити на підставі того, що всі процеси в основних напрямках перетворюються в ціннісне світосприйняття. Більшість дослідників вважають самоцінність структурним компонентом довіри до себе. На думку Т.П. Скрипкиної, першої дослідниці цього феномену, важливе значення в структурі довіри до себе має прогностична складова (когнітивний компонент) – переживання, думки, поведінка, пов'язані з можливостями людини, які дозволяють їй задовольнити наміри [2,с.40].

Визначальною рисою сьогодення є глобалізація суспільного розвитку та інтеграція різних культур в єдиний полікультурний простір. Характерною ознакою цього процесу є складність та амбівалентність, що зумовлені нетотожністю культурного розвитку різних регіонів земної кулі. Саме тому сьогодні вкрай важливою постає проблема вироблення єдиної загально прийнятної ціннісної парадигми, яка б стала цементуючою основою формування нового світового співтовариства.

На відміну від соціальних установок, ціннісні орієнтації усвідомлюються, вони визначають певну ієрархію сприйняття умов життєдіяльності особистості як на актуальному рівні сьогодення, так і на віддалену майбутню перспективу. Найбільш чіткий вияв ціннісних орієнтацій можна знайти в ситуаціях прийняття відповідальних рішень, які мають віддалені наслідки та зумовлюють подальше життя індивіда. Завдяки цьому феномену забезпечуються цілісність і стійкість особистості, визначаються структури свідомості, програми і стратегії

діяльності, структурується та організовується мотиваційна сфера. Особистість орієнтується на конкретні об'єкти, види діяльності чи спілкування як засіб досягнення своєї мети.

Таким чином, ціннісні орієнтації – це перш за все вибір чи відкидання певних життєвих сенсів, та готовність, чи неготовність вести себе у відповідності з ними. Вони задають загальну спрямованість інтересам та прагненням особистості, вибудовують ієрархію індивідуального вибору у будь-якій сфері, формують цільову й мотиваційну програму поведінки, визначають рівень домагань та міру рішучості для реалізації власного плану життя.

Ціннісні орієнтації виявляються і розкриваються через оцінювання себе, інших, життєвих обставин, через уміння структурувати життєві ситуації, приймати рішення в конфліктних ситуаціях, кризовому стані та знаходити вихід у проблемних питаннях. Вони визначають загальну лінію поведінки в умовах морального вибору через уміння задавати і змінювати доміанти власної життєдіяльності.

В ситуаціях особистісної кризи або коли особистісну кризу провокує соціальна, людина має можливість підтвердити актуальність своїх ціннісних установок, або побачити необхідність їх зміни чи корекції. Замислюючись над сенсом життя чи радикально змінюючи його вектор, людина часто знаходить протиріччя у сфері цінностей, яким послуговувалась ще донедавна. У таких випадках успішність розв'язання криз та мінімізація втрат багато в чому залежать від розвитку особистісної Я-концепції, яка, як відомо, містить ціннісно-сміслові установки особистості, в основному позитивні уявлення про себе, самість та автентичність.

Несуперечливість та цільність систем ціннісних орієнтацій може розглядатись як показник стійкості і автономності особистості. Відповідно, суперечливість і розірваність – як свідчення незрілості, можливо, маргінальності особистості. Така особистість не може оцінити ситуації і прийняти адекватне рішення або діє раз і назавжди визначеним стереотипом, проявляє розбіжність між вербальним та невербальним рівнями самопрезентації. В сучасних умовах динамічної зміни соціальних систем, особистісні цінності людини, культурні цінності різних прошарків суспільства, метакультурні цінності різних народів та етносів часто не узгоджуються між собою, а навіть суперечать одні одним.

А тому, ціннісні орієнтації є системою гнучкою, в якій закладений вільний вибір, а відповідно і всебічне врахування індивідуальних інтересів та потреб особистості. Вони містять суспільні цінності у механізми діяльності і поведінки особистості. Тобто, в них реалізується вибірковість людської поведінки, уявлення індивіда про сенс життя.

Сукупність сталих ціннісних орієнтацій утворює свого роду вісь свідомості, яка забезпечує стійкість особистості, спадкоємність певного типу поведінки і діяльності, виражену в спрямованості потреб й інтересів. Ціннісні

орієнтації систематизують інтереси і потреби, визначаючи одні з них як більш значущі для індивіда, інші – як менш значимі належністю, постає

Усвідомлення кризового стану збільшується із зростанням рівня особистісної зрілості, із здатністю до рефлексування, яке у кожної людини особливе, специфічне. Ці можливості можна розвинути, вони залежать деякою мірою від індивідуального досвіду попереднього розв'язання складних життєвих колізій.

Психологія українського суспільства повинна змінитися, змінюючи при цьому психологію кожної людини. Насамперед потрібно замінити в людей психологію меншовартості на психологію державного народу, усвідомити, що держава як суспільний інститут мусить слугувати людині. Якщо взяти особистість, яка, опинившись у кризі, а таких людей в Україні більшість (в основному безробітні та пенсіонери), не може задовольнити свої найперші потреби, то це стає базовою основою кризових станів людини і суспільства загалом. Що робити?

Особистість повинна докорінно перетворювати саму себе, відмовившись від звичного й зручного уявлення про власну цінність, про своє призначення в цьому світі. Але час плинний, все змінюється, перебуває в динаміці, і це відчувається у суспільстві, природі і в самій людині. Тому особистості потрібно інколи відмовлятися від своїх усталених, звичних уявлень про цінності, цілі, ідеали. Особистість ніби опиняється перед подвійною проблемою: сенсу власного буття та певного самовияву в суспільних процесах, у тій суспільній ніші, де особистість перебуває. Криза вимагає від людини творчості відповідальної та пошукової, бо на порядку денному її вжиття – хоча б мінімальний комфорт, а також адаптація до нових життєвих умов.

Отже, кризові ситуації вимагають від людини творчого пошуку свого власного «Я» в новій формі та новій суті. Такий кризовий стан на всіх полюсах нашого суспільного розвитку відчутний для членів нашого суспільства, хоча різні особистості мають різні потреби, різний соціальний статус і по-різному оцінюють розвиток суспільного процесу, а отже, й по-різному знаходять відповіді на свої проблеми.

«Особистість – писав М. Планк, – потребує відповіді на найважливіше питання свого життя: як я повинен учинити?». Відповідь не проста – здійснити вчинок, який слугував би власне собі й народові. Це вимагає підготовки, осмислення та рішучих дій. Процеси державотворення в Україні потребують громадянської позиції високоморального вчинку: побудувати багату Українську державу та утвердити в ній громадянське суспільство на демократичних засадах. Для цього потрібно подолати певні проблеми, які полягають:

– у змінах змісту й характеру трудової діяльності (праця втрачає можливість бути засобом самовираження й самореалізації особистості, засобом збереження людської гідності);

– у трагедії людей, що страждають від неможливості професійно робити «свою справу» через відсутність умов добре робити справу. Це гнітить особистість не менше, ніж невиплата зарплати або принизлива залежність від хазяїна, бо він сьогодні аж "ніякий", йому б побільше грошей, щоб утриматися «на плаву»;

– у значному погіршенні фахового та кваліфікаційного потенціалу трудових ресурсів;

– у недоступності для більшості нації людських благ, транспортних послуг, театрів, нормальної їжі, побутових товарів, у подорожчаних комунальних послуг, медицини, освіти, відпочинку тощо;

– у надзвичайній нерівності, руйнації трудової мотивації. Це створює стресовий стан у людей та поганий соціально-психологічний клімат у самому суспільстві. Свого часу В'ячеслав Липинський писав: «Щоб збудувати й зберегти державу, треба егоїстичні інстинкти облишити, бо необмежений егоїзм правлячих веде до руйнуючого державу зловживання владою та силою» [3, с.10].

Це важлива деталь у пошуках власне свого, українського суспільства; український народ повинен шукати власне свій шлях, ми не повинні послуговуватися «чужими» моделями, для нашого менталітету вони неприпустимі, ми можемо взяти лише дещо зі світового досвіду, а він, цей досвід, безмежний. На українській землі слід будувати українське суспільство — багате, цивілізоване, гідне людини. «З огляду на проблеми громадян особистості важливе місце належить мові, бо вона виступає базою культури, життєтворчості народу в Україні. Мова — не лише засіб комунікації чи оформлення думки — в ній закодована історична пам'ять нації, її духовність, культура, через яку і здійснюється процес національної ідентифікації. Мова — засіб усвідомлення буття нації, народу. Ось чому виховання особистості тісно пов'язане з народом як найважливішим національним чинником. «Хто не любить свого народу, — писав М. Бердяєв, — той не може любити людство», оскільки «людина входить у людство через національну індивідуальність як національна людина, а не безлика людина»[4,с.85].

Література

1. Васютинський В.О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства. В зб. : «Проблеми загальної та ідеологічної психології.//За ред. С.Д.Максименко. Випуск 6 Т.8 - Київ,2006 -с.45
2. Васютинський В.О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства. В зб. : «Проблеми загальної та ідеологічної психології.//За ред. С.Д.Максименко. Випуск 6 Т.8 - Київ,2006 -с.40
3. Липинський В. Релігія і церква в історії України –Нью Йорк, 1995 – с.10
4. Бердяєв Н. Опыт по психологи войны и национальности.-М.,1990,с.85

ВІЙНА ЗА ПЕРЕМОГУ ПІСЛЯ ВІЙНИ

В. В. СТЕЦКЕВИЧ,

д.і.н., професор,
Криворізький національний університет
(Україна)

Війни за історичну пам'ять, за історію мають свою тяглисть, природу, витоки і мету. Зазвичай поряд із такими війнами йдуть фальсифікації. Доволі точно про суть таких «боїв за історію» писав свого часу Джордж Орвелл у романі «1984»: «Контроль сьогодення (і майбутнього) значною мірою залежить від контролю минулого». І це – dokonano точна формула.

Історія, як виявилось, не лише джерело знань, але ще й потужна зброя багатоцільового призначення. І надто тоді, коли вона призначена задля спотворення й переписування історії під певні запити й завдання; та в першу чергу – задля ідеологічних диверсій, а то й підготовки справжніх війн.

Сучасні рейдерські атаки Москви на українську історію в тому числі й ту, що є дійсно спільною, привласнення цілих пластів її, подій і постатей – ознака виразного використання історії задля «ідеологічного забезпечення» агресивної політики Кремля, а надто для ідеологізації планів шовіністичної ідеї поширення і утвердження «руського мира». І президент В. Путін – «вдохновитель и организатор» таких дій Росії. А ще й ідейний натхненник для певної частини її науковців, а не лише політиків, які вкупі разом хочуть монополізувати право на інтерпретацію й потрактування не лише історії Росії, але й України. Та разом із тим, вони намагаються, за Дж. Орвеллом й контролювати історію і особливо історію 1941–1945 років шляхом нав'язування світу великодержавного російськоцентричного концепту історії Великої Вітчизняної війни.

Перемога 9 травня 1945 р., як фундаментальна подія й історична константа стала теж об'єктом, який зазнав серйозних атак із боку політиків і науковців Російської Федерації та невмотивованих «переоцінок» і спекуляцій. Тут йдеться не про сам факт перемоги, а головне про її джерела та співучасників, а ще точніше – про роль і місце України в досягненні Перемоги.

Спровокував таку постановку питання В. Путін заявою про те, що Росія і без України здобула б Перемогу. Про роль інших союзних республік СРСР взагалі не йшлося, але «по умовчанию» і без цього ставало зрозумілим місце, яке відводилося їх внеску в Перемогу. Нагадаємо: УРСР була другою в Радянському Союзі після РСФСР потугою за всіма показниками.

Тож чи причетна Україна і її людність до Перемоги? Беззаперечно! А це питання по суті – риторичне. Бо відповідь на нього очевидна, dokonano точна і

документально обґрунтована. Довгі роки факт внеску України в загальну перемогу не піддавався сумніву. Він не перебільшувався, але й не применшувався. Теза – «Україна як співавтор перемоги» радянської держави над ворожою коаліцією – сприймалась і визнавалась як історично доконаний факт. У колах серйозних науковців вона (ця теза) визнається такою і нині.

Втім у пострадянську добу і з набуттям Україною незалежності, після розпаду СРСР – держави переможниці – в Російській Федерації поступово стали наростати позанаукові оцінки участі українців у війні 1941 – 1945 рр. та їх внеску в загальну перемогу. Чи не першою ознакою такої ревізії історії було приписування «хохлам» тотальної колаборації; особливо це стало помітно тоді коли українська історіографія стала наполегливо вивчати історію ОУНівського руху та УПА. Як реакція на це російська сторона й стала наполегливо поширювати тезу про масову співпрацю українців із окупантами. Відтак не прямо, але опосередковано, українців поступово й стали відлучати від Перемоги. Бо й справді: а чи могли колаборанти бути причетними до Перемоги? Цікаво, що педалюючи тему української колаборації, в самій же Росії знято замовчують участь майже 1,5 млн. росіян у підрозділах визвольної армії генерала Власова; тобто в армії яка стояла на боці Німеччини.

Відверте й публічне торпедування константи «Україна рівноправний член клубу країн - переможців» відбулося в 2013 році коли в Москві пролунала цитована вище заява президента Російської Федерації.

Брутальність її полягає не лише в тому, що це був по суті факт морального мародерства і відвертої узурпації чи, краще б сказати, привласнення Перемоги – Перемоги, яка була здобута сумісними зусиллями. Брутальність цієї заяви ще й і в тому, що вона:

- виразно антиісторична;
- публічно принижує українську людність, а надто ту її частину яка брала безпосередню участь у двобої з нацистами;
- та позбавляє українців права пишатися Перемогою і бути причетними до неї.

Заява президента держави, яка є правонаступницею країни-переможниці, є по суті політичною, а не науково-виваженим висновком чи продуктом інтелектуальної думки. Звідси і її резонансність.

Зрештою, як виявиться згодом, а надто в 2014 р., це була не вербальна демонстрація невігластва, але елемент інформаційної війни проти України. Більше того – це свідомо і неприхована провокація яку можна розглядати як атрибут нової гібридної війни (state sponsored hybrid warfare), кінцева суть якої у нищенні української держави, у приниженні її народу. У тому числі й шляхом накидання українцям огидних ярликів. І найбрутальнішим із таких – є

«фашисти». А потім й усі інші похідні від цього ярлика. Таке «переохрещення» народу реально причетного до 9 травня 1945 р. із переможців на «фашистів» (та ще й колабораціоністів - бандерівців) це теж своєрідне відлучення України і її людності від вікопомної події.

Наголосимо, що в Росії нині багато хто реально увірував, що в Україні дійсно панує «фашизм». А відтак, як дехто думає в Москві, це дає їм моральне право на організацію такої собі «визвольної місії», задля очищення братського народу від неофашистів, бандерівців та інших покидьків, які за визначенням не можуть бути причетними до Перемоги.

«Родина – мати зовёт!» очистити лик святої великої Перемоги від клятих українських фашистів?

Пригадаємо, що свого часу Москва, як метрополія, вже навішувала українцям ярлики: «мазепенці–запроданці», «петлюрівці», «куркулі – одноосібники», «бандерівці-націоналісти» тощо і намагалася зачистити Україну від них.

Та чи варті уваги науковців ці політичні провокації? Чи треба їм занурюватися в такі дискусії?

Очевидно, що з огляду науки і теорії наукового осягнення минувшини, з огляду на доконаність історичного висновку про реальний внесок України в Перемогу, заяви В.Путіна не варті уваги. А втім реалії сьогодення не дають їм права стояти осторонь. Головне тут не припуститись збочень у бік політики. Бо ж історична наука і політика не повинні діяти за законами рідини, яка знаходиться в сполучених посудинах.

Принагідно нагадаємо, що й «вождь і організатор усіх наших перемог» товариш Сталін вже 24 травня 1945 р. намагався серед рівних і братніх народів СРСР найти «рівніший», піднявши тост за російський («русский») народ: «Я пью прежде всего за здоровье русского народа потому что он является наиболее выдающейся нацией из всех наций входящих в состав Советского Союза... Я поднимаю тост за здоровье русского народа, потому, что он заслужил в этой войне общее признание как руководящей силы Советского Союза среди всех народов нашей страны».

Втім радянська пропаганда не взяла на озброєння цю тезу Й. Сталіна і не акцентувала уваги на ній, враховуючи певну некоректність і дразливість її та можливі реакції в союзних республіках. Не знайшла вона свого розвитку і в наукових працях. Щоправда, подеколи про «роль русского народа» згадували, але не більш ніж у комплементарному плані. Так, у вересні 1984 року на науковій конференції в Києві секретар ЦК Компартії України А. Капто у вступному слові, згадавши про участь «представників усіх народів нашої багатонаціональної країни у визволенні Радянської України», не забув зробити й

комплемент росіянам: «В сражениях на украинской земле,... с особой силой проявилась выдающаяся роль русского народа... Русские составляли её (армии – В.С.) основное ядро,... вокруг них сплачивались воины всех национальностей СССР». Але жодного натяку на путінське – «мы бы и без них победили».

Щоправда, у радянську добу, а надто в роки холодної війни, теж були свого роду спроби переоцінок ролі і місця кожної з держав-переможниць. Тобто йшлося про країни – коаліціанти антинацистського блоку. В літературі тих часів зафіксовані багаточисельні спроби або викинути з когорта країн – переможниць колишніх союзників СРСР по антинацистській коаліції, або, що і було найчастіше, принаймні, нівелювати чи, взагалі, замовчати внесок Другого фронту в Перемогу. Радянська історична література зазвичай доносила до читача таку думку: головним і єдиним (чи майже єдиним) організатором і творцем Перемоги був СРСР. Коаліціанти були десь на далекій периферії боротьби з нацистами. Під ці тези було закладено й серйозне ідеологічне підґрунтя, а саме тези те що: непереможну велич і міць радянській державі надавав її політичний устрій, планова економіка, керівна роль партії, єдність країни та непорушна дружба народів. Усе це, на думку радянських ідеологів, забезпечувало СРСР цілий комплекс переваг над занепадаючим капіталістичним світом; звідси – закономірна роль СРСР як лідера в тій війні.

Холодна війна дала старт боротьбі за першість серед тих країн-союзників, що здобували перемогу в 1941 – 1945 рр., натомість всередині СРСР непорушно панувала теза про загальний і пропорційний внесок в Перемогу усіх без винятку народів багатонаціональної держави. «Победу ковали единой семьёй» - це була крилата фраза, публіцистична за своєю конструкцією, але довершена та точна за змістом і суттю.

В радянську добу Перемога СРСР була оповита ореолом святості; ба більше того вона набула ознак всеохоплюючої індульгенції за всі прорахунки й поразки у ході війни. Про них не заведено було писати чи серйозно й незаангажовано говорити. Головний підсумок тієї війни – Перемога, але не тимчасові невдачі чи епізодичні поразки. Вона списала всі огріхи, а надто – високу ціну заплачену за Перемогу у вимірах людського життя, трагедії літа 1941 р., полону тощо.

Натомість Перемога додала керманичам країни самодостатності і самовпевненості в аргументації «неоспоримых преимуществ первого в мире социалистического государства, его общественно-политического строя, планового народного хозяйства, дружбы всех братских народов страны Советов, нерушимого союза рабочего класса и трудового крестьянства, руководящей роли КПСС».

Іншими словами – Перемога 1945 р. додала непохитної віри у всесвітнє лідерство СРСР, бо саме вона продемонструвала неспростовні переваги соціалістичного ладу над капіталістичним. Мало того, принаймні керманічам країни, уявлялося, що перемога додала країні потужний запас міцності.

Такі уявлення про власну велич, навіть, виключали саму постановку питання про самокритичний аналіз, а тим паче пошук шляхів до самовдосконалення.

Більш того, факт Перемоги став своєрідним консервуючим елементом усієї радянської системи. СРСР, як держава-переможець, довгий час «почивала на лаврах» і не використала потенції, які їй принесло 9 травня 1945 р., задля *внутрішнього оздоровлення, рішучого поступу* й мобілізації людності на прориви, скажімо, в галузі економіки, покращення умов життя своїх громадян тощо.

Натомість практично всі ресурси Перемоги держава скерувала *назовні*. І перш за все, – на розширення табору країн соціалізму, на організацію допомоги братнім народам, національно-визвольним рухам та гонку озброєнь... Тож зрештою усе це плюс низка ще інших факторів і спричинили розвал держави-переможниці.

Парадоксально, але факт: із всіх держав-переможниць із політичної мапи світу зникла лише одна – СРСР.

Інші висновки зробили переможені. Але вони виходили із *власних поразок* і зосередили зусилля на вирішенні *внутрішніх* завдань і радикального оновлення усіх сфер життя – від економічного сектору до суспільно-політичного. Що зрештою принесло свої позитиви: нині і Німеччина, і Японія визнані світові лідери.

Але чи зачипає (бодай дотично) усе це Україну, чи впливає на її поступ і як українцям на це реагувати?

Як Перемога – прямо чи опосередковано – вплинула (чи й досі впливає?) на історичну долю й розвиток України? Чи є Перемога 1945 р. елементом української колективної пам'яті і атрибутом нашої ідентичності?

Об'єднує вона й мобілізує чи роз'єднує Україну, а може допомагає формуванню української політичної нації? Святкуємо день Перемоги чи відзначаємо день пам'яті?

Ось лиш дециця тих питань (у тому числі й дещо дразливих) які можуть стати предметом широких наукових дискусій.

РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЄС

В. Г. СТОВПЕЦЬ,

к.ф.н., доцент,

*Одеський національний морський університет
(Україна)*

Обравши європейський напрямок розвитку, Україна вже десять років поспіль прагне реформувати свою національну систему вищої освіти відповідно до Болонської декларації, яку вона підписала 19 травня 2005 року у норвезькому місті Берген на Конференції міністрів освіти країн Європи.

Метою цієї декларації було створення європейського наукового та освітнього простору вищої освіти задля підвищення можливості випускників вищих навчальних закладів до працевлаштування, поліпшення мобільності громадян на світових ринках праці та підняття конкурентоспроможності всіх університетів Європи [1, 2, 3].

Після синхронної ратифікації 16 вересня 2014 року Європейським парламентом та Верховною Радою України Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом розпочався новий етап співробітництва нашої країни з європейськими структурами в галузі економіки, політики, юстиції, культури та, зокрема, у освітній сфері. Завдяки європейським стандартам освіти та усвідомленню спільних європейських цінностей країни, що ввійшли до ЄС, змогли досягти високого економічного та соціального розвитку й стали спроможними протистояти викликам нового тисячоліття. Важливою метою євроінтеграції в галузі освіти є створення загальноєвропейського ринку праці, чому сприятиме запровадження єдиних освітніх стандартів навчання студентів та вимог до атестації випускників всіх європейських університетів. На основі такої стандартизації стане можливим і подальше міжнародне визнання дипломів випускників вузів тих країн, що приєдналися до ЄС або підписали з ним угоду про асоціацію.

Разом із тим європейський освітній простір, відкриваючи великі перспективи для майбутніх кандидатів у члени Євросоюзу, неодмінно має враховувати також існуючу в різних національних системах освіти різноманітність, обумовлену тими чи іншими чинниками їх культурно-історичного розвитку. Тому маємо надію, що наша досить ефективна вітчизняна система освіти не розчиниться повністю під тиском глобальних процесів та європейських освітніх традицій, а органічно гармонізується з освітніми програмами ЄС, які витікають із Болонської декларації та Маастрихтського договору, оскільки в їхню основу покладені три ключові

принципи: свобода переміщення студентів, визнання їх дипломів і вільний доступ фахівців до всіх європейських ринків праці.

Однак реалізація подібних освітніх проектів стане реальністю лише за умови проведення певних національних реформ вищої школи, що мають на меті подолати низку перешкод на шляху приєднання України до європейської освітньої співдружності. Деякі з цих проблем вже почали вирішуватися після набуття чинності 6 вересня 2014 року нового Закону України «Про вищу освіту», що передбачає, наприклад, поступову заміну поки що існуючої багатосходинової системи підготовки бакалаврів, спеціалістів, магістрів і перепідготовки спеціалістів на більш зрозумілу європейцям структуру підготовки фахівців по типу «бакалаврат /магістратура», в якій скасовується такий освітній рівень як «спеціаліст», що був одним із головних у системі вищої освіти як відголосок відомчих підходів до побудови радянської системи освіти. Новий закон про вищу освіту дозволяє створити умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами на принципах автономії останніх, поєднання освіти з наукою та виробництвом із метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях [4]. Відповідно до нього підготовка фахівців має здійснюватися за програмами на таких рівнях вищої освіти: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий) рівень; науковий рівень.

Кожний з цих рівнів передбачає використання так званої Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи (ЄКТС), що застосовується в європейському просторі вищої освіти з метою надання, визнання, підтвердження кваліфікацій та освітніх компонентів і сприяє академічній мобільності здобувачів вищої освіти.

Здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачає успішне виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої (освітньо-професійної чи освітньо-наукової) або наукової програми, що є підставою для надання відповідного ступеня вищої освіти: 1) молодший бакалавр; 2) бакалавр; 3) магістр; 4) доктор філософії; 5) доктор наук.

Для кожного рівня вищої освіти в межах конкретної спеціальності (з урахуванням європейського досвіду створення умов для осіб із особливими освітніми потребами) розробляються та затверджуються центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки стандарти освітньої діяльності, що погоджуються з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, які є обов'язковими до виконання всіма вищими навчальними закладами незалежно від форми власності та підпорядкування, а також науковими установами, що забезпечують підготовку докторів філософії та докторів наук.

Вищий навчальний заклад на підставі освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми для кожної спеціальності розробляє навчальний план, який визначає перелік та обсяг навчальних дисциплін у кредитах ЄКТС, послідовність вивчення дисциплін, форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми поточного і підсумкового контролю.

Крім того, вищий навчальний заклад у межах ліцензованої спеціальності може запроваджувати окремі спеціалізації.

Невід'ємною частиною теперішнього українського диплома бакалавра, магістра, доктора філософії є додаток до диплома європейського зразку, у якому міститься, крім зазначення факту про завершене навчання, також структурована інформація про результати навчання особи, що складається з відомостей про назви дисциплін, отримані оцінки і здобуту кількість кредитів ЄКТС тощо. Так, наприклад, у дипломі бакалавра та додатку до нього зазначається, що його власник здобув (на основі попереднього ступеня молодшого бакалавра) наступний (перший) рівень вищої освіти в результаті успішного виконання ним освітньо-професійної програми в обсязі 180-240 кредитів ЄКТС, що цілком відповідає загальноєвропейським нормам. Для здобуття диплома магістра (другий ступінь вищої освіти) необхідно виконати додатково відповідну освітньо-професійну програму в обсязі 90-120 кредитів ЄКТС. Варто зазначити, що обсяг європейської освітньо-наукової програми становить 120 кредитів ЄКТС. Крім того, освітньо-наукова програма магістра обов'язково містить дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше, ніж 30 відсотків та за умови наявності у здобувача попереднього ступеня бакалавра.

Сьогодні освітні системи передбачають запровадження всіма країнами-учасницями Болонського процесу не тільки двох циклів навчання: попереднього (pregraduate) та випускного (graduate) з використанням європейської накопичувальної системи ECTS (European Credit Transfer System), але й подальший розвиток післядипломної освіти (postgraduate), що сприяє втіленню в життя європейської концепції під назвою «навчання впродовж усього життя» [5].

Новацією в чинному законі про вищу освіту можна вважати появу такого наукового ступеня, як «доктор філософії», що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується спеціалізованою вченою радою вищого навчального закладу або наукової установи в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді. Більш високий науковий рівень – доктор наук в тій чи іншій галузі знань, що здобувається на основі ступеня доктора філософії, передбачає набуття здобувачем цього ступеня найвищих компетенцій у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, які забезпечують розв'язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають

загальнонаціональне або світове значення та опубліковані в фахових наукових виданнях. Ступінь доктора наук присуджується спеціалізованою вченою радою вищого навчального закладу чи наукової установи за результатами публічного захисту наукових досягнень у вигляді дисертації або опублікованої монографії, або за сукупністю статей, опублікованих у вітчизняних і міжнародних рецензованих фахових виданнях, перелік яких затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Завдяки Болонському процесу нарівні з академічними освітніми європейськими програмами, що лежать в основі підготовки бакалаврів і магістрів (Education), виникла також потреба у неформальних програмах навчання (Learning). Регламентація освітніх послуг такого навчання знайшла своє відображення в міжнародному стандарті ISO FDIS 29990 -2010 (E) «Learning services for non-formal education and training – Basic requirements for service providers» [6]. У нашій країні подібна система перепідготовки спеціалістів (відома під назвою «друга вища освіта»), здійснюється як окремими закладами післядипломної освіти, так і структурними підрозділами вищих навчальних закладів (далі – ЗПО). Будучи за своїм внутрішнім змістом альтернативною освітою, перепідготовка спеціалістів-післядипломників, на жаль, продовжує залишатись сьогодні конкурентом традиційної підготовки спеціалістів першої вищої освіти, зазвичай дублює її та поступається останній якостю освітніх послуг, тому що навчання слухачів ЗПО, як правило, проводяться заочно та в скорочений термін. Суттєвим недоліком цієї застарілої пострадянської системи можна вважати також сукупне навчання в ЗПО за однаковими освітньо-професійними програмами слухачів-спеціалістів і слухачів-магістрів, незалежно від отриманої ними раніше спеціальності, кваліфікації та практичного досвіду роботи за фахом. Крім того, на відміну від першої вищої освіти державна атестація випускників закладу післядипломної освіти здійснюється не Екзаменаційною комісією, як це визначено новим законом про освіту, а Державною кваліфікаційною комісією (ДКК), яка створюється за наказом ректора (директора) ВНЗ на чолі з головою комісії, що призначається МОН України. Рішенням цієї державної комісії здобувачу другої вищої освіти (як втім і випускникам першої вищої освіти) присвоюється відповідно до обраної спеціальності дещо загальна, на наш погляд, кваліфікація, наприклад: «менеджер-економіст», «інженер з транспорту», «юрист-правознавець» та видається диплом спеціаліста про перепідготовку державного зразку, в якому (на відміну від загальноприйнятої форми диплому випускників першої вищої освіти) немає реквізиту «назва спеціальності», але натомість є вимога зазначати, який факультет закінчив слухач ЗПО (хоча, як відомо, ще в 2009 році більшість факультетів післядипломної освіти в українських ВНЗ були перейменовані в центри післядипломної освіти та підвищення кваліфікації, відділення, інститути тощо).

Усвідомлюючи ризик стати зайвою ланкою в системі вищої школи, заклади післядипломної освіти в теперішніх умовах, щоб залишитись «на плаву», мають пристосуватись до нової кон'юнктури, що склалась на ринку освітніх послуг, оскільки сучасний світ давно перейшов від екстенсивного використання робочої сили з низьким рівнем базової професійної підготовки до інтенсивного використання висококваліфікованих кадрів, адаптованих до умов економіки інноваційного типу. Для цього необхідно насамперед переосмислити сам підхід до концепції післядипломної освіти та визначитись щодо місця в ній системи перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців.

Оскільки система післядипломної освіти – це сходинкове вдосконалення дипломованою особою освіти шляхом поглиблення, розширення і оновлення її професійних знань, умінь та навичок із метою отримання нею більш високого освітньо-наукового рівня, то система перепідготовки повинна стати однією із її підсистем, що базується на професійній спеціалізації, тобто набутті дипломованим молодшим бакалавром, бакалавром чи магістром спеціальних знань, нових умінь та фахових навичок у межах раніше отриманої спеціальності за професійним спрямуванням виробничої діяльності з набуттям додаткової кваліфікації, але без зміни освітнього рівня.

Таким чином, головною метою для слухача ЗПО має стати не отримання диплома спеціаліста з іншої спеціальності «під конкретну посаду» (як це є зараз), а саме набуттям фахівцем необхідної фахової спеціалізації, що дасть йому змогу краще виконувати не тільки типові виробничі завдання, але й нові професійні обов'язки, що мають свої особливості в межах його спеціальності в тому чи іншому виді економічної діяльності.

Всі основні види професійної діяльності для кожного освітньо-кваліфікаційного рівня повинні визначатися спеціально розробленими галузевими стандартами відповідно до передбаченого законом кваліфікаційного рівня Національної рамки кваліфікацій. Так, згідно з таким державним класифікатором (ДК) видів економічної діяльності, головними видами професійної діяльності, наприклад, бакалавра-юриста є: «нотаріальна діяльність», «слідча діяльність і забезпечення безпеки», «діяльність судів», «діяльність органів прокуратури» та інші. Подібного роду переліки видів професійної діяльності для бакалаврів і магістрів містяться в галузевих стандартах вищої освіти України (ГСВОУ) з багатьох спеціальностей. Так у ГСВОУ з напряму підготовки 1004 «Транспортні технології» відповідно до Державного класифікатора видів економічної діяльності (ДК 009-96) вказується, що бакалавр із транспортних технологій є підготовленим до роботи на всіх видах транспорту (зокрема згідно з розділом 61: «...Водний транспорт; група 61.1 – морський транспорт; клас 61.10 – морський транспорт закордонного та каботажного плавання; підклас 61.101 – діяльність морського пасажирського транспорту»; підклас 61.102 – діяльність морського вантажного транспорту»...) [7].

Таким чином, перспектива розвитку для закладів післядипломної освіти вбачається саме в тому, що вони можуть запропонувати дипломованому бакалавру або магістру з кваліфікацією «інженер з транспорту», отримати відповідно до державного класифікатора професій більш конкретну фахову спеціалізацію, наприклад: стивідор, фрахтовий брокер, експедитор і тощо.

Для цього ЗПО мають (на основі чинних державних і відомчих нормативних документів: освітньо-професійних програм (ОПП) і освітньо-кваліфікаційних характеристик (ОКХ), класифікаторів професій, а також із урахуванням вимог відомств-замовників) розробити для кожного виду професійної діяльності кваліфікаційні програми та навчальні плани з перепідготовки та затвердити їх у відповідних відомчих органах. Так, наприклад, кваліфікаційні програми для інженерів із транспорту необхідно затверджувати в Міністерстві інфраструктури України, а кваліфікаційні програми для юристів – в Міністерстві юстиції України.

Підготовка до кваліфікаційної атестації може здійснюватись в різних формах: перепідготовка, стажування, курси підвищення кваліфікації, а сама атестація проводиться у формі захисту випускної кваліфікаційної роботи (ВКР) або складання комплексного кваліфікаційного екзамену в державній або відомчій кваліфікаційній комісії, що уповноважена видавати кваліфікаційне свідоцтво встановленого зразку про здобуття слухачем відповідної спеціалізації (в рамках акредитованих ЗПО спеціальностей). При цьому важливо, щоб до складу державної чи відомчої кваліфікаційної комісії були залучені як висококваліфіковані фахівці, що працюють у відповідних відомствах, так і представники галузевих профспілок, зацікавлених не тільки в якісній фаховій підготовці працівників для галузі, але і в обов'язковому систематичному підвищенні їхньої кваліфікації та проходженні ними переатестації (як це практикується, наприклад, у Департаменті державного регулювання та розвитку ринків фінансових послуг, працівники якого переатестовуються в обов'язковому порядку через кожні 3 роки, отримуючи за умови успішного складання ними кваліфікаційного мінімуму відповідне свідоцтво [8]).

Крім традиційних курсів підвищення кваліфікації, заклади післядипломної освіти можуть зайнятися також організацією неформального навчання з метою підготовки фахівців для проходження процедури відомчої та міжнародної сертифікації, за допомогою якої встановлюється рівень компетентності фахівців у тій чи іншій галузі знань, а також перевіряються практичні уміння виконувати ними певні посадові обов'язки.

Така підготовка до сертифікації і сама сертифікація за участю різних відомств-замовників уже практикується в Центрі післядипломної освіти та підвищення кваліфікації (ЦПО та ПК) Одеського національного морського університету (ОНМУ) на курсах вантажних сюрвейерів, судових брокерів,

офіцерів охорони портових споруд, після яких випускникам видається Сертифікат встановленого зразку.

Варто навести для прикладу і досвід підготовки до міжнародної сертифікації студентів ЦПО та ПК ОНМУ, які після здобуття диплома магістра за спеціальністю «Управління проектами» мають бажання пройти сертифікацію персоналу в галузі проектного менеджменту. Ця сертифікація, головною метою якої є реалізація всесвітньо визнаної 4-х рівневої (4-L-C) сертифікації, проводиться Українською асоціацією управління проектами (УАУП) за методикою, розробленою Міжнародною асоціацією проектних менеджерів (International Project Management Assosiation, IPMA) [9]. Вона базується на оцінюванні досвідченими експертами компетенцій, тобто основних елементів знань і умінь проектного менеджера, який є здобувачем сертифікату певного кваліфікаційного рівня.

Проаналізувавши тенденції розвитку сучасної вищої освіти, слід зазначити, що настав час розпочати насамперед реформування таких видів післядипломної освіти, як перепідготовка, стажування та підвищення кваліфікації з метою надання ВНЗ додаткових освітніх послуг, пов'язаних із якісною організацією різних форм навчання студентів та аспірантів, а також кваліфікаційною атестацією та сертифікацією фахівців, що дозволить ПЗО зайняти свою «законну нішу» в національній системі вищої освіти та сприятиме інтеграції українських університетів у сучасний європейський освітній простір.

Література

1. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна-Болонья-Саламанка-Прага-Берлін) / Упорядники: Степко М.Ф., Болюбаш Я. Я., Шинкарук В. Д., Грубінко В. В., Бабин І. І. – Тернопіль: вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 52 с.
2. Суценко В. Проблемні питання реформування вищої освіти в Україні в контексті Болонського процесу // Вища школа. – 2005. – №5. – С. 21- 25.
3. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти.– К.: ІВЦ «Видавництво Політехніка», 2013. – 200 с.
4. Закон України «Про вищу освіту» (в редакції від 01.01.2015 року № 1556-18 змінами, внесеними згідно із Законом № 76-VIII від 28.12.2014, ВВР, 2015, № 6, ст.40} // Відомості Верховної Ради, 2014, № 37-38, ст.2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
5. Загальноєвропейський простір вищої освіти – досягнення цілей: Комюніке Конференції міністрів країн Європи (м. Берген, 19-20 травня 2005 р.) // Вища школа. –2005. – № 4.– С.20-25.
6. ISO FDIS 29990 -2010 (E) «Learning services for non-formal education and training – Basic requirements for service providers». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.enad.ru/usr.pdf>.
7. Освітньо-кваліфікаційна характеристика та освітньо-кваліфікаційна програма бакалавра з напрямку підготовки 1004 «Транспортні технології» / Кол. авт.. за заг. керівн. М.Ф. Дмитриченко. – К.: НТУ, 2013. – 172 с.
8. 8. Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 25 грудня 2003 року, N 183 «Про затвердження Положення про навчання, перепідготовку, підвищення кваліфікації та складання екзаменів особами, які провадять діяльність на ринках фінансових послуг (у редакції від 04.11.2010 р. N 832). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
9. Посібник з питань проектного менеджменту (Переклад з англ.). / Під редакцією С.Д. Бушуєва. – К.: Ділова Україна, 2014. – 198 с.

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ ДЕЗИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ГЛОБАЛИЗОВАННОМ МИРЕ

А. В. СТОВПЕЦ,

к. ф. н., ст. преподаватель.,

В. П. САМОЙЛОВСКАЯ,

к. э. н., доцент,

Одесский национальный морской университет

(Украина)

В научной литературе распространённо мнение о почти неограниченных возможностях глобализации, будто бы самовластно решающей мировые проблемы и определяющей пути развития стран и народов. На самом же деле глобализации (как процессу) и глобализму (как концепции) противостоит традиционализм, принимающий различные облики (в том числе и форму национализма, получающего мощные импульсы из самих процессов глобализации). В этом, глобалистском, контексте уместно вести речь о сосуществовании интеграционных и дезинтеграционных процессов, которые так или иначе проявляются в нашей новейшей истории.

Современная Европа демонстрирует яркие примеры материализации упомянутых процессов. Так, создание и расширение Евросоюза иллюстрирует действие интеграционных сил. В то же время центробежные силы проявляются в этнокультурных и социально-политических конфликтах внутри европейских стран – в Испании, Великобритании, Бельгии, наконец, в Украине. Ввиду этого *актуальность* исследуемой проблематики очевидна.

В чём же слабость современных «конструктивистских» идей? Почему рациональное в целом стремление к интеграции по цивилизационному признаку встречает сопротивление в разных странах? Может ли такой подход, как «мультикультурализм», стать тем универсальным интегрирующим фактором, который бы возобладал над консервативными идеями «национальных государств»? И, наконец, подвергается ли такая социально-философская категория, как «национальная идентичность», какой-либо трансформации в современных условиях? Чтобы дать хотя бы поверхностные ответы на обозначенные вопросы, проанализируем примеры конкретных стран. Но вначале представим себе общую ситуацию в объединённой Европе.

Сегодня в большинстве стран Евросоюза в отношении ЕС энтузиазма значительно меньше, чем это было раньше. Среди основных причин называют фактическое неравноправие участников, в том числе и экономическое неравенство в ЕС и то, что нынешний Евросоюз далёк от нужд простых людей. Выборам в Европарламент люди придают мало значения, многие предпочитают даже не участвовать в них [1, с. 446], в то время как внутренние выборы в странах-участницах ЕС продолжают играть значительную роль в национальной политической жизни. Поэтому всерьёз вести речь о существовании в ЕС «реконструированной космополитической нации» было бы необъективно. Тем более неуместно говорить сегодня о существовании «глобального гражданского

общества» и о «глобальной деполитизированной власти», особенно в свете тех гигантских и устрашающих неравенств в мире между странами и внутри них.

Внутри ЕС, который создавался, прежде всего, в интересах единого экономического пространства, уже много лет существуют противоречия как между самими лидерами союза, так между лидерами и «периферией». Наиболее сильные в социально-экономическом отношении участники (а большинство из них – учредители ЕС) разделили сферы влияния в индустриальном секторе и установили монополию на соответствующие отрасли. Все новые страны-участники были обязаны сначала провести реструктуризацию своей экономики таким образом, чтобы не противоречить монопольным экономическим интересам «стран-патриархов» в ЕС. Поэтому такие страны, как, например, Латвия, вынуждены были пожертвовать ради евроинтеграции своей высокотехнологичной индустрией (в частности, радиоэлектронной, в латвийском случае), и ликвидировать все дотационные отрасли. В итоге сегодня Латвия производит конфеты, «рижский бальзам» и прочую продукцию лёгкой промышленности, реализация которой неспособна наполнить госбюджет в достаточной мере. Страна становится должником, и это, в свою очередь, давит на экономику ЕС в целом. Таких примеров немало, но этот – показательный.

Однако Латвия – это всё-таки периферия ЕС. Гораздо более парадоксален пример страны, которая считается «сердцем Евросоюза» и была одним из его учредителей. Речь идёт о Бельгии.

Политические процессы в Бельгии сегодня говорят нечто большее о характере развития Евросоюза, чем рассуждения идеологов евроинтеграции. Суть вопроса в том, что в Бельгии прогрессирует национализм двух национальных общностей, нанося новый удар мифу о так называемой «единой европейской нации». Страну с населением 10 миллионов человек разделяют противоречия между двумя этническими группами: богатая Фландрия (нидерландскоязычная северная половина государства, где проживает 60 % населения) по чисто утилитарным мотивам жаждет независимости. Многие фламандцы просто не хотят более поддерживать деньгами социальную систему экономически более слабой франкоязычной Валлонии. Наиболее радикальные фламандские политики говорят о необходимости превращения федеративной Бельгии в конфедерацию или даже о разделе страны. Но вся правда в том, что Бельгия уже сейчас фактически разделена на части по языковому и этническому признаку: в стране нет ни общбельгийских СМИ, ни единых политических партий, а фламандские националисты заявляют, что «страну объединяют лишь король, пиво и футбольная команда» и что «валлоны не имеют достаточных интеллектуальных способностей для изучения нидерландского языка» [2, с. 45].

Впрочем, в Бельгии есть одно обстоятельство, стоящее на пути прямого, безотлагательного расчленения страны. Это столица – Брюссель, центр многих парадоксов: он хоть и находится на фламандской территории, но большинство жителей города говорят по-французски. Благодаря такому двойственному географическому и лингвистическому положению Брюссель, имея отношение к франкоязычному сообществу, не является частью региона Валлония. Он

представляет собой самостоятельный федеральный регион страны с особым статусом. К тому же, город является главным экономическим центром в стране. Но вот парадокс – Брюссель самый бедный регион страны по той простой причине, что бельгийцы платят налоги по месту жительства, а здесь работают 200 тысяч жителей Валлонии и 100 тысяч жителей Фландрии. Они создают огромную нагрузку на инфраструктуру города, но налоги вносят в казну своих регионов. В то же время Брюссель – самая престижная часть Бельгии, административная столица Евросоюза, где расположены его властные институты и штаб-квартира НАТО. Как быть с ним при возможном разделе Бельгии? Ни Фландрия, ни Валлония категорически не хотят превращения Брюсселя в международную зону и перехода в «собственность» Евросоюза. Так или иначе, бельгийцы разных этнических групп не вступают в гражданскую войну и поддерживают цивилизованное совместное бытие. Поиск компромиссов продолжается, и в этом контексте вновь встаёт вопрос о «праве наций на самоопределение».

Но в каких случаях право наций на самоопределение может возобладать над государственным суверенитетом и территориальной целостностью? По мнению руководителя Центра международной безопасности Института международной экономики и международных отношений РАН, доктора исторических наук А. Арбатова, «...нет в международном законодательстве ни норм, ни критериев, ни механизмов, однозначно решающих данный вопрос. Но зачастую действует циничное правило: для себя и для своих «друзей» – территориальная целостность, для наших противников и их национальных меньшинств – право народов на самоопределение. И позиция России, и позиция США в данном вопросе практически одинаковы. Вы посмотрите, как мы ждали вообще этого шотландского референдума! Я даже удивился: ну кому какое дело до Шотландии... хорошие ребята, прекрасные виски, замечательные волынки... ну кому в России какое дело, останутся ли они в Великобритании, или нет. У нас на несколько дней это было прямо главной темой, как будто у нас более серьёзных проблем нет. И каково было разочарование, когда Шотландия осталась в Великобритании! ...потому что РФ относится к Британии плохо» [3].

И эта логика работает сейчас против Украины как единого государства, точно так же, как в своё время она уже сработала против Сербии (образование Косово по инициативе НАТО). По мнению английского социолога Э. Гидденса, политические институты, которые внешне выглядят так же, как и раньше, и носят те же названия, абсолютно изменились. Прежней осталась оболочка, но внутри они изменились, и по своей сути стали «институтами-пустышками». Они уже не соответствуют задачам, которые призваны были выполнять [4, с. 35]. По всей вероятности, речь идёт о таких организациях, как ООН, которая фактически не предотвратила ни одного серьёзного конфликта последних десятилетий, потому что страны-гегемоны (прежде всего, США) просто игнорируют рекомендации ООН, если те идут вразрез с волей этих глобальных игроков.

В большинстве случаев прологом к сепаратизму (как крайнему проявлению дезинтеграционных процессов) служит неразрешимый конфликт между этносами касательно территории обитания. Соперничество народов за

жизненное пространство обусловлено сложными историческими процессами этногенеза и обретения государственности, в совокупности с несовместимостью интересов. В мире проживает свыше 3000 этносов, и только около 300 из них имеют свои государства или автономии. Карта расселения разных народов и народностей, естественно, не в полной мере соответствует границам современных государств [5, с. 76]. Однако в случае с Украиной представляется, что подобная проблема отсутствует, и нынешние дезинтеграционные тенденции имеют вполне искусственный характер. Положение усугубляется мощным информационным воздействием извне и слабостью социально-экономической системы внутри.

Мы живём в мире, который отличается крайним неравенством, причём повсеместно. Можно согласиться с автором концепции мир-системного анализа – И. Валлерстайном, что у сильных – сильных политически, экономически, социально – есть возможность выбора между агрессивной враждебностью к слабым (ксенофобия) и великодушным принятием «различия». Слабые же могут хотя бы частично поправить своё неблагоприятное положение в глобализованном мире, настаивая на принципах группового равенства [6] (и это, вероятно, один из мотивов для интеграции по цивилизационным признакам).

Вышеизложенный материал даёт возможность сделать несколько *выводов*.

Во-первых, процессы глобализации, несомненно, оказывающие немалое влияние на культуру, экономику, политику и социальные институты, всё же не приводят к переходу власти от национальных государств в «деполитизированное глобальное гражданское общество». Следовательно, глобализация сама по себе ныне не способна реконструировать старые национальной общности и создать на их основе «космополитические нации». И нет пока такого глобального гражданского общества, которое сумело бы преодолеть границы государств (если, конечно, таковым не считать виртуальное пространство, являющееся лишь одним из аспектов социальной реальности). История вновь и вновь показывает, что территория, язык, национальная культура, государственная власть и прочие атрибуты государства продолжают играть для национальных государств такое же значение, как и в прошлом (несмотря на значительные интегративные процессы), а суверенитет по-прежнему остаётся базовой социально-политической ценностью и не приобретает всё более размытые очертания, вопреки прогнозам футурологов.

Второй вывод по исследуемой проблематике можно сформулировать следующим образом: дезинтеграционные процессы в мире, стремящемся к унификации и объединению по признакам цивилизационно-культурной общности, не ослабляют своего действия. При этом абсолютное большинство дезинтеграционных процессов современности имеют *социокультурную природу*. В частности, они обусловлены такими факторами, как национальная культурная идентичность, менталитет, исторический опыт, национализм, самобытность, идеология, образованность, и прочими социокультурными особенностями.

Разные страны по-разному решают проблемы, вызванные политическими, идеологическими и иными кризисами, несущими угрозу государственности и

национальному единству. Опыт таких стран, как, например, Великобритания (в случае с референдумом в Шотландии), Чехия и Словакия, демонстрирует пример цивилизованного выхода из социально-политического кризиса. Менее успешен в этом отношении пример Испании (в отношении Каталонии и Страны Басков), а также Британии (в случае с Ольстером) и Бельгии (как «политического зеркала» евроинтеграции). И уж совсем неуспешным можно назвать пример Югославии (гражданская война, интервенция и разрушение государства с далеко идущими негативными последствиями) и, конечно же, нынешнюю ситуацию в нашей стране (где также разные внешние силы пытаются реализовать неприемлемые для Украины сценарии, а неадекватная внутренняя политика, особенно социально-экономическая, работает против Украины и её народа).

Главная задача любого государства – это создание такой формы национального компромисса, который позволил бы минимизировать внутренние дезинтеграционные процессы (включая сепаратизм как крайнюю форму дезинтеграции). Представляется, что в украинском контексте государство должно проявить способность заинтересовать различные социальные, культурные, этнические группы в сохранении единства. Интегрировать общество необходимо различными способами, однако в качестве наиболее универсального стимула видится создание сильной национальной экономики, поощрение внутреннего спроса, поддержание геополитического нейтралитета. Государство, которое своей нерациональной политикой уничтожает «средний класс», не способно построить здоровую экономику. Перманентный экономический кризис, сопровождаемый массовым обнищанием (когда подавляющее большинство людей занято не саморазвитием, а борьбой за выживание) и внешней зависимостью, в свою очередь, неизбежно приводит социум к культурной деградации.

Дезинтеграция – это всегда индикатор критичности социокультурных, социально-экономических и прочих взаимосвязанных проблем, которые достигли своего пика и вышли из-под контроля. Интеграция – это процесс, имеющий неоднозначные последствия, но в целом свидетельствующий о попытках общества и государства решить вышеупомянутые проблемы с опорой на коллективные усилия. Главное здесь – выбрать правильное направление интеграции, которое бы однозначно способствовало социальному прогрессу.

Литература

1. Гидденс Э. Навстречу глобальному веку // Отечественные записки. – № 6, 2002.
2. Мнацаканян М. О. Национализм и глобализм. Национальная жизнь в современном мире. – М.: Анкил, 2008. – 407 с.
3. Познер / авторская программа В. В. Познера // интервью А. Арбатова. – Выпуск 14.10.2014.
4. Гидденс Э. Ускользающий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь // Энтони Гидденс; пер. с англ. М. Л. Коробочкина. – М., 2004. – 116 с.
5. Басараб М. Историчні передумови зародження етнічного сепаратизму: український контекст // Українознавчий альманах. Випуск 2. – КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – С. 76-79.
6. Валлерстайн И. Ни патриотизм, ни космополитизм // Логос. – 2 (53), 2006. – С. 126.

ЗАРОДЖЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ПІДВОДНОГО КОРАБЛЕБУДУВАННЯ В ОДЕСІ

С. М. СОКОЛЮК,

к.і.н., доцент,

Національний університет оборони України імені

Івана Черняхівського

(Україна)

Історичний досвід розвитку родів сил флоту свідчить, що підводні сили, які за свій майже 110-літній період офіційного функціонування пройшли надзвичайно швидкий шлях розвитку – від перших примітивних тихохідних човнів для захисту військових портів до найсучасніших океанських підводних атомоходів із унікальними бойовими можливостями, – продовжують активно удосконалюватися. Навіть у бурхливий період розвитку атомного підводного флоту роботи над удосконаленням неатомних підводних човнів (далі – ПЧ) у більшості країн не зупинялися. А враховуючи світову тенденцію до переходу неатомних субмарин на використання нових принципів двигуна, що значно посилює перевагу у володінні основною тактичною властивістю – акустичною прихованістю та порівняно з атомними ПЧ значно нижчою вартістю, останнім часом роботи над їх удосконаленням у низці країн значно інтенсифікувалися. До того ж підводні човни, за оцінками фахівців, використовуючи природні умови й гідрофізичні властивості Чорного моря, ще значний час будуть залишатися єдиним, реально існуючим стримуючим чинником для будь-якого агресора в регіоні [1, с.30].

Разом із тим, навіть тимчасова втрата основних, найбільш зручних пунктів базування українських Військово-Морських Сил унаслідок окупації Криму Росією, який, безумовно, незабаром повернеться до складу України, та певної частини підготовлених кадрів, не повинна завадити процесу розвитку підводних сил, оскільки надзвичайно важливим сьогодні є збереження досвіду і напрямку підводного плавання для нашої оборони [1, с.29]. Як зазначав колишній головнокомандувач Військово-морського флоту СРСР адмірал флоту Радянського Союзу Горшков С.Г., який очолював його майже три десятиліття і забезпечив створення глобальних можливостей флоту, приймаючи будь-яке рішення з питань розвитку, підготовки й застосування флоту, потрібно завжди здійснювати ретроспективний аналіз таких рішень, які приймалися в минулому.

У цьому контексті бачиться актуальним проведення ретроспективного аналізу розвитку підводного кораблебудування на вітчизняних теренах, зокрема, роль і місце Одеси в історії підводної справи. Так, Одеський порт протягом тривалого часу був не тільки місцем базування підводних човнів радянського Чорноморського флоту; у ньому ще в період зародження

вітчизняного підводного кораблебудування було проведено перші випробування підводних човнів. Крім того, одеськими винахідниками було представлено кілька проектів підводних човнів. І хоч не всі вони отримали схвальну оцінку експертів, все ж вони не давали зупинитися процесу розвитку підводного кораблебудування.

Варто зазначити, що в період після Східної (Кримської) війни протягом 1853–1875 рр. у Росії патріотичний підйом широких мас населення спонукав багатьох винахідників зробити свій внесок у справу захисту вітчизни під впливом героїчної оборони чорноморської фортеці [9, с.35]. Відтак з'являються численні проекти підводних човнів для знищення ворожого флоту, що блокував сили в портах [8, с.43]. Проте рівень розвитку науки і техніки того часу не дозволяв створити підводний човен, що відповідав би технічним вимогам.

Зацікавленість щодо проблеми підводного плавання, що виникла у роки Кримської війни, виявилася з новою силою під час російсько-турецької війни 1877-1878 рр., коли через відсутність у Росії флоту на Чорному морі російське військове командування було позбавлено можливості розгорнути потужні морські операції проти турків і підтримати з моря свою сухопутну армію, що діяла на Балканах. Тенденція створення карликових підводних човнів була природнім наслідком відсутності у той період придатного для встановлення на ПЧ механічного двигуна і необхідності орієнтуватися на «живий» двигун, тобто м'язову силу людини. У Росії перший міні-підводний човен із таким двигуном, що знайшов практичне застосування і був прийнятий на озброєння флоту, був побудований у 1877 р. за проектом С.К. Джевецького [9, с.37,38].

Уродженець с. Кунка Гайсинського повіту Подільської губернії, активний учасник російсько-турецької війни георгіївський кавалер Степан (Стефан) Карлович Джевецький (1843–1938), отримавши освіту в Парижі в Центральному інженерному училищі, він спроектував послідовно чотири підводних кораблі [6, с.12], які всі були втілені в металі!

У 1878 р. С. Джевецький запропонував командуванню Чорноморського флоту побудувати підводний човен для оборони портів, роботу над проектом якого він розпочав ще у 1876 р. Не отримавши матеріальної підтримки, він побудував човен своїм коштом на заводі Г. Бланшарда в Одесі [7 с.20; 8, с.75].

Пройшовши протягом літа 1878 р. складний шлях випробувань, 19 листопада того ж року на рейді Одеського порту С. Джевецький здійснив успішну демонстрацію бойового застосування свого першого підводного човна, підірвавши баржу у присутності членів комісії Одеського філіалу Морського Технічного Комітету та головного командира Чорноморського флоту і портів адмірала М. Аркаса (1816–1881) [3, с.21; 7, с.89; 8, с.75].

На підставі проведених випробувань комісія висловила побажання про будівництво подібного човна більшого розміру, зазначивши при цьому, «що

подібний човен буде цілком придатним для практичних військових цілей» [10, л.2–4].

Проте, у зв'язку із закінченням російсько-турецької війни човен не був використаний, а Морський Технічний Комітет не визнав корисним витратити кошти на побудову човна і залишив проект винахідника без уваги через недосконалість м'язового двигуна і малу швидкість. Натомість військове відомство, на адресу якого після випробувань був надісланий схвальний відгук, вирішило використати ПЧ для оборони портів і надало дозвіл на проведення наступних розробок і випробувань [8, с.75].

Розроблений другий проект винахідника був побудований у Санкт-Петербурзі на Невському заводі у 1879 р. Отримавши задовільні результати випробувань та врахувавши побажання військового відомства, С. Джевецький розробив третій варіант проекту, згідно якого протягом 1879–1881 рр. на тому ж Невському заводі (при цьому окремі частини і деталі були виготовлені на інших заводах) було збудовано серію човнів із 50 одиниць, які були розподілені між Балтійським і Чорноморським театрами (16 залишені в Кронштадті і 34 залізницею доправлено до Севастополя [8, с.77]) і призначалися для оборони приморських фортець.

Утім, усі вони не були позбавлені недоліків своїх попередників, що було неминуче, оскільки у них в якості двигуна використовувалася м'язова сила і це не могло в принципі вирішити проблему. І тільки С. Джевецький у вітчизняному підводному кораблебудуванні на четвертому варіанті човна уперше використав електродвигун, який для обертання гвинта живився струмом від акумуляторної батареї. До слова, цей човен зберігся до наших днів і представлений в експозиції Центрального військово-морського музею в Санкт-Петербурзі [6, с.12].

У підсумку, протягом 1879–1908 рр. С. Джевецький в Санкт-Петербурзі та Кронштадті займався проектуванням і випробуванням підводних човнів, побудованих за власним проектом. Видатний конструктор розробив так званий «решітковий» торпедний апарат, який використовувався на російських та зарубіжних човнах протягом двадцяти років, переймався теорією повітроплавання та конструюванням літаків [5, с.35,36].

Інший одесит – Кудряшов – майже одночасно зі С. Джевецьким створив свій проект підводного човна і 19 жовтня 1879 р. до Морського Технічного Комітету надіслав свої матеріали. Утім, після проведеної експертизи, конструктор отримав негативну відповідь на свою пропозицію [3, с.22].

На відміну від С. Джевецького, Володимир Афанасійович Кременський, який мешкав в Одесі по вул. Разкидайлівській, 22, прагнув досліджувати підводний простір у мирних цілях. Він наполягав на тому, що «до того часу, поки панове винахідники будуть винаходити і будувати свої підводні апарати для військових цілей, справа підводного плавання не буде просуватися вперед» [4, с.12].

В. Кременський винайшов своє підводне судно у 1883 р., а в 1885 р. подав свій проект в Санкт-Петербург на адресу Імператорського Російського Технічного Товариства. Проте, спроба виявилася невдалою і винахідник вирішив натомість розробити теорію підводного плавання [3, с.22]. Результатом його досліджень стало видання в друкарні Одеського військового округу праці «Заметки по подводному плаванню и о возможности устройства подводного судна», яке побачило світ 20 серпня 1892 р. [3, с.22; 4, с.7].

13 червня 1895 р. винахідник звертається зі своїми пропозиціями до Ради Одеського Відділення Імператорського Російського Технічного Товариства. У вересні того ж року пропозиція була розглянута у Раді Товариства, проте отримала негативний висновок, який і був представлений 22 серпня у доповідній Голови Відділення В. Лигнєєва [3, с.23; 4, с.4,37,38].

Через два роки В. Кременський знову здійснив спробу звернутися до Голови Одеського Відділення Товариства і подав креслення, брошуру та заявку на повторну експертизу винаходу [3, с.23; 4, с.4]. Утім, ця спроба одеського винахідника також не отримала подальшого розвитку.

Слід зазначити, що Головою Морського Технічного Комітету в Санкт-Петербурзі на той час був українець-вчений адмірал Стеценко Василь Олександрович, але до нього інформація про винахід В. Кременського не надійшла [4, с.5].

З часом підводна справа таки повернулася до Одеси. Так, із початком І-ї Світової війни для оборони порту та узбережжя з Тихого океану було переправлено два підводні човни «Сом» та «Щука». У роки боротьби за українську державність на рейді Одеси англійцями були затоплені підводні човни «Лебідь» та «Пелікан». У міжвоєнний період у порту Одеси базувався дивізіон субмарин типу АГ – «Американський Голланд». У роки Другої світової війни п'ять радянських підводних човнів загинули у водах Одеської затоки [4, с.3]. А під час післявоєнного тралення мінних загороджень на відстані 60 м один від одного були виявлені і підняті у 1951 р. загиблі у роки війни ПЧ М-33 та М-60. Останки членів екіпажів капітан-лейтенантів Д. Сурова і Б. Кудрявцева поховали в братській могилі на возведеній в Одесі Алеї Слави [2, с.144].

У 1952 р. в Одеській ВМБ був сформований 85-й окремий дивізіон ПЧ (командир А. Ємець), в якому відпрацьовувалися екіпажі трьох ПЧ типу М XV-ї серії для передачі болгарському ВМФ. Улітку 1953 р. штаби болгарського і радянського дивізіонів та по два екіпажі ПЧ (радянський і болгарський) були передислоковані в с-ще Чорноморське, де протягом року була організована безпосередня підготовка болгарського штабу та екіпажів у морі. Після виконання завдання дивізіон був розформований [2, с.145,146].

15 липня 1956 р. в Одесі був сформований 131-й дивізіон підводних човнів резерву з підпорядкуванням командиру 152 бригади ПЧ. Основою створення дивізіону стали човни С-233, С-234 154-ї бригади ПЧ, С-230 155-ї бригади ПЧ і

збудовані в Миколаєві С-243, С-244, С-245 [2, с.150]. Різний за кількісним і якісним складом, дивізіон проіснував до кінця грудня 1991 р. [2, с.651]. У зв'язку з набуттям Україною незалежності та небажанням передачі човнів до складу ВМС України, які мали формуватися, дивізіон наказом Головнокомандувача ВМФ В. Чернав'їна у грудні 1991 р. був розформований [2, с.657].

Таким чином, як у Європі та в Росії, підводне кораблебудування зароджувалося та розвивалося і на українських землях. Цьому сприяв підйом освіти і науки та підвищення рівня освіти населення, а особливо – патріотичний рух у суспільстві, спричинений бажанням сприяти у протидії ворожим флотам під час Кримської (Східної) (1953–1855 рр.) та російсько-турецької (1877–1878 рр.) воєн. Зокрема, кілька проектів підводних човнів було подано на розгляд Одеського Відділення Імператорського Російського Технічного Товариства винахідниками С. Джевецьким, Кудряшовим та В. Кремінським. Два останні були визнані невдалими, тоді як проект С. Джевецького найшов своє практичне втілення у подальших варіантах, що, загалом, сприяло загальній справі розвитку підводного кораблебудування і становлення підводних човнів на початку ХХ століття як окремого роду сил флоту.

Разом із тим, у роки Другої світової війни та в післявоєнний час з Одесою було пов'язано чимало фактів, пов'язаних із діяльністю підводних сил Чорноморського флоту, що значно примножило сторінки історії Одеси – міста-героя, міста-працівника, міста морської слави.

Література

1. Бескоровайный В.Г. Какой быть военно-морской политике Украине // Альманах Киевской городской ассоциации ветеранов-подводников. – 2003. – С.21–38.
2. Захар В.Р., Ничик Ю.М. Подводные силы Черноморского флота. Изд. 2-е, доп. и перераб. – Севастополь: Рибэст, 2012. – 688 с.
3. Калініченко О. Когорта або роль українського чинника в зародженні, становленні та розвитку підводної справи (1595–1995). – Вид. 2-ге, пер. та доп. – Одеса, вид-во КП ОМД, 2010. – 160 с.
4. Калініченко О.О., Синявська О.О. В.А. Кремінський – Ціолковський підводного світу. – Одеса, вид-во КП ОМД, 2010. – 40 с.
5. Крючков Ю.С. Подводные лодки и их создатели: 1900–2000 гг. Драмы людей, кораблей и идей. – Николаев: Издательство Торубары Е.С.: Издательство «Наваль», 2010. – 512 с.
6. Платонов А.В. Подводные лодки. – СПб.: ООО «Издательство «Полигон», 2002. – 256 с.
7. Тарас А.Е. История подводных лодок 1624–1904. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2002. – 240 с.
8. Трусов Г.М. Подводные лодки в русском и советском флоте. – Ленинград: Госсудпром, 1957. – 381 с.
9. Шерр С.А. Корабли морских глубин. Изд. 3-е. – М.: Воениздат, 1964. – 328 с.
10. ЦГА ВМФ, ф. Морск. Техн. Комитета, уч. О., 1878 г., д. 1816 (68), лл. 2–4.

ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС НА ХЕРСОНЩИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЯ

В. Д. СУСОРОВ,

д.і.н., професор,

С. В. СУСОРОВ,

к.і.н., доцент,

Херсонський національний технічний університет, (Україна)

Становище освіти на Херсонщині (Херсонська губернія) на рубежі ХІХ і ХХ століть часто було об'єктом уваги дослідників [1. Однак, на наш погляд, вказана тема розкрита не повністю. В цьому контексті дана стаття спрямована на те, щоб показати специфіку розвитку освітніх процесів на Херсонщині у зазначений період.

Друга половина ХІХ століття у Російській імперії характеризувалася реалізацією широкої програми соціально-економічних і громадських реформ. Як відомо, ключовою була селянська реформа, проте, оскільки вона змінювала саму структуру суспільства, то царський уряд змушений був проводити і реформи у громадській сфері.

Зокрема, серйозного реформування зазнала освіта. «Положення про народні училища» 1864 р. запроваджувало єдину систему початкової освіти. До неї належали всі нижчі навчальні заклади, які відтепер підпорядковувалися Міністерству народної освіти. Причому в народних училищах могли навчатися діти всіх станів. Реформування зазнала і середня освіта. 19 листопада 1864 р. було схвалено статут, що передбачав утворення двох типів гімназій: класичних, у яких основна увага приділялася відповідно вивченню класичних мов – давньогрецької і латини, а також – реальних, де вивчалися фундаментальні науки. Курс навчання становив сім років. По його завершенню випускники класичних навчальних закладів могли вступати до усіх вищих навчальних закладів, реальних гімназій – могли продовжувати навчання лише в технічних і сільськогосподарських. Щоправда через певний час за Статутом 1871 р. усі реальні гімназії були ліквідовані, залишалися лише класичні. Відтепер в освітній сфері основна увага приділялася вивченню класичних і російської мови. Роль природничих наук, відповідно, применшувалася. Окремо слід згадати про так звані неповні гімназії. Курс навчання в них охоплював лише чотири класи повноцінних гімназій. Як правило, подібні заклади утворювалися у невеликих містах і містечках. Принагідно зауважимо, що на Півдні України перші гімназії були організовані ще на початку ХІХ ст.: в Одесі у 1804 р., Катеринославі – 1812 р., Херсоні 1814 р. [2, с. 381]. У Херсоні в 1900 р. Вже

існували чоловіча і жіноча гімназії, земське сільськогосподарське училище, , учительська семінарія, фельдшерська школа, два міських училища, морехідні класи, 10 початкових шкіл. Тоді ж у Бериславі було відкрито чотирьохкласну гімназію [3, с. 78].

Окремо слід зупинитися на системі земської освіти. Вище вже зазначалося, які земські навчальні заклади існували у Херсоні. Однак, вони існували і в інших місцевостях. Не дивлячись на фінансові труднощі, кількість земських шкіл зростала. Так, у Дніпровському повіті у 1894 р. було 57 земських шкіл (4916 школярів), а в 1904 р. – вже 81 (9228 учнів) [3, с. 78]. Отже, за десятиліття кількість шкіл зросла у 1,5 рази, а кількість учнів - майже вдвічі (1,9 рази).

Великою проблемою було надання коштів на освіту. Земські школи, як правило, виникали у містечках або великих селах, де місцеві громади могли надати матеріальну підтримку, в першу чергу вчителям. У цьому контексті показовою була історія школи в с. Костогризово. Наприкінці XIX ст. вона не мала належного приміщення – дітей вчили у хаті біля церкви. У 1906 р. тут працювало лише три вчителі, які навчали 94 хлопчики і 65 дівчаток [4, с. 10; 5, с. 14]. Отже, на одного вчителя припадало 53 учня. Цікаво, що норма кількості учнів за мірками самого земства становила 40 учнів у класі, а насправді у деяких класах їх було від 60 до 200 [6, с. 47]. Пояснюється це тим, що земські школи були безкоштовними, а бажаючих вчитися було багато. Однак, шкіл не вистачало і значна кількість учнів опинялися поза стінами навчальних закладів через брак місць. Таке становище спостерігалось в колонії Добroe, селах Велика Олександрівка, Широке Дніпровського повіту та інш. [3, 78].

Реформування зазнала і система вищої освіти. Статут від 18 червня 1868 р. надавав університетам певне право на самоврядність, що передбачало право виборності керівництва вищих навчальних закладів – ректорів, проректорів, деканів. У Херсонській губернії провідну роль відігравав Одеський (Новоросійський) університет. Його було утворено у 1865 р. на базі Решельєвського ліцею. Як відомо, жінкам заборонялося здобувати вищу освіту в університетах. Однак, активізація громадсько – політичного руху в другій половині XIX ст. і на цьому фоні боротьба жінок за рівноправ'я з чоловіками призвели до того, що царський уряд змушений був створити низку комісій при Міністерстві народної освіти. Результатом стало те, що царський уряд змушений був погодитись на створення жіночих навчальних закладів вищого типу. В результаті в 1906 р. у Херсонській губернії були створені Одеські вищі жіночі курси (1906 р.) і Одеські вищі медичні жіночі курси (1910 р.) Однак вони були не державними, а громадсько-приватними закладами [7, с. 10].

На початку ХХ століття спостерігається спеціалізація початкової та середньої жіночої освіти. Наприклад, педагогічний напрям був представлений вчительськими семінаріями, церковно-вчительськими школами, педагогічними курсами тощо. Існували також напрями: медичний, мистецький, комерційний [7, с. 12].

Можна зробити кілька висновків. По-перше, в ході реформ другої половини ХІХ століття освітня система Російської імперії зазнала значних змін, які мали, в цілому позитивний характер, однак не були доведені до логічного завершення, як і реформи 50 – 70- рр. ХІХ ст. у цілому. По-друге, була створена система принципово нових навчальних закладів: земсько-громадських, приватно-комерційних, що призвело до розширення соціальної бази освітньої системи. Утворилася також і система жіночих навчальних закладів, що було серйозним здобутком громадсько – політичного руху. По-третє, не дивлячись на значне розширення шкільної мережі, утворення вищих навчальних закладів і доступ до навчального процесу з різних причин був обмежений. Частка молоді задіяна в навчальному процесі становила в кращому випадку близько третини [3, с. 78; 7, с. 11]. Більшість населення краю продовжувала залишалася неписьменною.

Література

1. Наприклад: Добровольська В. А. Історія жіночої освіти Півдня України (1901–1910 рр.) Автореф. Дис.. ... дис.. канд.. іст. наук (07.00.01) / Дніпропетр. нац. університет. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с; Литвиненко, О. М. Організація виховного процесу в жіночих середніх навчальних закладах Херсонської губернії (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / О. М. Литвиненко // Вересень : науково-методичний, інформаційно-освітній журнал. — 2010. — № 3—4 (52—53). — С. 112—118; Литвиненко, О. М. Організація та управління жіночими середніми навчальними закладами в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття (Херсонська губернія) / О. М. Литвиненко // Зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету. — Бердянськ, БДПУ, 2010. — № 3. — С. 11—16. — (Серія “Педагогічні науки”); Литвиненко О.М. Основні тенденції державно-громадського управління в галузі жіночої освіти в II половині ХІХ – на початку ХХ століття в Херсонській губернії / О.М. Литвиненко // Зб. наук. праць Херсонського державного університету. — Херсон, ХДУ, 2010. — Вип. LV. — С. 52—57. — (Серія “Педагогічні науки”); Литвиненко О.М. Особливості змісту освіти у жіночих середніх навчальних закладах у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття (Херсонська губернія) / О. М. Литвиненко, С. І. Якименко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол. : Н. С. Побірченко та ін.]. — Умань : ПП Жовтий, 2010. — Вип. 33. — С. 213—219 та інш.
2. Енциклопедія українознавства. – Т. 1. – Львів, НТШ, 1993. – 400 с.
3. Сусоров В. Д. Херсонський край – моя земля! (Історія Херсонщини з найдавніших часів до 1992 року): Науково-популярне видання. – Херсон: Айлант, 2011. – 188 с.
4. История села Костогрызово / Автор составитель Кудря А. В. – Херсон: ОАО «ХГТ», 2006. – 40с.
5. Каменская С.В., Яровая М.П. Голая Пристань (краткий очерк) – Голая Пристань, 1995. – 32 с.
6. Сусоров В.Д. Революційні події 1905 – 1907 р. на Херсонщині: Монографія. – Херсон: Айлант, 2009. – 348 с.
7. Добровольська В. А. Історія жіночої освіти Півдня України (1901 – 1910 рр.) Автореф. Дис.. канд.. іст. наук (07.00.01) / Дніпропетр. нац. університет. □ 2011 Дніпропетровськ 200

СТРАТЕГІЯ ВИЖИВАННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ (1941 – 1943 рр.)

І. С. ТАРНАВСЬКИЙ,

д.і.н, професор,
Київський університет ім. Бориса Грінченка
(Україна)

За роки незалежності України у вітчизняних дослідників з'явилися можливості опанувати нові сюжетні лінії з історії Другої світової війни. У тому числі ті, що довгі роки були заборонені. Особливо це стосується вивчення дрібних деталей повсякденного життя людини в часи воєнного протистояння. Ці сторінки життя не обов'язково є привабливими, яскравими або героїчними. Часто-густо вони вельми дражливі та суперечливі. До них, зокрема, відноситься проблема співпраці – прямої або побічної – місцевого населення з окупаційною владою. Донині це питання зберігає багато білих плям. Скажімо, взаємостосунки місцевого населення та окупантів на теренах Південно-Східної України залишаються слабо дослідженими і не відтворюють цілісної картини минулого. Найбільш не вивченими є стосунки інтелігенції регіону та окупаційної влади. Нині ця проблема набуває особливої актуальності через те, що в сучасних реаліях російсько-української гібридної війни частина цієї території визнана тимчасово окупованою. Через це проблема виживання, співіснування та співпраці інтелігенції з окупантами постає з новою силою.

Під час війни лівова частина громадян України була кинута радянським керівництвом напризволяще. Під п'ятою окупантів опинилася більшість населення і це можна розцінювати як одну із самих катастрофічних подій війни [1]. На окупованій території відбувалося масове знищення, поневолення і поступове вимирання людей. Комуністичні вожді повинні були знати, яка трагічна доля очікувала пересічних громадян, адже нацисти не приховували своїх планів. За цими планами комуністам-комісарам, євреям, циганам, психічно хворим узагалі ніякої надії на виживання не залишалося.

Під окупантами опинилася і більшість населення Південно-Східної України. Втім, час для евакуації людей із цього регіону був. Але в першу чергу вивозили обладнання, продовольство, сировину. Лише декому вдалося евакуюватися. Незначну частину населення – переважно членів партії, активістів і комсомольців – залишили для організації руху опору. Були і такі, хто свідомо залишився чекати приходу окупантів. І це історичний факт. Останні й склали те соціальне середовище, з надр якого вийдуть прислужники різного калібру та свідомі колабораціоністи. Були тут і ті, хто не симпатизував більшовикам, але до окупантів ставився з пересторогою. Переважна ж більшість населення опинилася в окупації вимушено. Серед них були й представники інтелігенції.

Вивчаючи відносини місцевої інтелігенції та окупаційної влади, ми обов'язково опинимось перед осмисленням такого феномену, як колабораціонізм. Вважається, що це добровільна або вимушена співпраця з ворогом у будь-яких сферах життя – політичній, військовій, економічній, побутовій, культурній, що носила ознаки злочину [2, с. 394]. Втім, у появі колабораціонізму в нашій країні, в першу чергу, винна радянська система, яка свавіллям та беззаконням відштовхнула від себе тисячі людей. Серед витоків колабораціонізму – відсутність єдності й стабільності в українському суспільстві, незгуртованість самого українського народу, бажання порухатися за всі кривди та приниження радянського часу тощо [3, с. 127–132]. Однак, вимушена праця на окупованій території заради елементарного виживання, яка не тягне за собою ніякого злочину, не може розглядатися як колабораціонізм.

Під час війни деякі керівники Третього рейху намагалися залучити частину місцевого населення до співпраці. Так, головний ідеолог нацизму А. Розенберг наполягав на тому, що для Німеччини важливо у її східній політиці враховувати національно-культурні прагнення народів СРСР, в тому числі, українців. У розпорядженні від 10 квітня 1942 р. «Про відношення до культури українців» він наголошував: «Метою нашої політики є залучення українського населення до добровільного співробітництва, а це вимагає терпеливого відношення до притаманної їм культури. Надмірне обмеження... культурних проявів українців може потягти за собою ... пасивний опір» [2, с. 308]. Така позиція Розенберга створювала ілюзію можливого вільного розвитку української культури.

На початку війни частина інтелігенції покладала надію на німців як на «культурну націю» і сподівалася, що вони створять належні умови для розвитку культурного життя в Україні. Чимало представників інтелігенції добровільно співпрацювали з німцями. З іншого боку більшістю інтелігенції володіли аполітичні настрої і вона обрала шлях пристосування. Причиною цього була образа на радянську владу за тотальні репресії у міжвоєнний час. Знайшлися і такі, хто розраховував «добре влаштуватися» ціною співпраці з окупантами. Частина інтелігенції з альтруїстичних міркувань увійшла до складу окупаційних органів з метою «прислужитися співгромадянам» у важкий час.

Інтелігенція опинилася в таких умовах, коли необхідно було негайно вирішувати, з ким вона. Обрати для себе або смерть від голоду та переслідувань, або співпрацю з окупантом. Перший шлях був неймовірно важким і перетворювався на суцільну боротьбу за виживання. Другий міг сприяти злочинній політиці окупантів і допомагав встановленню «нового» порядку, знищенню досягнень духовної та матеріальної культури народів України.

При цьому ставлення окупантів до «радянської» інтелігенції України було однозначним: її потрібно знищити. Чіткої позиції щодо «старої» інтелігенції не існувало [3, с. 236]. У планах Гітлера не було місця культурному розвитку «визволених» від більшовизму народів. У своїх промовах він був надто категоричним. 3 березня 1942 р. фюрер заявив, що не можна допускати

жителів східних територій до розумової діяльності [4, с. 96]. Втім, нацисти були не проти використання культурних надбань народів СРСР у своїх інтересах.

За свідченням нацистської пропаганди, першим кроком «відродження нормального життя» на окупованій території стало відкриття театрів. Ініціатива тут належала військовим комендатурам та органам місцевого управління. На місцях створювалися відділи культури, які брали на облік усіх культпрацівників. У Сталіно цю процедуру було завершено у грудні 1941 р. [5]. Тоді ж у Маріуполі спеціальна комісія провела перегляд 124 осіб, котрі бажали працювати в театрі [6]. У серпні 1942 р. у Ворошиловграді було зареєстровано 835 працівників освіти і мистецтва [7].

Функціонування театру залежало від наявності відповідних кадрів. Частину творчих колективів склали професійні актори. Серед них були особи, що мали відповідний досвід роботи. Так, артист Юзівського музично-драматичного театру М.І. Бойко розпочав свій творчий шлях ще до революції, співав разом з Ф.І. Шаляпіним. Досвід роботи в Одеському та Новосибірському театрах був у співака Д.С. Овчаренка. Директор Маріупольського театру А. Ірій пройшов велику школу акторської та режисерської роботи, у тому числі в колективі, який очолював Лесь Курбас. Актор цього ж театру та його художній керівник В. Волгрик раніше працював у Чернігівському театрі й був удостоєний звання заслуженого артиста республіки [8, с. 101]. Однак, брак кадрів був відчутний, тому до театрів набиралася обдарована молодь. Серед тих, хто почав свою кар'єру під час окупації, була О.П. Горчакова (згодом, прима-балерина Донецького театру опери і балету, заслужена артистка УРСР).

Низка причин заставляла людей йти працювати до театру. По-перше, це прагнення одержати роботу та засоби до існування. По-друге, бажання молоді випробувати свої сили на сцені. По-третє, ця робота певною мірою гарантувала акторів від угону до Німеччини. По-четверте, робота в театрі давала можливість розраховувати на підтримку місцевої адміністрації у разі виникнення побутових ускладнень [8, с. 102].

Після вирішення кадрових питань відкривався театральний сезон. 30 листопада 1941 р. розпочав свою діяльність Юзівський український музично-драматичний театр (нині м. Донецьк) [5]. Невдовзі при ньому був заснований театр естради та мініатюр (керівник Є. Крюков) [9, с. 192]. У Маріуполі 16 листопада 1941 р. першу виставу дав український музично-драматичний театр ім. Т.Г. Шевченка [10]. 8 лютого 1942 р. в Артемівську відкрився український драматичний театр [11]. Діяли театри у Горлівці (театр «Скеля Донбасу») [12] і Харцизьку (Міський самодіяльний драматичний театр) [13]. Були театральні установи в Дружківці, Макіївці, Риковому (нині м. Єнакієве), Слов'янську.

З окупацією Ворошиловградщини і там розпочалося створення театрів. У серпні 1942 р. в обласному центрі відкрили український музично-драматичний театр ім. Т.Г.Шевченка й театр «Кабаре». До складу останнього увійшли місцеві артисти та актори з Харкова. У концертах брали участь німецькі та італійські актори [14]. Працювали театри у Красному Лучі, Первомайську,

Попасній. За їхньою роботою стежила окупаційна влада. Всі питання щодо діяльності цих установ вирішувалися лише за погодженням з нею.

Значне місце у репертуарах театрів посідали концертні програми. Так, Юзівський музично-драматичний театр з листопада 1941 р. до червня 1942 р. дав 98 вистав і 55 концертів [15]. Маріупольський музично-драматичний театр під керівництвом режисерів В. Волгрика, С. Зав'ялової, І. Тяка за перший рік існування дав 138 вистав та 172 концерти, з них 109 концертів для німецьких військових [16]. У Горлівці з 14 липня 1943 р. щотижня організовувалися театральні вистави, кабаре-вечори та концерти [17]. У концертах значне місце посідали українські пісні та танці. Українську народну музику також популяризували капели бандуристів. Так, капела Слов'янського відділу освіти під керівництвом І.П. Богданова протягом 4 місяців 1942 р. дала 30 концертів по навколишнім селам [18]. Аналогічна робота проводилась ворошиловградським ансамблем бандуристів під керівництвом Джурджія [19].

Відновлені мистецькі заклади, в першу чергу, були покликані задовольняти потреби вермахту і органів окупаційної влади. Зокрема, начальник відділу міського господарства Сталіно Т.І. Ражуков зазначив, що відділ, відновивши театр, кінотеатри і радіовузол, надав можливість німецьким військовим культурно проводити дозвілля [20]. Отже, за допомогою місцевих діячів культури окупаційна влада організовувала дозвілля воякам вермахту.

Місцевим акторам доводилося виїжджати на фронт та виступати там перед німецькими військовими. Юзівським музично-драматичним театром з листопада 1941 р. по червень 1942 р., було дано 20 виїзних концертів [15]. Працівники Маріупольського музично-драматичного театру з листопада 1941 р. по вересень 1942 р. 117 разів виступали в госпіталях, будинках відпочинку, військових частинах, казино тощо. Концертна бригада театру під керівництвом І. Ягупова дала 122 концерти безпосередньо на фронті [16]. У липні 1943 р. вже Горлівський театр «Скеля Донбасу» відправився у турне на фронт [17].

Наближення радянських військ до Південно-Східної України у 1943 р. змусило декого з працівників театрів відступити разом з німцями. Вони побоювалися репресій з боку НКВС, схильних розглядати тих, хто працював на окупованій території, як зрадників. Декого з керівництва театрів, зокрема директора Маріупольського театру А. Ірія та Костянтинівського І.В. Решетняка, Юзівського театру «Вар'єте» Є. Крюкова було засуджено. Той, хто залишився і не був репресований, приховували своє минуле, оскільки часто натикалися з боку оточуючих на зневажливе: «...працював на окупантів» [8, с. 102 – 103].

Добровільну або вимушену співпрацю місцевої інтелігенції з окупантами ми бачимо і в галузі освіти. За їх допомогою на місцях були створені відділи «народного виховання та культури». Ці установи зосередили свою роботу лише на відновленні 4-класної шкільної освіти. Вони провели перепис учнів, розподілили навчальні заклади на чоловічі та жіночі, на українські та російські. Але проводити заняття було ніде. Війна зруйнувала більшість шкіл.

У зв'язку зі скороченням кількості шкіл більшість вчителів залишилася без роботи. В Артемівську із 199 педагогів (у 1939 р. у місті було 268 вчителів) працевлаштувалися 64, тоді як інші 135 стали безробітними з перспективою голодного існування [21]. У Ворошиловграді зареєструвалося понад 750 вчителів. Із відкриттям шкіл роботу отримали тільки 220 фахівців. Решта залишилася без роботи або в пошуках заробітку виїхала у село [22].

У той же час, окупаційна влада дуже ретельно проводила підбір педагогічних кадрів, оскільки освітянам відводилося особливе місце у пропагандистській роботі. За розпорядженням німецького командування «Про шкільництво у військовій зоні» від 29 грудня 1942 р. передумовою до початку навчального процесу була ґрунтовна перевірка навчального персоналу. Всі бажаючі працювати в школі повинні були додавати до заяви детальну автобіографію. Документи розглядалися спеціальною комісією, яка приймала рішення щодо працевлаштування. З рядів педагогів виключалися члени ВКП(б) і комсомольці. Перевага віддавалася тим, хто постраждав від радянської влади. Наступним критерієм був освітній ценз і педагогічний стаж [23, с. 119].

Серед директорів та вчителів шкіл зустрічалися такі, які відверто служили гітлерівцям, визнавали їх за своїх «визволителів». Так, завідувача школою у с. Терни Краснолиманського району Сталінської області В. Землянська, коли карала дітей, говорила: «Влада зараз наша, що хочу, то і роблю» [2, с. 312]. Крім того, згідно зі спеціальною директивою вчителі обов'язково повинні були слідкувати за поведінкою дітей, їх розмовами та настроями. У разі потреби вони мали доносити в гестапо, яке притягало батьків неблагонадійних дітей до відповідальності.

Відразу ж розпочалася перепідготовка освітян з огляду на нові вимоги. Проводилися інструктивні наради, на яких вчителям роз'яснювали нові правила викладання і виховання в школі. До початку 1942/1943 навчального року у Сталінській області було вжито усіх заходів щодо перепідготовки вчительського складу [24]. Нестачу фахівців вирішували власними силами. Так, на Ворошиловградщині через брак вчителів української мови в листопаді 1942 р. були відкриті платні 8-місячні курси підготовки фахівців. На них приймалися особи з середньою освітою на підставі вступних іспитів [23, с. 119].

Багато уваги приділялося перебудові внутрішнього життя школи, її ідеологічного боку. Спеціальні комісії, до яких входили місцеві фахівці, переглядали підручники, визначали «засмічені місця з комуністичним змістом», усували звідти елементи класової боротьби. Вони визначали методи навчально-виховної роботи, постійно проводили консультації вчителів. Особлива увага надавалася історії, географії, літературі. З цього приводу окупаційна влада лицемірно заявила, що цим було покладено початок побудови нового аполітичного обличчя школи [25].

Головним завданням, яке поставила окупаційна влада перед школами, було викорінення слідів комуністичного виховання. З цього приводу Ворошиловградська газета «Нове життя» зазначала, що основним завданням

школи є «виховання у дітей поваги до німецької армії, яка звільнила український народ від більшовицького ярма, любові до великого німецького народу як до самої високої і культурної раси» [7]. Водночас відзначалося, що створення нової школи є складовою українського національного відродження.

Незважаючи на всі нововведення, освітяни Південно-Східної України відчували на собі зневажливе ставлення німецької влади. Так, багато педагогів Ворошиловградської області загинуло від голоду і знущань, 46 з них було розстріляно. Навіть ті вчителі, що були визнані лояльними до нової влади і отримали роботу за фахом, залишалися за межею бідності. Про це свідчить співвідношення заробітної плати та цін на ринку. Так, на Ворошиловградщині в 1943 р. зарплата вчителя в залежності від стажу та освітнього рівня становила від 300 до 500 карбованців на місяць, а ціна 1 літра соняшникової олії дорівнювалася 690 карбованцям, не кажучи вже про інші продукти [23, с. 120]. Через зловживання на місцях педагоги частенько не отримували свій мізерний продовольчий пайок. Щоб вижити, вони були змушені продавати особисті речі та книги. Деякі намагалися вести власне господарство. Крім основної роботи, вчителі виконували повинності, що вводилися місцевою владою. Разом з учнями збирали лікарські рослини, брали участь у сільськогосподарських роботах, працювали на зведенні фортифікаційних споруд.

Отже, можна сказати, що на теренах Південно-Східної України загарбники впроваджували політику освітянського геноциду. Вона стала одним із чинників знищення народу України. Її впровадженню добровільно або вимушено допомагали місцеві фахівці. Більша частина з них за часів окупації була змушена балансувати на межі життя і смерті, намагаючись вижити.

Одним із проявів певного пожвавлення національного життя в Південно-Східній Україні стало відновлення діяльності культурно-освітнього товариства «Просвіта», осередки якого у 1942 – 1943 рр. діяли в Маріуполі, Костянтинівці, Краматорську, Слов'янську, Волноваському та Ольгінському районах (Сталінська область) та Ворошиловграді. Діяльність сільських осередків товариства зосереджувалася, в основному, в драматичних та співочих гуртках. Бурхлива активність була розгорнута просвітянами Ольгінського району в березні 1943 р. з нагоди річниці з дня народження Т.Г. Шевченка. Драматичні гуртки ставили п'єси кобзаря, хоріві відділення вивчали пісні поета, просвітяни влаштовували читання його творів. У художній школі селища Ольгінка була підготовлена виставка молодих художників, присвячена Шевченкові [9, с. 195].

Але найактивнішою була робота «Просвіти» в Маріуполі. На період 1942 р. припадає, т.зв., «маріупольське відродження», пов'язане насамперед із діяльністю місцевого відділення товариства [26, с. 165].

У місцевій газеті її діяльність висвітлювалася спеціальною рубрикою «У «Просвіті». Виникнення товариства було ініційоване як місцевими українськими націоналістами (на чолі з М. Стасюком – колишнім членом Центральної Ради й Генерального Секретаріату та першого уряду В. Винниченка за часів Директорії), так і оунівцями, що прибули із Західної

України. За статутом товариство не ставило перед собою ніяких політичних цілей і сподівалося «... повести роботу просвіти в напрямку виключно культурно-освітньому» [9, с. 195]. До керівництва товариства, крім М. Стасюка, увійшли А. Ірій, Ф. Ляшинський, Ф. Гайдар, Л. Сиротенко. При «Просвіті» діяли історико-етнографічна, мовно-літературна, драматична, жіноча, «хлоп'ячої та дівочої молоді» і технічна секції. Але сподівання націоналістів на можливість побудови власної держави були не до вподоби окупантам, що спричинило репресії щодо просвітян.

У діяльності маріупольської «Просвіти» і в громадському житті міста брав активну участь М. Антонович, відомий історик зарубіжжя, співробітник Українського Наукового Інституту в Берліні, доцент Віденського університету [27, с. 51]. Перебуваючи у складі німецької армії на посаді перекладача, він регулярно отримував від батька з Праги бандеролі з книгами та пресою, поширював серед членів «Просвіти» українську літературу і періодику, якої бракувало у Маріуполі [28, арк. 14].

М. Антонович активно співпрацював у «Маріупільській газеті», регулярно подаючи статті (цензуровані комендантом міста), які мали успіх у читачів. Він через пресу пропагував ідеї, спрямовані проти російського великодержавного шовінізму. Його тішило те, що «...в городі, де все так сильно пересякло російщиною, нема зараз ні однієї російської школи – тільки українські» [28, арк. 4]. З огляду на значну русифікацію Маріуполя, М. Антонович прагнув у своїх статтях проводити зважену, конструктивну лінію, спрямовану на українське національне відродження міста та краю.

Діячі маріупольської «Просвіти» прагнули активізувати культурне життя міста. З початку 1942 р. в Маріупольському театрі (директор А. Ірій) регулярно проводилися театральні вистави, де переважала українська класика. Надіслана до міста брошура Д. Антоновича «Український театр» мала тут великий попит серед членів «Просвіти». Зокрема, її високо оцінили Ірій та Семенюта, активні представники маріупольського відродження [28, арк. 40].

Проте, т.зв. «маріупольське відродження» тривало недовго. У серпні 1942 р. німці ув'язнили першого провідника ОУН Маріупольської округи С. Держка. Його та інших заарештованих представників інтелігенції перевезли до в'язниці у Сталіно, де він, тяжко побитий, помер. У грудні того ж року німці схопили Стасюка та Ірія.

Після наступної хвилі арештів маріупольських українців (ймовірно тут не обійшлося без доносів залишених агентів НКВС) у червні 1943 р. окупанти розстріляли члена ОУН Т. Грицева, що за власні гроші розповсюджував книжки серед городян [26, с. 165].

Таким чином, частина інтелігенції Південно-Східної України, як і представники інших верств українського суспільства, опинилася на боці німців або свідомо, або помилково, або вимушено. Добровільна співпраця з окупантами іноді була лише спробою пристосування заради виживання. Інтелігенція постала перед фактом негайного вибору рішення: співпраця з

«новою» владою або смерть від голоду, хвороб, холоду, репресій. Вирішальну роль у виборі відіграли аполітичні настрої, які були спровоковані радянським режимом ще до початку війни, а результатом стало пристосування до окупаційного режиму. Частина інтелігенції, яка свідомо уникла евакуації, одразу обрала шлях співпраці з німецькою владою. Інша – національно свідома на початковому етапі війни помилково розраховувала на допомогу Німеччини у створенні національної держави і не співпрацювати з гітлерівцями не могла. Так чи інакше, члени різних українських культурно-освітніх організацій втягувалися в політичні акції німців і невільно викликали осуд населення.

Література

1. Стецкевич В.В. «Будут карать за то, что народ был под немцами и должен был как-то жить». Население Украины в первые месяцы войны //Зеркало недели. – 2005. – № 23 (551). – 18-24 июня.
2. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. – Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – 451 с.
3. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.) – К.: Видавничий Дім «Альтернатива», 1999. – 336 с.
4. Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера / Г. Пикер; [Пер. с нем. И.В. Розанова]. – Смоленск: Русич, 1993. – 496 с.
5. Донецкий вестник. – 1941. – 4 декаб.
6. Маріупільська газета. – 1942. – 6 січ.
7. Нове життя (Ворошиловград). – 1942. – 28 серп.
8. Титаренко Д.М. Театральне життя в Донбасі в період нацистської окупації//Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2005. – № 1(23). – С. 100-107.
9. Титаренко Д.М. Окупаційна преса Донбасу як джерело з історії культури регіону//Вісник Харківської державної академії культури: Зб. наук. праць. Вип.4. – Харків:ХДАК, 2001. – С. 191-194.
10. Донецкий вестник. – 1942. – 4 янв.
11. Бахмутский вестник. – 1942. – 14 февр.
12. Голос Донбасса. – 1943. – 11 июня.
13. Донецкий вестник. – 1942. – 16 апр.
14. Нове життя (Ворошиловград). – 1942. – 26 серп.
15. Донецкий вестник. – 1942. – 2 июля.
16. Маріупільська газета. – 1942. – 8 жовт.
17. Голос Донбасса. – 1943. – 9 июля.
18. Донецька газета (Слов'янськ). – 1943. – 11 черв.
19. Нове життя (Ворошиловград). – 1942. – 21 жовт.
20. Донецкий вестник. – 1942. – 25 июня.
21. Бахмутский вестник. – 1942. – 8 июля.
22. Нове життя (Ворошиловград). – 1942. – 11 лист.
23. Бистра М.В. Стан освіти на Луганщині в період фашистської окупації// Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2005. – № 1(23). – С. 115-124.
24. Донецкий вестник. – 1942. – 9 авг.
25. Донецкий вестник. – 1941. – 20 нояб.
26. Лаврів П.І. Історія Південно-Східної України / П.І. Лаврів. – К.:Українська Видавнича Спілка, 1996. – 208 с.
27. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. – Т. 1: Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – 400 с.
28. ЦДАВО України. – Ф. Р-3956, оп.1., спр.9.

СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА В ПЕРІОД ХРУЩОВСЬКОГО НАСТУПУ НА ПРАВОСЛАВНУ ЦЕРКВУ

О. Б. ТАТАРЧЕНКО,

к.і.н., доцент,
Херсонський національний технічний університет
(Україна)

Протягом періоду незалежності української держави вітчизняні історики спрямовують зусилля на закриття так званих «білих плям» в історії українського народу. Не стоять осторонь цього процесу й історики православної церкви. Завдяки відкриттю радянських архівів і запровадженню нових підходів в оцінці історичних подій і процесів радянського минулого, вони отримали можливість дослідити вплив державної політики на становище православної церкви взагалі та духовенства і мирян зокрема.

Особливої уваги істориків потребує проблема становища українського православного кліру під час хрущовського наступу на релігію у другій половині 1950-х першій половині 1960-х рр., адже наслідки цієї політики вдалося подолати лише в незалежній Україні.

Певні здобутки у дослідженні цієї проблеми мають українські науковці – Е. Бистрицька, П. Бондарчук, Ж. Канталінська, В. Милусь, М. Михайлуца, О. Тевікова, О. Тригуб та ін. Серед російських дослідників відзначимо Ю. Гераськіна, О. Марченка, О. Михайлівського, О. Федотова, М. Шкаровського.

Однак доля православних священиків під час загострення антирелігійної політики під час правління М. Хрущова залишається недостатньо дослідженою. Тому пропонуємо розглянути реалізацію цієї політики на прикладі окремо взятого регіону Херсонської обл. УРСР.

Руська православна церква у СРСР у поповоєнні роки існувала під впливом кон'юнктурної ліберальної політики Кремля, яка поступово охолоджувалася, а з очоленням ЦК ВКП(б) М. Хрущовим, перетворилася на новий виток антирелігійної політики в радянській державі. Як зазначив російський історик церкви М. Шкаровський тов. Хрущов сформувався як політичний діяч у 1930-ті рр. і немало сил доклав до знищення храмів у Москві та Україні. Крім того, будучи своєрідним «революційним романтиком», новий лідер партії щиро вірив у можливість швидкої побудови комунізму, в якому немає місця для релігійних уявлень [1, с. 352].

Слід відзначити, що розгортання нової ідеологічної боротьби з релігійними химерами було вигідним М. Хрущову для консолідації як державних, так і партійних структур в період перебування його особи при владі.

Для реалізації нової політики у релігійній сфері одразу розпочалося формування відповідної нормативно-правової бази. Вже 31 липня 1954 р. ЦК КПРС видало постанову «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи щодо її покращення», яка зобов'язувала партійні комітети покінчити із занедбаністю антирелігійної роботи й активніше викривати реакційну суть релігії «методом переконання, терплячого роз'яснення та індивідуального підходу до віруючих людей».

Однак замість копіткої роботи з релігією, на місцях допускалися образливі випадки проти духовенства й віруючих, адміністративне втручання у діяльність релігійних громад, тому правлячій партії довелося видати ще одну постанову «Про помилки в проведенні наукової атеїстичної пропаганди серед населення» [2, с. 538].

Видання цього нормативно-правового акту засвідчило те, що модераторів цієї політики на першому етапі більше цікавив сам процес боротьби з церквою, духовенством і діяльними мирянами, аніж швидкий результат, що полягав би в адміністративному знищенні церковного інституту.

Напочатку впровадження нової державної політики щодо православної церкви, станом на 1 січня 1956 р. взятих на облік православних храмів в Херсонській обл. було 97. Зареєстрованих священників було 96, а дияконів – 3. При чому священнослужителів до 45 років було 9, від 46 до 55 років – 18, старших 55 років – 72 [3, арк. 3-4 зв.]. Як бачимо, більшість духовенства знаходилася у пенсійному віці. Рівень освіти кліру Херсонщини теж викликав занепокоєння, адже протягом 1945-1955 рр. лише чотири з них закінчили духовну семінарію, а тих, хто здобув освіту в духовній академії не було зовсім [4, арк. 7]. Проблеми з корпусом священнослужителів призвели до того, що станом на 1 квітня 1956 р. дев'ять парафій Херсонської обл. не мали священників [5, арк. 27].

Крім того, на служителів культу здійснювався фіскальний тиск. Так, незважаючи на скрутну ситуацію в середовищі духовенства Херсонщини, сума податків, які вони сплатили за 1955 р., склала 1525137 руб. [6, арк. 28].

Іншою проблемою православного кліру були утиски збоку місцевих чиновників. Так, уповноважений Ради у справах Руської православної церкви по Херсонській обл. (Далі – РСРПЦ) Ф. Гриженко, реагуючи на заяву священника Васильївського і віруючих про те, що сиваський сільський голова тов. Коссов не дозволяв провести поховальний обряд, 7 червня 1954 р. звернувся до голови виконкому сиваської райради тов. Авраменка з проханням перевірити інформацію викладену в заяві. Він зауважив, що серед обрядів, які виконує священник, входять проводи покійника з помешкання на цвинтар, якщо

про це його прохали родичі небіжчика. Тому чинити священику перепони у виконанні ним треб не слід [7, арк. 19].

Незважаючи на охолодження відносин між владою і церковою, духовенство Херсонської обл. потягом 1955 р. поповнилося двома новими священиками – Остаповим і Коковіним. Уповноважений РСРПЦ по Херсонській обл. Ф. Гриженко з цього приводу зазначав, що у вихованні священицьких кадрів активно діє секретар херсонського єпископа Никона Б. Старк. Він сильно хвилюється, щоб парафії не залишалися без священика, адже «в такій парафії швидко помирає справа» [8, арк. 93].

Ф. Гриженко у звітно-інформаційній доповіді за перше півріччя 1956 р. відмічав, що духовенство Херсона проводить значну роботу з виховання і підготовки кадрів для духовних семінарій. Він повідомляв, що в Свято-Духівському соборі, в якому настоятелем є Б. Старк, служить у якості пономаря його десятилітній син і ще три хлопця шкільного віку, в Катериненському соборі служать два хлопці, а в Свято-Успенському – один [9, арк. 49].

У свою чергу, Ф. Гриженко активно протидіяв діяльності керівників херсонського духовенства спрямованої на поповнення священицького корпусу. Так, дізнавшись про те, що робітника Моторемонтного заводу Херсона Замораєва зараховано до Одеської духовної семінарії, він вжив заходи через обком КПУ, дирекцію та громадські організації заводу, які призвели до того, що Замораєв на навчання не поїхав [10, арк. 119].

Тим часом ситуація із забезпеченням парафій священнослужителями поступово погіршувалася. Станом на 1 січня 1958 р. вже 14 парафій Херсонської обл. не мали власних священиків. Ф. Гриженко відмічав, що у сс. Чапаївка, Рибальче, Н. Дмитрівка, Н. Дудчани, Костогризове і Тарасівка священики більше двох-трьох місяців не затримуються. Пояснювали вони це тим, що за 200-300 руб. на місяць прожити не можливо. В інших парафіях священиків не було через проблеми з кадрами духовенства [11, арк. 1].

Новим етапом наступу на церкву стало видання низки нормативно-правових актів на рубежі 1950-х – 1960-х рр. Серед основоположних були: постанови ЦК КПРС «Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди і заходи її поліпшення» (лютий 1959 р.), «Про заходи з ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культури» (січень 1960 р.) та постанова Ради Міністрів СРСР «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культури» (березень 1961 р.). [12, с. 539]. Цими законодавчими актами було окреслено головні напрями антирелігійної політики, які передбачали руйнування матеріальної бази церкви, кількісне зменшення церков і монастирів, недопущення підготовки кадрів духовенства в семінаріях та ін.

Після формування нової законодавчої бази розпочався адміністративний наступ на церкву. Зокрема, уповноваженим РСРПЦ по Херсонській обл. Ф. Гриженком у 1962 р. було знято з реєстрації 13 релігійних громад і вилучено у них шість будівель. Також підготовлено документи для вилучення храмів у Нововоронцовській та Новопавлівській православних громадах Великоолександрівського р-ну Херсонської обл. [13, арк. 17].

Ударом по матеріальному забезпеченню священнослужителів стало переведення їх на твердий оклад. Як відмічав Ф. Гриженко у звітно-інформаційній доповіді за 1962 р., у духовенства упав інтерес до виконання треб і служб, воно тепер не зацікавлене у збільшенні роботи [14, арк. 14].

Дохід церков Херсонщини за 1962 р. склав 411374 руб., у тому числі від продажу свічок – 222818 руб., кухлевого збору – 43785 руб., за виконання релігійних обрядів – 144771 руб. [15, арк. 15].

Однак, результати адміністративних заходів не забарилися. Станом на 1 січня 1963 р. кількість діючих церков у Херсонській обл. скоротилася до 55, а зареєстрованих православних громад до 66. Тобто 11 парафій адміністративним шляхом були позбавлені культових споруд [16, арк. 16].

У свою чергу, зменшення діючих церков стало однією з головних причин скорочення чисельності зареєстрованих священнослужителів. Так на 1 січня 1963 р. загальна кількість легально діючих служителів культу склала 61, серед них священників – 56, дияконів – 3, псаломщиків – 2. За рік церковну службу вимушені були полишити десять представників православного кліру. Серед тих священників, які залишилися зареєстрованими, лише дев'ять закінчили духовні навчальні заклади після 1945 р. [17, арк. 16-17].

За два роки ситуація не поліпшилася, динаміка, спрямована на зменшення кількісних показників православних культових споруд і духовенства, продовжилася. До 1 січня 1965 р. кількість зареєстрованих громад скоротилася на шість і склала 60, кількість діючих храмів скоротилася на 15 одиниць і склала 40. При чому щоденно служба проводилася лише в одній церкві. Серед діючих церков лише дев'ять були типовими, інші були молитовними будинками [18, арк. 75]. За період активної боротьби проти православної церкви в 1960-1964 рр. в Херсонській обл. у православних громад було вилучено 26 храмів [19, арк. 64].

Натомість, валовий дохід церков Херсонської обл. за останні два роки не зменшився, а зріс на 4231 руб. і склав 453605 руб. [20, арк. 77]. У той же час кількість православного духовенства скоротилася на десять осіб, до 51 священнослужителя. Серед зареєстрованих служителів культу 48 були священниками, два дияконами і один псаломщиком. Причому лише вісім з них були у віці до 40 років і лише сім мали духовну освіту [21, арк. 75-76].

Отже, прийшовши до влади, М. Хрущов вирішив наповнити державну політику новим ідеологічним змістом, з метою консолідації і зміцнення державної влади. Одним із таких ідеологічних напрямів було обрано антирелігійну політику, якою він особисто займався в 1930-х рр. Ця політика протягом другої половини 1950-х – першої половини 1960-х рр. пройшла шлях від ідейної до адміністративної боротьби з православною церквою як інститутом і духовенством, яке його уособлювало.

Для реалізації цієї стратегії було сформовано відповідну нормативно-правову базу, завдяки якій на православних священнослужителів було посилено законодавчий тиск, збільшено оподаткування, введено обмеження на здобуття профільної освіти, ведення адміністративно-господарської діяльності, здійснення обрядів, а на останньому етапі – проведення богослужінь у храмах. У наслідок цієї політики кількість діючих православних культових споруд в Херсонській обл. скоротилася на 59 %, а зареєстрованого духовенства на 48,5%. Це призвело до зниження соціального статусу православних священнослужителів, збільшення їхньої нелегальної діяльності та поставило їх на межу знищення як класу.

Література

1. Шкаровский М. В. Русская Православная Церковь в XX веке / М. В. Шкаровский. – М.: Вече, Лепта, 2010. – 480 с.
2. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін.; За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 1999. – 736 с.
3. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 152.
4. Там само.
5. Там само.
6. Там само.
7. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 148.
8. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 152.
9. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 151.
10. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 137.
11. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 178.
12. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін.; За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 1999. – 736 с.
13. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 260.
14. Там само.
15. Там само.
16. Там само.
17. Там само.
18. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 272.
19. Там само.
20. Там само.
21. Там само.

**ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ЗНАНЬ ЯК МЕХАНІЗМ
ЗАХИСТУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ,
СУВЕРЕНІТЕТУ І ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ**

Д. В. ТОЛОЧКО,

к.і.н.,

Науково-дослідний інститут українознавства

(Україна)

Пізнання власної культури, історії, цінностей і традицій – невід’ємні атрибути гуманітарного поступу суспільства. В результаті зволікання профільних інститутів державної влади у вирішенні питань гуманітарної сфери, зовнішніх втручань та впливів на території Донецької та Луганської областей було «законсервовано» радянську світоглядну модель. Ситуація, в якій опинились мешканці Донбасу, є прикладом використання історичних знань в ході маніпулятивного впливу з боку проросійських громадських організацій та мас-медіа. Розв’язати світоглядну кризу допоможе комплекс заходів спрямованих на поширення знань про державну символіку української держави, розповсюдження науково обґрунтованого історичного знання, розвінчання міфологем та формування критичного ставлення до будь-яких форм політичної пропаганди.

Питанню світоглядно-ціннісних орієнтирів українського суспільства та особливостям державної політики в сфері гуманітарного розвитку присвятили праці такі дослідники як І. Дзюба, Ю. Зерній, А. Коник, Р. Ткачук, В. Щербин та інші. Незважаючи на значну кількість наукових статей, які аналізують державну політику у сфері гуманітарного розвитку України, залишаються недостатньо дослідженими питання впливу зовнішнього фактора, а саме російської пропаганди. Допоки проросійські громадські організації та медіа контролюватимуть культурно-освітній розвиток Донецької та Луганської областей, доти буде пряма загроза стабільності та безпеці України.

Метою статті є аналіз гуманітарної політики в Донецькій та Луганській областях, розкриття на їх прикладі значення поширення історичних знань для захисту української національної свідомості, суверенітету і цілісності України.

Історичні знання є важливою складовою світоглядної моделі суспільства. Водночас відсутність національної складової у світоглядних орієнтирах людини здатне зумовити кризу особистості [1]. Приклад Донецької та Луганської областей, є свідченням того, що відкидання національних символів, цінностей та історії поглиблює протиріччя в середині суспільства, які асимілюють його у культурному просторі іншої країни. Щоб не допустити повторення подібної ситуації в інших областях, Українська держава потребує націоцентричну модель розвитку суспільства, в основу якої покладено такі складові, як інноваційна діяльність, культура, інтелект. Однак освітні та наукові заклади не можуть розв’язати наявні проблеми самостійно та потребують участі держави у

створенні інтелектуального потенціалу та консолідованого культурного простору. Поширення історичних знань сприятиме процесу гуманітаризації суспільства. Світова практика вказує на те, що історичні знання лежать в основі світоглядно-ціннісної еволюції суспільства і є одним із основних ресурсів добробуту людини.

Перехід від аграрного до індустріального типу суспільства неоднозначно позначився на світоглядно-ціннісних орієнтирах, зокрема поширення історичних знань. Так, починаючи від першої чверті ХХ ст. у зв'язку із індустріалізацією України освітня сфера зазнала суттєвих змін, що виявилось у зменшенні обсягу гуманітарних знань [2, с. 31]. Водночас, ХХ ст. вирізнялось виникненням «індустрії пам'яті», бо в жоден період не виникала така, кількість музеїв, архівів і меморіалів [3, с. 161]. З утвердженням радянської влади уся історична галузь набула політосвітнього нахилу. Радянська історіографія заперечувала саму потребу у формуванні української історичної пам'яті, що призвело до деформації історичної свідомості суспільства і спотвореного уявлення про історичне минуле [4]. Зокрема, замовчувалася козацька історія Донбаського краю.

Зі встановленням незалежності України у 1991 р. було зроблено певні кроки до того, щоб донеччани та луганчани почали замислюватися над своїм давнім історичним корінням [5, с. 97-98]. Цьому сприяли різноманітні заходи, на виконання Указу Президента України № 1123/2005-рп від 19.06.2005 р. «Про відзначення 500-річчя виникнення українських козацьких поселень на території Донецької і Луганської областей». Зокрема, школярі та студенти брали участь в історичному конкурсі на краще знання місця та ролі українського козацтва у минулому краю. У м. Маріуполь було проведено археологічні розкопки, під час яких на місці колишньої Кальміуської Слободи віднайдено залишки українських поселень, а також побутових речей. У містечку Селидове Донецької області, на місці якого у давні часи знаходився один із зимівників Кальміуської паланки Запорозької Січі, було встановлено пам'ятні знаки [6].

Аналіз президентських каденцій Л. Кучми та В. Ющенко показав «полярність політики пам'яті». Л. Кучма ініціював відзначення на державному рівні 350-ї річниці Переяславської ради, бо у зовнішній політиці за його каденції була насамперед Росія. Також він підтримав пропозицію Москви, створити робочу групу для ревізії підручників з історії, написаних після розпаду СРСР. В. Ющенко ініціював відродження Батурина як гетьманської столиці. Також він закликав світову спільноту визнати Голодомор 1932-1933 рр. актом геноциду проти української нації [3, с. 158]. У цьому напрямку політичний курс В. Януковича був спрямований на руйнування української національної пам'яті, зокрема заперечував факт Голодомору як геноциду. Більше того, він пристав на пропозицію Москви написати спільний підручник історії, переніс День флоту, об'єднавши його з російським.

Проросійськи налаштовані керівництва Донецької та Луганської областей, використовуючи адміністративний ресурс та вплив російських ЗМІ, насаджували серед населення імперські міфи та ідеологію. Прикладом позиції місцевої влади щодо заходів, присвячених гострим суспільним проблемам було

перешкоджання акції «Донбас-тур», у рамках якого впродовж 5-7 квітня 2011 р. мали пройти презентації роману С. Жадана «Ворошиловград» в Донецьку, Луганську та Старобільську.

Медіа-простір здатен популяризувати історичні знання, формувати інтерес до історичного минулого, розвінчувати історичні міфи. Європейський досвід вказує на те, що в програмах телебачення, радіостанцій має бути представлена якісна інформація про знакові події та провідні постаті в історії України, пам'ятні місця й події (місця пам'яті). Натомість в Україні на медіа ринку домінує Росія, яка цілеспрямовано впроваджує недорогі видання, художні та документальні фільми, телесеріали, що створюють загрозу розмивання української самосвідомості.

Відсутність адекватних заходів в сфері гуманітарної політики, застарілість методів освіти та нераціональне використання коштів зводять нанівець зусилля сучасних ентузіастів-педагогів, письменників та окремих громадських активістів щодо популяризації історичних знань на Донбасі.

Яскравим прикладом російської пропаганди є Інтернет-сайт народного культурно-просвітницького та суспільно-політичного журналу «Отечество» (journal-otechestvo.ru). На сайті зазначено, що журнал створено з метою «укреплення и возрождения в гражданах России патриотизма и любви к многонациональному Отечеству. А также для обеспечения хорошего взаимодействия народа и власти...». Про спрямованість журналу можна дізнатися з тематичного наповнення рубрики «История России», в якій переважна більшість інформації стосується України. Тенденційність підбору видно неозброєним оком уже із заголовків, а саме: «Европа и Украина», «История украинского языка. Как переписывают Историю», «Бисмарк придумал Украину» та інші.

На суперечливості заяв російської пропаганди наголошує у своїх виступах й статтях Т. Снайдер [7, 8]. «Ми чули від них, що української держави не існує і водночас – що українська держава чинить репресії. Що української нації немає, і що всі українці – націоналісти. Що української мови немає – і що російськомовних на Донбасі примушують розмовляти українською...» [7].

Відомий історик К. Галушко слушно зазначив, що «метою інформаційної війни є не лише перекрутити і спотворити факти поточних політичних подій та того, що відбувається в Україні сьогодні, але й підірвати історичні засади української самосвідомості. Україна подається російською пропагандистською машиною як штучний витвір, історична випадковість, країна і держава, яка ніколи не існувала до 1991 р. і яка ніколи не доводила свою життєспроможність». Історик переконаний, що «через таку подачу проводиться думка про неминучість розпаду України або її зникнення з політичної карти, приреченість будь-яких спроб оперти сучасний патріотизм на історичне підґрунтя традицій, досвіду і здобутків українців протягом попередніх століть» [9]. Російська пропаганда особливо наголошує на випадковості сучасних територіальних меж України, які є «лише подарунком Леніна, Сталіна і Хрущова», а половина України є не Україною, а «Новоросія».

Донеччина та Луганщина, переконаний Т. Чухліб, «завжди були, є і будуть невід'ємною частиною України. Це беззастережно засвідчують історичні факти та численні документальні джерела. А якщо про це переконливо говорить сама Історія, то Господь Бог допоможе українському народу відстояти свою новітню незалежність і територіальну цілісність як спадкоємцю славних козацьких традицій...» [5, с. 98]. У переломні моменти історії відбувається актуалізація історичного досвіду та знання, загострюється історична пам'ять народу. Від того, яку політику проводить держава у гуманітарній сфері, залежить не лише формування історичної свідомості народу, а також територіальна цілісність країни. Чи все робиться для того, щоб виховати національно свідомих громадян, які, спираючись на історичний досвід свого народу, знання рідної мови, культури, здатні прийняти доленосні рішення та діяти захищаючи національні інтереси? Чи здійснюється цілеспрямоване викривлення історичних фактів, замовчування, приховування виявів духовного злету народу, щоб укорінити у народну свідомість почуття меншовартості, другосортності, посіяти сумнів щодо можливості існування власної незалежної держави? Об'єктивна відповідь на ці запитання та адекватні заходи органів влади на сучасні виклики, зокрема гуманітарного розвитку, дозволять звести негативні наслідки до мінімуму.

В умовах коли існує загроза державному суверенітету та цілісності й народ веде боротьбу за політичну незалежність знання історії стає одним з елементів механізму захисту нації. Приклад Донбасу переконливо доводить, що російська пропаганда становить пряму загрозу стабільності та безпеці України.

З огляду на зазначене вище видається доцільним поступове перенесення акцентів у цілях і, відповідно, змісті освіти із засвоєння історичних знань, які виконують функцію формування світоглядно-ціннісних орієнтирів, а також національної свідомості. Освіта повинна давати не просто певний набір знань, а об'єднувати їх у цілісну систему, наголошуючи на зв'язках між історичними фактами і явищами, що вивчаються в рамках різних дисциплін. Впровадження програми з українознавства в навчальний процес сприятиме формуванню в учнів навичок самостійного виявлення і раціональної інтерпретації тиках зв'язків.

Відповідальність за поширення історичних знань серед широкого загалу має бути покладена на державні органи з питань наукової, освітньої та інформаційної політики. В умовах гуманітарної кризи для ефективної роботи з популяризації історичних знань необхідно поєднати зусилля науковців, викладачів навчальних закладів, ЗМІ, видавців, благодійні фонди та зарубіжні гранди. У системі освіти належало б законодавчо закріпити науково-просвітницьку роботу як один із провідних видів діяльності наукових та освітніх установ в Україні.

У сфері популяризації історичних знань було б доцільно: Міністерству освіти і науки України, Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти спільно з Національною академією наук України виступити з ініціативою щодо створення некомерційних фондів із залученням фінансової допомоги від вітчизняних і зарубіжних приватних благодійників. Йдеться про фонди підтримки просвітницьких проектів, у тому числі видання науково-

популярної літератури українською, а також російською мовами, створення науково-популярних інтернет-ресурсів, запровадження публічних лекцій провідних вітчизняних і зарубіжних науковців, заохочення талановитої наукової молоді;

В рамках програми забезпечення середніх шкіл і ВНЗ підручниками та посібниками запровадити практику державної підтримки видання науково-популярних книжок і періодики з метою комплектування цими виданнями шкільних та дитячих бібліотек;

Державному комітету телебачення і радіомовлення України при реалізації «Програми випуску соціально значущих видань» передбачити видання актуальних науково-популярних книжок. Спільно з видавництвами запровадити підготовку електронних варіантів текстів науково-популярних видань із їх подальшою публікацією у відкритому доступі електронних інтернет-бібліотек;

Заснувати Всеукраїнський конкурс для визнання найкращих вітчизняних науково-популярних книжкових видань, публікацій у пресі, телевізійних і радіопрограм, інтернет-публікацій. Передбачити відзначення найкращих популяризаторів історичних знань (науковців, викладачів, журналістів, громадських діячів).

Популяризації науково обґрунтованого історичного знання серед населення Донбасу, сприятиме спростуванню історичних міфів, формуванню в молоді інтересу до історичного минулого та критичного ставлення до будь-яких форм політичної пропаганди.

Література

1. Ткачук Р.Ф. Гуманітарний розвиток України в контексті кризових явищ культури // Офіційний сайт Національної академії державного управління при Президентові України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12TRFKYK.pdf>
2. Щербин В.К. Гуманитарные исследования в академиях наук стран СНГ: их роль и место в процессе гуманитаризации науки и образования на постсоветском пространстве // Гуманитаризация науки и образования в переходной период: монография. – Минск, 2000. – 228 с.
3. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіа культури // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 32. – С. 153-163.
4. Удод О. Історична пам'ять в менталітеті українського народу // Четвертий міжнародний конгрес українців. Доповіді та повідомлення. Історія: У 2 ч. – Одеса, 1999. – Ч.2. – С. 119-124.
5. Чухліб Т.В. Донеччина та Луганщина – козацькі землі України (XVI – XVII ст.). – К., 2014. – 105 с.
6. Розпорядження Президента України № 1123/2005-рп від 19 липня 2005 р. «Про відзначення 500-річчя виникнення українських козацьких поселень території нинішніх Донецької і Луганської областей» // Офіційне Інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/3010.html?PrintVersion> .
7. Снайдер Т. Как Кремлю удастся лгать Западу о войне в Украине [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nvua.net/opinion/snyder/kak-kremlyu-udaetsya-lgat-zapadu-o-voyne-v-ukraine-23199.html>
8. Снайдер Т. Стати «не-Росією» – замало для України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/27280>
9. Україна відкриває «історичний фронт» // Офіційний веб-сайт Українського інституту національної пам'яті [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/ukraina-vidkrivae-istorichnii-front-istorichni-fakti-proti-rosiiskoi-propagandi-u-novomu-intern>

ЄВРЕЙСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ НА ОДЕЩИНІ У 1920-х рр.

О. П. ТРИГУБ,

д.і.н., професор,
Чорноморський державний університет імені П. Могили
(Україна)

Досить цікавим і малодослідженим питанням міжвоєнної історії України є діяльність єврейських політичних партій, що активно діяли у першій чверті ХХ ст. Одним із ключових центрів їх діяльності була Одеса, до сфери якої входили й інші південноукраїнські міста – Миколаїв, Херсон, Вознесенськ, Голта (Первомайськ) та інші. Не дарма Одесу називали «Ворота у Сіон», адже саме з її порту відправлялися кораблі до Палестини.

Після закінчення громадянської війни й остаточного встановлення Радянської влади в Україні, чисельні єврейські політичні партії й організації, які активно діяли під час української національної революції, мали визначитись у ставленні до нової влади та відкоригувати пріоритети своєї діяльності. Через появу перших заборон єврейські партії вимушені були провести реорганізацію. Саме на початку 1920-х виникають нові партійні, молодіжні, громадські єврейські організації. Переглядається стратегія і тактика діяльності цих об'єднань. Незмінними залишаються лише давно вироблені *ідеологічні засади*, головні з яких – сіоністські та автономістські. Якщо казати про ідеологічні відмінності різних єврейських партій, тут можна виокремити дві основні групи:

1) *Сіоністи* – Серед найбільш великих і авторитетних сіоністських організацій були – сіоністи-соціалісти, сіоністи-трудовики, сіоністи-соціалісти-федералісти, а також організації, які працювали під їх безпосереднім керівництвом – дитячі, молодіжні, виробничі, культурно-освітні [1, с. 38].

2) *Соціал-демократи* – Бунд, ОЄСРП, які вважали класові інтереси пріоритетними відносно до національних. Ці партії практично повністю були поглинені більшовицькою партією.

Слід констатувати значну перевагу єврейських політичних партій сіоністського спрямування над єврейськими соціал-демократами, що відобразилась на ситуації й Одещини.

Українські вчені В. Орлянський [2, с. 53] та О. Копил [3, с. 117-118] виокремлюють три основні групи політичних єврейських організацій за критерієм ставлення до радянської влади, що повністю відповідає миколаївським реаліям:

- *1 група*: відверто антирадянські партії. До цієї групи відноситься більшість сіоністських партій і організацій. Ці організації оголошувалися контрреволюційними, а їхні члени піддавалися беззастережно репресіям. Серед представників цієї групи слід назвати Сіоністсько-соціалістичну партію Цайрей-Ціону (ССЦ), Сіоністсько-соціалістичний союз молоді (ЦСЮФ);
- *2 група*: партії, які відкрито не виступали проти радянської влади. Такі

організації зосереджувалися переважно на культурно-просвітницькій діяльності серед єврейських мас. До цієї групи можна віднести організації Маккабі, Гехалуц, Спілка єврейських скаутів «Гашомер Гацаїр». В. Орлянський відніс до цієї категорії і організації Цайрей Ціону, проте О. Копил вважає, що діяльність цієї партії на Півдні України дає підстави віднести її до першої групи – антирадянських партій;

▪ *3 група:* партії, ідейно близькі до більшовиків. Цю групу представляють переважно організації Бунда, Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії (ОЄСРП), Об'єднаної єврейської комуністичної робітничої партії (ОЄКРП), які активно шукали контакт з комуністами і на початку 20-х років повністю приєдналися до КП(б)У.

На території Одещини були поширені практично усі політичні партії та організації: Сіоністсько-соціалістична партія Цайрей Ціону, Сіоністсько-соціалістичний союз молоді (ЦСЮФ), Радикал-соціалістична партія Поалей-Ціон із центром в Одесі, Гехалуц, Гашомер Гацаїр та інші. При цьому Одеса, як правило, виступала або ж центром загальносоюзного, або ж всеукраїнського чи регіонального рівня єврейського політичного руху.

На початку 1920-х років на всій території колишньої Російської імперії починається переслідування більшості єврейських партій. Першим сигналом щодо подальшого розгортання масштабних репресій стала заборона у квітні 1920-го року Всеросійської сіоністської конференції у Москві, і подальший – протягом 20-30 травня 1920 р. – арешт усіх її делегатів.

У другій половині 1920-го року починається період системних репресій проти єврейських партій, що ознаменувалося циркулярним листом ЦК РКП(б) до всіх губкомів РКП(б) та КП(б)У від 11 листопада 1920 р. про ставлення до Комбунду та Єврейської комуністичної партії (Поалей Ціон). У документі, зокрема, зазначалося, що необхідно вести рішучу боротьбу проти націоналістичної ЄКП і на недопустимість будь-яких спільних з ними виступів у політичних кампаніях [4, с. 22]. Так у травні 1922 р. в Одесі у клубі Цейрей Ціону було заарештовано 130 осіб при читанні усної газети. Арештанти випускались на волю при умові, якщо вони здавали підписку про припинення і відмову від сіоністської діяльності. Для пересічних членів організацій цих заходів було достатньо щоб у подальшому не займати активну позицію [5, с. 159].

Для боротьби з «дрібнобуржуазними антирадянськими партіями», куди відносилася і більшість єврейських партій, при Одеському губкомі та повітових комітетах КП(б)У протягом вересня 1922 р. були створені «трійки» – спеціальні органи губернського та повітового масштабу для керівництва роботою у вищезгаданому напрямку. Формування місцевих «трійок» відбувалося за рішенням губкомів: «...згідно протоколу бюро Губкома для боротьби з буржуазними угрупованнями... необхідно організувати «трійку» з представників від Повітпаркома, Повітвиконкому й ППВ (повітовий політвідділ ДПУ. – *О.Т.*) для вироблення методів боротьби з вищезазначеними угрупованнями» [6, арк. 55]. До їх складу входили представники від комітету КП(б)У, ДПУ та виконкому чи НКВС. При цьому, як зазначається у документі, «трійки повинні складатися винятково із витриманих і політично грамотних партпрацівників» [7, арк. 28].

Одеська губерньська трійка була остаточно сформована 23 вересня 1922 року,

отримавши назву – «Комісія по боротьбі з антирадянськими партіями», або «Комісія по боротьбі на антирадянському фронті» при Одеському губкомі. Її постійними членами були 4 особи: секретар губкому (Одінцов), голова губвиконкому (Аверін), завідуючий відділом агітації та пропаганди (Г. Левіт) і голова Одеського ДПУ (Альпов). Комісія засідала один раз на тиждень по суботам, збираючись у кабінеті секретаря губкому [8, арк. 56-58]. Засідання відбувалися у суворій секретності, й особи, які не були членами Комісії, або не були спеціально запрошені, категорично не допускалися до засідань. Подібні структури утворювалися при Євсекціях. Так, при Євсекції Первомайського повітпаркому (на той час Первомайський повіт входить до Одеської губернії. – *О.Т.*) у 1922 році було створено Комісію по боротьбі з сіоністськими угрупованнями [9, арк. 3].

Протягом вересня-жовтня 1922 р. Одеська комісія переймалася справами упорядкування інформації, яка надходила з ДПУ, та підготовкою до виконання розпорядження Харківського Центру про ліквідацію сіоністських організацій. Вже на першому засіданні було заслухано доповідь голови Одеського ДПУ Альпова про «Процес сіоністів». У ній, зокрема, зазначалося: «за розпорядженням з Харкова в Одесі відбулася ліквідація сіоністської організації. До цього часу взято 50 осіб, планується взяти ще до 20. Ця організація була доволі сильною та мала зв'язки за кордоном.

Окрім цього була виявлена подібна сіоністській організації молоді «Естробут», що навіть провела свій з'їзд, і яка своїм керівником має дорослу людину 30 років. До цієї організації входять і макабісти. Макабісти на даний час заарештовані.

...Матеріал нами збирається, а той що є, ще не опрацьований. Матеріалів є багато. Деякі видні «фігури» опинилися вже в Америці для зв'язку і ми їх чекаємо» [10, арк. 58].

На засіданні було прийнято рішення: «1. Доповідь прийняти до відома; 2. Доручити тов. Альпову зв'язатися з т. Едельманом з метою залучення до судової відповідальності і проведення процесу підпільної групи; 3. Звернути увагу тов. Альпова на організацію Макабі» [11, арк. 59].

За період з 18 до 22 вересня 1922 р. було заарештовано по УСРР більше 1000 активістів, у тому числі 150 осіб в Одесі. У жовтні 1922 р. у м. Березовка Одеської губернії було заарештовано 30 членів ЄВОСМ (Єдина Всеросійська Організація Сіоністської Молоді. – *О.Т.*) [12, с. 161].

Не дивлячись на проведену операцію, через місяць усіх заарештованих ДПУ змушене було відпустити, про що на черговому засіданні Комісії від 21 жовтня 1922 р. зазначав голова Одеського ДПУ Альпов: «Заарештовані відпущені. Дали підписку про невиїзд. Активність проявляє лише молодь. Чекають вказівок з Центру. Матеріалів для того, щоб почати проти них процес, немає» [13, арк. 82].

З розгортанням НЕПу та початком єврейської переселенської кампанії активність єврейських політичних партій та організацій у Південному регіоні значно збільшилася. Масові арешти другої половини 1922 р. – першої половини 1923 р. не дали бажаних результатів [14, арк. 62].

У звіті Одеського губкому за період з травня 1924 по лютий 1925 року

констатувалась активізація сіоністської діяльності організацій, які об'єднували до 300 членів, у тому числі близько 180 юнаків і дівчат. Крім того, дитяча сіоністська організація об'єднувала до 200 дітей. Сіоністські організації продовжували видавати машинописні листівки та журнали [15, арк. 27].

Також Одеське ДПУ доповідало, що в ніч з 16 серпня 1924 року у різних частинах Одеси було розклеєно та розкидано листівки ЦСП (Сіоністська соціалістична партія. – *О.Т.*), присвячені майбутньому з'їзду нацменшостей. Основна вимога, яка містилася у листівках – створення єврейської автономії. У той самий день листівки з'явилися у Миколаєві та Херсоні [16, арк. 34-35]. Наступного дня листівки організовано роздавали по Одесі в руки вуличні рознощики. А ввечері листівки було скинуто з балкону до зали Одеського театру імені Луначарського. Губвідділ ДПУ вжив невідкладних заходів із перехоплення та знищення листівок, більшість з них було зірвано протягом дня [17, арк. 112]. Про цей випадок звітували особисто секретарю ЦК РКП (б) Й. Сталіну. У закритому листі секретаря Одеського губкому КП(б)У за вересень-жовтень 1924 р. відзначалися нечувані масштаби поширення листівок, політконтроль затримав 230 листівок висланих лише поштою. Це була найбільша антирадянська агітаційна акція за той період [18, арк. 19].

Все це непокоїло спецслужби, що призвело до проведення 2 вересня 1924 р. широкомасштабної загальносоюзної операції по вилученню активних сіоністів. Тільки за одну ніч на 2 вересня у 150 населених пунктах СРСР було заарештовано близько 3 тисяч сіоністів [19, с. 433].

Операція проводилася безпосередньо Одеським губернським відділом ДПУ, яким було заарештовано по губернії 223 активісти: 107 в Одесі і 116 – на периферії. У результаті цієї операції більше 50 чоловік виїхало до Палестини, а 20 дало підписку про відмову від сіоністської діяльності. Інших було звільнено, оскільки вони не вели активної сіоністської роботи. Внаслідок цієї акції кількість членів сіоністських партій Одеської губернії, за даними ДПУ, зменшилася до 50 осіб, а молодіжних організацій – до 130. Майже половина сіоністів була у Одесі, а інші – на периферії, переважно у Херсонській та Миколаївській округах. Для ідеологічного «обґрунтування» антисіоністських репресій в Одесі була організована робітничка конференція, спрямована проти «сіоністської контрреволюції» [20, арк. 60].

У середині 1925 року за даними ДПУ сіоністські організації діяли у 173 населених пунктах України, а чисельність їх членів та осіб, пов'язаних з ними, сягала до 25 тисяч чоловік [21, арк. 70-71]. Переважно це були молоді люди віком від 16 до 23 років. Членами цих організацій були кустарі і торговці, інтелігенція і службовці, безробітні і студенти, учні та інші. Сіоністські організації охоплювали своєю діяльністю до п'яти тисяч дітей і підлітків.

У січні 1926 р. ЦСП розповсюдило листівку в Одесі, в якій закликала до створення національно-персональної автономії, легалізації еміграції, боротьби проти більшовицького терору [22, арк. 1].

Протягом 1925-1928 рр. радянські каральні органи важливу роль приділяли, насамперед, кримінальному та адміністративному переслідуванню, винесення вироків з яких відбувалося за закритими дверима. У більшості

випадків сіоністів засуджували до терміну від трьох до десяти років примусових робіт у таборах, спочатку у центральній Росії, а пізніше в Сибіру, на Уралі, в Киргизії, Середній Азії, а також на Соловецьких островах, де суровий клімат і жахливі умови утримання поступово фізично вбивали ув'язнених. Відомий дослідник сіонізму Іцхак Маор зазначав, що «ця хвиля переслідувань нанесла вагомий удар підпільному сіоністському руху, який складався, починаючи з 1925-1926 років, переважно з течій трудового сіонізму (сіоністи-соціалісти, Цейрей-Ціон і пов'язані з ними молодіжні організації). Тим не менш рух не було зломлено... Це викликало неабияке роздратування у тоталітарної влади та її підручного, спеціаліста з «єврейського питання», – Євсекції. Влада намагалася по можливості розколоти рух зсередини та деморалізувати його ряди» [23, с. 433-434].

У результаті масових репресій до року «великого перелому» (1929) єврейські політичні партії та організації на Одещині майже припинили свою діяльність, що стало результатом формування тоталітарної радянської системи й однопартійності у країні, які не допускали існування не лише «буржуазних націоналістичних» партій різних гатунків, а й навіть партій комуністичного та соціалістичного спрямування. Саме цим пояснюється остаточний розгін у 1929 р. Єврейської комуністичної робітничої партії, ідеологія якої йшла у руслі більшовицьких ідей.

Література

1. Гусев В.І. Сіоністських Рух в Україні: соціальна база, політичні партії, практична діяльність (20-ті роки ХХ ст.) // Єврейське населення Південної України: історія та сучасність. – Запоріжжя, 1997. – С. 38.
2. Орлянський В.С. Євреї України в 20-30ті рр. ХХ ст.: соціально-політичний аспект. – Запоріжжя, 2000. – С. 53.
3. Копил О.С. Діяльність єврейських політичних партій на Миколаївщині в 20-х роках ХХ ст. // Наукові праці. Серія «Історичні науки». – Вип. 35. – Миколаїв: МДГУ імені Петра Могили, 2006. – С. 117-118.
4. Бернштейн Л.Е. Евреи и политические репрессии в СССР (20-80-е годы ХХ столетия). – К.: [«Обрий»], 1996. – С. 22.
5. Симонова А.В. Сионистское движение в Советской России: 1917-20-е годы: Дис.... канд. ист. наук. – М., 1999. – С.159.
6. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. П-3, оп.1, спр. 390, арк. 55.
7. ДАОО, ф. П-3, оп. 1, спр. 390, арк. 28.
8. Там само, арк. 56-58.
9. Там само, спр. 552, арк. 3.
10. Там само, спр. 390, арк. 58.
11. Там само, спр. 390, арк. 59.
12. Симонова А.В. Вказана праця. – С. 161.
13. ДАОО, ф. П-3, оп.1, спр. 390, арк. 82.
14. Там само, спр. 600, арк. 62.
15. ДАОО, ф. П-3, оп.1, спр. 390, арк. 27.
16. Державний архів Миколаївської області, ф. П-1, оп.1, спр. 48, арк. 34-35.
17. ДАОО, ф. П-3, спр. 893, арк. 112.
18. ДАОО, ф.П-3, спр.807, арк. 19.
19. Маор Іцхак. Сионистское движение в России. – Иерусалим: Библиотека Алия, 1977. – С. 433.
20. Центральний держархів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 1, спр. 418, арк. 60.
21. Там само, оп. 20, спр. 2007, арк. 70-71.
22. Там само, спр. 2433, арк. 1.
23. Маор Іцхак. Указ. раб. – С. 433-434.

**EVREUL – AGENT AL BOLȘEVISMULUI?
PERCEPȚII, ATITUDINI ȘI REALITĂȚI ÎN BASARABIA
PRIMILOR ANI DE ADMINISTRAȚIE ROMÂNEASCĂ (1918-1925)**

**THE JEW - A BOLSHEVIK AGENT? PERCEPTIONS,
ATTITUDES AND REALITIES IN BESSARABIA, DURING THE FIRST YEARS OF ROMANIAN
ADMINISTRATION (1918-1925)**

A. TULUȘ

Associate Professor PhD

«Dunărea de Jos» University of Galați

Since its very beginning, Interwar Romania or Great Romania – as it is known in the Romanian historiography and tradition – felt the Bolshevik revolutionary threat. In this context, marked by a strong anti-Communist attitude, subsequent to the formation of Great Romania, the Jewish issue was considered as the second tensed issue after the Bolshevik problem.

Let us see to what extent these interwar myths and prejudices, referring to the Jews' association with the communist movement, are true în Bessarabia. The area seems to be interesting due to the fact that Bessarabia was perceived as a favourite target of the Soviet export of communism, by drawing the social and ethnic elements dissatisfied with the Romanian administration towards the Bolshevik ideology.

If we were to refer to the ethnic criterion, we may say without any doubt that the Jews were the second nationality, after the Russians, involved in the communist movement in interwar Romania. The image provided by this criterion was a distorted one, considering that, as we have seen, only a tiny percentage of the Jewish population of Greater Romania manifested and activated within this movement. We also note a much greater vulnerability of the Jewish community in southern Bessarabia towards the Bolshevik ideology, unlike the counties from the Old Kingdom, amid the Russophile territorial feelings, as well as hostile sentiments towards the union of Bessarabia with Romania. Moscow's effort to attract the Jewish population towards Bolshevism, especially that from Bessarabia, was generally found to be a failure, considering that the leftist Zionism managed to drain both the Marxist ideas, and any other complaints against the Romanian state for their own benefit.

România interbelică sau România Mare – așa cum este ea cunoscută în memoria și în istoriografia românească – s-a format la sfârșitul primului război mondial prin unirea cu Vechiul Regat a unor provincii revendicate de români de-a lungul istoriei: Basarabia – ce fusese încorporată de Rusia în 1812; Transilvania, Bucovina și nordul Banatului – provincii moștenite de la Austro-Ungaria.

Încă din primele momente de existență, noul stat s-a simțit amenințat de pericolul revoluționar bolșevic. În martie 1919, Ungaria s-a proclamat republică comunistă, în timp ce în est Armata Roșie se apropia de frontierele României și ale Poloniei în marșul ei victorios împotriva albilor și a naționaliștilor ucraineni. Cu un proletariat prea puțin

numeros și cu un curent politic autohton de stânga, mai mult intelectualist decât revoluționar [22, pp.42-44], valul bolșevic s-a spart la frontierele României fără să aibă efecte prea mari. Singura și cea mai importantă consecință a fost, totuși, acceptarea în mai 1921 de către cei mai radicali dintre socialiștii români a tezelor Internaționalei a III-a, acest act marcând apariția Partidului Comunist din România [5, pp.724-726]. Încă de la început, formațiunea de extremă stânga a trebuit să se subordoneze politicii Uniunii Sovietice care nu recunoștea și nu a recunoscut niciodată în perioada interbelică integritatea statului român, respectiv unirea Basarabiei cu România. Acest fapt a determinat autoritățile române să scoată definitiv Partidul Comunist din România în afara legii (legea Mârzescu, decembrie 1924) [9, pp.240-241].

Constrâns de Moscova să adopte o poziție antinațională, Partidul Comunist din România a fost respins multă vreme de etnicii români și nu este de mirare că în epocă denumirea de «comuniști» era considerată a fi echivalentă cu aceea de «antiromâni». De altfel, până la jumătatea anilor 30, când stânga din România cunoaște o efemeră renaștere ca urmare a evenimentelor din Spania, românii nu erau prea bine văzuți de Comintern, pe motivul că nu erau suficienți de revoluționari și aveau evidente înclinații naționaliste. În contrapondere, membrii partidului erau recrutați din rândul minorităților etnice, mai puțin interesate sau chiar ostile structurilor statului român interbelic [18, p.54].

În această atmosferă profund anticomunistă care a urmat formării României Mari, problema evreiască a fost percepută ca un al doilea punct nevralgic, alături de agitația bolșevică. De altfel, universul antisemit din România era mult mai vechi și cuprindea aproape toate palierele sociale [23, pp.23-41]. În ultima treime a secolului al XIX-lea, România și Rusia Țaristă erau singurele țări independente din Europa care se opuneau cu fermitate acordării de drepturi depline evreilor, în condițiile în care aveau cele mai numeroase comunități evreiești în interiorul frontierelor. În România interbelică, evreii au devenit în statistica minorităților naționale a treia minoritate (4%), după maghiari (7,9%) și germani (4,1%). Referindu-ne explicit la evreii din noile provincii, integrarea acestora în România interbelică s-a făcut lent și a fost presărată de numeroase obstacole, deoarece nu exista nici capacitate administrativă și nici suport cultural pentru a-i integra. Naționalismul românesc, antisemit încă din secolul al XIX-lea, devine în perioada interbelică mai extremist și mai intolerant, deoarece el este împletit cu un anticomunism absolut. Să nu uităm că Uniunea Sovietică nu a recunoscut niciodată pierderea Basarabiei, în timp ce Ungaria, la rândul ei, a reprezentat o amenințare pentru Transilvania românească. Evreii au ajuns în același timp să fie considerați ca fiind «comuniști» și «ruși» în Basarabia, «unguri» și «străini» în Transilvania, «galițieni» și „inamici” ai statului în Bucovina. Ei vor fi acuzați și blamați mai târziu pentru pierderile teritoriale ale României din 1940.

Sistemul politic democratic românesc a avut numeroase derapaje în perioada interbelică, fapt ce a generat crize și decepții în rândul comunității evreiești. De cealaltă parte a baricadei, la nivelul instituțiilor statului român s-a născut o psihoză antiminoritară care s-a manifestat prin supravegherea obsesivă a asociațiilor și a

activităților acestor minorități, ca urmare a menținerii stării de asediu și a cenzurii în aproape întreaga perioadă interbelică. Criza sistemului democratic a permis ascensiunea unor forțe politice ultranaționaliste care au profitat și exagerat prejudecățile existente în mentalul colectiv al românilor referitoare la evrei. Cea mai antisemită dintre ele era Legiunea Arhanghelului Mihail, al cărui lider, Corneliu Zelea Codreanu, a dezvoltat o întreagă teorie a pericolului reprezentat de un dușman direct, identificat în iudaism. De fapt, forțele oculte ale iudaismului (masoneria) erau cele care au declanșat și susținut revoluția bolșevică ca fațadă a propriilor interese. În viziunea lui Codreanu, dușmanul nu trebuia căutat în exterior, fiindcă el se afla în interior – evreii [2, pp.13-25]. Astfel, s-au născut și au fost folosite sloganuri ca «iudeo-comunismul», «iudeo-bolșevismul» și «iudeo-masoneria», prin care toți evreii erau considerați ca fiind comuniști, simpatizanți ai Uniunii Sovietice și masoni.

Miturile legate de «iudeo-comunism» sau «iudeo-masonerie» din doctrina legionară antisemită nu erau idei originale. La data respectivă, ele aveau o largă circulație în Europa datorită rolului refugiaților ruși, foști membri ai grupărilor antisemite din vechea Rusie țaristă («Sutele Negre», «Cămășile Galbene» ș.a.), care vor asocia evreii cu bolșevismul [14, pp.260-261]. Tot ei vor fi responsabili de propagarea unui fals grosolan: *Protocoalele Înțelepților Sionului*, document care a cunoscut reala popularitate abia după succesul bolșevismului în 1917 [6, pp.289-290; 10, pp.360-361]. Mitul conspirației evreiești sau asocierea evreilor cu bolșevismul nu erau nici idei noi și nici nu se născuseră în mediile ultranaționaliste din România interbelică. La fel ca și Hitler, extrema dreaptă românească s-a inspirat din *Protocoalele Înțelepților Sionului*, iar unul dintre exponenții acesteia, Ion Moța, a fost cel care s-a ocupat cu traducerea în română a broșurii și tipărirea ei [3].

Studiul nostru își propune în mod realist să analizeze gradul de adeziune al evreilor din Basarabia la comunism, areal geografic interesant prin faptul că provincia dintre Prut și Nistru a fost percepută ca o țintă predilectă a exportului de comunism sovietic, prin atragerea de partea ideologiei bolșevice a elementelor sociale și etnice nemulțumite de administrația românească.

Spre deosebire de evreii din Europa occidentală care au primit relativ devreme drepturi egale cu ceilalți cetățeni și s-au putut converti la cultura europeană, în centrul și estul continentului situația era cu totul alta. Absența libertăților politice și atmosfera antisemită – în Rusia, după 1880, antisemitismul a luat forma violentă a pogromurilor – i-a determinat pe evreii din Europa Centrală și Orientală să identifice două soluții de salvare: sionismul și socialismul. Ambele sunt considerate căile de ieșire din condiția evreiască de victimă a antisemitismului. Prima soluție este una politică și națională, cea de-a doua fiind una socială [12, pp.173-185].

Soluția socialistă a luat în cazul evreilor inițial forma Bund-ului (Uniunea Generală a Muncitorilor Evrei din Lituania, Polonia și Rusia). Înființată în octombrie 1897 la Vilnius, Bund-ul a militat pentru impunerea unei societăți noi, socialiste sau marxiste, *aici și acum* (adică în Diasporă). În viziunea bundiștilor, «Noul Israel», nu urma să fie o țară (sionismul), ci o *componentă distinctă* în rândul claselor

muncitoare internaționale, la fel cum socialiștii ruși, polonezi etc își păstrau originile lor etnice. Împotriva Bund-ului și a ideilor lor s-au plasat ferm bolșevicii, care considerau că evreul, ca atare, nu este decât o închipuire a unui sistem social și economic capitalist. Distrugeți acest sistem și problema evreiască va dispărea odată cu el, Lenin considerând încă din 1903 că cererile Bund-ului duc către separatism și naționalism în cadrul mișcării muncitorești internaționale. [20, p.219]. Nu este de mirare că adevărații adepți ai Bund-ului au alunecat treptat către sionismul de stânga, născut și el în Rusia și transferat în Palestina prin emigrația evreiască.

Influența Bund-ului în Europa centrală și de Est a fost considerabilă până la sfârșitul primului război mondial. Cu excepția Basarabiei și a Bucovinei, în restul României Mari nu a existat un curent de idei, propriu-zis «bundist», încorporat mișcării socialiste autohtone, deși până în 1918, unii lideri evrei se autopercepeau când ca bundiști, când ca sioniști [11, p.222]. Revoluția bolșevică din Rusia și rolul pe care-l jucase Bund-ul în vâltoarea evenimentelor respective [see 17, pp.46-75] a determinat o delimitare clară, atât din punct de vedere ideologic, cât și organizatoric, a sionismului de stânga față de Bund. Bund-ul, ca mișcare marxistă nesionistă a evreilor din Diasporă, și-a continuat activitatea între cele două războaie mondiale doar în Polonia [20, p.220]. În Rusia sovietică, organizația a fost desființată în 1919 și, odată cu ea, toate comunitățile religioase iudaice au fost dizolvate, proprietățile le-au fost confiscate și majoritatea sinagogilor au fost închise pentru totdeauna [10, p.356].

Autoritățile române au văzut în Bund un pericol la adresa statului, abia după aderarea Basarabiei la România (27 martie/9 aprilie 1918), considerând că această organizație reprezintă mai mult interesele bolșevicilor, decât pe cele ale evreilor. La 30 iulie 1918, Biroul Siguranței din Chișinău intrase în posesia unor informații, potrivit cărora Comitetul cu tactică specială în executarea propagandei din cadrul Bund-ului solicitase membrilor săi să depună eforturi în vederea creșterii numărului simpatizanților printre clasele muncitorești din Basarabia. «De asemenea, sub motivul că se creează o mai strânsă legătură între evreii din România și cei din Basarabia, aceștia vor să înceapă acțiunea printre populațiunea muncitorească și din România, unde să deschidă filiale ale societății «Bund» [26, ds.9, f.88]. În sudul Basarabiei, exista o asemenea organizație la 16 august 1918 în Cetatea Albă, sub conducerea studentului Spivac, a lui Lidieman – colaborator al gazetei «Das Bassaraber Leben», revista ce a avut o apariție efemeră [13, p.107] și a doctorului Sapira [27, ds.6, f.174]. Intenția de extindere a Bund-ului în România nu s-a materializat. Din contra, în Basarabia se produce o destructurare a organizației. Astfel, filiala din Cetatea Albă își lua în 1919 numele de «Palation», președintele ei fiind Shiva Cogan. Acesta și fratele său se remarcaseră în trecut prin împărțirea de broșuri revoluționare populației evreiești locale [26, ds.563, f.1]. În Basarabia, spre deosebire de Vechiul Regat, cea mai mare parte a foștilor bundiști vor adera la organizațiile sioniste de stânga. De fapt, Bundul a continuat să existe ca entitate distinctă în România interbelică doar în Bucovina, și aceasta deoarece evreii de aici erau mai apropiați de cei din Galiția, provincie aflată între cele două războaie mondiale sub administrație poloneză. În

1928, la Cernăuți, în cadrul ședinței din 14 ianuarie, organizația socialistă a Bundului decisese să se organizeze pentru a reacționa în fața unor excese antisemite: «orice act de teroare din România și Polonia ce se vor săvârși împotriva evreilor să fie reprimat, în mod secret, tot prin teroare». Se intenționa răspândirea acestui model în toată Bucovina, la Iași și Chișinău. Din investigațiile făcute ulterior de autoritățile românești din Basarabia se specifica clar că nu mai există pe tot cuprinsul provinciei nicio organizație evreiască de un asemenea tip» [25, ds.8, ff.1-2].

Rusia a fost țara în care evreii au fost cel mai mult identificați cu violența revoluționară bolșevică, mai ales prin activitatea lui Troțki, cel care, prin energia sa, i-a adus pe bolșevici la putere și a înființat și condus Armata Roșie până în 1925. Mai mult decât oricine altcineva, Troțki este vinovat de asocierea evreului cu revoluția în mentalul colectiv al epocii. Consecințele acestei prejudecăți au fost în viitor catastrofale asupra comunităților evreiești din întreaga Europă, însă, pentru început, s-au repercutat tot asupra evreilor din Rusia. În încercarea de a distruge regimul sovietic, armatele rușilor albi i-au tratat pe toți evreii ca fiind dușmani și comuniști. În Ucraina și Rusia Albă, războiul civil a degenerat într-unul dintre cele mai mari progromuri din istoria evreilor de până atunci [10, p.354]. Mulți dintre aceștia, fugind din fața trupelor lui Vranghel, Denikin, Kolceak sau Petliura, s-au refugiat pe teritoriul românesc și, îndeosebi, în Basarabia. S. Schafferman estima ca aproximativ 20.000 de evrei au intrat în România [16, p.32]. Valul mare de refugiați, îndeosebi evrei, care treceau clandestin din Ucraina în Basarabia a fost considerat de autoritățile române un factor de vulnerabilitate, în condițiile în care acestea tocmai se străduiau să securizeze frontiera Nistrului, pentru a stopa propagarea bolșevismului. Bucureștii considerau, nu fără temei, într-un raport din 26 decembrie 1920 că printre ei se puteau strecura «elemente periculoase, adepți ai cauzei comuniste, care prin propaganda cu caracter subversiv ar putea constitui un pericol permanent pentru interesele noastre» [24, ds.1, f.169]. Situația din Basarabia era unică, străinii sau anumite grupuri (cu referire la evreii din Ucraina) nu puteau fi obligați să părăsească țara. «Această ordonanță nu numai că nu se aplică în Basarabia care se găsește într-o situație identică cu Ardealul, dar zilnic sosesc de peste Nistru ruși, care sunt elemente de agitație printre populațiunea băștinașă din Basarabia. (...) Deoarece intelectualii români din Basarabia sunt puțin numeroși spre a feri de strivire sufletele curate ale populației de la țară, vă rog Domnule Ministru să binevoiți a interveni pe lângă cei în drept, ca să se ia măsuri de apărare a fruntariilor de musafirii de peste Nistru și a pune în imposibilitate elementele străine din Basarabia de a agita împotriva statului» [24, ds.1, f.146]. Se recomanda, în lipsa intelectualilor, contracararea propagandei subversive comuniste de către preoți [24, ds.1, f.91]. Nu trebuie să ne mire faptul că o mare parte dintre preoții și învățătorii români basarabeni au alunecat ulterior către extrema dreaptă [see 26, ds.418; 4, pp.111-171].

Apariția acestor refugiați evrei au intensificat sentimentele antisemite, prin asocierea evreilor cu propaganda și ideologia comunistă, pe baza unor cazuri disparate identificate de autorități. Este cât se poate de adevărat că printre familiile

evreiești ce au trecut Nistrul se ascundeau și persoane din Comitetul central al bolșevicilor ce primiseră misiunea de a forma celule în Basarabia și în restul României. Autoritățile române erau informate la 18 iulie 1919 despre intenția de a înființa comitete bolșevice la Soroca și în alte localități din Basarabia [26, ds.71, f.1]. De altfel, autoritățile române au identificat și arestat o parte dintre aceste grupuri – la Cetatea Albă – grupul condus de Pavel Gerodelohin, format din circa 11 persoane (ruși și evrei), prins în 1921 [26, ds.302, f.1], la Chișinău, Tighina, Orhei etc [see 8; 15]. Înființarea lagărului de la Tulcea, în 1918, ca centru de concentrare a refugiaților ruși, a deschis posibilitatea extinderii propagandei bolșevice și în județele din Vechiul Regat. Răspândirea celulelor bolșevice dincolo de Prut, a fost cauzată și de renunțarea autorităților române de a-i mai interna pe refugiați în lagăre, aceștia putând să se stabilească în oricare parte a României cu excepția zonelor de frontieră. Prin urmare, sunt identificate grupuri bolșevice în acest oraș și în Galați [27, ds.4, ff.22-25]. Autoritățile române aveau să afirme mult mai târziu, în 1941, că vulnerabilitatea frontierei de pe Nistru, în perioada 1919-1921, a oferit posibilitatea N.K.V.D.-ului să trimită agenți formați, care se infiltraseră între timp pe la diverse instituții, inclusiv în Galați [1, ds.28/1939, f.60]. Printre altele, ceea ce aveau în comun celulele bolșevice era legat de apartenența etnică a membrilor acestora: în majoritate slavi (ruși, ucraineni, bulgari) și evrei.

Asocierea evreilor din Basarabia cu bolșevismul avea să fie influențată și de alți factori. În primul rând, trebuie să aducem în discuție informațiile culese și transmise de către informatorii români referitoare la evenimentele din Odessa din timpul războiului civil dintre albi și roșii. Astfel, în 1918, într-un astfel de raport, se specifica că în oraș, aflat atunci sub controlul armatei austro-ungare, poliția, care încuraja atitudinile antiromânești, era controlată de evrei [27, ds.5, ff.48-53]. După retragerea armatei austro-ungare, bolșevicii preiau și conduc orașul, până la 18 august 1919, când generalul Denikin va intra în Odessa. Rapoartele informatorilor români vorbesc despre prezența multor evrei în administrația bolșevică. «Poliția în oraș este efectuată numai de evrei, de asemeni în capul tuturor autorităților sunt mai mulți evrei. În oraș se găsesc peste 10.000 de bolșevici» [26, ds.302, ff.90-91, 118]. De altfel, Odessa a devenit ulterior centrul de propagandă sovietică în răspândirea comunismului, aici tipărindu-se broșurile, manifestele și ziarele comuniste antiromânești ce erau ulterior introduse clandestin și răspândite prin diverse căi în toată România [27, ds.117, ff.3-4].

În al doilea rând, în informațiile strict secrete primite de către autoritățile de la București privind încercările Moscovei de a declanșa o revoluție bolșevică în România, sunt menționate în dese rânduri numele unor agenți sovietici de origine evreiască. Într-un raport din 28 octombrie 1919 se specifica că «din Moscova au plecat în direcția României, Poloniei, Bulgariei și Germaniei mai mulți comisari bolșevici, având cu ei sume mari de bani (...). Frontiera ar fi trecut-o pe la Galați având asupra lor pașapoarte românești confiscate de la supușii români și alte acte false de la diferite consulat (...). *Fiecare vorbește limbile rusă, franceză, germană, polonă și puțin română* (subl. ns.), și au

însărcinarea de a se pune în legătură cu comitetele bolșevice din țările sus-menționate» [26, ds.71, f.287]. Îndeosebi în perioada 1918-1924, o mare parte dintre spionii și agenții sovietici trimiși de Moscova să încurajeze mișcarea subversivă și exportul de revoluție în Europa au fost de origine evreiască, deoarece evreii, în general, erau poligloți. De exemplu, printre cei nouă agenți de etnie evreiască identificați de Siguranță, unul dintre ei, Josef Goldenberg, fusese trimis în noiembrie 1919 să răspândească bolșevismul în România și fusese arestat la Odessa. Acesta vorbea curent germana, italiana, suedeza, rusa, franceza, spaniola, bulgara și româna [26, ds.71, ff.346-349]. Ulterior, pe măsură ce antisemitismul revine în forță în Uniunea Sovietică, fiind încurajat de Stalin, ponderea evreilor în serviciile de spionaj sovietice a scăzut continuu. Totuși, răul fusese comis și evreii din Basarabia nu vor scăpa în întreaga perioadă interbelică de eticheta de comuniști, pusă de autorități în acei primi ani de administrație românească.

Ajungând în acest punct, trebuie să facem o diferență clară între ceea ce privește, pe de o parte, implicarea evreilor în mișcarea subversivă comunistă și, de cealaltă parte, un anumit grad de ostilitate pe care îl manifestă, cu predilecție, evreii din Basarabia în privința administrației românești. Dacă pentru etnicii români dintre Prut și Nistru, unirea cu România în 1918 a fost un factor de bucurie, dimpotrivă, pentru evrei, ruperea Basarabiei de Ucraina reprezintă o blocare nefirească și brutală a unor legături familiare, istorice, economice și comerciale construite în decursul timpului. Situația este resimțită mai acut în sudul Basarabiei, acolo unde „toate drumurile duceau la Odessa”. De exemplu, în 1921 în județul Cetatea Albă s-au constituit adevărate rețele care aveau rolul de a trece clandestin Nistrul pe rudele unor familii evreiești rămase în Ucraina, în schimbul unor sume de bani [27, ds.58, f.19]. Blocarea Nistrului și a debușeului Odessa explică în mare măsură de ce comerțul exterior basarabean a suferit un recul major după 1918 [21, pp.175-187].

De aceea, trebuie spus că evreii de aici nu au manifestat atât simpatii comuniste, cât mai ales sentimente filoruse și antiromânești. Încă din data de 2 februarie 1918, cu aproximativ două luni înainte de decizia de unire a Sfatului Țării, în Basarabia se formaseră comitete de evrei «cari fac propagandă prin populațiunea basarabeană, pentru ca să nu primească alipirea Basarabiei la România, căutând prin toate mijloacele a discredita acțiunea întreprinsă de noi în folosul fraților noștri din Republica Moldova» [27, ds.4, f.69]. În virtutea acestor legături cu Odessa, reluarea relațiilor diplomatice dintre România și Uniunea Sovietică în 1934 era primită cu bucurie de minoritatea rusă și evreiască din Cetatea Albă. Într-o notă internă din 10 iulie 1934 se preciza că «(...) populația rusă este foarte mulțumită în speranța că vor avea în viitor debușee de desfacere a grânelor iar prețul cerealelor se va ridica (...). Populația israelită privește cu ochi buni reluarea raporturilor dintre România și Rusia Sovietică în tendința legăturilor comerciale ce doresc a le întreprinde intensiv în scopul de a realiza beneficii în favoarea lor, fapt la care totdeauna s-au gândit» [26, ds.559, ff.477-481].

Într-o notă din 10 ianuarie 1920, deci în primii ani de administrație ai Basarabiei, Siguranța română recomanda ca dosarele instrumentate să fie catalogate

pe următoarele chestiuni: «mișcarea bolșevică, mișcarea bulgărească, mișcarea preoților, mișcarea filorusă, mișcarea bundistă, mișcarea muncitorească (*socialistă*) etc» [24, ds.1, ff.10-11]. Tot Siguranța solicita printr-o altă adresă din 28 februarie 1920 tuturor celor implicați în acțiunile informative să nu-i mai confunde pe sindicaliști și socialiști cu revoluționarii internaționali [24, ds.1, f.41]. Așadar, în 1920 a existat o diferențiere clară a mișcărilor percepute de statul român ca fiind subversive. Privind strict lucrurile din perspectiva evreilor, ei puteau fi urmăriți și acuzați fie de bolșevism, fie de filorusism (antiromânism), de socialism sau de bundism. Începând din 1921 însă, aceste mișcări subversive încep să se suprapună. Mai întâi, formarea în mai 1921 a Partidului Comunist din România, prin afilierea la Internaționala a III-a a celor mai mulți dintre vechii socialiști, a determinat punerea unui semn de egalitate între comuniști și socialiști. Peste câțiva ani, incidentele de la Tatar-Bunar (septembrie, 1924) au desăvârșit fenomenul. Între a fi comunist, socialist, filorus sau antiromân nu mai existau diferențe prea mari.

Lucrurile ar trebui și mai mult nuanțate. Sentimentul existenței în rândul comunității evreiești din România a unui procent mult mai mare de comuniști a fost dat și de puternica manifestare și susținere a sionismului de stânga, îndeosebi în Moldova, Basarabia și Bucovina. Comunitățile de aici fuseseră influențate de ideile revoluționare venite din Rusia, de acțiunea Bund-ului, și vor manifesta interes pentru construirea unei societăți fără clase sociale, însă nu în România sau în oricare altă parte a Europei, ci în Palestina. Acest sionism socialist [see 7, pp.376-377] va reuși să deturneze o mare parte din evreii influențați de marxism și predispuși să adere la mișcarea bolșevică.

Despre eticheta de comuniști pusă evreilor dintre Prut și Nistru, Alexandru Șafran, sef rabinul României Mari între 1940 și 1948, va scrie în memoriile sale de mai târziu că «ura românilor față de evreii din Basarabia și Bucovina datează din perioada imediat următoare războiului din 1914-1918 și nu a încetat de a fi alimentată de guvern, presă și opinia publică, care îi eticheta pe aceștia drept comuniști sau, în orice caz, simpatizanți prosovietici. În vremea copilăriei mele, la Bacău, în *Beit Midraș*-ul tatălui meu (casă de studiu unde de regulă se interpreta în grup Talmudul), am văzut deseori soldați evrei basarabeni venind cu lacrimi în ochi să se plângă de tratamentul ofițerilor lor, care le reproșau «lipsa de patriotism» [19, p.78]. Un set de întrebări, numit sugestiv «Chestionar pentru bolșevici», a fost înaintat în septembrie 1920 funcționarilor locali ai Siguranței române pentru a fi aplicat tuturor celor bănuși că aveau legături cu mișcarea comunistă. Analiza chestionarului nu lăsa loc de dubii în ceea ce privește locul și rolul pe care autoritățile române îl acordau evreilor din Basarabia în propagarea ideilor comuniste. Din cele 89 de întrebări, cel puțin șase dintre ele au legătură directă cu această etnie: «(40) ce secție evreiască există; (41) ce anume organizații evreiești au aderat sau înclină către comunism; (42) ce personal are și cu ce se ocupă fiecare; (56) ce rol au învățătorii și profesorii evrei și ruși; (79) partidul *conferband evreiesc* (Converband sau Ievsecția – Departamentul pentru problemele evreilor în cadrul Comisariatului pentru Naționalități din Uniunea

Sovietică) s-a identificat cu partidul comunist, când și în ce condiții; (80) în ce stadiu și care este adevărata acțiune a conferbandului din Basarabia» etc [24, ds.1, ff.113-116].

Efervescența revoluționară bolșevică din primii ani s-a stins treptat și, odată cu ea, și sentimentele antiromânești. Spiritele s-au liniștit pe măsură ce administrația românească s-a consolidat, însă prezumția de vinovăție atribuită tuturor evreilor dintre Prut și Nistru nu s-a estompat în întreaga perioadă interbelică.

Bibliografie

1. Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați, fund Inspectoratul Regional de Poliție Galați. Biroul Administrativ, ds. 28/1939.
2. BENJAMIN Lya, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România. 1940-1944. Studii*, Editura Hasefer, 2001.
3. *Biblioteca lui Juda. Evanghelia Jidanilor. Protocelele Înțelepților din Sion*, Atelierele Grafice „Steaua”, București, 1922 [It's the first known Romanian edition of the *Protocols*].
4. CIUCANU Corneliu, *Mișcarea legionară în Basarabia*, în „Europa XXI”, vol. XIII-XIV (*Românii între ruși și sovietici*), Academia Română – Filiala Iași, Iași, 2004-2005.
5. *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916-1921*, Editura Politică, București, 1966.
6. EISENBERG Josy, *O istorie a evreilor*, Editura Humanitas, București, 1993.
7. *Historical Atlas of the Jewish People*, Edites by Shmuel Ahituv, The Continuum Publishing Group Inc., New York-London, 2003.
8. HUSĂRESCU Z.I., *Mișcarea subversivă în Basarabia*, Chișinău, 1925.
9. *Istoria Românilor*, Vol. VIII (*România Întregită. 1918-1940*), Academia Română, Editura Enciclopedică, București, 2003.
10. JOHNSON Paul, *O istorie a evreilor*, Editura Hasefer, București, 2005.
11. KULLER Harry, *Opt studii despre istoria evreilor din România*, Editura Hasefer, București, 1997.
12. NEUSNER Jacob, *Judaismul în timpurile moderne*, Editura Hasefer, București, 2001.
13. NOUZILLE Jean, *La question juive en Roumanie jusqu'en 1940*, in *Dilemmas of coexistence. Jews and non-Jews in Central and Eastern Europe before and after Shoah / Dilemmes de la cohabitation. Juifs et Non-Juifs en Europe centrale-orientale avant et après la Shoah*, Coordinators: Ladislau Gyémánt, Maria Ghitta, The Romanian Cultural Institute. The center for Transylvanian Studies, Cluj-Napoca, 2006.
14. POLIAKOV Léon, *Istoria antisemitismului*, vol. IV (*Europa sinucigașă. 1870-1933*), Editura Hasefer, București, 2000.
15. ROTARI Ludmila, *Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918-1924*, Editura Enciclopedică, București, 2004.
16. SCHAFFERMAN S., *Dr. W. Filderman. 50 de ani din istoria judaismului român*, Tel Aviv, 1986.
17. SOLJENIȚIN Alexandr, *Două secole împreună. Evreii și rușii în epoca sovietică*, vol II (1917-1972), Editura Univers, București, 2004.
18. STĂNESCU Marin C., *Moscova, Cominternul, Filiera Comunistă Balcanică și România (1919-1944)*, Editura Silex, București, 1994.
19. ȘAFRAN Alexandru, *Un tăciune smuls flăcărilor. Comunitatea evreiască din România 1939-1947. Memorii*, Editura Hasefer, București, 1996.
20. TRAVERSO Enzo, *Le début du socialisme juif: le Bund*, in *Mille ans de cultures ashkénazes*, Ouvrage dirigé par Jean Baumgarten, Rachel Ertel, Itzhok Niborski, Annette Wiewiorka, Liana Levi, Lonrai, 1994.
21. TULUȘ Arthur Viorel, *Conectarea Basarabiei la comerțul exterior al României prin gurile Dunării. Problema infrastructurii de transport*, in „*La frontierele civilizațiilor. Basarabia în context geopolitic, economic, cultural și religios*”, Editura Partener and Galati University Press, 2011.
22. VEIGA Francisco, *Istoria Gărzii de Fier, 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*, Editura Humanitas, București, 1993.
23. VOLOVICI Leon, *Ideologia naționalistă și «problema evreiască» în România anilor '30*, Editura Humanitas, București, 1995.
24. Державний Архів Одеської Області [The State Archives of Odessa Region (Ukraine)], fund 846, ds. 1.
25. Державний Архів Одеської Області, fund 874, ds. 8.
26. Державний Архів Одеської Області, fund 891, ds. 9; ds. 71; ds. 302; ds. 418; ds. 559; ds. 563.
27. Державний Архів Одеської Області, fund 892, ds. 4; ds. 5; ds. 6; ds. 58; ds. 117.

**ASPECTE ETNO-DEMOGRAFICE ÎN ORAȘELE DUNĂRII MARITIME ÎN
PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA**
*Ethnical and Demographical Aspects of the Towns of the Maritime Danube, during the First
Half of the XIX-th Century*

MARIA MAGDALENA TULUȘ
PhD

«Paul Păltânea» History Museum of Galați

For the period comprised between 1800 and 1853, the travel notes written by some foreign travelers who went through the Romanian territories represent important research data for those interested in the topic. With their help, it is possible to delineate several ethnographic and demographical aspects of the towns of the maritime Danube. Varying in respect of their amount and quality, the information provided by these travel notes is very diverse. The depictions were much influenced by the profession of their author, by his personal preferences, by the goal of his journey through the Principates.

From the very beginning, we have to remark that the demographical information provided by these authors should be considered with a lot of caution; no estimations regarding the number of the inhabitants can be considered as scientifically accurate, since they are not done on the basis of some rigorous records.

No matter what were the economical or the political reasons that, after the Peace of Adrianopol, determined the migration of some various ethnical groups to the Romanian ports, it is a certain fact that, starting with the third decade of the XIX-th century, the population of Galați and Brăila, the two major ports, increased in an accelerated rhythm. This fact also raised difficulties to the demographical evaluations. Therefore, we should not be surprised that the demographical remarks made by the foreign travelers that visited the towns from the maritime Danube around or after the Treaty of Adrianopol are extremely different from each other.

Generally, the foreign travelers overestimated the number of the population of the towns from the Danube, didn't mention their sources of information and paid a lot of attention to the role of the foreigners in the life and the economy of these towns.

Another valuable historical source are the catagraphies and the censuses done started with the second decade of the XIX-th century. They are helpful in correcting the exaggerated demographical and ethnical estimations of the foreign travelers. Though coming closer to the truth, the demographical information provided by catagraphies and censuses should also be critically considered, since their main goal was to determine the precise number of the tax payers; hence, some people, liable to pay taxes, might have eluded the census done by the local authorities.

Cu excepția catagrafiilor, realizate de autorități îndeosebi după 1820, alte izvoare istorice directe referitoare la componenta demografică și etnică a populației din cadrul orașelor de la Dunărea maritimă nu avem la dispoziție. De aceea, pentru intervalul de timp menționat, surse importante de informații pentru noi au devenit relatările unor călători străini care au trecut prin spațiul românesc în perioada respectivă. Inegale sub aspect calitativ și cantitativ, informațiile furnizate prin aceste descrieri de călătorie sunt extrem de diverse. De exemplu, sub aspect etnic, armeanul Horsep Argutian, căpitanul Radisitz și Charles de Bois-le-Comte sunt interesați de structura etnică a populației orașelor Chilia, Galați și Brăila, Feodor Feodorovici Berg, Louis Felix de Beaujour, Adrien Louis Cochelet se opresc mai mult asupra creșterii numărului englezilor, în timp ce Adolphe Laurent Joanne face o descriere mai amănunțită a țiganilor. Descrierile lor au fost influențate de profesiunea avută, de anumite pasiuni personale, de scopurile care i-au determinat să traverseze Principatele. De exemplu, ultimul călător străin Adolphe Laurent Joanne a fost un

călător, literat și geograf, unul din fondatorii cunoscutei publicații «L'Illustration», unde a activat ca director adjunct și a vizitat în scop profesional mai multe țări din Europa. Între 1846 și 1849 a întreprins o călătorie mai lungă, prilej de a vizita spațiul locuit de români. Laurent Joanne ne oferă un amestec de informații personale, impregnat cu lungi citate din Alexis de Valon, Saint Marc Girardin, Stanislas Bellanger, Alexandre Vaillant [3, pp.17-18].

Înainte de a începe analiza detaliată a mărturiilor lăsate de călătorii străini, trebuie să facem precizarea că nu putem considera decât orientative informațiile demografice furnizate de aceștia, orice estimări din acea vreme referitoare la numărul populației nu pot avea o valoare științifică exactă, fiindcă ele nu sunt calculate pe baza unor înregistrări corecte.

Primele mărturii de la cumpăna dintre secolul al XVIII-lea și al XIX-lea privind aspectele demografice și etnice în orașele dunărene maritime le avem de la medicul englez William Wittman [1, p.134], care a călătorit pe Dunăre în anul 1800. Probabil, traficul comercial activ, remarcat și de acesta, în cele două mari porturi – Brăila și Galați – a avut consecințe directe în plan demografic, mult mai clare în cazul Galaților, în sensul că a determinat strămutarea unui număr însemnat de locuitori din mediul rural în cel urban, precum și așezarea unor etnici străini interesați direct sau indirect de activitatea comercială de aici. Este adevărat că trebuie să ținem cont și de statutul diferit de atunci al celor două mari porturi: Galați – port al Moldovei; Brăila – centrul raialei turcești cu același nume.

În anul 1808 armeanul Minas Băjășkian aprecia că orașul Brăila avea o populație formată din mai multe neamuri (etnii), dintre care armenii aveau construite un număr de 20 case în acest oraș, în timp ce în Galați se aflau 30 de case armenesti [1, p.468].

În viziunea lui William Wilkinson, portul gălățean este în aparență înfloritor, piața sa fiind întotdeauna aprovizionată cu produse din interior (lemn de construcție, catarge și doage, grâu), apreciind populația acestui oraș în 1809 la 6.000 de persoane, locuitori cu reședință fixă [1, p.623]. «În 1817, Feodor Karacsay indica pentru orașul din sudul Moldovei o cifră realistă – 5.000 locuitori [1, p.767], însă în cazul Brăilei estimarea sa în opinia noastră este exagerată – 30.000» [1, p.778], deși cifra se regăsește și în relatările căpitanul austriac Radisitz, câțiva ani mai târziu [2, p.83]. Este adevărat că populația Brăilei era în continuă creștere și că în oraș se găseau mulți supuși austrieci, totuși conform catagrafiei din 1820 populația orașului Brăila se situa în jurul a 15.000 locuitori [19, p.132; 20, pp.149-152; 21, 459-470], opinie pe care o are și Gheorghe Mihăilescu, autorul unui studiu de demografie istorică a Brăilei [7, pp.108-110]. Cel mai probabil estimările exagerate ale celor doi călători străini în cazul Brăilei (30.000 locuitori) au avut în vedere populația întregii raiale și nu doar pe cea a orașului în sine.

În cazul Galaților până în anul 1829 lucrurile sunt mult mai clare, călătorii oscilând a aprecia populația orașului între 5.000-8.000 de locuitori, cifră apreciată de

noi ca fiind realistă. Paul Păltânea, autorul celei mai bune monografii a orașului Galați a centralizat, de altfel, afirmațiile unor contemporani ai epocii: A.C. Gaspari, în lucrarea sa publicată la Weimar în 1819 indica pentru portul Moldovei cifra de 5.000 locuitori; botanistul Carol (Charles) Guéhart susținea în 1826 că orașul avea 7.000 de locuitori; din surse engleze, în 1827 orașul avea aproximativ 8.000 de suflete; consulul francez Lagan indica într-un raport din 1828 o cifră de 5.000 de locuitori; iar în preajma războiului ruso-turc dintre 1828-1829, după aprecierile lui Adrien Balbi, orașul ajunsese la aproape 7.000 locuitori [11, pp.148-153].

Și alte orașe de la Dunăre fac obiectul descrierii acestor călători străini. În 1826, călătorul rus Feodor Feodorovici Berg descria cetățile din Dobrogea: Tulcea, Isaccea și Măcin. În Tulcea, el menționa că sunt încartiruiți în cazarmă aproximativ 1.000 de soldați, iar orașul era compus din 335 de case; pentru Isaccea indica 1.200 de soldați și 380 de case; în cazul Măcinului erau menționate doar cele 130 de case. Din punct de vedere etnic, cetățile turcești de pe malul Dunării, cu excepția Brăilei, nu se deosebeau prea mult între ele, populația lor fiind formată din turci, tătari, români (mai puțin numeroși decât primele etnii indicate), lipoveni și cazaci. În schimb, Brăila avea o populație alcătuită cu predilecție din români, turci și greci [2, pp.148-153].

Tratatul de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829), ce încheia un nou război ruso-turc, a prevăzut printre altele ca hotarul dintre Imperiul otoman și Țara Românească să revină pe talvegul Dunării. În consecință, Brăila, după o întrerupere de 289 de ani, s-a reîntors sub stăpânire și administrație politică românească. Informații despre populația rămasă în oraș, imediat după retragerea garnizoanei otomane din Brăila, ne sunt furnizate de documentele epocii, alături de o serie de relatări rămase de la călătorii străini care au vizitat spațiul românesc în jurul acestei perioade. Surse importante în descifrarea datelor statistice, etnice și economice sunt catagrafiile și recensămintele vremii. Un recensământ al locuitorilor și venitului județului Brăila este datat ca fiind realizat în 1828 de către serdarul Grigore Tăut, primul ispravnic al ținutului [see 14, pp.59-82]. Acest recensământ este extrem de important, fiindcă el furnizează cercetătorilor cele mai relevante informații despre Brăila la sfârșitul stăpânirii otomane. Aflăm astfel că populația, în iunie 1828, imediat după retragerea otomană, rămăsese compusă doar din 591 de familii, dintre care 46 erau familii de străini (25 familii de armeni și 21 familii de evrei – 105 persoane), după catagrafia și catastiful întocmite de serdarul Grigore Tăut, primul ispravnic al Brăilei [apud 23, pp.525-533]. După retragerea turcilor, în Brăila au rămas aproximativ 3.000 de locuitori, cei mai mulți fiind codași, adică proveneau din rândul păturilor mai puțin înstărite ale orașului. De exemplu, în mahalaua Poarta cea Mare locuiau circa 163 familii, din care numai 108 familii erau din Brăila, celelalte 55 fiind refugiate din satele raialei; în mahalaua Poarta cea Mică locuiau 194 familii; în mahalaua Ispârlăului locuiau 105 familii; pe Ulița Târgului cu prăvălii locuiau 73 familii de români, 25 familii de armeni și 21 de familii de evrei [16, p.10; 17, p.26].

Din informațiile pe care le deținem despre Brăila putem să apreciem că în ciuda stăpânirii otomane acest port și-a păstrat caracterul românesc, mai ales sub

raport etnic și economic. Nucleul românesc al orașului a fost în permanență întărit în timpul noii administrații românești, după 1829, prin așezarea unor țărani români veniți din satele raialei, prin familii românești transmutate din județele limitrofe și din Transilvania, prin negustorii și mocanii veniți prin filiera Brașovului. Acestora li s-au adăugat locuitori refugiați din teritoriilor balcanice rămase sub dominație otomană: bulgari – ajung să reprezinte 23,69 % din totalul populației Brăilei, în urma datelor furnizate de recensământul din 1838 [15, p.23], greci, albanezi, macedoneni, cărora orașul le oferea condiții prielnice pentru a face avere [see 4, pp.158-165]. Poreclele căpătate și care circulau în epocă au devenit mai târziu nume de familie, des întâlnite și în prezent. Unele dintre aceste porecle se refereau la etnie (cazac – cazacu; sârbu; grecu – greceanu; ungureanu; bulgar – bulgaru; rusu), altele la locul de origine (gălățean – gălățanu; oltean – olteanu; moldovean – moldoveanu). Ele completează tabloul privind componența etnică a populației brăilene din timpul raialei și imediat după revenirea administrației românești [17, p.27]. În 1830, populația județului, inclusiv orașul Brăila, ajunsese la cifra de aproximativ 10.000 locuitori (2.086 familii). În decurs de 30 ani, între 1828-1859, populația județului creștea cu 56.000 locuitori (de la 10.000 la 66.490). Avem astfel de-a face cu un adevărat fenomen de repopulare a județului, rămas aproape gol la plecarea turcilor. În acest proces, un important rol l-a avut fenomenul mutației populației românești din mediul rural în cel urban, în condițiile în care cei plecați în 1828 odată cu administrația otomană nu s-au mai întors. Repopularea rapidă a Brăilei este întărită și confirmată de toate statisticile întocmite în anii următori, important de reținut rămâne însă fenomenul repopulării și creșterea demografică accentuată [14, p.11].

Cauzele sosirii masive a populației de etnie greacă sunt nu numai de natură economică, ci și politică, de multe ori politicul jucând rolul principal. În perioadele de confruntare cu autoritățile otomane fenomenul imigraționist în rândul grecilor se intensifica, familii întregi plecând în alte zone ce le oferea stabilitate, dar și un mediu prielnic afacerilor. De aceea, în rândul lor se regăsesc nu numai cei veniți în căutarea unui loc unde banul se putea obține mai ușor, ci și familii înstărite în țara de origine, nevoite să-și lichideze afacerile, hotărâte să o ia de la capăt acolo unde confortul politic și mai puțină agitație socială le-ar fi permis dezvoltarea propriei bunăstări. În această ecuație intervin și tendințele de cuplare a bazinului Mării Negre și a celui dunărean la rutele comerciale ale Mediteranei. Liniile de navigație din Egeea și Mediterana, legate de casele de comerț din Constantinopol și Odessa, se extind spre Sulina, Tulcea, Galați și Brăila. Cei care s-au preocupat de fenomenul emigrației grecești în porturile dunărene au constatat că mulți dintre grecii stabiliți la Brăila, individual sau familii întregi, proveneau din Insulele Ionice – Corfu, Paxos, Levkada, Ithaca, Kefalonia, Zante și Cythera. Ei plecau din locurile natale fie direct spre Brăila, fie soseau aici după o experiență trăită în altă parte – Odessa, Burgas, Constanța, Tulcea ș.a [pentru mai multe detalii privind migrația modernă a grecilor: 5, pp.2-70]. O catagrafie realizată în 1837 relevă faptul că dintre străinii așezați la Brăila până în

acel an majoritatea erau greci, iar printre ocupațiile acestora, negustoria cu cereale și articole alimentare figura la loc de frunte [25, p.52].

În Galați situația era mult mai clară în privința ponderii românilor. Toate catagrafiile de sudiți (supuși străini), realizate în perioada 1822-1848, dovedesc fără dubii că majoritatea populației era formată din etnici români, chiar dacă se mai întâlnesc unele păreri, precum este cea a călătorului Carol Guébhart, potrivit căruia majoritatea populației orașului gălățean era formată din străinii atrași în Moldova de avantajele comerciale și de traiul ușor pe care îl găsesc aici. Cei mai mulți și mai activi – după afirmațiile acestuia – sunt evreii, care practicau orice fel de meșteșug, toate profesiunile unde se câștigau bani ușor. Ei erau urmași de greci, care erau în general negustori armatori sau samsari. Ulterior, venea rândul italienilor, care erau negustori sau artiști, al germanilor, ungarilor și rușilor, care erau în general meșteșugari, al englezilor și francezilor, mult mai puțini din punct de vedere numeric [11, p.341].

În afara etniilor menționate, în catagrafiile anilor 1824-1825 sunt trecuți în cazul ținutului Covurlui și 32 de supuși austrieci, dintre care 24 sunt negustori în Galați [18, p.131; 6, pp.191-197]. După terminarea războiului ruso-turc din 1828-1829, la fel ca și în cazul Brăilei, se stabilesc în oraș mulți greci și bulgari. În anul 1833, numărul lor era de 145, unii se ocupau cu negoțul, ceilalți erau «muncitori cu mâinile». La 31 mai 1833, un mic grup de greco-bulgari (24 de persoane) depuneau o cerere către Pârcălăbia orașului ca să li se dea voie să se întoarcă acasă, fiindcă «nici cum nu au putut să întâmpine măcar hrana de toate zilele și pre aceea mică stare, ce au avut și acum ticăloșindu-se de tot, se nevoiesc cercând mare asprime». O parte dintre ei au căpătat protecție britanică și franceză și au locuit în mahalaua sârbească din jurul Bisericii Sf. Haralambie, construită în 1840. Așezarea bulgarilor în Galați s-a făcut asemenea celorlalte orașe pe baza Așezământului din iunie 1830 [11, p.343].

Este știut, totodată, că după Tratatul de la Adrianopol, în absența unei burghezii românești, numărul evreilor așezați în Principate va crește foarte mult fiind favorizat tocmai de acest hiatus social [9, pp.139-153; 12, pp.19-37; 13, pp.160-176]. Întreprinzători și comercianți, ei se pun sub protecția consulilor, obținând în acest mod o situație avantajoasă față de ceilalți locuitori. Dacă așa-numitul comerț cu amănuntul era controlat de evrei, comerțul cu ridicata se afla în mâinile grecilor, armenilor și a câtorva firme europene [19, p.134]. O altă categorie etnică numeroasă, însă extrem de defavorizată din punct de vedere social, o constituiau țiganii. Referindu-ne la prezența acestei etnii în orașe, țiganii sedentari locuiau în casele boierilor, fiind servitorii și slujbașii acestora, sau la periferia urbei, în timp ce țiganii nomazi își așezau sălașe temporare pe lângă orașe. În Moldova, în 1820 numărul țiganilor era de aproximativ 170.000. Ei se aflau în proprietatea statului sau în cea a boierilor și puteau și vânduți. Țiganii aflați în proprietatea statului plăteau o dare fixă anuală, pe când cei aflați la boieri erau scutiți de impozite [19, p.137].

Indiferent de motivele – economice sau politice – care au determinat imigrația diferitelor etnii descrise mai sus în orașele porturi maritime românești dunărene după

pacea de la Adrianopol, cert este faptul că începând cu anii '30 ai secolului al XIX-lea populația orașelor Galați și Brăila a crescut într-un ritm accelerat, fapt ce a provocat și un oarecare haos în evaluările demografice. De aceea, nu trebuie să mire pe nimeni că mărturiile de ordin demografic, lăsate de unii călători străini ce au vizitat orașele de la Dunărea maritimă în preajma și după Tratatul de la Adrianopol, sunt extrem de diferite.

Așadar, estimările furnizate de călătorii străini privind populația orașelor maritime românești dunărene – cu predilecție Galați și Brăila – diferă foarte mult. În general, cifrele furnizate de ei sunt exagerate. Populația orașului Galați în deceniul patru al secolului al XIX-lea – după mărturiile călătorilor străini – a oscilat între un minim de circa 8.000 de suflete (în 1838, după Edouard Antoine Thouvenel) și un maxim de 20.000 de suflete (între 1829-1830, după Louis Felix de Beaujour). În cazul Brăilei, situația este cu mult mai paradoxală, populația orașului variind, după aprecierile călătorilor, între un minim de 800 de suflete (în 1830, după estimarea din 1834 a francezului Adrien Louis Cochelet) și un maxim de 60.000 de suflete (în 1834, după Charles de Bois-le-Comte). Situația nu s-a schimbat prea mult după 1841, deși numărul călătorilor străini ce au trecut prin orașele de la Dunăre a crescut, la fel și posibilitățile acestora de a se informa. Între 1841 și 1853, populația Galaților, după estimările acestora, a variat între 7.000 de suflete (în 1853, după Jacques Boucher de Crèvecœur de Perthes) și 45.000 de suflete (în 1842, după Carol Guéhart; respectiv în 1844, după consulul francez Duclos). Populația Brăilei a fost și ea aproximată ca fiind cuprinsă între 14.000 de suflete (în 1848, după A. Sabatier) și 30.000 de suflete (în 1852, după Jacques Boucher de Crèvecœur de Perthes).

Exagerările de ordin demografic – în general, populația a fost supraestimată – pe care le întâlnim la unii călători străini pot și trebuie a fi puse pe seama faptului că primul lor contact cu orașul s-a făcut prin intermediul portului, la acea vreme zona portului fiind cea mai aglomerată și cea mai pestriță (eterogenă) parte a orașului. Diversitatea etnică, caracteristică portului și centrului orașului, i-a determinat pe mulți călători străini să supraevalueze și elementul etnic străin (evrei, greci, armeni) în dauna autohtonilor (românilor), ultimii, prin specificul ocupațiilor lor, fiind mai des întâlniți în zona mahalalelor și a periferiilor orașelor. O altă etnie interesantă pentru străini, prin exotismul ei, au fost țiganii. Totodată și nu în ultimul rând trebuie să luăm în calcul și acel impuls subiectiv al oricărui călător de a exagera ceea ce a întâlnit în excursia sa.

Catagrafiile și recensămintele efectuate se constituie într-o excelentă sursă istorică, capabilă de a corecta exagerările de ordin demografic sau etnic întâlnite în mărturiile călătorilor străini. Catagrafia din 1831 ne indică existența în orașul Galați a unei populații ce se ridica la 8.606 locuitori [20, pp.145-155]. Peste aproximativ un an, prin catagrafia din 22 iunie 1832, orașul număra 2.000 familii cu 8.047 locuitori permanenți, la care se adăugau 1.200 locuitori nestatorniciți, deci avem un total de 9.247 locuitori. Majoritatea locuitorilor permanenți aparțineau claselor de jos (7.535 locuitori) [11, p.340]. Recensământul realizat în anul 1833 indica pentru Galați un număr de

18.000 locuitori (3.600 familii) [11, p.340], ceea ce indică și un salt imens al populației urbei. O nouă catagrafie, întocmită în 1845, a înregistrat în orașul din sudul Moldovei 4.695 familii, ceea ce reprezintă un total aproximativ de 24.000 locuitori. Din cele 4.695 familii înscrise în catagrafia din anul 1845, un număr de 1.430 erau sudiți (supuși străini), ceea ce însemna o treime din populația orașului [22, pp.379-380]. Alături de acești străini declarați mai trăiau alte 243 de familii de evrei și armeni [11, p.340]. În perioada 1840-1853 ritmul de creștere a populației orașului s-a menținut, astfel încât în anii Unirii (1859-1860), după date oficiale și cel mai probabil realiste, populația Galaților număra 26.050 suflete. Sunt și alte estimări. De exemplu, Moise N. Pacu, autorul unui studiu monografic privind Galații, invoca un recensământ efectuat în 1859 după care populația portului moldovean se ridica la 40.105 suflete [10, p.107].

În cazul Brăilei, catagrafia sau recensământul efectuat în iunie 1828, imediat după retragerea administrației otomane din oraș, indica, după cum am mai precizat, aproximativ 3.000 de suflete. De la această cifră, se ajunge în 1832 la 4.045 de persoane [8, f.2; 4, p.158], în 1837 la aproximativ 10.000 de suflete, dintre care 1.996 erau contribuabili sau capi de familie (s-a considerat în mod arbitrar că în fiecare familie, echivalentul unui contribuabil, intra în medie 5 persoane, deci 1.996 contribuabili ar fi echivalentul unui total de 9.980 suflete) [25, pp.42-56; 4, p.158], pentru ca în 1859 să avem înregistrate 15.787 de persoane [24, p.12]. Catagrafiile respective ne oferă și informații importante privind originea celor așezați recent în oraș. Astfel, avem de-a face cu un număr apreciabil de români transilvăneni, stabiliți atât în oraș cât și în satele județului Brăila; cu aromânii din Macedonia și din Munții Pindului, veniți în oraș între 1837 și 1840; cu grecii și bulgarii, stabiliți cu începere din timpul războiului dintre 1828-1829; cu rușii, din 1828; cu armenii, din 1831; cu albanezii, din 1837; cu turcii, din 1838; cu italienii, din 1839 [4, pp.164-165]. La fel ca și în cazul Galaților, o mare parte dintre străinii stabiliți aici au devenit sudiți sau supuși străini, nu mai puțin de 405 contribuabili din totalul de 1.996 conform catagrafiei din 1837, adică 20,29%. În frunte erau supușii eleni sau greci, urmați de englezi, austrieci și ruși [25, pp.42-56].

În general, călătorii străini au supraestimat populația orașelor dunărene, fără a indica însă sursele informațiilor lor, și au fost înclinați să orienteze analiza lor către aportul străinilor în viața și în economia acestor orașe. Pe de altă parte, informațiile demografice furnizate prin catagrafii și recensăminte, chiar dacă au fost mai apropiate de adevăr, trebuie privite și ele critic, deoarece scopul principal al efectuării acestora a fost acela de stabili numărul exact al contribuabililor, ceea ce putea determina ca unii potențiali plătitori de impozite să eludeze acțiunea de recensare a populației efectuată de autoritățile locale. Oricum, important de precizat este faptul că orașele românești de la Dunărea maritimă au înregistrat între 1829-1853 o creștere demografică accentuată.

Bibliografie

1. *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, Serie nouă*, vol. I (1801-1821), editori Paul Cernovodeanu, Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia, București, 2004.
2. *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, Serie nouă*, vol. II (1822-1830), editori Paul Cernovodeanu, Daniela Bușă, Cristina Feneșan, Georgeta Filitti, Adriana Gheorghe, Adrian-Silvan Ionescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia, Lucia Taftă, Raluca Tomi, București, 2005.
3. *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, Serie nouă*, vol. V (1847-1851), editori Daniela Bușă, Venera Achim, Adrian-Silvan Ionescu, Bogdan Popa, Nicoleta Roman, Marian Stroia, Raluca Tomi, București, 2009.
4. GIURESCU Constantin C., *Istoricul orașului Brăila. Din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, București, 1968.
5. HARLAFTIS Gelina, *A History of Greek-Owned Shipping: The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to the Present Day*, London: Routledge, 2005.
6. MĂRIEȘ Stela, *La statistique des sujets étrangers en Moldavie et son importance démographique*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, coordonator Ștefan Pascu, vol. IV, Cluj-Napoca, 1980.
7. MIHĂILESCU Gheorghe, *Populația Brăilei. Studiu de demografie dinamică și statistică*, în „Analele Brăilei”, an IV, nr. 2-3, 1932.
8. MOCIOIU Nicolae, *Brăila la 600 de ani. Orașul după 1828*, în „Înainte” (periodic brăilean), din 11 februarie 1967.
9. NEGRUȚI-MUNTEANU Ecaterina, *Rolul evreilor în formarea târgurilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, coordonatori Silviu Sanie, Dumitru Vitcu, nr. 1, 1996.
10. PACU Moise. N., *Cartea județului Covurlui*, Galați, 1891.
11. PĂLTĂNEA Paul, *Istoria orașului Galați de la origini până în prezent*, vol. I, Galați, 2008.
12. PLATON Gheorghe, „Problema evreiască” în secolul al XIX-lea, *privire generală*, în „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, nr. 5, 2000.
13. PLATON Gheorghe, *Populația evreiască din târgurile și orașele Moldovei la mijlocul secolului al XIX-lea. Raport numeric – pondere economică*, în „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, nr. 3, 1998.
14. POPESCU Mihail, *Catagrafia locuitorilor și a venitului din județul Brăila în 1828*, în „Analele Brăilei”, an IV, nr. 2-3, 1932.
15. SEMILIAN Solomon Savin, *Emigranții și revoluționarii bulgari în Brăila*, în „Analele Brăilei”, an I, nr. 1, 1929.
16. STOICA Maria, *Brăila. Memoria orașului. Imaginea unui oraș românesc din secolul al XIX-lea*, Editura Istros, Brăila, 2009.
17. STOICA Maria, *Remodelarea orașului Brăila în secolul al XIX-lea*, în „Analele Brăilei”, Serie nouă, an V, nr. 5, 2004.
18. TURCU Constantin, *Observații asupra catagrafiei sudiților din Moldova pe anii 1824 și 1825*, în *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, vol. II, București, 1956.
19. UNGUREANU Gheorghe, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din anul 1820*, în *Din istoria statisticii românești. Culegere de articole*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1969.
20. UNGUREANU Gheorghe, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din anul 1831*, în *Din istoria statisticii românești. Culegere de articole*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1969.
21. UNGUREANU Gheorghe, *Documente statistice din anii 1820–1859 aflate în păstrarea arhivelor statului de la Iași*, în *Din istoria statisticii românești. Culegere de articole*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1969.
22. UNGUREANU Mihai Răzvan, *Misiuni protestante britanice în Principatele române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *In honorem Ioan Caproșu. Studii de istorie a României*, editori Lucian Leuștean, Maria Magdalena Székely, Iași, 2002.
23. URSULESCU Ion, *Obștea evreilor brăileni. Scurtă cronologie a unor împliniri – organisme și organizații sioniste*, în „Analele Brăilei”, Serie nouă, an II, nr. 2, 1996.
24. VASILESCU Nae A., *Orașul și județul Brăila odinioară și astăzi. Schițe istorice și administrative*, Brăila, 1906.
25. VÂRTOSU Ion, *Trei catagrafii pentru Brăila anului 1837*, în „Analele Brăilei”, an XI, nr. 2-3, 1939.

**ПОЛІТИКА ЦИФРОВОГО ЗБЕРІГАННЯ ДОКУМЕНТІВ В ДЕРЖАВНИХ
ОБЛАСНИХ АРХІВНИХ УСТАНОВАХ
ПІВДНЯ УКРАЇНИ**

І. І. ТЮРМЕНКО,

д.і.н., професор,
*Національний авіаційний університет
(Україна)*

Південь України – унікальний регіон, що визначається етнокультурним розмаїттям тих націй, народностей та етнічних груп, які проживають на території Одеської, Миколаївської та Херсонської областей. Історія краю, її минуле та сьогодення зберігається в осередках національної пам'яті – архівних установах, які представлені державними обласними архівами. Сьогодні архіви стали більш відкритими, що певною мірою визначається інформаційною ерою, яка активніше впливає усі сторони життя людини і суспільства. Саме тому перед архівами стоїть величезне завдання не лише зберегти, а й репрезентувати та поширити національне надбання. Таку можливість надає веб-сайт, який є відкритою та доступною документально-інформаційною системою. Інформація, розміщена на веб-сайтах, дозволяє залучити широкий загал до вивчення історії та культури, до обговорення важливих подій та співпраці у пошуку нових архівних документів. Через веб-сайти архіви звітують перед громадськістю про політику збереження, обліку, реставрації, консерваційно-профілактичне оброблення документів тощо.

Веб-сайти державних архівів Одеської, Миколаївської та Херсонської областей (далі відповідно – ДАОО, ДАМО, ДАХО) вивчались на предмет наявності в архівних установах розробленої політики щодо збереження цифрової історико-культурної спадщини та доступу до неї. Під політикою слід розуміти комплекс заходів спрямованих на створення, облік, збереження та управління документами опублікованими на сайті. Моніторинг вівся за наступними параметрами: розмір електронного архіву, наявність розробленої цілі щодо збереження цифрової спадщини (створення та зберігання документів, ведення діловодства, доступ, терміни зберігання документів у депозитаріях); цільова аудиторія (дослідницькі інститути, групи); використані стандарти при розробці політики; наявність політики для документів опублікованих на сайті чи у соцмережах (види документів, що зберігаються, політика щодо збереження повідомлень електронної пошти, вимоги до обмеження процесу зберігання).

Аналіз веб-сайтів ДАОО, ДАМО, ДАХО засвідчив, що архівні установи мають розроблену політику щодо збереження документів, створення страхових копій, обліку руху документів, але на паперових носіях. Ця політика реалізується в галузевих та регіональних програмах і базується на законах та нормативно-правових актах у галузі архівної справи. Зокрема, ДАОО окрім

галузевої програми здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів Національного архівного фонду також реалізує регіональну програму «Архів – захист історичної пам'яті Одещини» на 2011–2015 рр., яка передбачає комплекс захисних заходів для документів тимчасового строку зберігання. В ДАМО на 2009–2019 рр. також затверджена програма здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів НАФ в Миколаївській області. В ДАХО діє програма розвитку архівної справи в області на 2012–2016 рр. та обласна програма підготовки та видання Херсонського тому Всеукраїнської серії книг «Реабілітовані історією» на 2014–2016 рр.

Водночас слід зауважити, що політики щодо збереження цифрових даних на веб-сайтах зазначених установ виявлено не було. Перш за все потрібно зазначити, що цілий ряд базових міжнародних стандартів, що стосуються роботи з цифровою інформацією, а це ISO 14721, 15386, 16363, 23081, 27001, 30300 не гармонізовані в Україні. Гармонізованим є стандарт ISO 15489 «Керування документаційними процесами» та розроблені вказівки щодо роботи з електронними документами, як то «Правила роботи – 2013», «Положення про умови зберігання архівних документів – 2014», «Порядок роботи з електронними документами – 2015». Однак вони не були покладені в основу розроблення архівними установами відповідної політики щодо збереження цифрових документів та користування ними на веб-сайтах.

На жаль, у відкритому доступі ДАОО, ДАМО, ДАХО немає бази даних цифрових архівних документів, а отже говорити про електронні архіви ще зарано. Водночас не можна не зазначити величезну роботу, що ведуть у цьому напрямку зазначені архівні установи. На сайтах викладено в електронному вигляді науково-довідковий апарат у тому числі путівники, реєстри описів, каталоги фондів. Заслугою ДАОО, зокрема, було оприлюднення електронної версії зведеного каталогу метричних книг, каталогу фондів архіву та реєстрів описів. У цьому напрямку працює і ДАМО. Відкритий доступ до інформації щодо особового складу ліквідованих підприємств, викладений на сайті ДАМО, полегшує громадянам пошук документів у першу чергу для оформлення пенсій, визначення трудового стажу тощо.

Першим кроком до створення цифрових колекцій документів є інсталяція на веб-сайтах обласних архівних установ тематичних он-лайн виставок, представлених як у виді тестів, так і у виді ілюстрацій. Цікава он-лайн виставка була підготовлена до 220-ї річниці Одеси. Вона представлена картографічними матеріалами, які ілюструють розвиток міста наприкінці XVIII–XIX початку століття. Її доповнює міжнародна он-лайн виставка унікальних архівних документів «Одеса в кінці XVIII – началі ХХ століть». Документи були підібрані з архівосховищ Одеси, Москви, Санкт-Петербурга, Києва, Миколаєва та Херсона. Виставка включає комплекс документів, у тому числі імператорські укази та маніфести, військово-інженерні плани, містобудівні плани, листівки, формулярні списки, атестати про службу, рапорти, довідки, військові записки,

статистичні дані про народонаселення, які представляють важливі віхи життя міста, його історію, розвиток торгівлі та фортифікації, персоналії тощо [1].

Значним здобутком ДАОО є створення депозитарію електронних друкованих видань (монографій, путівників, збірок, наукових публікацій тощо), який охоплює період з 1961 по 2015 рр. Депозитарій доповнюється публікаціями серії «Праці Державного архіву Одеської області», публікаціями співробітників у наукових виданнях та мас-медіа, науково-методичними працями та інформаційними бюлетенями. Слід зазначити, що з 2004 р. почала створюватися комп'ютерна база даних, яка містить декілька реєстрів: реєстр книг, реєстр дореволюційних газет, реєстр газет радянського періоду, реєстр одиничних примірників газет та реєстр журналів. У 2008 р. комп'ютерна база поповнилася новими виданнями. До реєстру було внесено 300 книг та 50 журналів. У 2009 р. реєстр книг збільшився на 427 видань, а реєстри газет поповнилися даними про 105 одиничних екземплярів газет дореволюційного періоду і 1920-х років та даними про 34 підшивки газет, серед яких 25 підшивок газети «Одесские новости» за 1901–1919 рр., 8 підшивок газети «Известия» (Одеського окрвиконкому) за 1927–1928 рр. та 1 підшивка газети «Известия Ананьевского уездного земства» за 1916 р. Також реєстр містить інформацію про 209 примірників одиничних екземплярів газет, 102 підшивки газет дореволюційного періоду та 395 підшивок газет радянського періоду. У 2010 р. реєстр книг поповнився на 410 видань, реєстри газет на 31 підшивку, реєстр журналів на 136 одиниць [2].

Величезне значення для полегшення роботи з документами як для співробітників, так і для пошукувачів має створення з 2008 р. двох комп'ютерних баз даних. Одна з них – алфавітний покажчик прізвищ відомих історичних осіб, інформація про яких міститься у бібліотечних виданнях. До покажчика входять прізвища відомих осіб дореволюційного періоду, радянського і періоду незалежності. Друга – надає інформацію про наявність путівників по архівам України, країн СНД, топографічну картотеку, картотеку газет дорадянського періоду і радянського періоду до 1950 р. включно [2]. На жаль, доступ до деяких з них обмежений тим, що файли містять не лише формат *pdf*, а й формат *djvi*, програма для відкриття якого встановлена не на всіх комп'ютерах користувачів.

Цікавий інформаційний проект з історії населених пунктів Миколаївщини започаткував ДАМО. Мета проекту полягає у роботі з географічним каталогом і передбачає тематичне виявлення документів (відомостей) та викладення їх у хронологічному порядку [3, с. 3]. На жаль, проект не передбачає інсталяцію в он-лайн доступі виявлених архівних документів, що стосуються історії населених пунктів області. На сайті містяться документальні он-лайн виставки до ювілейних, пам'ятних дат України та області.

ДАХО також розробив програму розвитку архівної справи в області на 2012–2016 роки. Програма націлена на виділення спеціальних приміщень для облаштування архівосховища, забезпечення температурно-вологісного режиму

зберігання документів, встановлення приладів кондиціонування повітря, автономного опалення та системи сигналізації, проведення капітального ремонту приміщень. Усі ці заходи спрямовані на створення належних умов для зберігання, збільшення та використання документів НАФ, забезпечення інформаційних потреб суспільства [4, 5].

Програма зміцнення матеріально-технічної бази засвідчує недостатній рівень розвитку матеріально-технічної бази архіву, що у свою чергу не дозволяє вирішувати більш сучасні завдання. Зокрема, такі як забезпечення умов зберігання електронних документів, створення електронних баз даних, розробка сучасного веб-сайту тощо. Власне, це засвідчує і науковий проект архіву «Обласна програма підготовки та видання Херсонського тому Всеукраїнської серії книг «Реабілітовані історією» на 2014–2016 роки, затверджена 03 жовтня 2013 р. Проект передбачає видання лише науково-документальної серії книг, для увічнення пам'яті та реабілітації жертв політичних репресій. Незначна частина проекту знайшла висвітлення в колекції фотографій, розміщених на сайті [6].

Зважаючи на недостатній рівень матеріально-технічної бази ДАХО, слід зауважити, що колектив веде значну роботу по оприлюдненню на сайті архівних документів, науково-допоміжного апарату та наукових публікацій. Серед електронних проектів слід зазначити наступні: «З історії Херсонської губернії 1830–1920 рр. Збірник документів», «Карти і плани у фондах Херсонського архіву: покажчик», «Колекція планів і карт. Опис фонду № 302», «Анотований реєстр описів. Фонди періоду до 1917 року», «Каталог метричних книг, що зберігаються у державному архіву Херсонської області», «Державний архів Херсонської області. Путівник». Херсонщина на початку Великої Вітчизняної війни (червень – вересень 1941 р.). Добірка документів», «Сторінки безсмертя 1941–194 рр. Збірник статей та матеріалів» та ін. [7].

Он-лайн виставки, розміщені на сайті, містять колекцію фотографій репресованих, віднайдених в архівних справах (виставка «Фотографії в архівних справах»), фотографії церемонії поховання загиблих під Крутами, колекція фотографій, яка висвітлює життя області напередодні Великої вітчизняної війни (виставка «До 70-річчя початку війни»); текстові колекції документів (виставка «Пам'ять Крут»), з-поміж яких листи О. Олеся, список загиблих під Крутами (виставка «Пам'ять Крут»). Колекції текстових документів присвячені 70-річчю Херсонської області, 100-річчю початку Першої світової війни (виставки «70-річчя Херсонської області», «До 100-х роковин початку Першої світової війни» [8] та тематичні виставки, які представляють через різні види документів важливі історичні та ювілейні події області і країни є лише початком роботи зі створення електронної бази даних документів, що зберігаються на веб-сайті ДАХО.

Аналіз веб-сайтів обласних державних архівних установ Півдня України засвідчив відсутність політики щодо збереження цифрових документів загалом, так і на сайтах зокрема. Однією з причин є недостатній рівень матеріально-

технічної бази. Лише ДАОО має сучасний веб-сайт, який зберігає значний обсяг електронних документів. На жаль, його обсяг виміряти немає можливості через відсутність загального обліку оцифрованих документів. На усіх веб-сайтах, що були піддані моніторингу, зазначається обсяг лише окремих електронних документів або публікацій.

Документи, уміщені на сайтах державних обласних архівів Півдня України, переважно мають термін зберігання до 10 років. Так, ДАОО зберігає архів новин з 2007 р., ДАХО – з 2010, ДАМО – з 2011. Що стосується доступу до сайтів обласних держархівів, то лише сайт ДАХО має обмежений доступ. Сайт працює у дні і часи роботи самого архіву, що значно обмежує коло користувачів, кількість наданих послуг он-лайн та створює незручності для його відвідувачів. Вкрай мало на сайтах державних архівних установ Півдня України візуальних документів (карт, планів, схем, листівок, плакатів тощо), аудіо- і відеодокументів, як і відсутні повноцінні бази даних оцифрованих архівних документів.

Література

1. Одеса в концe XVIII – началe XX веков: выставка он-лайн уникальных архивных документов [Електронний ресурс] // Веб-сайт Державного архіву Одеської області. – Режим доступу: http://archive.odessa.gov.ua/vistavki/odesa_mijnarodna-istavka_2013/odesa-2013_start/.
2. Корецька О. А. Інформація про бібліотеку [Електронний ресурс] // Веб-сайт Державного архіву Одеської області. – Режим доступу: <http://archive.odessa.gov.ua/biblioteka/about/>.
3. З історії населених пунктів Миколаївської області. Методичні рекомендації щодо укладання історії населених пунктів. – Миколаїв, Державний архів Миколаївської області, 2005. – 11 с. [Електронний ресурс] // Веб-сайт Державного архіву Миколаївської області. – Режим доступу: <http://mk.archives.gov.ua/mzistoriinaselenyhpunktivmyk.html>.
4. Програма розвитку архівної справи в області на 2012-2016 роки, затверджена рішенням VIII сесії обласної ради VI скликання від 21 липня 2011 року № 246 [Електронний ресурс] // Веб-сайт Державного архіву Херсонської області. – Режим доступу: http://kherson.archives.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=53&Itemid=64
5. Зміни у додаток до програми розвитку архівної справи в області на 2012-2016 роки [Електронний ресурс] // Веб-сайт Державного архіву Херсонської області. – Режим доступу: http://kherson.archives.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=53&Itemid=64.
6. Обласна програма підготовки та видання Херсонського тому Всеукраїнської серії книг «Реабілітовані історією» на 2014–2016 роки [Електронний ресурс] // Веб-сайт Державного архіву Херсонської області. – Режим доступу: http://kherson.archives.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=53&Itemid=64.
7. Веб-сайт Державного архіву Херсонської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kherson.archives.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=59.
8. Документальні виставки он-лайн [Електронний ресурс] // Веб-сайт Державного архіву Херсонської області. – Режим доступу: http://kherson.archives.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=59.

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ПЕРСПЕКТИВИ ПОРТО-ФРАНКО В ОДЕСІ

М. В. ФЕСАН,

асистент,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Історична ретроспектива формування порто-франко в Одесі свідчить про існування його у період від 1819 р. до 1859 р.

З точки зору міжнародного права порто-франко являє собою морську гавань, що користується правом безмитного ввезення та вивезення закордонних товарів на її території. З економічної точки зору аналіз цієї проблеми цікавий у контексті проведення паралелей між тогочасною портофранківською Одесою та сучасними зонами вільної торгівлі. Вивченню процесу творення і функціонування вільних економічних зон (ВЕЗ), а також окремих аспектів їх діяльності, присвячені дослідження ряду українських вчених-істориків: О. Оглобліна, П. Бруна, А. Скальковського, проте переважна більшість із них виходила у ХІХ – першій половині ХХ ст.

Повертаючись до сьогодення та розглядаючи одеське порто-франко лише побіжно у контексті історії Одеси, слід виділити монографію Т.Г. Гончарука «Одеське порто-франко: Історія. 1819-1859 рр.» [1]. Поряд з тим, усвідомлюючи хронологічні рамки і завдання автора, замало приділено уваги саме економіко-правовим питанням та перспективам щодо сучасного порто-франко в Одесі.

Головною подією для нашої держави стало прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 року Конституції України, стаття перша якої встановила: «Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою» [2]. Практика демократичних перетворень останніх років не тільки в Україні, а й у Європейському світі показує, що під час розбудови громадянського суспільства та правової держави, формуванні реальної демократії особливе місце посідає матеріальна база, відповідний розвиток та функціонування національних економік.

Одним із важливих інструментів інтенсифікації інвестиційного процесу є вільні економічні зони (ВЕЗ). Вони зарекомендували себе в якості ефективного залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій та територіального розвитку в розвинутих державах і в країнах, що розвиваються. До того ж, вони позитивно впливають на розвиток підприємницької активності, забезпечують зайнятість, збільшують відповідно до цього бюджетні надходження, поліпшують торговельний і платіжний баланси. Дослідження механізму створення і функціонування ВЕЗ в умовах перехідної економіки в яких знаходиться Україна, світового досвіду, результатів їх діяльності, набувають дедалі більшої

актуальності. Це свідчить про гостру необхідність внесення проблематики створення зон до напрямів проведення ефективної державної економічної політики. На практиці це відображається у започаткуванні відповідних розділів про ВЕЗ у щорічних програмах дій українського уряду і прогнозах соціально-економічного розвитку України. Відбулося виокремлення позицій щодо цих зон у Концепції державної регіональної політики, а також в існуючій законодавчій базі, що стосується проблем їх розвитку.

Відтак вільні економічні зони є важливим фактором структурних перетворень світової економічної системи. Тому з розвитком процесу формування зон та розширенням їх цільової та функціональної спрямованості понятійний ряд постійно зростає.

Спільними вихідними критеріями, які обумовлюють віднесення тих чи інших економіко-господарських структур до вільних економічних зон, необхідно визначити:

- обмеженість території, на яких вони створюються;
- умовну екстериторіальність утворення відносно митних кордонів та індиферентність до торгового режиму приймаючої держави;
- конкретну спеціалізацію зон (за одним, двома чи декількома напрямами діяльності);
- спрямованість на активізацію підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності;
- використання для власного розвитку зовнішніх фінансових та інших ресурсів, у тому числі іноземних інвестицій, іноземних технологій, навичок і культури сучасного менеджменту;
- формування і діяльність спільних підприємств, які є основними суб'єктами господарської діяльності зони;
- виготовлення продукції підприємствами ВЕЗ в основному зорієнтованими на експорт, що, однак, не виключає її використання і на внутрішньому ринку країни;
- особливий (що відрізняється від загального, який існує на території держави розташування зони) організаційно-правовий механізм діяльності господарюючих суб'єктів зони.

Таким чином, виходячи з положень, які викладені вище, та аналізу існуючих визначень, поняття «вільна економічна зона», трактування поняття ВЕЗ як обмеженої частини території держави, на якій встановлюється, законодавчо закріплюється і діє особливий (спеціальний) режим діяльності господарюючих суб'єктів із метою активізації економічних процесів та інтеграції у світове господарство.

Вільна економічна зона являє собою частину національної території України, на якій встановлюється спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування законодавства країни, орієнтований на

посилення зовнішньоекономічних зв'язків, насамперед, за рахунок залучення іноземного капіталу.

Згідно з Законом України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» [3] в Україні залежно від господарської спрямованості та економіко-правових умов діяльності можуть створюватися такі ВЕЗ:

Зовнішньоторговельні зони – частина території держави, де товари іноземного походження можуть зберігатися, купуватися та продаватися без сплати мита і митних зборів або з її відтермінуванням. Створюються ці зони з метою активізації зовнішньої торгівлі (імпорт, експорт, транзит) за рахунок надання митних пільг, послуг щодо зберігання і перевалювання вантажів, надання в оренду складів, приміщень для виставочної діяльності, а також послуг щодо доробки, сортування, пакетування товарів тощо. Форми їх організації: вільні порти «порто-франко», вільні митні зони (зони франко), митні склади.

Комплексні виробничі зони – частина території держави, на якій запроваджується спеціальний (пільговий податковий, валютно-фінансовий, митний тощо) режим економічної діяльності з метою стимулювання підприємництва, залучення інвестицій у пріоритетні галузі господарства, розширення зовнішньоекономічних зв'язків, запозичення нових технологій, забезпечення зайнятості населення. Вони можуть мати форму експортних виробничих зон, де розвивається, насамперед, експортне виробництво, орієнтоване на перероблення власної сировини та переважно складальні операції та імпортоорієнтованих зон, головна функція яких – розвиток імпортозамінних виробництв.

Післякризове відновлення економіки України вимагає пошуку нових інструментів підвищення інвестиційної привабливості.

Одним із таких інструментів є спеціальні (вільні) економічні зони – ВЕЗ. Але, починаючи з 2005 року, ситуація щодо залучення інвестицій і реалізації чинних проектів на СЕЗ погіршилася. Законами України «Про державний бюджет України на 2005 рік», «Про внесення змін до Закону України», «Про Державний бюджет України на 2005 рік» [4] було запроваджено мораторій на розгляд і затвердження нових інвестиційних проектів на ВЕЗ України, скасовані пільгові умови оподаткування. По суті, інвестори опинилися в пастці нестабільного законодавства України. Незважаючи на ці обставини, з початку функціонування ВЕЗ «порто-франко» на 01.10.14 р. залучено інвестицій – 65337,1 тис. дол. США; освоєно інвестицій – 433519,6 тис. грн.; реалізовано товарів, робіт, послуг – 1776368,9 тис. грн.; створено робочих місць – 476 або 100% від планової загальної кількості з початку реалізації інвестпроектів; у межах реалізації інвестиційних проектів суб'єктами ВЕЗ перераховано в бюджет податків і зборів (обов'язкових платежів) – 362388 тис. грн., а сума

пільг, яка отримана суб'єктами ВЕЗ «порто-франко» з 2001 р. по 31.03.2005 р. склала 18984,7 тис. грн. [5]. Тому, враховуючи системні перетворення, які відбуваються у нашій державі, вкрай важливо відновити довіру інвесторів та репутацію країни. Для цього, у проекті Закону розробленого з метою відтворення ВЕЗ в Одеському морському порту, передбачено збільшення її терміну функціонування на 5 років.

Досвід створення вільних економічних зон в Україні свідчить про те, що вони орієнтовані на залучення недержавних коштів для розбудови інфраструктури ВЕЗ, що є, безумовно, позитивним і перспективним фактором в умовах післякризового відновлення економіки та обмеженості бюджетних коштів.

Відповідно до пункту 6 частин 1 статті 1 Закону України «Про морські порти України» – «морський порт – визначені межами територія та акваторія, обладнані для обслуговування суден і пасажирів, проведення вантажних, транспортних та експедиційних робіт, а також інших пов'язаних із цим видів господарської діяльності» [6].

Морський порт після набуття чинності Закону України «Про морські порти України» став географічним об'єктом. «Одеський морський торговельний порт» вже не є суб'єктом господарювання і не може бути органом господарського розвитку і управління ВЕЗ «порто-франко».

Враховуючи те, що відповідно до статті 1 Закону України «Про морські порти», єдиним суб'єктом, що забезпечує функціонування морських портів є Державне підприємство «Адміністрація морських портів України», а також те, що згідно із Статутом державного підприємства «Адміністрація морських портів України», затвердженого наказом Міністерства інфраструктури України від 04.05.2013 N 301, до обов'язків підприємства належить здійснення загального керівництва із функціонування спеціальних (вільних) економічних зон на територіях морських портів та реалізації відповідних інвестиційних проектів, вважаємо, що органом господарського розвитку і управління ВЕЗ «порто-франко» повинно бути державне підприємство «Адміністрація морських портів України».

Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про спеціальну (вільну) економічну зону «Порто-франко на території Одеського морського торговельного порту» спрямований на усунення недоліків в існуючій правовій базі функціонування ВЕЗ «порто-франко» з урахуванням українського та міжнародного досвіду щодо діяльності портових спеціальних економічних зон.

Стратегічною метою є досягнення у найближчій перспективі рівня розвитку Одеського морського порту, який забезпечував би його функціонування як повноправного елемента міжнародної транспортної системи. Виробничі потужності та технологія виробництва повинні сприяти підвищенню ефективності діяльності порту, ефективному використанню геополітичного положення України, її участі у міжнародному розподілі праці у сфері портової

діяльності, задоволенню потреб економіки у транспортному сервісі, а також сприянню не тільки залучення транзитних вантажів, але створенню додаткової вартості товарів на території України. У розвиненому світі вже давно зрозуміли, що від проходження вантажів транзитом без здійснення певних операцій з ними, держава лише втрачає від навантаження на інфраструктуру. Тому й створюються подібні логістичні промислові зони для отримання максимальної користі від транзиту вантажів. Сьогодні у світі налічується понад 3000 вільних економічних зон, в яких створено біля 3 мільйони робочих місць. Майже у всіх морських країнах Причорномор'я існують подібні зони.

Отже, прийняття проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про спеціальну (вільну) економічну зону «порто-франко» на території Одеського морського торговельного порту (щодо регулювання інвестиційної діяльності на території ВЕЗ «порто-франко») [7] буде:

- активувати розвиток Одеського порту;
- позитивно впливати на економічний стан регіону;
- сприяти підйому рівня життя і збільшення зайнятості населення;
- стимулювати ділову активність і наповнення державного та місцевого бюджетів;
- сприяти залученню вантажопотоків, перш за все транзитних вантажів;
- сприяти створенню (модернізації) підприємств на рівні передових світових тенденцій у технологіях і організації виробництва;
- формувати умови для створення товарів (послуг) із підвищеною конкурентоспроможністю на світових ринках.

Це дасть можливість отримати максимальну вигоду від транзиту товарів територією України.

Література

1. Гончарук Тарас. Одеське порто-франко: Історія. 1819 – 1859 рр / Тарас Гончарук. – Одеса: Астропринт, 2005. – 312 с.
2. Конституція України [Текст]: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – ст. 141.
3. Постанова Верховної Ради України Про порядок введення в дію Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13 жовтня 1992 р. N 2674-ХІІ/-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – ст. 667.
4. Законами України «Про державний бюджет України на 2005 рік», «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік». – Відомості Верховної Ради України (ВВР), –2005, – N 7-8, ст.162.
5. Законами України «Про державний бюджет України на 2014 рік». – Відомості Верховної Ради України (ВВР), – 2014, – N 9, ст.93.
6. Закон України «Про морські порти в Україні». – Відомості Верховної Ради України (ВВР), – 2013, – N 7, ст.65.
7. Проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про спеціальну (вільну) економічну зону «Порто-франко» на території Одеського морського торговельного порту (щодо регулювання інвестиційної діяльності на території СЕЗ «порто-франко»). – 26.12.2014 N 1642.

**К ВОПРОСУ ОБ УЧАСТИИ ТАНКОВ В БИТВЕ ЗА ОДЕССУ
(8 августа – 16 октября 1941 г.)**

А. О. ФИЛИПЕНКО,
директор Регионального филиала
Национального института стратегических исследований
(Україна)

Официальная советская историография давала противоречивую информацию о наличии танков в составе Приморской армии, оборонявшей город. Так, в ставшей канонической книги «73 героических дня» утверждается, что к началу обороны города, румынские части, наступавшие на Одессу, имели более 100 танков, то в распоряжении защитников не было «ни одного технически исправного танка» [1, с. 28]. В изданной ранее книге В.Н. Евстигнеева указывалось, что на 13 августа 1941 г. в частях Приморской армии было всего 2 танка и «около десятка бронемашин» [2, с. 31]. Именно отсутствием танков мотивировалось строительство на заводах Одессы легендарного танка «НИ» («На испуг»).

К моменту вступления в войну с СССР румынская армия располагала двумя танковыми полками и танковыми разведывательными эскадронами, находившимся в составе кавалерийских дивизий. Материальная часть включала 35 танкеток R-1 и 126 легких танков R-2 (LT-35), закупленных в Чехословакии (до оккупации этой страны Германией), 75 французских R-35 (41 закуплен во Франции, 31 – бывшие польские, интернированные в 1939 г.) и 60 - 75 - старых «Рено» FT-17 [3. 6]. В 1940 г. 1-й танковый полк, укомплектованный танками R-2 был объединен с 3-м и 4-м полками «выэнэторь» четырьмя моторизованными батальонами и 1-м моторизованным полком в 1-ю бронетанковую дивизию [4] .

Всего румынская армия имела 480 бронированных транспортных средств. В это число входили и транспортеры «Малакса», как закупленные во Франции (как «Рено» UE), так и собранные по лицензии на местных заводах. Единственным танком румынской армии, отвечавшим условиям современного боя был R-2 (относился к тому же классу боевых машин, что и советский танк Т-26). 1-й танковый полк был вооружен R-2 (Skoda LT 35). 2-й танковый полк был вооружен R-35 (Renault) (легкий танк сопровождения, тихоходный, легкого бронирования). И тот и другой были вооружены 37-мм пушкой. Только учебный танковый батальон, находившийся в период боев под Одессой в Румынии, где нес охрану стратегических объектов (в частности, месторождений в Плоешть) действительно имел на вооружении танки времен Первой мировой – Renault FT 17 [5,18].

В организации 1-й румынской бронетанковой дивизии активное участие приняли немецкие военные специалисты из 13-й и 16-й танковых дивизий [6. 10]. Однако, проблем избежать не удалось. Стоявшие на вооружении дивизии французские и чешские танки, различались по своим боевым качествам и

предназначению настолько, что 2-й танковый полк пришлось придать 4-й армии. Фактически в составе бронетанковой дивизии остался только 1-й танковый полк. В советской литературе эта дивизия часто именуется моторизованной бригадой.

1-й танковый полк имел в своем составе 2 батальона, в каждом батальоне было три роты и рота обслуживания. В состав роты входило 5 взводов по 3 танка в каждом. Рота состояла из 16 танков (включая танк командира роты), а батальон состоял из 49 машин, включая машину командира батальона. Роты обслуживания имели по 13 машин, еще 2 машины приходилось на взвод управления полка. 2-й отдельный танковый полк, несмотря на двухбатальонный состав, по своему боевому потенциалу был равен танковому батальону трехротного состава. В батальонах было по 3 роты по 3 взвода (в каждом взводе 4 танка). Итого, в каждой роте было по 13 R-35. Еще 3 танка входили в штабное подразделение полка [5, 19 - 20].

Кроме того, танки состояли и на вооружении кавалерийских частей. С 1941 г. начался процесс моторизации кавалерии. Первоначальной целью было моторизовать один из трех кавалерийских полков каждой кавалерийской бригады. Но из-за нехватки транспортных средств, к июню 1941 г., было частично моторизованы только три бригады: 5-я, 6-я и 8-я. Они составили кавалерийский корпус, который в кампанию 1941 г. воевал в составе 3-й румынской армии. Немоторизованные бригады (1-я, 7-я и 9-я) вошли в состав 4-й румынской армии и приняли участие в сражении за Одессу. Все отличие немоторизованных бригад заключалось в отсутствии моторизованного кав. полка, а вместо него существовал обычный кавалерийский, а в механизированной разведывательной роте, входящей в состав кавбригады, было 4 танкеток R-1 (вооружение 2 пулемета калибра 7,92 мм) В составе королевской гвардейской дивизии имелся разведывательный батальон, в который входили две моторизированных роты по 5 танкеток R-1. [5, 18]. В отличие от немецкой, румынская армия не имела опыта использования танковых подразделений в современной войне. 1-я бронетанковая дивизия в июле 1941 г. «дебютировала» в ходе операции «Мюнхен» в Молдове, проявив себя во время захвата Кишинева 16 июля и одной из первых форсировала Днестр.

Согласно планам румынского командования 1-я бронетанковая дивизия была включена в состав 5-го армейского корпуса, в который входили также 15-я пехотная дивизия и 1-я кавалерийская бригада. Корпус получил задачу двигаться в направлении Катаржино-Большой Буялык и затем на юг. Примечательно, что румынской авиации была поставлена задача постоянно прикрывать бронетанковую дивизию с воздуха [7, p.115].

8 августа броневая дивизия совместно с 1-й кавалерийской бригадой окружила Катаржино (ныне Червонознаменка Ивановского района), взяв в плен около 200 советских солдат. В дальнейшем, по мере возрастания советского сопротивления, темп наступления румынских танкистов замедлился. 11-12 августа 1-я бронетанковая дивизия сумела продвинуться только на 3 км северо-восточнее Гильдендорфа (ныне с. Красноселка Коминтерновского района).

2-й танковый полк был передан в распоряжение 3-го армейского корпуса, наступавшего вдоль железнодорожной линии Раздельная-Одесса.

13 августа в состав 3-го корпуса, была переведена и дивизия, которой предстояло принять участие во фронтальном наступлении на Одессу. 17 августа приказом №35 по 4-й румынской армии перед дивизией была поставлена задача: «Бригада (так обозначено в документе) приступает к выполнению поставленного задания всеми силами и средствами согласно приказаний командования 3-го армейского корпуса после того, как пехотные подразделения займут линию обороны противника и организуют противотанковую оборону. Совершая обходные маневры, бригада дезорганизует оборону противника и его тылы» [7, с. 118].

18 августа батальон 1-го танкового полка принял участие в наступлении на ст. Карпово. Румынским войскам удалось захватить станцию, но результаты наступления были фатальными для румынских танковых сил. Потери 1-й бронетанковой дивизии по румынским источникам, составили 32 танка, погибло 3 офицера. Такие потери стали возможными вследствие двух факторов – отсутствия согласованности в действиях румынских танкистов и пехоты, в результате чего танки остались без прикрытия и умелому руководству артиллерийскими силами советского командования.

Поскольку в составе дивизии осталось только 21 пригодный к боевым действиям танк, было решено сформировать моторизованное подразделение, а остатки дивизии были отосланы для реорганизации за Днестр.

20 августа было сформировано мотомеханизированное подразделение (сводная группа) под командованием полковника И. Ефтимииу (включал в себя моторизованный пехотный батальон «вынеторей», батальон танков R-2, батарея 100-мм гаубиц, батарея 105-мм пушек, рота саперов, противотанковых орудий, 20-мм зенитных пушек и батарея 37-мм зенитных пушек, отряд связи). 1 сентября 1-й танковый полк был выведен с линии фронта, после чего в состав мотомеханизированного подразделения полковника Ефтимииу был включен 2-й танковый полк и батальон 3-го моторизованного полка «вынеторь» [6.15]

22 августа приказом № 1174 румынского Генерального штаба группе Ефтимииу был отдан приказ выдвигаться из района, расположенного между долиной Барабой и Днестровским лиманом, прикрывая правый фланг 12-й дивизии и обходя укрепленные в фортификационном отношении узлы обороны [7.123].

В период 22–24 августа мотомеханизированное подразделение полковника Ефтимииу действовала в подчинении румынского 1-го армейского корпуса в районе Фрейденталя, а в период с 26 по 31 августа в подчинении румынского 11-го армейского корпуса, участвовало в боях по окружению Одессы. В этих боях подразделение потеряло 90 человек убитыми и 11 танков полуманнскими или уничтоженными. Начиная с 31 августа мотомеханизированная группа полковника Ефтимииу совместно с 7-й кав. бр. приняла участие в двух наступлениях на Одессу, понеся при этом тяжелые потери. В итоге к 14 сентября из 75 танков R-35 в строю оставалось только 10 танков.

17-23 сентября в период наиболее ожесточенных боев под Одессой в ходе генерального наступления 4-й армии, танки поддерживали действия румынской 1-й гв.д. 27 сентября мотомеханизированная группа полковника Ефтиму была трансформирована, с включением новых подразделений, в 1-ю штурмовую группу (разведывательная рота, моторизованный батальон «вынеторь», батальон спец. вооружения – противотанковых пушек, огнеметов и минометов, 1-й моторизованный артиллерийский полк, и батальон танков – 12 танков R-2 и 10 танков R-35 и рота артиллерии калибра 25 мм.) [6, 16]. В октябре 1-я штурмовая группа выдвинута в районе Татарка – Сухой Лиман для участия в готовящемся наступлении 4-й румынской армии под Одессой. 16 октября после того, как советские войска оставили Одессу, сводная группа занимает Одесский порт.

Какими же танковыми силами располагала Приморская армия? Сведения об этом весьма противоречивы. Уже 6 августа, согласно мемуарам Г. Пенежко, в распоряжении армии было уже 6 танков, восстановленных на одесских заводах, которые были отправлены под Мигаево, где и приняли первый бой [8, 52 - 54], а затем, на правый фланг обороны [8, 57 - 97]. По инициативе Г. Пенежко в ходе ремонта этих машин их броневая защита лобовой части и бортов корпуса была усилена экранами из 30-мм корабельной стали. 11 августа четыре имевшихся в наличии советских танка были переброшены в район ст. Карпово, где приняли участие в контратаке, после чего они были направлены в район с. Мангейм (ныне Каменка Беляевского района). Несколько машин не могли компенсировать нехватку танков и длительное время на стороне румын оставалось огромное преимущество. Кроме того, уже в первые дни в качестве заменителей танков советское командование было вынуждено применять полубронированные артиллерийские тягачи «Комсомолец».

22 августа танки приняли участие в боях на участке 95-й стрелковой дивизии, а также применялись в боях под Кагарлыком и Беляевкой. Несмотря на малочисленность, они нередко достигали успеха, чему способствовала слабая оснащенность румынской пехоты противотанковыми орудиями. Кроме того, румынские солдаты были слабо подготовлены к встрече с бронированными машинами. В итоге, к 15 августа в Приморской армии было уже 10 исправных танков, и еще 10 готовились к выходу из ремонта [10.179].

Потери восполнялись за счет ремонта подбитой техники. Нехватку боевых танков попытались компенсировать за счет постройки бронетракторов. С 20 августа по 15 октября 1941 г. рабочие Одессы дали защитникам города 55 танков, сделанных из тракторов.

К 3 сентября 1941 г. количество отремонтированных танков позволило командованию Приморской армии сформировать танковый батальон, которым командовал старший лейтенант Н.И. Юдин. В составе батальона насчитывалось 39 боевых машин БТ-7, Т-26, Т-20, броневые автомобили БА-10, БА-20 и 18 одесских танков «НИ» (в целом 57 боевых единиц). В сведениях о боевом составе танковых войск Приморской армии по состоянию на 1 октября 1941 г. в составе отдельного танкового батальона числится 31 броневые автомобиль, 13 БТ, 4 Т-26, 9 ХТ (химических танков, так называли в то время огнеметные танки) и 1

Т-37, а на 10 октября – 10 БТ, 2 Т-26, 9 ХТ, 31 броневедомобиль. При этом танки «НИ» не учитываются [9, с.334]. Вместе с 157-й СД в сентябре 1941 г. Одессу прибыло и танковое пополнение – 15 танков.

Танки сыграли важную роль в обеспечении двух важнейших контрнаступательных операций на завершающем этапе обороны Одессы, в частности, в знаменитой Григорьевской операции 22 сентября и в последнем контрнаступлении советских войск 2 октября.

После взятия Одессы 2-м (разведывательным) управлением румынской 4-й армии была подготовлена докладная записка под названием «Данные о действиях советских войск, противостоящих 4-й армии в Бессарабии и Транснистрии за время ведения боевых действий 22 июня – 16 октября 1941 года» в котором, говорилось: «Как во время боевых действий в Бессарабии, так и во время боевых действий в Транснистрии, советские войска использовали боевые машины, в основном небольшими подразделениями, до батальона максимум (20-30 машин). Единственный случай массированного применения броневедомобилей отмечен во время контратаки на румынские части 157-й и 25-й дивизий в районе н.п. Дальник 2 и 3 октября, когда было задействовано 42 бронированных машины на фронте до 4-х километров. Во время остальных контратак противник применял небольшие группы боевых машин (3-5), (8-16) единиц. Контратаки боевых машин, как правило, отбивались нашей пехотой при помощи противотанкового вооружения. В большинстве случаев, контратакующие группы боевых машин рассеивались огнем нашей артиллерии. При ведении огня прямой наводкой было подбито большое количество вражеских боевых машин. В основном, советские войска использовали боевые машины не как средство прорыва нашего фронта, а как средство поддержки действий стрелковых частей. Причем, вес бронированных машин не превышал 20 тонн. На Одесском фронте отмечены случаи использования советскими войсками блиндированных тракторов, вооруженных пулеметами и огнеметами. Блиндирование тракторов проводилось на Одесских заводах» [7, с.170].

Литература

1. 73 героических дня. Изд. 2-е. – Одесса, 1978 –337 С.
2. Евстигнеев В.Н. 70 героических дней. – М., 1964 – 101 С.
3. Axworthy Mark. The Romanian Army of World War 2. - Osprey Publishing Ltd: 1991 – 48 P.
4. Nitu Victor. Tanchistii// <http://www.worldwar2.ro/organizare/?language=ro&article=24>
5. Тынчеров Б.Ф. Romania Mare. Румынские танки и танкетки в боях за Украину и Крым. – Севастополь, 2009.
6. Scafe C., Serbanescu H, Scafe I, Trupeleblindate din ArmataRomana. 1919-1947, Bucuresti, 2005 – 90 P.
7. Rotaru, J., Burcin, O., Zodian, V., Moise, L., Maresalul Antonescu la Odessa – Editura Paideia, - 1999. - 185 P.
8. Пенезко Г. На Одеському плацдармі – Одеса, 1950 – 300 С.
9. Коломиец М. В. Броня на колесах. — М., 2007. – 384 С.

СТАН І РОЗВИТОК КАРТЯРНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНІ

С. В. ФОРМАНОВА,

д.ф.н., професор,
Державний заклад «Південноукраїнський національний
Педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(Україна)

Дослідження термінології картярів має різне походження, оскільки вона зазнала впливу різних культурних вимірів, яким підлягала Україна впродовж віків. Азартні ігри приходили до нас із Заходу. У різні віки окремі їх роди набували популярності в різних суспільних середовищах, починаючи з вищого прошарку (шляхта, дворяни, міщани), розповсюджуючись по групах (вояцтво, козаки), й поширюючись на дитячі забаганки. Це були *кості, шахи, варцаби-шашки-дамка, карти* та ін.

Сьогодні стали цілком природними вислови типу *козирияти, ас, пасувати, відкрити карти, залишитись у дурнях* та ін. Ми, навіть, не замислюємося над тим, що це терміни, які властиві гравцям у карти. Назви картярських ігор, мастей, картових фігур є предметом картярської лексики. Серед мовознавців, які звернули увагу на вивчення картярської лексики, можемо назвати праці О. Горбача, Л. Клоченко, А. Флоровського, С. Форманової та О. Каратаєвої, В. Чернишева, А. Jelski. На жаль, ґрунтовних праць із цієї теми немає через відсутність достатньої матеріальної бази. Дослідники подають лише один із аспектів вивчення термінології картярів, спираючись на словники, журнальні статті XVII-XVIII ст. Актуальність нашого дослідження полягає у систематизації цих праць щодо появи карт на території України.

Метою статті є з'ясування основних тенденцій розвитку картярських ігор в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) визначити основні ознаки картярської лексики; 2) простежити семантичні особливості картярської лексики.

Карти вважають наймолодшою азартною грою. Є припущення, що їх придумали ще жерці Давнього Єгипту. Геродот розповідає про гру, що нагадує картярську, в Мідії в VIII-VII ст. до Різдва Христового. На думку інших авторів, карти, як і компас, папір, порох, сірники було «винайдено» в Китаї значно пізніше, аж у XII ст. н. е. Останні посилаються на першу письмову згадку про картярську гру, знайдену в словнику Чінг-Цзетунга, з яким європейці ознайомились 1678 р. [1, с.16]. Мабуть, XII ст. – це вже запізно, бо в інших джерелах можна знайти твердження про те, що задовго до нашої ери у тих же китайців та японців були якщо й не карти, то щось на зразок дощечки з дерева та слонової кістки. Їх знали в Індії, але схожі вони були на шахову гру: там було вісім мастей – *армій*, що різнилися емблемами й кольором. Короля боронили, як у шахах; усі інші фігури вважались вижниками й пішаками [Там само, с.22].

Як і коли гральні карти потрапили до Європи, теж доконче невідомо. Більшість авторів вважають, що європейці запозичили карти з арабського сходу і сталося це, мовляв, не раніше хрестових походів. Аргументом тут слугує одне з перших європейських документальних свідчень маляра й хроніста з італійського міста Вітербо Кавелуццо в 1379 р.: «Завезена в Вітербо гра в карти, яка походить з країни Сарацин (de Saracisina) і названа сарацинами «наіб» (naib) ...» [Там само, с.30]. Тривалий час у картярній грі не було устійнених типів карт: в Італії фігури було граверовано на мідяних табличках; у Німеччині карти (*Briefe*) відразу вирізували, як дощечки, окремі ремісники цеху Formaschneider, а ремісники іншого цеху Briefmader шаблонами вимальовували на таких дощечках фігури. На думку багатьох вчених, існує 4 типи карт: італійський, іспанський, німецький та французький. Усі типи карт мали у своїх колодах по 4 масті. Однак у них були відмінності в типах мастей і кількості та типах фігурних карт. Існувало три основні різновиди європейських карт: 1) італійські та іспанські, які були майже однакові, 2) німецькі і 3) французькі.

Що стосується зображення карт, то до XIX ст. європейські карти були «одноголовими», людська фігура зображувалася на повен зріст, карта мала верх-низ. Друкувалися карти з дерев'яної дошки в одну (чорну) фарбу, потім відбиток розфарбовували в дві-три фарби по трафарету, кути карт були не закруглені. Колода мала 32 і 36 «листів». Двоголові карти (із дзеркальним зображенням) з'явилися в Італії у XVII столітті, проте увійшли до повсякденного побуту лише в середині XIX століття [2, с.143].

Українство поцінувало можливості картярської колоди (*талії*) раніше сусідів московитів, бо Україна географічно була ближче до вже «окупованого» паперовим картярським лицарством заходу; українські землі були складовою частиною литовсько-польської держави, де картярство, на думку М. Шульца, було відоме вже в середині 15 ст. Нове й малодоступне захоплення було по кишені лише шляхті, втім «листи» (так звалися на німецький кшталт карти) – це феномен українського буття вже 16 ст.

Не обійшлося тут і без козацтва. Н. Розалієв слідом за «Словником Брокгауза-Ефрона» пише: «Першими ігроками в Росії були, скоріше за все, запорозькі козаки...». Запорозьке козацтво – явище складне, цікаве, неоднозначне. Маргінальність козаків обумовлювала часті, постійні, різносторонні контакти з чужинством. Серед військової здобичі козаків, серед усілякого трофейного мотлоху, переграбованого, може вдесьте, запорожці натрапляли й на картярські колоди. Можливо, що який-небудь пройдисвіт-волоцюга з Польщі, чи і з дальших країв приносив у Січ єдине, що було за душею, чим жив – засмальцьовані як млинці карти. За частої, а то й постійної опозиції всьому польському, козацтво об'єктивно, прямо чи опосередковано функціонувало в польсько-литовському, європейському геополітичному, військовому, культурному контексті [3, с.134].

Картярська забава давала запорожцям можливість не просто що-небудь втратити чи придбати, а програти – виграти. Паузи між ризиковими походами, сутичками, пиятикою заповнювалися азартом. Прихильність запорожців, цієї «строкатої мішанини вад і доброчинств» до карт витікає з блискучої і

об'єктивної, не цяцькованої характеристики козацтва, яка належить шведському історичному А. Єнсену: «Дніпровські козаки були жорстокі, нестримані, свавільні, віроломні, хитрі, але в той же час відзначалися щирим серцем, дитячою добротою, невибагливістю, гостинністю, честолюбством» [Там само, с.134]. Сердечна пристрасть козаків до «листів» полишила глибокий слід в історії козаччини, народних переказах, легендах, малярстві, красному письменстві.

Історичним є факт нападу яничарів і татар на Стару Січ на Різдво 1674 (1675 н. ст.). Як колись гуси врятували Рим, так тепер карти оборонили Січ.

На зиму в Січі, як правило залишалася невелика залога. Товариство розходилося по зимовниках, пасіках, хуторах, дехто повертався до родини в Україну, а то й далі, тож не випадково сам султан Мухамед IV послав у козацькі степи 15000 яничарів разом з 40000 орди. Хан вибрав для нападу третю ніч Різдва, сам пробрався до вартового, убив його й перевірів, чи міцно сплять із похмілья козаки. Але застукати запорожців зненацька не вдалося, бо в одному з куренів проснувся козак Шевчик, у віконну шпарину побачив яничарів, «тихцем ознайомив те п'ятьом чи шістьом товариству картникам, які ще не спали в тому курені, а заслонившись в одному з кутків, тихо грали в карти. Вони, почувши це, забули карти і зараз-таки, кинувшись до всіх вікон свого куреня і не відчиняючи їх почали приглядатися... чи правду сказав їм Шевчик», – так подає цей епізод у своєму «Літописі» майже сучасник тих подій Самійло Величко (1670 – після 1728 р.). «Взявши зброю в руки, враз січовики відчинили вікна куреня і почали часто і безупинно стріляти в гуцу яничарів. З 15000 турків уціліло заледве 1500 чоловік, хан з ордою чимдуж наживав п'ятами до Криму» [4, с.112].

Цей же епізод знаходимо у дослідників козаччини Дмитра Яворницького, Адріана Кашенка, шведа Альфреда Єнсена в есеї «Мазепа». Олекса Веретенченко у поемі «Чорна долина», що вийшла друком у Детройті 1953 р., про це ж писав так:

*Грає вітер пісню сумовиту,
А козацтво й досі ще не спить –
Ріже в карти, хилить оковиту,
Про чортів і пекло гомонить...* [Там само, с.112].

Народні перекази та легенди пов'язують в один ланцюжок криваву різдвяну купіль і знамениту, вигадану, але цілком згідну з духом запорожців дотепну відповідь турецькому султану. Всім добре відоме полотно Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану». Під рукою у голого, кремезного братчика купа грубих карт. З усього видно, що листу султанові передувала гра в «листи» [5, с.200].

Виникає питання: а як виглядали «козацькі» карти? Напевне можна відповісти, що карти 17 ст. були не схожі на ті, до яких звикли ми. Вірогідніше, що запорожці «різалися» картами німецького типу, бо картярна німецька індустрія (Аугсбург, Нюрнберг, Ульм) домінувала на європейському рингу, до того ж, німецько-польський слід позначився на картярських українських термінах. «Листи» – це пряма калька-переклад із німецького *Brife* (листи),

назви мастей теж німецького типу. У німецькій колоді не було жіночої «фігури» – дами. Колода мала *туза, короля, та двох валетів* – старшого та молодшого – вишник та нижник. Така колода була своєрідним дзеркальним відбитком та продовженням суто чоловічої замкнутої корпорації солдат – найманців, піратів, запорожців із неодмінним правилом – табу на присутність жінки. Жінка не могла бути в Січі навіть на картах. Карти, що врятували Січ були приблизно такими, які знайшов Тадеуш Уяздовський 1927 р. у Варшаві і які датують 16 ст. *Тузи* з колоди Уяздовського мальовано як штандарти чи прапори, довгі кінці яких зав'язано хитромудрими вузлами, що не повторюють один одного. На кожному зі знамен зображено масті: *серце, вино, жолудь, бубонець*. *Королі* верхи на конях, тримають знаки влади; видно, що це не просто воєначальники, а особи царського роду, може й насправді королі, бо на головах деяких не шоломи, а корони. *Вишники* та *нижники* – королівські лицарі та слуги, челядь. Один грає на флейті, другий б'є в барабан, третій зіперся на алебарду, один із папугою, а ще інвалід, у якого протез замість ноги. Цікава деталь, на яку вказують польські автори: вуса декотрих та волосся стрижені по-польськи. Одяг же цього паперового воїнства чужоземний. Якщо ця колода і друкувалася в Польщі, то, вірогідно, що з німецьких зразків, німецькими майстрами, а то й просто імпортувалася до Польщі та в Русь. Карти, про які мова, можна добре роздивитися в третьому томі «Старопольської енциклопедії З. Глогера» [5, с.212]. Ілля Репін, якого консультував Дмитро Іванович Яворницький, карти січовиків осучаснив, подав до того ж, наскільки можна розгледіти в оригіналі та репродукціях, колоду з французькими мастями.

У XVIII - XIX ст. не було якщо не хати, корчми, то села чи хутора, де б не висіла популярна народна картина «Козак Мамай». Авторка ґрунтовного дослідження «Козака Мамає» Т. Марченко серед речей козака-нетяги, які є складовою композиції картини, називає і карти. Зауважимо, що картами, однак, не так уже й часто атрибутовано козаків-мамаїв. Так, серед чорно-білих репродукцій, вміщених у книзі п. Марченко (їх 75), тільки на одній є карти. Це навіть не «Мамай», а «Запорожці» Т. Калинського, названі «Козаком-бандуристом» і датовані 30 – 50-ми роками XVIII ст. Немає карт і на дев'ятьох «мамаєх», що зберігаються у фондах Дніпропетровського історичного музею ім. Д. Яворницького [Там само, с.209]. Втім «Козака – душу правдивую» (Львівський національний музей, 18 ст.) оточують коник вороненький, кобза, шабля, пістоль, чарка, кварта та дві карти – *туз* та *шістка*. Неможливо розібрати, які масті зображено, але зрозуміло: найстарша й наймолодша карти з козацької колоди. Вже згадані «Запорожці» Тимофія Калинського, «відпочивають» із колодою німецького типу. На верхній карті – *шістці* – добре читаються бубонці, поряд *карта зеленої масті*, вірогідно *шістка жирова* (жолуді). Цю динамічну жанрову сценку на замовлення господаря – Д. Яворницького – написав олійними фарбами на стіні передпокою художник Г. Ткаченко. Сьогодні її можна бачити в будинку-музеї Д. І. Яворницького в Дніпропетровську. Але й тут, як і у Репіна, карти сучасні, французького типу, ближчі й зрозуміліші замовнику та майстрові – *туз бубновий* та *сімка тref*. Зрозуміло, що ані художникові, ані академікові такі подробиці були невідомі [5, с.213]. Професор із Дніпропетровська О. Ю. Мицик

знайшов у відділі стародруків Ягеллонської бібліотеки брошуру «Das plnische Piquet-Split» (гра в піке), видану німецькою мовою 1656 р. Там же зберігається рукопис – варіант цього твору польською мовою Діють у «Грі в піке» і козаки, які говорять таке: «Ми короля скинули, але знову беремо його і маємо надію з цією картою виграти». Польська «карта» в політиці реально розігрувалася найближчими соратниками старого Хмельницького – Виговським та Тетерею [2, с.45].

До ХХ ст. на території України та Росії найпопулярнішими картярськими іграми були такі: *віст, бридж, ломбер, преферанс, штос, кеп* (серед аристократії) та *хвист, дурак, памфіль, парі, візок, свиня* (серед бідняків). На сьогодні всі поціновувачі карт грають у *покер*. Попри те, що походження карт, як азартної гри, є досить складним питанням для істориків, існує кілька версій щодо місця та часу виникнення цієї гри. Вчені зазначають про 4 типи карт: італійський, французький, іспанський та німецький. У нас спостерігається поєднання двох варіантів: французького та німецького. Причому назви мастей німецького походження, а види картових фігур та ігри – французького. На територію України карти потрапили через Польщу й Австро-Угорщину, розповсюдились по всіх прошарках суспільства не без участі українських козаків.

Отже, на території України картярська лексика має німецьке та французьке походження. Назви мастей – *черва, серце* або *кер*; *дзвінка, бубна* або *каро*; *треф, жолудь* або *листя*; *жолудь* або *пік*. Назви картових фігур *король, дама-князя, валет-хлопець* носять сліди чесько-німецького та французького походження, причому *дама* – це суто французький тип карт, а у німців цей термін відсутній. Замість *князьки* вживається *вижник* – старший слуга. Інші спеціальні терміни картової гри відносять до французьких (*потасувати карти, талія карт, лева, пуля, понт, понтер, понтирувати, контрувати, дати контри пасувати, бути пас, куш, лобет, преферанс, ломбер, пасьянс, маріаш*), німецьких (*фушер, пацер, мати фора, штос, колода, кібіц, дружбарт, руш, рами, руммель, цвик*) та чесько-польсько-англійських (*покер, віст, бридж, шулер, хвилька*).

Література

1. Тарасов С. М. Игра для всех / С. М. Тарасов, С. П. Попов. – М. : Профиздат, 1991. – 246 с.
2. Івашенко Г. Тут всяку всячину іграли // Історія українського картярства / Г. Івашенко // Український тиждень. – 2001. – Вип. 3. – 40 с.
3. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків / Д. Яворницький. – Львів, 1992. – Т 2. – 365 с.
4. Держко О. Козацькому роду нема переводу, або ж історія Козака Мамаю / О. Держко // Україна. – 1990. – № 38. – 125 с.
5. Гарин Л. Художники и карты. Панорама искусств / Л. Гарин. – М. : Комсомольская правда, 1955. – Вып. 11. – 118 с.

**СТЕПАН СТЕПАНОВИЧ ДОСТАНИЧ – ОДЕСЬКИЙ ПОЛІЦМЕЙСТЕР
(1816-1821 рр.)**

А. В. ХРОМОВ,

к.і.н,
завідувач лабораторії Державного архіву Одеської області,
викладач,
*Одеський національний медичний університет
(Україна)*

Стрімкий розвиток Одеси – перлини українського Причорномор'я – є однією із популярних тем історичних досліджень вітчизняних та закордонних дослідників та публіцистики різного рівня наукової цінності. До сьогодні навряд чи можна констатувати, що враховано всі фактори, які дозволили перетворити турецьке містечко Хаджибей на фактичний центр Південної України. Внесок перших градоначальників та губернаторів описано десятками дослідників різних поколінь, тому на часі є актуальним звернути увагу на другий ешелон місцевої еліти, на ті особистості, які долучилися до розвитку міста наприкінці XVIII – початку XIX ст. Серед них і Степан Степанович Достанич – Одеський поліцмейстер у 1816-1821 роках. На сьогоднішній день постать цього керівника Одеської поліції залишається майже недослідженою, хоча окремі аспекти його біографії потрапили до кола наукових інтересів істориків у контексті його належності до масонського руху та непростих відносин з декабристами.

С.С. Достанич народився наприкінці XVIII ст., вірогідно, 1885 або 1886 року, та мав балканське походження. Він був дитиною від шлюбу чорногорця та грекині. Його батько, Степан Достанич помер 1793 року у Миколаєві, а потрапив на російську службу ще в останню чверть XVIII ст., відзначився у декількох військових кампаніях, зокрема при штурмі Ізмаїлу та дослужився до чину полковника та посади командира Дніпровського гренадерського полку [1, с. 103]. Окрім Степана Степановича, серед синів від цього шлюбу, також відомий, за нашими припущеннями, молодший брат Марко Степанович Достанич. Марко Достанич спочатку обрав військову кар'єру, брав участь у декількох військових кампаніях, зокрема у війнах з Наполеоном. Пізніше змінив чин капітана на цивільну службу і протягом десяти років, з 1832 р. до 1841 р., очолював Херсонський совісний суд [2, с. 73]. На відміну від брата Марка, Степан Степанович Достанич розпочинав кар'єру не в армії, а на флоті, виховувався з 1796 р. у Чорноморському корпусі, був випущений у 1803 р. гардемариним. З 1804 р. був членом екіпажу 74-гарматного лінкору «Свята Параскева» під командування капітана Івана Осиповича Салтанова, брав участь

у військових рейдах проти Франції у Середземномор'ї. 11 січня 1807 р. С.С. Достанич отримав чин мічмана, був у складі команди 66-гарматного лінкору «Азія», який крейсував акваторією Чорного моря, з 1 січня 1812 р. – лейтенант, а вже у відставку вийшов 12 грудня 1814 р. у чині капітан-лейтенанта [3, с. 49].

Нам точно невідомо, коли С.С. Достанич почав жити в Одесі, але архівні документи свідчать, що ще у квітні 1807 р. він писав подання на виділення земельної ділянки в передмісті Одеси, в урочищі Малий Фонтан, для висадження саду [4, арк. 314].

1816 року відставний капітан-лейтенант С.С. Достанич був призначений на посаду Одеського поліцмейстера. Ця посада була однією із ключових у системі управління причорноморським містом і до його компетенції входила низка важливих питань. Зокрема, Одеський поліцмейстер С.С. Достанич мав вирішувати питання дотримання правил забудови швидко зростаючого міста. Так, 16 травня 1816 року Одеський будівельний комітет направив листа до С.С. Достанича, у якому сповіщав про важливість регламентації та виконання мешканцями плану забудови Молдаванської слобідки – одного із передмість Одеси: «... повинно з боку поліції ретельно спостерігати та ...просимо надати розпорядження Ваше, щоб ніхто із мешканців із плану не виходив» [5, с. 33-34].

Основу службової діяльності Одеського поліцмейстера складало бюрократичне листування з приводу значних і не надто важливих питань. Зокрема, підписи С.С. Достанича засвідчують численні довідки про належність до одеських міщан чи купців розшукуваних осіб [6, арк. 1-2], півмісячні звіти про кількість, характер правопорушень та строки утримання арештантів Одеського тюремного замку [7]. Разом з тим, начальник Одеської поліції Степан Достанич тривалий час всіляко підтримував та забезпечував реалізацію заходів Херсонського військового губернатора Олександра Федоровича Ланжерона щодо підвищення ефективності роботи місцевих правоохоронців шляхом долучення до команди одеської міської поліції військовослужбовців. 1819 р., внаслідок листа графа О.Ф. Ланжерона, Військове міністерство та Міністерство Поліції видали розпорядження про направлення до Одеси двохсот осіб військових для потреб місцевої поліції та інших присутніх місць [8, арк. 1-1 зв.]. Більшість з них, а саме сто тридцять п'ять осіб, як інформував Одеську міську думу поліцмейстер С.С. Достанич, були використанні у якості «будочників» [8, арк. 3]. За спогадами жителя Одеси першої третини ХІХ століття, вартові по двоє несли службу в круглих або шестикутних критих караулах, які розташовувалися на розі вулиць через кожних три-чотири квартали: «вся їхня служба полягала лише в тому, щоб віддавати честь офіцерові, який проходить повз. Вартовим заборонялося відходити від «будки», тому у народі їх прозвали «будочниками» [9, с. 100-102].

Водночас, Одеський поліцмейстер С.С. Достанич залишився помітною персоною у спогадах сучасників та в історичних матеріалах, передусім, не через публічну сторону свого життя. Йому приписують належність до таємних організацій, зловживання службовим становищем, низку інтриг та політичних провокацій, які врешті привели його до переходу на службу до таємної поліції.

Одночасно з графом О.Ф. Ланжероном та іншими видатними одеситами початку ХІХ ст. С.С. Достанич входив до складу одеської масонської ложі «Понт Евксинський» [10, с. 58]. Отже, Одеський поліцмейстер належав до таємної організації, боротьба з існуванням якої входила до офіційних повноважень та завдань цього посадовця. Разом з тим, на початку 1820-х років між Херсонським військовим губернатором О.Ф. Ланжероном та керівником Одеської міської поліції С.С. Достаничем виник конфлікт, вірогідно на тлі звинувачень останнього у зловживаннях, який змусив поліцмейстера розпочати пошуки нового місця служби. 1821 року Степан Достанич залишив посаду Одеського поліцмейстера, як зазначав у подальшому його покровитель, начальник штабу Другої армії Павло Дмитрович Кисельов, через «переслідування» генерал-губернатора О.Ф. Ланжерона. Генерал П.Д. Кисельов вважав С.С. Достанича «постраждалим по службі» та «жертвою недоброзичливців своїх» [11, с. 16].

З початку 1822 року і до лютого 1823 року С.С. Достанич був членом Одеської портової митниці. Але посада на митниці напевно розглядалась відставним поліцмейстером лише як тимчасова перерва у поліцейській службі.

Зростання кількості таємних товариств в Європі та у Російській імперії серйозно непокоїло вище керівництво. Особливої уваги у цьому контексті потребувало армійське офіцerstvo. Для цього начальник штабу Другої армії П.Д. Кисельов, який хоч і вважався лібералом та «поміркованим декабристом» [12, с. 67], вирішив створити таємну поліцію. Для виконання обов'язків директора так званої «вищої» поліції була потрібна спритна та необтяжена у засобах людина. Вибір генерала пав на кандидатуру колишнього Одеського поліцмейстера. С.С. Достанич був відомий П.Д. Кисельову ще з початку 1819 року [11, с. 16]. З того часу вони постійно підтримували контакт листуванням. С.С. Достанич доводив своєму покровителю обізнаність у таємних справах та пропонував різні акції неофіційного характеру. Ще у 1822 році, перебуваючи на службі в Одеській митниці, він писав П.Д. Кисельову, що варто таємно збирати інформацію про підозрілих іноземців. Зокрема, підозра С.С. Достанича у шпигунстві на користь Османської імперії [1, с. 103] впала на відомого картяра, найбільш епатажну постать одеського Бомонду 20-х років ХІХ ст., уславленого пушкінськими віршами єгиптянина Моралі [13, с. 358-361]. Врешті-решт, ініціативність колишнього начальника Одеської міської поліції переконала генерала П.Д. Кисельова і С.С.

Достанич отримав доручення скласти «Положення про створення при Другій армії вищої поліції» [14, с. 232]. У роботі таємної поліції автор проекту «Положення» робив ставку на широку мережу агентів, особливо єврейської національності, які мали на Півдні численні шинки та корчми, та роботу шляхом «частування та зваблення» [14, с. 232-233]. Навіть такі сумнівні з точки зору етики та честі методи, не заважали начальнику штабу Другої армії вважати С.С. Достанича «людиною розумною, шляхетною та дієвим чиновником» [11, с. 16]. Хоча ідея таємного нагляду за офіцерами Другої армії була підтримана на найвищому рівні, «Положення...» про таємну поліцію тривалий час не було затверджено імператором, і П.Д. Кисельов влаштував роботу цієї служби неофіційно. Лише у лютому 1823 року документально було організовано армійську вищу таємну поліцію. Її першим офіційним Директором, який служив при штабі, мав власну канцелярію, але діяв таємно від інших чинів Другої армії, був призначений колишній одеський поліцмейстер та митник С.С. Достанич [1, с. 103]. Служба мала займатися виявленням мереж масонських лож та таємних організацій (тут у нагоді вищому керівництву могли стати колишні зв'язки С.С. Достанича з багатьма масонами Південної України), відстежувати факти службових та фінансових зловживань військових чинів та спостерігати за моральністю офіцерів, особливо гвардійців [1, с. 17]. Насправді, «постраждалий по службі» директор вищої поліції підбирав подібних агентів, які не змогли викрити роботу мережі таємних польських та декабристських політичних організацій, які діяли у Другій армії, але натомість агенти наплодили велику кількість донесень та наклепів. Очевидно, що С.С. Достанич не виправдав очікувань свого патрона.

Про подальшу службову кар'єру С.С. Достанича наразі ми не маємо достовірних відомостей. Можливо, що він вийшов у відставку і займався влаштуванням своїх маєтків на Півдні України. Зокрема, відомо про конфлікт Степана Достанича з сусідами-поміщиками з приводу перенесення ним чумацького шляху Одеса-Тирасполь на власні землі та примусу чумаків робити коло задля відвідувань шинку у с. Степанівка [15, с. 128-144] (зараз село Роздільнянського району Одеської області). Судячи із архівних документів, С.С. Достанич навіть на схилі літ дотримувався принципу – «мета виправдовує засоби» – і для досягнення власних корисних цілей не стидався доручати своїм людям руйнувати невігідні йому торгові дороги, «рубати колеса чумацьких возів та знімати одяг» з непокірних чумаків [15, с. 128; 16, арк. 46-47]. Цей конфлікт колишнього поліцмейстера Степана Достанича із сусідами, поміщиками Михайловим та Василем Шостаком, який розпочався 1839 року, тривав майже десятиліття, вимагав від Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора М.С. Воронцова створення із числа чиновників своєї канцелярії окремої комісії, яка змогла віднайти компромісне рішення. Разом з

тим, документи свідчать, що станом на 1847 рік, поміщик С.С. Достанич дослужився до сьомого класу (надвірний радник у цивільному відомстві або підполковник в армії, капітан другого рангу на флоті) та, головне, ще був живий [15, с. 142; 16, арк. 144-147] і, отже, дата його смерті є більш пізньою.

Так узагальнено можна описати життя та кар'єру Степана Степановича Достанича – морського офіцера, одеського поліцмейстера та митника, директора таємної поліції Другої армії, масона та інтригана. Деякі факти з його біографії ще залишаються для нас невідкритими, але навіть зараз можна стверджувати, що це була непересічна та контroversійна постать в історії Одеси та Південної України першої половини ХІХ ст.

Література

1. Сиверс А.А. Семья Ризнич. Новые материалы //Пушкин и его современники. – Л., 1927. – Вып. XXXI-XXXII. – С85-104.
2. Шандра В.С. Совісні суди в Україні (остання чверть ХVІІІ – середина ХІХ ст.). – К.: Інститут історії України НАН України. – 266 с.
3. Общий Морской Список. Часть 7. – СПб., 1893. – 672 с.
4. Держархів Одеської області. – Ф. 59. – Оп. 3. – Спр. 9.
5. Губарь О. Функции Одесского строительного комитета в контексте истории градостроительства Одессы //Дерибасовская-Ришельевская. – Одесса, 2010. – Вып. 43. – С. 20-46.
6. Держархів Одеської області. – Ф. 4 – Оп. 3. – Спр. 62.
7. Держархів Одеської області. – Ф. 111. – Оп. 1. – Спр. 2, 3, 4, 5, 6.
8. Держархів Одеської області. – Ф. 4. – Оп. 3. – Спр. 61.
9. Бориневич С. Кое-что о старой Одессе в 30-х годах //Из прошлого Одессы. – Одесса, 1894. – С. 96-103.
10. Савченко В. Україна масонська. – К.: Нора-Друк, 2008. – 336 с.
11. Ильин П.В. Неизвестный эпизод из истории полицейского надзора над участниками тайных обществ: письмо полковника Добровольского П.Д. Киселеву (1822 г.) //14 декабря 1825 года: Источники, исследования, историография, библиография. – СПб., 2005. – Вып. 7. – С. 15-49.
12. Готье Ю. Граф Павел Дмитриевич Киселёв //Освобождение крестьян. Деятели реформы. – М.: Научное слово, 1911. – С. 53-88.
13. Дерибас М.Ф. Рассказы одесского старожила //Из прошлого Одессы. – Одесса, 1894. – С. 342-371.
14. Заблоцкий-Десятовский А.П. Граф П.Д. Кисилев и его время. – Т. 1. – СПб., 1882. – 422 с.
15. Гончарук Т.Г. Документи про перенесення поміщиком С. Достаничем ділянки чумацької дороги з Одеси до Тирасполя в районі села Степанівки в кінці 1830-х – на початку 1840-х рр. //Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України: зб. наук. пр. – Одеса: СПД Бровкін О.В., 2012. – Вип. 7. – С. 128-144.
16. Держархів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 192. – Спр. 77 за 1841 р.

ВІРМЕНИ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ КРАЮ В ХІХ ст.

Л. Ф. ЦИГАНЕНКО,

д.і.н, професор,
*Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Україна)*

На землях сучасної Південної Бессарабії, яка є невід'ємною складовою території Української держави, впродовж багатьох століть склалося унікальне та строкате етнічне середовище. Поряд з українцями, молдаванами і росіянами тут мирно співіснували представники різних європейських народів і етносів.

Сучасні українські історики О. Бачинська [1], І. Верховцева [2], Д. Давтян [3], В. Кушнір [4], О. Пригарін [5], С. Паламарчук [6], Л. Циганенко [7] та інші докладають чимало зусиль для дослідження етнокультурної історії краю, адекватного осмислення історичних процесів у Південній Бессарабії. Однак ще певне коло питань з історії окремих етносів регіону потребують додаткового уточнення. Тому дослідження місця і ролі вірменської громади в соціально-економічному та культурному житті Південної Бессарабії протягом ХІХ ст. становить мету даної публікації.

Кілька слів про історію появи вірмен у регіоні. Дотепер учені не дійшли однозначного висновку з цього питання. Частина дослідників вважає, що вірменський слід у Південній Бессарабії потрібно шукати ще з часів епохи бронзи [8]. Більшість погоджуються з думкою, що поява вірмен у регіоні відноситься ще до Х – початку ХІ ст., коли, покинувши землі Південного Кавказу та Східної Туреччини, вони оселилися спочатку на землях Таврійського півострову та у Криму, а потім уже звідси потрапили до Білгорода (Аккермана). Пізніше вірмени потрапили до Кілії та Ізмаїла, де й були засновані вірменські торгові діаспори – громади, що компактно мешкали на певній території, зберігаючи свою релігійну та етнічну ідентичність. Протягом кількох наступних століть хвилі вірменської міграції неодноразово досягали кордонів Південної Бессарабії.

Вірмени виготовляли килими, в'язали кофти, панчохи, хустки, сорочки, ткали сукно, полотно, ковдри, обробляли кольорову шкіру, робили взуття, різні речі для домашнього господарства, зброю. Діаспора утримувала своїх інженерів, архітекторів, художників, які брали участь у спорудженні будинків, церков, шкіл, торговельних приміщень, мостів і доріг. Вірмени були непоганими землеробами, садівниками, виноградарями [9].

До цього часу відноситься поява перших вірменських громад у містах Кілія, Аккерман, Ізмаїл. На думку історика Т. Саргсяна, вірмени Кілії XIV-XV ст., як і їх співвітчизники з Аккермана та Ізмаїла, активно співпрацювали з генуезцями, займаючись ремеслом і торгівлею у складі єдиної системи товарно-грошових відносин Схід-Захід [10, с. 247]. На сторінках часопису «Записки Одеського товариства історії і старожитностей» історик Г. Надеждін наводить цікаві відомості про історію середньовічної Кілії, зазначаючи, що вона була важливим торговим містом, куди прибували кораблі з Єгипту, Венеції, Рагузи; а її мешканцями поряд з турками та євреями, були вірмени [11, с. 299].

Головним містом, в якому з кінця XI ст. облаштувалася вірменська громада, був Білгород (Аkkerман) – на той час торговий партнер Галицько-Волинського князівства. Доказами цього твердження можуть бути знайдені тут мідні монети Кілікійської Вірменії емісії Гетума I (1226-1270) та Гетума II (1290-1305) [12]. Вірменська діаспора в Аккермані оформилася в 1331 р.: на той час вірмени становили більше третьої частини населення міста. Через Чорне море вірменські купці привозили на бессарабські землі товари східних країн, а потім, по Дністру, Дунаю та Пруту переправляли їх до Польщі, Валахії, Угорщини тощо.

За інформацією Евлії Челебі (турецький мандрівник XVII ст.) вірменські купці продовжували мешкати в Південній Бессарабії, в тому числі в Ізмаїлі [13, с. 117]. Цікаво, що автор серед іншого наводить нам ім'я одного із заможних мешканців Ізмаїла – Ермені-оглу, що в перекладі означає «син вірменина». Окрім того, частину товарів в міжнародній торгівлі XVII ст. називали вірменськими. Це тканини, килими, холодна зброя, коштовні метали тощо.

Після закінчення російсько-турецької війни та підписання в 1791 р. Ясської угоди, значна частина вірменського населення регіону – близько 4 000 осіб (з населених пунктів Рені, Ізмаїл, Кілія, Табакі, Ханкішли (Татарбунар), Каушани, Аккерман) були переселені на лівий берег Дністра, до нового поселення – Григоропіль. Однак частина вірменського населення залишилася на землях Південної Бессарабії.

За архівними даними 1810 р. на території фортеці Ізмаїл мешкало 108 вірменських родин, загальна кількість членів яких становила 349 осіб [14, арк. 1-43]. Вірмени займали окремий квартал на території фортеці, мали свою церкву. Серед найбільш поширених вірменських прізвищ, що зустрічаються в архівних документах того часу, ми виділили такі: Задуров, Хачадов, Саркисов, Каспаров, Новисартов, Магардичев, Агунов, Кічадуров, Карабіберов та інші. Місцем попереднього мешкання вірменських родин зазначали «переселення з-за Дунаю» [15, с. 21].

Більшість вірменів фортеці Ізмаїл були середнього достатку, володіла будинками та крамницями, млинами та шинками, орними землями та виноградниками [16, арк. 4-6 зв.]. Окрім торгівлі, якою займалися понад 40% вірменських родин фортеці, серед вірменів були також кравці, садівники, чоботарі тощо [17, арк. 77-80].

1817 р. на території фортеці Ізмаїл мешкало 263 представників вірменської спільноти. Цікаво, що на цей час вірмени за кількістю були найчисельнішою етнічною групою фортеці (39,7%). Для порівняння молдавани становили 22,8%, українці – 12,5%, росіяни – 3,9% [18, арк. 8]. Однак в той же час, на території міста Тучков (Ізмаїл) вірмени становили лише 0,13%. І ще одне цікаве спостереження: в селах поблизу Ізмаїла не мешкало жодного вірменина.

Землі Південної Бессарабії подобалися вірменським переселенцям. Відомо, що в 1816 р. Манук-бей планував заснувати неподалік від Рені місто, куди планував переселити сотні вірменських родин з Османської імперії. Він навіть придумав назву цьому місту – Олександропіль. Однак у 1817 р. Манук-бей загинув, а з ним й ідея вірменського міста в Бессарабії.

Згідно з переписом населення міста Тучков і фортеці Ізмаїл за 1820 р. вірменам належала Свято-Успенська дерев'яна церква з двома прилеглими будинками. Службу в церкві правили чотири вірменських клірики. На цей час вірменська громада фортеці складалася з 278 осіб, у власності яких було 53 будинки, 4 магазини, 22 крамниці, 7 млинів земляних, 1 виноградний сад, лазня [19, арк. 1-6, 59-66]. Найбільш заможними були Макаров Карабет (власник 2 будинків, 4 крамниць) і Тантакрин Серго (власник будинку, 4 крамниць, млина, виноградного саду). Основним заняттям вірмен регіону на цей час залишалася торгівля (в перепису рід занять зазначався різними категоріями – купецтво, торгівля, дрібна торгівля). У місті Тучкові в 1826 р. мешкало 11 вірменських родин [20, арк. 2-3].

Доволі значна за чисельністю вірменська громада мешкала на початку ХІХ ст. в Аккермані, який був релігійним центром всіх вірмен регіону. 1812 р. в Аккермані та на прилежних хуторах мешкало понад 100 вірменських родин.

На місці сучасного селища Садове (нині Білгород-Дністровський район) на одній з військових карт 1811 р. значиться урочище Кара Браїм, яке свого часу належало вірменській кафедрі Свято-Миколаївського монастиря в Кілії. З 1812 р. місто Кишинів стало місцем перебування голови консисторії Нахичевано-Бессарабської єпархії вірмен.

Цікаво, що царський уряд не лише закріпив володіння вірменських родин, а й значно збільшив їх. Так, у серпні 1814 р., вірменському архієрею Григорію на правах пожиттєвого користування було надано в Бессарабії: будинок із

садом у Кишиневі, будинок із крамницями в Ізмаїлі, два будинки та сім виноградних садів в Аккермані, дві тисячі десятин землі в Аккерманському повіті, лани з плавнями навколо Дністровського лиману та по обох боках Кишинівської траси включно.

За далеко не повними даними, у 1817 р. лише в 5 містах Бессарабії – Кишиневі, Аккермані, Ізмаїлі, Оргеєві, Хотині – не враховуючи десятків містечок та селищ, мешкало близько 2 000 вірмен обох статей.

З 1827-1828 рр. спостерігався значний відтік вірмен з території Південної Бессарабії на свою історичну батьківщину. Однак ті з представників цієї етнічної групи, які залишилися в регіоні, продовжували займатися торгівлею та різноманітними промислами.

У середині ХІХ ст. в Бессарабії нараховувалося 2 725 вірмен (1 398 чоловіків і 1 327 жінок). Переважна більшість з них у релігійному відношенні належали до вірмено-григоріанської церкви. Лише 117 осіб (64 чоловіки та 53 жінки) були римсько-католицького сповідання. За даними 1858 р. саме в межах Південної Бессарабії мешкало 936 вірмен. [21 с. 169].

На підставі аналізу даних Першого загальноросійського перепису населення дослідник Л. Берг подає нам таку інформацію щодо чисельності вірменського населення в краї. Всього в Бессарабії мешкало 2 080 вірмен, з яких 608 в Аккермані та 93 особи в Ізмаїлі [22, с. 36].

Були серед вірмен Південної Бессарабії й представники вищих верств Російської імперії: дворяни, купці. Наприклад, вірменська родина аккерманських купців Асвадурих (засновником якої був Ісхаг Асвадурих) мала у своєму розпорядженні земельні ділянки, доходні будинки, тютюнову фабрику в Одесі. Як більшість представників вірменської діаспори, члени родини Асвадурих витрачали значні кошти на благодійність: опікувалися вірменською церквою в м. Аккерман, вірменським церковнопарафіяльним училищем тощо. Заслужену славу працею на користь регіону користувалися представники родин Мірзоянів, Аветових та інших.

Представники вірменського народу, для яких землі Південної Бессарабії стали другою батьківщиною, відіграли важливу роль у соціально-економічному житті регіону, залишивши після себе й славетні вчинки, й величні імена.

Література

1. Бачинська О. Українське населення Придунайських земель ХVІІІ – початок ХХ ст. (заселення й економічне освоєння): Монографія /Олена Бачинська. – Одеса: Астропринт, 2002. – 328 с.
2. Верховцева І.Г. Євреї та вірмени в Українському Подунав'ї /І.Г. Верховцева//Філологічна освіта у полі етнічному просторі: регіональний досвід: Збірник наукових статей. – Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ», 2013. – С. 268-273.

3. Давтян Д.А. Армяне /Д.А. Давтян. – В кн.: Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины. Книга для чтения. – Одесса: PostScriptUm-СМИЛ, 2014. – С. 191-212.
4. Кушнір В.Г. Господарсько-побутова адаптація українців південно-західного степу і Нижнього Подунав'я (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.) / В.Г. Кушнір. – Одеса : КП ОМД, 2012. – 152 с.
5. Пригарин А.А. Русские старообрядцы на Дунае: формирование этноконфессиональной общности в конце ХVІІІ – первой половине ХІХ вв.: Монография /А.А. Пригарин. – Одеса-Измаил-Москва : «Смил»-«Археодоксія», 2010. – 528 с.
6. Паламарчук С.В. Забытая земля: историческая область Бессарабия: Монография /С.В. Паламарчук. – Одесса: Астропринт, 2008. – 288 с.
7. Циганенко Л.Ф. До питання про етнічний склад дворянства Півдня України (кінець ХVІІІ – ХІХ ст.) /Л.Ф. Циганенко//Український історичний журнал. – 2009. – № 4. – С. 67–83.
8. Мартиросян А.А. К предыстории древнейших этапов культуры Армении. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hpj.asj-oa.am/165/1/60-1%2891%29.pdf>.
9. Козирь Я. Армяне в Бессарабии /Ярослав Козырь // Курьер недели. – № 35. – 30 апреля 2010.
10. Саргсян Т. Армянские эпитафии из Килии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.history.odessa.ua/publication10/72.pdf>.
11. Славянская надпись в Килийской церкви Св. Николая //Записки Одесского общества истории и древностей. – 1844. – Т.1. – С. 292-300.
12. Козирь Я. Армяне в Бессарабии /Ярослав Козырь // Курьер недели. – № 33. – 24 апреля 2010.
13. Челеби Эвлия. Книга путешествий. Походы с татарами и путешествия по Крыму (1641-1667 гг.). – Симферополь: Таврия, 1996. – 240 с.
14. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА), ф. 514, спр. 3. Формулярний опис мешканців фортеці Ізмаїл із зазначенням національного складу та попереднього місця перебування (1810-1811), 65 арк.
15. Циганенко Л.Ф. Етнічний склад населення фортеці Ізмаїл на початку ХІХ ст. (за матеріалами місцевого архіву) / Л.Ф. Циганенко //Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – К.: УНІСЕРВ, 2014. – Випуск 41. – 134 с. – С. 20-24.
16. КУІА, ф. 514, оп. 1, спр. 36. Книга реєстрації домовласників і будівель міста Тучкова та фортеці Ізмаїл для розквартирування військових частин (1821), 101 арк.
17. КУІА, ф. 514, оп. 1, спр. 4. Формулярний опис мешканців фортеці Ізмаїл із зазначенням національного складу та попереднього місця перебування (1811-1812), 104 арк.
18. КУІА, ф. 514, оп.1, спр. 12. Відомості про стан народонаселення, сільського господарства, промисловості, будинків в місті та хуторах (1817-1818), 63 арк.
19. КУІА, ф. 514, оп. 1, спр. 33. Формулярний опис мешканців міста Тучкова та фортеці Ізмаїл із зазначенням національного складу та роду занять (1820), 243 арк.
20. КУІА, ф. 514, оп.1, спр. 51. Книга реєстрації домовласників та будинків міста Тучкова і фортеці Ізмаїл для розквартирування військових частин (1826 р.), 246 арк.
21. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба: [Санкт-Петербург: Глав. упр. Ген. штаба, 1859– 1865]: в 25 т. – Т. 2 : Бессарабская область: Ч. 1. / Сост. Ген. штаба кап. А. Защук – СПб., 1862. – 553 с.
22. Берг Л.С. Бессарабия: Страна – люди – хозяйство /Лев Семенович Берг. – Петроград: Огни, 1918. – 244 с.

ПОЛТАВСЬКА ЖІНОЧА СОРОЧКА ЯК КОМПОНЕНТ НАТІЛЬНОГО ТРАДИЦІЙНОГО ВБРАННЯ

Л. І. ШАПОВАЛ

к. і. н., доцент,
*Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
(Україна)*

Серед речей у побуті українців особливе значення надається вишитій сорочці – елементів обрядового і святкового костюма. Вишита за традиційними канонами сорочка була предметом гордості й спадку, її берегли як реліквію, а сьогодні стала своєрідним засобом самовираження. Люди одягають вишиванки у дні релігійних і національних свят, під час етнофестивалів. Тому актуальність теми повідомлення є беззаперечною, оскільки, сприятиме вихованню молодого покоління, закладення в нього базових цінностей та поваги до традиційної культури.

Висвітлюючи історію українського костюма, виокремлюють компоненти комплексу жіночого вбрання етнологи О. Косміна [4, 15]. Т. Ніколаєва [5, 6], К. Матейко [1, 16]. Про орнаментацию жіночого одягу інформують: А. Верестинська [2], Г. Галян [8], Т. Кара-Васильєва [7, 9]. Дослідженням народного одягу жіноцтва, зокрема, сорочки займалися: С. Бушак [10], З. Васіна [11, 12], Н. Здоровега [13], В. Каломницька [14], В.Титаренко [3, 17].

Основним елементом жіночого і чоловічого натільного вбрання українців є сорочка, виткана технікою простого переплетіння з волокон конопель, льону, шита з полотна. Сорочки шили на різні випадки життя: робочі, буденні, святкові, весільні та поховальні. На кожний день вишивали просто, декорували вишивкою навколо вирізу, на кінцях рукавів, подолі та в місцях з'єднання деталей крою. Святкові сорочки виготовляли з білого полотна та прикрашали пишною вишивкою, яка залежала від призначення сорочки: дитині, хлопцю, дівчині, парубкові-нареченому, чоловікові, заміжній жінці. На виготовлення повсякденних сорочок йшли товщі полотна, з тонких льняних полотен виготовляли святкові та весільні сорочки. Для полтавських сорочок характерні конопляні полотна, які об'єднані в групи: плоскіні (полотна, які ткали з м'яких волокон), матірчаті полотна, які ткали з ниток, нарядених з волокон матірки, жовтіших і грубіших. Полотна відрізняються за кількістю заснованих в пасма ниток для основи, тому існують назви: «тринадцятка», «шіснадцятка», «вісімнадцятка» [1, с. 89]. Щоб навчити народного рукотворства, матері й бабусі прилучали дівчаток до ткацької справи з дитячого віку – 12 років. На свято Івана Старопечерника – 2 травня вранці вдома змочували сувої полотна водою, навішували коромисла і несли до річки Псьол за 200м від жител у Великих Сороченцях, відбивали прачем на стільчику, розстеляли полотно на траві для відбілювання сонцем. Коли ж полотно просихало, його знову поливали водою. Цей процес тривав доти, доки тканина не ставала білою та

м'якою. Восени для відбілювання полотна змочували у жлукті, пересипали золою, на дно казана клали соломку, потім складали в казан, заливали гарячою водою, а далі полоскали і висушували. Сорочки виготовлялися з трьох, двох і чотирьох полотнищ, виходячи з ширини полотна жінками для своїх чоловіків. Найкращим днем для шиття вважався четвер. Побутує вислів: «Доживеш до старості, якщо матимеш четвергову сорочку». При їх виготовленні жінки дотримувалися магичних дійств, прикрашали символікою прядки, веретена, вальки, тіпала, верстати, де найважливішим символом був солярний знак.

Сорочка в українців мала локальні варіанти крою та орнаментативні. Це колоритно оформлені святкові сорочки і стримані: поживні і повсякденні. Крій сорочки визначався способом сполучення пілок полотна на плечах [2, с. 24]. Довжина жіночих сорочок Полтавщини коливалася від 125 до 150 см, вони спускалися до ступень. Комір жіночих сорочок оформлявся двома способами: на сорочках з вставками – вузькою обшивкою, під яку збирали зборки, а на сорочках з суцільним рукавами – притримкою з нитки або шнурка, які стягували широку горловину в зборки. У першому випадку по краях обшивки пришивали дві повітряні петельки, крізь які просували шнурки з китичками на кінцях і пов'язували його вузлом. У другому – зав'язками коміра слугували краї шнурка, причому грудний розріз у сорочках був глибокий, але коротшим від чоловічого – 15 см. У жіночій сорочці переважали рукава відкриті, біля кісті нічим не притримувані, а з XVI століття на святкових сорочках з суцільними рукавами шили призбирані шнурком – вузькі манжети. При суцільних комірах, рукавах зборки утворювали біля комірів, вони спускалися до верху руки; при вставках їх розташовували біля коміра, коли збиралася вставка і в місцях пришивання рукава до вставки, на плечі [3, с. 18]. Зустрічалися сорочки зшиті з різного полотна. Носили їх підперезаними з напуском на пояс. Протягом історії розвитку народного одягу вдосконалювалися принципи розміщення орнаментативних елементів на сорочках. Розташування декору пов'язують із ранніми етапами, коли орнамент відігравав не естетичну, а оберегову роль. Згідно з народними уявленнями вишивка розміщувалася на елементах одягу, які відкривали доступ до тіла: горловині, нагрудній частині, подолі, низу рукавів. Орнаментативна полтавських сорочок виконувалася техніками ткацтва та вишивки лляними та конопляними нитками домашнього виготовлення. На Полтавщині поширення набула техніка гладі, яка поєднувалася з ажурною технікою вирізування, прикрашаючи сорочки панянок у XVIII ст. [4, с. 137].

Виходячи з варіантів крою, виділяють типи сорочок, що побутували в Полтавському краї в XVIII – XIX ст.: тунікоподібна, з плечовими вставками, з суцільно-кроєним рукавом, «додільні», «до підтички» до яких пришивали нижню частину із грубішого полотна. Локальна специфіка виявлялася у засобах з'єднання плечової вставки та рукавів зі станом, у розмірах та формах плечової вставки, рукавів, ласток, у характері призбирування верхньої частини рукава та горловини, в оформленні коміра та манжетів, у горизонтальному чи вертикальному членуванні стану сорочки [5, с. 62]. Етнолог К. Матейко стверджує, що «сорочка з плечовими вставками, продовжувала розвиток тунікоподібного крою. Плечові вставки (на Черкащині та Полтавщині –

уставки, на Київщині – плічки), являли собою прямокутні (трапецеподібні) шматки полотна, які вшивалися між передньою та задньою пілками по основі або по пітканню стану сорочки. Вставки розширювали плечову частину сорочки й робили об'ємнішими горловину та рукави, які призбирували у дрібні збори – пухлики [6, с. 59]. Верх сорочки з рукавами уставкового типу, її станка виготовляли з трьох полотнищ й пришитими до нього уставками, навколо неї збирали в густі збори, які обшивали вузькою смужкою полотна – лиштвою. Композиційно орнамент на рукавах жіночих сорочок розташовувався по полю рукава вертикальними смугами, в шаховому порядку орнаментальними мотивами. В оздобленні переважав геометричний орнамент, який виконували техніками: «вирізуванням», «лиштвою», «хрестиком», «мережками», «прутиком» «зерновим виводом» «солов'їними вічками». Рукава вишивали «вирізуванням», «лиштвою», а «подол» – «мережкою» і «прутиком» [7, с. 94]. Мотивами вишивки полтавських сорочок є «гілка», «ламане дерево», «сосонка», «калина», «гарбузове листя», «порічки», «барвінок», «терен», «дубове листя», «хміль», «овес», «дубок», «рожі», «виноград», «гречечка». Основу геометричного орнаменту становили фігури: скісний та прямий хрест, квадрат, ромб, трикутник, зірчасті мотиви. У XIX ст. рукава й поділ сорочки прикрашалися тканим малюнком, який замінився вишивкою рослинного орнаменту, зооморфними елементами [8, с. 69]. Особливістю вишивки полтавських сорочок є використання рослинно-геометричного орнаменту в жіночих і геометричного у чоловічих.

Для Полтавського краю характерно збереження елементів традиційного вбрання в класичному вигляді. Наприкінці XIX ст. почали входити у побут короткі сорочки, відмінні від традиційних – без коміра, з чотирикутним вирізом горловини на кокетці. Жіночі сорочки розрізнялися за способом розміщення розрізу – пазушки: посередині станка, збоку, на плечовому шві, на спині. Колекція сорочок у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського «нараховує 400 жіночих, чоловічих і дитячих сорочок, що їх об'єднує своєрідний художній феномен, позначений рисами неповторної індивідуальності. Саме в сорочках шитво знайшло своє найширше застосування», – зазначає Г. Галян [9, с. 522]. У святкових сорочках полік оздоблювали поперечною смугою геометричного, рослинно-геометричного орнаменту, з обох боків він обрамлявся смугою із зигзагоподібної лінії, мережкою або смугою із геометричних фігур, які чергуються між собою. На Миргородщині зафіксовано орнаментування рукава вертикальними діагонально-геометричними смугами, вишитими «штапівкою», «косою гладдю», подвійним «хрестиком». Рослинні мотиви вишивались «лічильною гладдю», «виколюванням», «вирізуванням». Мотив «Світового дерева» на рукавах сорочок із Хорольського району складає центр композиції та є зразками цього мотиву на Полтавщині [10, с. 62]. Простіше вишивалися сорочки заміжніх жінок, на них переважали стримані кольори та орнаменти. Горловину увінчував безперервний візерунок у поєднанні квітів, листка і пуп'янка, де закладено народження, розвиток, життя Старі жінки мережили сорочки чорними та синіми нитками, візерунки на поликах, пазуха та комір не

вишивалися. «Колористична гама вишивки полтавських сорочок збагачувалася за рахунок використання ниток пастельних відтінків: сірого, блакитного, зеленого, вохристого, коричневого. Регіональною особливістю полтавської сорочки була вишивка «біллю». У ХХ ст. найбільше сорочок полтавками збережено вишитих червоними, чорними нитками, тільки чорними, які символізують родючу землю Полтавщини. Але біла сорочка полтавців — це традиція, символ краси, чистоти, кохання, вірності. Оздоблення сорочки в кожному селі мало самобутні форми. Дівчина, жінка імпровізувала при її виготовленні не порушуючи традиції. Вишивали сорочки обов'язково з молитвою під час Великого посту, коли очищалися, місяць був у «повні», щоб зазивав гарну долю. Майстрині з своїх сорочок не давали вишивати узор, аби «не пішла з узором доля», не позичали сорочки, «щоб не позичати чужу долю».

Сорочка шанувалася як ритуальний одяг і в обрядах виступала двійником людини. Вірили, що від сорочки до людини можуть перекинутися добрі та погані властивості, тому з нею пов'язано найбільше звичаїв і традицій. Перед тим як одягати нову сорочку, виконували ритуальні дії: в кожен рукав поверх сорочки кидали три рази ніж, щоб сорочка була міцною як залізо, потім сорочку «переводять» через вогонь на припічку для того, щоб знищити наслідки вихору, котрий міг крутити полотно під час вибілювання. Цей же прийом застосовували, одягаючи сорочку після мертвих. Нову сорочку одягали не прану, говорили в народі «буде міцніша». Вважалося, що сорочка, яка прилягає до тіла є провідником прихованої у людині магічної сили — є оберегом, символічним заміником людини, тому одягали її навиворіт від зурочення. На Полтавщині вважалося: коли зодягти чисту сорочку в неділю вранці — «то для Бога», вдень — «для людей», а по заході сонця — «на нечистого». Гріхом було одягати сорочку в понеділок, то на смерть когось із подружжя, крім понеділка у перший день свят Різдва, Великодня і Трійці. Зодягнена навиворіт сорочка — ознака, що її власник зіткнеться з неприємностями. При пропасниці, хворий скидав сорочку, навантажував її вагою та біг, не оглядаючись до хати, щоб одягти нову. Про тих, хто у сорочці народився кажуть: «той щастя в пазусі носить». У сорочку зашивали ладанку, зберігали в родині, адже крім тієї людини, яка в ній народилася вона приносить щастя всьому дому. Не можна стирати сорочку в четвер, на повний Місяць, щоб не нападали воші. Аби утримати рій на пасіці господарі накривали сорочкою.

За традицією у весільному посагу дівчини налічувалося від 40 до 100 сорочок. Заможні дівчата у Великих Сорочинцях Миргородського повіту мали до 100 сорочок, бідні — 15. В Зіньківському — 50-20 сорочок сватаючи дочку, давали на придане батьки, в Лубенському — до 25 сорочок [8, с. 14]. За звичаєм, одягаючи весільну сорочку, її беруть за комір, б'ють об одвірок і приказують: «Сорочка на тіло, а лінощі у двері!» Молода дарувала вишиванку молодому на дівич-вечорі. Обмін предметами одягу був символом зміцнення зв'язків між двома родинами. Дівчина вишивала сорочку в дарунок свекрусі. У річницю весілля дівчина дарувала батькам вишиті власноруч сорочки. Вони повертали їй першу з крижма. Не можна одягати маминої сорочки, щоб не повторити материнську долю. Обов'язково на весільній сорочці була на рукавах парна

кількість пухликів, щоб в парі жити. Її використовували під час важких пологів та хвороб, зберігали до смерті: «в якій вінчатися в такій і кінчатися». Крім весільної жінка готувала поховальну сорочку, яка оздоблювалися чорними нитками, не мала манжетів, а на спині біля горловини вишивався хрестик.

Отже, як компонент натільного одягу сорочки відрізнялися одна від одної кроєм, орнаментом та кольором вишивки. Для Полтавщини були традиційними сорочки з плечово-рукавною вишивкою, діагонально-геометричними та рослинно-геометричними візерунками. Біла полтавська сорочка є символом здоров'я, краси, кохання, щасливої долі, родової пам'яті. Вишиті сорочки дивують сучасників багатством, вишуканістю, неповторністю, колористикою.

Література

1. Матейко К. Український народний одяг. Т.1 [Текст] / К. Матейко. – К.: Наукова думка, 1977. – 324 с.; Т. 2 [Текст] / – К.: Наукова думка, 1982. – 260 с. 2. Верестинська А. П. Бабусина сорочка [Текст] / А. П. Верестинська // Жінка. – 1996. – №7. – С. 23 - 29.
2. Полтавська традиційна вишивка: минуле і сучасне (виховний аспект): навч.-метод. посіб. / В. П.Титаренко. – Полтава: Верстка, 2000. – 136 с.
3. Косміна О. Традиційне вбрання українців. – Т.1: Лісостеп, Степ [Текст] / О. Косміна. – К.: Наукова думка, 2008. – 324 с.
4. Ніколаєва Т. Украинская народная одежда: Среднее Поднепровье [Текст] / Т. Ніколаєва. – К.: Наукова думка, 1987. – 202 с.
5. Ніколаєва Т. Історія українського костюма [Текст] / Т. Ніколаєва. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.;
6. Кара-Васильєва Т. В. Українська сорочка. Хрестикова техніка. Лиштва. Вирізування. Виколювання. Коса гладь : альбом / Т. В. Кара-Васильєва. – К. : Томіріс, 1994. – 32 с.
7. Галян Г. Вишиті вироби в збірці Полтавського краєзнавчого музею // Полтавський краєзнавчий музей: Збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавства, охорони пам'яток. Випуск VII / Редкол. Волошин Ю.В., Киридон А.М., Мокляк В.О. та ін. – Полтава: Дивосвіт, 2012. – С. 518-529.
8. Кара - Васильєва Т. В. Полтавська народна вишивка. – К.: Наукова думка, 1983. – 134 с.
9. Бушак С. Традиційне вбрання українців [Текст] / С. Бушак // Народне мистецтво. – 2010. – № 3 - 4. – С.46 - 56.
10. Васіна З. Український літопис вбрання. Книга - альбом. – Т.1: 11000р. до н.е. – XVIII ст. [Текст] / З. Васіна. – К.: Мистецтво, 2003. – 214 с.
11. Васіна З. Український літопис вбрання. – Т.2: XVIII – поч. XX ст. [Текст] / З. Васіна – К.: Мистецтво, 2006. – 356 с.
12. Здоровега Н. Краса народного вбрання [Текст] / Н. Здоровега, К. Матейко // Народна творчість та етнографія. – 1970. – №1. – С. 17 -21.
13. Каломницька В. І. А на сорочці розцвітають маки [Текст] / В. І. Каломницька // Дивокрай. – 1998. – № 5. – С. 17 -19.
14. Косміна О. Українське народне вбрання / О. Косміна. – К. : Знання, 2006. – С. 116 – 120.
15. Матейко К. Український народний одяг: Етнографічний словник / К. Матейко. – К.: Знання, 1996. – 236 с.
16. Українська народна вишивка у творах полтавських майстринь / В. П.Титаренко. – Полтава: Інарт, 2008. – 212 с.

ПОЛІТИКА ЧЕРВОНОГО ТЕРОРУ В ОДЕСІ У 1919 РОЦІ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

О. Г. ШИШКО,

к.і.н., доцент,

Одеська національна академія харчових технологій

(Україна)

На початку липня 1919 року, після взяття Харкова військами Добровольчої армії, Одеська рада робітничих, селянських та червоноармійських депутатів офіційно оголосила про проведення у місті політики червоного терору. До цього часу постанови про страту виносила Одеська надзвичайна комісія щодо боротьби з контрреволюцією, спекуляцією та злочинами за посадою, згодом Одеська губернська надзвичайна комісія, висуваючи переважно стандартні звинувачення у причетності до монархічних та контрреволюційних організацій. Протягом квітня-травня 1919 року газета «Известия Одесского Совета Рабочих Депутатов», а з червня «Известия Одесского Совета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов» чотири рази публікувала списки розстріляних, які разом нараховували 70 осіб.

5 липня «Известия» надрукували список з 12 осіб, де навпроти прізвищ професора Левашова та колишнього військового міністра гетьманського уряду Рогози містився припис – на основі червоного терору. До речі, це був перший випадок, коли не було вказано ім'я та по батькові цих осіб. До цього часу імена і часто по батькові навіть обвинувачених у кримінальних злочинах наводились повністю. Серед інших жертв цього списку п'ять осіб обвинувачувались у бандитизмі й вбивстві, інші особи за участь у румунській охоронці й видачу румунських революціонерів; за видачу австро-німецькій владі робітників, які були запідозрені ними у більшовизмі та розстріляні цією владою; за провокацію й дискредитацію радянської влади, причому це стосувалося колишнього співробітника одеської губернської надзвичайної комісії [1].

Про арешт професора С. В. Левашова, який відбувся 23 червня, газета «Известия» повідомила 25 червня, присвятивши цій події окрему публікацію. У цій публікації, зокрема, повідомлялось, що Левашов був відомий всій Росії своєю чорносотенною діяльністю, яка проявлялася в тому, що він, після придушення революції 1905 року, оточив себе зграєю монархістів, розпочав переслідувати ліберальну професуру. С. В. Левашов також обвинувачувався у переслідуванні колишнього ректора Новоросійського університету І. М. Занчевського та проректора Васьковського за їх сприяння залученню студентів до політичної боротьби [2].

Наступною жертвою червоного терору став барон Штейнгель Борис Федорович. Про його страту газета повідомляла 10 липня [3], він був десятим у черговому списку. Неповні відомості з цього списку були оприлюднені виданням «Красный террор в годы гражданской войны» [4, с. 284]. Як і у випадку з С. В. Левашовим напередодні «Известия» помістили окрему

публікацію, у якій детально було описано хід розслідування «справи барона Штейнгеля». Публікація повідомляла, що барона було заарештовано відразу після відновлення в Одесі радянської влади, що слідством було встановлено активну участь Б. Ф. Штейнгеля у переговорах між Директорією УНР та французьким командуванням в Одесі. «У своєму заключному слові слідчий ОНК вказав, що Штейнгель являє собою досить значиму фігуру у самостійницькому русі, який вилився у петлюрівщину, що в основі його переговорів були найрішучіші наміри стосовно більшовицького руху», – таким був вердикт слідства [5].

Збірник «Красный террор глазами очевидцев» передрукував спогади К. Алініна (вірогідно псевдонім) за назвою ««ЧЕКА». Личные воспоминания об Одесской чрезвычайке. С портретами жертв ЧК», які було надруковано в Одесі у 1919 році. Сторінки цього збірника доносять до читача сцени з останніх днів життя чи скоріше існування в'язнів камер одеської «ЧК». Один епізод цього збірника передає момент, коли барон Штейнгель усвідомив, що наближається остання мить у його житті. «Я підійшов до вікна. Барона Штейнгеля вивели на подвір'я. На одну мить барон зупинився й підняв очі догори. Наші погляди зустрілися. В його очах я побачив тривожне передчуття. Коли матрос, який його супроводжував, зупинився біля підвалу, барон відразу напружився. І раптом жахливе усвідомлення істини охопило його. Голова якось похилилася, він схопився однією рукою за волосся, іншою за груди й зник у дверях рокового підвалу. Оглушливо заторохтіла вантажівка, яка все ж таки не змогла приглушити сухий звук револьверного пострілу...» [6, с. 142].

У ніч на 13 липня знову відбувся масовий розстріл. На жаль, у сховищах наукової бібліотеки ім. Горького м. Одеси відсутні номери 85 та 86 газети «Известия» за 13 та 14 липня, тому у цьому випадку можна послуговуватися лише списком розстріляних з видання «Красный террор в годы гражданской войны», відомості з якого були неповними й неточними. Скажімо, прізвище генерала М. І. Ебелова мало написання Ебедов. Цей список нараховував 30 осіб, де переважно містилось формулювання «як контрреволюціонер і монархіст», а також «колишній пристав», «полковник», «поручик», «поміщик» тощо [4, с. 284-285].

У ніч на 16 липня згідно постанови Одеської губернської надзвичайної комісії було розстріляно чотирьох представників місцевої крупної буржуазії у відповідь на білий терор, який був оголошений «білогвардійськими бандами» у містах Харкові та Катеринославі. Наведену таблицю складено на основі газетної публікації:

1. Зусевич Яков Меєров.	Купець 1-ї гільдії, крупний капіталіст, власник 3-х будинків, спекулянт.
2. Шац Арон Янкелев- Йосип.	Купець 2-ї гільдії, крупний капіталіст, власник 2-х будинків, спекулянт.
3. Богорев Євза Літманович.	Купець 2-ї гільдії, крупний капіталіст, спекулянт.
4. Єлик Мойсей Давидович.	Крупний капіталіст, власник магазину із золотими речами, спекулянт.

На виконання положення «Про червоний терор щодо всіх ворогів радянської робітничо-селянської влади УСРР» у ніч на 17 липня було розстріляно 16 осіб, серед яких був Матвеев Хризант Михайлович, колишній міський голова м. Миколаєва, «як контрреволюціонер, монархіст та ворог влади трудящих та їх революції, який у чорні дні реакції Миколи-кровавого у 1905-1908 роках належав до тієї реакційної частини суспільства, на яку опиралась згряя царських реакційних міністрів-душителей руської революції 1905 року». Також у цю ніч було розстріляно 4-х осіб з формулюваннями «як бандит», «як аферист», «колишній капітан» [7].

До речі щодо білого терору. Ще 24 червня газета «Известия» одну біля одної помістила дві замітки під назвами «Червоний терор. Харків» та «Розправа денікінців над робітниками. Харків». Перша замітка повідомляла про те, що червоний терор втілюється в життя, відповідно за наказом «чрезвычайки» розстріляно багато контрреволюціонерів: колишніх генералів, поручиків, жандармів, розшукових агентів й чиновників з особливих доручень. Друга – наводила свідчення робітників, які втекли зі Слов'янська, про те, що денікінці після зайняття міста вчинили там кроваву розправу над сім'ями робітників й радянських службовців, які звідти втекли. Про результати цієї розправи повідомлялось те, що було повішено 73-річного артиста [8].

Наступний масовий розстріл, який відбувся у ніч на 27 липня, і де серед розстріляних було 9-ть матросів з чорноморського полку матроса Стародуба, а всього було розстріляно 31 особу, викликав у місті заворушення робітників заводу РТПіТ. На мітинг, який відбувся всупереч наказу виконкому й окрвоєнкому щодо заборони зборів та мітингів, зібралося понад 3 тис. робітників цього заводу. З вимогою розійтися на мітинг прибули представники виконкому Одеської ради робітничих депутатів, але їх було заарештовано, а одному з них навіть було нанесено побої. Коли стало зрозуміло, що ситуація виходить з-під контролю, для розгону мітингу було направлено війська. Як писав в «Известиях» член губпарткому А. Верхотурський хоч «мітинг розігнали, декого заарештували», але «контрреволюція торжествувала, авторитет влади значно було підірвано» [9].

Серед розстріляних 27 липня було двоє комуністів – Клейтман Лазар та Ленський (Абрамович) Ісаак, які були особливими уповноваженими з постачання 5-ї армії та обвинувачувалися у масовій крадіжці шкіри. Збірник «Красный террор глазами очевидцев» так подає справу Клейтмана: «Я пам'ятаю, що Клейтман, який сидів у нашій камері, говорив нам, що його розстріляють не тому, що він винуватий, а для високої мети червоного терору, щоби довести, що кровава його рука не шкодує навіть тих, хто з точки зору комуністів мають великі заслуги перед революцією. Клейтман був настільки популярним, що ніхто з матросів, цих професійних «мінчал», не погодився розстріляти його, тому що невинуватість його була очевидною. Хто зрештою виконав вирок над Клейтманом – залишилось невідомим» [6, с. 160-161].

Виступ робітників заводу РТПіТ, яких також підтримали робітники залізничних майстерень, не зупинив страти, розстріли продовжували відбуватися як мінімум два рази на тиждень майже до останнього дня

радянської влади у місті. Але після цих виступів робітників газета «Известия» списки розстріляних вже не публікувала. Натомість в газеті «Одесский коммунист» було опубліковано список з 131 особи, яких 10 та 11 серпня було звільнено з-під арешту. Звільнення відбулося згідно постанови колегії ОГНК, у якій вказувалося, що арештовані звільнялися за відсутності складу злочину, не доведення їх вини та «у зв'язку зі зверненням профспілок, робітників та селян» [10]. Газета «Известия» надрукувала список звільнених, у якому було 37 осіб. Також газета повідомляла про відпущених на поруки вже згаданого Верхотурського та члена губвиконкому Кельменсона есерів-центристів Кулябко-Корецького та Ріхтера з умовою що вони більше не будуть виступати проти радянської влади [11].

Після того як радянська влада залишила Одесу у місті відновився випуск багатьох газет, які почали регулярно друкувати інформацію про жертви червоного терору. Зокрема газета «Одесский листок» 15 серпня, вказуючи дату свого виходу за старим стилем, повідомляла що на 3-му християнському цвинтарі було піднято з могил сім трупів євреїв, після впізнання яких було з'ясовано що це М. Д. Єлик, І. Л. Моносзон, Я. М. Зусович, Камінер, Бурштейн, Мацер та Бочаров з Петрограду [12].

Про Камінера збірник «Красный террор глазами очевидцев» писав: «Страта Камінера справила особливо сильне враження. Відомий благодійник, який не знав межі своїй щедрості, був оплаканий десятками сімей, яким він допоміг, Камінер був позбавлений життя «як комерсант». Інших доказів навіть винахідливі на брехню кати не могли придумати проти цієї чесної людини» [6, с. 142].

15 серпня у день Успіння Пресвятої Богородиці у Кафедральному соборі відбувся молебень, який провів о. В. Флоровський. Перед початком молебня настоятель церкви кадетського корпусу протоієрей С. Петровський проголосив промову, у якій намалював похмуру картину всіх кровавих жахів 5-місячного владарювання комуністів, перед якими навіть кроваві події на крейсері «Алмаз» у 1918 році видавалися блідими. Після завершення молебню о. В. Флоровський ще раз згадав про тисячі невинуватих жертв, які були розстріляні за постановою карального органу радянської влади й прочитав молитву за них. Під час панахиди у храмі часто лунали істеричні ридання родичів загиблих [13].

18 серпня було опубліковано список жертв «ЧК», який нараховував 9 осіб. Серед них був Федоренко Павло Васильович, 18 років, син генерала Федоренка, якого було розстріляно у ніч на 13 липня. Видання «Красный террор глазами очевидцев» так передає історію останніх днів батька та сина. «Ввечері за генералом прийшли п'яні кати. Генерал Федоренко все зрозумів. Він зняв з грудей маленьку іконку й попросив офіцера Борхударьянца передати її синові й благословити від його імені» [6, с. 159]. Але і в сина доля виявилася ще більш трагічною. Це був непоодинокий випадок. Схожа доля випала на Панайоті Івана Дмитровича, віком 56 років, греко-підданого та його сина Дмитра, віком 24 роки, студента Новоросійського університету [14].

21 серпня прокурор окружного суду Б. П. Кондратьєв доручив судовому слідчому з особливо важливих справ негайно приступити до слідчих дій щодо

вбивств та розстрілів «ЧК», щоб зібрані матеріали передати до спеціальної судово-слідчої комісії, яку передбачалось створити найближчим часом. Першими кроками слідства став пошук поховань жертв червоного терору, одне з яких було знайдене у каменоломнях с. Крива Балка [15]. Ще раніше було проведено арешти чекістів та представників радянської влади, зокрема Северного, який був завідувачем секретно-оперативного відділу «ЧК»; Кельменсона, голови комісії з обкладання буржуазії контрибуцією; народного комісара освіти Є. Щепкіна та інших. Траплялися й випадки самосуду, зокрема у лікарні було застрелено чекіста Лісниченка [12].

С. П. Мельгунов у своїй праці «Красный террор в России» посилався на «не менш жахливу книгу» Авербуха (таке прізвище містилося у списках домовласників Одеси, які були обкладені контрибуцією) «Одесская Чревычайка», у якій автор навів дані про 2 200 жертв червоного терору в Одесі у 1919 році [16, с. 49]. Цю книжку Авербуха поки що не вдалося виявити у бібліотеках Одеси, тому матеріали періодичних видань того часу слугують важливим джерелом щодо встановлення імен людей, які стали жертвами червоного терору.

Література

1. Известия Одесского Совета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов. – 1919. – 5 июля.
2. Там само. – 25 июня.
3. Там само. – 10 июля.
4. Красный террор в годы гражданской войны: по материалам Особой следственной комиссии по расследованию злодеяний большевиков / Редактор-составитель Ю. Г. Фельштинский. – Лондон, 1992. – 432 с.
5. Известия Одесского Совета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских ... – 3 июля.
6. Красный террор глазами очевидцев / составл., предисл., комментарии С. В. Волкова. – М.: Айрис-пресс, 2013. – 448 с.
7. Известия Одесского Губернского Исполнительного Комитета Советов Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов и Одесского Совета Рабочих и Красноармейских Депутатов. – 1919. – 17 июля.
8. Известия Одесского Совета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов. – 1919. – 24 июня.
9. Известия Одесского Губернского Исполнительного Комитета... – 29 июля.
10. Одесский коммунист. – 1919. – 12 августа.
11. Известия Одесского Губернского Исполнительного Комитета... – 12 августа.
12. Одесский листок. – 1919. – 15 (28) августа.
13. Там само. – 16 (29) августа.
14. Там само. – 21 августа (3 сентября).
15. Там само. – 22 августа (4 сентября).
16. Мельгунов С. П. Красный террор в России. – М.: СП «РУИКО», «P.S.», 1990. – 208 с.

МІСІОНЕРСЬКА ПОДОРОЖ АПОСТОЛА АНДРІЯ ПЕРВОЗВАННОГО ТЕРЕНАМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

С. В. ШУМИЛО,

*директор Міжнародного інституту
афонської спадщини в Україні
(Україна)*

Постанова Православного Собору, що відбувався у Києві в 1621 році, в час боротьби православних українців з польською експансією, проголошує: «Святий Апостол Андрій Первозванний – перший архієпископ Константинопольський, Патріарх Вселенський і апостол Руський. На Київських горах стояли ноги його, і очі його Русь бачили, а уста благословляли, і насіння віри він у нас насадив... Воістину Русь нічим не менша серед інших східних народів, бо в ній проповідував Апостол» [14].

У цій постанові Київського Собору розкривається суть киеворуської духовно-релігійної концепції про месіанство та апостольство Києва як «другого Єрусалима» та духовного центру Східної Європи. Попри важкі лихоліття монголо-татарської навали, литовського та польського поневолення, ця віра в церковному та народному середовищі не згасла остаточно, але на світанку нового українського духовно-національного відродження в XVII ст. лягла в основу оновленої національно-визвольної ідеології [33].

Як відомо, сприйняття Києва як «другого Єрусалима» та «апостольської столиці» лежало в основі зафіксованої старокиївськими просвітителами православної ідеї киеворуського покликання (месіанізму) та православного киевоцентризму, де важливе значення надавалося освяченню географічного простору Київської Русі, саме як «землі обітованої» («Святої Русі», посвяченої Богові, а її столиці – як духовного центру новонавернених східнослов'янських племен [33]. Таким чином Київ та Русь в уявленні давньоруських подвижників і вірян набували сакрального загальнослов'янського, якщо не вселенського значення. Найкраще подібне уявлення знайшло своє відзеркалення в літописних творах та народно-билинному епосі [17].

Важливого значення в утвердженні уявлення про Київ як «священне місто» та «апостольську столицю» мало поширення на Русі церковно-літописного казання про благословення та посвячення Києва найближчим учнем і спадкоємцем св. Іоана Хрестителя, братом Апостола Петра і до того ж першим покликаним Христом до апостольського служіння святим Андрієм Первозваним [33].

«Бачите гори оці? На горах цих возсія благодать Божа, і постане град великий і багато церков Бог воздвигне тут» [20], – передає слова апостола

Андрія Первозванного «Повість времінних літ». За давньоруським літописом, первозваний апостол пророчо поблагословив майбутні Київ і київську землю і символічно встановив тут свій хрест, тим самим надавши сакралізації та посвятивши Христові майбутній центр Святої Русі. Відповідно до цього, наші пращури вірили, що істинне благовістя волею Духа Святого майже з перших днів зародження християнства почало поширюватися саме в землях майбутньої Київської Русі, що вважалося найвизначнішим вселенським моментом в історії Києво-Руської Церкви, свідченням її апостольського походження [33].

Як відзначає проф. В. Ричка, вже саме «провіщення апостола Андрія про Божу благодать, яка осяє київські гори, усвідомлювалось як милість і благовоління Бога, які Він дарує народу Русі. Освячені апостольською ходою «київські гори» стають невід'ємним політико-ідеологічним компонентом, витвореної старокиївськими книжниками формули «Київ – другий Єрусалим»» [22].

Сьогодні серед вчених немає одностайної думки щодо достовірності казання про перебування Апостола Андрія на Київських горах. Чимало дослідників вважають це більш пізньою вставкою, «міфом» киево-печерських книжників. Проте навіть найбільші скептики переважно не заперечують самої можливості місіонерської подорожі первозванного апостола теренами сучасної України, принаймні на її півдні.

З цього приводу М. Веретенников та І.С. Чичуров справедливо наголошують, що «грецька і особливо староруська традиції переказів про ап. Андрія вивчені досі недостатньо». Тому остаточне «прояснення конкретно-історичної основи оповідань про апостола» на цьому етапі є неможливими, тим паче безапеляційне їх заперечення [21].

Окрім давньоруського літопису, ми маємо чимало свідчень про місіонерську подорож Апостола Андрія Первозванного теренами сучасної України. Перш за все це давні апокрифічні грецькі та сирійські передання I–III ст. про його подорож узбережжям Понтійського (Чорного) моря до скитських народів, на які, напевно, і опирався давньоруський літописець. Вперше ці казання було зібрано до купи і видано на початку XIX ст. Фабріциусом, а дещо пізніше Тишендорфом та Липсиусом. Згодом їх було перекладено на слов'янську мову і детально досліджено акад. В. Василевським, М. Сперанським, С. Петровським, І. Малишевським та іншими [1; 4; 14; 16; 25]. На їхню думку, найдавніші редакції цих казань виникли в I–II ст., тобто по живих слідах. Так, редакції грецьких «Діянь апостолів Андрія і Матфія в країні антрофагів» і «Діяння апостолів Андрія і Петра у країні варварів» відносять до кінця I-го – початку II-го ст.; сирійська «Історія мучеників-апостолів Матфія і Андрія» датується близько III ст., а інші апокрифічні казання відносяться до IV – V віків. Аналізуючи ці джерела,

С. П. Петровський зазначає: «Апокрифічні казання про апостола Андрія та його соратників виявляються, таким чином, не просто літературними пам'ятниками, генетично між собою об'єднаними, але записами передань про апостольську місію, укладеними і збереженими спершу там, де апостоли проповідували, – записами, які цінні тому, що основу їх складають або дійсні, або близькі до дійсності факти» [18].

Іншу групу джерел з цього питання складають церковно-канонічні передання кінця II – початку III та пізніших століть таких богословів та отців Церкви, як св. Іполіт Портуенський (бл. 222 р.), Ориген (200 – 258 рр.), Євсевій, Руфін та Євхерій Ліонський (+449 р.), а також більш пізніші життя св. Апостола Андрія. Паралельно з розлогими казаннями про місіонерські мандрівки апостола Андрія, цього часу маємо повідомлення у вигляді списків чи каталогів, укладених Іполитом Римським (III в.), св. Дорофеєм Тирським (307 – 322 рр.), Софронієм (+ 390 р.), другом бл. Єроніма (+475), Єпифанієм Кипрським (+403), Ісидором Іспалійським (570–636 рр.) та іншими.

Серед значно пізніших джерел маємо цінні свідчення єрусалимського ченця Єпифанія. Цей вчений муж жив наприкінці VIII – початку IX ст., коли найсуперечливішим питанням сучасності була справа вшанування ікон, хреста та інших священних зображень. Під впливом цього церковного інтересу Єпифаній разом з іншими дослідниками здійснив свого роду науково-археологічну подорож до країн Північної Припонтиди (Причорномор'я) з метою вивчення місцевих пам'яток та передань стосовно зовнішнього боговшанування в часи апостолів. У зв'язку із цим у своєму оповіданні про Апостола Андрія він зібрав усі місцеві передання про його перебування тут, детально описав усі священні зображення, жертovníки, храми і хрести, що беруть свій початок, за свідченнями місцевих мешканців, від часів проповіді у них вищезгаданого першого учня Христового. Тут, до речі, неодноразово згадується і про «залізний посох із зображенням животворчого хреста, на який апостол завжди опирався». Згідно свідчень Єпифанія, Апостол Андрій всюди, де б він не проповідував, чи то на Кавказі, чи то в Криму та Скитії, встановлював хреста в ознаку присвячення тих земель і народів Христові [9].

Значно конкретніші свідчення про подорож первозванного апостола саме у майбутні києворуські землі ми знаходимо у Микити Пафлагонського (кін. IX – поч. X ст.). У похвальному слові на честь Апостола Андрія він каже: «Отримавши в наділ Північ, ти обійшов Іверів і Сарматів, Таврів і Скитів, усяку країну і місто, що лежать на півночі Евксинського Понту і що розташовані на його півдні», і таким чином «обійняв благовістям усі країни Півночі і усю прибережну область Понту» [9]. Цей момент також частково знаходить своє відображення і в давньому переданні норманської півночі: існує давньоісландська сага

про Апостола Андрія, а також стародавні казання, де святий Андрій виступає як покровитель Шотландії. Крім того, традиція особливого вшанування Андрія Первозванного була поширеною також на півночі Німеччини (Вюрцбург, Бремен), у Скандинавії, Ірландії та Англії.

Що ж стосується подорожі Андрія Первозванного землями Київської Русі, то цей момент відображається і в листі до Великого князя Київського Всеволода Ярославича, написаному від імені візантійського імператора Михаїла Дуки (1072 – 1077 рр.) його секретарем, видатним вченим істориком того часу Михаїлом Пселлом. Як він наголошував: «Духовні книги та достовірні історії вчать мене, що наші обидві держави мають одне джерело та корінь і що /.../ ті ж самі самовидці божественного таїнства і його віщуни проголосили у них слово Євангелії». За текстом цього листа автор має на увазі Апостола Андрія, в зв'язку із чим, на думку проф. Погодіна, він вже знав про значне поширення та популярність даного казання в Києві [19].

Певною мірою підтверджує факт апостольської проповіді серед слов'ян і римський папа Іоан Х (914-929), який у своєму зверненні до князів Томислава та Михаїла писав: «Хто, дійсно, може сумніватись у тому, що слов'янські держави перебувають в числі першопочатків Апостолів і Вселенської Церкви, прийнявши іще в колисці, немов їжу, проповідь Апостольської Церкви з молоком віри?» [24; 30].

Отже, як бачимо, акцент на цій події у «Повісті времінних літ» не такий вже й випадковий. Вірогідно, києво-печерські книжники, при внесенні згаданої легенди до літописного зводу, послугувалися не лише усними переданнями, які побутували в київському церковному середовищі, але й вищезгаданими писемними джерелами. І опираючись на них, попри усі розбіжності цього передання, вони і справді могли обгрунтовано вважати Києво-Руську Церкву духовною спадкоємицею святого Апостола Андрія Первозванного, адже він, ідучи в напрямку північних країн, мав у своєму серці всі народи цього регіону.

Як відомо, апостоли, ідучи на проповідь в призначеному кожному напрямку (Діян. I, 17-26; Рим. 15, 19), з різних причин часто не доходили до обраних ними земель, однак, згідно із церковним тлумаченням, вони все одно були післані Духом Святим саме в тому напрямку, саме в ті країни, а отже принципово і духовно (а в особі своїх продовжувачів та наступників і конкретно) ставали Апостолами саме тих земель і проживаючих на них народів, їх небесними покровителями і патронами. Апостол же Андрій, як це засвідчують згадані джерела, пішов в країни Півночі через Ліван – Антиливан, Закавказзя, Чорномор'я і Скитію [9]. Відповідно ж до давньоруської історіософської думки, введений Духом Святим, він міг побувати і на Київських горах, поблагословити та освятити їх, а потім піти далі. І тут вже не є принциповим, чи він по тому рушив на пів-

ніч, чи повернувся назад, продовживши свою проповідь серед скитсько-слов'янських народів, що проживали на півдні сучасної України.

Для середньовічної віруючої людини значно важливішим було те, що апостоли у своїх мандрівках і вчинках керувалися не власною волею, але волею Духа Святого, від якого отримували натхнення, вказівки і пророчий дар передбачення майбутнього. На їхнє переконання, в основі обраних апостолами напрямків місіонерських подорожей лежало не стільки їх політично-торгівельне значення та географічна прилеглість до кордонів «всесвітньої» Римської імперії, хоча це також відіграло важливу роль, але перш за все їх майбутнє сакральне, містичне значення. Саме з цієї причини, як вірили давні кияни, Апостол Андрій обрав нашу землю полем своєї пастирської місії. Проте, з такої точки зору, перестає вже бути принциповим сам факт, чи був насправді первозваний апостол у Києві. Навіть якщо він і не дійшов безпосередньо до Київських гір, все одно, маючи пророчий дар від Духа Святого, він міг передбачити розквіт християнства саме в тому краї, де згодом постав «Єрусалим Святої Русі», «матір городів руських» – Київ, і так би мовити, заочно поблагословити і освятити те місце. В усякому випадку, в уяві давньоруських книжників цей аспект не викликав жодних сумнівів.

І все ж, чи міг перебувати Апостол Андрій на місці сучасного Києва? На думку проф. Є. Голубинського, факт подорожі святого Андрія землями майбутньої Київської Русі сумнівний лише тому, що «в часи апостолів країна наша являла з себе розташовану за межами відомого світу невідому та переповнену всіляких жахів пустелю» [6]. Однак сучасні археологічні дослідження доводять зовсім протилежне. Таким чином певним підтвердженням місійної подорожі Апостола до Київських гір може слугувати і той факт, що ця місцевість була безперервно залюдненою ще від часів палеоліту, а вже з IV по III тисячоліття до Р.Х. тут розквітла одна з найдавніших в Європі хліборобська цивілізація так званої «трипільської» культури. Окрім того, велич і багатства скитського царства, що існувало в часи Апостолів на теренах сучасної України, розгалужена мережа торговельних шляхів здавна привертала до себе посилену увагу не лише мандрівників, купців та військових, а й істориків, філософів та проповідників. Так знаємо, що «отець історії» Геродот, який четверту книгу своєї видатної праці присвятив виключно Скитії, не обмежувався відвідуванням лише грецьких колоній у Північній Припонтиді (Причорномор'ї), але безпосередньо об'їздив значну частину Скитії приблизно до сучасного Києва [7].

Відомо, що античні міста Північної Припонтиди (Причорномор'я) належали не лише до грецько-римського світу, а й до іншого – степового, на землях якого вони були засновані. Зрозуміло, що вони не могли, перебуваючи на цій території, жити самотійним, ізольованим життям незалежно від життя насе-

лення степів. Одним з найвизначніших наслідків цього було те, що майже вся Східна Європа від північного берегу Понтійського (Чорного) моря далеко на Північ ставала невід’ємною частиною античного світу [1]. Ці землі ніколи формально не входили до складу жодного з грецьких міст-держав (полісів), ані пізніше до складу Римської імперії. Але вони почали посилено освоюватись грецькими купцями та мандрівниками. Опанування йшло поступово – спочатку по великих річках: Дністру, Південному Бугу, Дніпру, Дону, Волзі, – по їх притоках і т. д. [1]. На підтвердження цього слугують, до речі, відомі нам карти III–II ст. до Р. Х., на які нанесено існуючі в Східній Європі гори, водоймища та річки [11; 23].

Таким чином, описана у «Повісті времінних літ» колова подорож апостола Андрія виглядає саме як «довколаєвропейська мандрівка» [27] відомими вже на той час торговельними водними магістралями, так би мовити подорож навколо меж римського світу, з метою знайомства та проповіді серед місцевих племен.

Загальновідомо, що в часи подорожування теренами сучасної України Апостола Андрія усі місцеві народи, що їх населяли, в грецьких та римських джерелах було прийнято називати загальною назвою «скити». Причому, навіть в XIII – XIV ст. народ Київської Русі греки продовжували називати «скитами», ставлячи в Скитії і самий Київ та називаючи його інколи скитською столицею [3].

Якщо детально розглядати перебіги процесів етнокультурного та історичного розвитку кінця минулої ери – початку нашої на теренах нинішньої України, то стає зрозумілим, що свідчення про місійну подорож ап. Андрія Первозванного в цих землях мають підстави для визнання як правдиві. Подорожуючи до скитських народів, серед яких на той час вже в багатьох місцевостях переважали слов’яни, він не міг залишити поза своєю пастирською увагою і близькі до них за своєю культурою й територією давньослов’янські поселення в Середньому та Верхньому Подніпров’ї. А те, що в грецьких джерелах згадується лише проповідь серед скитських народів, то, як вже згадувалось вище, пояснюється тим, що розрізняти «скитів» і «слов’ян» східні письменники поодинокі почали значно пізніше, вже після укладення Птоломеем Олександрійським (89–167 рр.) нової «Географії», в якій останній міг опиратися на дослідження та свідчення про подорожі й Андрія Первозванного чи його учнів. Що ж стосується заперечень стосовно можливості в ті часи подорожувати по Дніпру на Північ, то саме в ті часи вже існував торговельний шлях від Азовського та Чорного морів до Скитського (Балтійського). Це яскраво доводять О.Головко та В.Кропоткін, зокрема в праці «Економічні зв’язки Римської імперії зі Східною Європою в першій половині I-го тисячоліття н. е.» [5; 10]. Отже, і з цього боку

повне заперечення місійної подорожі ап. Андрія в землях сучасної України не мають під собою достатнього ґрунту. Хоча, у деяких моментах, такі заперечення мають певний сенс. Так, скажімо, описані в казанні «дивовижні» новгородські лазні дійсно слід визнати допискою літописця XI століття. На переконання проф. І.Огієнка, «ця друга частина (літописного оповідання. – авт.), дуже мало в'яжеться з першою і своїм характером є просто насмішка над новгородцями» [15].

Останнім часом з'явилися й інші версії можливого напрямку подорожі первозванного апостола. Так, під згаданим в казанні слов'янським Новгородом деякі дослідники розуміють давньоскитське місто в Криму – Неаполь Скитський, який за часів Андрія Первозванного був досить потужним культурно-політичним центром і по-слов'янськи називався Новгородом, через що наш літописець помилково і міг приписати його Новгородові на Ільмені. Відомо, що ще в часи Мітридата (I ст. до Р. Х.) цим містом правив скитський цар Скилур, ім'я якого деякі дослідники перекладають як Словен (по-слов'янськи) або Скловен (по-грецьки). Про цього Словена повідомляється в Мазуринському літописі (список XVII в.), а також новгородському – єпископа Іоакима: «Словен з братом Скитом, маючи війн багато на сході ідоша на захід, багато земель при Чорному морі і на Дунаї собі підкориша... І від старшого брата прозвашася слов'яни» [28].

Певним натяком щодо такого напрямку подорожі апостола може слугувати і давньоруський рукопис, мабуть XVI ст., де вміщено дещо інший переказ, подібний до того, що його записано в «Повісті времінних літ». Оповідается там, що коли апостол Андрій проповідував слово Боже в Криму і Причорномор'ї, йому з'явився янгол і сказав: «Андрію, йди в Скито-Руську землю, там тобі належить людей вчити». І св. Андрій, почувши голос посланця Господнього і підкоряючись йому, залишив Понтію та подався на північ, в «землю Скито-Руську». Тут, як оповідає переказ, він проповідував Христа голосно, по селах і містах, і багато людей навчив вірити во Христа. А звідсіля вже міг податись не тільки на північ, до майбутнього Новгорода на Ільмені, а й на захід та південь, аж до Греції... [29]. Схоже твердження ми зустрічаємо і в більш давніших грецьких джерелах, зокрема у Микити Пафлагонського.

Хоча, під Новгородом апостола Андрія могло матись на увазі й інше словенське місто. Принаймні, ми маємо кілька свідчень про таке ж місто на теренах Моравії, з якою місцеве передання також пов'язує місійну подорож Апостола. Як свідчить готський історик Йордан: «Словени живуть від міста Новієтуна і озера, що зветься Морвсіяньським, аж до Дністра й на півночі до Вісли» [8]. Отже виходить, що інший давній словенський центр – місто Новієтун (слов'янською «Новгород») – розташоване неподалік якогось озера та болот

Морвсіянських. Окремі дослідники припускаються, що те озеро з болотяними берегами – Нойзидлер. Нині воно розташоване неподалік від Братислави – столиці Словаччини, де й донині живуть словаки – нащадки моравсько-новгородських словенів. Є поруч і гідронім, що має корінь «мор» – це ріка Морав (звідси й Морвсіянське озеро-болото). Йордан не каже, що Новгород розташовано безпосередньо на цьому Морвсіянському озері, що й проблематично через болотяні береги. Можна припустити, що місцезнаходження давнього Новгорода-Новістуну було десь неподалік від сучасної столиці Словаччини – міста на берегах Дунаю – Братислави або якогось іншого західнослов'янського міста, що межувало з кордонами Римської імперії. Не випадково і в Моравії, і в Австрії та Румунії також існувала традиція особливого пошанування апостола Андрія.

Відомо, що в 60-ті рр. н.е. вже функціонували водні торговельні шляхи Дніпром, Дністром і Доном аж до річок Дунай, Західний Буг, Вісла, Одра та Ельба, а там вже знаходились території Римської імперії, або просто «Риму», як тоді зазвичай було прийнято називати «всесвітню» імперію, куди, як зазначено в переказі, і рушив далі Апостол Андрій.

Що ж стосується дніпровських порогів, які, на думку деяких дослідників, мали б зробити подорож Дніпром неможливою, то це також не може бути достатнім аргументом, адже в цьому часі вже досить широко використовувався торговельний шлях Дніпром з Чорного в Балтійське море, в зв'язку із чим останнє навіть називалось Скитським. Хоча, дніпровський торговельний шлях на землях Скитії був не єдиним, у зв'язку із чим останнім часом з'явилися й інші версії шляхів подорожі Апостола нашим краєм.

І. Шевців свого часу зробив спробу по-новому реконструювати поле місійної подорожі Андрія Первозванного землями наших пращурів. «У великій правдоподібності, – пише він, – апостол прийшов з Синопу до Херсонесу в Криму, а звідти до Фанагорії (пізнішої Тмутаракані), потім Азовським морем до м. Танаїс, а далі до м. Новаріс, на ріці Дон. Там бо всюди знайдено християнські пам'ятки... Не є виключеним, що св. ап. Андрій зі своїми учнями поїхав гори Дніпром, у глибину Скитії-Русі, що він справді був на Київських горах і благословив їх, як це ми знаємо з Повісті Минулих літ» [31].

Як вже зазначалось вище, торговельні шляхи не тільки Дніпром, а й Дністром і «Великим Доном» здавна функціонували аж до р. Дунай, Вісла, Одра та Ельба, якими досягались землі Римської імперії. На підтвердження можливості саме такого шляху місії апостола автор «історії давньої Церкви» В. Болотов, поміж іншим, зазначає, що «шлях апостолів був шляхом торговельних зносин, який простягався з одного боку до Китаю і Цейлону, а з іншого – до островів Британії та напівдиких країн Африки» [2]. Тож, за однією з версій, і подорож

первозванного апостола могла виглядати приблизно так: з Криму до м. Танаїс (над Азовським морем, у притоки р. Дон) та Новаріс (на р. Дон), потім по р. Донець вгору, потім волоком невелику відстань до притоки Ворскли – р. Мерло, звідти до р. Ворскол – вниз по р. Ворскол до Дніпра, звідки вгору до Київських гір – від Києва вгору по Дніпру до р. Прип'ять, а там волоком не так далеко р. Західний Буг, якою можна було дістатися як водних магістралей Вісла – Одра – Ельба, так і Вісла – Ваг – Дунай, або Дністер – Прут – Дунай, що однаково вели до кордонів Римської імперії. На таку версію може частково вказувати існування вже згадуваної традиції особливого пошанування апостола Андрія також в Іллірику, Моравії, Румунії та Австрії.

Проте, все це лише припущення. З давньоруського ж літопису ми маємо твердження про подорож Апостола Дніпром до Київських гір і далі до майбутнього Новгороду на Ільмені, міста – яке, поруч із Києвом, уславилось на Русі своїми видатними святими і величними святинями.

Як вже було наголошено вище, за давньоруським літописним переказом апостол Андрій здійснив саме довколаєвропейську мандрівку, відомими вже на той час торгівельними водними магістралями, тобто подорож навколо меж римського світу. Таким чином і подорож апостола не тільки до Києва, але й далі на північ довколаєвропейським шляхом «изъ варягъ въ греки и изъ грекъ по Днепру» цілком може бути правдоподібною. Як вже зазначалось, тут певним підтвердженням може слугувати й поширеність культу апостола Андрія в країнах півночі – у Скандинавії, на півночі Німеччини (Вюрцбург, Бремен), Шотландії, Ірландії та Англії.

Повертаючись до питання місіонерської подорожі апостола півднем сучасної України, варто також звернути увагу на досить цікаві висновки історика давньої Церкви В. Болотова. Усі апостольські місії він поділяє на кілька груп. Одна з найбільших таких груп, на його думку, – понтійська, і головним регіоном її проповідницької діяльності було Боспорське царство, де існувала досить розгалужена мережа єврейських колоній. До цієї групи він відносить апостолів Петра, Андрія, Варфоломія і Матфія. До їх сфери діяльності входила і північна Скитія, яку, за словами Микити Пафлагонського, одержав «в уділ» святий Андрій Первозванний. Відомо також, що походження Боспорської (або Пантікапейської, нині м. Керч) єпархії, що до Халкідонського Собору користувалась статусом автокефальної, місцеве передання виводить від самого Апостола Андрія. Про його місію у цьому місті яскраво свідчать майже всі давні джерела. На той же час припадають і свідчення про прийняття в 52 році боспорським царем Полемоном нової віри, чи то юдейської, чи то християнської. Джерела цього не зазначають, бо на той час для більшості населення Римської імперії обидві релі-

гії вважались одним і тим самим. Отже і цей факт можна вважати одним із підтверджень апостольської місії в наших землях.

Цінними доказами правдивості передання про подорож святого Андрія землями сучасної України та навернення деяких з представників її населення до християнства слугують певні відомості про його послідовників. Так, скажімо, в житіях св. Климента, третього єпископа Римського, якого в 98 році по Р. Х. було заслано до Криму, оповідається, що по прибутті до Херсонесу він виявив тут близько двох тисяч християн [3; 12; 32]. На переконання С. Беляєва, «зрозуміло, що громада ця могла бути заснована виключно апостолами» [1].

Ще цікавішими є повідомлення з менологіїв імператора Василя II та митрополита Константина Мокийського (IX в.) про трьох мучеників – Енена, Нірина та Піна: «Ці святі були із Скитії, з північної країни, учні святого апостола Андрія. Вони вчили про ім'я Христове, і багатьох з варварів навернули до правої віри, і хрестили їх. За те були схоплені за наказом князя варварів і піддані численним тортурам аби зреклись Христа та принесли жертву ідолам, але не скорились. Була люта зима, і всі ріки до того померзли, що по льоду ходили не лише люди, а й коні та воли. Князь звелів поставити на лід великі дерева, начебто з самим корінням, і до них прив'язати святих. Коли сколихнулась вода, пробиваючись крізь лід, по-троху дійшла до шиї святих, вони від лютого холоду віддали святі душі свої Господеві» [3; 13; 26].

Як зазначає історик Церкви митр. Макарій (Булгаков), «ця люта зима, цей сильний мороз, що до такої міри сковував усі річки, невільно змушує припускати, що дії відбувались скоріше десь у нас, можливо, у гір київських, ніж за Дунаєм у гір Балканських». Тому то, на думку митр. Макарія, автор і акцентує увагу на Скитії як «північній країні», протиставляючи її таким чином південній Скитії [3]. Такої ж думки дотримувався і проф. І. Огієнко [15].

Цікаво, що відомості про місійну подорож Апостола Андрія наполегливо зберігають не лише грецькі, кавказькі та руські перекази, а й перекази мораво-словацькі, польські, румунські, македонські і навіть норманські та шотландські. Дивовижним є тривка вікова традиція таких переказів, що, незважаючи ані на час, ані на потрясіння, лиха, війни чи інші історичні негаразди, свято зберігалися в народній пам'яті. Проте легенди не постають з нічого. Вони мають свою природу, свої підстави, якщо інколи і не матеріальні, то завжди духовні, сакральні...

«Як би там не було, – наголошує Макарій (Булгаков), – тільки передання про благовістя святого апостола Андрія навіть у внутрішніх областях нашої Батьківщини не має в собі нічого неймовірного, і немає жодних підстав відкидати його беззастережно чи приймати за одну лише ідею» [3]. «Для визнання Церкви нашої Церквою Первозванною, – пише проф. І. Огієнко, – досить і того, що

апостол Андрій дійсно був на нашій землі, дійсно навчав в землях Русі Слова Божого... Вже від часу апостола Андрія християнство ніколи й не переводилося в нас, але постійно мало більше чи менше число своїх прихильників... Таким чином, Церква наша веде свій початок від самого Апостола й правдиво зветься Церквою Первозванною» [15].

Таким чином, той факт, що Апостол Андрій проповідував на теренах майбутньої Русі-України (навіть якщо лише на її півдні) і своїм благовістям освятив цю землю, не викликає сумнівів. Відтак справедливо вважати, що і християнство у скито-руських (читай українських) землях та первісна Апостольська Церква засновані були старшим братом Апостола Петра і найпершим за часом Апостолом Христовим. А, отже, як вважали давньоруські книжники, з цього виходить, що і населення наших земель Волею Всевишнього з вуст Його посланця одним з перших серед народів Європи одержало Істинне Откровення, Програму, що визначила поступ усієї європейської цивілізації.

Як пише вже згадуваний Микита Пафлогонянин про значимість святого Андрія в апостольській ієрархії: «Первозванний і первісний з апостолів, по достоїнству безпосередньо слідує за братом, а за покликанням навіть старший, ніж він, по вірі у Спасителя і по вченню ізначальний не лише для Петра, але й для усіх учнів» [9]. Цей момент набирає особливої актуальності і значення, якщо ми пригадаємо, що місійна подорож апостола Андрія до Скитії та поставлення тут перших єпископів, зокрема в Херсонесі і Боспорі [2; 3], відбулися задовго до заснування ним Константинопольської Церкви і поставлення першого (також, до речі, «апокрифичного») її єпископа Стахія. А це, в релігійно-канонічній свідомості києворуських книжників, вже дещо інакше розкривало право на духовно-правовий спадок в Київській Русі, ґрунтуючись на якому вона мала підстави претендувати не лише на рівноправність, а й право вважатись істинною *Sedes Apostolica*, претендувати на вселенську значимість поруч із такими стародавніми християнськими центрами, як Єрусалим, Рим та Константинополь.

Література

1. Термін «Свята Русь» виник ще за часів Київської Русі. Найбільше він стрічається в народно-билинному епосі та літописах. Разом із тезою «Київ – другий Єрусалим», він ніс у собі ідею сакралізації географічного простору Київської держави, уподібнення її до образу «землі обітваної», «нового Ізраїлю», ідеальної «небесної батьківщини». За визначенням православних богословів, ця назва була засвоєна на Русі не тому, що люди стали святими, але тому, що народ полинув до святості. Поява такої назви пов'язується із прагненням новонавернених руських християн «поєднатись з Отцем Небесним та одержати в Ньому спасіння вічне», зокрема й через освячення власної землі. Як наголошує з цього приводу прот. Лев Лебедев: «Височінь духовного життя Русі відзначилася у тому, що Русь прагнула облаштувати свою землю во образ горишнього світу, Царства Небесного. Тому вона й прозивалася Святою Руссю»
2. *Беляев С. А. История христианства на Руси до князя Владимира и современная историческая наука // Булгаков М. История Русской Церкви. – М., 1994. – Т. 1. – С. 33-54.*

3. Болотов В. В. *Лекции по истории древней Церкви.* – СПб., 1910. – Т. 2. – С. 241-246.
4. Булгаков М., митр. *История Русской Церкви.* – М., 1994. – Т. 1. – С. 91-97, 103, 109-110, 200.
5. Васильевский В. Г. *Русско-византийские отрывки. Хождение апостола Андрея в стране Мирмидонян.* //Труды. – СПб., 1909. – Т. 2.
6. Головка О. Е. *Слов'яни Північного Причорномор'я доби Київської Русі.* //Укр. істор. журнал., 1991. – ч. 11. – С. 29.
7. Голубинский Е. Е. *История Русской Церкви.* – М., 1901. – Т. 1. – С. 29.
8. Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишкова И. А. *Народы нашей страны в «Истории» Геродота: Тексты, переводы, комментарии.* – М., 1982.
9. Иордан. *О происхождении и деяниях гетов.* – М.: Изд-во восточной литературы, 1960. – С. 35.
10. Карташов А. В. *Очерки по истории Русской церкви.* – М.: Терра, 1993. – Т. 1. – С. 43-45, 51.
11. Кропоткин В. В. *Клады римских монет на территории СССР.* //Археология СССР. Свод археолог. источников. Вып. Д 4-4. – М., 1961. – С. 22-34.
12. Кулаковский Ю. А. *Карта Европейской Сарматии по Птоломею.* – К., 1899.
13. Лавров П. А. *Жития херсонских святых в греко-славянской письменности.* //Памятники христианского Херсонеса. – М., 1911. – С. 1-126.
14. Ламанский В. *О некоторых славянских рукописях в Белграде, Загребе и Вене, с филологическими и историческими примечаниями.* //Зап. Имп. АН, 1864. – Т. 5. – С. 108-111.
15. Мальшевский И. *Сказание о посещении Русской страны апостолом Андреем.* //Владимирский сборник в память 900-летия крещения России. – К., 1888. – С. 1-51.
16. Огієнко І. *Українська Церква.* – К.: Україна, 1993. – С. 10, 14, 16, 18.
17. Петровский С. П. *Сказание об апостольской проповеди по северо-восточному Черноморскому побережью.* // Зап. Имп. Общества истории и древностей. – 1897. – Т. 20. – С. 29-148; 1898. – Т. 21. – С. 1-148.
18. *Песни, собранные П. Н. Рыбниковым.* – М., 1910. – Т. II, изд. 2-е. – С. 24-31.
19. Петровский С. П. *Сказание об апостольской проповеди по северо-восточному Черноморскому побережью* // Зап. Имп. Одес. Общества истории и древностей. – 1897. – Т. 20, ч. 1. – С. 82, 147.
20. Погудин А. Л. *Повесть о хождении ап. Андрея в Русь.* //Byzantino - Slavica. – Prag, 1938. – Т. VII.
21. *Повесть временных лет.* – СПб: Наука, 2007. – С. 9.
22. *Православная энциклопедия. Русская Православная Церковь.* М., 2000. С. 32–35.
23. Ричка В. «Київ – другий Єрусалим» (з історії політичної думки та ідеології середньовічної Русі). – К.: Інститут історії України НАНУ, 2005. – С. 12.
24. Ростовцев М. И. *Скифия и Боспор: Критическое обозрение памятников литературных и археологических.* – Л., 1925.
25. Савельев-Ростиславич Н. В. *Материалы для славянских древностей.* //Маяк, 1843. – Т. 12. – Кн. 23. – Гл. 3. – С. 11.
26. Сперанский М. Н. *Апокрифические деяния апостола Андрея в славянорусских списках.* //Древности: Труды Имп. Моск. археолог. общества. – М., 1894. Т. 15. – С. 35-75.
27. Срезневский И. И. *Сведения о малоизвестных и неизвестных памятниках.* //Зап. Имп. АН, 1864. – Т. 6. – Кн. 2. – С. 102-107.
28. Сирцова О.М. *Апокриф про апостола Андрія та історіософська концепція доколаєвропейського шляху «изъ варягъ въ греки и изъ грекъ по Днепру».* Матеріали всеукраїнської наукової богословсько-історичної конференції, присвяченої 1150-літтю утворення Київської митрополії та Хрещення Русі за часів князя Аскольда //Труди Київської духовної академії: богословсько-історичний збірник. – Ч. 9, 2012. – С. 78-81.
29. Татищев В.Н. *История Российская.* М., 1994. Т. 1. с. 108.
30. Федорів Ю. *Історія Церкви в Україні.* – Торонто, Канада, 1990. – С. 15.
31. Шафарик П. И. *Славянские древности.* – М., 1837. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 112.
32. Швеців І. *Християнство на Русі-Україні від празника Зіслання Святого Духа до Володимира Великого: 33 – 988.* //Швеців І. Збірник. – Сідней, 1996. – С. 118-119.
33. Шестаков С. П. *К истории текстов жития св. Климента, папы Римского, пострадавшего в Херсонесе.* //Византийский временник. – СПб., 1909. – Т. 14. – Отд. 1. – С. 215-236.
34. Шумило С.В. *Уявлення про Київ як «другий Єрусалим» в церковно-суспільній думці Русі-України* //Із Києва по всій Русі. Збірник матеріалів наукової богословсько-історичної конференції, присвяченої 1025-літтю Хрещення Київської Русі-України. – К., 2013. – С. 196-199.

КРИЛА ПІВДЕННОГО НЕБА (ДО ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ АВІАЦІЇ В ПІВДЕННИХ РАЙОНАХ УКРАЇНИ)

О. А. ЮРЧЕНКО,

к.і.н., доцент,

Т. Є. КУРЧЕНКО,

к.і.н., доцент,

*Національний авіаційний університет
(Україна)*

Світова авіаера почалася з польоту американських братів – О. і В. Райт – 17 грудня 1903 р. Цей епохальний успіх піонерів авіації сприяв розвитку авіації в усіх країнах світу. В Україні ідеї повітроплавання і авіації на початку ХХ ст. пропагували відомі вчені Є. Жуковський, М. Артем'єв, М. Делоне, О. Кудашов, Г. Проскура та ін. Українськими центрами планеризму та авіації стали Київ, Харків та Одеса. Південний регіон України відіграв особливо важливу роль у становленні авіації.

21 березня 1908 року в Одесі відбулося перше зібрання членів «Нового науково-спортивного товариства «Одеський аероклуб». Ця дата була оголошена днем заснування Одеського аероклубу – першого в Російській імперії. Керував аероклубом, як було прийнято в ті роки, – Комітет, а його Президентом став командувач Одеським військовим округом генерал від кавалерії А.В. Каульбарс. Одеський аероклуб поставив перед собою мету «всебічно сприяти розвитку вітчизняної авіації та повітроплавання шляхом організації показових польотів, проведення лекцій, наукових експериментів, підготовки пілотів, надання допомоги винахідникам». Першим кроком у цьому напрямку стало видання ілюстрованого журналу «Спорт і наука», присвяченого всім видам спорту і, в першу чергу, звичайно ж – повітроплаванню. У журналі широко висвітлювалися досягнення не лише вітчизняних, а й зарубіжних винахідників і спортсменів. Перший номер цього щомісячного журналу вийшов у світ 4 липня 1908 року [4].

Свою практичну діяльність клуб почав з придбання влітку 1908 року повітряної кулі. Цю кулю місткістю 1500 м³ виготовили на замовлення членів аероклубу в Парижі. Вага літального апарату з усім спорядженням досягала 428 кг. Підйомна сила становила близько 900 кг. Перший політ повітряної кулі відбувся 29 червня 1908 року. На ньому піднялися над схилами Великого Фонтану члени аероклубу – капітан Н.І. Утешев і А.А. Ван дер Шкруф. Другий політ, що відбувся 6 липня 1908 року, тривалістю 2 години 31 хвилину, ефектно завершився в Бендерах. У цій повітряній подорожі взяли участь президент аероклубу А.В. Каульбарс, секретар клубу К.Л. Маковецький і А.А. Ван дер Шкруф у якості пілота [4].

Необхідно відзначити, що авіація в Одесі, як і все інше велике, починалася з гумору. У 1909 році, зібравши грошенят, аероклуб купив біплан "Буазен". Це не бозна-якої складності машина – проте літати на ній ще не вмiли. Перший політ (підскок) по прямій у 300 метрів здійснив 20 червня завідувач льотного парку аероклубу А. А. Ван дер Шкруф, що не мав на той час абсолютно ніякого досвіду пілотування. І тому, зробивши спробу злетіти при сильному боковому вітрі перед комісією аероклубу, "Буазен" пролетів 300 метрів і «благополучно» розбився. Оскільки після падіння машина літати більше не могла, комісія аероклубу за пропозицією А.А. Ван дер Шкруфа, прийняла рішення використовувати його як навчальний посібник. Таким чином, можна вважати, що саме одесити створили перший у світі авіатренажер!

А літати все одно почали. Але спочатку на планері конструктора А.Н. Цацкіна, купленого аероклубом. На ньому успішно літали М. Н. Єфімов і, не менш знаменитий згодом, С.І. Уточкін.

21 березня 1910 року в Одесі електрик залізничного телеграфу М. Єфімов на літаку «Фарман-4» здійснив перший публічний політ у Російській імперії, а потім встановив кілька світових рекордів. Постать М. Єфімова дуже цікава. Десятирічним хлопчиком приїхав він до Одеси, яка з того часу стала рідним домом для Михайла та його братів – Володимира та Тимофія, які потім теж стали авіаторами. М. Єфімов навчався в Одеському залізничному технічному училищі. А 1909 року виїхав до Франції опановувати ремесло пілота у школі видатного авіатора й авіаконструктора А. Фармана. Вже 25 грудня 1909 року він бездоганно виконав перший самостійний політ на аероплані тривалістю сорок п'ять хвилин. 21 січня 1910 року він склав іспит на звання пілота-авіатора, виконавши три польоти на висоті 30 м загальною тривалістю півтори години. Через десять днів він побив світовий рекорд О. Райта [3, с. 22-27]. М. Єфімов став першим дипломованим пілотом у російській імперії. Згодом він проводив велику роботу з популяризації авіаційних знань, був першим інструктором у військовій авіаційній школі у Качі поблизу Севастополя. Після Жовтневої революції 1917 року служив у революційній авіації Чорноморського флоту. Був заарештований білогвардійським десантом та розстріляний в Одесі у 1919 р. [1, с. 10].

Через 7 днів після М. Єфімова в Одесі здійснив політ славетний авіатор одесит С. Уточкін. З молодих літ Сергій Уточкін цікавився повітроплаванням та авіацією. Починаючи від 1907 року він здійснив низку польотів на аеростатах. 1908 року він виконував демонстраційні польоти в Єгипті, а 13 вересня 1909 року в Одесі піднявся у повітря разом із видатним письменником і своїм приятелем О.І. Купріним. 3 червня 1908 року С. Уточкін став членом Одеського аероклубу. Восени 1909 року С. Уточкін вирушив до Парижа, який тоді був світовим центром розвитку авіації. Працював на збиранні авіадвигунів «Гном». Він відвідував авіашоу, самостійно опановував літературу про планери. Оскільки зароблених грошей не вистачало на навчання, вирішив придбати два двигуни й самостійно побудувати аероплан. Свій перший політ Уточкін здійснив в Одесі 15 березня 1910 року літаком «Фарман-4», через

тиждень після польоту М.Н. Єфімова. Таким чином, Уточкін став другим пілотом у рідному місті. 21 та 24 квітня відбулися польоти в Києві. Того ж року він склав іспит на звання пілота-авіатора. В Одеському аероклубі М. Єфімов вручив С. Уточкіну відповідну грамоту за номером один. А наприкінці року Всеросійський аероклуб видав йому диплом пілота за номером п'ять. Він став першим пілотом, який навчився літати самостійно. У серпні 1910 року він працював на заводі «Дукс» у Москві льотчиком-випробувачем. Літав над Києвом, Москвою, Варшавою, багатьма іншими містами. Свій сотий політ С. Уточкін виконав над морем у рідній Одесі 2 липня 1911 року.

1911 року С. Уточкін склав біплан за типом «Фармана», на якому літав у багатьох містах, у тому числі в Житомирі та Ніжині. Його показові польоти збудили у багатьох бажання літати і будувати аероплани. Завдяки йому в авіацію прийшли Сергій Ілюшин, Володимир Климов, Олександр Микулін, Петро Нестеров, Микола Полікарпов, Павло Сухий, які ще дітьми спостерігали за його польотами. С.І. Уточкін брав участь у групових перельотах. Одним із них був переліт 1911 року Петербург Москва. Пілот хотів подолати цю відстань без приземлень. Утім, коли залишалося менше 10 км до Новгороду, йому довелося йти на змушене приземлення. Наступного дня він знову злетів. Набрал висоту приблизно 400 метрів. Було вітряно, літак сильно гойдало; спітніли окуляри й коли Уточкін почав протирати скло, різкий порив вітру кинув машину униз. Однією рукою він не справився з керуванням. Літак розбився, а пілот одержав численні травми, зокрема, тяжке пошкодження голови. Але бажання літати було сильнішим над усе. І вже через півтора місяці С. Уточкін знову літав й продовжував конструювати. У 1912 р. він побудував моноплан «Брелио» із збільшеним питомим навантаженням на крила. Швидкість літака перевищувала 100 км/год. 1913 року Сергій Ісайович змушений був припинити активне авіаційне життя.

С.І. Уточкін став одним з перших авіаторів України. Він зробив великий внесок у популяризацію авіації, зростання інтересу до цього нового виду транспорту. Завдяки його діяльності зміцнився авторитет Одеси як одного з найбільших центрів розвитку авіації та повітроплавання [3, с. 19-22].

Після М. Єфімова та С. Уточкіна в Одесі проводилися польоти І.М. Заїкіна, Н.Н. Костіна, В.Н. Хіоні та інших перших авіаторів.

Одеський аероклуб брав участь у скликанні та проведенні Всеросійських повітроплавальних з'їздів, в тому числі – 1910 року в Одесі був проведений Південний повітроплавальний з'їзд. Того ж року аероклубом було організовано повітроплавальний відділ на Одеській промисловій виставці. З серпня 1911 року при аероклубі працювала авіаційна школа пілотів із військовим і цивільним класами. Керував школою льотчик і конструктор В.Н. Хіоні. Під час війни школу було передано військовому відомству. У ці роки в Україні працювало чимало уславлених авіаконструкторів. Зокрема, в Одесі авіабудуванням, окрім С. Уточкіна, активно займалися В. Хіоні, С. Чернявський, Т. Товмач. 1910-1911 рр. авіація остаточно набула військового

характеру і розвивалася під впливом військових вимог. Восени 1911 року авіація вперше взяла участь у військових маневрах. У Києві, Севастополі, Одесі було створено авіаційні школи. На початку квітня 1913 року було сформовано перші авіаційні роти, зокрема, в Севастополі. У роки Першої світової війни сформувалася морська авіація, вона мала свої бази в Севастополі і Одесі. На початку 1917 року авіація Чорноморського флоту налічувала 152 літаки [2, с. 198].

1911 року в Одесі було засновано літакобудівний завод. Його засновником став одеський банкір та підприємець Артур Антонович Анатра. Завод виник на базі майстерень одеського морського батальйону, де за 1910–1911 рр. було побудовано до 10 літальних апаратів «Блеріо» і «Фарман» різних модифікацій. Продуктивність заводу у 1917 році становила два літаки на день. Основна продукція підприємства на той момент: «Анатра-Анаде», «Анатра-Анасаль», «Анатра-Декан», «Анатра-Анамон», «Анатра-Де», «Анатра-Анадіс», «Анатра-Анадва», «Вуазен Іванова». До 1917 року до них приєдналося ще кілька літаків, побудованих на заводі Анатра. Вже 1912 року військове міністерство замовило 5 літаків «Фарман-ХVІ», які в серпні 1912 року вперше були використані у маневрах Одеського військового округу і отримали високу оцінку з точки зору практичного використання авіації в бойових діях. Так, вже в 1914 році пройшов випробування літак-розвідник «Анатра-Анаде», а в 1916 році – запущений літак-винищувач «Анатра-Анасаль» — найбільш ефективний літак першої світової війни. Крім того, в 1917 році пройшов успішні випробування літак-бомбардувальник «Анатра-Анадва» ВХ конструкції відомого авіатора Василя Миколайовича Хіоні.

Під час війни літаки будувалися (у тому числі зарубіжних конструкцій) і на інших південних заводах – «Червонському авіаційному заводі» Ф. Терещенка, «Кримському аеропланному заводі В. Адаменка», бердянському заводі акціонерного товариства «Матіас» та ін. 1916 року в Олександрівську було створено завод із випуску авіадвигунів, на якому налагодили випуск двигунів типу «Мерседес» [2, с. 199].

Отже, за відносно короткий строк в Україні зусиллями вітчизняних вчених, конструкторів і ентузіастів було створено оригінальні конструкції літаків, організовано вітчизняну авіапромисловість, літакобудування. Збудовані літаки відповідали міжнародному рівню, а подекуди випереджали світові досягнення в галузі авіації.

Література

1. Горяшко А.М. Гражданская авиация Украины. – К.: Техника, 1982. – 144 с.
2. Історія України: посібник /За ред. Г.Д. Темка, Л.С. Тупчієнка. – К.: Академія, 2001. – 480 с.
3. Історія української авіації в особах. За ред. В.М. Гребеннікова. – К.: НАУ, 2013. – 328 с.
4. Оборин К. В небе над южной Пальмирой. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.airclub.odessa.ua/htmls/club.htm>.

НАРОДНА ПАМ'ЯТЬ ПРО ОКУПАЦІЮ 1941–1944 рр.

О. О. ЯШАН,

к.і.н., доцент,

Черкаський державний технологічний університет

(Україна)

Історія українського народу насичена подіями різного масштабу та значення, різного емоційного забарвлення, які пов'язані зі здобутками та втратами, перемогами та поразками. Іноді ці події завдаючи тяжких душевних ран, колективних психологічних (психічних) травм, відбиваючись на генетичному рівні і закарбовуючись у пам'яті багатьох наступних поколінь, на довгі роки залишають глибокий слід і в масовій свідомості великих спільнот. Як правило, такі події стають не лише важливими, а й визначальними сегментами історичної та національної пам'яті. Такою важливою подією в історії українського народу стала Друга світова війна і окупація України зокрема. Як слушно зазначає О. Лисенко: «Пам'ять про війну є духовно-історичним надбанням нашого народу, яке, з одного боку, витворює підвалини його самодостатності й самобутності, а з іншого, – органічно інтегрує його в загально цивілізаційний потік, підносить до рівня інших народів, які активно творили історію. В цілому ж – це надзвичайно складний, суперечливий, строкатий, багато в чому навіть парадоксальний феномен, який важко осягнути в чорно-білому спектрі й більш-менш однозначно оцінити» [1, с. 3].

Війна – це велика людська трагедія, тому пам'ять про окупаційний режим на теренах України має генетичну основу і передається із покоління в покоління. Український народ, який хоча і зазнав чи не найбільших втрат у роки Другої світової війни, так і залишився під тінню СРСР «невідомим» учасником війни. Тому саме не військові здобутки, а людській вимір цієї глобальної трагедії зближує нас з іншими народами Європи. Виходячи з цього, обов'язково в центрі уваги, при дослідженні Другої світової війни та окупації повинна бути людина.

Метод усної історії дає можливість очима звичайних людей, які пережили окупацію, подивитися на лихоліття війни, звертаючись до їх пам'яті, використовуючи їх емоційні, безпосередні спогади встановити картину окупаційної буденності, психологічну атмосферу того часу. Однак, на превеликий жаль, більша частина людей, які пережили війну так і не змогли розповісти нам свою правду війни. Тривалий час тема життя в окупації була небажаною, виключенням було хіба що боротьба руху Опору та жорстокість окупантів. Тому довгий час люди боялися через ідеологічний тиск з боку влади

згадувати ті аспекти окупаційного буття, які ретельно замовчувались або ретушувалися режимом (і такі випадки, нажаль, зустрічаємо до цього часу). У перші дні війни реакція населення в цілому визначалась ще тими пропагандистськими штампами, які було вироблено в передвоєнний період, і які не відповідали драматизму ситуації. М.М. Тараканов (директор-хормейстер Київського оперного театру, заслужений артист УРСР) серед причин, які завадили йому евакуюватись з Києва, називає: «...Я, во-первых, считал невозможным занятие немцами Киева, а во-вторых, чувствовал неудобным уехать, не послужив искусством фронту» [2, арк. 16].

У свідомості людей ще залишились згадки про німецьку окупацію України 1918 р., під час якої німці поводитися відносно цивілізовано. Тоді прихід німецької армії на деякий час обернув Україну на базу стабільності й спокою, порівняно зі збільшовиченою Росією. Хоч, як це не дивно, надії на німців разом з українцями поділяли влітку 1941 р. й багато євреїв, які вважали повідомлення про антисемітизм Гітлера вигадкою радянської пропаганди. «Я не совсем осознавал всю опасность, какую несет с собой народам Советского Союза германский фашизм и его разбойничья армия. Я с некоторым скептицизмом и недоверием относился к сообщениям советской пропаганды о зверствах и насилиях, чинимых оккупантами и их подлых замыслах по отношению к народам Европы и, в частности, к населению Советского Союза. Хочу искренно отметить, что такие настроения были у меня не потому, что я был настроен против Советской власти или восхвалял и одобрял действия немцев в оккупированных областях. Я просто не мог себе представить, что такие зверства, насилия и невыносимые условия для человеческой жизни могут допустить немцы» [2, арк. 17]. Досить показовими в цьому контексті є висловлювання члена-кореспондента Академії архітектури СРСР, лауреата Сталінської премії, архітектора В.І. Заболотного: «Я не верю в эти цифры (про факти злочинів нацистів – О. Я.). Какой смысл им расстреливать. Ведь немцы тоже люди, а не звери. Во всех этих сообщениях много агитации» [3, арк. 66]. Людська пам'ять зафіксувала немало підтверджень схвального ставлення населення до приходу німців.

На початку окупації, коли поведінка ворога, здавалось, не представляла прямої загрози, вона все ж таки викликала пересторогу і недовіру у населення. «Вперше побачила німців в 1941 р.... Перше враження – це невідомість, цікавість і страх, що ж з нами буде» – пригадує М.В. Сорока з с. Чижівка Звенигородського району Черкаської області [4].

Під впливом окупаційної дійсності у свідомості українців, що проживали на окупованій території сформувався власний виразний образ ворога. Людська пам'ять зафіксувала окупантів не крізь призму масової пропаганди, яка

формувала образ «вбивці», а через власний досвід. У світі цього досвіду окупант має різні найменування, різні характери, різні моделі поведінки. Як правило, окупанта називають «німцем», але виокремлюють «есесівців» і «фашистів»: «Німці тоже були різні. Одні нічого поганого не робили, то і ставились до них, можна сказати, байдуже, а есесівців боялись і старались не попадати на очі» [4].

«Фашистами» окупантів називали, коли йшлося про нелюдські вчинки, які несли горе та страждання. «В 6 один ранку хутір було оточено (свідчення про знищення Вдовичиноного хутора 19.10.43 – О.Я.). ...Кругом чувся крик і плач. Малих дітей живими кидали в ями. В однієї жінки на руках була восьмимісячна дитина. Фашист проколов її штиком» [5, арк. 36]. Поряд із есесівцями «дуже лютими були також мадяри» [6].

Але людська пам'ять закарбувала не тільки факти жорстокого терору, а й події які не вписувались у всезагальний терор окупантів. В.М. Крамарчук пригадує про те, як «одна з селянських собак вкрала у німецьких солдат невеличкий шматочок шоколаду, а фашисти подумали на нього і дуже розлютились. Не з'ясовуючи правди, вони схопили мотузку, накинули її на шию хлопчика і почали тягти його до шовковиці, щоб повісити. Сестра хлопчика, побачивши це, швидко одяглась та побігла до найстаршого за званням німця, що на той час був у селі. Як не дивно, проте офіцер виконав прохання дівчини та відпустив хлопця. Пролунав наказ припинити повішання. Хоча німці були тиранами та причинили безліч лиха, страждань та горя для всіх нас, та я все своє життя вдячний тому офіцеру, що зжалився над дитиною» [7]. «Моя ж мати, коли її схватили з малою дитиною на руках, почала просити німця, щоб той убивав спочатку її, а потім дитину. Вона боялась, щоб мале дитя не закопали живцем у землю. Але не всі німці з кам'яним серцем. Він узяв мою матір і ще одну жінку з дитиною і вивіз їх з села. Свою сорочку дав, щоб мати замотала дитину. Так ми залишились живі» [5, арк. 36]. Тобто, населення розподіляло німців на «хороших» і «поганих». «Юрківський комендант Енке був хорошою людиною. Люди його поважали» [8]. П.Д. Шаповалова розповідала, що серед німецьких солдат, які стояли в селі, був кухар, який «не тільки сам добре відносився до них, давав малечі попоїсти, що залишилось недоїдене, а і не дозволяв іншим чіпати. ...Він говорив «Матка кіндер гуд» і показував пальцем на себе казав: «2 кіндер». І на останок дав їм півмішка борошна і шматок сала [9]. «Один з німців сідав біля мене і плакав, тому що я була русява тай схожа на його доньку» [10].

«У мене в дворі німецька кухня стояла. ... До мене всі сходились у двір на обід. Нас заставляли варить їм. Вони ходили по хатах, грабували людей. Привезуть кабана, заріжуть його, вип'ють сиру кров. А вошей у них повно

було. Мазать маслом на хліб, а разом з маслом вошу роздавить. Ми ті воші парили у них, але нічого не помагало» [5, арк.3].

Дивувало населення, як безкультурно поводитись німецькі солдати: «У нашій хаті був штаб німецький, а у дворі лежали верби, а вони ото штани покидають і в туалет не йдуть, а прям під ту деревину сідають. (Сміється) А тітка моя каже: «Ой, свині такі...», а один почув, та як присів: «Хто швайн, хто швайн?» (Сміється) [11].

«У нас жило два німці. Як сказали, що будуть засилати, то мама зробила рейвах в хаті, щоб німці як прийдуть, побачать що насмічено і відмовляться в нас жити, але комендант наказав прибрати. Було в нас у хаті 2 стільці, одне крісло. Німець сідав на нього і хилитався, а мати тим часом поралась біля плити і промовляла «Та щоб він провалився». Одного разу так і сталося, упав аж ноги піднялися» [10].

В першу чергу, війна загрожувала чоловікам, тому жіноча пам'ять закарбувала моменти пов'язані з їх переховуванням. «Німці почали ворухитися в селі і шукати чоловіків, які залишились. Прийшлося переховувати чоловіка. Одного разу заховала я його в копаному погребі, і накрила коров'ячою шкурою. У цьому погребі було дуже душно, а чоловік мій міг в любий час закашляти. Як тільки я його заховала, підійшли до погреба німці, і сіли коло шкіри покурити, а в мене й серце обімліло. Вони походили по двору та і пішли. Я до погреба, а чоловік таки живий» [5, арк. 30].

Людська пам'ять не оминула ще одного ворога, який був жорстоким і підступним – поліцаї-зрадники. У деяких селах німецьких гарнізонів не було, тому саме вони наглядали за населенням, встановлюючи свої порядки, безчинствували [12, арк. 2,3,6,7,4,50 в.]. «Німецькі наглядачі» були скрізь, вони стежили за населенням, доповідаючи про кожен крок, були дуже жорстокі. «Староста хутора Купрак був дуже жорстокою людиною. Коли його викликали в Чигирин, то він сказав, що на хуторі всі партизани. Спочатку він награбував собі все необхідне і вивіз його на семи підводах з хутора. А о 6 годині ранку хутір було оточено» [5, арк. 36].

«Пригадую, поруч жив сусіда, добрий та чуйний чоловік, учитель трудового навчання. Поліцаї постукали о 2 годині ночі, визвали із собою. ...Провели його бідного через кілька дворів і розстріляли. ... Жінку і дитину не трогали. А чого запам'яталися? Така красива пара була. Розповідають односельці, що одному поліцаю подобалась дружина вчителя, вона, дійсно, була красуня.... От у поліцаю була злоба на чоловіка, його був час. От так люди гинули від своїх. Жажливі були часи» [13].

Але були і випадки, коли, ризикуючи власним життям і життям своїх родин, поліцаї попереджали про облави, допомагали уникнути Німеччини,

врятуватись від смерті [4]. «По сусідству у нас були, ну, штундісти, а як на їх, ну, «штунде» ми на них казали, яка в них віра ну я ж його не знаю яка в їх віра, ну вони празнували суботу. ... Оце в штундістів їхній син був поліцаєм – це ж Данило, він недавно ж тільки помер, він довгий вік прожив от. Але ж розказують, шо він допомагав нашим, деякі повідомлення там важливі шо там, застерігав од Німеччини щоб ховалися, якщо знав шо будуть той вобщем всякі такі нашим сообщав, а як він не боявся – я не знаю. А після війни його судили, то оце тьоті Зої прабабушка, вона тоже активістка була – подруга моєї бабушки, недалеко жили, так вона поїхала в Чигирин на суд і відстояла його і його не судили. Вона розказала і доказала який він, як, стільки він допоміг людям, армії от. Ото такий був випадок, а то ж були і зрадники, ну оце ж за одного, шо такий був, то його оправдали» [11].

Отже, людська пам'ять про війну й окупацію є живою і болісною темою, але саме розповіді людей, що пережили ці події, є неоціненним джерелом, яке повинно стати у нагоді у процесі відтворення людської історії окупаційної повсякденності 1941-1944 рр. Саме через призму такої сімейної пам'яті відбувається деідеологізація війни у сучасного молодого покоління. «Те, що пережили ми, підлітки, на долю яких випала війна, зовсім по-іншому дивилися на життя. Не так багато залишилось односельців, які бачили на власні очі смерть і дивились їй в обличчя. Але доля, мабуть, над нами змилостивилась і залишила в живих, щоб ми передали це прийдешнім поколінням» [14].

Література

1. Лисенко О.Є. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті //УІЖ. – 2004. – № 5. – С. 3-16.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України – Ф. 6. – Спр. №31418 фп.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 685.
4. Спогади Сороки М.В., с. Чижівка Звенигородського району Черкаської області – архів авторки.
5. Державний архів Черкаської області (ДАЧО) – Ф. р-5791. – Оп. 1. – Спр. 3.
6. Спогади Косової Є.П., с. Ново-Животов, Вінницької області – архів авторки.
7. Спогади Крамарчук В.М., с. Нова Осота Олександрійського району Кіровоградської області – архів авторки.
8. Спогади Сороки А.О, с. Стецівка Звенигородського району Черкаської області) – архів авторки.
9. Спогади Шаповалової П.Д., с. Білоусівка Драбівського району Черкаської області – архів авторки.
10. Спогади Попенко Р.П., с. Чайківка Христинівського району Черкаської області – архів авторки.
11. Спогади Палієнко Є.Х., с. Тіньки Чигиринського району Черкаської області – архів авторки.
12. ДАЧО – Ф. Р- 534. – Оп.1. – Спр. 3.
13. Спогади Кузик Т.Х. (Балабушка), с.Головківка, Чигиринського району, Черкаської області – рукопис авторки.
14. Спогади Безсінного М.І., уродженець с. Вдовичий Хутір, Черкаської області, жителя смт. Олександрівка Кіровоградської області – архів авторки.

Наукове видання

**ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ: ЕТНОІСТОРИЧНИЙ,
МОВНИЙ, КУЛЬТУРНИЙ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ВИМІРИ**

**Матеріали
V Міжнародної наукової конференції**

Українською мовою
Російською мовою
Румунською мовою
Німецькою мовою
Англійською мовою

**Текстовий упорядник – М. Фесан
Коректори – О. Гогуленко, О. Дзинглюк**

Підп. до друку 15.04.2015 р. Формат 60x84/16.
Ум.-друк. арк. 25,69. Тираж 100 прим. Зам. № 1135.
Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39.
E-mail: druk@onu.edu.ua